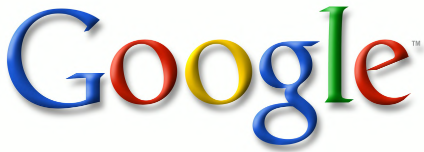

VE
RI
TAS

7/III 2000

126 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ И. М. КОЛАРЦА 126

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ

КЊИГА ПРВА

(1813—1820)

написао

Др. **Мих. Гавриловић**

Госп. Миљсављевићу

Коларцу

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“ — ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14.

ЉУБ. М ДАВИДОВИЋА

1908

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAY 11 1960

ПРЕДГОВОР

Говорити о потреби и важности историје Прве Милошеве Владе сасвим је излишно, као у опште о потреби историје ма кога периода наше најближе прошлости. Ну поменута Милошева влада има и специјалног интереса за нас као прелазан период из турске управе у народну и европску: она је завршна тачка Првога Српског Устанка, јер обухвата крајње резултате еволуције Букурешког Уговора; она је у исто време и полазна тачка за многе појаве и догађаје који су испуњавали нашу историју готово до наших дана: 1867 год. Турци су изашли из градова, 1869 турски је устав формално замењен српским, а тек на Берлинском Конгресу, 1878 године, Србија је постала потпуно независном и тако је, најзад, изашла дефинитивно из граница, које су јој биле обележене хатишерифима од 1830, 1833 и 1838 године.

Проучавање је Прве Милошеве Владе, због њенога прелазног карактера, врло тежак задатак. Да се тај прекрет у нашем народном животу разуме, није довољно обратити пажњу само на догађаје спољашње политике, као што се до сад писало о Милошевом времену, него је неопходно потребноући дубље у унутрашњу организацију земље, која ће у томе преображају претрпети корените измене. И ако је Русија одредила Србијин положај према Порти и границе њене самоуправе, ипак су унутрашње стање и потребе у земљи, тежње и идеали Милошеви, врло важан еле-

менат за разумевање нашега политичког препорођаја. Како се, дакле, Србија конституисала под двоструким утицајем, спољашњим и унутрашњим, ми ћемо, сем догађаја спољашње политике, у крупним потезима оцртати и све прелазне форме и манифестације унутрашњег живота, док је она од пашалука постала, прво, аутономна (1830), а после и уставна кнежевина (1838). Дајући овоме делу назив *Милош Обреновић* ми смо више хтели да обележимо време излагања, него личност око које ће се оно окретати.

Наши су извори за проучавање овога периода грађа прве руке; ми смо се послужили непосредно документима у којима се огледа интимна радња Милошева и свију оних чинилаца који су узели непосредно или посредно учешће у догађајима у Србији или пратили шта се у њој збива. Милошева преписка о спољашњој политици или о унутрашњем његовом раду, многобројна преписка о српским пословима у руским и аустријским државним архивама, главни су извор нашег излагања. С малим изузетком та је грађа неиздата. Располажући обилатим дипломатским материјалом, дакле најпоузданијим, ми нисмо морали прибегавати много наративним, односно мемоарским изворима, у којима је увек теже наћи истину. Али ипак ваља напоменути да и тога, приповедачког, елемента има, и да га је морало бити, јер има момената за које су дела и састави Вука, С. Милутиновића, Исидора Стојановића и др. једини извори.

Наш је најглавнији извор политичка и административна преписка Милошеве канцеларије, која се данас чува у *Државној Архиви*. Цео тај материјал износи на три стотине свезака, односно кутија докумената.

На жалост, у поменутој Милошевој архиви има врло много празнина, од којих неке вероватно неће бити никад попуњене. До 1900 године она је била чувана на тавану Министарства Иностраних Дела и једино јемство за њену безбедност били су: хаос, који је у њој владао, и прашина и тавански сумрак, који су је покривали. Наравно, то није сметало да се један део

ипак разнесе, а да други пропадне због влаге или чега другог.

Празнине у унутрашњој преписци од 7 јуна 1819 до 31 јула 1824 године надокнађене су у извесној мери срећном околношћу што су из тога времена сачувани потпуни деловодни протоколи, где су in extenso записиване заповести и одговори на примљене извештаје.[1] О потпуности и опширности тих записаних одговора читалац може судити према грађи коју су објавили В. и Н. Петровић под насловом *Грађа за Историју Краљевине Србије,* јер је она препис из поменутих деловодних протокола, груписана према нахођењу издавачâ. Деловодних протокола из друге половине 1824 год. до 1826 закључно нестало је; а они из даљих година не дају се ни издалека упоредити с деловодницима из 1819—1824 године. У њима су кратке, често врло рђаве анализе експедираних одговора или чак и примљених докумената. Извесно је било деловодних протокола и пре 7 јуна 1819 године; о томе има трагова, али колико и баш од кога времена — то не знамо. До 1817 године као да Милош није водио строгог рачуна о својој преписци.

Из једнога писма Милошева Герману из 1817 год. види се да му је овај пребацивао што је „неисправно" његово „канцеларно поведеније". „О том сам вам више пута јављао, пише му Милош, да ми немамо таковога места да можемо уредно о том протокол држати и точност набљудавати, но у путовању гди ми се писма нађу ту их (!) и одговарам[2]." Ми мислимо да се ово

[1] Те протоколе своје канцеларије Милош је носио са собом, јер је канцеларија била онде где и Милош. Тако видимо да је 4 окт. 1822 место где је акт писан означено „с пута к Шапцу" и онда редом све до 13 октобра назначивана су места, где је који акт писан, док тога дана — 13 октобра — акт није експедиран „од куће из Крагујевца." Има примера из којих се види, нарочито кад је Милош краће време одсуствовао, да те протоколе није носио. Тако нпр. писмо Милошево, које је он упутио из Пожаревца у Крагујевац 19 јуна 1823 Димитрију Давидовићу, завео је у Деловодни Протокол исти Димитрије Давидовић! Има много примера из којих се види да акта нису одмах завођена.

[2] *Арх. Акад.*, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, увод, X.

односи на спољашњу преписку. Милош је тек доцније увидео да је требало завести бар важнија писма писана до 1817 године и тако је на 70 листа хартије *in-folio* исписано на 128 писама, која обухватају време од 21 априла 1814 до 17 јуна 1817 године. Та се збирка чува у *Држ. Архиви* и носи заглавље: ***Сйисак важних йисама ой сйране народа сербскаго и их верховнаго књаза Госйодара Милоша Обреновића йослаших к владейељем европејским, знайњејшим минисйрам и резиденйам йри инострайних дворовима ой љеша 1814-го.*** Међутим су ту Милошева писма и из 1816 и 1817 године Михаилу Герману и депутатима у Цариграду. Доцније је унесено руком Исидора Стојановића још седам писама из 1817 године, од којих се два односе на Карађорђеву смрт.

Одмах испод горњег заглавља долази интересантна напомена која овако гласи: „Будући да сва важна писма и коресподенције, које је имала Сербија с којим било Дворова и знатњејших особа до 23-ег септембрија 1813 года, до силнаго нападенија турецкаго на Сербију, остављена су била у монастиру Благовешченију иже в рудничкој нахији.[3] Но бив в истому году Сербији совершено покореној и реченому монастиру разграбљену[4] и началнику онаго монастира Архимандриту Григорију убијену[5] неизвјестно стало куда се ови важни папири дели. И тако овди записујем само она прошенија (у колико се собрати могла) која су от имена народа Сербскаго и Јего Верховнаго књаза Господара Милоша Обреновића чрез своје депутате ово сојузним патенцијама и протчим високим особама и Вијенском њиовом Конгресу у 1814 году

---

[3] Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 212. „Чуо је да је Јаков Ненадовић у Совету напунио два бурета најважнији писма и на Забрежје да се у Цесарију претуре, у место ракије, послао; и да је њему — Андрији — заповедио те Совет запалио ,да не би Турци важна још писма затекли..."

[4] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 марта 1820. Милош нарећује Јосифу, игуману манастира Благовештења да допусти крагујевачком проти Милосаву „тражити своје књиге које је, у време бегства, у оном манастиру на аманету оставио и што овај позна да је његово нека носи. Наложено му да попаље списник колико и шта од остављених на аманету тополских ствари находи се у оном манастиру к Господару у Београд."

[5] Глигорија Радојичића убио је мучки Милош 1816 године. Вук, *Грађа за Срйску Исйорију нашега времена*, fol. 49.

предавате, а ово потом чрез своје депутате или нарочне такожде самим Императорима и их знатњејшим Министрима у престолним њиовим градовима, а напоследак и чрез њиове резиденте при страним дворовима предлагаема бивала, и тако сљедује.“ Готово сва та писма објавили су Петровићи у *Грађи за Историју Краљевине Србије*, књ. II, стр. 47—182, задржавши чак и неке очевидне грешке у датирању или изоставивши неке датуме, који су иначе тачно забележени на поменутим копијама. Тако у писмима на стр. 167 и 181 требало је датуме 3 јун и 26 јун 1817 исправити, јер су писана после смрти Карађорђеве. На стр. 137 писмо без датума, упућено народу, треба датирати *9 новембра 1815*.[6] Исто тако писмо на стр. 135—136 без датума треба датирати *12 нов. 1815*, на писму стр. 163 датум *19 дек.* 1816 треба заменити *16 декембром*.[7] О другим исправкама у овој збирци испореди стр. 116, 270, 271 и др. овога списа. Тај Милошев „протокол“ спомиње и Сима Милутиновић[8] и Прота Матија.[9]

Негде после 1817 године, и то вероватно око 1820 године, Милош је почео водити бољи ред у спољашњој преписци. Доцније пак у његовој канцеларији била је као нарочита секција за њу. Тако се у једноме писму чиновник упућује да види извесна страна писма у „иностраном одељенију.“ Ну поред свега тога све до 1827 године у Милошевој преписци у Државној Архиви има врло великих празнина. Тако преписка с депутатима почиње тек јануара 1817 године и не износи до краја 1821 године више од три стотине листа. Остаје још да се види шта ће се од овога наћи по приватним архивама. Празнине које после овога остану неће се моћи више ничим попунити. Исто се тако и из најглавније Милошеве преписке, преписке с

---

6 Испор. горње *Копије Писама*, fol. 37.

7 *Idem*, fol. 57 verso.

8 *Историја Србије*, стр. 235.

9 *Споменик* XXX, стр. 7.

А. Г. Строгановом, руским послаником у Цариграду, налази сачувано само *неколико* докумената![10] Итд.

Из овога излази да у нашој Државној Архиви нема докумената од капиталног интереса за спољашњу политику Милошеву и да смо ми, пишући о њој, морали тражити начина, као што ће се даље видети, како да попунимо те празнине.

Документи из Милошеве архиве имали су до сад два издавача, које ваља поменути. Браћа В. и Др. Н. Петровићи издали су *Грађу за Историју Краљевине Србије. Време Прве Владе Милоша Обреновића;* Књ. I, 1815—1821; Књ. II, 1821—1823; Београд, 1882—1884. М. Петровић издао је *Финансије и Установе обновљене Србије до 1842*, у три књиге 1897—1899, у Београду. Друго издање прве књиге изашло је 1901 године. У тим књигама он је објавио масу докумената из Милошеве канцеларије, које је прикупио у препису или у оригиналима. Међу њима има их доста који су пореклом из приватних архива или архива појединих тела, тј. службене експедиције Милошеве канцеларије.

Сем ових двеју збирака има доста ситних прилога и збирчица састављених или из докумената пореклом из Милошеве архиве (receptiones), или из докумената из приватних архива или појединих надлештава (expeditiones), или мешовитих. Тако Љ. П. Ненадовић издао је 1858 године у Земуну прву свеску: *Прилози за Србску Историју,* у којој су беседе Милошеве о скупштинама од 1824—1830 године, које је прикупио још Прота Матија. У дру-

---

[10] Место њe нађен је реверс М. С. Протића од 12 окт. 1856 у коме вели да је примио „на прочитаније 18 комада писама к Барону Строганову, 13 такови Барона Строганова к Герману и 20 Барона Строганова к књазу Милошу." Како је нама пало у део да организујемо Државну Архиву, ми смо се, нашавши поменути реверс, обратили сину преминулог М. С. Протића, некад српског пуномоћника у Петрограду, и он нам је одговорио да се међу хартијама његова оца не налази ништа од писама назначених у реверсу. Нил Попов пак објавио је у *Моск. Универс. Извѣстія-ма* за 1866 годину један део преписке између Милоша и барона Строганова. На стр. 67 у примедби он вели да је копију те преписке добио за свога бављења у Београду „отъ одного изъ современниковъ перваго управленія Милоша Обреновича"!...

гој свесци истих прилога (Београд, 1861) има, поред Протине преписке из 1814—1815 год., такође докумената из Милошеве преписке. М. Ђ. Милићевић је издао збирку писама *Кнез Милош у Писмима* (трећи одељак у *Кнезу Милошу у Причама,* нова збирка, 1900); Ј. М. Поповић збирку *Милош Велики у служби своје отаџбине,* итд., итд. У *Споменицима* Српске Краљ. Академије издато је такође нешто докумената (М. Ђ. Милићевић, *Прилози за Историју, Сп.* XVII; Ст. Новаковић, *Адресе Народних Скупштина 1817 и 1827 год., Сп.* XXXI; М. Вукићевић, *Писма из Првог и Другог Устанка. Сп.* XXXVII; Д. С. Милутиновић, *Грађа за Историју Кнежевине Србије, Сп.* XXXIV, итд.). У другим зборницима, часописима и делима може такођер доста да се пабирчи.

Али је сав тај објављени материјал, на који ће читалац наићи у нашим примедбама, незнатан према маси докумената, који се чувају у Државној Архиви, и који ће нам у главноме служити као основа за наше излагање.

Сем ових објављених докумената. и оних што се чувају у Државној Архиви, ми смо се послужили многим документима српскога порекла, који се налазе у *Архиви Срп. Краљ. Академије Наука* или у приватним рукама, у копијама и у оригиналима. На тај смо начин већ попунили извесне празнине у Државној Архиви. Тако се у *Архиви Српске Краљевске Академије* чувају неколике копије писама из преписке Мих. Германа с Милошем. Господин *Јован М. Жујовић,* члан Срп. Краљ. Акад. Наука, дао нам је на послугу једну свешчицу копија докумената, коју је саставио Исидор Стојановић. Она има 52 листа, у осмини, писаних с обе стране. На првом листу пише: *2,* вероватно значи *друга свешчица.* У тим копијама има врло занимљивих писама и готово сва се тичу односа између Милоша и Карађорђа. Нека од ових писама налазе се у Исидоровим копијама и у *Архиви Срп. Краљевске Академије Наука,* а нека у зборнику *Копије Писама* у Државној Архиви, о коме је био говор на

стр. VI овога предговора. Неке податке из њих И. Стојановић је употребио у своме чланку *Карађорђева Смрт* у *Преодници Историје Света* (Београд 1844), не означујући им тада извор; други су пак податци, не мање занимљиви, остали до данас неупотребљени. Господин *Мита Петровић*, председник Пореске Управе у пенсији, који је објавио три познате књиге *Финансије и Установе обновљене Србије,* и који спрема наставак горњега дела, саопштио нам је неколико неиздатих докумената који су нам поред осталога дали два датума од велике вредности: датум кад је Милош био наименован рудничким кнезом и датум кад му је Сулејман-паша дао уз рудничку још пожешку и крагујевачку нахију. Господин *Љубомир Ковачевић*, члан Срп. Краљ. Академије Наука, дао нам је у препису неколико писама из 1815 године, баш из времена самога устанка. Господин *Миленко Вукићевић,* професор гимназије, исто тако нам је позајмио два-три акта из тога периода, поред неколико својих исписа из Недобине преписке о стању у Србији 1814 године.

После архиве Милошеве канцеларије, по важности за нашу историју, долазе руске и аустријске државне архиве.

Као што је познато, Прва Милошева Влада прошла је у главноме у дипломатским преговорима с Портом. У тим преговорима, од 1816 до 1833, Русија је водила главну реч и давала им је правац све дотле док положај Србије према Порти није дефинитивно уређен; од 1835 пак до 1838 Милош је расправљао питање о унутрашњем конституисању Србије непосредно с Русијом. Отуда је и необично интересантна руска дипломатска преписка о Србији. Српско питање до 1833 године руска је влада била оставила својим представницима у Цариграду: о главним стварима су добијали инструкције, а о детаљима су се споразумевали с Милошем, или преко руских дипломатских агената у Влашкој, или преко српских депутата у Цариграду, или, најзад, преко нарочитих поверљивих лица као што су били Михаило Герман и Дим. Давидовић. Услед овога архива руског посланства у Цариграду била је за нас од капиталног

интереса и ми смо непосредно њу затражили. Пред Кримски Рат она је пренесена у Москву у *Главный Государственный Архивъ Министерства Иностранныхъ Дѣлъ* и ту смо је прегледали у јесен 1902 године, поклањајући нарочиту пажњу преписци о српским пословима између министарства и посланства, између посланства и руског генералног консулата у Букурешту, преписци између Михаила Германа и барона Строганова, и протоколима конференција руског посланика на Порти, тражећи у њима све што се тиче Србије. Резултат је превазишао наше очекивање и читалац ће и сам моћи оценити од коликог су интереса ти податци у којима се огледа, отворено и јасно, руско гледиште на српско питање.

Најзад поменута архива попуњава многе празнине у нашој Државној Архиви. Тамо смо прегледали *сву преписку* Милошеву с бароном Строгановом, многа писма Милошева Герману, која је овај у копијама достављао Строганову; неке извештаје које су депутати у Цариграду од 1815—1821 достављали Строганову о току српских послова на Порти, а којих нема у архиви Милошеве канцеларије, итд. Тако смо нпр. тамо нашли извештај о првој конференцији, коју су имали српски депутати 17 феб. 1821.

Аустријским државним архивама поклонили смо, наравно, особиту пажњу. Наша су истраживања ишла у два правца. Прво смо у *Дворској Архиви (Haus-Hof- und Staatsarchiv)* прегледали преписку аустријских посланика (интернунциуса) на Порти с министарством, односно с Државном Канцеларијом, да бисмо видели аустријско гледиште на стварање Србије и то, с коликом је активношћу то гледиште заступано на Порти. Прва појава која пада у очи, то је еминентно активни карактер аустријске политике према Србији у Првоме Устанку и њена пасивност у Милошеву периоду. Та је реакција морала сасвим природно настати после Букурешког Уговора и Уговора о Светоме Савезу. Услед тога преписка између министарства и интернунциуса у Цариграду за Милошев период нема оног интереса који има за Карађорђево време.

Али док је чисто политичка аустријска преписка из Милошева периода сиромашна интересом, дотле су извештаји аустријских пограничних војних власти од необичног интереса и вредности. Заиста за период од 1813 до 1816 године имали смо у познатим до данас изворима врло мало података о стању у Србији. За катастрофу од 1813 године, за Сулејман-пашину управу и за Милошев устанак српски је материјал врло сиромашан и непоуздан. За све ове унутрашње догађаје потражили смо податке у *Ратној Архиви* у Бечу — *Kriegsarchiv*-у — јер су Варадинска и Темишварска Генерална Команда слале редовно извештаје о свима догађајима и покретима у Србији. Нарочито су од великог интереса извештаји Варадинске Генер. Команде писани по извештајима Земунске Војне Команде, која их је опет писала на основи извора из прве руке. Службене везе између везира и земунског генерала, извештаји тумача земунског контумаца, који је често прелазио у Београд, извештаји пограничних стража, везе земунских трговаца с београдским, које су, због ондашњих комуникационих средстава и пограничних формалности, биле непосредније него данас, све је то било извор за мање или више тачне извештаје о свему што се у Србији догађало. Заиста у тим се извештајима налазе податци по којима се може пратити стање у Србији из месеца у месец, ако не и из недеље у недељу. У том смо богатом материјалу наишли на многе неочекиване податке као што су: саслушање Хаџи-Проданово кад је умакао на аустријско земљиште, поверљиве турске разговоре са земунским генералом, тајне кораке потлаченог народа да добије аустријску помоћ, итд.

На жалост у тој преписци у *Ратној Архиви* има такође неких празнина. Јамачно због одабирања, које је некад предузимато, многи су извештаји уништени, или их је нестало на неки други начин. Баш за саму борбу Милошеву са Сулејман-пашом у *Kriegsarchiv*-у има мало података. Ну тај смо недостатак попунили на други начин. Сасвим је природно да је Дворско Ратно Веће, које је онда замењивало данашње Војно

Министарство, морало слати најважније извештаје својих подручних власти Државној Канцеларији односно Министарству Иностраних Дела. И заиста у Дворској Архиви у серији *H. K. R. (Hofkriegsrat — Двор. Рат. Веће)* ми смо нашли у копијама извештаје који су изгубљени за *Kriegsarchiv*. Да напоменемо да се у *Kriegsarchiv*-у налазе акта само до 1815 године, и *да се акта из доцнијег периода,* због недовољног простора у поменутом депо-у, налазе *у регистратури Војног Министарства (Kriegsministerium).* За нашу потребу та су акта преношена у *Kriegsarchiv* и враћана по употреби натраг. Читалац треба да има ово на уму, јер смо ми због јединства наводили само *Kriegsarchiv,* где ће та акта бити и пренесена једног дана, чим се добију потребни простори.

Тај факат што се акта после 1815 године налазе у регистратури чине те погодбе за радника на тим документима нису најповољније, јер он не добија оно што хоће, него оно што се нађе. На пример: извесно је да је Двор. Ратно Веће добило из Варадина и Темишвара опширне извештаје о Карађорђевој смрти. О томе се може не само a priori закључивати, него има чак и трагова у Дворској Архиви (види стр. 358 ове књиге, примедбу 925). Међутим о Карађорђевој погибији из Мин. Војног нисмо добили ни једног акта! Ми смо уверени да ће се та акта ускоро пронаћи и зато смо, говорећи о Карађорђевој судбини од преласка у Србију до његове погибије по наративним изворима, усвојили главна тврђења Исидора Стојановића а изоставили многе занимљиве податке које је он могао покупити од људи који су тако рећи присуствовали овој трагедији, докле се материјалом из аустријских архива или и с друге стране не провери његово излагање.

Polizeiarchiv (Polizei-Hofstelle) дао нам је такође веома занимљив материјал о емигрантима из 1813 године. Извештаји аустријске полиције у Грацу, Новом Саду и Бечу и др. пуни су података о животу српских заточених старешина у Штајерским тврђавама; она надгледа све њихове кораке, хвата њихова писма док су у

затвору, прати свако њихово кретање и прислушкује њихове речи кад су у слободи; она пази на Србе који су у Бечу, било да траже помоћи од владалаца на конгресу, било да пролазе кроз аустријску престоницу враћајући се из Париза, куда су ишли да моле руског цара за помоћ. У томе материјалу *(Kongressakten, Kongressrapporte)* који је пун занимљивих ситница анегдотског карактера има података и од великога историјског интереса.

У *Архиви Мин. Иностраних Дела* у Паризу, у којој смо прегледали документе до 1830 године, за Милошев период има врло мало података: неколико аката о стању српскога питања на Порти, два извештаја из Букурешта о Карађорђевој смрти, Чарапићева прокламација против Милоша, још два-три слична податка, и то је све.

Један од најглавнијих извора за нашу студију била нам је *Вукова заоставштина*, којом данас рукује нарочити одбор. Она се састоји поглавито у многобројној Вуковој преписци — четири до пет хиљада писама — с људима у Србији и изван ње. Г. Љуб. Стојановић, коме је пало у део да ту преписку среди и објави, ставио нам ју је на расположење с одобрењем да се њоме неограничено користимо за наше студије, и ми смо се њоме заиста обилато користили.

Вук није био само кабинетски радник, везан за столицу и за штулу, који се дописује с филолозима, љубитељима старина и песницима и који се креће у народ само да скупља речи, песме и друге народне умотворине, као што га обично замишљамо, напротив он је био човек који се живо интересовао за све што се око њега догађа: није чудо, дакле, што у његовој преписци налазимо одјека о свима догађајима не само књижевним него и политичким, с масом занимљивих и неочекиваних детаља. После многобројних службених докумената једна тако богата *приватна преписка*, као што је Вукова, даје нам могућност да кроз њу загледамо у интимно мишљење савременика о свему оном што се догађало у Србији.

Сем тога Вук је и непосредно критиковао и радио, његов је материјалан живот био у тесној вези

с приликама и људима у Србији, он је водио с њима интензивну борбу, час јавну, час потмулу, носећи се с Милошем као и са Стратимировићем, с Лазаром Теодоровићем, Михаилом Германом и осталим „муфлизима и ћифтама“ из Милошеве околине, као и с разним Куцкалима, Штипкаловићима и „фушерима“ у књижевности. Нико није Милошеву владу живље критиковао од Вука, а нико није био у стању да учини Вуку веће пакости од Милоша. Поред свега тога Милош је дао Вуку пенсију; у династичким кризама, које су настале у Србији после 1839, Вук је сматран као Милошевац, а после 1842 као несумњив Обреновићевац. Милош га је у очи грдио, а називао га је иза леђа јединим пријатељем; Вук је пак њему давао лекције, колико је потребно за владаоца, да разликује праве од лажних пријатеља и поткожника, и присуствовао је његовим старачким љубавним авантурама. О свему томе налази се маса података у Вуковој кореспонденцији: Милош, његов двор и околина излазе у њој у најјачој светлости. То се може судити и по првој књизи преписке, која је већ у рукама читалачке публике.[11]

Ну поред Вукове преписке ми смо се послужили, благодарећи такође предусретљивости г. Љ. Стојановића, и другим материјалом из поменуте заоставштине. Сем осталих ствари у њој је нађен један подебео пакет хартија под печатима, који је изазивао велику радозналост. Последњи завој носио је овај запис и наредбу:

Особита грађа за Српску Историју нашега времена.

Аманет:

да се не отвори овога вијека (до 1900).

Кад је тај завој отворен нађено је двадесет табака концепт-хартије, превијених in-4° и исписаних на половини све до листа 77. Три последња листа остала су празна. Рукопис носи заглавље:

---

[11] *Вукова Преписка*, Књига прва, (државно издање). Београд, 1907. 777+XIII стр. in-8°.

Грађа за Српску Историју нашега времена.
У Земуну, 23 декемвр. 1831.

Та се грађа тиче Милоша и Вук је овако почиње: „Кад сам описивао славна дела Милоша Обреновића, потомство има право тражити од мене описаније и његова моралнога карактера и рђави дела. Стање мога здравља не допушта ми за сад (а може бити да већ не ће никад ни допустити), да о томе што редом напишем; него сам се наканио, као уочи смрти, само да побележим без икака реда, како ми што на ум падне, па ако мени смрт не допусти да од ови белега по могућству књигу начиним, да се за то кадгод какав други, још бољи од мене, мајстор нађе....“

То је Вукова мотивација за овај састав.

„Мени се чини, вели он даље, да ће се најлакше представити портрет Милошева живота у власти и у господству, кад му се опише ови пет главни својства његови: *I. Спрдња, II. Самољубије и презреније свију други људи, III. Самовољно владање и управљање земљом и народом, IV. Непостојанство и лаж, V. Домаћи живот.*“

У првом одељку, који иде до 34. листа, Вук је навео повише анегдота о несланој шали која се водила на Милошеву Двору: О неком попу и запису на књизи, о суђењу Ђ. Протићу, о некаквој жени која је довела мужа на суд, о Петру Димчоглији учитељу који тражи службу у Србији, о тужби Јакова Анђелевића против Милутина Гарашанина, о Николи Андеселићу, о Михаилу Герману и двема кобилама, о Цв. Рајовићу и кобили, о пуномоћију и пасошу Цв. Рајовићу, о Амицину пасошу њему, Вуку, ... о Младену Миловановићу, о Милети Радојковићу, о маџарском венчању.

Други одељак иде до 47. листа; у њему је Милош окарактерисан опет неколиким анегдотама.

Трећи одељак од 48—77. листа има највећега историјског интереса. Ту Вук описује смрт неких лица која је Милош побио. По Вуку он је убио девет лица.

Занимљиво је да смрт Карађорђеву само помиње, не дајући никакве детаље. У томе се одељку, најзад, говори о чиновницима, о њиховим платама, итд. Њиме се и завршује рукопис, који, као што се види, није свршен.

Ова грађа, вероватно, неће бити издавана због порнографских израза и описа шала у једној средини, у којој је врхунац духовитости представљао џелат и барјактар војводе Антонија Пљакића а Милошев буљубаша, познати Амиџа. Тај факат што је рукопис слабо познат и што се о његовој садржини говорило само по чувењу и неодређено учинио је те се у њему назиру податци од особитог интереса и некакве велике тајне. Све је то нетачно, и сувише претерано. Онај који прочита ту тајну грађу и познато Вуково писмо Милошу од 12 апр. 1832, објављено у *Србскоме Улаку* за 1843 годину,[12] видеће да је оно јача и ако мање драстична критика Милошеве владе, и да је Вук, пишући га, имао пред собом као подсетник поменуту тајну грађу.

Поред ове тајне грађе нађен је у Вуковој заоставштини и коментар његов на поменуто писмо који носи заглавље: *Коментар писму моме писаном Милошу Обреновићу 12 априлија 1832 године.* Као што је у писмо унео елементе из тајне грађе, тако је и у овај коментар пренео многа места из ње.

Најзад у Вуковој заоставштини нађен је још један трећи неиздат састав: *Људи који су око Милоша*, у коме су врло занимљиви биографски податци о првим Милошевим чиновницима, од којих су учитељ Андрија и Павле Теодоровић били „први и највећи Милошеви морални учитељи."

То је, укратко, неиздат материјал којим смо се служили при писању ове студије. Ређати дела која говоре о Милошевој влади није потребно, она су сувише добро позната, и читалац ће наћи њихову индикацију у примедбама.

Излишно је напомињати да су датуми у тексту

[12] Види и *Глас Истине* (Нови Сад, 1885 год.).

излагања по старом календару; међутим о датумима у примедбама ваља знати да су остали онакви какви су у наведеним документима, тј. код докумената из аустријских архива по новом календару, код руских по старом, итд. У руским документима налазе се често оба датума.

На крају ове књиге додали смо неколико неиздатих докумената од врло великога историјског интереса. Из њих ће читалац видети први пут тачно генезу народне молбе од септ. 1820, према томе и хатишерифа од 1830 године.

Регистар имена и ствари биће штампан на крају друге књиге. Цело ће дело изнети три, евентуално четири књиге.

При штампању ове књиге помогао нам је у коректури г. Ник. Ј. Васић, на чему му овде јавно захваљујемо.

У Београду,
6 јануара 1908.

Др. М. Гавриловић.

СКРАЋЕНЕ РЕЧИ

Држ. Арх. = *Срйска Краљевска Државна Архива* у Београду.

К. К. = *Архива Кнежевске Канцеларије.*[13]

Госуд. Арх. Моск. = *Главный Государсшвенный Архивъ Минисшерсшва Иносшранныхъ Дѣлъ* у Москви.

NB. Сви документи означени у горњем скраћењу чувају се у секцији: „Архивъ Константинопольскаго Посольства.“

---

[13] Документи Милошеве *Кнежевске Канцеларије* подељени су у две групе: спољашња и унутрашња преписка. Документи у спољашњој преписци класификовани су по земљама (Аустрија, Влашка, Турска, Русија, итд.), с поделама на које је упућивала сама природа односно порекло докумената. Унутрашња преписка класификована је према нахијама — јер се Милош у прво време своје владе дописивао непосредно с нахијским и среским старешинама пошто није било никаквих посредних власти између њега и старешина —, према установама судским и административним, кад су се ове појавиле, јер је у почетку било само једно судско и административно тело: Народна Канцеларија у Београду. Тај посао класификовања није са свим свршен и предмети (кутије или свеске докумената) нису добили своје дефинитивне бројеве. За оријентисање читаоца ми овде наводимо које предмете у К. К. означује који број у нашим наводима:

1—2, Алексиначка нахија; *3—5*, Београдска; *6—9*, Београдски Суд; *10*, Магистрат Београдске нахије у Рогачи; *11*, Београдска Полиција; *12—15*, Београдска Општина; *16—20*, Београдски конак; *21—22*, Ваљевска нахија; *23*, Гургусовачка нахија; *24—26*, Јагодинска нахија; *27*, Јагодински Суд; *28—37*, Крагујевачка нахија; *38*, Крагујевачки Суд; *39*, Крушевачка нахија; *40—42*, Неготинска нахија; *43—51*, Пожаревачка нахија; *52*, Пожаревачки Суд; *53*, Пожаревачки конак; *54—55*, Пожешка нахија; *56*, Рудничка нахија; *57—61*, Сокољска нахија; *63—66*, Ћупријска нахија; *67—69*, Ужичка нахија; *70*, Ужички Суд; *71*, Црноречка нахија; *72—78*, Шабачка и Подринска нахија; *79—84*, Консулат (Бајрђанбашлук); *85—93*, Народна Канцеларија; *94—97*, Народни Суд; *98—110*, Савет; *111*, Велики Народни Суд; *112—118*, Црква и Свештенство; *119*, Школе; *120*, Штампарија; . . . .

Kriegsarchiv = *K. u. k. Kriegsarchiv* у Бечу.

Staatsarchiv = *K. u. k. Haus- Hof- und Staatsarchiv* у Бечу.

Polizeiarchiv = *K. u. k. Polizeiarchiv* у Бечу.

Aff. Etr. Paris = *Archives du Ministère des Affaires Etrangères* у Паризу.

Арх. Акад. = *Архив Срйске Краљевске Академије Наука* у Београду.

H. K. R. = *Hofkriegsrat* (серија докумената у *Kriegsarchiv*-у и у *Staatsarchiv*-у).

138, Преписка Аврама Петронијевића; *139—143,* Преписка Јеврема Обреновића; *144—149,* Преписка Јована Обреновића; *150,* Преписка кнегиње Љубице;... *158,* Емигранти из 1813 и из доцнијих година, и рад на Бечком Конгресу; *159—162,* Лична акта и разни предмети;... *169–174,* Службена преписка с Аустријом; *175—179,* Преписка с приватним лицима из Аустрије; *180—181,* Српски агенти у Аустрији;... *185—187,* Српски агенти у Влашкој, *188—190,* Русија (преписка с министарством у Петрограду); *191,* Русија (преписка с генералним консулатом у Букурешту); *192—194,* Русија (преписка с посланством у Цариграду);... *196—199,* Турска (преписка с депутатима) од 1806—1827 године;... *206,* Преписка Мих. Германа од 1816—1829;... *229,* Преписка с београдским везиром од 1817 до 1826; *230,* Преписка с алај-бегом санџака смедеревског 1817—1835; *231* до *232,* Преписка с Турцима у Србији....

ПРВИ ОДЕЉАК

ПРЕ УСТАНКА

ГЛАВА I

БУКУРЕШКИ МИР

I — Први Српски Устанак и руско-турска војна од 1806 год. — Руски план односно Србије. — Тешкоће у преговорима с Портом. — Преговори за мир и међународне интриге.

II — Букурешки Уговор (16 маја 1812). — Осми члан Букурешког Уговора и његов значај за Порту и за Србију.

III — Руски пројект о савезу с Портом. — Пројект диверсије против Француза у Далмацији. — Непотпуна ратификација Букурешког Уговора. — Опирање Портино српској аутономији. — Ратификација Букурешког Уговора. — Повлачење руске војске из Влашке и Молдавије.

I

Први Српски Устанак букнуо је због економских неприлика и рђаве администрације; народ се дигао против својих угњетача дахија и јањичара, који су га, одметнувши се од султана, цедили и угњетавали противно реду о државини земље и противно административним обичајима у пашалуку. Ну овај спор је добио брзо еминентно политички и националистички значај. Устанички поглавари стали су одмах показивати тежње и тражити начина не само да опросте земљу дахија и јањичара, већ да је у опште опросте турскога господарства и одвоје од Порте, било сасвим, било као полузависну област, као што су биле према Порти кнежевине Влашка и Молдавија, чије су повластице биле под заштитом Русије. У тој намери устаници су се обраћали Аустрији и Русији, тражећи њихову помоћ и покровитељство. Аустрија их је одбила

одлучно; Русија њихове понуде није примила, али им није одузимала наду. Године 1806, услед интрига Француске која је била у рату с Русијом, отпочне дипломатска распра између Русије и Порте због привилегија Влашке и Молдавије, и Русија најзад заузме обе кнежевине, због чега јој Порта објави рат. Српски устанак добије одједном необичну важност. Почетком 1807 године Русија прими Србе у свој савез и они прекину непосредне односе с Портом која им је у лето 1806 године, предвиђајући војну с Русијом, нудила опширне повластице. Од тога времена Срби су, напустивши непосредне преговоре с Портом, уређење свога положаја према њој оставили Русији. Природно судбина српских устаника имала је да се реши по свршетку војне уговором између Порте и Русије, која је на себе примила дужност да се за њих побрара. Разне политичке неприлике принуђавале су Србе да се обраћају Аустрији и Француској, али то су били само политички експерименти без икаквих последица по српско-руске односе.

Кад је 1809 године приступила преговорима о миру, Русија је била решена да тражи за себе Дунав до Ђердапа као границу према Турској у Европи, за Србију пак аутономију под својом заштитом и султановим суверенитетом. Плаћање врло умереног данка означивало би једино ту везу између Србије и Порте. Потпуна независност за Србе није била у руским плановима, и ако им је била формално обећана.[1] По мишљењу руских државника независна Србија, између Порте, Аустрије и Русије, и у суседству Француске која је држала Далмацију, била би стална опасност за мир између тих држава; Србија би природно тежила уједињењу својих сународника под турском, аустријском и француском владавином; свака би од ових држава, према приликама, гледала да Србију себи подчини или да у њој свој утицај распростре и утврди, и Русија би имала само неприлике с оваким стањем

---

[1] В. А. Улиницкій, *Матеріалы къ Исторіи Восточнаго Вопроса въ* 1811—1813 г., стр. XVI, 30 апр. 1809. Прозоровски Карађорђу.

ствари, чувајући свој утицај у Србији и бранећи њену независност.[2] Тако би Русија према своме плану, добивши две богате области Влашку и Молдавију, сишла на Дунав. Резултат заиста огроман у економском и политичком погледу: Русија на Црном Мору, на целом доњем току Дунава, у непосредном суседству потлачених хришћанских народа; Србија, њен политички клијент, као клин продире у само срце Балканскога Полуострва.

Порта је врло добро схватила значај руских захтева и бранила се необично упорно и при преговорима за мир и на бојном пољу. У томе се најзад на политичком хоризонту указала најпре могућност (крајем 1810 год.), а после и извесност да ће доћи до рата између Француске и Русије, те је Порта, поред свих пораза које је претрпела 1811 године, остала при својој непопустљивости. Било је већ јасно да Русија неће моћи извести своју борбу с Портом у нормалним приликама. Док је победилац хитао да углави мир побеђени се понашао као да му до мира није било стало. Већ од почетка 1811 године Наполеон је чинио све што је могао да се приближи Порти и да с Махмудом II обнови везе које је имао 1806 и 1807 са Селимом III.[3] Ну, поред свих ласкавих понуда францускога отправника послова у Цариграду, турски политичари нису пали у искушење, они нису могли заборавити како их је Наполеон, миром у Тилзиту (1807 год.), оставио на милост и немилост Русије, и с правом су се бојали да се и овај рат не сврши неком погодбом на Портин рачун.[4]

У осталом и Русија пред опасношћу од Наполеона морала је тражити начина да се споразуме

[2] В. А. Улянпцкій, *op. cit.*, стр. I—XII.

[3] *Staatsarchiv,* 10 и 27 јан. и 10 феб. 1812. Цариград. Штирмер Метерниху. Говори о раду франц. отправника послова Латур-Мобура и у последњем писму вели да мир не зависи од француских обећања већ од руских погодаба. За оглас рата Русији од стране Портине 1806 год. вели: „Si les Russes n'eussent pas au milieu de la paix envahi les deux principautés, la Porte aurait été sourde à toutes les insinuations de cet ambassadeur (Sébastiani).“

[4] J. E. Driault. *Napoléon en Italie,* стр. 659—660.

с Портом, морала је бити попустљивија и смањивати своје захтеве само да би Француска имала једнога савезника мање. Преговори су отпочети у Ђурђеву 19 октобра 1811, ну прекинути су 31 декембра, после четрнаест седница, од којих је последња држана у Букурешту. Порта је нашла да је још претерано руско тражење да граница руско-турска у Европи буде река Серет и Дунавом до Црнога Мора, и није хтела да призна руска освојења у Азији.[5] Деветнаестог априла 1812 год. започети су поново преговори у Букурешту. Русија је морала на сваки начин правити мир. Наполеон је кретао руским границама огромну војску своју и својих васала; њој се имала да придружи војска Аустрије и Пруске с којима је Француска направила савез. Најзад и Порта је била принуђена да заузме одређено становиште у питању мира, поред свих интрига француских и аустријских. Она се с правом питала: какав је интерес Аустријин да ступи у савез с Наполеоном који хоће да обнавља Пољску? Аустрија мора изгубити свој део Пољске. Порта је дошла до закључка да ће по свој прилици она платити тај губитак; хришћани су одавно навикли да на њен рачун праве погодбе. Узалуд је аустријски интернунциус наглашивао да уговор о савезу између Француске и Аустрије гарантује целокупност Отоманске Царевине[6], Порта је и за тај случај била уверена да ће јој француски посланик, генерал Андреоси који је био на путу за Цариград, тек поднети погодбе за потпис тачке о интегритету.[7] Сем тога на Порту је чињен притисак и с друге стране.

Петнаестог априла Енглеска је изјавила да ће, ако Порта ступи у савез с Наполеоном, прекинути све односе с њом и отпочети одмах непријатељства. Тако

---

[5] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 1—43.

[6] Neumann, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères*, II, 358. Уговор о савезу од 2-14 марта 1812.

[7] *Staatsarchiv*, 11 апр. и 25 маја 1812. Штирмер Метерниху. У последњем писму вели да Порта још не зна да ли је уговор између Порте и Француске ратификован и да Латур-Мобур о томе ћути.

би султан имао да издржи борбу и с Енглеском и с Русијом, и то за Наполеона у чије намере није могао имати потпуно вере. На послетку Порта је нашла да неутралност одговара најбоље њеним интересима; да је њена безбедност у сукобима међу хришћанским силама и да је за њу, изнурену ратом и жељну мира, најбоље да заврши шестогодишњу војну с Русијом и то пре него што Андреоси стигне у Цариград. „Жедан човек не одбија воду која му се пружа“,[8] говорио је Реис-ефендија, и Порта прими руске предлоге. Петог маја биле су потписане у Букурешту прелиминарије уговора о миру а 16 маја и сам уговор.[9] Овим уговором решена је и судбина Првога Српског Устанка који је стицајем прилика био везан за исход сукоба између Русије и Порте. Тај факт што је судбина српскога покрета под Карађорђем решена једним међународним актом био је од огромних последица; да се до тога резултата дође устанак је за свога бурног трајања морао проћи кроз радикалне мéне и тешка искушења.

II

По Букурешком Уговору нова граница између Русије и Турске у Европи ишла је реком Прутом (од уласка у Молдавију) до ушћа у Дунав и левом обалом Дунава. У Азији су границе имале остати како су биле пре рата. Турци су бар тако разумевали тај члан. У два тајна члана уговора ове територијалне одредбе биле су ублажене. Првим тајним чланом Русија се обавезује да добивене тврђаве Килију и Исмаил сруши; другим тајним чланом Порта уступа Русији на Црном Мору, на Кавкаској страни, право превоза између реке Фâза и града Анакре. Петим чланом уговора потврђене су привилегије Влашке и Молдавије које Русија враћа Порти.

[8] J. E. Driault, *op. cit.*, стр. 661.

[9] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 43—69.

Осма тачка говори о Србији. По том члану Порта је имала да узме опет у своје руке сва утврђена места у Србији (тврђаве, шанчеве и др.) и могла их је снабдети посадом, артилеријом и муницијом по својој вољи. Ну с друге стране Порта се обавезивала да да̂ Србима потпун опроштај за прошлост; да при постављању гарнизона води рачун о народној безбедности те да посада не злоставља неправедно народ; да народу на његову молбу подари користи и преимућства које уживају њени поданици у Архипелашким Острвима или у другим привилегисаним областима царевине; да се не меша у унутрашње српске послове и да на Србе налаже само умерен данак који ће примати из њихових руку; најзад да се односно свега овога мора договорити са српским народом.[10] Ова последња обавеза од особите је важности, јер док је цео смисао осме тачке уговора да Порта све што даје, даје по својој великодушности и из властитих побуда и на молбу Срба̂, дотле се овом последњом одредбом Порти одузима право октроисања и она се упућује на договор и на споразум са својим поданицима.

У основи осми члан Букурешког Уговора представља компромис између легалног стања у Србији и стања створеног устанком. Стање створено у Србији Првим Устанком није имало никакву реалну подлогу: до Букурешког Уговора Србија је била Портина област у бунтовном стању. Овим уговором пак Србија се, поред свега поштовања султанових суверених права, издваја из Турске Царевине као област с нарочитим привилегијама, постаје политичка јединица, дотадашња

---

[10] G. Noradounghian, *Recueil d' actes internationaux de l' Empire Ottoman*, II, стр. 89—90. — Th. Schiemann. *Kaiser Alexander* I, стр. 280—281, 294. даје варијанте француског и руског текста осме тачке Букурешког Уговора према турском оригиналу. — При тумачењу и варијантима треба испоредити четврту тачку прелиминарија уговора, која је као нарочити, осми, члан ушла у уговор. Прелиминарије штампао је Уљаницки (*Матеріалы*. стр. 50—52). Руски превод осме тачке уговора у Вука, *Скуп.ъ. Истор. Списи*, I. стр. 125; у С. Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 15—16.; у Баталаке, *Истор. Срп. Устанка*, стр. 970; српски превод у С. Новаковића, *Васкрс Државе Српске*, стр. 182 по турској верзији; у Л. Ранка, *Србија и Турска у XIX Веку*, стр. 160, превод с руске верзије. — Дим. Матић. *Јавно Право Србије*, стр. 4.

раја у тој области постаје правна личност. И ако Србија није стављена под руску заштиту, у смислу је самог уговора да Порта мора дати рачуна Русији да је верно испунила обавезе које је на себе примила уговором. „Директни руски утицај прекорачио је први пут дунавску границу“, као што вели Шиман. То су позитивне стране осме тачке Букурешког Мира, које у осталом и чине сав значај његов за Србију.

Ма колико да је овај резултат био на висини политичких прилика у којима је уговор закључен, он се у Србији неће моћи оцењивати с овога историјског становишта, са становишта историјског права султановог над том покрајином: његов ће значај природно бити оцењиван не према легалном и правном стању у Србији, него према провизориуму који је владао у њој и према очекивању и надама које су народу даване: да ће тај уговор озаконити стање створено устанком.

Осмом тачком Букурешког Уговора негирано је стање које је уговор затекао; ни у најповољнијим приликама тај акт није могао обезбедити оно што је створено под Карађорђем и зајемчити народу користи које је ефективно имао у рукама. Пустити Турке у земљу, издати им сва утврђења, бедеме народне слободе и безбедности, значиће за устанике остати на немилости Турака; о милости се, после толиких увреда и понижења нанесених Турцима, није смело ни мислити. Најзад обим и начин извођења тога компромиса нису били довољно одређени, утврђене су биле управо само прелиминарије те потоње погодбе.[11] У takome стању ствари, где није било ништа тачно разрађено, и кад се дебата имала водити између две неједнаке стране, био је од особите важности факат колико има јемства да ће тумачење појединих одредаба бити у смислу уговора, специјално колико има јемства да ће Порта поступити лојално и да ће правично ући у права која јој даје Букурешки Уговор.

---

[11] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 184, 21 септ. 1813, Теплиц, Неселроде Италинскоме. „Императоръ никогда не допускалъ мысли чтобы постановленіе трактата о возвращеніи Сербовъ подъ власть Турокъ могло быть исполнено иначе *какъ путемъ переговоровъ*...“

Тога јемства тренутно није било. Русија, која је имала и право и дужност да води рачун о томе, евентуално и да посредује да се до споразума дође, била је сасвим заузета својим бригама. Она није могла српскоме питању поклонити потребну пажњу, нити испод руке или јавно управљати одређеним правцем српске кораке; што је најглавније она, заплетена у очајну борбу с Наполеоном, није могла вршити никакав притисак на Порту, која је од вајкада расположена да извлачи све користи из овакве ситуације. То је било лако осетити и предвидети. Разочарање и незадовољство у Србији биће природна последица овакве погодбе.

III

С муком закључен уговор имао је тек да прође кроз тешкоће. У априлу, усред преговора који су довели до овога мира, цар Александар смени Кутузова, команданта Дунавске Армије, и на његово место постави адмирала П. В. Чичагова, у нади да ће он пре и боље привести крају преговоре о миру. Ну нови командант стигне у Букурешт баш кад су потписане прелиминарије уговора. Чичагов више није могао узети преговоре у своје руке, мир је потписан на десет дана доцније, њему је остало само да оштро критикује већ свршени посао. Цар Александар није имао нимало боље мишљење о Букурешком Уговору, и жалио је што Кутузов, кад је толике уступке учинио Порти, није бар утврдио с Портом савез за напад и одбрану као што му је било стављено у задатак, „јер би само тај савез могао извући Русију из незгодног положаја у који је уговором бачена наспрам Срба и словенских народности“.[12] Тај савез имао би за циљ да руска војска

[12] *Сборникъ Имп. Рус. Истор. Общества,* VI, стр. 68. Вилна, 2 маја 1812. Александар Чичагову. „Si cette paix se trouve signée, nous acquerrons, sans contredit, de grands avantages dans l'état actuel des choses. Mais il ne faut pas se dissimuler que cette paix présente aussi des inconvénients. Le général Koutousoff a negligé un point très-important: c'est de n'offrir les concessions que nous avons faites dans nos prétentions qu'à condition d'une alliance défensive et offensive. Ce n'est que cette alliance qui pouvait nous dédommager de la gêne que va mettre cette paix dans nos rapports avec les Serbes et les nations slaves si importants pour nous, surtout

преко Србије и Босне нападне Французе у Далмацији. Чичагов се преда сав овоме задатку. И не чекајући ратификацију уговора од стране султанове он отправи у Цариград Италинског, руског посланика, с упутством да одмах настави дипломатске односе с Турском и да закључи савез за напад и одбрану. У инструкцијама које је дао посланику представљао је да је мир с Портом закључен под тако умереном погодбом једино да се дође до тога савеза. Главне погодбе тога савеза сводиле су се на две тачке: а) да Порта према потреби допусти да руске трупе прегазе преко њене територије и б) да се Русија може послужити њеним хришћанским поданицима противу заједничког непријатеља.[13] У Србији су већ биле чињене неке припреме за дочек руске војске. Чичагов је био уверен да ће савез с Портом улити Србима нове наде, јер су се у томе случају заиста отворали повољни изгледи за њих.

Седамнаестог јуна Италински стигне у Цариград и нађе врло неповољно земљиште за своју мисију. Четири пута је тражио аудијенцију од Реис-ефендије и овај Портин министар није хтео да га прими. Најзад 25 јуна добије писмо од Чичагова, које му је све објашњавало. Чичагов је добио у међувремену од великог везира непотпуну ратификацију Букурешког Уговора; султан није хтео да потврди члан о Србима и тајни члан о пловидби реком Фâзом.[14] У спроводном писму велики везир је примао на себе кривицу за све ово, тврдио је да у његовим инструкцијама није било речи о тим нератификованим тачкама, и молио је Чичагова да се учине потребне измене у уговору. Очевидно у последњем тренутку Порти се учинило да се могло још што очупати од Русије, јер су обе ове

---

daus l'époque présente. Si un moyen pouvait encore se présenter pour obtenir l'alliance avec la Porte et la coopération par les Serbes et les nations slaves contre la France et ses alliés, il ne faudrait rien négliger à cet effet. Cependant n'oubliez jamais que ce n'est pas par des complaisances qu'on obtient quelque chose des Turcs.“ — Испор.: *Сборникъ Имп. Рус. Истор. Общ.* XXXI, стр. 282 и др. Разматрања Брунова о овоме плану.

[13] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 72—74.

[14] Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 526—528, објавио је први пут текст тајних тачака Букурешког Уговора.

тачке обухваћене прелиминаријама Букурешког Уговора, потписаним још 5-ог маја, на које је Порта могла пре потписа уговора не дати свој пристанак. Чичагов је у овоме смислу и протестовао код великог везира.

Најзад 30 јуна Италински је био примљен од Реис-ефендије. На томе састанку била је реч о свима питањима између Русије и Порте. Савез против Француске Порта је одбијала као акт који не одговара интересима њеним. Она не увиђа да је Наполеон њен нарочити непријатељ; и ако о његовим политичким принципима нема добро мишљење, то за њу није разлог да с њим ступи у рат, а нарочито не за љубав Русије, која поред свих својих уверавања да жели одржање Портино отима последњим уговором њене земље и ограничава њену независност. Односно нератификованих тачака Реис-ефендија је био исто тако јасан, рекавши да је султану стало до пријатељства с Русијом, али да му је и неопходно потребно да чува своје националне, политичке и верске интересе, који су повређени пројектираним тачкама о Србији и о реци Фâзу. У разговору с енглеским послаником Листоном, Реис-ефендија је био још искренији и отворенији. Опасност од Француске, разлагао је овај Портин министар, само је привремена, докле Наполеон буде живео; после његове смрти вероватно је да ће Француска напустити његове џиновске планове и Порта ће бити безбедна; напротив опасност од Русије је стална, јер је њена снага заснована на солидној основи; историја учи да је Русија од времена Петра Великог имала стално непријатељске планове према Турској! И сад, кад је Порта показала најбољу вољу да начини мир, из руских захтева провирују мрачни планови против Порте, такав је захтев о пловидби реком Фâзом и захтев у корист Србије. „Тај последњи захтев, рекао је Реис-ефендија — иде правцê ка независности Срба и води постепеном образовању многих малих република (држава? républiques) у европским границама Турске Империје; како у њима има велики број хришћана који исповедају исту веру као и Руси, ти ће се Портини поданици свакако користити опасним

примером Срба; прво ће тражити да им Порта дâ за њихову верност и подчињеност иста права која су добили и Срби место казне за побуну, а доцније они ће већ гледати да својим захтевима даду више важности, користећи се свима згодним приликама које им се укажу; једном речју Порта предвиђа све тешкоће које јој се на пут стављају и, као свака држава, гледа да их предухитри и отклони".[15]

Листон, енглески посланик, на чију су помоћ Чичагов и Италински много полагали, није хтео да потпомаже ствар о савезу која би Русију довела на Балкан у турске области. Енглеска и ако је била уз Русију сматрала је као свој битан интерес да очува Порту не само од Наполеона него и од Русије. У случају неуспеха руског против Наполеона, Порта би се компромитовала, Наполеон би после рата против ње предузео мере на које може бити одавно помишља, а на штету интереса Енглеске.[16] Не само да у питању о савезу Листон није хтео помоћи Италинског, изговарајући се да Енглеска нема потребну флоту да руски напад на Далмацију помогне с мора, него се показивао осетљив и у питању о реци Фâзу, јер је ова концесија обезбеђивала Русији многе користи у Азији, што Енглеској није било у интересу.

Италински је видео одмах не само да од уговора о савезу нема ништа него да је и ратификација мира стављена у питање. Порта је одбијала да га прима као посланика, док се ствар о ратификацији не сврши.

У том Чичагов добије наредбу од цара Александра да изравна тешкоће око ратификације. Цар је пристајао да ратификује уговор без тајних чланова о Килији и Исмаилу и о реци Фâзу, остављајући да се о томе накнадно уговара, а да се у остало, у јавне чланове уговора, не дира. Портин пуномоћник Галиб-ефендија није правио никакве тешкоће. Другог јула измењане су ратификације у Букурешту с ограничењем односно тајних чланова, који су остављени за

[15] В. А. Улянницкій, *Матеріалы*, стр. 76—83.

[16] *Ibidem.* — *Staatsarchiv*, 5 авг. 1812. Харденберг Листону.

потоњу дискусију. Тако осма тачка, против које је султан протестовао, остане недирнута. Порта се надала да ће, кад Срби остану усамљени, моћи лако изиграти ову тачку како хоће. Ускоро, око половине јула, Чичагов је добио наредбу да напусти и ствар склапања савеза с Портом и да изведе војску из Влашке. Видевши колику огромну војску Наполеон води Александар се решио да концентрише своја средства за одбрану[17] место да их троши у фантастичним и авантуристичким предузећима, као што је била пројектована диверсија против Француза у Далмацији.[18] Око 20 јула Порта је имала у рукама ратификацију уговора. И последњи пут она се питала да ли да прими тај акт или да послуша речи генерала Андреоси, који је стигао у Цариград 13 јула и позивао је у савез с Наполеоном.[19] Ну она се на овој дилеми није дуго задржавала, оно што је главно било за њу то је постигла, очупала је бар нешто од Русије, није допустила пловидбу реком Фâзом. Двадесет-седмог јула Порта је примила Италинског као представника цара Александра и тиме јавно дала доказа да је закључен мир с Русијом. Извештен о овоме Чичагов започне евакуацију Влашке.[20]

---

[17] *Сборникъ Имп. Рус. Ист. Общества* XXXI, стр. 284. L'empereur Alexandre crut devoir y renoncer, dès l'instant où il comprit que la superiorité des forces dirigées par Napoléon contre la Russie ne permettait point a celle-ci de distraire ses moyens de défense, mais l'obligeait au contraire de retirer promptement des principautés l'armée de Tchitchagoff au lieu de l'engager dans une entreprise chanceuse et lointaine.

[18] *Documente Privitóre la Istoria Romînilor*, *Supl.* I, volum. III, стр. 386 и др., стр. 393, мемоар генерала Ланжерона цару од 20 јуна 1812 из Букурешта о овој експедицији. Генерал тврди да је ово његово разлагање уверило цара да треба напустити тај план и повући војску у Пољску.

[19] *Staatsarchiv*, 10 авг. 1812. Штирмер Метерниху.

[20] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 93.

ГЛАВА II

СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ
1812—1813

I — Порта саопштава Србима VIII чл. Бук. Уговора. — Упутства адмирала П. В. Чичагова Недоби о истоме предмету (3 јула). — Пренераженост у Србији. — Мисија Јак. Ненадовића у Букурешту. — Мисија Марка Ивелића у Србији. — Одлазак српске депутације у Цариград. — Скупштина у Враћевшници (15 авг.). — Излазак руске војске из Србије.

II — Изјава депутације на Порти и опасност њена по Србију. — Порта шаље депутате у Софију (14 окт.). — Забуна руског посланика односно српског питања. — Разговор депутата с великим везиром у Шумли. — Повратак депутата у Србију (нов.).

III — Предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Нишу (јан. 1813). — Одговор Челеби-ефендије. — Руски успеси против Наполеона и српско-турски преговори. — Јанко Карађа, Аустрија и Француска драже Порту против Срба. — Наполеонови успеси и Портине припреме против Србије.

IV — Нови предлози српске депутације Портином пуномоћнику у Софији (мај). — Одговор Челеби-ефендије. — Позив Карсли-Али-паше, рум. валије, Карађорђу да положи оружје. — Карађорђева прокламација народу (21 јуна). — Српске неприлике: материјална неспрема, морална разривеност, повратак султанове власти над Видином.

I

Садржину осме тачке Букурешког Уговора Срби су дознали прво од Турака.

Још нису биле ни измењане ратификације уговора, кад око 20 јуна нишки везир Куршид-паша понуди Карађорђу своје услуге у преговарању с Портом.

Почетком јула он му је писао поново, извештавајући га о садржини осме тачке Букурешког Уговора и тражећи да му пошље пуномоћнике да о томе преговарају.[21] Карађорђе је одмах саопштио ове позиве Совету а овај рускоме агенту Недоби и потпуковнику А. Пољеву који је имао за задатак да у Србији припрема све што је потребно за диверсију противу Француза у Далмацији. Међутим присуство и рад овога војног агента и бављење руске војске у Србији чинили су те су Срби остали доста спокојни односно Куршид-пашиних позива. Чак је Аустрији изгледало да су Срби готови да према њој, као Наполеоновој савезници, заузму непријатељски положај, и да хоће да побуне своје сународнике под њеном владом, те да се из Србије поведе диверсија не само против Далмације него и против Мађарске и Хрватске.[22]

Чичагов, коме је спадало у дужност да извештава Србе о свему што се њих тиче, није хитао са саопштењем осме тачке Букурешког Уговора. Знајући добро какав ће утисак тај уговор учинити на Србе он је саопштење одлагао докле је год могао, у нади да ће им дотле моћи саопштити и другу вест која ће ублажити тај рђав ефекат. Та би повољна околност била пројектовани савез између Русије и Порте. Ну како је руски посланик Италински наишао на тешкоће у Цариграду, а у том су биле измењане и ратификације уговора, питање о саопштењу осме тачке није се могло више одлагати. Кад су Турци похитали да Србима саопште нератификован уговор и да траже

[21] *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 770. — С. Новаковић, *Васкрс Државе Српске*, стр. 194.

[22] *Staatsarchiv*, 5 авг. 1812. Метерних Штирмеру јавља да је цар издао наредбу Ген. Команди у Славонији „qui porte de ne pas cacher aux Serviens que, s'ils se permettaient la moindre tentative contre nos provinces, nos troupes entreraient dans leur pays et s'empareraient des forteresses pour les remettre sur-le-champ au Grand Seigneur, leur légitime maître. Ces derniers ordres ont été provoqués par la forfanterie que, depuis quelque temps, les Serviens ont mise dans leurs rapports avec nous et par les traces que nous avons découvertes de manoevres dirigées en chef par les Russes pour influer sur nos sujets rasciens de la frontière et exciter les peuples de la Croatie cédée et de la Dalmatie à la révolte, par l'espoir illusoire de secours militaires, qui, a défaut de consentiment de la Porte de laisser passer une armée par la Bosnie, saurait se frayer un chemin par nos frontières hongroises."

његово испуњење, о чему је Недоба известио Чичагова, они ће на то наваљивати у толико пре после измењаних ратификација. Тако се Чичагов најзад лати непријатне дужности да Србима објасни њихов положај. „Измена ратификација је свршена, писао је Чичагов Недоби 3 јула. Ова ће вест ускоро стићи у Србију и Турци ће похитати да је распростру што брже могу. Позив који је везир учинио Совету, позивајући га да му пошље депутате, доказ је колико Турци полажу на то да се дође до неког споразума. Моја је дужност да обавестим српски народ у овој прилици о овоме догађају и ја сам вас, господине, одредио за овај посао, потпуно уверен да ћете ви, држећи се садржине ових упутстава, умети, према вашем познавању мѣсних прилика и благодарећи вашим везама, улити доста мирноће и поверења Србима те да они правилно оцене данашње стање ствари и да им живим гласом представите шта је све руски двор чинио да привремено уреди њихов положај и шта намерава да чини да им обезбеди достојнију и сталнију судбину, чим прилике допусте такве кораке...“

Приложивши уз ова упутства осми члан Букурешког Уговора Чичагов вели: „Међутим ви ћете га саопштити Совету само у изводу, пошто брижљиво измените све оно што је претерано у овом члану и изразе који су употребљени само да би се удесило према источњачком стилу који се употребљава у овим приликама. Оно што нарочито може заплашити Србе то је увођење турских трупа у утврђења њихове земље. Ова мера и ако уговорена не изгледа да се мора остварити. Докле Французи, непријатељи Русије, угрожавају турској територији инвазијом преко Босне, не може се оставити ништавилу (à la faiblesse ou même à la collusion) турске владе брига да брани тврђаве у Србији. Ова околност и више других које се односе на кризу, која прети целој Европи, навеле су Његово Величанство да предложи Порти савез за напад и одбрану. Једна је главна погодба која ће том савезу служити за основу: она гласи да поданици Турскога Царства буду овлашћени да се лате оружја и да се

искупе под славне руске заставе.“ Биле су само две могућности, разлагао је Чичагов. Или ће Порта примити савез под овом погодбом, и тада ће Срби остати оружани и прићи руској војсци било да бране своју отаџбину било да ратују онде где прилике захтевају. После свршеног рата и показане храбрости нема тога степена части и народног благостања на које Срби не би имали право. Или ће Порта заведена Французима прићи њима и тада је с њом свршено, сваки уговор тада престаје важити, јер није достојно за цара да штеди једну силу која се баца у наручја његовом непријатељу. У томе случају потражиће Русија сама од Портиних хришћанских поданика оно што Порта није хтела од своје воље да допусти.

Наравно ове „благотворне намере“ цареве према Србима Недоба је имао да саопшти најповерљивијим личностима и Совету, а они пак, задахнути овим саветима, да оживе народну енергију и да даду духовима импулса у овоме смислу. Срби дакле да изаберу умешне и паметне људе и да их пошљу у Цариград да преговарају о ономе што је за њих углављено и за што их је везир већ позивао. „Сва је ствар у томе да се добије време и да се штеде Турци. Бог, који никад не напушта праведну ствар народа и Његово Величанство, наш узвишени Господар, коме лежи на срцу српска ствар, учиниће остало.“ Најзад Чичагов је препоручивао Недоби обазривост и нарочито да даје написмено само оно што је строго у духу уговора.[23]

Саопштење Недобино поразило је Карађорђа и остале старешине.

Скупштина главнијих старешина, држана 17 јула у Тополи поводом тога саопштења, реши да се пошље Јаков Ненадовић у Букурешт Чичагову, и да му представи апсолутну немогућност да народ прими погодбе мира утврђене у Букурешту. „Дати им [Турцима] градове и топове у руке и њиховим гарнизонима поверити се не можемо, а особито да они сами о том трактирају за нас је опасно, и тако на то со-

[23] В. А. Уляницкій, *Матеріалы,* стр. 87—90.

гласити се не можемо... Ми с Турками заједно живети не можемо, нити хоћемо, нити веровати им којим начином можемо а данак или платежни зависити од Порте не одричемо...“ Срби су изнели као последњи захтев да руска војска остане у Србији и да им се дâ потребна муниција докле не сврше преговоре с Портом.[24]

Међутим, кад је Недоба добио упутства како да тумачи Србима њихов положај према Турцима и како да ублажи рђаве утиске изгледом на савез између Русије и Порте, Чичагову је стигла наредба од цара да напусти идеју о савезу и да поведе што пре војску из Влашке и Молдавије у Русију. Тада је и Чичагову изишла пред очи сва озбиљност српскога положаја и очајање у које ће Срби бити бачени. Требало је да се учини један озбиљнији корак у циљу да се Срби утеше и да им се докаже да је потребно да се задовоље оним што је за њих учињено: непримање уговора од стране Срба могло је довести поново до заплета између Русије и Порте. Ову мисију Чичагов повери графу Марку Ивелићу, који је пошао из Букурешта за Србију готово у исто време кад и Јаков Ненадовић за Букурешт.[25]

Ивелић је имао за задатак да објасни Србима прилике у којима је Русија направила мир с Портом; да их увери о царској милости — чији су видљиви знаци били одличја, која је понео за старешине — и да их наговори да приме мир. У писменим инструкцијама, које је издао М. Ивелићу, Чичагов је јасно казао ову последњу мисао: „Наполеон је ушао у руску земљу. Он је подигао против ње све народе чиј је политички живот уништио јармом своје тираније. Сила је Наполеонова велика. То налаже да она [тј. земља руска] скупи сву своју снагу у недрима империје. Та мера обазривости, коју је диктовао

[24] *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића,* под 17 јулом 1812, бр. 876—879. — Л. Арсенијевић — Баталака, *Историја Српскога Устанка,* стр. 971, 17 јуна (sic!) 1812. Пуномоћије Јакову Ненадовићу.

[25] В. М. Г. Медаковић, *Калај на Истоку.* Прилози, стр. 36. — *Споменик,* XXXVII, стр. 141.

здрави разум, и јесте узрок што је закључен мир с Портом и што је извршено све, што је њиме углављено, и што је наша војска изишла из Србије. Без ове потребе друге намере и други ратни планови осигурали би судбину Србима. Ово треба одложити до других времена. Потребно је пре свега изагнати непријатеља из Русије. И сами Срби, верујући у светињу обавеза свакога сина према својој отаџбини, нека расуде, да ли би лепо било да употребимо нашу силу на то, да заштитимо њихову земљу место да летимо у сусрет непријатељу који грози нашој властитој отаџбини. Ми остављамо сада Србе да бисмо се сјединили с браћом која се боре за славу монарха и отаџбине наше, да бисмо Русији сачували политичку егзистенцију у Европи која осигурава Србима опстанак на који они имају неоспорно право. Чим уверите вођа српскога народа да је ово истина, вама ће бити лако да представите у правој светлости помоћ коју ћемо ми, и поред тешких прилика, указати за сада српској нацији, као што је то означено у члану уговора о миру који се овде прилаже. Разумност захтева да се они користе њиме не раздражујући Турке. Треба бити с њима у миру. У противном случају они се могу одлучити на нови рат противу нас и тражити помоћ од Наполеона. Такав незгодан прекид [с њима] могао би уништити све српске наде, и зато је неопходно потребно да уговор о миру буде у сили. Главни је циљ у томе да се с Турцима тако поступи, да Срби сачувају сву своју моћ и средства, којима би се користили ради ослобођења од турскога јарма, када прилике то допусте. Што се тиче унутрашње управе Србијине према уговору, о томе ће се споразумети Србија с Портом. Ја мислим да тако исто треба поступити и што се војске тиче, тј. да Турци не уђу у српске тврђаве пре него што народни депутати донесу у Цариграду с министарством отоманским одлуку о томе, како треба те тврђаве да буду враћене. Ако та мера буде примљена, г. Италински може радити за њих [тј. Србе] и гледати да добије за њих што више времена. Најзад ако се не нађе основаних разлога да се извршење

трактата, што се тиче ове тачке, одложи, тада треба гледати да број и квалитет гарнизона у свима правцима буду Србима повољни. Ови детаљи довољни су Вашој Светлости, да бисте се могли споразумети са Србима и показати им, колико се ја старам за њих због верности коју су показали, и њихова садашњега положаја".[26]

Двадесет-осмог јула Ивелић дође у Тополу и нађе Карађорђа и чланове Совета одвећ сетне и натмурена лица. Кад су поглавари чули поруке Чичагољеве о тешким приликама, у којима је била Русија, о милости и расположењу цареву према српском народу и уверење да ће се о томе уверити кад буде Наполеон истеран из Русије, њихова се лица разведре, и Ивелићу је било тешко наћи израза да опише усхићење и спокојство које је њима овладало. „Њихова натмурена лица обасја радост и спокојство и Врховни Вожд осећаше се несрећним што не може да обрне своју војску против оног непријатеља, који не да мира његовом покровитељу".[27] Ну Ивелић је, да би Србима казао што пријатније ствари, очевидно својим обећањима навео Србе на погрешне закључке. Карађорђе је разумео његов говор као да ће руски цар, чим сврши с Наполеоном, „перву помоћ Сербом дати и обешчанија своја во исполненије привести".[28] За Карађорђа и Србе дакле било је главно одуговлачити преговоре с Портом и добити времена докле Русија не сврши с Наполеоном, а у руску победу Србин није никад сумњао. Другога августа буду послати депутати у Цариград „за поговарати с Диваном и узнати вољу султана и намереније с нама." Тако су дакле Срби, место да ступе у озбиљне преговоре и да свима начинима гледају да отклоне опасност од себе, почели врло опасну игру у намери да преговоре одуговлаче: депутати су послати само да сондирају

[26] *Споменик*, XXXVII, стр. 141, 16 јула 1812, Букурешт. П. Чичагов Ивелићу.

[27] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 50. Изводи из Недобиних и Ивелићевих извештаја. — Исти, *Калај на Истоку*. Прилози, стр. 36. — *Споменик*, XXXVII, стр. 144—145.

[28] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 153. Карађорђево причање.

Порту о њеним намерама односно Србије! За ово је Карађорђе доцније бацао кривицу на Ивелића, тврдећи да је он заповедио депутатима „по совету господина графа [тј. Ивелића]... мир скоро не заључавати, но разговоре и време продолжавати, докле би се обстојатељства Русије поправила".[29] Кренувши се на пут депутати понесу Карађорђеве препоруке за Куршид-пашу нишкога везира, за Мустафа-Челеби-ефендију софијског назира и за Италинског рускога посланика у Цариграду.[30] Обраћајући се Италинском Карађорђе вели: „Павле Василић Чичагов својим писмом од 14 о. м. извештавајући ме о закључењу мира међу Руским Двором и Отоманском Портом, којим за Србију није ништа закључено, упућује и мене и српски народ Порти, да ступимо с њом у преговоре о уређењу нашег благостања. И ако смо ја и народ непријатно дирнути што смо, поред обећања добивених с руске стране, и после деветогодишњих мука и јуначких дела за веру и слободу, остављени једино Божијем Промислу, ипак у данашњим приликама и стању народа, по упутству добивеном од напред споменутог господина адмирала, шаљући у тај крај народне депутате Светлој Порти, тврду наду полажем на Вас, премилостиви господине, јер сам извештен да је крајње решење судбине наше поверено Вашем Високопревасходству; зато Вас и најпонизније молим да их примите под Вашу заштиту и Ваше покровитељство и да будете добри те да својим заузимањем за њих код великог султана израдите опстанак и благостање народу, који се безграничном привrженошћу показао да је достојан покровитељства сверускога господара".[31] Тај факат што су их Руси упућивали на Турке да се погађају, Срби су тумачили као да је то само с тога што за њих није ништа уговорила, не водећи рачуна да је уговором утврђена основица тих преговора.

Док су депутати путовали у Цариград с оваким ин-

[29] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 153.

[30] *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 891—894. Под 1 авг. 1812.

[31] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 96. Писмо Карађорђево.

струкцијама и порукама да у Букурешту за Србију није ништа закључено, дотле се у Србији закључење тога мира свечано прослављало и правиле изјаве благодарности и пристајања на оно што је за Србију учињено. Првога августа, одмах по Ивелићеву доласку и по његову савету, Карађорђе позове све старешине да дођу 15 августа на скупштину у Враћевшницу. На тој скупштини Ивелић се показао старешинама као изасланик рускога цара, и говорио им је у истоме смислу као и Карађорђу. Одушевљење је било велико, закључење мира је прослављено свечано. На обеду је било на деведесет лица; уз пуцњаву топова пало је много здравица у царево здравље. Шеснаестог августа Карађорђе, по жељи старешина, заповеди им да се искупе на једно место близу манастира и да направе круг а иза њих да стане неколико батаљона војске, који су били доведени за ову свечаност. Тада Вожд узме са собом Ивелића, стане усред тога круга и заповеди секретару да гласно прочита акт, на који треба да се потпише скупштина, како народ прима осми члан Букурешког Уговора, и како обећава да ће и даље чинити оно што буде угодно рускоме двору. „Тек што се прочита овај предлог, загрми глас општег пристајања које се опет, по српском обичају, потврди заклетвом." Затим је служено благодарење и при певању „многаја љета" цару Александру пуцано је из топова.[32]

Овај службени оптимизам био је тренутан; његовој појави допринео је много пријам, који су српски депутати нашли код Куршид-паше у Нишу. По Ивелићеву наваљивању Карађорђе је послао нарочиту захвалност Куршиду због овога. То је писмо однео Ивелићев ађутант Савић, који је продужио после пут за Цариград.[33]

Међутим народу је очевидно било хладно око срца. Руска је војска по заповести Чичагова, око Пре-

---

[32] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 50. Извод из Ивелићевих извештаја. — Исти, *Калај на Истоку*. Прилози, стр. 38—39. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 154. — *Споменик*, XXXVII, стр. 145. — Испор.: Лазар Арсенијевић, *Историја Срп. Устанка*, стр. 939.

[33] *Kriegsarchiv*, 12 септ. 1812, П.-Варадин. Хилер Двор. Рат. Већу.

ображења, изишла из Србије на Грујии у Влашку,[34] поневши са собом „половицу срца народњега и сву надежду Србина обдержати се моћи за овда сам својом снагом“.[35] Жалост и слутњу нису могли разбити ни Ивелићева мисија, ни пригодна јеванђеља читана руским свештеницима при молепствију за срећан пут. Руска војска из Шапца и Београда пред полазак била се искупила на Врачару[36] и свештеник је читао јеванђеље од Јована, главу 14. „Да не смушајет се срце ваше, ни устрашает. Слишасте јако аз рјех вам: иду и приду к вам!.. Јако љубљу оца и јакоже заповеде мње отац, тако творју. Востаните! Идем од сјуду!..“ Ови стихови говорени су велегласно, добошари и музиканти очекивали су последњу реч као команду, после које загрме добоши и музика и војска се крене, праћена благословом и сузама српским.[37] Оваким и сличним изливима туге испраћена је руска војска из целе земље. „Наше трупе, писао је Чичагов цару, напуштајући Србију, биле су испраћене сузама и сваковрсним доказима правога братства. Народ им је давао с једне станице на другу кола, храну и вино... Овај је народ, Величанство, право благо за нас. Ја нећу ништа пропустити нити штедити да га и даље одржавам у том племенитом расположењу. Они не изговарају ваше име другојаче до *наш цар Александар....*“[38]

II

Седмог септембра депутати су стигли у Цариград. Понашали су се према упутствима, тј. као да у Букурешком Уговору није ништа закључено за Србију, и говорили су на Порти да нису дошли у Цариград да праве какву погодбу већ само да се обавесте о

---

[34] С. Новаковић, *Васкрс Државе Српске,* стр. 199.

[35] С. Милутиновић; *Историја Србије*, стр. 14.

[36] код данашњег Споменика јунацима изгинулим при ослобођењу Београда.

[37] А. Протић, *Повесница Карађорђа Петровића*, *Споменик,* XIX, стр. 25.

[38] *Срп. Књиж. Гласник*, књ. III, стр. 353.

Портиним намерама односно Србије.[39] Овакво држање дошло је Турцима као поручено: одбацујући Букурешки Уговор, Срби су се стављали изван његове заштите. Порта је хтела да извуче из тога корист те да Србима наметне своју вољу: ако дође после до објашњења с Русијом, она ће набацити кривицу за предузете насилне мере на Србе, јер није било легалног основа за погодбу пошто нису хтели да поштују оно што је за њих било уговорено у Букурешту. Положај Србије био је врло опасан, у толико опаснији, што се компромитовала као савезница Русије, с којом је тада Аустрија била у рату. Срби су само на аустријском земљишту могли добити прибежиште ако се нађу у невољи од Турака. На Хилеров извештај из Варадина од 29 августа да Недоба намерава, у случају опасности од турске инвазије, да пређе у Панчево, из Беча су издате наредбе да се не пушта на аустријско земљиште![40] Другим речима Недоба је имао да падне у шаке Турцима.

Међутим Порта се непрестано колебала. Кампања против Букурешког Уговора развила се после његове ратификације. Тек после закљученог мира Штирмер је енергично развио интриге с француским послаником, јер дотле није имао одлучна упутства.[41] Аустрија је живо критиковала Порту што је примила тако тешке погодбе и уверавала ју је поверљиво о чистоти својих намера; износила је како она, Аустрија, није никад хтела да прими погодбу ни с Француском, ни с Русијом на Портин рачун, и да Порта безразложно зазире од овога савеза између Аустрије и Француске, који је управљен само против Русије. Најзад, као највећу тајну, Аустрија је изјавила да ће као накнаду добити Илирске Провинције.[42]

---

[39] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 154. — В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 101, 18 окт. 1812. Италински Румјанцову.

[40] *Staatsarchiv*, H. K. R., 10 септ. 1812, П.-Варадин. Хилер Двор. Рат. Већу. Одговор Двор. Рат. Већа од 19 септ. и Метернихов од 11 окт., да се не пушта на аустријско земљиште.

[41] *Staatsarchiv*, 31 јула и 5 августа 1812. Метерних Штирмеру.

[42] *Staatsarchiv*, 25 авг. 1812. Штирмер Метерниху вели да је по његовој заповести од 18 прош. саопштио Порти: „que nos vues d'indemnité

Генерал Андреоси удвојио је такође интриге, чинио обећања Порти и позивао султана да развије пророкову заставу против Русије. Међутим Наполеонови курири доносили су често вести с бојног поља док најзад око половине октобра није дошла вест да је Наполеон ушао у Москву. Порта је с муком одолевала овим искушењима, не толико из радости колико из страха од Наполеона. „После Русије доћи ће ред на нас,“ говорили су Турци.[43] Колебајући се између страха и од Русије и од Француске Порта се задржала опет на средини; према ситуацији она је нашла за најбоље да свршује своје послове.

У циљу извођења своје политике Порта упути 14 октобра српске депутате у Софију Мустафа-Челеби-ефендији, који је био наименован пуномоћником за српске послове. На тај начин Порта је хтела да води преговоре што даље од рускога посланика, који је у Цариграду покушавао да упути Порту на правилан и помирљив пут у преговорима и био готов на посредовање. Рускоме посланику пак Реис-ефендија саопшти изјаву Срба̂ да они не знају ништа о Букурешком Уговору и да су само дошли да се распитају односно нарочите погодбе између њих и Порте. Најзад Порта је свуда распростирала глас о умерености свога пуномоћника, о својој доброј вољи да се дође до споразума са Србима, и о сумњи да ће Срби изићи насу́срет њеном добром расположењу. Италински је још веровао у добре намере Портине, и био је у великој забуни односно српске изјаве, јер је схватао њену важност. Био је забринутији у толико више што се Портино саопштење слагало с писмом Карађорђевим, које му је било достављено од депутата, и у коме му Вожд вели да у Букурешком Миру није ништа уговорено односно Србије. Имајући овакво писмо у рукама, Италински није могао помислити да је изјава српских депутата само политичка мера, односно грубо лукавство, да се добије време. Депутати пак за свога бављења у Ца-

---

pour les frais de la guerre et d'agrandissement portent exclusivement sur les Provinces Illyriennes.“ — Испор.: Neumann, *Recueil des traités,* II, 358. — Metternich, *Mémoires,* II, 438. — В. А. Уляницкій, *Матеріалы,* стр. 98—100.

[43] J. E. Driault, *Napoléon en Italie,* стр. 661.

риграду нису покушавали да ступе с њим у везу, јамачно из страха да се не компромитују у очима Портиним.[44] Праћени Баки-ефендијом,[45] који је био наименован за помоћника Челеби-ефендији, депутати, на путу за Софију, дођу у Шумлу и изиђу пред великог везира. То је био онај исти Куршид-паша који их је почетком августа врло предусретљиво примио у Нишу; он је крајем истог месеца постао великим везиром. Даривши Куршиду велико везирство султан је изречно напомињао у ферману да му је то награда за трудно сузбијање српскога устанка.[46] Призор који су депутати видели у војном стану везировом није био добро предсказање за њихову мисију. Тело Димитрија Мурузија, који је играо знатну улогу у закључивању Букурешког Уговора, лежало је без главе пред чадором Куршидовим.

Велики везир примио је депутате срдито, казао им да Срби морају предати тврђаве, положити оружје и бити раја, као што су били пре устанка, и тврдио је да је то смисао Букурешког Уговора односно Србије. У противном случају претио је да ће Србију раскопати и народ одвести у ропство. И ако из смисла уговора излази јасно да народ, предајући се Турцима у руке, има право на извесно јемство за своју безбедност — јемство које би се могло састојати на првом месту у оружју које је народ имао у рукама. — Турци су тражили безусловно разоружање народа. Такви су били гласови које су депутати донели у Србију у новембру месецу.[47] Ну ефекат овога црног извештаја био је јако парализан с друге стране. У Србију је

[44] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 96, 100—102, 115. Писма, која су имали за Италинског, депутати су предали поручнику Савићу који их је стигао у путу и пре њих дошао у Цариград.

[45] Баки-ефендија умро је у Шумли од колере.

[46] Andréossy, *Constantinople et le Bosphore de Thrace*, стр. 187, франц. превод фермана: „je t'ai élevé au suprême vizirat pour récompenser le zèle et la constance avec lesquels sacrifiant ton repos et ta tranquillité tu as depuis quelque temps employé tous tes efforts contre les Serviens et tu leur as opposé une digue insurmontable.“

[47] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 115, 17 дек. 1812. Карађорђе Недоби. — Испор.: *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1028—1029, под 26 нов. 1812.

стигао глас да се Наполеон повлачи из Русије. „Нека Свемогући Бог дâ да Руси победе па је и Срем наш!“ узвикнуо је заповедник града Шапца.[48]

III

Пропаст Наполеонове Велике Армије била је поздрављена у Србији с великом радошћу; изгледало је да се над Србијом небо ведри. У јануару 1813 под тим утисцима српски депутати однели су Портином пуномоћнику Челеби-ефендији у Ниш погодбе примирења. Ну те погодбе нису одговарале смислу осме тачке Букурешког Уговора: њима се ишло на то да се од Србије, у тадашњим њеним границама, начини аутономна кнежевина над којом би владао Карађорђе под врховном влашћу султановом. Та би зависност била оличена: у данку који се имао утврдити одсеком; у становању једнога везира с извесним бројем Турака у Београду и у војној помоћи коју би Срби давали султану против сваког непријатеља. Ово се последње наравно односило и на Русију „из нужде“, јер су Срби гледали у главноме да време прође „само док Руси с Французима сврше,“ а после ће све лако ићи![49] Депутати су провели у Нишу шест дана без успеха у преговорима. „Срби да буду раја Турска као што су и пре били; и турско владање у Србији да буде као што је и пре било; који Србин турска раја неће да буде, из Србије нека изађе и куд хоће нека иде!“ На то су се сводили захтеви Портиног комисара. Узевши написмено српске захтеве Челеби-ефендија дода још да ће их послати султану и да ће његов одговор послати у Србију. Српски захтеви изнесени су у Цариграду руском посланику као доказ да Срби апсолутно одбијају да се подчине ономе што је за њих уговорено у Букурешту.[50]

---

[48] F. von Demelitch, *Metternich und seine auswärtige Politik,* I, стр. 665.

[49] *Држ. Арх.* К. К. Турска. Додатак. Примедба Гаврила Николајевића, који је био у депутацији, и који је 1818 забележио српске понуде и одговор Челеби-ефендије. — Испор.: *Голубица*, V, стр. 234.

[50] В. А. Уляницкій, *Матеріалы,* стр. 139—140.

Поред све величине руских успеха над Наполеоном положај Србије постајао је тежи, и Порта се показивала безобзирнија. Пропаст Велике Армије није значило да је то и пропаст Наполеонова; он је још био силан и страшан. Александар I није послушао савете већине својих генерала, који су му говорили да даље разрачунавање и гоњење Наполеоново остави Европи, која је стењала под његовим јармом; гњеван на Наполеона он је послушао савете пруских патриота Арнта и Штајна. Шеснаестога фебруара начињен је у Калишу уговор између Русије и Пруске, крајем марта отпочео је рат савезника за ослобођење Пруске у којој је Наполеон имао знатну војску. Тако се руски цар ставио на чело антинаполеоновског покрета, који је одстрањивао Русију од циљева чисто руске политике. Ну успеси савезника нису дуго трајали, Наполеон их потуче код Лицена (20 апр.), уђе у Дрезду (26 апр.), потуче их поново код Бауцена (9 маја) и они се морадоше повући у Шлезију. Победе Наполеонове запрепастиле су његове непријатеље; судбина Европе у овом тренутку била је у рукама Аустрије, која је напустила француски савез после Наполеонове погибије у Русији. Колебајући се међу завађеним странама Аустрија је гомилала своју војску у Чешкој. Најзад (23 маја) она наведе Наполеона на примирје, 13 јуна приђе коалицији, а после неуспешних преговора на конгресу у Прагу (16—29 јула) и она објави рат Француској (30 јула). Још почетком јуна Енглеска се обвезала према Русији и Пруској да их новцем помогне.

Ова борба и заплети оставили су и даље одрешене руке султану. Међутим Портин овлашћени извештач о руско-српским односима, влашки кнез Јанко Карађа, слао је о Србима извештаје, који су чинили најмучнији утисак на Дӥван. По њему Русија подстиче Србе на отпор само да би српско питање остало отворено за њене мрачне умишљаје против Порте док не сврши посао с Француском; она тамо шаље емисаре у томе циљу, и ту скоро послала је једнога угледног калуђера; са Србима треба што пре свршити, саветовао је Карађа, док се не сврши борба с Француском, а то ће

ускоро бити.[51] Он је тврдио да су његови извештаји апсолутно тачни, и да је све те тајне податке о руским интригама добио за новац од секретара рускога консула у Букурешту. Порта није ни за тренутак сумњала у истинитост ових извештаја; она је Италинском, који је непрестано радио да је упути на помирљиве мере и нудио јој своје посредовање, отворено пребацивала бављење Недобино у Србији и слање ових духовних лица, што све одржава Србе у непокорности. Доказ су за то: њихове погодбе, које стављају Порти без обзира на VIII тачку Букурешког Уговора.[52] Ни сам аустријски интернунциус није сумњао у Караџине извештаје[53] и само је жалио што Порта, после оваких доказа, не поступа енергично.[54] Међутим међународне интриге нису престајале. Оне су се врзле и око српског питања. Француски посланик је непрестано дражио Порту присуством рускога агента у Србији; Аустрија, суревњива на руски утицај у Србији, такође је преко свога посланика неуспех преговора између Срба и Порте приписивала саветима Недобиним. На ове интриге надовезале су се интриге на Дивану у ком је била читава странка, којој је било у интересу да велики везир не дође у Цариград и за то му је требало наћи посла на неком крају царевине. Напротив велики везир Куршид-паша нагињао је споразуму с Италинским односно српског питања. За све ово време Порта је гомилала своју војску и чинила ра-

---

[51] *Staatsarchiv,* 2 и 9 џемази-ул-евела 1228 (21 и 28 апр. 1813). Ј. Караџа Масуд-ефендији. У последњем писму кнез пише: „Or, il ne serait pas de la prudence de perdre un temps aussi précieux, surtout au moment où les Serviens, comme je viens de le dire, désespèrent de tout secours étranger. La chose parle d'elle-même; c'est le vrai et unique moment propice d'exécuter les projets que la Porte peut avoir formés contre la Servie." — Из једнога Караџиног писма види се да му се Карађорђе обраћао за посредовање на Порти, и да му је он препоручио покорност, а Карађорђево писмо пак послао је Порти с молбом да му не поверава овакву мисију.

[52] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 162.

[53] *Staatsarchiv,* 11 маја 1813. Штирмер Метерниху.

[54] *Staatsarchiv,* 25 маја 1813. Штирмер Метерниху. „Cet objet [Србија] occupe aujourd'hui la Porte de la manière la plus sérieuse; mais, malheureusement, elle ne sait jamais rien faire à temps. On fait de grands préparatifs contre la Servie, et il paraît qu'on n'a ni vivres ni munitions."

зне припреме у близини српске границе, представљајући и даље руском посланику како Срби неће да чују за Букурешки Уговор и одбијајући његово живо наваљивање да посредује између ње и Срба. Порти је све више излазила пред очи могућност и право да се тачка о Србији изигра. И ако је руска војска изишла из Србије, Влашке и Молдавије, на другој страни, у Азији, Руси су задржали готово сва своја освојења, користећи се неодређеношћу шесте тачке Букурешког Уговора, која говори о повраћању „освојених“ градова, према чему су Руси тумачили да могу задржати све оне градове и области које су биле под Портиним протекторатом и које су им се добровољно подчиниле — Грузију, Мингрелију и Шугарел.[55] Незадовољство и гњев султанов били су на врхунцу услед оваког тумачења уговора.

Наполеонова победа код Лицена и његов улазак у Дрезду улили су Порти више одлучности.[56] Глас о победи код Бауцена који је стигао у Цариград 29 маја још је више ослободи: Порта се радовала исцрпености Русије[57] и српско питање на Дивану постане предметом непрестаних саветовања, по целој царевини послате су наредбе да се сва војска крене српским границама. Петнаестог јуна стигао је глас у Цариград о примирју које је Аустрија наметнула Наполеону и о зближењу Русије и Аустрије. Порта се поплаши јако изгледом на конгрес, такав скуп могао би довести до мира међу хришћанским државама што њој није било у интересу; специјално пак она се побојала да српско питање не буде изнесено пред тај ареопаг. Великом везиру издата је одмах заповест да пође из Једрена у Софију где је била војска већ прикупљена.[58]

---

[55] Види о овоме натегнутом тумачењу Богдановича, *Исторія царствованія императора Александра I,* Т. III, стр. 163. Румјанцов је писао у августу 1812 главном заповеднику у Грузији да је Русија дужна да врати Порти, на основу Букурешког Уговора, само оне области које је заузела „силою оружія“ а не и оне „которыя... добровольно нам покорились.“ Испор.: Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I,* стр. 279, примедбу 2.

[56] М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 772.

[57] *Staatsarchiv,* 10 и 25 јуна 1813. Штирмер Метерниху.

[58] *Staatsarchiv,* 10 јула 1813. Штирмер Метерниху. — В. А. Уляницкій, *Матеріалы,* стр. 164, 177. 1-13 јула Италински графу Неселроде. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 778.

IV

Почетком маја Челеби-ефендија затражи од Карађорђа да му опет пошље депутате за преговор. Карађорђе се одазове одмах овоме захтеву; 11 маја депутати су отишли у Софију; тамо је био тада Портин пуномоћник. Српски предлози и овај пут нису били у духу Букурешког Уговора изузев прву тачку, којом је тражено да се народу остави ситно оружје: Срби нису пристајали на повратак оних Турака, који су пре устанка живели у Србији, осталима пак допуштали су насељавање само по градовима, и најзад хтели су да ограниче број Портиних гарнизона по тврђавама и паланкама, итд.[59] Портин комисар остао је при ономе што је тражио у Нишу у јануару. Нове српске захтеве пак опет упути у Цариград с обећањем да ће одговор кад дође послати у Србију.

Одговор није дуго чекан. Ускоро румелијски валис Карсли-Али-паша, коме је већ било поверено да поведе турску војску против Србије, позове Карађорђа да по Букурешком Уговору положи оружје, иначе има наредбу да га на то силом натера.[60] Сукоб је био неизбежан. Двадесет-првог јуна Карађорђе је издао прокламацију на народ да војна почиње. У прокламацији Карађорђе је изнео циљ устанка, успехе српскога оружја и зауставио се нарочито на миру у Букурешту, изложив српске захтеве Порти: „да ми по нешто цару турскому оцеком на годину дајемо, а да смо сами за себе, и да се Турци међу нас не мешају, и да се не насељавају нити у градове нити у паланке, и да буде један царски човек међу нама с којим ћемо сва дела управљати.“

„И тако су искали људе од нас у Стамбол да се нама такова правица донесе од цара, на које смо ми наше људе и послали и цар турски дао све како што

---

[59] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 172.— *Голубица*, V, стр. 234—243.

[60] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 163. Писмо Карсли-Али-паше, дат. у Нишу маја 1813. — В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 173. — Испор.: *Деловод. Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1651, 1679, 1680.

смо и ми искали, но јаничари, касабалије, спаије, и паланчани нису хотели укабулити, но искали ово од нас да учине, да нам узму све градове и топове, у градове војске да се напуне, по паланкама Турци да се насељавају, а најпосле што никада није било ишту и оружје да нам узму, и то су све преко царске воље искали, и да им будемо подножје горе но што смо и били, но на то се наши посланици нису хотели согласити, јербо су знали да народ на то престати неће, и када би се до тога упустили да смо живот и главе изгубили, а по вољи царској давали су блага, колико су искали од царства, и да буде један царски човек међу нама с којим ћемо сва дела управљати, и на то се јаничари, касабалије, спаије и паланчани согласити нису хотели, но скочили на цара и ту је велика кавга била, из тога су и посланици наши без надежде дошли, и цар турски рекао им је: *Ја на вас војску подизати нећу, а касабалије, спаије и паланчани сами не могу вам ништа учинити, но се од њи браните, као и до сада...*

Оваквим тврђењем у које, у осталом, нико није веровао, Карађорђе је хтео да ослободи народ и да га увери да „царска сила на нас поћи неће.“ Много је утешнији био део прокламације где су изложена средства за одбрану. „Сами топова војени 130 имамо по војскама у држави нашој, и седам градова камени и тверди, то смо све с храбростију нашом задобили, и 40 градова гранични имамо, које смо сами с војском нашом оградили, у којима војске наше и данас стоје, и који су сви Турцима познати, и око њи крв своју пролили, и никад их отети нису могли, и неће и лако нигда ни отети, имамо их са чиме бранити; војске доста и џебане, и сваке друге потребе војене по градовима имамо, можемо се и за 10 година бранити док у том и помоћи добијемо, или какова мира учинимо, а сами нећемо ни пол године бити, него ћемо помоћи добити.“

„Тако браћо наша, ја вас опет позивам да сви на ноге устанете и оружје подигнете на непријатеља, који на нас пође, да се са оним бијемо, а ми ни на кога

полазити ни наступати нећемо, а који би на нас пошао да се од онога бранимо, и боље је у својој вери и на своме отечеству и умрети, него веру своју погазити: зашто у светом Евангелију говори: ако праву веру имаш, то и спасен будеш, даклем боље је у својој вери умрети него пред Богом и пред народом осуждени бити, а Бог всемогући хоће нам помоћи."

„Ја се уверавам на усрдије ваше, које имате к православној вери и отечеству и на храброст вашу, коју сте до данас показивали да труда поштедити нећете и крови своје пролити, за љубав вере и отечества и потомства нашега."

„А Бог всемогући велика је надежда, ја велим да и ви сви рекнете: О, Боже всемогући, обрати милосрдне очи твоје на благочестије и церков твоју. Амин. Боже свемогући, не утри твоје благочестије. Амин. Боже, помилуј и охрабри Народ Српски и сердца синова српски. Амин. Боже всемогући, разори и победи силу турску, која је наумила разорити благочестије твоје. Амин. Боже наш, помилуј нас. Амин."[61]

О Петрову-дне сва је војска изашла на границу; народ је склоњен у збегове; расписана су молепствија и бденија за победу над непријатељем.

Међутим Срби нису били спремни ни материјално ни морално за борбу која им је предстојала. У земљи је била разривеност услед политичких трзавица које су почеле 1807 године; државни преображај од 1811 године није одговарао потребама земље, која је још у револуцији;[62] велике војводе, чији је ауторитет био неопходно потребан за одржање и буђење енергије у једном народу, који има још примитивне појмове о отаџбини и патриотизму, биле су одвојене од народа или протеране из земље. Најзад стараховито осећање усамљености, које се осетило одмах по одласку руске војске. Све је то произвело незадовољство, малаксалост и малодушност. Прокламација Карађорђева није могла пробудити полет и одушевљење.

---

[61] *Голубица,* V, стр. 264—269. — М. Петровић, *Финансије и Установе,* прво изд., I, стр. 100—103.
[62] С. Новаковић, *Васкрс Државе Српске,* стр. 212—216.

Последња Карађорђева намера, која је најбоље одговарала озбиљности положаја и неједнакости српске снаге према турској, намера да се одбрана концентрише само на планинске позиције, а не да се развлачи дуж целе линије пограничних шанчева, пропала је. Карађорђе је, не без горчине и јеткости, попустио гледишту Младена Миловановића, коме је био поверио организацију земаљске одбране. Младен је био за то да се бране погранични шанчеви, уверен да ће се српска војска моћи одржати и да ће, у најгорем случају, Руси на време притећи у помоћ. У овако судбоносним тренутцима, прецењујући народну снагу, он је узимао у обзир и хипотетичну интервенцију Русије.[63] Градови су пак били тако запуштени и без хране и муниције да је у њима одбрана била немогућна.[64]

Ну најгоре је било што је Карађорђе био изгубио сасвим присуство духа: он није имао више вере ни у себе, ни у народну снагу; пропаст Србије за њега је била очигледна, фатална. И он се, као и народ, осећао очевидно очајан и заморен толиким напорима, који нису, по њихову мишљењу, донели никакав резултат. Још почетком 1813 године Карађорђе је био решен да се сели из земље и да иде у Русију са свима онима који би хтели поћи с њиме. То би била права сеоба, какву је српски народ видео крајем XVII и почетком XVIII века. Тридесетог марта, на Карађорђеву молбу, Недоба је о томе известио Италинског; у тренутку кад је растурена прокламација у народ да се спрема за борбу Карађорђе је распитивао Недобу: шта је с одговором односно његове сеобе у Русију.[65]

---

[63] *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1650. — *Држ. Арх.*, Мин. Просв., 1841. Причање Петра Јокића.

[64] В. М. Г. Медаковић, *Први Срб. Устанак*, стр. 59. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 13 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Муниција којом је Карађорђе располагао у Београду износила је „83 Verschläge mit Infanteriepatronen“ и „3 Fässchen Kanonenpulver.“ И то је Карађорђе поклонио Аустрији. Червенка је послао чамце који су ту муницију пренели, и уз то један двофунтовни и један једнофунтовни топ.

[65] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 172. 23 јуна 1813. Недоба Италинском. „Верховный вождь спрашивалъ меня: получилъ ли я отвѣтъ отъ В. Пр-ва на донесеніе мое отъ 30 марта, т. е. касательно желанія его пе-

Једна од неповољних околности за Србе била је и та што је Порта успела да приволи Мула-пашу, који је заменио Пасван-огла у Видину, на предају (око 1-ог маја 1813), те су тиме Срби изгубили не само евентуалног савезника, него је омогућено операсање турске војске с те стране.[66]

реселиться въ Россію. Прошу всепокорнѣйше почтить меня онымъ." — Испор.: В. М. Г. Медаковића, *Први Србски Устанак*, стр. 52. Извод из Недобина писма од 17 маја 1813.

[66] *Staatsarchiv*, 1 јуна 1813. Штирмер Метерниху јавља да је Мула паша стигао у Цариград и да станује у кући у Скутарима, која му је за то одређена. — 25 авг. 1813 исти јавља Метерниху да је Мула-паша умро од колере, да неки мисле да је отрован и да његово огромно имање припада државној каси. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 758—765.

ГЛАВА III

ПРОПАСТ 1813

I — Први напад турске војске. — Турски неуспех против Делиграда. — Нова навала. — Карађорђево одсуство на бојним пољима. — Турски успеси. — Карађорђево бегство (21 септ.). — Последњи дипломатски кораци Карађорђеви.

II — Забуна, расуло и страх од Турака. — Улазак Турака у Београд (23 септ.). — Долазак турских везира. — Заузимање градова и паланака, пљачкање и робљење. — Величина српскога пораза. — Покушаји отпора. — Прота Матија и Глигорије Радојичић моле за опроштај народу.

III — Долазак великог везира Куршид-паше у Београд (17 окт. 1813). — Његова миролубивост. — Објављивање амнестије. — Наполеонов пораз код Лајпцига и забринутост Турака. — Народ се предаје: старешине исто тако.

IV — Милош Обреновић и његова предаја. — Сулејман-паша везир у Београду. — Постављање старешина народу. — Милош обор-кнез нахије рудничке. — Поверење у турска обећања расте.

V — Српски емигранти и Аустрија. — Повратак народа у Србију. — Затварање српских старешина од аустријских власти. — Одлазак турске војске из Србије. — Турска посада. — Србија и Београдски Пашалук.

VI — Русија за време катастрофе. — Упутства Италинском од 31 јула 1813. — Долазак Карађорђева изасланика у руски војни стан. — Нова упутства Италинском (21 септ.). — Аустрија. Енглеска, Пруска и Шведска обећавају да помогну руску акцију на Порти у корист Срба. — Задоцнила акција. — Тријумф Куршид-пашин.

I

У јулу турска војска са свију страна почне стезати Србију као гвозден обруч. Ослобођени Руса, уве-

рени у своју снагу и надмоћност, фанатици и кивни на Србе, Турци су ишли на Србију као на готов плен. Турски је план био смишљен и енергичан: велики везир, који је управљао целим покретом прво из Софије а после из Видина и Ниша, полагао је много на то да први удар буде извршен једновремено и снажно. Стављено је у покрет 60—80.000 војске против 50.000 Срба.[67] С југа од Ниша водио је војску румелијски валис Карсли-Али-паша; од видинске стране Ахмет-паша; из Босне Али-паша; једна флотила од неколико бродова с топовима ишла је уз Дунав. Срби су тај први напад енергично дочекали, али ипак Турци су на Тимоку и на Дрини постигли извесне успехе. Око 28 јула погинуо је Хајдук-Вељко, неколико дана доцније Турци су заузели Неготин; на западној граници заузели су Лешницу и Лозницу и упутили се Засавици. Међутим, с југа, Турци су наишли на отпор на Делиграду, и то је изазвало застој турске навале. Свој први неуспех Карсли-Али-паша платио је достојанством румелијског валиса и главним заповедништвом над војском која је оперисала против Србије. На те положаје био је постављен у половини августа Мехмед-Бахрам-паша, с изречном заповешћу да Делиград опсади, обиђе и да енергично пође Београду. „У раду и распоређивању буди брз и хитар, не губи узалуд ни часак времена, уложи сав труд и старање ради срећног успеха у походу да од куфара Срба̂ отмеш многожељену београдску тврђаву и да сасвим угушиш српски бунт. Начин и средства за то остављени су ти на вољу, сам их бирај; не жали ни трошкова ни жртава потребних за постигнуће жељене сврхе, сврхе потпуног угушења српског бунта и заузећа београдске тврђаве од победоносне ми војске".[68]

Ову нову навалу српска војска није могла издржати, она је морала попуштати, и забуна је увелике

---

[67] М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 780. Овај податак о величини турске војске слаже се с доцнијим подацима аустријским о томе. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 164. Карађорђе је рачунао своју војску на 53.000 људи.

[68] Г. Баласчев, *Неиздати турски документи*, стр. 23—29.

отела маха, благодарећи нарочито одсуству Карађорђеву на бојним пољима.[69] „Нешчастна и жестока бољезан врућишчина у нас названа прикључивша се мени у путу, обуставила је мене... и... заостати принудила,“ прича Карађорђе.[70] Још почетком јула Карађорђе је био дошао у Јагодину и наредио да се ту концентрише знатна резерва, којом би управљао он лично или евентуално пошао с њом Делиграду, јер се на тој тачки очекивала највећа навала. Ну, око 6-ог јула, Карађорђа спопадне повраћање и жеђ. То су били симптоми тифуса. Карађорђе одмах заповеди те га пренесу у манастир Јошаницу, а одатле у Крагујевац, и најзад у Тополу, где је стигао пре 12 јула. С Дрине су већ стизали гласници тражећи помоћ. Сви су погледи и питања били управљени на Вожда. „Зар не видите да из мене душа излази, него још питате: шта ћемо радити?! Како вас Бог учи, ви гледајте, у ме се немојте ништа уздати!..“ одговорио је Карађорђе на једно питање свога секретара Јанићија Ђурића.[71]

Карађорђево одсуство јако је деморалисало војску. „Народ у оваковој својој и отечества опасности мене между собом не видећи и ни на једном крају не чујући... начне унивати и храброст своју губити“...[72] Почетком августа Карађорђе оздрави, али њим је овладала потпуна морална клонулост, која се опажала и пре болести. Тек 14 августа он се покаже војсци на Дрини, па се поново врати у унутрашњост, где су му непрестано стизали гласови о тешком положају дуж целе бојне линије. Карађорђе у једном тренутку намисли да се дохвати планина и да се хајдучки брани и бије с Турцима, али га је тај наступ његове

---

69 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 163—166. — Испор.: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 209—210. — *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1686, 1687, 1689.

70 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 164.

71 *Ibid*. — *Држ. Арх.*, Мин. Просв., 1841. Причање Петра Јокића. — Испор.: *Голубица*, V, стр. 270 и *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1681.

72 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 166. Причање Карађорђево.

дивље енергије брзо напуштао, он је увидео и сам да је већ доцкан и да је народ изгубио веру у њега.[73]

У тим тренутцима Карађорђе се одавао само мисли о сеоби из Србије. Деветнаестога августа пошље у Чешку цару Александру Лазара Павковића да му изложи положај народа, с молбом да учини одмах што је потребно да се народ слободно преко Аустрије исели у Русију.[74] У исто време, 20 августа, Недоба пошље Стефана Живковића и Павла Томића са сличним налозима. Исто тако Карађорђе се обрати и великоме везиру, молећи га за шестонедељно примирје, те да се у томе року иселе из земље они, који не би хтели остати под турском управом, а осталима да велики везир изради амнестију од султана. „И тако цару велика фајда, а вама велики севап, и боље је да примите народ као једну цветујушчу башчу, него сасвим изгубљен и никому фајда да не буде“.[75] Тридесетога августа пређе у Земун Стеван Јевтић с молбом да Аустрија учини што може код великог везира да се до тога примирја дође, ако не то, оно да се Србима допусти да се могу слободно преселити с имањем на аустријско земљиште; сем тога Јевтић је питао: да ли се Срби могу надати јакој аустријској помоћи против Порте, ако се буду бранили у својим тврђавама преко зиме,[76] Лазар Теодоровић још је раније био послат у Беч да понуди Аустрији градове и да се обавести: да ли је Карађорђе сигуран да му се на аустријском земљишту неће десити никакве непријатности,[77] јер је слутио да га чека затвор, ако не и нешто горе, због многобројних непријатности које је Аустрији нанео. На своје молбе Карађорђе је оче-

---

[73] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 56—57. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 823. Причање Али-паше босанског везира.

[74] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 59. Карађорђево писмо цару од 19 авг. 1813, писано у логору код Шапца.

[75] *Ibid.*, стр. 65. — *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 169.

[76] A. Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs*, стр. 257.

[77] *Ibid.* — *Staatsarchiv*, H. K. R., 8 сент. 1813. Двор. Рат. Веће Државној Канцеларији.

кивао одговоре с нестрпљењем. Куршид-паша није ништа одговорио на молбу да се утврди примирје. Овај српски корак сматрао је као лукавство да се само време добије;[78] Стевану Јевтићу је одговорено да се Срби споразумевају сами с великим везиром, и да све што се за Србе може учинити, то је да ће добити слободно уточиште, заштиту и храну на аустријском земљишту.[79] Лазар Теодоровић пак остао је да чека одговор на своја питања; Чешка је била далеко да Лазар Павковић стигне с одговором од руског цара.

Међутим непријатељ је напредовао, и ако је на извесним тачкама наилазио на необично енергичан отпор. Првога септембра Турци су већ заузели Поречко Острво; 5 септембра Засавицу, а с југа, пошто су обишли Делиград, упутили се десном обалом Мораве.[80] „Најпосле и тај се глас пронесе да сандук, то јест кивот Светога Краља, шкрипи; знак је да ће Србија да пропадне“.[81] Глас да је Вожд умро све се више ширио, јер се Карађорђе у последње време није никако показивао народу.[82] У половини септембра катастрофа је била неизбежна, Турци су напредовали споро али стално. Ноћу између 14 и 15 септ. Недоба и митрополит Леонтије тражили су два чамца од земунског команданта да им буду при руци.[83] Осамнаестог и 19 септ. Карађорђе је био у Београду, али није знао шта ће да ради и очекивао је са страхом какав ће одговор донети Лазар Теодоровић из Беча.[84] Осамнаестог септембра још издавао је наредбе да се нико

---

78 *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 169.

79 A. Beer, *op. cit.*, стр. 258.

80 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 20 септ. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 795. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 128—131.

81 А. Протић, *Повесница Карађорђа Петровића*. *Споменик*, XIX, стр. 26.

82 В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 57.

83 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 29 септ. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

84 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Пред Червенком Карађорђе је овако објашњавао своје затезање да пређе у Аустрију: „Dass er schon seit langer Zeit wegen der Beschuldigungen so man oesterreichischerseits gegen ihn führte in Sorgen stehe und gewiss nicht gewagt haben würde, vor Rückkunft seines Abgeordneten Todorovich herü-

не сели у Аустрију, и строго претио онима који су помагали исељавање: „... Како би ви, писао је једноме, таково почели радити, кад се наше војске по границии с непријатељем туку и шанце чувају... Тако вам препоручујем где се који застао, било на води или унутра, да онде сваки и стоји... јер и тамо нема куда, зашто Немци све терају на Француза... и једне су већ отерали да знате, и тако народу да јавите да сви знаду да онамо немају куда, но ту сви да остану, а није нам никакове нужде да се селимо куда и да бежимо, зашто је свуда добро подупрто, и, у име Бога, одержаћемо се, ако ли хотјели будемо!..“[85] Ну овакве се заповести нису више слушале. Карађорђе је одмах и сам увидео да је бесмислено даље задржавати исељавање народа, те заповеди да се све лађе, које су аустријски трговци послали у Београд да спасавају њихову робу, употребе за овај посао.[86] Још последњих дана августа и почетком септембра аустријски контумаци били су преплављени српским бегунцима. Пет великих збегова било је само од Митровице до Земуна.[87] Двадесетога септембра Карађорђе се покаже војсци на ушћу Мораве, докле су већ и Турци били продрли, ну одмах се врати натраг у Београд. Те ноћи стигне му извештај да су Турци прешли на леву обалу Мораве, и

---

berzutreten, wenn er sich nicht durch die augenscheinliche Unmöglichkeit den Türken länger zu widerstehen gezwungen gesehen hätte, dem Antrag des Nedoba dies in seiner Begleitung zu thun, beizutreten, bei dem er nun auch schon verbleiben müsse bis Todorovich eine Antwort zurückbringe, die sein weiteres Schicksal entscheiden müsse ob er sich nämlich in Russland oder in Oesterreich niederlassen könne, da er bei Bewilligung des Letzteren für das Erstere danken würde und es ihm dann ganz leicht sein werde mehrere Tausend Servier herüber zu bringen und für die diesseitigen Waffen in das Feld zu stellen oder, wenn der Friede geschlossen würde, ansiedeln zu machen.“

[85] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 121.

[86] *Polizeiarchiv.* Извештај из Темишвара од 28 дек. 1813. „Der servische Anführer Georg Petrovich Czerni hat den österreichischen Unterthanen durch die Requirierung ihrer Schiffe zur Herüberbarquierung der servischen Familien einen grossen Schaden verursacht.“ — *Ibid.* У другом једном извештају из Земуна од 20 дек. 1813 стоји: „wenn der servische Häuptling Georgie Petrovich nicht noch zur kaum zureichend gewesenen Zeit seines eigenen Interesse wegen seinen Befehl „nichts aus Belgrad hieher zu lassen“ aufgehoben hätte“ пропала би сва роба аустријских поданика у Београду.

[87] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16 септ. и 2 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

да је Шабац у критичном положају. Сутра-дан, ујутру, Недоба, Карађорђе, Леонтије и архимандрит Спиридон Филиповић пређу у Земун.[88] Недоба затражи одмах пасош од земунског генерала за себе и за ове своје пратиоце, не хотећи да каже ко су они, и најзад је с натезањем казао њихова имена. Карађорђе је хтео право рускоме цару у Чешку.[89] По заповести Варадинске Ген. Команде Карађорђе је одмах стражарно и са санитетским предохранама послат у манастир Фенек, а остали су остали у Земуну да издрже карантин.[90]

II

Глас о бегству Карађорђеву распростро се муњевитом брзином; како је где глас стигао, настајао је прави хаос: војници су напуштали у маси логоре и утврђења, глас старешина није се чуо више, њихов ауторитет није вредио ништа, и живот им је био у опасности од разјареног народа, који их је клео, оптуживао за све несреће и викао на издајство. Свак се опредељивао како је хтео и нашао за најбоље: једни нагну на Саву, други на Дунав; једни похитају странпутицама да спасавају своје породице, а други се одметну у гору; готово све прве старешине умакну за Карађорђем. Страх од Турчина угушивао је сваки други осећај. Са свију страна долазили су ужасни гласови, свуда су се видели страховити призори. Од уласка турске војске у Србију земља је била остављена на милост и немилост њену; трагови продирања турских хорда били су обележени дугим млазевима крви и облацима дима, који су надалеко показивали страховиту агонију: како се границе независне Србије све више сужавају, док најзад нису ишчезнуле на утоку Саве у Дунав. Двадесет-трећег септембра, око осам часова пре подне, појавили су се

---

[88] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 130, 209—210. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 20—24. — *Споменик*, XXXVII, стр. 144, 30 нов. 1813. П.-Варадин. Карађорђе, М. Ивелићу.

[89] *Staatsarchiv*, Serbica, 5 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[90] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

Турци између Гроцке и Београда. Било их је на две стотине. Они су први ушли у Београд с неверицом да су га Срби тако лако оставили. Пошто су прокрстарили кроз тврђаву и опустеле улице, они јурну на обалу Саве и Дунава, где је било још народа, који је прелазио у Аустрију, искасапе више лица, али се брзо врате у варош и стану пљачкати и палити домове виђенијих људи и старешина. Неколико Турака изиђе на градске бедеме и испале пет топова, које су још Срби напунили. Два зрна падну на аустријско земљиште. Тако је објављено да је *Дом Светога Рата*, као што су Турци звали Београд, опет у рукама султановим.[91] Двадесет-четвртог септембра, између осам и девет часова, приспеле су још четири шајке Турака Дунавом, под командом Сали-аге, брата Реџеп-аге адакалског; у исто време придошло је сувим ново одељење Турака од хиљаду коњаника и 600 пешака под командом бега од Сереза. Најзад тога дана стигао је и Реџеп-ага. Већ 26 септембра прелазио је у Београд Агемал, тумач земунског контумаца, да поздрави од стране генерала Червенке Карсли-Али-пашу и Ахмет-пашу; ускоро је стигао у Београд и Бахрам-паша „сераскер од Румелије и Ниша“; Али-паша, босански везир, дошао је последњи, јер је Шабац заузет тек ноћу између 23 и 24 септембра.[92] Турци су у Београд наишли на велико изненађење, надали су се богатој пљачки, а тога није било: од 20 до 23 септембра изнесена је готово сва непокретност од вредности.[93]

По заповести Куршид-паше, великог везира, из Београда су послата велика одељења у унутрашњост да прокрстаре целу земљу и да позаузимају паланке и шанчеве који су остали изван домашаја главне турске војске или које је она хотимице обишла. Није било лакших похода од ових који су доводили Турке пред празне шанчеве, опустеле паланке и градове чије је

---

[91] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 окт. 1813. П.-Варадин. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Ibid.*, 7 окт. 1813. Панчево. Родицки Хагеру у Темишвар.

[92] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[93] *Polizeiarchiv*. Извештај из Темишвара од 28 дек. 1813.

име некад Турцима задавало страх и трепет. Топола, Крагујевац, Крушевац, Ужице, Делиград и др. места пала су Турцима у руке после Београда.[94] Награда је пак била обилна. Становништво је било стављено изван заштите закона. Заповест је била да се мушко одрасло становништво у Шумадији истреби мачем и да се жене и деца раздаду војсци за награду. Дванаест дана било је одређено за овај посао, а после ће стићи велики везир који ће се појавити у Београду с маслиновом гранчицом, објавиће амнестију народу![95] Исељавање Србâ у Аустрију пресечено је одмах по заузећу Београда. „Небо високо а земља тврда а од Цесарије Турци воду затворили, бегати се нема куда, а бранити се не можемо.“ Свак је гледао пред собом „неизбежимо ропство и смрт“.[96] Турци се као дивљи зверови баце на народ. Путови су били закрчени необичном поворком кола, људи, женâ, деце, свакојаке стоке и плена: плач и кукњава српскога робља мешао се са блеком стоке, јауком турских рањеника и узвицима срећних пљачкаша који су хитали у Београд да продаду своју робу мародерима свакојаких народности и агентима најудаљенијих тржишта с робљем у Турској Царевини. Петог октобра само доведено је у Београд на продају хиљаду и осам стотина које жена које деце.[97] Иронијом судбине тада је придолазило у

---

[94] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 17 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу „... übrigens habe der Grossvezier befohlen dass man von dem gegenwärtig bei Belgrad versammelten Heere nach allen Richtungen hinlänglich starke Abteilungen ausschicke und das Volk von den Semendrianer, Belgrader, Valjevoer und Gragojevazer Bezirken von wehrbahren Alter vertilgen, die Weiber und Kinder aber den Truppen als Beute überlassen solle.“ — Ант. Протић, *Повесница Карађорђа Петровића*, *Споменик*, XIX, стр. 26.

[95] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 17 и 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Опет по поверљивим саопштењима које је Рецеп-ага давао земун. генералу Червенки. „Zwölf Tage sind für dieses Metzeln und Beutmachen eingeräumt nach deren Verlauf diejenigen Servianer, welche nicht zusammengehauen, gefangen oder über die Morava entkommen sind, Gnade erhalten sollen, welche Gnade der Grossvezier von Belgrad aus verkündigen lassen wird...“

[96] Прота Матија, *Мемоари* (изд. од 1867), стр. 215—217.

[97] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Nach den Aussagen der Kundschafter hauen die Türken alle wehrhaften Servier, auch wenn sie Unterwerfung anzubieten kommen, ohne Gnade nieder, wogegen Belgrad von servischen Weibern und Kindern, die zum Kauf angeboten werden, wimmelt, so wie nur allein am 17-ten dieses Monats 1800 derselben dahingebracht worden sind.“

Београд и робље с друге стране: аустријске власти предавале су Турцима све оно турско женскиње, које су Срби, у сличним приликама, поробили, покрстили, њима се иженили или иначе држали код себе и повукли за собом у Аустрију.[98]

Српски је пораз био потпун. Место народа, који је толико година наносио срамоту турскоме оружју, у Србији су биле распрскане гомиле бедних и подивљалих лица; место насеља пустош и збегови; српско робље крчало је по турским логорима, продавано или измењивано као стока. Завидна је била судбина народа, који је умакао у Аустрију поред свег скапавања од зиме и глади по ритовима и контумацима дуж Саве и Дунава.[99]

Усред тога хаоса било је људи који су покушавали да реагирају на судбину. Једни су отпочели герилу: Станоје Главаш је крстарио с великим одељењем око Колубаре; Хаџи-Продан се повукао у Мучањ са 2000 људи и бори се против Адем-паше; војска која је напустила Делиград претворила се у хајдучке чете и цариградски друм није био никако безбедан. Други су гледали да добију опроштај народу. После пада Шапца прота Матија Ненадовић је писао у томе смислу Али-паши, босанском везиру;[100] 27-ог септембра Глигорије Радојичић архимандрит манастира Благовештења упутио је, преко земунског команданта Червенке, молбу великоме везиру, преклињући га у име целога народа, да ферманом огласи амнестију и да се престане са сечом и пљачкањем. Тешко је било наћи разлога за поштеду народа који је толико муке задао Турцима. „Шта ће цару пуста земља, шта ће им Србија кад све Србе исеку,“ писао је прота Матија. Народ је невин, писао је од прилике архимандрит

[98] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 14 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. 1-13 окт. Червенка је био пребацио у Београд други транспорт од 217 душа. Код удатих Туркиња био је довољан њин пристанак, муж се није питао.

[99] Прота Матија, *Мемоари* (изд. од 1867). стр. 214—215. — Нил Попов, *Србија и Русија,* I, стр. 157. Писмо Милошево А. А. Пинију од маја 1822 год. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 821.

[100] Прота Матија. *Мемоари.* стр. 216—217.

Глигорије, он је морао за „злочинцем“ Карађорђем који је свога оца убио, матери кошницу на главу натакао и 500 људи својом руком уништио!...[101] Прота Матија био је срећнији, Али-паша је подарио амнестију ваљевској нахији. Молбу Глигорија Радојичића аустријска власт бацила је у архиву, да јој се не би пребацило да се меша у односе између Турака и њихове раје.[102] Неколико дана доцније, 4 октобра, исти архимандрит писао је молбу цару Александру, али и та молба није била боље судбине. Коста Николић, капетан београдске вароши, срећно је с молбом умакао у Аустрију, али је одмах био ухваћен, и његова се мисија свршила у земунском контумацу, где су му одузете све хартије.[103]

Народу у Србији остало је да до краја испије чашу жучи; милост му је могла доћи само од Турчина, од онога који је њоме у томе тренутку располагао.

III

Око 10-ог октобра у Београду се само говорило о доласку великог везира који је дотле оклевао с доласком због несигурности на цариградском друму. Куршид-паша пошао је од Ниша 9 октобра са знатним одељењем војске, бојећи се некога изненадног напада. Било је већ и крајње време да дође у Београд. Везири нису били у слози; сваки је себи приписивао покорење Србије; сваки је с презирањем говорио о војсци другога, а сви су завидели Али-паши босанском везиру, кога је Куршид-паша назначио својим заступником и врховним заповедником у Београду.[104] Потајне интриге: ко ће бити везиром у Србији, већ су избиле, сваки је сераскер имао свога канди-

---

[101] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Прилог молба Глигоријева. Молба је пребачена у Аустрију на Дубоком у два екземплара: један за великог везира, други за митрополита Стратимировића.

[102] *Ibid.*

[103] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 31 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[104] *Kriegsarchiv*, H. K. R., Praes. 722 и 724, 24 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

дата. Изгледало је да Рецеп-ага адакалски има највише изгледа; он лично није сумњао у успех. Турци су очекивали и једно велико задовољство: мученичку смрт српских поглавара, свечаност коју ће им велики везир приредити; јер су били тврдо уверени да ће Аустрија, пред захтевом Куршидовим, одмах издати Карађорђа и остале поглавице. Занесени својим успесима турски заповедници говорили су већ с висине о овоме питању с пограничним властима, наглашивали су непријатељство с Аустријом, говорили с радошћу о успесима Наполеоновим и тврдили да ће презимити у Београду.

Седамнаестог октобра, између два и три са̂та после подне, стигао је велики везир у Београд, дочекан најсвечаније уз грмљавину топова. Али-паша, Куршидов заступник — кајмакам — и иначе његова креатура „чирак“ био му је изишао најдаље у сусрет са Сулејман-пашом заповедником своје кавалерије. Велики везир га је лепо примио и честитао му на држању за време војне. „Ја нисам ушао први у Београд, одговорио је Али-паша, али ја сам се највише борио, ја сам тај који је освојио Србију!“ — „Јесте, јесте, знам ја то!“ прихвати Куршид-паша. „Е, онда посведочите ми то на најочевиднији начин,“ дода на то Али-паша, „ево заповедника моје авангарде, онај који се највише одликовао под мојим заповедништвом, ја га узимам под своје окриље, дајте му три репа [тј. учините га везиром]!“ Куршид је обећао.[105]

Велики везир није делио ратоборност својих подчињених команданата, у којој је било више надутости него правог расположења за ратовање,[106] он је посветио сву пажњу свршивању српскога питања и прибирању за будућност, јер су се у Европи очекивали важни догађаји. Градови и друга утврђења били су у турским рукама, српска војска разбијена и растурена, над бунтовницима било је доста освете за понижења нанесена турскоме оружју, она су била опрана у крви и сузама

---

[105] М. Гавриловић. *Исписи из Париских Архива*, стр. 798.

[106] О турској ратоборности кипте аустријски извештаји. О томе самохвалисању види примере и у М. Гавриловића, *Исписи из Париских Архива*, стр. 801, 803, 821.

њиховим; остало је сад да се народ ослободи, да се придобије да сиђе из збегова и да се врати својим згариштима, те да се дефинитивно земља стиша и поврати редовно стање. Требало је раскопаној земљи поново вратити живот и извући из ње потребан материјал за утврђење градова и издржавање посаде; ма како примитивно морало се приступити некој организацији. Зима је већ била ту; глад и оскудица у свачему почели су мучити турску војску; дôсада и разузданост поткопавали су њену дисциплину; логоровање под ведрим небом, влага, нечистоћа, заразне болештине, све је то ишло у прилог помирљиве политике.[107]

Од првога тренутка Куршид-паша се показао врло мирољубив; сутра-дан по његову доласку, 18 октобра, прелазио је у Београд тумач земунског контумаца, Агемал, да с турским властима утврди санитарне мере због колере, која се већ била приближила Србији. Тумач је нашао најбољи пријам код Турака и том приликом из учтивости изишао је приватно пред Куршид-пашу. Везир га је пријатељски примио и одмах је навео разговор на српске поглавице, изјављујући да се он нада да ће тесно и дугогодишње пријатељство између Аустрије и Порте учинити да се издавање њихово сврши без већих тешкоћа и преговора, због чега је он и дошао у Београд. У исто време он је питао: где су српски поглавари? Тумач одговори да не зна, али да ће они, ако се у Аустрији налазе, имати и њој да положе рачун за зла која су јој причинили. Куршид-паша прихвати да он у издавање њихово у толико мање може да сумња што су се ови „бедни ребелијанти“ не само јако о Порту огрешили, него су и Аустрији причинили доста неприлика. Користећи се овим разговором Агемал покуша да учини везира милостивим према српском народу. О амнестији се ỳвеликê говорило; Али-паша већ је био подарио опроштај Ваљевској Нахији.[108] „Велики је султан запо-

[107] М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 804, 821. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 38.

[108] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 31 окт. 1813, Praes. 54. Сигентал Двор. Рат. Већу. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 216—217.

ведио, одговори Куршид-паша, да се у пределу који се зове Шумадија истреби све живо, велико и мало, али како сам нашао да је народ невин, заповедио сам да се од сада ниједном Србину на жао не учини, и позваћу све оне који су се сакрили по планинама и шумама да се врате својим домовима, сви који се врате добиће милост“...[109]

Заиста је амнестија оглашена сутра-дан, 19 октобра, по свима логорима око Београда. Уз лупњаву добоша објављивано је да је султан опростио својој раји све погрешке; да јој више нико не сме чинити зулума и неправде и да јој је слободно мирно живети и наставити своје послове. Многи заробљени старци, свештеници, калуђери, кметови и кнезови буду ослобођени и послати с Турцима да по нахијама објаве народу царску милост и опроштај и да га позову да се слободно врати из збегова.[110] Неки су понели на леђима и биниште које им је Куршид-паша подарио у знак опроштаја. Међу првима који су се предали били су кнез Београдске Нахије Аксентије Миладиновић, кога је везир потврдио у томе звању, и Аврам Лукић војвода драгачевски. С овом двојицом Куршид-паша

---

[109] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Als Dolmetsch Agemal den Lauf dieses Gespräches benützte den Grossmuth des Grossveziers für die Servier anzusprechen, erklärte ihm der letztere, dass obwohlen der Grossherr befohlen habe, in dem Lande, welches man Schumadia nennt, alles was lebt, Gross und Klein, zu vertilgen, er gleichwohlen, da er das Volk schuldlos befunden habe, bereits den Befehl erteilte, dass von nun an keinem Servier mehr etwas zu leid geschehen solle, dass er diejenigen, welche noch in Gebirgen und Waldungen versteckt sind, zu ihren Häusern rufen werde und alle, welche kommen, Gnade erhalten sollen.“

[110] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Heute habe ich nachstehende Meldungen von dem Herrn General-Major und Semliner Militär-Kommandanten von Cservinka erhalten: Habe der Grossvezier am 31 October in Belgrad und den Lagern publicieren lassen, dass von nun an kein Türke es mehr wagen solle Servier zusammenzuhauen noch Familien zu Sclaven oder Vieh zur Beute zu machen und ein jeder wider diesen Befehl handelnder Türke am Leben gestraft werden solle, da der Grossherr Rajas oder Unterthanen brauche, welches dann auch zur Folge hatte, dass 6000 Mann, welche am 30 October in das Innere des Landes um Sclaven zu machen abgegangen waren durch einen expressen Tarter zurückgerufen wurden“. — 2 нов. 1813. Хагер Двор. Рат. Већу. „Laut heute (2 нов.) eingetroffenen Nachrichten soll der Grossvezier unter Trommelschlag eine Amnestie für die Servianer publicieren lassen und 16 Knesen oder Ortsvorsteher das Geschenck von türkischen Pelzen zum Zeichen der Vergebung haben ertheilen lassen, nur schade dass, da seine Befehle nicht genau vollzogen werden, wenige Menschen darauf Zutrauen haben und sich jeder vor Schade hütet.“

послао је у унутрашњост Србије свога делибашу (команданта коњице) Емир-али-агу Серчесму с делијама да предају народ.

И ако су Турци били слабо расположени да се подчине заповестима односно амнестије показало се одмах да је неопходно потребно да се Срби увере да је опроштај искрен и да се српско питање што пре скине с дневнога реда. Двадесетог октобра панчевачки командант, генерал Родицки, послао је у Београд преко нарочитог официра глас да је Наполеон потучен од савезничке војске код Лајпцига (4, 5 и 6 октобра). Турци су били као громом поражени, триумф над Србијом могао је бити фаталан за Порту: Наполеон срушен, Русија на врхунцу свога престижа, Енглеска, Аустрија и Пруска руски савезници, чланови коалиције против Наполеона, на њих Порта није смела рачунати. Одговарајући Родицком, Куршид-паша је писмом срдачно честитао овај успех, пред изаслаником његовим био је равнодушан, у души пак био је суморан и замишљен. Наполеонов пораз био је озбиљна тема за размишљање.[111] Двадесет-шестог октобра служено је уз пуцњаву топова благодарење у Земуну за коначан пораз Наполеонов, на велику жалост турске војске у Београду.[112] Турци удвоје своју попустљивост и обећања и народ се у маси одазивао позивима и обећањима везирових изасланика; зима и глад допринели су много успеху ових позива.

Са старешинама ишло је потешко. Истина најглавније старешине умакле су на време у Аустрију, али и онима мање знатним поглаварима, који су заостали, грозила је, природно, највећа опасност од освете турске. Њима ни народ није мислио добро; они су се од народа крили као и од Турака, кривица за прошлост и за претрпљене несреће на старешине је бацана; њих је пратила свуда клетва и жеља за осветом.

---

[111] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 нов. 1813. Родицки Хагеру. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 820. — С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 50.

[112] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 25 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

Није било ни мислити да ће народ трпети у својој средини турску војску и потеру док се они не предаду или изгину, старешинама је остало да бирају између турског обећања и између гњева и издајства своје околине. Хтели не хтели и они су, после дужих или краћих преговора, излазили и предавали се, сем зета Карађорђева, војводе Антонија Пљакића, Милоша Сарановца војводе Жупе Крушевачке и Вујице Вулићевића, који су се прикривали док нису успели да избегну у Аустрију.[113] Тако се предао и Милош Обреновић.

IV

Уочи турскога похода на Србију Милош је био командант ужичкога града и старешина мале околне кнежине Рујна. Тај му је положај дат 20 марта 1813 год.[114] Шеснаестог јула исте године Милошу је било заповеђено да иде на Дрину у помоћ војсци, која је под главним заповедништвом кнеза Симе Марковића имала да брани прелазак Турцима из Босне.[115] После пада Лешнице и Лознице Милош је био послат на Засавицу да ту подигне шанац и да брани да Турци низа Саву не продру ка Шапцу.[116] На Засавици и на Равњу Милош је са Стојаном Чупићем и Протом Матијом показао најогорченији отпор турској навали, „ту су за седамнаест дана таку ватру изели и муку поднели какова ни на једном крају Србије није била“.[117] Босански везир, Али-паша, јуришао је лично на српска утврђења; у једном таквом јуришу био је рањен у руку командант његове коњице, Сулејман-паша Скопљак. Најзад, после бурних јуриша, Турци су продрли

---

[113] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 54—55, 417. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 213. — А. Протић, *Повесница Карађорђа Петровића, Споменик*, XIX, стр. 26, Вујица Вулићевић, који је заповедао на Делиграду, умакао је из Србије око Аранђелова-дне.

[114] *Деловодни Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1237, 1258.

[115] *Ibid.*, бр. 1690, 1691. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 134.

[116] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, loc. cit. — *Причање Петра Јокића, Споменик*, XIV, стр. 50.

[117] Вук, *op. cit.*, стр. 134.

у српска утврђења, покољ је био страшан, пораз потпун. Шест хиљада овнова раздато је турској војсци да их принесе Богу на жртву; две стотине двадесет заклао је својом руком Али-паша.[118] „Засавица српска касапница," говорило се после тога.[119]

Умакавши срећно са Равња, Милош дође у логор на Шабачкоме Пољу, где јавно пред другим војводама наружи и изгрди кнеза Симу Марковића, главног команданта, критикујући живо његово млитаво држање и неодлучност у последњим бојевима. Прота Матија стишавао је Милоша; ту скоро биће Мали Божић кад ће војводе давати одговор за своје поступке. „Зар си ослепио те не видиш да нас Мали Божић неће заједно наћи!?" одговори Милош.[120] Заиста, 23 септембра, чују да је Карађорђе пребегао у Аустрију два дана раније.[121] Пошто је прошло прво запрепашћење војводе се стану договарати како се још могу бранити, нађу да све још није изгубљено и реше да Милош с буљубашом Петром Јокићем и свом коњицом похита Београду, и да те ноћи ухвате београдску тврђаву докле Турци тамо још нису дошли. Ну дотле и цела војска дозна за бегство Карађорђево, те остави логор и топове и свак похита своју породицу да спасава. Војводе учине тада то исто и сви нагну да беже прêко, у Аустрију.[122] Милош се упути низа Саву и дође на Забрежје, у нади да ће тамо наћи своју породицу, по коју је раније био послао свога писара Димитрија Ђорђевића.[123] На срећу Милош не нађе тамо своје, сам пак није хтео у Аустрију. Јаков Ненадовић, који је ту превозио своју породицу на ону страну, узалуд је позивао Милоша да и он пређе и

---

[118] М. Гавриловић, *Списи из Париских Архива*, стр. 817. Причање Али-пашино франц. консулу у Травнику.

[119] Рашид-бej, *Историја Чудноватих Догађаја*, стр. 18, а.

[120] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 135. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 43.

[121] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 211.

[122] *Ibid.* — *Причање Петра Јокића*, *Споменик*, XIV, стр. 50. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 135.

[123] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 213.

да не гине без невоље и лудо, јер је већ све пропало; Турци су већ и у Београд ушли. „Ја, брате, у Немачку нећу, нити имам куда: да ја с голим животом бежим у Немачку, а Турци за живота мога да робе и препродају моју стару мајку и жену и децу! Боже сачувај! Него идем у моју наију, па куд остали онолики народ, туда ћу и ја: доста је народа изгинуло са мном, неће бити никаква неправда, ако и ја с народом погинем и пропаднем“.[124]

Са Забрежја Милош похита право својој породици у Брусницу.[125] Дотле су Турци већ били заузели главне путове и одсекли народ од Саве и Дунава.

Дошавши у Брусницу Милош пробави неколико дана код своје куће, ослушкујући шта се у осталој Србији ради и размишљајући шта ће и куда ће. Најзад крене своју породицу у планину, а сам пође Ужицу да ухвати град пре Турака и да се ту затвори и брани до пролећа. Ну у Ужицу није било ни хране ни муниције, те Милош напусти ту мисао и врати се у Рудничку Нахију. На отпор није било више ни мислити, са свију страна чуло се како се народ предаје само да би избегао већу беду. У оваким приликама Милошу се учинило најбоље да и сам пође трагом народа и да се одазове порукама кнеза Аксентија и Аврама Лукића, који су с Али-агом Серчесмом и његовим делијама већ стигли у Рудничку Нахију и уверавали га тврдом вером да му ништа неће бити, да му је све опроштено и шта више да ће бити и окнежен. Тако једнога дана Милош дође у Таково са својим писаром Димитријем пред Серчесму и предаду му своје оружје. Овај их лепо прими, узме им само сабље а остало им оружје врати и наименује Милоша обор-кнезом Рудничке Нахије. Милош, приставши уз Турке, придобио је са своје стране за предају Лазара Мутапа, Милића Дринчића и Арсенија Лома, и тако,

---

[124] Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 135. — *Причање Петра Јокића,* стр. 50. Јокић вели да је присуствовао овом разговору: „Кад моју жену и децу разгазе Турци, рече Милош, што је вајде и ја сâм да живим.“ — Испор.: С. Милутиновић, *Истор. Србије,* стр. 45.

[125] Прота Матија, *Мемоари,* стр. 213. — *Споменик,* XXI, стр. 4.

пошто је обишао Чачак, Крагујевац и дошао опет на Рудник, он сиђе у Београд,[126] где су били прикупљени и прикупљали се виђенији кметови и трговци и из других крајева. Ту су Срби дознали име свога новога старешине; за заповедника београдске тврђаве и управника Београдског Пашалука био је постављен Сулејман-паша Скопљак (родом из Скопља у Херцеговини), који је том приликом добио од султана достојанство везира или паше од три репа (октобра 1813).[127] За своје постављање има нарочито да благодари својој храбрости показаној при освојењу Србије и препоруци Али-паше босанског везира, који га је топло препоручивао своме протектору великом везиру Куршид-паши. У лицу Сулејман-пашином Куршид-паша је одао похвалу и награду целој босанској војсци, што је савладала највећи српски отпор. Девет бегова и капетана босанских добили су достојанство паше од два репа.[128] Трећег новембра држао је Куршид-паша велики савет у Београду и тада су уз пуцњаву топова испостављани обор-кнезови и друге старешине и обдарени по обичају.[129]

Све су то били најугледнији људи, Турци су хтели да што више улију поверења народу. Милош је био потврђен обор-кнезом Нахије Рудничке, звање које му је дао Серчесма.[130] Под 28 октобром Сулејман-паша

[126] Вук, *Скуп. ь. Истор. Списи,* I, стр. 136. — С. Милутиновић, *Истор. Србије,* 45—46, 53. — *Споменик,* XXI, стр. 4. — *Споменик,* XVII, стр. 16.

[127] М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 802—803. 15-ог дана зилкиде (28 окт. 1813) Сулејман-паша јавља француском консулу да га је султан учинио великим везиром. — *Ibid.*, стр. 798, 4-16 нов. 1813, француски консул јавља министру иностр. дела да му је заступник везиров у Травнику службено објавио да је Сулејман наименован везиром у Београду.

[128] *Ibid.*, стр. 798—799.

[129] *Kriegsarchiv,* 15 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Am 15-ten hat der Grossvezier Divan in Belgrad gehalten und unter Lösung vieler Kanonen die Cyans (sic!) für Servier ernannt, ausgerufen und beschmückt."

[130] М. Вукићевић, *Исписи из Петрогр. Архива.* 23 јан. 1814. Нови Сад. Недоба графу Несселроде. „Нѣкоего воеводу Милоша Обреновича, человѣка между Сербами знаменитаго по своей храбрости, и который по стеченію тогдашнихъ обстоятельствъ вовсе непереходилъ на сію сторону почтилъ (верх. визирь) достоинствомъ оберъ-князя. Нѣкоего Станоя Главаша кырь-сердаромъ (чиновникъ у Турокъ коему поручается держать дороги отъ разбоевъ въ безопасности), многіе другіе поставлены князями и кметами, но долго ли будутъ пользоваться почестями оные два, а особливо Главашъ, который суровостію надъ Турками слишкомъ много себя отличалъ, нельзя ручаться.

издао је Милошу буру̂нтију, којом му опрашта и даје „забораву све пређашње кривице његове“ и којом је забрањено турским властима да њему и његовој породици чине ма какво „насиље и повреде било за раније кривице његове, било ма под каквим другим изговором“.[131] Пошто је Сулејман-паша раздао буру̂нтије народним старешинама, он их пошље свакога у своју нахију са заповешћу да и даље слободе народ и да помажу муселиму, који је имао да врши највишу административну власт у дотичној нахији, у отправљању његових послова. Овакво поступање донело је најбоље резултате; поверење се у турску управу све више утврђивало, народ није само силазио из збегова у Србији, већ се стао враћати и из Аустрије.

V

Још 8 октобра Дворско Ратно Веће у Бечу издало је упутства командантима Банатске и Варадинске Генералне Команде да Аустрија нема ништа против тога да се српски бегунци врате у своју земљу. Добивши овакво упутство фелдмаршал Хагер, командант Банатске Ген. Команде, обрати се 24 окт. Куршид-паши с молбом, ако је амнестија заиста објављена, да му о томе пошље нарочити акт са својим потписом те да увери емигранте у истинитост опроштаја.[132] Двадесетседмог октобра Куршид-паша одговори да је амнестија потпуна и да се из ње изузимају извесна лица, чији је списак приложио уз писмо.[133] На листи проскрипције Карађорђе је на другоме месту; на прво место стављен је митрополит Леонтије!.. На тој листи био је и Станоје Главаш и ако је остао у Србији.

Ну аустријске власти нађу у последњем тренутку да је за њих неповољно да објаве амнестију. Бегунце, способне да носе оружје, аустријске војне власти врбовале су као добровољце и слале их на бојно поље

---

[131] М. Петровић, *Неиздата Збирка*. Буру̂нтија под тим датумом.

[132] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 5 нов. 1813. Темишвар. Хагер Куршид-Ахмед-паши. 11 нов. 1813. Хагер Двор. Рат. Већу.

[133] *Ibid.*, 14 зилкиде 1228 (27 окт. 1813) Куршид-Ахмед-паша Хагеру.

против Француза. Једно знатно одељење тога српскога фрајкора налазило се још у Банату због оскудице у униформи, а било је извесно да би се одмах људи разбегли и прешли у Србију чим би амнестија била објављена.[134] Необјављивање опроштаја није помогло.

На прве ако и неслужбене гласове о амнестији и о благоме поступању Турака српски бегунци у Аустрији стану се масом враћати натраг; њихово стање у Аустрији било је очајно. Услед куге у Влашкој рок у карантинима био је повишен на двадесет дана; свет је скапавао по баруштинама под небом из кога је киша непрестано лила. Без крова, без хлеба, место сажаљења налазећи кињење и формалности аустријске администрације, па чак подсмех и пљачкање, они су нашли за најбоље да се врате у своју домовину.[135] Најзад, у другој половини новембра, аустријске власти објаве амнестију, пошто су српске добровољачке чете испраћене у Моравску. Турци су и сами преко угледнијих људи позивали народ да се враћа. Свет се одазивао позивима ових људи чији је углед необично скочио, што су храбро остали с народом и учинили све да се примири с Турцима. „Ми благодаримо вама за ваше труде које сте имали и ваше сердце уздержали и тамо заостали и неколико хиљада душа од турског мача сачували; за такови ваш мудри поступак никакав Сербин неће заборавити и за ваше здравље Бога молити; тако као што сте до сад, тако и од сад старајте се за наш народ да би срећан бити могао... За овамо ако питате, врло мало наших људи заостаје, и то ће све прећи само ако Немци воду не затворе.“ Тако је писао већ 3 дек. 1813 Павле Поповић кнезу Аксентију Миладиновићу.[136] Овде је реч о простом народу, о сиротињи; угледнији људи и породице очекивали су даљи развој догађаја па да се определе.

---

[134] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 нов. 1813. Хагер Двор. Рат. Већу. — 13 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[135] Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 157. Писмо Милошево А. А. Пинину, руск. ген. консулу у Букурешту, од 17 маја 1822. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 821.

[136] *Споменик*, XVII, стр. 15.

Поглавари пак искусили су сву горчину судбине. Турци су тражили њихову екстрадицију; народ је на њих бацао дрвље и камење; аустријски поданици, нарочито земунски трговци, секвестирали им све имање per judicia delegata militaria у Варадину и Темишвару, да отуда наплате разна дуговања и штету. Јер до последњег тренутка старешине су забрањивале сеобу па су најзад лађе, које су ти трговци послали за спасавање своје робе, употребљене за превожење народа, те је доста робе пропало. Очекујући шта ће Русија односно њих решити старешине су се савијале око Аустрије. Симо Марковић нудио се да врбује добровољце и да иде против Француза; Јаков Ненадовић и Младен Миловановић писмено су уверавали да су увек били одани Аустрији и бацали су кривицу на друге за све неприлике које су чињене аустријским поданицима док су они били свемоћни у Србији.[137] Аустријанци су с иронијом примали како ове неумесне изјаве верности тако и предлоге војсковођа који се нуде да поведу на бојно поље онај исти народ који их је клео и грдио по контумацима. Пазећи на њихове односе с Недобом аустријске власти нашле су за најбоље да под стражом склоне српске старешине из Фенека у Голубинце да тамо заврше период карантински; један од разлога за ову меру била је опасност да не буду нападнути и побијени од огорченог народа.[138]

Пошто је мир повраћен у Србији турска војска стане одлазити. Трећега новембра пошао је из Београда Ахмед-паша видински везир с једним великим одељењем Бахрам-пашине војске;[139] неколико дана доцније отишао је и Бахрам паша, а 12-ог новембра

---

[137] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 20 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[138] *Ibid.,* „Nach mehreren Anzeigen und selbst nach Bemerkung des Herrn Obersten von Michailovich unter den gemeinen Serviern eine erklärte Erbitterung gegen ihre vormaligen Oberhäupter, wovon auch Simon Markovich nicht ausgenommen ist, herrscht, welche so weit geht dass nach einer geheimen Meldung sie im Sinne haben sollen, diese Oberhäupter an ihrem dermaligen Auskontumazierungsorte, dem Kloster Fenek, zu überfallen, zu berauben und zu ermorden.“ — *Гласник Срп. Уч. Друштва,* IV, стр. 174.

[139] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 15 и 17 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

пре подне кренуо се пут Ниша и Куршид-паша, испраћен пуцњавом топова. Силиктар султанов очекивао га је у Једрену да га води у Цариград те да поднесе султану извештај о своме славном походу против Србије. Али-паша, босански везир, очекивао је само да му се ћехаја врати из унутрашњости Србије па да пође у Босну;[140] он и Сулејман-паша имали су да приведу крају примирење. Предавање народа напредовало је непрестано. Око половине новембра предали су се многи виђени људи ћехаји босанског везира, међу њима и Глигорије Радојичић, архимандрит манастира Благовештења. Нешто раније, док је још Куршид-паша био у Београду, предао се Станоје Главаш. И ако је био познат и прослављен са својих дела над Турцима и проскрибован, ипак је био постављен крсердаром, тј. надзорником цариградског друма.[141] У скупљању оружја Турци нису цепидлачили, остављали су нешто народу да се брани од хајдука; било је свуда објављено да су скеле отворене и трговци су позивани да слободно отпочну своје послове.[142]

Осамнаестог новембра вратио се у Београд ћехаја босанског везира из унутрашњости с извештајем да су се Срби сасвим умирили и предали. Али-паша одмах упути своју војску у Босну и сам се крене за њом (око 22 нов.).[143]

Извештај о повраћеноме реду био је без сумње претеран: многе су хајдучке чете крстариле по горама, само опасности за мир није више било. Турци су се хвалили да су оставили у Србији посаду од 10 до 12.000 људи, али нико није веровао да та војска постоји у истини. Оволика се посада у земљи није могла издржати због оскудице у храни. У Србији није могло заостати више од 3—5000 турске војске, изгледало је да већа посада није ни потребна. Турци су

---

140 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 25 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 814, 820—822.

141 Испор. примедбу 133.

142 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 29 нов. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

143 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 2 дек. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. — М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива,* стр. 811, 820. Али-паша стигао је у Травник 8 декембра.

мислили да је Србија, ово „бунтовничко гнездо", за увек раскопана и да им више није опасна. „Србија је готово без народа, говорио је босански везир француском консулу у Травнику, њени поглавари [кад би се повратили] неће више наћи народ за дизање на буну. Све су тврђаве у нашим рукама и оставили смо довољно посаде да их чувају. Шта ће дакле радити ови бунтовници кад би се дрзнули да се врате у Србију?! Ако их њихова несрећа тамо доведе они ће изгинути!..."[144]

Тако је отпочео нов живот у Београдском Пашалуку. Реч није више о Србији. Чим је она била покорена одмах је враћена турска административна подела пре Карађорђева устанка: они делови, које је Карађорђе отео од суседних пашалука и присајединио београдском, враћени су тим пашалуцима. Београдски Пашалук имао је од старине само дванаест нахија (поименце: београдска, ваљевска, шабачка, сокôска, ужичка, пожешка,[145] рудничка, крагујевачка, јагодинска, ћупријска, пожаревачка и смедеревска) и био је за трећину мањи од покорене Србије. Јадар и Рађевина, Пореч, Кључ и Крајина, Крушевац, Параћин, Зајечар, Гургусовац и Алексинац остали су изван власти Сулејман-пашине.

VI

Од Наполеонове инвазије руска је влада забацила сва питања па и српско. Недоба у Србији и Италински у Цариграду били су без упутстава, која су им била необично потребна у критичној ситуацији у којој се Србија нашла. Та су упутства била у толико потребнија што је Италински био умерен и помирљив човек.[146]

---

[144] М. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 812.

[145] Прави је назив нахија *пожешка*, али како је муселим или војвода те нахије живео у Чачку, то се звала често и нахија чачанска. Расписом Народног Суда Српског од 9 феб. 1834 тек је наређено да се та нахија зове чачанском, јер је Суд био у Чачку. Испор.: *Срп. Новине* за 1834, стр. 26.

[146] *Staatsarchiv*, 25 маја 1816. Штирмер Метерниху јавља да Порта жали што је Италински премештен из Цариграда, јер је „conciliant et mo-

Тек 31 јула граф Неселроде, одговарајући Италинском на његово писмо од 2 јуна да Порта не пристаје на његово посредовање код Срба̂, даје му инструкције да у смислу рускога посредовања и даље ради на Порти и да је упозори на опасност ако употреби принудне мере. Русија је држала да ће њени успеси против Наполеона и њени нови савезници послужити Србима као морална одбрана од турске напасти и да се има још времена за преговоре.[147] Ну долазак Л. Павковића, Стевана Живковића и Павла Томића у руски војни стан у Чешку и гласови о положају Србије извели су руску владу из заблуде. Русија се обрати одмах за помоћ својим савезницима: Аустрији, Пруској, Енглеској и Шведској и добије формално обећање од свију да ће њену акцију односно Срба̂ помоћи у Цариграду. Цару Александру „Агамемнону Нове Илијаде“ није се могло ништа одбити. У августу 1813 коалиција против Наполеона била је у страшној кризи; рекриминације политичке и војничке међу савезницима претиле су да прогутају и ову коалицију. Александар I је био све и сва, он је повезао опет уговорима у Теплицу делове коалиције и упутио је крајњем циљу на борбу с Наполеоном до истраге.[148] Шеснаестога септембра Лазар Павковић враћен је у Србију с порукама руске владе: Карађорђу је саветовано да гледа да се одржи до бољих прилика, ну ако народ буде принуђен да напусти земљу, онда ће му цар одмах дати тражено прибежиште у својој империји.[149] Двадесет-првога септембра издата су из Теплица упутства Италинском да предузме одлучне мере да би уздржао Турке да не изврше своје намере односно Србије;

---

déré“; у писму од 12 апр. 1813, Штирмер јавља Метерниху да је Италински врло попустљив спрам Порте и његова се умереност заиста лепо огледа у рапортима својој влади које је публиковао Уляницкій.

[147] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 177—179.

[148] A. Sorel, *L'Europe et la Révolution Française*, VIII, стр. 184—189.

[149] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 173. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 14 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Тога дана добио је писмо од генерала Червенке да је Л. Павковић стигао из Теплица у Земун. — В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 55. Теплиц, 16 септ. 1813. Барклај де Толи Карађорђу.

да их упозори на врло опасне последице које могу по Порту отуда произаћи и да тражи продужење преговора на основи потпуне безбедности за Србе. Руска је влада изјављивала да би се задовољила кад би се у Србији завело онакво стање као што је у Влашкој и Молдавији. Италинском је стављено до знања да ће га у овоме заузимању потпомоћи посланици Аустрије, Енглеске, Пруске и Шведске.[150] Заиста 1-ог октобра Метерних је издао упутства Штирмеру да се заузме живо, сам лично или с Италинским, да се Порта споразуме са Србима.[151] Ну сва су ова упутства, која су једино могла импонирати Порти, издата и сувише доцкан. Онога дана, кад су за Италинског писана упутства, Карађорђе је освануо у Земуну, а Лазар Павковић нашао га је у Фенеку. Упутства Италинском стигла су у Цариград 17 новембра, а још 6 октобра објављено је пуцњавом топова на Босфору да је Србија покорена и да је свршено са српским бунтовницима.

Тако Штирмер, аустријски посланик, није дошао у неприлику да се заузима за Србе и да поквари добар глас који је стекао на Порти дотадашњим држањем у српскоме питању. Султан му је дао на дар табакеру у брилијантима, изражавајући тиме своје задовољство с њим и с Аустријом: извештаји великог везира гласили су да је Аустрија, дајући турској војсци војне потребе, заслужила благовољење султаново. „Човек не може да се отме мисли да је ова табакера натопљена крвљу српских жртава,“ пише овим поводом Италински. „Интернунциус Штирмер, наставља даље руски посланик, говорећи о свирепствима почињеним од турских трупа, уверавао ме је, према извештајима које је добио, да су Срби са своје стране чинили ужасе и да су на то изазвали своје непријатеље, јер су касапили све мусломане, који су остали

---

[150] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 184. Теплиц, 21 септ. 1813.

[151] *Staatsarchiv*, 13 окт. 1813. Комотау. Метерних Штирмеру.

међу њима, без обзира на доба и пол, и уништавали и палили све“.[152]

Петога јануара 1814 Куршид-паша ушао је свечано у Цариград; Портини министри и великодостојници дочекали су га изван вароши. Улазак је био прави триумф с уобичајеним оријенталним блеском. Дијамантска челенка, онаква иста као што је носе султани на престолу, красила је турбан, а један богато окићен ханџар појас Куршидов. Те је дарове био послао султан преко свога силиктара „победиоцу Срба.“

Очевидно ово насилно решење српскога питања није било у сагласности с дипломатским решењем које је оно добило уговором у Букурешту. Да ли ће то насилно решење бити дефинитивно, зависило је од многих прилика у првоме реду од Русије и, наравно, од Срба̂.

---

[152] В. А. Уляницкій, *Матеріалы*, стр. 188. — *Staatsarchiv*, 25 јан. 1814. Штирмер Метерниху јавља да је поздравио, преко драгомана Тесте, Куршид-пашу, кад је овај дошао у Цариград. „J'ai eu lieu, одговорио је велики везир, de me convaincre par moi-même de l'amitié sincère de l'Autriche pour l'Empire Ottoman; j'ai été on ne peut plus satisfait des commandants autrichiens; ils ont acquiescé à toutes mes demandes sans m'avoir jamais fait la moindre difficulté; c'est le témoignage que j'ai rendu dans le temps à Sa Hautesse, et je vous charge, a-t-il fini par dire à Testa, d'exprimer de ma part à l'Internonce toute ma satisfaction. C'est à ce ministre que nous devons en grande partie toutes les facilités que j'ai rencontrées dans mon expédition contre les Serviens.“

ГЛАВА IV

НОВА ТУРСКА УПРАВА

I — Релативна благост турске управе. — Емигрантско питање. — Заточење главних старешина.

II — Сулејман-пашина мржња против Срба̂. — Узроци неповерења. — Српске наде у страну помоћ. — Турски изгреди. — Кулук. — Куга.

III — Опасност од нове буне и савети старешина. — Страх старешина од Сулејман-паше. — Наде у Русију. — Гласови о рату између Аустрије и Порте. — Узрујаност народа. — Милош Обреновић, обор-кнез над трима нахијама.

IV — Тежак намет на народ. — Долазак Карађорђев у Срем. — Утисак овога догађаја на Турке и на Србе. — Глас о Хаџи-Продановој Буни.

I

Сулејман-паша је лепо отпочео своје везирство; Срби су се хвалили његовом управом и строгошћу којом је сузбијао турску необузданост,[153] у декембру већ је сазвао кнезове у Београд, ласкао им на све начине, обећавајући да ће их похвалити султану и да ће сваки турски испад строго кажњавати.[154] Наравно, умереност турске управе сасвим је релативна ствар, реч је о поштовању амнестије, иначе дажбине су превазилазиле пореску снагу опљачканог и погорелог на-

---

[153] М. Вукићевић, *Исписи из Петроград. Архива.* 23 јан. 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде. „Сперва хвалились его правленіемъ и строгостію, съ каковою обуздывалъ нахальство Турокъ, но по извѣстіямъ теперь доходящимъ изъ Сербіи, сіи начали опять за свое ремесло приниматься и угнѣтать народъ.“

[154] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 26 дек. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

рода[155] и овде онде падала је глава по неког немирног или сумњивог човека.[156]

Релативна благост Сулејман-пашине управе била је ствар чистога рачуна да би се свршило једно важно питање. Повраћање емиграната било је један од главних задатака турске политике, јер је у Аустрији заостало још доста народа који се устезао да се врати у Србију. Из економских и политичких разлога за Турке је било од велике важности да се што више бегунаца врати у Србију; на тај се начин повећавала пореска снага пашалука и спахијски приходи, а с друге стране умањавао се елеменат у Аустрији који је природно упућен да прави завере против стања у Србији. Да би превели што више народа Турци су обећавали свакојаке олакшице и наставили су слати у Срем знатније људе да приволевају народ на повратак. У тој мисији у фебруару прелазио је у Земун и Милош Обреновић.[157] У марту емигрантско питање било је у главноме свршено, ко је још хтео и смео он се вратио. До почетка априла вратило се у Србију на 30.000 емиграната с 15.000 комада крупне и на 6000 комада ситне стоке.[158]

---

[155] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 и 26 јан. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Diese Nachrichten enthalten zwar nichts von Misshandlungen der Servier durch die Türken.“

[156] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 17 дек. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. Некакав Далматинац Димитрије Сврдлин, који је 1813 год. побегао у Срем, вратио се у Србију кад је била објављена амнестија, дође у ваљевску нахију и стане говорити народу да не предаје оружје, да ће на пролеће опет бити рата и да народу те поруке шаље Карађорђе. Кнезови га тада вежу и одведу паши. 29 нов. био је погубљен. — 29 дек. 1813. Сигентал јавља да су 12 дек. (ст. кал.) донесене у Београд две главе из ваљевске нахије, које је везир изложио на своме двору. Обе жртве су заузимале угледне положаје код Јакова Ненадовића. Итд.

[157] М. Вукићевић, *Исписи из Петроград. Архива*, 23 јан. 1814. Нови сад. Недоба графу Неселроде. „А наконецъ и по приглашенію и самихъ Турокъ, кои какъ кажется раскаялись, что такъ сурово поступили съ народомъ, невинность коего самъ Диванъ признавалъ, совсѣмъ тѣмъ много еще находится и здѣсь, и я надѣюсь не малое число семействъ перевести къ намъ ежели только какіе препоны не встрѣтятся.“ — 9-21 феб. 1814. Исти пише „Пишетъ [Ст. Живковић] и то, что Турки присылали извѣстнаго Милоша Обреновича на заставу Семлинскаго карантина увѣщевать народъ сербскій возвращаться въ отчизну, что тѣ кои неимѣютъ способа перейти, получатъ нужное вспоможеніе.“ — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 234—235.

[158] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 апр. 1814. Винковци. Мозер Сигенталу. ...Es sollen nach Angabe dieser 8 Servianer und selbst des Herrn Abten Nik-

Много мањи део бегунаца — на триста породица — заостао је у Срему и Банату у намери да ту дочекају боље прилике или да иду у Бесарабију. Главне старешине пак Аустрија је морала, по 18 члану Београдског Мира од 1739 с Портом, држати тако да они не могу ништа предузети што би реметило мир у Турској Царевини.

Наредбом од 11 новембра Дворско Ратно Веће наложило је Варадинској Генералној Команди да српске поглавице спроведе у Грац Штајерској Генералној Команди, која је имала да их распореди по своме нахођењу.[159] Ну српски су поглавари остали у Варадину све до друге половине јануара 1814 године, одговарајући на разне тужбе аустријских поданика за накнаду штете, због чега им је и имање било конфисковано. Најзад, 23 јануара, српски поглавари стану поједично стизати у Грац. Карађорђе је стигао 23 јануара, у 11 сах. пре подне, заједно са својим сином Алексијем и двојицом слугу, праћен једним потпоручником, двојицом каплара и четворицом простих војника. Прва наредба је гласила да Карађорђа прати само један официр с два војника, без икакве специјалне наредбе како да се чува; али уочи поласка из Варадина наређено је да се стража повећа, и да се и дању и ноћу строго на њега пази. Разлог је овој наредби био Јаков Ненадовић, који је тога дана умакао аустријским властима.[160] Карађорђе је одведен у гостионицу „код вароши Трста" („*bei der Stadt Triest*"), нарочито с тога што је тамо послужитељ говорио српски. Вожду се овај стан није допао и тражио је други који би боље одговарао његовом достојанству (ein anderes wenigstens dem Charakter eines Obersten angemessenes

sich über 30.000 Serben wieder nach Servien emigriert und bei 15.000 Stück Huf-und Grosshornvieh, dann bei 6.000 Stück klein Horn-und Borstenvieh so ihr Eigentum war, mit sich genommen haben.

[159] *Polizeiarchiv*, 28 дек. 1813. П.-Варадин. Сигентал кнезу од Хохенцолерна, команданту у Грацу.

[160] *Polizeiarchiv*, 4 феб. 1814. Извештај полицијске дирекције у Грацу (Polizeidirektion in Graz an Ferdinand Grafen von Bissingen, Gouverneur von Inner-Oesterreich in Graz.).

Quartier). Иначе је био натмурен и ћутљив. Младен Миловановић доведен је у Грац 27 јануара у подне, и смештен у гостионици „код Сунца" (*„zur Sonne"*). Прва жеља Младенова била је да види Вожда. То му је допуштено без тешкоћа те буде одведен с још једним својим сапутником Карађорђу, који им се јако обрадовао; изљубио их обојицу и почастио вином.[161] По споразуму највише цивилне и војне власти наређено је одмах нижим органима да овакве састанке не дају без претходног одобрења, да се Карађорђу и његовим друговима не чини нека нарочита пажња, и најзад да се они, који имају још да дођу у Штајерску, не доводе у Грац, већ да се сви — изузев Павла Матејића, који је био одређен за Кнителфелд — из Марбурга право упућују у место које им је опредељено за пребивање.[162] Тај је распоред овако учињен: Карађорђе је остављен у Грацу са сином Алексијем, Леонтије је послат у Клагенфурт, Младен Миловановић у Брук на Мури, Јаков Ненадовић (који је био по бегству ухваћен) у Цили, Вуле Илић у Штанц, Павле Матејић у Кнителфелд, Вујица Вулићевић у Лајбниц, Сима Марковић у Марбург и Лука Лазаревић са својим секретаром Лазаром Теодоровићем у Јуденбург.[163] Сви су добијали подједнако издржање, које је износило од лица по два форинта дневно или по шездесет месечно, не рачунајући у ту суму стан и одело. Ти су се трошкови имали да наплате из њиховога конфискованог имања.[164] Ну на крају крајева цео је трошак пао на аустријску државну касу, јер је имање српских старешина било већ конфисковано за потраживања која су превазилазила у̏велике̂ његову вред-

[161] *Polizeiarchiv*, Бајардијев извештај од 8 феб. 1814.

[162] *Polizeiarchiv*, 9 февр. 1814. Бисинген Хагеру.

[163] *Staatsarchiv*, H. K. R., Ноте Двор. Ратног Ве́ћа Државној Канцеларији од 7, 8 и 14 марта 1814. Прилог уз последњу ноту од 6-ог фебруара. — Испор. *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 178.

[164] *Polizeiarchiv*, Извештај полицијске управе у Грацу од 31 маја 1814. *Übersicht was für die in Steyermark stationierten Häuptlinge sammt ihrer Familien und Dienerschaft an Unterstützungsbeitrag erforderlich ist*. Карађорђе 2 фор. дневно; његов син Алексије исто толико; две слуге по форинту дневно, равно за све 180 фор. месечно. — Вуле Илић две форинте дневно; његова жена исто толико; њихово дете једну форинту дневно;

ност. Једини је митрополит Леонтије живео о новцу који је имао при себи.[165]

Иначе надзор над старешинама није био као над ратним заробљеницима; Државна Канцеларија наредила је да тај надзор буде колико да од њих нико не умакне и да се не могу дописивати ни с ким тајно.[166]

II

У колико је емигрантско питање скидано с дневнога реда, у толико су турске власти бивале безобзирније. Сулејман-паша не само што није веровао Србима, него их је у души мрзио више него обичном мржњом Турчина према хришћанину. Његов избор за београдског везира био је у опште незгодан за политику помирљивости, ако је Порта мислила да је искрено изводи. За све Карађорђево време он је ратовао са Србима и горео је жељом да им се освети за многа понижавања и неуспехе. Кад се Шабац предао Карађорђу, Сулејман-паша је пред њим и пред Србима клечао. Лично је био храбар, али је био и крволок, неповерљив и грамзљив за новцем. Од самога почетка свога везирства Сулејман-паша је сумњао у Србе, и ту је

две слуге по форинту дневно = за све 210 фор. месечно. По једног слугу су још имали Младен Миловановић и Лука Лазаревић. Издржање свију ових лица износило је у ово време 1050 фор. месечно „ohne dass dabei die Vergütung für die Wohnungsmiete und die Beiträge auf Bekleidung eingerechnet sind.“ — Нота Држ. Канцеларије од 21 фебр. 1814: „Der Unterhalt besagter Häuptlinge so wie bisher also auch künftig von Jedem aus Eigenem oder, wenn bei dem einen oder andern eine erwiesene Mittellosigkeit vorhanden sein sollte, aus der Gesamtmasse des in Beschlag genommenen Vermögens jener Flüchtlinge zu bestreiten sei.“

[165] *Polizeiarchiv*, 7 јуна 1814. Грац. Бисинген Хагеру.

[166] *Polizeiarchiv*, Нота Државне Канцеларије од 21 феб. 1814. „Was andererseits die Bewachung belangt, so ist es keineswegs darum zu thun gedachte Individuen als Gefangene im strengeren Sinne zu behandeln, sondern der eigentliche Zweck ist nur ihre Entweichung so wie jeden geheimen Briefwechsel und jede Zusammenkunft unter ihnen sorgfältig zu verhindern. In wie ferner nun dieser Zweck durch eine militärische oder durch die Polizeiaufsicht oder aber durch beide vereint zu erfüllen sein dürfte muss nach Maas der individuellen sowohl als der Localumstände dem Urteile der betreffenden Behörden anheim gestellt werden.“ — 23 феб. 1814. Грац. Хохенцолерн Бисингену. „Hiernach dürfte die Invigilierung auf diese Serbier nicht dem Militär sondern dem Politicum übertragen und militärischerseits dabei nicht anders mitzuwirken sein als dass die etwa notwendig erkannt werdende Wache beigegeben werde.“

сумњу брижљиво крио. Разлози за неповерење били су доста оправдани: хајдучке чете непрестано су крстариле по земљи, а кад је пребројено оружје које су Срби тобож предали изашло је само на шест хиљада комада! Очевидно оно је било сакривено и чувано за боље прилике. Да би видео колико је његова сумња оправдана везир се обрати Варадинској Генералној Команди с молбом да га известе колико су оружја Срби изнели у Аустрију. Одговор је гласио да се то не зна тачно, али да га је мало пренесено.[167]

Сулејман-пашино нерасположење према Србима било је сасвим у духу турске државне политике. Турци су држали да ће се Европа, чим сврши с Наполеоном, окомити на њих што су одбили да уђу у коалицију против Француске. У јануару 1814 Порта није сумњала да ће Русија и Аустрија заратити с њом; по целој Турској Царевини чињене су припреме и пописивана војска за ту евентуалност. Букурешки Уговор био је већ ȕвеликê предмет распре између Италинског и Портиних министара. Порта је протестовала што јој Русија неће да врати азијске градове; руски посланик је њој пребацивао што је самовољно и брутално поступила са Србима, којима је Букурешки Уговор зајемчавао мир и безбедност. „Ма какво да је било држање овога народа, говорио је Италински, оно није могло разрешити Порту њених обавеза спрам Русије, јер је одредба, која се односила на овај народ, била уговорена између Русије и Порте, а не између Порте и Срба.“ Ако је било каквих препрека од стране Срба̂, онда је требало, по тврђењу рускога посланика, да обе силе нађу начина да се оне отклоне, а нѐ да се Порта по своме нахођењу и насилнички разрачунава с њима.[168]

Услед опасности од Аустрије и од Русије за Порту је било од особите важности стање у Србији, она је била уверена да ће у случају рата народ поново ско-

---

[167] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 дек. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[168] *Госуд. Арх. Моск.*, Извод из записника Конференције Италинског с Реис-ефендијом и другим Портиним министрима 27 јан. (8 феб.) 1814.

чити на оружје. Порта се у овоме није варала. Српско питање одавно је престало бити спор мѣснога значаја, спор између побуњене раје и централне власти у Цариграду. Као што Турци нису сматрали да је њихов успех над Србима без изгледа на нове заплете, исто тако и Срби нису веровали да је њихов пораз дефинитиван, да је Куршидово решење српскога питања његов последњи стадиум. Знатнији људи и прост народ, чим су се освестили од прве забуне, стали су распитивати о догађајима у Европи, премишљати о будућности и испитивати прошлост. Како се где већи састанак десио о свему се томе говорило и расправљало и у томе је смислу писано заосталим емигрантима у Аустрији. Већ уз Божићни Пост 1813 била је послата једна молба цару Александру.[169] Командант Варадинске Генер. Команде извештавао је 12 јан. 1814 своју владу да су Срби, поред свега свог нерасположења против Аустрије, готови да листом пристану уз њу ако против Турака зарати.[170] Овакво расположење није било тајна за Турке. Било је и других разлога да сумњају и да се боје споразума између Срба̂ и Аустрије. Знало се да Срби нису издали све оружје; Аустрија није издала српске поглавице и Порта узалудно тражи њихову екстрадицију од аустријског посланика у Цариграду; неки су од тих поглавара истина под надзором, али многи њихови другови, које је Порта убрајала у највеће кривце и доставила њихова имена Аустрији, мирно живе у Срему и Банату, у непосредном суседству са Србијом. Све су ове околности налагале Порти да се што боље припреми за отпор и да што боље и будније врши надзор над духовима у Србији.

У другој половини јануара, баш кад су учестали гласови о евентуалном рату између Аустрије и Порте, турски изгреди почињу. У половини јануара пао је Кара-Марко.[171] Двадесет-првога јануара погубљен је брат новопазарског војводе Димитрија, Коста-бег кујунџија, и

---

[169] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак,* стр. 85.

[170] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 24 јан. 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу.

[171] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 29 јан. 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу.

његове три слуге, јер су хтели да умакну у Аустрију. Жену и све Костино имање приграбио је ћехаја-паша. Била су обешена још нека два лица и једанаест других бачено је у тамницу. Говорило се да су ова затворена лица сумњива и да српски кнезови нису могли за њих јамчити да ће бити мирни.[172] Једновремено с овим хапшењем и ексекуцијом Сулејман-паша стане припремати материјал за оправку градова и шанчева. Погорео и опљачкан народ и онако је већ посртао под великим дажбинама. Крајем декембра разрезани су на нахије палисади, топовски кундаци и пруће;[173] у јануару су тражени радници за утврђење Београда. Двадесет-трећег јануара било је дошло сто педесет људи; сутра-дан их је дошло сто седамдесет;[174] почетком фебруара наређено је још за пет стотина радника.[175] Свакога дана стизали су у Београд читави каравани из Румелије, доносећи прах и олово.[176]

Да би се осигурали што боље од Срба, Турци намисле да обезоружају народ сасвим. Земљом пођу комисари и тефтиши да истражују оружје. Глобом и тортуром они су изнуђавали од народа и оно што нема. Ну све је још облачено у извесну форму, гоњени су и претресани тобож само немирни и сумњиви људи. Новац се извлачио свима средствима.[177] Своје прво везирство Сулејман-паша је сматрао као прилику у којој треба да обогати и себе и своју породицу. Својим синовима и сродницима давао је разне службе и мисије и затворао очи пред њиховим злоупотребама.[178]

---

[172] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 8 феб. 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу. — 16 феб. 1814. Хагер Двор. Рат. Бећу. — Испор.: С. Милутиновић, *Истор. Србије*, стр. 90—91.

[173] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 јан. 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу.

[174] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 феб. 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу.

[175] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16 феб. 1814. Хагер Двор. Рат. Бећу.

[176] *Ibid.*

[177] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 20 марта 1814. Сигентал Двор. Рат. Бећу. „Das Erpressungssystem des Gouverneurs Sulliman Pascha und seines Chiaja Pascha dauert ununterbrochen fort und erstreckt sich... und doch wenden beide alles an, die noch diesseits befindlichen servischen Familien unter allerlei Versprechungen und Vorspielungen zum Rücktritt zu bewegen.“

[178] Први ћехаја Сулејман-пашин био му је рођени син, а кад је овај добио у Босни пашалук свога оца, Сулејман-паша узме на његово место свога шурака Имшир-пашу. Своје синове Сулејман је постављао и за војводе. Кад је букнуо други устанак његов је један син био војвода у Ужицу.

У марту хајдучија узе озбиљан мах; народ се на измаку зиме осетио слободнијим, падале су главе и с једне и с друге стране, све већи број хајдучких глава био је излаган на београдским бедемима, шанчевима или на везирову двору.[179] У априлу и мају стање је било већ несносно. Већи део народа био се склонио у шуме због зулума и силних дажбина. „Везир је све старе Београђане, оне зулумћаре и зликовце, зле и горе, понамештао за кадије, војводе... субаше и проче забите, који од нас једнако траже цервене чакшире, ћурче, чампраге, чевкене, токе, сребрно оружје, амајлије и прочаја, и с нас и са жена скидоше силом све хаљине и узеше где год што би, и остајемо голи и без паре и до сада посекли су кроз таково истраживање многе од старешина и од младијех, а у синџирима и кладама тешким многи, у многим местима, леже и тешке муке терпе...“[180] Погубљено је много лица сумњивих због хајдучије, многи емигранти, који су се вратили из Аустрије, били су побијени или вргнути на колац.[181] У Београду, изван Стамбол-капије преко Теразија, призор је био језовит: на све стране људска телеса, на kољу, на земљи, искасапљена и онакажена, око њих чопори паса. Кужни смрад лешина тровао је ваздух.[182]

Свима овим невољама придође још и куга. Кулучари, измучени глађу, зимом, тешким радовима и бојем, падали су као снопље у окуженој атмосфери; многи угледнији Срби пали су мучки убијени од Турака. Зараза и глад обухвате најзад целу земљу, косећи неумитно насилнике и потлачене. По селима и по путовима виделе су се турске лешине, које пси и свиње

---

[179] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 18 марта 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[180] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 84. Писмо од 29 маја 1814.

[181] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 16 и 18 маја 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. — М. Вукићевић. *Исписи из Петроградских Архива,* 16-28 апр. 1814. Недоба графу Неселроде.

[182] *Споменик*, XXII, стр. 51. *Из Мемоара Ибрахим-Манзур-ефендије. — Госуд. Арх. Моск.,* По једном писму овога авантуриста (Серфбера Меделсхајма) Скопљак је ужасан крволок српски, не прође никако недеља а да по неког Србина не натакне на колац. Ћехаја његов узима откуп, а везир опет губи и касапи.

разносе.[183] У априлу и мају умирало је у Београду по десет до петнаест лица дневно; мртваци су ноћу товарени на кола и бацани у Дунав.[184]

Поред свих ових општих невоља Турци су енергично наставили припреме, муниција је непрестано довлачена. Двадесет-седмог априла дошао је у Београд бинаемин Мехмед-ефендија, да управља фортификационим радовима у Београду и по другим тврђавама. Око 10 маја сви су кнезови били сазвати у Београд да приме нове заповести о давању радника и материјала. Послови су предузимани у великим размерама.[185] Гласови о рату све су више кружили, Турци су мислили да ће на њих и Русија и Аустрија заједнички заратити.[186] Међутим хране је све мање бивало у земљи, тако да се посада морала смањивати; оно што је остало било је бедно и исцрпено болештинама.[187] Елементарне неприлике биле су такве да се с њима даље није могло борити. У половини јула кише и куга учиниле су рад на утврђењима немогућним; велики део становништва побегао је из вароши у поље. У јуну и јулу морталитет страшно скочи. Тринаестог јула, од изласка сунца па до три часа после подне, било је у Београду 78 случаја куге!.. Турцима је овладала клонулост и апатија.[188]

---

[183] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 61—64. — Куниберт, *Српски Устанак*, 57—59. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, 137—138. — *Животопис Максима Евгеновића*, Будимпешта 1877, стр. 19. — М. Вукићевић, *Исписи из Петрогр. Архива*, 23 феб. (7 марта) 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде.

[184] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 18 маја 1814. Хагер Двор. Рат. Већу.

[185] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16 и 22 маја и 20 јуна 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. — 27 апр. и 18 маја 1814. Хагер Двор. Рат. Већу.

[186] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 28 маја 1814. Praes. 550. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[187] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 9 јуна 1814. Praes. 550. Сигентал Двор. Рат. Већу. — 6 јуна 1814. Хагер Двор Рат. Већу. — М. Вукићевић, *Исписи из Петроградских Архива*, 31 маја 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде. „Къ тому же терпятъ (Турци) великій голодъ. Въ Сербіи нѣтъ хлѣба, что было при занятіи ими оной, или же тогда истреблено, а отсюда недавно запрещено имъ оный пропускать. Сверхъ сего бѣдствія, открылась и моровое между ними повѣтріе, кое въ Бѣлградѣ найвяще свирѣпствуетъ." С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 65.

[188] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 13 авг. 1814. „Auch zu Belgrad wüthet das Uebel mit gleicher Heftigkeit fort, obwohl ein grosser Teil der Einwohner sich ins Freie geflüchtet hat. Am 25-ten juli, an welchem Tage exponierte Dollmetsch Deodato sich nach Belgrad begab, waren dort von

III

Све ове невоље одржавале су народ у страховитој раздражености, мир је висио о концу. Само савети главнијих старешина и виђенијих људи учинили су те није букнула буна. У старешине Сулејман-паша није дирао и они су стишавали народ, али су били као на белом хлебу, живећи у ужасном страху. Четрнаестог априла прелазио је Станоје Главаш из Београда у Земунски карантин. У Београд је био дошао са својим пандурима ради спровођења харача у Ниш, ну везир га задржи и заповеди му да преведе своју породицу из Аустрије ако је рад да ужива његову милост, иначе га неће пустити из Београда. У Земуну Главаш се дуго разговарао с пуковником Стеваном Живковићем и описао му невоље које народ трпи и страх у коме старешине живе. Главаш је причао: да кад је у Београду сваки час помишља на смрт, изван Београда да се не боји ничега, да ће гледати сад свакојако да обмане Турке, па ако им умакне, да га жива Београд више неће видети! Кнез Аксентије Миладиновић, Милош Обреновић, Лазар Мутап, Јевто кнез левачки и он договорили су се да не иду никад заједно у Београд кад их везир позове. Ако ко од њих погине, други да остану с народом!.. Главаш је распитивао много за Недобу и има ли наде за помоћ само у муницији, друго није потребно. Све су старешине у слози, тврдио је Главаш, имају дванаест топова сакривених са свом опремом; само је прах потребан па да за недељу дана очисте сву Србију од Турака, којих има на три хиљаде, и то распоређених по паланкама, нигде више од две стотине, све сам гоља, без оружја и без пара. Главаш и Ст. Живковић растали су се најзад горко пла-

---

Sonnenaufgang bis 3 Uhr Nachmittags schon 78 Pestfälle bekannt. Wesswegen in dieser Stadt eine grosse Niedergeschlagenheit und völlige Apathie gegen alles, ausgennomen die Mittel sich der Gefahr zu entziehen, herrschen soll.“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 26 јула 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. 10-ог тога месеца умро је у Београду од куге чувени авантурист граф Таксис (Сулејман-бег) кога је Сулејман-паша био прибрао к себи. О овоме авантуристу види: *Споменик*, XXII, стр. 50.

чући и молећи Бога да се цар Александар смилује на српски народ.[189]

Главаш је срећно измакао из Београда, старешинама за тад још није претила никаква опасност, јер су били потребни Турцима. Чим се нађу међу народом њима овлада боље расположење, они су стишавали страсти и улевали наду у скоро ослобођење. Главно је да се само време добије. Заиста прваци народни били су уверени да ће Србија бити ослобођена Турака још у току 1814 године. Овоме оптимизму био је узрок срећан резултат који је Русија постигла у војни с Француском, о чему се у Србији тачно знало. Почетком 1814 године савезници су се већ борили с Наполеоном на француском земљишту, а 19 марта цар Александар је ушао свечано с пруским краљем у Париз.

Као што су Турци знали да Наполеонови поразн прете и њима, тако су и угледнији Срби били свесни да се догађаји европске политике окрећу у корист српскога народа и пажљиво су и грозничаво ослушкивали шта се у Европи догађа. „Ми смо се сада сви обрадовали, и мало и велико, и баш зато трпимо јошт оваки зулум. Заиста надамо се тврдо у Бога и чини нам се да ће нас саде цело помоћи [руски цар], кад нема проклетога Француза да му смета, а пређе виделн смо да није могао од њега. Зато, браћо, молимо вас, и мало и велико, ако Бога знате, и аманет вам Божји од нас да одете нашему цару Александру, саде одмах, и опишете све ово наше страданије и кажите му и то шта Турци с нама тако поступају, као да он у миру за нас турскому цару ни речи добре није рекао..“[190] Тако је гласило једно писмо писано 14 маја од стране народа емигрантима у Панчеву.

Што се дубље улазило у лето мир је био у све већој опасности, услед уверавања, која су ненадлежне личности слале у име Русије у Србију, и услед тврђења емиграната који су, вративши се из Аустрије, го-

[189] М. Вукићевић, *Исписи из Петроградских Архива*, 14 апр. 1814. Земун. Стеван Живковић Недоби.

[190] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 85.

ворили да су се аустријске трупе већ кренуле против Турака, да се Карађорђе са више хиљада оружаних људи налази на граници, готов да упадне у Србију. Све је примано као света истина. Трговци, који су долазили из Аустрије, тврдили су да не треба сумњати да ће Аустрија заратити с Портом, и да је још извесније да ће она пружити помоћ народу, ако против Турака устане. Оваква су уверавања била у толико опаснија што није могло бити јединства међу старешинама и угледним људима, већ је, мање више, свак могао водити тајну агитацију. Мимо Милоша, Главаша, Мутапа, Глигорија Радојичића и њихових једномишленика, било је и других људи, који су за свој рачун радили, договарали се, па чак и молбу писали цару Александру.[191] По целој Турској Царевини, па и у Србији, кружили су гласови да ће прва последица Бечког Конгреса, који је био заказан за септембар, бити рат хришћанских сила противу Порте.[192] О Петрову-дне распрострo се био глас да је народ готов да се лати оружја, само ако би се могао надати помоћи ма с које стране; у јулу више народних првака држали су састанке и договарали се како би могли помоћи са своје стране руску или аустријску акцију против Турака. Ну благодарећи отпору Станоја Главаша и Милоша Обреновића ништа се није предузело: они су тврдили да заиста има наде за ослобођење, али да за то није дошао тренутак, и да треба још чекати.[193]

---

[191] Испор.: В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак*, стр. 85.

[192] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 26 јула 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Ibid.*, 3 авг. 1814. Хагер Двор. Рат. Већу јавља да се у Београду говори о рату против Аустрије.

[193] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 окт. 1813. Сигентал Двор. Рат. Већу. So wie dieses zeigt so gab Hadxi Prodan auch in einem mündlichen Gespräch auch mit dem Herrn Militair-Commandanten an, dass die jenseits gebliebenen ehemaligen servischen Anführer die Hoffnung das Land noch in diesem Jahr von den Türken neuerlich befreiet zu sehen... nicht aufgaben, in welcher Hoffnung sie noch durch die Angaben der zurückgetretenen Servier, dass Oesterreichische Truppen in Anmarsch seien und Georg Petrovich mit mehrern Tausend bewaffneten Serviern an der Grenze in Bereitschaft stehe, dergestalt bestärkt wurden, dass noch im juli bereits mehrere der vorigen Anführer Versammlungen hielten, um sich zu beratschlagen, wie sie durch Vertreibung der Türken mitwirken könnten, wobei aber Stojan Glawasch und Millos Obrenovich, die beiden angesehensten unter ihnen, sich äusserten, dass zwar diese Hoffnung der Befreiung allerdings vorhanden,

О гласу Милоша Обреновића морао се водити озбиљан рачун. Од свију народних старешина, који су у почетку били пред Турцима мање више једнаки, у ово се време истакао највише Милош који је иначе уживао у народу велики глас, као једини од чувених војвода који је остао с народом. Од првога тренутка Милош је умео да се нађе у новим приликама: он је успео да се додвори Сулејман-паши и да задобије његову наклоност. Везир га је назвао посинком, обдаривао га и увек је имао за њега лепу реч. Милош и Сулејман-паша били су још отпре по невољи познаници, тукли су се под Карађорђем неколико пута на међи ужичке и старовлашке нахије, а у борби на Засавици везир је био рањен у руку. „Видите ли овога мога малога кнеза и посинка! говорио је једном Сулејман-паша Турцима, показујући Милоша. Колико се сад чини смеран и покоран, ја сам од њега неколико пута тако бежао да нисам знао куда ћу ударити; па ево ми најпосле и руку преби на Равњу!..“ „Ти си ме ово ујео“ говорио би Милошу, показујући му своју осакаћену руку. „Ја ћу и позлатити, честити пашо!“ прихвати одмах Милош.[194] Све је то била политика. Милош се удварао Сулејман-паши јер га се бојао; Милошу је пак везир ласкао, јер му је био потребан као угледан човек, који је изгледао да се помирио са стањем у земљи и који је добро испуњавао његове заповести.

Двадесет-шестог јуна 1814 Сулејман-паша је нарочито показао своје благовољење према Милошу. Тога

---

dermahlen aber noch nicht an der Zeit sei. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., Саслушање Хаџи-Проданово у Земуну 8-20 окт. 1814. „Das Gerücht, dass das Volk wieder gegen die Türken aufzustehen gesonnen seie, wenn es nur von welch immer Seite Unterstützung zu erwarten hätte, verbreitete sich noch um den illyrischen Peter und Pauli Tag stark und in geheimen; Handelsleute, welche aus dem kaiserlich-oesterreichischen Staate hinüber kommen, versicherten oft, dass an einem Kriege Oesterreichs gegen die Pforte und noch weniger an Unterstützung für das Volk, wenn es gegen die Türken aufstehen sollte, zu zweifeln seie; aber alle diese Versicherungen können denen Serviern nicht Mut genug machen, um allgemein aufzustehen, es wurden vielmehr einige, welche die ersten zum Aufstand bereit waren, von den Knesen und andern vom Volke geachteten zur Ruhe verwiesen; wegen diesen hörten aber die geheimen Unterredungen dennoch nicht auf.“

[194] Вук, *Скуп. ь. Истор. Списи*, I, 137. — Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 58, 82.

дана је издао буртунтију, којом објављује „**кадијама**, војводама,“ „кнезовима, коџабашама, кметовима“, „**грађа**нима и послениим људима“, да је „руднички баш-кнез Милош постављен за баш-кнеза нахије крагујевачке, рудничке и чачанске“, „који ће расправљати послове све раје, која живи у кругу више речених нахија“, и наређује да му се „указује ревносна заштита и помоћ; а раја и коџабаше“, да га заједнички слушају и „помажу у вршењу добрих дела и осталих потребних услуга.“ Милошу је препоручивао да се стара, „да сиротињу рају не ожалости и не застраши, већ са њом лепо да поступа“.[195] Тако је Милош обор кнез рудничке нахије добио старешинство још над крагујевачком и чачанском и постао несумњиво најугледнијим човеком у пашалуку.

IV

Савети, које су конзервативнији људи давали народу да мирује, могли су бити од трајнијег утицаја само у случају да су се и Турци показивали умеренијим. Међутим Сулејман паша је немилостиво наставио свој систем гњављења и цеђења. У августу куга попусти; то је био знак да се радови поново отпочну на тврђавама. Првог августа долазио је у Београд Портин изасланик, прегледао утврђења и дуго се обавештавао о стању у земљи. Било по инструкцијама из Цариграда, било да се што боље награби — јер је било опште уверење да ће бити премештен из Србије — Сулејман-паша позове кнезове у Београд и затражи да му се од народа покупи у новцу 1500 кеса. Намет у снази (кулук) то ће се тек расписати. Кнезови су били пренеражени оволиким потраживањем и примете везиру да би дошло на сваку главу по 22 гроша! Сулејман-паша одговори кратко да га се то ништа не тиче.[196]

Међутим Србију је тек чекало искушење. Незадовољство и очајање толико је било обузело народ,

---

[195] М. Петровић, *Неиздата Збирка.*

[196] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 27 авг. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

духови су толико били прожети изгледом на рат између хришћанских сила и Порте да је за буну био довољан незнатан повод. Тај се повод није дуго чекао, сеоба српских старешина из Штајерске у Бесарабију изазвала је експлозију.

Српски поглавари под надзором по штајерским градовима очекивали су све од успеха рускога оружја у Француској, јер су знали да се Русија не може озбиљно занимати њиховом судбином док не сврши војну с Наполеоном. Новине и јавност, говорећи непрестано о евентуалном рату између хришћанских сила и Порте, сматрали су повратак Карађорђев у Србију као сасвим природну ствар. У фебруару 1814 год. новине су писале да је цар подарио Карађорђу титулу генерал-лајтнанта, да га је одликовао неким орденом, итд. Кад је кнез Хохенцолерн, гувернер Штајерске, прочитао ову вест у *Wiener Zeitung*-у од 7 марта (н. к.), он се нашао у приличној забуни што је имао да овако високу личност држи под надзором и издржава само са два форинта дневно и одмах је тражио упутства како да поступа с Карађорђем.[197] Сасвим је природно што су заточници будно и ревносно пратили руске успехе, дописивали се са својим сродницима и између себе, саопштавајући један другоме политичке новости и новости о кретању својих другова и пријатеља у слободи. То је општење било или јавно, по прегледу преписке од стране аустријских власти, које су у овом погледу биле доста толерантне, или тајно, преко послуге и других људи који су из сажаљења или користољубља кришом носили њихова писма на пошту или другим неким начином предавали адресантима.[198] Осим тога поглавари су имали већ своје пуномоћнике који су се за њих заузимали код руског цара и његове владе. То су били архимандрит Спиридон Фи-

---

[197] *Polizeiarchiv*, 10 марта 1814. Грац. Кнез Хохенцолерн Двор. Рат. Већу.

[198] У *Polizeiarchiv*-у налази се доста превода јавних или интерцептираних писама. Тајно ношење писама изазвало је једну аферу у којој је страдао Landwehr-Lieutenant Franesich, ухваћен да је за једну такву услугу примио 80 фор. од митрополита Леонтија.

липовић, који је радио највише из Беча, затим Максим Јакшић секретар Јакова Ненадовића, који је за руским царем отишао у Париз. Најзад Михаило Филиповић—Грујовић, на кога је Карађорђе много полагао. Природни би заступници Карађорђеви били секретар му Јанићије и Недоба, ну он их се одрицао, јер је на њих двојицу и на Леонтија бацао кривицу за своју и народну пропаст, док су они пак сву несрећу њему у грех уписивали.[199] Петнаестог марта 1815 Спиридон Филиповић спровео је Карађорђу писмо графа Неселроде у коме је овај министар говорио о милости и наклоности царевој према Карађорђу и његовом друштву.[200] Двадесетог јуна 1814 Атанасије Миловановић из Брука јавља Лазару Теодоровићу у Јуденбург да су добили радосне вести како од секретара рускога цара у Паризу тако и од руског посланика у Бечу и саветовао му је само стрпљење.[201] Двадесетдругог јуна Стеван Живковић јавља митрополиту Леонтију да се Максим Јакшић вратио из Париза.[202] Двадесет-шестог јула Лазар Теодоровић пише о Јакшићевој мисији Алексију Карађорђевићу у Грацу, да је све испуњено што су желели... „Од Младена смо дознали да сте врло обрадовани писмом Њ. В. Цара и да ће ове бити што смо Бога молили!...“[203] Заиста Русија је учинила све да српске поглавице ослободи. Тога лета, после подуже преписке, она је израдила да јој Аустрија изда старешине, обећавши да ће их тако држати да Порта неће осећати никакву несигурност с њихове стране и да на Аустрију неће због тога издавања пасти никакав прекор.[204]

---

[199] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 35 verso, 14 јуна 1814. Грац. Карађорђе Мих. Грујовићу.

[200] *Гласник*, IV, стр. 178.

[201] *Polizeiarchiv.* Интерцептирано писмо под тим датумом.

[202] *Ibidem.* — Максим Јакшић је умро крајем јуна, ускоро по повратку из Париза.

[203] *Ibidem.*

[204] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 авг. 1814. Баден. Метерних Стакелбергу. Одговара на ноту од 6-18 јула. Вели да ће наредба за пасоше бити издата. — *Polizeiarchiv*, Извештај бечке полиције од 20 авг. да је С. Орловићу издат пасош за Грац и да ће он пратити Карађорђа и остале на путу.

Пуштени у потпуну слободу, Карађорђе и другови му, у пратњи једнога руског чиновника, колешког асесора Симона Орловића, пођу у августу из Штајерске у Срем и Банат. Тамо су имали да посвршују важне послове око конфискације свога имања и да одатле поведу своје породице. Сем тога ту је било у слободи њихових сродника и пријатеља (Антоније Пљакић, Анта Симоновић, Јеврем Ненадовић и др.), а уз то још многе српске породице које већ месецима чекају на главне старешине па да пођу у Русију. Још 10-ог фебруара Недоба је био издао из Новога Сада проглас српској емиграцији позивајући да му се сваки, ко хоће да иде у Русију, јави те да му набави пасош. У другом прогласу објавио је привилегије које ће се дати исељеницима у Русији. За десет година они су ослобођени свију дажбина; свака сиромашна породица добија кућу, два вола, једну краву, семе за усев и остало, с обавезом да све то плати након десет година; за увек се поклања свакој породици шездесет десетина (јутара) земље; сваки сиромашак добија, од дана доласка у Русију до прве жетве, пет копејки дневно; насељеници и њихово потомство неће давати ни рекрута ни „квартиља", изузев случај кад војска пролази, тј. само преноћиште.[205] Пријавило се било на две стотине породица. Ну пресељавање, обећано за пролеће, одложено је за јесен, те да сви пођу за ослобођеним старешинама.[206]

Између 31 авг. и 3 септ. стигли су у Варадин Карађорђе и Младен Миловановић, а за њима и остали: једни се задрже у Варадину и Карловцима; други оду у Нови Сад; остали се разиђу по другим местима.[207] Поглавари су били поносити, тајанствени,

---

[205] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 1814 год. Уз Сигенталов президијал бр. 327.

[206] М. Вукићевић, *Исписи из Петроградских Архива,* 16-28 апр. 1814. Нови Сад. Недоба графу Неселроде. Тражи кредит од 10.000 фор. да пресели на две стотине породица.

[207] *Polizeiarchiv,* Извештај из П.-Варадина од 19 септ. 1814. „So weit ich diese Fremdlinge verfolgen lassen und eigentlich denenselben mit meiner Beobachtung entgegenkommen konnte, wurden alle überal wo sie Glaubensgenossen antrafen mit Freuden bewillkommt und bei dem Abgehen mit Segenwünschen überhäufet..."

понашали се лукаво и с неповерењем један према другоме; сваки је имао своје поверенике који се размиле по Срему, Банату и другим местима у неким поверљивим мисијама и разговорима. Карађорђу су долазили у Карловце на виђење неки пријатељи пречани. Кад му је Константин Хадија, земунски пивар, изјавио своју тугу што иде у Русију, Карађорђе одговори да ће он најдаље идућег пролећа бити у Београду у већем сјају него што је некад био. Његовој жени пак није се никако ишло у Русију[208] и Карађорђе је имао прилично муке да је на ово приволи. Карађорђе је ту имао неку свађу и неприлику с Младеном Миловановићем и потезао пиштољ на њега. „С тебе је Србија пропала пак и овде нећеш да мирујеш!..“ подвикнуо му је Карађорђе.[209]

По доласку старешина одмах су отпочела парничења и суочења. Тужиоци су, на основу закона, тражили да се ослобођене старешине затворе, ако не могу да положе потребно обезбеђење њихових потраживања. Тако неке српске старешине, ослобођене као политички кривци и да могу ићи у Русију, допадну поново полицијског затвора за дуг.[210] Ну на велико очајање тужилаца стигне одмах наредба од Двор. Рат. Већа да се сва притворена лица ослободе и пусте да слободно пођу у Русију. У другој половини септембра све старешине, њихове породице, као и друга лица која су на то пристала, пошто су се искупили у Темишвару, пођу у Русију, презајући од својих кредитора и грдећи се

---

[208] *Polizeiarchiv*, Извештај од 15 септ. вели: „ihr Benehmen ist sehr rückhaltend und wie gewöhnlich einer gegen den andern betrügerisch.“ — Други извештај од 19 септ. односно Карађорђеве жене вели: „ihr Wunsch wäre lieber als gemeines Weib hier in der Gränze zu bleiben als nach Russland mit der Würde einer Generalin zu gehen, allein ihr Mann zwingt sie dazu und auf den Fall als sie nicht mitgehen wollte, er ihr keinen Lebensunterhalt auswerfen will.“

[209] *Држ. Архив*, К. К., 158, 5 јан. 1815. Беч. Прота Матија Мил. Никшићу. Вели да су тај глас донели у Беч Орловић, Чардаклија и Н. Карамарковић. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 234.

[210] *Polizeiarchiv*, Извештај од 19 септ. 1814. „Seit der Zeit ihrer Arretierung sind alle diese Menschen geschmeidiger und haben von ihren hochtrabenden, angenommenen Stolz nachgelassen...“

међу собом.[211] Тон су кавзи давала највиђенија лица у овој необичној сеоби. „Господ. Недоба, владика [Леонтије] и мој бивши секретар Јанићије, тужи се Карађорђе, пошли су до Темишвара и свуд куда су проходили мене и моје скаредњејше опорочавали, називајући мене првим разбојником и другим многим непристојним прозвишчами; да ми царску милост не заслужујемо нити ју имамо, нити ћемо ју икад имати, које надам се да ја ни моји ни једним начином таковоје безчестије од росијских чиновника не заслужујемо...“[212] Крајем октобра емигранти су стигли у Бесарабију и ту су били размештени и насељени. Главним пак старешинама биле су још одређене и пенсије.[213]

Допустивши овај пут у Бесарабију преко Срема, Аустрија није схватила какав ће ефекат изазвати долазак негдашњих старешина на границу Србије. Глас, да су Карађорђе и другови му дошли у Варадин, већ сутра-дан стигао је Сулејман-паши у Београд и одмах се распростро муњевитом брзином по целој земљи. Кроз Србију је прошла струја наде у скоро ослобођење, Карађорђе је сматран као претеча хришћанског рата против Турака; Сулејман-паша је био уверен у то исто, јер је Бечки Конгрес притискивао непрестано душу целога мухамеданског света у Турској. Узбуну духова због кретања емиграната било је лако предвидети. Још 9 августа писао је Сигентал Двор. Рат. Већу да су духови у Србији узбуђени и да се очекује долазак Карађорђев,[214] а 6 септембра, када је

[211] *Polizeiarchiv,* Један извештај без датума „...Diese Menschen (тј. српске старешине) in denen ersten Nachtstazionen nicht einmal ein Quartier nahmen und aus Furcht überfallen zu werden (од кредитора) unter freien Himmel über Nacht campierten.“

[212] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 36 verso. 13 септ. 1814. Нови Сад. Карађорђе Мих. Грујовићу.

[213] *Гласник Срп. Уч. Друштва,* IV, стр. 179.

[214] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 21 авг. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Nach der Anzeige des Herrn General-Major von Czervinka soll, gemäss der von jenseits eingelaufenen Kundschaftsnachrichten, der Anhang des aus dem Wege geschafften ehemaligen servischen Oberanführers Georgie Petrovich in voller Bewegung und derselbe bemüht sein dem Volke glauben zu machen: Georgie Petrovich sei mit Wissen und auf Befehl Seiner Majestät des Kaisers von Russland nach Servien gekommen, um das Volk zu den nahe bevorstehenden Feindseligkeiten vorzubereiten. Briefe aus Bukarest sollen diese

Карађорђе већ био у Варадину, предлагао је да се, из политичких разлога, српске поглавице отправе што пре у Русију. Узнемирени Сулејман-паша, који је добро познавао расположење духова у земљи, отпочне саветовања у своме Дивану шта да се ради. Долазило се на мисао да се сви кнезови домаме у Београд и баце у затвор. Срби су слутили шта их чека и тајно су распитивали у Земуну да ли би их Аустрија примила на своје земљиште у случају нове сеобе.[215] Ну везир напусти идеју о затварању кнезова, учинило му се да је доста што је заповедио да се многа сумњива лица погубе и што је пооштрио полицијске мере дуж границе.[216] У Београду су ноћу крстариле јаке патроле по улицама где су некад Срби становали, као да ће непријатељ из земље изићи.[217]

Поред све ове тешке политичке ситуације у Београду је, у првој половини септембра, владала међу Турцима необична живост према дотадашњем мртвилу. Куге је било готово нестало; Турци су се ослободили

Angaben mit dem Beisatze bestätigen, dass die russische Armee schon ganz nahe an der Gränze in Bessarabien und am Pruth in Bereitschaft stehe und dass der Krieg ganz verlässlich noch vor dem kommenden Winter ausbrechen und Oesterreich im nächsten Frühjahr ganz gewiss Russland beitreten werde... Auch der Vezier glaubte in dem Erscheinen des Georgie Petrovich den Vorboten eines nahen Krieges mit Russland zu erblicken und äusserte seit einiger Zeit diese Meinung mit einiger Zurückhaltung."

[215] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 18 септ. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. Wechselseitiges Misstrauen scheint zwischen Türken und Serviern wieder aufzuglimmen, da sich der Vezier mit dem Chiaja Pascha und den andern vornehmen Türken beratschlagt haben soll, alle Hauptknesen von ganz Servien in die Festung zu locken; die Servier selbst aber etwas befürchten, da sie sich bereits angefragt haben, ob sie im Fall des Herüberflüchtens wieder würden aufgenommen werden. Der vorzügliche Stoff zum Misstrauen des Veziers soll in der Ankunft der servischen Häuptlinge in diesen Gegenden liegen und wie sehr dieser Umstand die jenseitige Aufmerksamkeit reizte ist der Beweis, dass man die Ankunft des Georg Petrovich schon am andern Tage früh in Belgrad wusste; die baldige Entfernung dieser Häuptlinge wäre daher, nach meinem Erachten, in politischer Hinsicht, wünschenswerth."

[216] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 септ. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Seit einigen Tagen vermehren sich die Nachrichten von übler Behandlung der Servier oder eigentlich der Knesen und ihrer Getreuen durch die Türken und es sollen mehrere derselben ermordet worden sein, welches dem Umstand zugeschrieben wird, dass das mehrmals erwähnte Misstrauen des Belgrader Gouverneurs aus der Ursache wieder aufgewacht sein soll, weil die Ankunft der gewesenen servischen Häuptlinge in diesen Gegenden auf keine freundschaftliche Gesinnungen Oesterreichs gegen die Pforte deute."

[217] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 30 септ. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

силнога страха од ове болести; војска је почела излазити у поље, изван вароши, уз клицање, утркивање и пуцњаву пушака, док се пре дневно тамо није могло видети више од тридесет до четрдесет људи. Бајрамски празници проведени су најсвечаније, своје су задовољство Турци показивали, по обичају: пуцањем из топова и пушака и бацањем ракетли.[218] Дошло је било и на хиљаду Срба кулучара да раде на утврђењима.

Усред оваквога расположења стигне 16 септембра глас да је у пожешкој нахији један од Карађорђевих војвода, Хаџи-Продан, дигао устанак. Овај је извештај учинио најмучнији утисак, Турци су тврдили да међу бунтовницима има преобучених аустријских војника и да су Срби подбодени на ово предузеће од владалаца који су срушили Наполеона. Као једини радикалан лек сви су једногласно тражили да се с овим јогунастим народом сврши једном за свагда. Седамнаестог септембра, око десет сахати пре подне, изишао је из Београда ћехаја-паша на челу неколико стотина Арнаута и упутио се Чачку.[219] Бина-емин Мехмед-ефендија, који је својим очима гледао Сулејман-пашино поступање са Србима, био је уверен да ће устанак обузети целу земљу, те затражи од земунског команданта да га прими на аустријско земљиште.[220]

---

[218] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 25 септ. 1814. Хагер Двор. Рат. Већу.

[219] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 3 окт. 1814. Хагер Двор. Рат. Већу. — 13 нов. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[220] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 6 окт. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

ГЛАВА V

ХАЏИ-ПРОДАНОВА БУНА И ТЕРОР У СРБИЈИ
1814—1815

I — Хаџи-Продан Глигоријевић. — Хаџи-Продан и Латиф-ага. — Буна. — Милош одбија да уђе у буну.

II — Милош и Ашим-бег гоне Хаџи-Продана. — Никола Вукићевић и његова прокламација (25 септ.). — Битка на Книћу. — Хаџи-Проданов прелазак у Аустрију (7 окт.).

III — Држање ћехаја-пашино у Чачку, Книћу и Крагујевцу. — Прве жртве. — Повратак ћехаја-пашин у Београд (12 новембра). — Страх од Турака.

IV — Портино гледиште на буну. — Држање аустријског и руског посланика у Цариграду. — Долазак Милошев и осталих кнезова у Београд. — Сеча, тортура и глоба затворених лица. — Изјава верности српских кнезова султану. — Хаџи-Продан у аустријском затвору.

V — Турски страх од Аустрије и Русије. — Појачавање посаде у Србији. — Турски изгреди и намети. — Терор.

VI — Знатнији људи крију се од Турака. — Почетци завере. — Милошево држање. — Одметање народа у планине.

I

Хаџи-Продан Глигоријевић родио се у Сјеници око 1780 год.[221] У Србију је прешао почетком Првога Устанка, и 1806 год. већ се толико одликовао да га је Карађорђе поставио војводом над једном кнежином у Староме Влаху. У томе је положају остао све до 1813 године. И он је хтео прећи за Карађорђем у

[221] На саслушању од 8 (20) октобра 1814, држаном у Земуну, Хаџи-Продан је изјавио да има 34 године, да је рођен у Сјеници, да је жењен и отац двоје мушке и двоје женске деце.

Аустрију, али кад је видео да је већ доцкан и да је сва Србија у рукама Турака, он се повуче са две хиљаде људи у Мучањ, где се борио противу Турака, нарочито против Адем-паше, још читав месец дана. Ну кад је најзад видео да се више држати не може, он објави својим људима да се решио на предају. И заиста, изабравши шесторицу другова, Хаџи-Продан се дигне с њима право у Чачак ћехаји босанског везира, који је тамо био с још две паше, изиђе пред њих, преда им оружје и ови га лепо приме. Кад су заостали четници у Мучњу чули како је Хаџи-Продан добро прошао и они се разиђу.

Турци одведу Хаџи-Продана у Београд великом везиру, који му дâ опроштај и на цео народ у Староме Влаху и врати га тамо с Адем-пашом да оружје покупе. После примирења Хаџи-Продан, презајући од Адем-паше и од Турака у Староме Влаху с којима је највише ратовао, изради од Сулејман-паше буруntију да се може населити у манастиру Трнави код Чачка. Латиф-ага, чачански муселим, лепо је поступао с Хаџи-Продaном и узме га најзад к себи да му помаже у отправљању нахијских послова.[222]

Кад је куга дошла у Чачак и стала јако беснити, све становништво прсне куда је ко могао, и Латиф-ага се склони са свом својом послугом и имањем у Трнаву и одатле је вршио своју службу. Једнога дана, тако, крене се он с Хаџи-Продaном и двојицом драгачевских кнезова у нахију да тера хајдуке, којих је тада било по целој земљи. Ну док су се они на путу бавили, Михаило, брат Хаџи-Продaнов, и Пајсије игуман манастира Трнаве, ухвате Латиф-агине момке, вежу их, па војводине ствари и новац разграбе (у половини септембра 1814 год.).[223]

---

[222] *Kriegsarchiv*, H. K. R., Саслушање Хаџи-Продaново под заглављем: *Actum Semlin 1814, october 20. Summarisches Verhör welches auf Befehl des Herrn Generaln und Militär-Commandanten von Czervinka mit dem gestern in die Contumaz gebrachten Prodan Gligorievich, allgemein aber Hadxi Prodan geheissen werdenden, aufgenommen worden ist.*

[223] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 66—71. — *Споменик*, XVII, стр. 16. 17 септ. 1814. Ћехаја-пашин позив кнезу Аксентију Миладиновићу.

Чим су ову похару извршили они поверљиво известе о томе Хаџи-Продана, да би Турцима умакао, а и Милошу Обреновићу пошљу једног свештеника, попа Радована Вујовића из Трнаве, да га позове да устане на оружје и да се стави на чело новога покрета. Толико су духови били обузети идејом устанка, припремљени разним гласовима који су тога лета кружили о непријатељству између хришћанских сила и Порте и појавом Карађорђа на српској граници.[224] Хаџи-Продан, извештен о догађају у Трнави, искраде се од Латиф-аге[225] и похита манастиру, где застане осморицу везаних Турака и око њих на две стотине људи који су тражили да се Турци исеку. Хаџи-Продан одмах ослободи Турке, али им није могао вратити оно што је било разграбљено. Ослобођени Турци при одласку у очи су му рекли: „Хаџија, ово се није догодило без твога знања!“ Међутим зло се поправити није могло. Свет се скупљао и Хаџи-Продан, хтео не хтео обрете се четовођом.[226] Већ сутра-дан по бегству Хаџи-Продanову Латиф-ага дозна шта се десило с његовим људима и да Хаџи - Продан око себе скупља момке. Преплашен, јер је знао расположење духова, муселим похита у Карановац да се, према потреби, тамо затвори и брани, и распише свуда Турцима да су се Срби поново дигли на оружје. Турске породице из Чачка, Карановца и Трстеника дигну се без оклевања и похитају у Лесковац. Неки Срби из Груже, који су се непрестано склањали од Турака још од пада Србије, чим дознаду за ово бегство, одмах се даду за Турцима, стигну их у селу Лопашу иза Трстеника, и принуде их да се на веру

[224] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 106.

[225] Из испита Хаџи-Проданова види се да га је ова вест нашла у селу Рајцу.

[226] *Држ. Арх.*, К. К., 158, 25 апр. 1816. Марија жена Хаџи-Проданова с четворо деце Марашлији. Моли да се Хаџи-Продан врати из Цесарије у Србију „јер он већ под оним кабаетом није што је на њега речено било, да је он пре годину и пол буну подигао, него је она буна од другије немирније људи подпаљена и подигнута, за које сам верховни кнез Милош, који је исту буну утишао, сведочи, да до мога мужа Хаџи-Продана кабает није, равно и остали сви кметови и свештеници како и њиово писмо које су за то дали сведочи, да он ову буну подигао није.“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., Саслушање Хаџи-Проданово 20 окт. 1814. Испор.: примедбу 222.

предаду. Пошто су их добро опљачкали, пусте их даље. Међу овим нападачима главни су били Станко Миљчевић, капетан под Карађорђем, Тома Вучић — Перишић и Петар Туцаковић.[227]

Кад је поп Радован Вујовић донео Милошу поруку Хаџи-Продanова брата и игумана Пајсија, Милош му одрешито одговори да у њихово друштво не пристаје и да буна, у ово време, може стати народ само нових жртава и нових беда и зато им је саветовао да гледају како знаду да се смире и народ не губе. Затим Милош извести о свему Сулејман-пашу, а сам отиде на разговор Ашим-бегу, муселиму рудничком, који га је, извештен о догађају у Трнави, био позвао на разговор. Милош, пошто је уверио муселима да нико из нахије рудничке није умешан у овај посао, договори се с њим да скупе кметове, пандуре и одабраније људе и да се с нешто муселимових људи крену против Хаџи-Продана и његова друштва. Милош је мислио да је најбоље што пре угушити буну и не дочекати турску војску коју би Сулејман-паша послао. Том се приликом Милош побратими с Ашим-бегом, што је значило да су прилике биле тешке и неодређене и да се свак обезбеђивао од опасности.[228]

У то време стигне већ Милошу и порука од Сулејман-паше. Везир му је препоручивао да се постара свакојако буну да утиша, уверавајући га да ће свакоме кога он преда бити опроштено, изузев Хаџи-Продана и његову браћу. Стишавање буне поверено Милошу било је и ствар поверења од стране Сулејман-пашине и ствар надлежности Милошеве, јер је он био обор-кнез над нахијом рудничком, крагујевачком и пожешком.

II

Милош и Ашим-бег дођу у Чачак. Куд год су прошли Милош је стишавао народ који је био врло усколебан, представљајући му све опасности које могу

[227] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 75.
[228] *Idem*, стр. 77—82.

из буне поникнути. Из Чачка Милош и Ћор-Зука, поглавица муселимових људи, крену се с једним повећим одељењем Срба и Турака против Хаџи-Продана, који се из манастира Трнаве био повукао у Небош-планину. Оно нешто војске што је био искупио прсла је одмах чим је чула да против њих иде и Милош с Турцима, јер је свет био увераван да ће и Милош у буну. Најзад, Хаџи-Продан, гоњен од Арсенија Ломе и Ћор-Зуке, побегне сам са својим момцима и браћом преко Мораве. Породица његова пак с калуђером Пајсијем буде ухваћена у Горачићу.[229] Кад је Милош с овога похода сишао у Чачак, тамо је већ био стигао ћехаја Сулејман-пашин с нешто војске.[230] Међутим Хаџи-Продан, измакавши својим гониоцима дође у село Јежевац Николи Жујовићу, где дозна да је Никола Вукићевић из Светлића почео бунити нахију крагујевачку, те одмах оде к њему.[231] Никола Вукићевић понуди тада Хаџи-Продану да се врати одакле је и дошао и да побуни народ у пожешком, старовлашком и ужичком крају. За тај му је посао дао нарочиту прокламацију, под својим именом, датирану 25 септембра 1814 год. „у збору народњем." „Нека је на знање свима кнезовима, кметовима, бимбашама и бuљукбашама у ужичкој, старовлашкој, новопазарској и пожешкој нахији да смо ми, у име Бога и по заповести рускога цара и Господара Ђорђа, свом снагом, противу Турака устали, које смо већ из више нахија протерали. С тога свима вама у гореименованим нахијама препоручујемо, да као и ми устанете и Турке гоните. Шаљем вам Петра Дугоњу, који је

---

[229] Кад је ухваћена Хаџи-Продановa породица Милош је кришом избавио и отправио својој кући снаху Хаџи-Проданову, Пљакићеву синовицу. Петрију, која је била позната са своје лепоте. Кад је 1815 Милош откупио робље од ћехаја-паше, Хаџи-Продановa породица била је изузета. — *Држ. Арх.*, К. К., 158, 6 маја 1818. Букурешт. Хаџи-Продан Милошу говори о верности према њему. Из овога писма види се „...та моја фамилија која се данас налази под вашим крилом, они су избављени Богом и вашом помоћи, и ја за то добро ваше никада не могу заборавити, нити се могу невера назвати..."

[230] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 339. Из једног писма ћехајина види се да је 30 септембра био у Чачку.

[231] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 82—83.

сад баш од цара дошао, и Хаџи-Продана и Милића Радоњића који ће вам за старешине оне поставити, које ви будете хтели...“ Најзад енергичан позив да се сложно устане против Турака.[232] Ну Хаџи-Продан није смео да се прими овога посла, он је већ чуо да је свуда објављен опроштај свима саучесницима; видео је да устанак има слабе изгледе и гледао је да се дочепа Саве. У то дођу у крагујевачку нахију Милош и Ашим-бег, послати од ћехаја-паше да стишавају народ. Паша је остао у Чачку.

У Книћу Милош нађе бунтовнике готове на отпор, било их је на хиљаду људи. Милош, Ашим-бег и уз њих Милосав син кнеза Теодосија имали су хиљаду Срба и сто педесет Турака. Ну Милошеви људи били су наоружани више батинама него пушкама, јер су оружје крили од Турака, сем тога слабо показиваху вољу да се туку са својом браћом. Милош ступи у преговоре с бунтовницима и успе те му се предаду главније коловође, међу њима и Сима Милосављевић —Паштрмац, барјактар и џелат војводе Антонија Пљакића под Карађорђем и Тома Вучић—Перишић. Ови су остали од тога времена уз Милоша као његови момци. Остали бунтовници не хтевши се предати потуку се сутра-дан с Милошем и одрже победу. Ну исте ноћи видевши да Милош баш неће у буну и они се разиђу. Никола Вукићевић оде својој кући а Хаџи-Продан са својим момцима, своја четири брата и многима другим побегне на Саву, и на Великом Дубоком, више Остружнице, нађе превозника и силом натера да га у Аустрију превезе. Благодарећи густој помрчини која је владала те ноћи, између 6 и 7 октобра, Хаџи-Продан и брат му Гаврило успеју те пређу на аустријску страну, али их погранична патрола ухвати на самој обали.[233] Остали пак који су хтели прећи за њима били су дочекани од аустријских војника ватром из пушака те се врате натраг. Због колере надзор на граници био је тада пооштрен. Кад се дознало од Хаџи-

[232] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1814, 1, 12 (136).

[233] Хаџи-Продан је прешао на аустријску страну „bei der ersten Mittelpost von Unka abwärts.“

Продана да се спрема много света да на Дубоком пређе у Аустрију била је одређена читава чета са шајкама да сузбија бегунце.[234] Седмог октобра ујутру Хаџи-Продан и брат му Гаврило били су доведени стражарно у Земун и као преступници кордонских прописа одмах су узети на саслушање. Ту су им одузете хартије и новац. У Гаврила је нађено 53 дуката, у Хаџи-Продана прокламација Николе из Светлића и један дукат! У своме исказу и у разговору са земунским командантом Хаџи-Продан је испричао како се буна јавила и како је текла, старајући се да се представи што невинијим.[235]

III

После битке на Книћу стигне тамо и ћехаја-паша (после 10-ог октобра).[236] Ну он је водио са собом много робља. Оставши у Чачку ћехаја-паша је примао храну коју му је већ умирени народ сносио за војску и том је приликом похватао и повезао у ланце све оне људе на које је сумњао или за које му је било доказано да су били у буну умешани. Ћаја-паша је представљао народу у Чачку и Милошу у Книћу као да то чини из политике, колико да заплаши метежнике и да хоће само да их проведе до Београда да би се народ брже смирио, и да ће их најзад отуда отпустити, неке пошто мало оглоби, друге пошто мало истуче да би се сећали ове непромишљене буне. Паша је после овога хтео у Гружи да похара бар неколико села да би задовољио своју војску која је очекивала пљачку. Милош једва успе да га од овога одврати. „Ако ћеш мене слушати, то да не чиниш ни од једне куће, а ја ти стојим добар да ће сви кривци доћи у твоје руке; ако ли ме не послушаш, него станеш арати и робити, ја вадим руке из народа, а ти роби и ради како ти

[234] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 окт. 1814. Praes. 797. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[235] Испор.: примедбу 222.

[236] Испор.: М. Ђ. Милићевића, *Поменик*, стр. 340.

драго, па ћеш видети на што ће изаћи".[237] Паша прими овај савет оставивши Милошу да он сврши умирење како зна и отиде у Крагујевац, који се није у буну мешао. Милош пак пође у јагодинску нахију да народ смирује и тамо врло лако посао сврши. Народ се разбегне а неке се коловође предаду. Заиста коловође су свуда, у почетку, како у пожешкој тако и у рудничкој и у јагодинској нахији, тврдиле да је и Милош с њима у договору. Довољно је било да се Милош појави и да опомене народ на ред и да им дâ уверење да их везир не мисли гонити па да се све смири. У зимско доба и онако прилике нису биле за буну.

Међутим паша дошав у Крагујевац учини оно исто што је чинио и у Чачку. Већ уз пут из Кнића био је похватао доста људи, а у Крагујевцу где му је народ храну доносио такође похвата и баци у ланце доста одличнијих људи. Одатле се крене у Јагодину, где је све већ било мирно и понови исту операцију.

Милошу је овде већ било јасно да се овим похватаним Србима спрема веће зло него што се мислило. Неки повезани људи стали су и њега из ланаца оптуживати паши, да је и он с њима био у договору па се после тргао и предомислио.[238] Из Јагодине паша крене полако у Београд. Ну Милош не хтедне с њим у Београд, али обећа да ће одмах за њим тамо доћи.

Прве жртве Хаџи-Проданове буне већ су биле пале у Београду.

Још из Кнића ћехаја-паша послао је Сулејман-паши игумана трнавског Пајсија. Два три дана после тога везир га је бацио на колац.[239] Одмах за њим погуб-

---

[237] Вук. *Скуп.љ. Истор. Списи,* I, стр. 140.

[238] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 92. — Исти, *Отпев на превратни Стрмоглав,* стр. 7. — Рашид-беј, *Истор. Чудноватих Догађаја,* стр. 3.

[239] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 92. — Ј. Вујић, *Путешествије по Србији,* II, 107—111. Синђелија мати Пајсија и Димитрија Ристовића прича мучење својих синова. Митар је остао у Небојши и погубљен је 17-ог дек. Пајсије је набијен на колац између града и вароши. — Испор.: Вук, *Скуп.љ. Истор. Списи,* I, 141. По Вуку с Пајсијем, или ускоро за њим натакнуто је 36 људи на коље, али не одређује ближе време смрти Пајсијеве. С. Милутиновић јако смањује број лица уморених с Пајсијем и тврди да је одмах за Пајсијем и брат му уморен.

љено је до двадесет других лица, похватаних овде онде и помешаних у буну (половина октобра 1814).[240]

Дванаестог новембра вратио се у Београд ћехаја-паша са свога похода против бунтовника. Приређен му је читав триумф од стране Сулејман-пашине и турске војске, која је на први глас о буни послата у Београд и која је непрестано придолазила. Слављеник је са собом довео у ланцима деведесет и пет Срба и једанаест њихових породица. Срећан исход овога похода учинио је те су Турци весело и с великом буком прославили курбан-бајрам. Опште је мишљење било да ће после празника сви заробљеници бити вргнути на коље.[241]

Међутим Срби су били као громом поражени, земљом је овладао ужасан страх, изгледало је да је већ ту коначно истребљење. Свуда је био продро глас да је из Цариграда дошла заповест да се мушко становништво истреби а жене и деца одведу у ропство, чак да се све становништво изнад седам година без разлике пола исече, а деца у тамницу баце!.... Земља је била заузета мањим одредима војске, што је није било више имало се благодарити оскудици у храни, услед чега су многа војна одељења била скупљена у Нишу. Рад на утврђењу Београда живо је предузет. Сулејман-паша је нарочито

---

[240] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11-23 окт. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. Од како је букнуо устанак у Београду стоји натакнуто на колац 13 глава и четири човека, које су послали везиру ћехаја-паша и силиктар.— 28 окт. (9 нов.) Сигентал овако резумира своје податке: „*Im ganzen* sind 16 Servier in Belgrad gespiesst worden welche Hinrichtungen der Gouverneur sehr schleunig und mit vielen Freuden betreiben liess.“ 1-13 нов. пише да је 29 окт. (10 нов.) везир набио на колац једнога који му се сâм пријавио и милост тражио.

[241] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 28 нов. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. — 24 нов. 1814. Панчево. Родицки Хагеру јавља да је тих дана (дакле око 12 нов.) доведено у гвожђу на 150 Срба и да су натакнути на колац; да је 100 људи одведено у Гроцку где их чека иста судбина и да је Никола из Светлића ухваћен и доведен у Београд. Овај панчевачки извештај без сумње је нетачан у колико се тиче жртава које су пале. У томе ми се држимо извештаја Сигенталових, који их је писао према рапортима Червенкиним. Он је познавао најбоље стање у Београду благодарећи везама Земуна с Београдом и извештајима терџумановим који је послом прелазио у Београд. — С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 90, вели да је доведеног женског робља „ситна и крупна било ту до близу сто душа,“ и људи на сто педесет душа. — Вук, *Скуп. ъ. Истор. Списи,* I, стр. 140. Број сужања у ланцима износи 115 лица.

претеривао у својим извештајима Порти о опасности од Аустрије.[242]

Доведени сужњи изговарали су се пред Турцима да су на устанак наговорени од Аустрије и тврдили су да им је писмено обећавана њена помоћ.[243] То је резултат целога лета протураних вести од стране емиграната и трговаца.

IV

Каква судбина чека ове заробљенике и целу земљу, зависило је наравно од расположења Портиног, и од начина како је она гледала на побуну у Србији. Глас о буни у Србији јако је преплашио Порту: у Цариграду се било чуло да је на челу покрета Карађорђе и да има до десет хиљада људи. Порта је сматрала као извесно да је ватру у Србији потпалила сама Русија, али је кривила и Аустрију, што јој није издала српске главаре које је више пута тражила. Велика је радост била у Дивану кад се дознало да Карађорђа није било у Србији, да је устанак био делимичан и одмах угушен. Ипак Срби су се могли само злу надати из Цариграда.[244]

Према односима Русије и Порте Италински је нашао за најбоље да ништа не предузима у корист Срба. Хаџи-Проданова буна била је за руског посланика само једна „епизода“; он је сматрао да ће његово ћутање бити значајније за Порту и корисније по Србе; да се за Србе заузима значило би, по његову мишљењу, да Русија одобрава оно што је Порта дотле учинила.[245]

---

[242] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 24 и 28 нов. 1814. Спгентал Двор. Рат. Већу

[243] *Kriegsarchiv*, H. K, R., 24 нов. 1814. Родицки Хагеру.

[244] *Госуд. Арх. Моск.*, 13-25 окт. 1814. Цариград. Италински графу Неселроде.

[245] *Госуд. Арх. Моск.*, 13-25 окт. 1814. Италински графу Неселроде. „De mon côté j'ai cru ne devoir point prendre part à l'épisode servien. J'ai pensé qu'un langage quelconque sur les affaires de la Servie serait intempestif, pourrait même être considéré comme une approbation du passé et qu'au contraire un silence complet et le rôle d'observateur paraîtraient plus signifiants au ministère ottoman et pourraient dans ce moment être plus utiles aux Serviens.“

Аустријски интернунциус Штирмер познавајући расположење Портино узалуд је гледао да је што више ублажи,[246] Реис-ефендија је одговорио његовом драгоману да је Портина намера сасвим противно да поступи и да што више народ осакати (de mettre ce peuple dans l'impossibilité de remuer). Заиста тако је и поступљено.

У половини новембра, два три дана по повратку ћехаја-пашином, дошли су у Београд Милош[247] и сви кнезови. Над доведеним људима држан је тада неки тобожњи суд и нађено је да су сви криви. „Ово су све кривци!“ рекао је Сулејман-паша Милошу. „Има их и кривих али нису сви!“ одговори он. Односно овог одговора Милош је доцније причао: „За ову реч што му нисам по његовом мњенију одобрио, да су сви кривци, осетим у њему негодовање према мени“.[248] Од позватих кнезова и кметова Сулејман-паша је тражио тачно имена немирних људи и да се сви подвежу узајамно за мир у земљи. Испод руке потпуштао је људе да кнезове кушају у име аустријског цара.[249]

Сеча и тортура настала је одмах, ну велика је ексекуција била на Савин-дан, 5 декембра,[250] један

---

[246] *Госуд. Арх. Моск.*, 13-25 окт. 1814. Италински графу Неселроде вели да је Штирмер гледао: „à amortir autant que possible les dispositions dans lesquelles le Gouvernement Ottoman se trouverait de sévir contre les Serviens, et a fait prévaloir, au contraire, un système de clémence et de modération comme pouvant seul produire un bon effet pour la Porte“. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 25 октобра 1814. Штирмер Сигенталу. „Wie immer die Sache sich weiter aufklären möge, so habe ich keinen Anstand nehmen zu sollen geglaubt, dem Reis Effendi im vertraulichen Gespräche sagen zu lassen, dass es mich eben nicht wundern sollte, wenn die Habsucht des Statthalters von Belgrad, der sich nicht scheute zur Ausbesserung jener Festung von den servischen Einwohnern eine ausserordentliche Beisteuer von 1500 Beuteln zu verlangen, einerseits, und die kürzlich auf dessen Befehl erfolgte Hinrichtung von dreien, bei der Nazion angesehenen Knesen anderseits, zu neuen Unruhen in der Provinz Anlass gegeben haben sollte.“

[247] *Споменик*, XVII, стр. 16. 13 нов. 1814. Рогача. Милош кнезу Аксентију у Београд јавља да долази у Београд са 15 људи и да ће одсести у његову конаку.

[248] *Споменик*, XXI, стр. 5.

[249] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 5 дек. 1814. Хагер. Двор. Рат. Већу.

[250] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12. дек. 1814. Хагер Двор. Рат. Већу јавља по извештајима из Београда да је Никола из Светлића посечен и да су тамо искупљени сви српски кнезови. Дакле водећи рачуна о календару ово је све било у другој половини новембра. — Вук, *Скуп. ъ. Истор. Списи*, I, стр. 141.

пак добар део заточника остављен је да и даље скапава по казаматима београдског града, док најзад и они нису исечени и понатицани на коље, између 11—15 јануара 1815 године, пошто су измучени душевно и телесно. За многе је био узет и откуп те су њихове породице и материјално сасвим упропашћене.[251]

Београд, бедна и тужна варош, после пропасти Србије, био је тада људска касапница, гнездо ужаса и страхотâ. Губилиште није било стално одређено, оно је било свуд, у граду и изван вароши па и на ћошковима чаршије. Са зидова градских и караула варошких стрчале су мотке и кочеви с одсеченим главама око којих се гавранови витлају; одмах изван вароши, нарочито поред главног пута од Стамбол-капије ка Теразијама, и од Батал-џамије ка Ташмајдану непокопане и онакажене лешине око којих се пси отимају или још живи мученици на кољу, који се по два три дана боре с душом и разговарају са сродницима.[252] „На Врачару од Ташмајдана до Стамбол-капије, прича један очевидац, с обе стране пута стоји парада од људи, на коље набијени... имаде ји 60 или 70, кромје што су набијени у Јагодини и Ћуприји; међу овима... имаде попова и калуђера и многе су пси одоздо изели, докле су могли дофатити...“[253] По неко је имао толико снаге да грдњом или преклињањем учини те да му ко при помрчини пиштољем муке прекрати. Сулејман-паша би сваки дан на коњу ишао у шетњу и са задовољством гледао ове страшне призоре. „Овај Скопљак,

---

[251] С. Милутиновић, *Историја Србије,* 141. — Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 79. Земун, 16 јан. 1815. Мел. Никшић Проти Матији „Јучер, велим, разумели смо, да су чрез прошасти четири дана у Белграду 96 људи главних, који су затворени били, обезглавили и живота лишили.“ Ово писмо Прота Матија је добио 26 јан. још с неким другим извештајима о сечи и мучењу у Београду, и по тим извештајима пише (*Мемоари,* стр. 236): „да су од они који су пређе позатварани били, да су 11 и 12 јануарија на београдским капијама мечи секли, а числом глава: 96. — По казивању земунскога терџомана до сада 173 (главе); и да су исти тај дан из крагујевачке нахије донели осечени сербски поглаварски глава у Београд 50.“ — Испор.: Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Истор.,* II, стр. 12.

[252] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју*, стр. 10.

[253] *Id.*, стр. 9. 5 јан. 1815. Земун. Мел. Никшић Проти Матији, по причању једнога трговца из Пожаревца.

везир београдски, који је у Шабцу, кад се предавао пред Карађорђем и Србима клечао, Срби што су му онда рекли, своју реч одржали су, и нису му узели ни имања ни живота, и сад Срби предали се њему на веру, он своју реч сада не држи, но узима... и имање и живот".[254] Било је и душевнијих људи. Јуначко држање једнога младића, који је, певајући ишао на губилиште и без посртања носио свој колац, толико је задивило Турке да су му прво ножем срце проболи, па га онда на колац натакли. Многи нису имали храброст и веру овога младића, и пристајали су вером да преврну, па су се после згодном приликом бегством спасавали. Мајке су кћерима искупљивале своје синове.[255]

Ове страхоте и ужаси нису имали за гледаоце само оно неколико десетина хришћанских становника Београда,[256] ти су призори имали да послуже нарочито као поука многим српским кулучарима, који су Турцима радили, и српским кнезовима, које је Сулејман-паша после буне сазвао у Београд.[257] На захтев Скопљаков кнезови су морали послати султану један арзоал, где су сву кривицу за последњу буну бацили на Хаџи-Продана и на хајдуке, тврдећи да су већ истребљени, и „да у том бунтовању није био народ ни кнез никоји, који су раја царева, како и сва сиротиња, и да су они сви како везиром својим тако и његовим већилима и свим уредбама предовољни и на свему томе благодарни!.." Сем свију кнезова на овај се акт потписао и београдски митрополит.[258]

Хаџи-Продановa буна стала је живота на три стотине људи.[259]

---

[254] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју*, II, стр. 13. 8-20 фебр. 1815. Мел. Никшић Проти Матији.

[255] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 93—106.

[256] *Id.*, стр. 132. У Београду је било 1815 године једва шездесет хришћанских душа.

[257] *Id.*, стр. 198.

[258] *Id.*, стр. 197—199.

[259] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 141. — Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 95. — J. Вујић, *Путешествије по Сербији*, II,

Главни кривац, Хаџи-Продан, на крају крајева, срећно се извукао из своје афере. Његово бегство није остало тајна за Сулејман-пашу. Чим је за то дознао, везир затражи од генерала Червенке да му изда Хаџи-Продана, као преступника, који је, једном амнестиран, чинио неред и зла. Генерал одговори да је Хаџи-Продан бачен у тамницу као преступник према аустријским законима и да према томе његово издавање зависи од више наредбе.[260] Двадесет-осмога октобра Сулејман-паша се обрати и фелдмаршалу, барону Сигенталу, команданту Варад. Генералне Команде с истим захтевом. У писму своме везир вели да је Хаџи-Продан био искупио хајдуке и разбојнике, у намери да опљачкају порежџије, који су скупљали порез и харач по муселимовој наредби, и да дигну народ на оружје.[261]

Још на први извештај, да је Хаџи-Продан пребегао на аустријско земљиште, Метерних је издао 22 окт. наредбу Дворском Ратном Већу да се Хаџи-Продан и брат му, пошто издрже карантин, што тајније склоне у неку тврђаву, но далеко од турске границе и да се ту чувају како не би могли умаћи и како би њихово живљење тамо остало тајна. Турцима пак да се одвраћа пажња од њих сваким начином.[262] Међутим кад је видео да се ствар не може крити, Метерних нареди да се Турцима одговори, да Хаџи-Продан, пошто је преступио строге санитетске прописе, припада аустријској јурисдикцији и да ће бити кажњен по законима Аустрије за преступ учињен

стр. 111. — Иначе савремени неки извештаји јако преувеличавају број жртава: то се увек дешава кад се по растуреним гласовима догађаји описују. Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју,* II, 79. Писмо Мел. Никшића; Прота Матија, *Мемоари,* стр. 236, 242, 344 и М. Ђ. Милићевић, *Поменик,* стр. XXIII и 752, о смрти Хаџи-Атанасија игумана манастира Никоље и још неких других Срба. Овај је пак живео до 29 јуна 1826 год.

260 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 27 окт. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

261 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 26 зилкаде 1229. Сулејман-паша Сигенталу.

262 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 3 нов. 1814. Метерних Двор. Рат. Већу. „und dort also so zu verwahren dass sie weder entkommen noch selbst ihr Aufenthaltsort bekannt werden möge. In Bezug auf die Türken ist die Ankunft jener Menschen in den K. K. Staaten, bei etweiger Anfragen, auf aller Art geheim zu halten und deren Aufmerksamkeit von ihrem Dasein thunlichst abzulenken.“

на њеноме земљишту.[263] Тако је нађена формула да се Турцима одговори у згодној форми и да се Аустрија не осрамоти издавањем Хаџи-Продановим. Иначе Аустрија је била врло пријатељски расположена према Порти. Још 27 септ. Метерних је наређивао да се на српске емигранте у Срему обрати нарочита пажња.[264] Да би одговорило жељи своје владе, Дворско Ратно Веће поднело је 13 октобра предлог цару да се страже дуж границе Србије повећају те да ометају прелазак емиграната у Србију и везе њихове с тамошњим народом.[265] Предлог је био усвојен.

Турци се нису задовољавали оваким одговором односно Хаџи-Продана. Порта је наставила ту ствар и даље да тера преко аустријског интернунциуса у Цариграду, тврдећи, по Сулејман-пашиним извештајима, да је Хаџи-Продан опљачкао и изнео из Србије 100.000 гроша од порезе.[266] Ну све је било без успеха. Пошто су издржали карантин Хаџи-Продан и брат му буду доведени у Варадин 12 нов. 1814.[267] Одатле су били послати у Мункач у марту 1815. Десетог октобра Двор. Ратно Веће поднело је Државној Канцеларији молбу њихову да се пусте да иду у Русију; 27 октобра Метерних је већ издао решење да им се молба усваја. Тако Хаџи-Продан и брат му оду у Бесарабију. Аустријске власти пак по вишој наредби протуре глас да је Хаџи-Продан умро.[268]

V.

У рат с Аустријом и Русијом Турци нису сумњали. У последњим месецима 1814 и првим месецима 1815 године то је била тема свију разговора и брига у

[263] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 нов. 1814. Метерних Двор. Рат. Већу да Сигентал одговори Сулејман-паши: „dass Prodan als Übertreter des strengen Sanitäts-Cordons nun der hiesigen Gerichtsbarkeit angehöre um. seines auf dem oesterreichischen Gebiethe begangenen Verbrechens wegen, nach hierländigen Gesetzen bestraft zu werden." Слично под 7 дек. 1814.

[264] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 9 окт. 1814. Метерних Двор. Рат. Већу.

[265] *Kriegsarchiv*, H. K. R., *Vortrag* цару од 25 окт. 1814.

[266] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. 1. 20. Цео досије о овоме.

[267] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 24 нов. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[268] *Staatsarchiv*, H. K. R., Ноте од 22 окт. и 8 нов. 1815.

Турској.[269] Бечки Конгрес што је дуже трајао бивао је све већи баук за турске политичаре: брошура *Der Wiener Kongress*, у којој се говорило о истеривању Турака из Европе и о деоби царевине, била је стално предмет њиховог размишљања. Пријатељске изјаве аустријског интернунциуса и уверавања аустријских пограничних власти да је тај спис изашао без знања владе, Порта је примила с великом резервом.[270] У половини декембра дошао је ферман у Београд у коме је наређивано да се буде готово на све. Поред све оскудице у храни турска војска је непрестано придолазила у Београд. Почетком јануара тамо је било на 8—10.000 Турака.[271] То су били људи крајње прљави, бедни, поцепани, гладни; одавали су се крађи, пљачкању, убијању и силовању; делијски коњи били су права кљусад.[272] Услед сумње на Србе и услед нереда у Босни та је војска била у непрестаном кретању и изнуђавала где је што могла. Издржавање тих хорда, њихови изгреди и предузети радови за утврђење градова падали су на терет народу, који је услед несигурности, која је овладала земљом, био лишен свију извора за своје властито издржавање. Међу тим новчане дажбине тражене су не као у редовним приликама већ много више. Харач је у београдском паша-

---

[269] *Staatsarchiv*, 10 нов. 1814. Штирмер Метерниху. „La Porte sans s'expliquer ouvertement donne assez à connaître qu'elle sent elle-même que son système de neutralité ne lui donne pas de grands droits aux bienfaits de la paix, et sous ce rapport on n'a pas de peine à s'appercevoir qu'elle est très inquiète sur l'issue du Congrès de Vienne, prévoyant bien que les décisions qui s'y prendront seront irrévocables.“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815, 1. 1. Извештаји из ових месеца аустријских заповедника појединих војних области, нарочито Хагера у Темишвару, Сигентала у Варадину, Радивојевића у Загребу и Томашића у Задру. Исто тако извештаји пуковника Паулића, аустр. консула у Травнику. — *Споменик*, XXXIX, 10 јан. 1815. Листон Кастлре-у јавља да Ј. Караџа, влашки кнез, пише у Цариград о могућности напада савезника на Порту.

[270] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 21 окт. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу о овој брошури. — 29 окт. *Vortrag* цару о издатим наредбама тим поводом.

[271] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 31 дек. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу јавља да у Србији има (nach verlässigen Anzeige) 6.000 војника, у Нишу на 7.000, и код Јагодине на Морави до 3.000. — 12 јануара 1815 јавља да у Србији има турске војске 8—10.000.

[272] *Kriegsarchiv*, H. K. R. 12 јан. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

луку био $13^{1/2}$ гроша; порез је долазио по сто гроша на годину од једне главе; комисар — бумбашир — који је долазио да учини неки извиђај за ствари, за које његов долазак није био потребан, узимао је од нахије огромне суме на име „бумбаширије;" муселим за малу кривицу или без икакве кривице баца човека у окове и у кладе и уцењује га са 7 до 13 кеса; ако нема да плати или га село не откупи онда га баца на колац или га погуби.[273] У крагујевачкој нахији и у Левчу од свакога „газде" узимано је по сто гроша месечно, а од „трговца" по три стотине.[274] Ако је Србин издржао кулук на некој тврђави или шанцу и није умро од глади, заразе или напора, ако је имао да плати порез порежџији, харач харачлији, чибук чибугџији, итд. те прошао без већих невоља, њему је свакога часа лебдила над главом још већа беда и опасност од проласка турске назови-војске, од разних турских путника, комисара (бумбашира), а нарочито од тефтиша који су имали неограничену власт у истраживању хајдука, бунтовника и оружја. Турчин идући кроза земљу, падао је на одмор где је хтео; радио је шта је хтео; могао је узети вођу где му се свиди: на путу, у селу, првог кога сретне; отпуштао га кад је хтео, обично пошто га је претходно опљачкао или свукао с њега што му се допало. И то није било највеће зло. По неки је такав Србин послужио Турцима и као нишан за гађање из пушака и пиштоља.[275] „По вилајету Турци... неће поштено по раји да ходе, но потерај калауза... пак му све скине у првоме лугу и бије га, па многе и исеку и убију, а неће као поштен господар да му каже пут пак да га врати поштено... На конак кад дође неће поштено да иште: „дај рајо соли, хлеба и што је дао Бог," но домаћина отера: „иди, бре, донеси ракије и меда и што нема," а он

[273] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 107. Народна тужба од 12 авг. 1815.

[274] *Staatsarchiv,* H. K. R., 20 маја 1815. Спгентал Двор. Рат. Већу. По причању Нпк. Станковића Червенки. Исти је причао да је порез био по 10, 12 па и 15 гроша месечно.

[275] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 108—110.

сиромах нема па бежи, а он после...... му жену и децу од осам година... После тога јесу пробрали где је млада лепа девојка, где је лепша; један Турчин по седам девојака јесте у своме конаку држао... ћехаја-паша по двадесет девојака јесте у свом конаку за собом држао".[276] Нема тортуре која није била допуштена комисарима да до оружја дођу. Људи су вешани за ноге, угушивани димом запаљене чађаве сламе, кастрирани на најварварскији начин;[277] жене су тукли по табанима; људима и женама натицали су торбе с пепелом на главу „па су одоздо ударали руком да пепео иде у нос и у уста," „гдекоје су као разапете потрбушице вешали за ноге и за руке а на леђима су им метали камење;" ударити човеку сто до две стотине батина, испребијати кости секиром или маљем, биле су обичне појаве. За једнога човека из Грбица (у краг. нахији) зна се да су га Турци везали жива око ражња „па га онако пекли према ватри, да каже некаке токе и пиштоље".[278]

У опште о опстанку народа после угушења Хаџи-Продановe буне слабо се ко бринуо. У Србији је завладао најцрњи терор, то је време у коме Србин није уживао никакву заштиту, готово као у ратно доба. За Турке није било питање о већем или мањем броју неверничког становништва у једној области, већ питање о опстанку самога мухамеданства у Европи, против кога се, иза граница Србије, у Бечу, кује завера од стране свију хришћанских сила. Сулејман-пашина тиранија није потицала само из жеље за осветом, она је имала свој извор и на Порти: турска државна политика захтевала је да се српски народ ако не уништи, оно бар тако осакати да Порта у томе уображеном

---

[276] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 108. Тужба народна од 12 авг. 1815.

[277] *Ibid*. Опис кастрације.

[278] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 142. — *Polizeiarchiv*, Извештај с турске границе од 4 маја 1815. Прича готово све горње турске изгреде: „Die Türken erlaubten sich überdies auch auf dem flachen Lande alles was man von einem barbarischen Volke nur immer erwarten kann; sie schändeten die Weiber im Angesichte der Männer und die Töchter im Angesichte der Eltern. Wer darüber Einwendungen sich zu machen erlaubte wurde ohne Umstände niedergehauen."

сукобу с Европом, нема никакве штете бар од њега. И страстима и фанатизму турском дата је потпуна слобода. Истина Сулејман-паша је говорио кнезовима да се њему жале на сваки зулум, али је то личило и сувише на иронију пред страшним примерима турскога дивљаштва и разузданости. На тај начин цео Београдски Пашалук, изузев нахије на десној обали Мораве, ћупријску и пожаревачку, које су се мирно држале, огрезне у изгредима, мање више цео народ, и иначе преоптерећен великом порезом и харачем, почне осећати сву тежину Скопљакове управе, а нê само оне три нахије, које су биле узеле учешће у Хаџи-Продановој буни.[279]

Једини сталеж, који је увек, из свога интереса, обраћао пажњу на народно благостање и узимао га у заштиту, биле су спахије, јер су живеле од народне привреде. Најбољи су још говорили: „Ми видимо, рајо, ваш зулум, али вам помоћи не можемо,“[280] али је и код њих преовлађивало неповерење. „Море, ми видимо да већ наше није... ми знамо чији сте ви и с ким сте!“[281] Све је превазилазила страховита претња, која данас звони као празна реч, али у чију истинитост савременици нису сумњали. У фебруару Турци су јавно говорили да је Сулејман-паша добио заповест да свакога Србина, који је служио под Карађорђем, уклони са света, на начин који нађе за добро; чак да су харачке тескере враћене јер неће бити главâ које ће га плаћати, пошто је султан издао катил-ферман за целу Србију, тј. да се сва раја исече.[282] „Како, море, дође Ђурђев-дан, све ћемо на коње ударити и све поробити...“[283] „Чекајте само док ми свршимо што смо

[279] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 210.

[280] Петровић, *Грађа за Историју*, II, loc. cit.

[281] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 318. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 112.

[282] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — Испор.: Љуб. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, II, стр. 12; Прота Матија, *Мемоари*, стр. 239—240.

[283] Петровић, *Грађа за Историју*, II, loc. cit.

наумили, знаћете ви за нашу руку...“[284] Сви извештаји, не само српски већ и аустријски, који су црпли своје податке и из српских и из турских извора, једногласно су тврдили да је ситуација у Србији ужасна и да су насиља превазишла сваку меру.[285]

VI

Неверство, које је Сулејман-паша учинио, исекавши толике људе, који су се Милошу на веру предали, а није им опростио као што је обећано, његово непрестано истраживање и требљење „сумњивих људи“, поколебало је све старешине у њиховој улози примиритеља народних и веру у Сулејман-пашу. У томе положају где Србин није имао никаквих права, где је чак негирана његова егзистенција, једини му је ослонац вера у реч онога, који располаже његовим животом. Сад је и тога јемства нестало. Многе старешине и угледнији људи, који су с Милошем били за политику помирљивости, увидели су да су им главе у опасности. Они пак, који су узели учешћа у Хаџи-Продановој буни, па су, заклоњени Милошем, успели да се извуку из ове афере, оставши увек под сумњом код Сулејман-паше, били су још брижнији за свој опстанак.[286]

Почетком 1815, и ако је била увелике зима, они који су се осећали у највећој опасности, напуштали су своје домове и повлачили се, попут зверова, у шуме, планине, пећине и земунице, снабдевши се, колико су могли, храном и оружјем. Та су легла напуштали

---

[284] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју,* II, loc. cit.

[285] Хагерови и Сигенталови извештаји у описивању ситуације у Србији готово су стереотипни: „Überhaupt werden die Servianer äusserst barbarisch behandelt“ (6 февр. 1815)...; да становници Србије „ausserordentlich gedrückt werden (1 марта 1815)... итд.; други извештаји у *Polizei-archiv*-у говоре о „bedrängte und ausgesaugte Landvolk“ о „teuflische Tyrannei“ Турака итд.

[286] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 110—114. — Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 141. —

само ноћу, ишли на састанке и тражили везе између себе. Неки су се били склонили код Милоша у Црнуће тобоже као работници. Међу њима су били Лазар Мутап и Арсеније Ломо. Први је био компромитован у Хаџи-Продановој буни, други пак учинио је велике услуге Турцима при њеном угушивању. Оба ова човека, с тако различним држањем у последњој буни, крију се на истоме месту, код Милоша, првога народног старешине пред Турцима. Квасац за заверу већ је био ту. И неки узнемирени кнезови и ови преплашени људи стану, у највећој тајности, наваљивати на Милоша, као на првог и најугледнијега народног старешину, који се и сам није безбеднијим осећао, да на пролеће дигне народ на устанак, уверавајући га да је сав народ готов да се на његов позив лати оружја. Ну Милош није хтео да прими на себе одговорност за овакав покушај; Хаџи-Продан му је био и сувише добар пример. На ове понуде Милош је стишавао људе и говорио да се притрпе, може бити да ће се све још на боље окренути...[287] Сумњајући у успех нове српске буне, Милош је полагао још сву наду у страну помоћ или интервенцију. У томе очекивању саветовања су настављена међу скитачима, са знањем или и без знања Милошева, и број се њихов непрестано увећавао.

По природи самога положаја, јер су по невољи служили Турцима, Милош и остали нахијски кнезови заштићивали су ове „сумњиве“ људе колико су могли; положај старешина тада био је врло тежак, јер им је с једне стране претио колац везиров, а с друге гњев заинтересованих лица и осталога народа, који је очајан био — готов на све. Услед тога Сулејман-паша је морао сам да докопа главу некога од тих сумњивих људи и слао је против њих тефтише с већим или мањим бројем Турака.[288] Ну та је операција

---

[287] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 114.

[288] Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 339.

постајала све тежа; људи су почели врдати у страну и гониоци су наилазили или на отпор или на празна легла где су мислили да затекну своју жртву. „Много је људи утекло у планине, само [се] крију од Турака и такав страх јесте напао наше, што није никогда био, нити ће бити и не верујем да се неће све побунити, макар све помрло у један дан“.[289]

---

[289] Прота Матија, *Мемоари,* стр. 336. 17 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији.

ГЛАВА VI

НАДЕ У РУСИЈУ И У БЕЧКИ КОНГРЕС
1814—1815

I — Српска емиграција у Срему и Банату. — Везе између емиграната и народа у Србији. — Народна молба цару Александру од 21 апр. 1814. — Писмо старешина из Србије емигрантима (8 авг. 1814).

II — Народно огорчење против Карађорђа. — Старешине у Србији и емигранти према Карађорђу. — Агитација против Карађорђа преко народних молаба (15 авг. 1814).

III — Пут Проте Матије у Русију (15 авг.). — Протин рад у Бечу и повратак у Срем.

IV — Српске припреме за Бечки Конгрес. — Поновни долазак Проте Матије у Беч (15 дек. 1814). — Српске молбе савезним владаоцима. — Аудијенција српских депутата код цара Франца I (5 јан. 1815). — Одговор Пруса и Енглеза.

V — Милош тражи резултат рада у Бечу (јан. 1815). — Неповољан извештај из Беча. — Држање Русије и Источно Питање на Конгресу.

I

Заточивши Карађорђа и још неколико главнијих старешина по тврђавама у Штајерској, далеко од турске границе, Аустрија је мислила да је тим задовољила интересе доброга суседства с Портом. Она је оставила на миру у Срему и Банату многе мање знатне емигранте али ипак људе од великога угледа. Међу овима били су најзнатнији: архимандрит студенички Мелентије Никшић, прота Матија Ненадовић, прота Смиљанић, војводе Петар Николајевић Молер, Павле Цукић, Стојан Чупић и Макса Крстић, и многи други: војводе, капетани и свештена лица. Заједничке невоље често су их састављале; место састанка било је обично манастир Фенек у коме је Мелентије Никшић склонио

моћшти Св. Краља и постао настојатељем благодарећи митрополиту карловачком Ст. Стратимировићу. Емигранти су често долазили у манастир тобоже на поклоњење и молитву. Увек су гледали да их не буде у великом броју да не би пробудили подазрење аустријских власти које су их имале на оку.[290] На тим се састанцима говорило о приликама у потлаченој отаџбини и претресало се на који начин да помогну и себи и угњетеном народу у Србији.[291] Душа ових саветовања био је архимандрит Мелентије Никшић.[292] Од главних емиграната и од простог народа он је сматран као први члан и глава емиграције. Аустријске власти пратиле су пажљиво његове кораке.[293]

Милош и оно неколико старешина и знатнијих људи одржавали су везе с овом емиграцијом преко писама и преко поузданих људи, који су прелазили у Аустрију било својим послом било по налогу Турака да призивају и приволевају избегли народ да се у Србију врати. Кад су у пролеће 1814 преко те емиграције продрли у Србију гласови о победама рускога оружја на француском земљишту и заталасали народ, над којим су Турци почели поново вршити насиља, народне старешине осете потребу, поред свег страха од Турака, да ступе у односе с Русијом те да потраже њену помоћ и интервенцију и да дознаду чему се народ може од ње надати.

Та посредничка улога пала је, природно, опет у део емиграцији у Срему. Првим гласовима о одлучним савезничким победама у Француској одјек је био у Србији народна молба цару Александру од 21 априла

290 *Споменик*, XXX, стр. 7. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, 374—376.

291 Било је врло дрских и неполитичких предлога. Прота Смиљанић је предлагао у [пролеће 1814 да се заузме изненадно Шабац, у коме је била мала турска посада, — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 29 маја 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу, — *Ibid.*, 22 јуна 1814. Худелист Сигенталу.

292 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 апр. 1814. Винковци. Извештај Мозеров говори о Никшићу „in welchem diese Nation ihr ganzes Zutrauen zu setzen scheint.“

293 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 3 дек. 1814. Двор. Рат. Веће Сигенталу.

1814. „Сад је цео народ, вели се у молби, са најтоплијом жељом и надом обратио своје сузне очи Престолу Вашега Императорског Величанства, чије је оружје Бог благословио, са најсмиренијом молбом... да би био избављен од насиља и грабежи турске.“ Поред народних беда и невоља у овоме акту споменуто је да су негдашње старешине причина овога страшнога народног пада и страдања. На крају тражено је да, ако прилике не допуштају цару да оружјем Србију отме од Турака и присаједини је Русији, онда да је учини полузависном као Влашку, да земља плаћа данак и да из ње Турци изиђу. На молби је потписан на првоме месту, као свештено лице, Глигорије Радојичић. који ју је вероватно и саставио, за тим по реду: Милош Обреновић, Лазар Мутап и Филип Петровић бивше војводе и Марко кнез нах. крагујевачке. Молба с пуномоћијем достављена је Мелентију Никшићу, који је имао да иде цару Александру и да потражи одговор. Кад је молба дошла у Срем потпишу се још Матија Ненадовић, Стојан Чупић и Максим Крстић.[294]

Мелентије Никшић одмах се крене у Русију, ну у Сибињу дозна да руски цар из Француске неће ићи у Русију већ у Беч.[295] У ово време савезници су били свршили с Наполеоном и Беч је био одређен као зборно место европских дипломата, где ће се решавати о судбини Европе. Тако М. Никшић дође у Беч, у мају 1814 године.[296]

---

[294] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 47. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 232, о потпису Марка кнеза нахије крагујевачке. Сима се извесно вара. Испор.: *Грађа за Историју*, II, стр. 82.

[295] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 232.

[296] *Споменик*, XXX, стр. 7. 2 марта 1846. Прота Матија Александру Карађорђевићу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 50. 19 јун 1814. Мел. Никшић Марку Ивелићу. — М. Петровић, *Неиздата Збирка*. Из писма Дим. Фрушића, Мел. Никшићу, писаног у Бечу 20 јуна 1814. види се да је Мелентије живео тада у Бадену код Беча „im Hause beym Blummenstock“, да је Фрушић примао и предавао његова писма. — М. Петровић, *Финансије и Установе*. II, стр. 3. Из једног рачуна Јевте Савића — Чотрића из 1815 год. види се да је он дошао у Беч с некаквим народним прошенијем. Међутим Сима Милутиновић изречно прича (*Историја Србије*. стр. 233—238) да је Мелентије био повео са собом Јевту Савића — Чотрића и да је овај после Мелентијева одласка заостао у Бечу. Из рачуна се види да је неко време с Ј. С. Чотрићем био и Гаврило Николајевић. Према овоме Мелентије Никшић дошао је у Беч свакако још месеца маја.

Ну овде настане друга тешкоћа: конгрес је био одложен и према томе и долазак рускога цара. Услед тога М. Никшић преда молбу пуковнику Стевану Живковићу, да је он уручи цару где га буде нашао, сам пак остане у Бадену код Беча да се лечи. М. Никшић је био душа народне агитације; за свога бављења у Бечу и његовој околини био је у сталној вези с Димитријем Давидовићем и Димитријем Фрушићем уредницима *Срйских Новина* и преговарао шта би се и како имало да ради за Србију на конгресу; он је пак намеравао да, чим сврши лечење, иде у Фенек, а одатле одмах у Русију. Ту се био договорио и с познатим архимандритом Спиридоном Филиповићем, који је живео у блиским односима с руским амбасадором у Бечу, графом Стакелбергом, да га на овоме путу прати. Крајем јуна М. Никшић се врати у Фенек, ускоро за њим дође и Спиридон Филиповић; ну у последњем тренутку, вероватно из бојазни од Аустрије,[297] М. Никшић изјави да му послови не допуштају да иде у Русију, те тако овај план пропадне. Његов по Христу брат оде сам у Петроград, укоравајући га што је променио своје прво решење.[298]

У то стигне емигрантима из Србије писмо Милошево и осталих кнезова, датирано у Топчидеру 8 августа 1814 године, кад су оно били сазвани од Сулејманпаше да му покупе од народа 1500 кеса.[299] Старешине су се користиле тим састанком да напишу заједнички још један апел на своју браћу у Срему. „Благородни Господине, прото Матија Ненадовићу и Господару, војвода Петре Николајевићу-Молере, здравствујте, о Господе, на многаја љета и примите наше љубезно и плачевно целованије!“ Садржина писма одговарала је потпуно овом

---

[297] *Polizeiarchiv,* Декрет Хагеров Полицијској Дирекцији дат. у Бечу 1814. Враћа реферат о Никшићу и укорава полицију што је ово лице оставила дуже времена без полицијског надзора у Бечу и у Бадену ...„Die Polizeidirektion hat dieses Vergehen an jenen, denen es zu Schulden kommt gehörig zu rügen und überhaupt eine genauere Polizeikontrolle über alle Personen, die mit der russischen Politik in Berührung kommen können, sich angelegen zu halten.“

[298] *Држ. Архив.* К. К., 158. 6 авг. 1814. Нови Сад. Спир. Филиповић Мел. Никшићу. — Испор.: *Споменик*, XXX, loc. cit.

[299] Види стр. 78.

тужном уводу. „Ми овде потписани у име свега народа србскога, коме ћемо знати шта писати, ако вама двојици нећемо, који све знате јадно стање наше, што смо претрпили и шта сад трпимо, од проклети лавови уста до грла обзинути, који нам веће дијати нedаду: глобе велике, неисказате, зулум нестерпим, страх и трепет у стару и у младу, кад ћемо сви бити изсечени од љутога меча турскога. И сад данак порезаше без броја, који нигда издати неможемо овако поарати и попаљени, него морамо удну децу продавати, у кога пређе поробљена нису, те ово исплаћивати, за које смо се сад и посастајали, порезу резати, а друкчије не би се смели нигди ни састати. За то, овом приликом, вама обојици пишемо, а ви морете и прочим, ком треба од наши саобшчити, и великим вас Богом Саваотом заклињемо, да нам истину јавите, је ли наше сунце од Востока, и наша велика надежда сасвим угасила се, и је ли нас наш велики цар Александра сасвим оставио? Је ли се нас цар наш сасвим одрекао? Је ли цар наш нас жалостни и тужни и никад неутешими јединоверни род свој, Турцима и њиову скверному олтару, и преисподњем грлу на жртву поклонио?... Господине Прото! камо перва обећања нашега цара, кад си најпре из Петробурга дошао, у почетку крајине наше, и нама постаријим потајно казивао, да ми имамо нашега христијанскога цара великог Александру, који ће нас скоро избавити и својим крилом покрити, управљати и нама судити а неће нам судити ни шокци, анекмоли проклети Турци. А ми смо јадни све то веровали, и под истом надеждом живили и крепили се, себе и децу нашу на жертву давали, које смо после сви и јавно осведочени чрез царске посланике, ђенерале, господина Родофиника и Недобу, који су у Београду седели, које смо гледали као самог цара нашег Александру и као сунце са небеса; после осведочени чрез Господина Архимандрита Филиповића, росијског кавалера, и после осведочени чрез Господина Архимандрита студеничкога г. Мелентија Никшића, који је и он био у Петробургу, и царска нам обећања из уста казивао, уверени чрез росијску

војску у Сербији, по квартирима у Београду бившу, и најпосле чрез Господина ђенерала Ивелича у манастиру Враћевшници на сабору пред свим војводам и војницима сабраним и његове у име цара заклетве: да нас Росија оставити неће; и чрез крестова и ордена наши' бивши старешина на персима истим Господином Ивеличем донети, и друге многе неисказате сведочбе.... Камо студенички Архимандрит Мелентије? камо Стеван Живковић? камо Миленко Стојковић и Петар Тодоровић Добрњац? Где су? Зашто се и опет нетрудите, трошка ако немате, зашто пешке неидете и леба не просите, док до цара дођете; на путу умирите од глади, и ми браћа ваша и род умиремо сваки минут од страха и зулума по путови. Ми на вас уздамо се, да ћете ви соједините сузе ваше са сузама нашима и да ћете непрестано умивати ноге и престол нашега великог цара Александре и наше велике надежде Русије, и духа којим једва јоште дишемо, које чујемо да је и туђе народе многе избавио од зулума, дигао и прославио, нека и нас избави од овога нестерпимога ига, нека излије милост и славу своју, којом га је вишња десница прославила, и на нас једноверни и једнокровни убоги род свој што скорије да до конца небудемо истребљени, да у страху сви вообшче веру своју, као Босна и Вук Бранковић, богомерску турску непримимо. Зато отиђите, просите и видите, јесмо ли са свим од нашег цара остављени, дођите и кажите нам истину, коју од вас чекамо, тако вам великога Бога и Христова страшнаго втораго пришествија и суда. Ако неодете и недођете скоро, да нам истину кажете, то сви, од малог до великог ваши соперници, будемо на страшном суду божијем! опет вас с горким сузама поздрављамо и заклињемо у име све сиротиње".[300]

[300] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 219--222. У Топчидеру, 8 авг. 1814. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр, 235.

II

Емигранти у Срему нађу да је апсолутно потребно отпочети енергичну акцију код Русије. Сем потребе да се народ заштити и опрости турскога насиља појавили су се и лични разлози од великога политичког значаја. Ко ће бити старешина у тој Србији, коју још Турци газе, али која ће извесно бити ослобођена руским заузимањем? То је питање занимало Милоша Обреновића и заостале старешине у Србији, а поглавито главне чланове емиграције у Срему: сви су они били страшно огорчени против Карађорђа. Ну мотиви који су кретали главне агитаторе против Карађорђа нису били сасвим чисти. Сем огорчења за претрпљену несрећу код њих су били још: жеља за влашћу, питања личнога интереса, стара мржња и стари рачуни, па и врло прљави. Мелентије Никшић имао је код себе аманет Карађорђев од 4000 дуката који је хтео да затаји; Петар Молер и Павле Цукић стари су и смртни непријатељи Карађорђеви, итд. Једини је Прота Матија био Карађорђев човек, али је и он после пропасти променио мишљење о њему и стао на страну његових непријатеља као и остали свет. Молећи Русију да избави српски народ Карађорђеви непријатељи хтели су у исто време да представе да он не може више бити народни старешина, те да они заузму места која су некад заузимали он и његове присталице. И непријатељи Карађорђеви даду се на посао да експлоатишу народно нерасположење према негдашњим старешинама. То је нерасположење било дубоко и страшно. Не само у народним молбама које су инспирисали Карађорђеви непријатељи него и у приватним писмима и у обичном разговору оно се испољавало јако и у најразличнијим облицима; имена негдашњих старешина пропраћана су грдњом, клетвом, претњом и презирањем.... „Једне су нас Турци одвели у ропство, други смо у Сербији а трећи у Немачкој; раздвојен је син од оца, кћи од матере, брат од брата, жена од мужа, чедо од родитеља и род од рода, једно за другим пиште и једно за друго незна. Имање наше појела војска, упропастило бегство и разграбљено од Турков:

сиротиња дан и ноћ куне и камен о камен туче [због] онога због кога је ово наше пропаденије и оволико наше страданије...“[301]

Карађорђеви непријатељи у Срему, Мелентије Никшић, Петар Молер и остали знали су добро да се Карађорђе и другови му надају да их Русија не само ослободи затвора него да их врати на њихова места у Србији. Претпостављати те наде код Карађорђа и осталих није било само у природи саме ствари, већ је за то било и јаснијих разлога: Молер и другови му пратили су новине које говоре о евентуалном рату између Русије и Порте, о одликовањима које је Карађорђе добио од цара Александра, итд., од стране пак Карађорђевих агената, пријатеља и сродника којих је било доста по Срему и Банату, знали су агитацију заточених старешина код Русије. Неверни агенти нису се устручавали да и самој Аустрији откривају планове и намере Карађорђевог друштва. Осмога марта 1814 Младен Миловановић, чувши да ће руски цар доћи у Беч, позове поверљиво у Брук Милоша Урошевића, познатога земунског трговца и интриганта, да му повери извесну мисију за цара Александра. Урошевић, вероватно да би се препоручио властима да га употребе за искушавање српских планова и да би извукао што новаца, открије целу ствар барону Сигенталу, показавши му и писмо Младеново.[302]

Моменат је био важан за Карађорђеве непријатеље; Русија је већ показала велико интересовање за Карађорђа, она га је избавила аустријског затвора и преселјавала у Бесарабију. У августу 1814, кад су емигранти добили Милошево писмо од 8 августа, Карађорђева сеоба у Русију била је већ решена ствар, о њој се и много раније говорило као о сврherшеном чину. И емигранти се даду на посао. Сви су желели да Мелен-

[301] В. М. Г. Медаковић, *Први Србски Устанак,* стр. 84. Писмо од 29 маја 1814. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 24 јан. 1814. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Was übrigens die dermalige Lage der Dinge in Servien betrifft, so ist die Erbitterung gegen die gewesenen Häuptlinge allgemein und von allen ertönen laute Verwünschungen gegen dieselben.“ — Итд.

[302] *Polizeiarchiv,* 8 марта 1814. Брук на М., Младен Миловановић М. Урошевићу. — 4 јуна 1814, П.-Варадин. Сигентал кнезу Хохенцолерну.

тије Никшић, највећи Карађорђев непријатељ, иде у Русију као посланик. Ну овај бојећи се аустријских власти није смео да се испољава сувише овако важним мисијама. Избор емиграната падне тада једногласно на Проту Матију. „И пређе си ишао и пријатеља имаш у Петрбургу!“... говорили су му они. Прота одмах прими пуномоћије, на коме је било потписано једанаест лица, које војвода, које капетана из Србије, и седам најзнатнијих лица из емиграције.[303] Сем тога Прота је понео писма за цара Александра, графа Н. Салтикова, архимандрита Спиридона Филиповића, Родофиникина, Амвросија, митрополита петроградског, и Марка Ивелића, на којима је потписан „у име целога народа“ Милош Обреновић.[304]

Прота је имао у главном за мисију да представи и пространо разложи цару Александру народну молбу од 21 априла, коју му је Стеван Живковић доставио у Брислу.[305] Жеље народне остале су исте, вели се у молби, коју је Прота носио, и тражено је да Русија сматра ту молбу као једину праву молбу српскога народа. Овом последњом изјавом ишло се на то да се сузбије радња Карађорђева и његових другова, који су са своје стране, и у име народа, тражили руску помоћ и заштиту.

У првој својој молби императору Александру од 21 априла Милош је одлучно напао негдашње старешине и оптуживао их за пропаст земље; у молби од 15 августа изјављено је отворено да народ неће више никако да прими у своју средину Карађорђа с његовим присталицама и сродним војводама, који су му били „гори од Турака.“ У писмима, упућеним руским високим личностима, напади су били још црњи

---

[303] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 223. Пуномоћије под 15 авг. 1814. — Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 52.

[304] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 54—66. Писма под 15 авг. 1814, и једно писмо под истим датумом од М. Никшића кнезу А. Н. Галицину. Писмо М. Ивелићу, на стр. 66 ове збирке, носи датум „новембрія 1814 лѣта“, међутим то је писмо од 15 августа, као што се види из копија у *Држ. Архиви*, са којих су издавачи и приредили своје издање. Датум „новембрія 1814 лѣта“ је импровизиран и поред све своје архаичне форме мора да отпадне. Копије у *Државној Архиви* о којима је реч учињене су тек 1817 године у једној засебној свесци.

[305] Сима Милутиновић. *Историја Србије*, стр. 467.

и жешћи: Карађорђе и његова околина, пошто су народ довели у најжешћу и најразјаренију борбу, обманули су га и побегли ноћу у Аустрију; народ се је могао увек измирити с Турцима и мирно их у земљу пустити „али зверообразни поменути предводитељ наш никад нам није хтео саопштити истиниту турску понуду,“ запретио је смрћу да се сваки мора до издисаја борити, међутим сам је тê исте ноћи побегао а народ оставио у најжешћој борби и немилосрдно свој род оставио турскоме мачу; „бивше [су се] старешине наше у богатству ваљале, а бедни народ [је] гладан, го и бос, бедно оружје против тирана Турчина носио;“ Карађорђе је „безсовјестни волк“ итд. Архимандрит Спиридон Филиповић, Родофиникин и прота Матија Ненадовић навођени су као сведоци свега овога. Управо акт старешина од 15 августа 1814 није молба него оптужба оних који су управљали Србијом од 1804—1813 године те да се објасне побуде због којих је „цео народ“ закључио да не прими Карађорђа с његовим присталицама не само „као владатеља,“ него да их у опште никако не пушта у земљу.[306]

Писац ових оптужаба није Милош Обреновић, оне нису у Србији ни састављене, већ су их у Фенеку емигранти начинили „у друштву“[307] под утиском писма искупљених старешина у Топчидеру од 8 августа. Милош је потписан из политике, као представник народа у Србији. Ништа боље не показује колико је било јако нерасположење према Карађорђу и његовој околини као тај факт што је главом Проти Матији било поверено да ове оптужбе однесе у Русију. Ти исти емигранти, баш тада кад је Русија водила у Бесарабију Карађорђа, његове прве доглавнике, сроднике и многе друге, нису хтели за њим у

[306] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 55. „Что вес народ никојим образом прежде бившаго началника с јего последоватељи и сродними војводами, котори зљејши Турков в народ појавилисја били, примити в земљу и отечество своје ступити неотвержатсја.“ У писму М. Ивелићу „зљејше Турков пљенили, мучили и убијали.“

[307] *Споменик* XXX, стр. 7. „Протокол бившега књаза Милоша“ који Прота Матија овде помиње није деловодни протокол, већ свеска копија разних писама, састављена 1817 год. Види примедбу 304. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари,* стр. 223.

Русију него су у Срему и Банату чекали „премену судбине српске".[308] Они који су се спремали у Бесарабију везивали су своју судбину за Карађорђа, ови пак за Србију. Тринаестога септембра, пред полазак из Срема, Карађорђе се тужио на Мелентија Никшића као на аустријског агента што је одговарао не само прост народ него и саме његове „телохранитеље бивше" да не иду у Русију.[309]

Пред полазак Проте Матије у Петроград имало је да се реши и једно друго питање: где ће се наћи новац за тако далек и скуп пут? Јер се, наравно, натезало с новцем. Прота је имао које својих које позајмљених само двеста педесет дуката, а то је било мало. Павле Цукић дода још педесет дуката, као помоћ. „Ако Србија срећна буде, рекао је он, да ми се врати, ако ли не буде, а оно и више ми је пропало!"[310]

III

Петнаестог августа крене се Прота Матија из Фенека за Русију. Тек у Житомиру дозна да је цар Александар отишао у Беч. Прота се распита о дужини пута, направи рачун, преброји оно новаца што му је преостало, и нађе да му до Беча треба још тридесет дуката. Нашавши се у овој новој неприлици, Прота оде вице-губернатору, преда му свој златан крст и замоли га да му на ту залогу да̂ потребну

---

308 Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 149. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16 септ. 1814. Двор. Рат. Веће Сигенталу. У другој партији Срба, којима ће се издати пасоши, били су: Павле Поповић, Матија Ненадовић, Марко Костић, Милоје Тодоровић, Павле Цукић. Но ови су одустали од тога пута.

309 Ј. М. Жујовић, *Неиздата збирка*, fol. 36 verso, 13 септ. 1814. Нови Сад. Карађорђе М. Грујовићу.

310 *Држ. Арх.* К. К., 106. 13 маја 1838. Државни Совет спровео је Милошу признаницу на ових 50 дуката, датирану у Земуну 15 авг. 1814, начињену у име целога српског народа од стране Мел. Никшића, Мат. Ненадовића и Петра Молера. Урош Цукић из Крчмара, син Павла Цукића молио је да му се тај новац исплати јер је пострадао. Милош је одговорио да му се не може платити, јер би и други тражили исплату сличних рачуна, а друго тај дуг није учињен за његове владе. Кад је Милош дао оставку Држ. Совет је признао овај дуг за народни дуг. — *Споменик*, XXX, стр. 7. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 374—376.

суму новаца. Вице-губернатор пољуби крст и врати га молиоцу с речима: „Ко вам је дао овај крст, тај вам може дати и тридесет дуката!“ Тако Прота добије потребан новац и стигне у Беч.[311]

У Бечу Матија Ненадовић се нађе с пуковником Стеваном Живковићем, с Дим. Давидовићем и Дим. Фрушићем с којима се Мелентије Никшић из Фенека непрестано саветовао преко писама и преко Јевте Чотрића о раду на конгресу и о своме евентуалном доласку у Беч, јер није знао да ће Прота Матија имати ту идеју да скрене са свога пута и да иде у Беч. Прота Матија као прави народни пуномоћник био је свима овима добро дошао. Пуковник Стеван Живковић служио им је као посредник код Каподистрије и осталих руских високих личности. Прота је ишао с Недобом Каподистрији, графу Неселроде, Булгакову, и показао им своје пуномоћије. Наишао је свуд на леп одзив; казано му је да ће Русија српско питање изнети пред конгрес, и да ће му се дати упутства како треба да саставља молбе и на чије име. Ова обећања и пријам јако су улили наде Проти Матији. Он је унео у српску агитациону радњу извесно јединство које је било неопходно потребно. Пре његовог доласка говорило се међу Србима у Бечу да је руска влада решила „да се сви српски пуномоћници, куд им драго, вратити имају“,

311 *Споменик*, XXX, стр. 7. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 238.—*Држ. Арх.*, К. К. 158. 2-14 окт. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. Из овога Фрушићева писма види се да је Мелентије Никшић, јамачно видевши да је цар Александар дошао у Беч, не знајући да ће Прота Матија имати ту идеју да скрене са свога пута у Петроград, хтео сам да дође у Беч. „Препочитајемо писмо ваш. Преч. от 6-га и 16-га септ. заједно са прикљученим посланијам исправно примио јесам. Разумевши желанија ваша поитио сам вами и должности мојој удовлетворити, радујући се што перву прилику добих ваш. Преч. услугу сотворити моћи. Зато сам прикључена лично Гд. полковнику Живковичу предао и нуждна разумевши по малом и слабом разсужденију моjем советовао му да иначе не учини, него да изходатајствује у россијског Министра како би ви овамо доћи могли. Казавши му и подробно све узроке нуждног присуствија ваше Преч., изложивши му пристао је на совет мој и обешчао ми се да ће неизоставимо о томе делати. Чујем сад да се мисли те окануо, зашто не знам, и мислим да је вами писао и узроке к тому јавно....“ Прота Матија не одређује време кад је дошао у Беч, али то је било извесно у октобру, јер је тамо Недобу нашао. У истом писму Дим. Фрушић јавља Мел. Никшићу: „Господин је Недоба пре два дана овде приспео“. —

и да ће Русија сама радити на конгресу за Србију, ако ништа друго бар да јој се учини привремена олакшица.[312] Импровизованих пуномоћника српскога народа било је са свију страна. „Полномошчника овде од стране Сербије сила Божија има, писао је Д. Фрушић Мелентију Никшићу. Бог ће дати да ће добро бити. Камо срећа да се сви согласно и о једном освобожденију јадне Сербије труде! Но честнога сердца човеку сва утроба стрести се мора, слушајући неподносима хуленија и бљудословија једнога о другому!...“[313] Огорчени на све они су се немилостиво грдили, тужакали, оговарали и бацали један на другога одговорност за несрећу која је снашла Србију.

Најзад дође тачно извешће да је Хаџи-Продан дигао буну. Недоба одмах позове Проту те оду Каподистрији, а затим и графу Неселроде. Обојица препоруче живо да Прота што пре оде на границу Србије, и да поручи народу да се одмах с Турцима измири пошто сад није време за такво предузеће, кад већ зима настаје, и кад су Турци свуда на миру. Прота се крене одмах на пут, али кад је стигао у Купиново Милош је већ био свршио посао: Хаџи-Проданова буна била је угушена.[314]

IV

Међутим Протиним одласком припрема за рад на конгресу није застала. Стеван Живковић, Дим. Фрушић, Дим. Давидовић и Ј. Чотрић продужили су енергично своја саветовања, особито с Каподистријом; решавали су коме све има да се пише и како, и, према тим саветима, они су и акта концептирали, нека на српском а нека на немачком језику. Све је то спремано да се по Јевти Чотрићу пошље у Фенек на препис и потврду, те да Прота, по повратку из

---

[312] *Споменик*, XXX, стр. 7. — *Држ. Арх.*, К. К., 158. 2-14 окт. 1814. Дим. Фрушић Мел. Никшићу.

[313] Наведено Фрушићево писмо.

[314] *Споменик*, XXX, loc. cit.

Срема, донесе сва та акта потврђена потписима и печатима народних старешина.[315]

Дим. Фрушић гледао је да придобије и самог Мелентија Никшића да дође у Беч. Држао је да би српска ствар јако добила кад би се и он придружио Проти и Чотрићу. М. Никшићу није се долазило у Беч без нарочитог допуста од стране Аустрије која је заиста пратила све кораке српских агитатора.[316] „Ви неимате се никаквог подозренија бојати, писао му је Д. Фрушић, господин Капо д'Истрија каже да где се једног целог народа тиче, ту не треба имати никакова подозренија, нити страха, ма да би глава пропасти имала, а камо ли што се ту чест и слава человеческа основа".[317] Дим. Фрушићу чинило се да је моменат врло повољан, и да треба да се рад што пре отпочне; у то време изишао је о приликама у Србији његов мемоар, који је имао леп успех у круговима конгреса. Бечке и европске новине пак говориле су у ово време ȕвеликȇ о свирепствима у Србији.[318]

---

[315] *Држ. Арх.*, К. К., 158. 11-23 дец. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу у Фенек. „...Зато знати треба да се другојачије не може него на све речене и вама од прежде назначене монархе писати морамо. Капо д'Истрија јавља да се не шалимо краља прајзског изоставити, он је убо особито душеван, добар а и многоуважен человјек, који ће заиста пре него и који други вас се подузети и другима препоручити"... „Будући пак да је неопходимо нуждно да Гд. Прота са Јефтом (Чотрићем) гди се узможе лично на аудијенцију иде" да их новцем снабдеју и најдаље за 15 дана у Беч пошљу. „Код Прајза и Аустрије и њових министра добићемо аудијенцију. Ја ћу с њима ићи или г. Давидовић и говорити." Чотрић је пошао из Беча 15 декембра.

[316] *Polizeiarchiv*, Декрет полиц. дирекције од 3 нов. 1814. Препоручује се најтачнији надзор над Фрушићем, Стеваном Живковићем, Јакшићем и калуђером Германом.

[317] *Држ. Арх.*, К. К., 158. 15-27 дец. 1814. Беч. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу у Фенек. На завршетку као P. S. стоји „Сообшчите и са митрополитом," тј. Стратимировићем.

[318] *Ibidem.* Дим. Фрушић пише: „Мемоар мој о којем сам вам казивао јест већ изишао на свет. Сви који су га читали разжалили су се и верло га милостиво примили. Чујем да су и сами дворови о тому благонаклоно мнениjе имати почели." Шаље му тај мемоар, али га уз писмо нема. — М. Петровић, *Неиздата Збирка*, 20 јуна 1814. Беч. Д. Фрушић М. Никшићу у Бадену (код Беча). „Мило ми је такожде што вам једва једанпут казати могу, да сам важно дело моје совершио, и церну тако бригу једну с врата мога скинуо. Ништа сад не желим него да нам здрави и весели у Вијену дојдете и овде шчастљиво такожде време неко проведете памјатодостојности вјенске прегледати." Јамачно прва реченица овога писма односи се на горњи мемоар Фрушићев.

Ну и емигранти у Срему нису губили време. Онога дана, кад је Фрушић отправио Ј. Чотрића у Фенек, Прота Матија искрсне у Бечу.

Дошавши у Срем Прота је одмах известио Србе о ономе што је чуо од Руса у Бечу и шта је све још разговарао са својим друштвом. Како је у Србији Сулејман-паша већ страшно беснио, нису се могли очекивати ни за тренутак концепти молаба, које је Фрушић имао накнадно да пошље, и решено је да се Прота одмах врати у Беч. У главноме знало се да ће српско питање бити изнесено пред конгрес, и да је потребно да се пише савезним владаоцима и њиховим министрима. Писање молаба одмах је отпочело, и оне су састављене у духу правца који ће сад узети српско питање.

Срби се не обраћају више само Русији, него свима савезницама на конгресу и моле их за помоћ и интервенцију код султана. Више се не туже на своје негдашње старешине, не траже узроке пропасти. Томе није ни време ни место. У моменту кад је радио у Србији колац и мач реч је само о свирепствима Турака, о њиховим пакленим намерама да земљу „огњем, мачем и ропством коначно опустоше“, и о хитној потреби да се народ спасе од истребљења. У том су духу биле састављене нове молбе рускоме и аустријском императору, прускоме краљу, руској царици, кнезу Метерниху, Каподистрији и другим личностима, које су могле помоћи својим заузимањем и саветима.[319] У осталом емигранти су били предали Проти печате, да би у Бечу могао састављати и друге и другојачије молбе, како се потреба буде указала. У писму, под потписом Милошевим, — јер је требало да се истичу имена старешина у Србији — моли се руска царица, да се заузме код цара Александра и његових савезника и милост за народ да испроси да не буде до краја истребљен, или бар да „убеде султана да одустане од своје намере и да

[319] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 69—78. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 463 и др.

поштеди српски народ, да би могао чекати час свога избављења.“ У другом писму емигранти моле аустријског цара да „са осталим превисоким савезницима саветују султану да своју осуду измени и да овај бедни народ од пљењења и погибије поштеди.“ „Могућно је, вели се у писму Каподистрији, да ће ова молба бити последња молба српскога народа, и ако има могућности за избављење, сад треба да буде!“ Народ је на ивици пропасти!

Отуда и журно хитање Проте Матије у Беч, по цичи, снегу и лапавици. Тамо је стигао 15 декембра, на отвореним колима, заклањајући се једним амрелом од снега „кад би с које стране завејао“.[320] Иначе је путовао и на коњу, кад је могао и дању и ноћу. „14 декем. Путујем дањом и ноћом“, пише Прота Матија у своме дневнику. „15 декем. У вторник, у 8 сати, дођем у Вјену. Код „Златне Крушке“ ноћим. Из Новога Сада у Беч за четири и по дана!...“[321]

Одмах по своме доласку Прота Матија дао се на посао. Недоба и Каподистрија главни су саветодавци његови. Овај племенити Грк саветовао је, као што су и Срби већ на то били решени, да се моле сва четири савезна двора за помоћ и интервенцију. Нађено је још за добро да се молбе емиграната, које је Прота Матија донео из Срема, у нечему измене; у главноме садржина је остала иста. Д. Давидовић и Д. Фрушић одмах, према томе, саставе нову молбу и припреме у четири примерка за руског и аустријског цара, пруског краља и енглеског принца регента.[322]

---

[320] *Држ. Арх.*, К. К., Досије Дим. Давидовића. Овај се податак налази у писму Дим. Давидовића Проти Матији од 3-15 авг. 1821.

[321] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 224.

[322] Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, стр. 225. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 488, писмо Фрушићево од 7 дек. 1836. „Инштанцију смо свима готово једнаку дали, из оригинала славенскога преведену, а оригинал славенски прегледао нам је Недоба, који нас је, по налогу Капо-де-Истрије научно ићи свима четирма великим Онда-Алеатима.“ Молба на име руског цара код Симе Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 465; молба на име аустријског цара у *Мемоарима* Проте Матије стр. 332. Молбе емиграната Метерниху, Харденбергу и Кастлреју, да се код својих господара заузму за српски народ, у С. Милутиновића, *Историја Србије*, стр. 476—486. Према овоме нетачна су домишљања С. Милутиновића, на стр. 471, о ауторима молаба, које је он на свој начин испретурао.

До почетка јануара све су молбе биле испредаване. Прота Матија непрестано је ишао појединим министрима, ађутантима и саветницима и распитивао за одговор и за аудијенцију. „Да знате шта је овде капија, шта ли кућа и басамака, где се по трипут за дан мора долазити!...“ писао је Прота Мелентију Никшићу.[323] Заиста било их је врло много. Треба само прегледати Протин дневник у који је бележио своје главније походе и распитивања и шта му је где казано.[324] Као обично, за овако незнатне молиоце, цео свет је био заузет другим пословима: Наполеоново наследство било је и сувише велика ствар да би се чланови конгреса могли занимати и српским депутатима.

Али већ крајем јануара Прота Матија и његови другови могли су свести своје мишљење о српскоме питању код појединих сила. Најбоље су прошли код Аустрије. Цар им је дао аудијенцију. Петог јануара, у 7 часова ујутру, Прота Матија и Јевта Чотрић, у својству српских депутата, отишли су у Бург да чекају на заказану аудијенцију. С њима је пошао и Дим. Фрушић да им служи као тумач. Пошто су мало причекали дође и на њих ред, и они изиђу пред цара. Кад су му се поклонили по обичају цар их запита ко су и шта желе? Фрушић себе и њих представи и објасни њихову молбу, коју Прота Матија преда цару. „Што се може, одговори Император, то ћу с моје стране чинити. Ја добро знам да докле име Србин и Турчин царствује истинитог мира или поуздане слоге између њих бити не може; ја добро знам да Срби многе неправде трпе и морају трпети; ви пак, од ваше стране, знате да сам вам био искрен пријатељ, да сам вам, по могућству, све чинио што се могло: речју, саветом, делом, храном, оружјем, најпосле мојим посредовањем. А да сам вам и сад пријатељ уверите се из тог што сам вас у моју државу примио и заклонио

[323] *Држ. Арх.*, К. К., 158. 29 феб. 1815. Беч. Прота Матија М. Никшићу.

[324] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 224—265.

и да ћу и сад све чинити што се може, а што се може [и] представити султану и као пријатељ саветовати му да он нити за себе, нити за мене као брата и суседа свога добро ... чини тако поступајући. Ну једанпут сам то, пре неког доба, чинио, али се нисам помогао, хоћу ли сад моћи што издејствовати, то вам не могу обећати или добар за то стојати, довољно је да ћу чинити и препоручити [ту ствар] што боље знам. Мислим да ће мене пре него другога послушати зато што сам с њим у пријатељству и суседству и зато што ћу му знати лепо и разумно доказати да за себе зло чини тако поступајући. А као од стране конгреса да се за вас заузмем и да вас препоручим, молећи се за вас, не налазим за добро, прво што ће се јошт већма разсрдити, мислећи да му ми заповедати намеравамо, а ми нисмо у стању то једном Господару чинити, а и кад би тако поступили коме би помогли? Нама не! А вама? Вама јошт горе! Зато мислим лепим и пријатељским начином, врло ласкаво и понизно представљајући му, које од моје стране из суседства, које од његове стране, што он не само ништа не добија него губи јошт, бунећи народ један, који му, на граници његовој, свагда шкодити може. И од стране хришћанства представићу му. Несумњам да се тиме помоћи нећемо код султана, но хоће ли га паше послушати, то не знам; сами знате како је код њих. Но шта ћемо, кад је за сад, и то за сад само, тако време, да се друго што и боље и известније за вас никако учинити не може. Ја не знам ко би радији био, ви или ја, да се народ овај утиша, у којем толики мој интерес лежи, с којим сам се толико година лепо слагао, и с којим на веки лепо живети желим. Моја је жеља заслуге његове према мени оправдати, наградити, а и моје заслуге према њему јошт већма умножити. Сада пак ничему време није. Уверите народ о мојем к њему добром срцу, о мојем посредовању и саучешћу и о мојем свечаном обећању да ћу султану представити и молити га како боље узнам да вам спасенија буде. Моје обећање чућете да је извршено, после неколико времена, зато

нађите се овде. Желим да осетите у положају вашем последнице мојег посредовања и представљања, које ће, заиста, пре послушати неголи и једног другог монарха. С тога ја за добро не налазим што сте, у истом смислу, Прајза, Енглеза и Руса молили, јер ни с једним султан добро не живи и из њихових неколико речи више подозрења на вас пада, неже ли из мојих.“ За тим се опросте.[325] Истина од царевих министара и доглавника чули су и врло непријатних ствари, који су за ову народну несрећу кривили негдашње старешине и „гнусни сенат“. Ну саучешће је било опште, сви су били расположени да се народу олакша. Молба народна послата је у Цариград, интернунциусу Штирмеру, с наредбом да учини све што може да се у Србији престане са сверепствима.[326]

Пруски државни канцелар, кнез Харденберг, одговорио је, преко једнога чиновника, да су односи између њих и Порте занемарени, да у Цариграду имају само отправника послова и да не живи у Бог-зна каквој љубави с Портом; али ће ипак учинити што могу. „Ну будите уверени и од вашег владања много зависи; будите мирни и жртвујте за сад сто за хиљаду.“ Другим речима: седите на миру да вас Турци не истребе.[327] Код Енглеза посао је ишао кратко и јасно. „У унутарње послове султанове нико се не може, нити сме, мешати без своје срамоте. Ми, пак, Енглези, заузевши се за Србе, нарушили би своје интересе и довели би у омразу своје пријатељство с Портом. То нити политика, нити здрав разум, нити интерес

---

[325] *Држ. Арх.*, К. К., 158. Беч. 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мелентију Никшићу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 253—254, забележио је исто тако ову аудијенцију код цара. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 397—398. Сва се три извора подударају, наравно с незнатним изменама. Одакле је узета Симина забелешка не види се тачно. Али је много сличнија с Протином и Фрушићевом. Испор. још код Симе Милутиновића, *Истор. Србије*, стр. 487—488. Узео сам Фрушићеву верзију што је он као тумач могао још најбоље схватити речи цареве.

[326] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 249—257.

[327] *Држ. Арх.*, К. К., 158. 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 262—265.

наш допушта, нити ви то од нас искати можете! Једино што вам саветовати можемо, чувајте се, што боље знате, да о вама Турци ништа не чују да што тражите и да сте овде! Друго, прибегните једино аустријском Двору, и молите се њему; он као сусед још може помолити где коју реч!" То им је саопштио један ађутант лорда Кастлреја. Исти лорд, праћен једним ађутантом, прошао је поред њих, неколико тренутака пре тога, и не погледавши их. „Ни взора!", вели Прота Матија у своме дневнику.[328]

V

Док су Срби овако јурили по Бечу, очекујући где одговор, где аудијенцију, у Србији су се одигравали најкрвавији догађаји. Емигранти у Срему пратили су брижљиво све што се догађа преко Саве. Увек једни исти тужни гласови, само што је сваки нов извештај давао нова имена жртава и нове бројеве њихове. М. Никшић и Молер су пак ове вести редовно саопштавали својим делегатима у Бечу. Шеснаестог јануара 1815 Мелентије Никшић затражио је од М. Ненадовића, Ст. Живковића, Фрушића и Давидовића одлучан одговор о резултату њихове мисије: „или ће што бити или неће," јер народ тражи да зна на чему је. Тога дана био је дошао у Срем изасланик Милоша Обреновића да пита „има ли што, хоће ли скоро каква помоћ бити или неће да знаду, пак да се одмету, који хоће да не буде жртва турскога гнева и мача!..." То је било баш у време друге велике сече учесника у Хаџи-Продановој буни. Емигранти су му одговорили и тешили га да је нада добра, јер су баш тога дана добили извешће о аудијенцији од 5 јануара код аустријског цара, који је обећавао да ће се за Србе заузети. То је била слаба

[328] *Држ. Арх.*, К. К., 158. Наведено Фрушићево писмо. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 247—249. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 488.

нада за Милошевог изасланика и за Србе под Сулејмановом влашћу, јер „Турци неће стрпљења ни најмање да имају." Остало је да се очекује нов одговор из Беча на горње писмо М. Никшића, извештај који ће бити одмах послат Милошу. „И тако с горким плачем с послаником Милошевим растанемо се!"[329]

Двадесет-деветог јануара Дим. Фрушић, одговарајући на писмо Мелентијево, покушао је храбро да сведе своје утиске о српској ствари на Бечком Конгресу, и да по жељи архимандритовој изведе закључак: чему се Срби имају надати а чему не? Уверавајући га да се све и „дрво и камен кренуло", да се с неисказаном усрдношћу све чинило и покушавало, Фрушић је овако закључивао: „Немамо се надати за сад тому да ће војска каква нас ослободити, нити да ће нас Рус заштитити по дужности, но само да ће лакше за Србију бити, да ће се све умирити, да то није од султана него од Турака београдских, да се за народ бојати [не] имамо... да не очајавамо, да Бога молимо, да и ви доле [у Србији] људе стишавате, да их к повиновенију саветујете и пооштравате".[330] Фрушић није марио Русе и живо је критиковао њихово држање у српскоме питању. „Веле да се миримо и веле: Бог убио онога с кога је и због кога данас невин народ страда! То им је све а за нас ништа. Срамота и греота, ни оно да не учине што нам други не само обећаше но и учинише. Та аудијенцију једну зашто не дадоше? Бар из призрења заслуга последњих, кад за род, за веру нашу и закон и језик славенски не маре."

Међутим Русија је из политичких разлога само одлагала своју дипломатску акцију односно Србије. Подстрекавајући Проту Матију да поднесе молбе свима савезним дворовима, те да Срби сами скрену пажњу конгреса на себе, пошто се и иначе много говорило у

---

329 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 78. 16 јан. 1815. Земун. Мел. Никшић М. Ненадовићу, Ст. Живковићу, Дим. Фрушићу и Дим. Давидовићу.

330 *Држ. Арх.*, К. К., 158. 29 јан. 1815. Дим. Фрушић Мел. Никшићу. На жалост ово писмо није у целини сачувано.

круговима његовим о турским свирепствима у Србији, Русија је на тај начин припремала пут за своју намеру да на конгресу добије протекторат над хришћанима источно-православне вере. Првог фебруара саопштио је Недоба Проти Матији радостан глас да ће цар Александар изнети све српске невоље пред конгрес с изјавом „да он не може више срцу одолети нити трпети да се српски народ, будући њему једноверан и под његовим покровитељством, овако тирански истребљује!" Недоба није сумњао у успех.[331]

Заиста циркуларном нотом, од месеца фебруара, члановима Бечкога Конгреса, Русија их је упозорила на страховита недела која су починиле турске власти у Србији, и доказивала је неодложну потребу да се томе стане на пут једном за свагда. Уз ноту Русија је изнела и разлоге (considérations) којима је доказивала обавезу свију цивилизованих хришћанских држава, без изузетка, да се заузму за хришћанске поданике Портине. Ова обавеза потиче, вели се тамо, из претписа хришћанске религије и милосрђа, и оснива се на правним аргументима (arguments juridiques). С прве тачке гледишта руски је цар природни заштитник хришћана источно-православне вере под турском владом, као што су аустријски цар и француски краљ природни браниоци католика на Истоку. Према томе цар Александар је дужан, и по својој вери и по својој савести, да брани Србе. Позивајући се на правне аргументе Русија је доказивала *право* хришћанских сила да се умешају у турске послове.[332]

На овај начин Русија је тражила од Европе ни више ни мање него мандат да заштићује православне хришћане у Турској. Неминовно Турска би, у томе случају, била остављена на милост и немилост Русије, што није ишло у рачун европским силама, које су и онако зазирале од руских планова на

331 Прота Матија, *Мемоари*, стр. 238.

332 *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*, III, стр. 178. — *Срп. Књиж. Гласник*, III, стр. 356.

Истоку. Аустрија је водила отворено туркофилску политику. Енглеска исто тако. Сложне на конгресу у свачему оне су хтеле да пред конгрес изнесу и Источно Питање, у намери да се загарантује егзистенција Турске. Наравно ово је било управљено против Русије, и није чудо што се Александар I одупро овоме, стављајући извесне резерве које су чиниле немогућним извођење овога плана.[333] Али исто тако прешло се и преко онога што је Русија хтела: руска нота није нашла никаквог одзива, и Источно Питање остало је недирнуто Бечким Конгресом. „Не знам, рекао је Недоба Проти Матији, или је од Бога или од кога другог, али посао нам не може да пође како би требало, ови други стоје на супрот." Али ипак Недоба није губио наду.[334]

На крају крајева Русија није успела, јер је хтела да рашири своју превласт на Истоку. Да ублажи судбину Срба, Русији није ни било потребно никакво одобрење од стране Бечкога Конгреса; ако је то хтела и могла, према приликама, да учини, она је на то имала право по уговору који је углавила с Портом у Букурешту. Руска нота од фебруара могла је бити дело поглавито Каподистрије и других филелена у околини Александра I.

Пошто руска нота односно заштите Православља није нашла одзива код савезних сила, српске наде у Бечки Конгрес, наде у колективну заштиту хришћанских владалаца, изгубиле су сваки разлог. Сад су се Срби могли надати правој заштити и помоћи само од Русије. Ну у то се деси још једна велика неповољност. Четрнаестог фебруара побегао је с Елбе Наполеон; за тај се догађај знало у Бечу на десет дана доцније. Руси збуњени овим изненађењем још мање су се могли бавити српским питањем. Депутатима је саветовано стрпљење, да народ стишавају и да гледају да нађу начин, политиком или новцем, да Турке одо-

---

[333] *Споменик*, XXXIX, стр. 2. 14 фебр. 1815. Беч. Лорд Кастлре Листону; 4 апр. 1815. Цариград. Листон Велингтону. — Испор.: Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, I, стр. 68.

[334] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 239. Под 15 фебр. 1815.

бровоље, па макар и голи остали „само душе да се сачувају и вера.“ Русији заиста није било лако задовољити Србе у овом тренутку. Молити Порту за њих значило је понижавати се, јер би Порта прешла преко тих молаба, све што је она чинила било је као пркос Русији. Угрожавати Порти било би горе по Србе, нарочито у моменту кад је Наполеон ушао поново у Француску и кад је Русија морала опет кретати своју војску против њега.[335]

---

[335] Ова глава изишла је у изводу у *Срп. Књиж. Гласнику* за 1906 год., књ. XVI, стр. 116–125, 193–199.

ГЛАВА VII

УОЧИ УСТАНКА

ФЕБРУАР-МАРТ 1815

I — Смрт Станоја Главаша (13 фебр.). — Сазивање кнезова и старешина у Београд. — Милош у Београду. — Страх међу старешинама. — Милош тражи извештај од емиграната (17 феб.). — Народна молба султану. — Старешине сем Милоша одлазе из Београда.

II — Агитација народних старешина за устанак. — Састанак у Рудовцима и у Вреоцима (5 марта); тражење помоћи од Аустрије (6 марта). — Одговор генерала Червенке.

III — Милошево страховање. — Његово лукавство да се избави из Београда. — Прелазак у Земун (8 марта 1815). — Разговор с Молером и Мелентијем Никшићем. — Милошев одлазак из Београда.

I

Народу у Србији остало је да се помогне сам како може; помоћи му није било на страни. Међутим прилике у Србији нису давале никакав изглед да ће се ствари моћи на боље окренути, Сулејман-пашина политика терора била је на врхунцу, пролеће је већ било на прагу, опасност од нове буне наметала се свакоме па и њему. Турци у тим случајевима ретко прибегавају помирљивим средствима, напротив они тада заплашавају, гњаве, терориште. Сулејман-паши изгледало је најполитичније да се терор, отпочет од Хаџи-Проданове буне, продужи и да се усели што већи страх у душу кнезова и угледних људи. Трина-

естог фебруара извршен је један одсудан удар; тога дана убијен је по заповести везировој Станоје Главаш.[336]

Овај догађај порази све старешине, њима овлада права паника, сваки је с правом могао помислити да је на његову главу дошао ред. Станоју Главашу од предаје његове Турцима па до смрти није се могло ништа пребацити с турске стране. Кад се предао 1813 године постављен је крсердаром, тј. надзорником цариградског друма, спроводио је харач у Ниш и гонио хајдуке, као што је то његова служба захтевала; у Хаџи-Продановој афери не само што је спречио те буна није обухватила нахију смедеревску, него је Турцима живо помагао да се она угуши, једном речи он им је служио као и остали кнезови.[337]

Старешине и онако неповерљиве према везиру дођу у велико искушење. Још почетком фебруара, пре убиства Главашева, Сулејман-паша је послао позиве нахијским кнезовима да му дођу у Београд и да му доведу из својих нахија знатније људе с извесним бројем кулучара за утврђивање Београда. Неки од нахијских кнезова дођу, неки под разним изговорима изостану,[338] али они, на чије је главе везир највише полагао, нису хтели да чују о идењу у Београд. Смрт Главашева уверила их је да се треба што боље чувати Сулејман-паше.[339]

Милош је био међу првима који су дошли у Бе-

---

[336] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 1 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. Вели да је Станоје Главаш погинуо 25-ог прошлог месеца („zu Collar„ in seinem Hause") и да се добро заменио, убивши четири Турчина. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 114—117.

[337] Љуб. П. Ненадовић, *Прилози за Срб. Историју,* II, стр. 11. 8 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији. Вели да је већ 12 дана, како се кнезови очекују у Београд, али нико не долази. — Прота Матија, *Мемоари,* стр. 336, из писма од 17 феб. види се да је за кнезове послато тек кад је Главаш погинуо. Из истог писма види се да је Милош био у Београду 16 фебруара. Позив је дакле морао бити послат пре Главашеве смрти, вероватно почетком фебруара и Мел. Никшић извесно претерује да те кнезове чекају „већ имаде 12 дана". — Испор.: М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 1024.

[338] Прота Матија, *Мемоари,* стр. 241. Види се да је изостао Петар Миладиновић кнез нах. ваљевске. — М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 1025.

[339] Испор.: примедбу 360, где Ник. Станковић прича да Мутап, Јомо и Влагоје нису смели на скупштину због Главашеве смрти.

оград. Једно од првих питања Сулејман-пашиних Милошу било је, где су му Лазар Мутап, Арсеније Ломо, Милић Дринчић, поп Никола Крстић, Аврам Лукић, Ђока Протић из Гуче и још неки други људи из његових нахија. „Ти треба овде да дођу!“ рекао је везир. „Код мене су честити везиру, одговори Милош. Ако не дођу ја ћу исти по њих!...“ Ну Сулејман-паша је прешао преко ове инсинуације Милошеве да по њих иде.[340] Милош је имао доста времена да се каје што му је тако олако дошао у руке и да се увери да је смрт поменутих лица несумњива намера Сулејман-пашина. Призори, које је видео у Београду, били су такви да је падао у све већи страх. „Кад ал' други дан, прича Милош, видим ја главу Станоја Главаша на капији, на колац removedнабодену. Овде ми један Турчин, но мој добри пријатељ рече: видиш ли главу Станојеву?! Онако ће и твоја скоро бити ако се не узумеш чувати; сад гледај што ћеш!“[341] „Вала ја сам моју главу још одавно бацио у торбу и сад већ туђу носим!...“[342] прихвати Милош. „И тако, кроз неколико дана видим више од двадесет одсечених глава на коље наденутих. Видећи ја толико браће моје кнезова и прочих исечених, видим да ту добра није!...“[343] Милош још дозна да везир намерава поново купити оружје.[344]

Глава Станоја Главаша чинила је на остале кнезове и на кулучаре које су кнезови довели за оправку Београда[345] исти утисак као и на Милоша, сваки би

---

[340] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336. 17 фебр. 1815. Мел. Никшић Проти Матији. Испореди и стр. 240.

[341] *Споменик*, XXI, стр. 5.

[342] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 142. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 117.

[343] *Споменик*, XXI, стр. 5.

[344] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 336.

[345] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 241. Садржина писма које је добио од Молера и Гаврила Николајевића 1-ог марта у Бечу: „1 марта 1815 год. примим писмо од Молера и Гаје... да је Милош јоште у Београду с неким кнезовима и да су многи народ дотерали и шанац копају....“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 4-16 марта Сигентал Двор. Рат. Већу јавља да су пре осам дана отпочели радови на утврђењу Београда. Писма су адресанти добијали у Бечу обично 8-ог дана.

хтео што пре измаћи.[346] Тефтиши су и даље вршили своју улогу, доношене су главе и оружје у Београд или су довођени живи људи и сечени.[347]

Међутим Сулејман-паша је Милошу ласкао, слободио га и стављао му је у изглед нове услуге које може од њега затражити. „Имамо рат с Московом, говорио му је Скопљак, а може бити онај оздо [Бећир-ага адакалски, брат Реџепов] да ће и овога кркма [аустријског цара] подговорити да војује“... „Ја ћу с вама бити, одговорио је Милош, но се бојим сада оружје, други пут, што ћеш купити, хоће се народ побунити, а и тако се све поплашило...“ „Неће то, Милошу, бити истина“ слободио га је везир.[348] Тај је разговор био 16-ог фебруара.

У тој ужасној ситуацији, на очи везирових гаваза и ухода, Милош се реши да потражи утехе код емиграната у Земуну. Сва нада српских старешина била је управљена на ту страну, они отуда изгледају помоћ и спасење још од пропасти. Седамнаестога фебруара Мелентије Никшић пише из Земуна Проти Матији у Беч: „Јутрос послао Милош момка и пита што ће сад, ишту му Мутапа, Лому, Протића, кнеза Аврама, попа Николу и проче поглавице, или мора ји дати или сам главу изгубити!...“ „Сад везир непушта њега да иде, а они не долазе, ту се може несрећа родити велика!... Ако похватају ове старешине што ишту од Милоша и покупе оружје, после су сваки час робље готово, после нико им на свету помоћи не може.“ Мелентије Никшић пита хоће ли бити Србима помоћи „ако ће и до три месеца бити“, дотле се народ може рвати с Турцима. „Ох, брате мој, нећете ми веровати да несрећнији часови нису ми дошли но од јутрос како сам саслушао речи Милошеве и страданија народна и грјадушчу беду на њих. Ја вам ово све истину јављам и са сузама пишем!...[349] Друго

---

[346] Сима Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 118.

[347] Љуб. П. Ненадовић, *Прилози,* II, стр. 13—14.

[348] *Ibidem.*

[349] Прота Матија, *Мемоари,* стр. 336—337. 17 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији.

ништа није чути у Сербији кромје плача и горког трепета...“ Милош је добио одговор, који га није могао задовољити, Мел. Никшић му је препоручивао стрпљење, стишавање народа, да се гледа некако Сулејман-паша да умекша — све оно што су Прота и другови му писали из Беча.[350]

Најзад, по савету емиграната, и то се покушало да се Сулејман-паша ублажи. Кнезови се обрате с молбом везиру да им допусти да се моле султану да им зулум умали,[351] јер је везир увек тврдио да зло не долази од њега већ да он испуњава само заповести из Цариграда. Сулејман-паша пристане на ово без тешкоће, и он је нашао за политично да се народу стави у изглед милост султанова, јер ће скоро почети и гора да зелени.

Владика београдски Дионисије и његов писар Сима Милутиновић саставе молбу на име султаново; кнезови и кметови ударе своје печате или прсте, а Сулејман-паша им закаже да ову молбу мора однети у Цариград једно посланство, у које ће ући из сваке нахије по један кнез, дакле дванаест кнезова, и уз то три свештеника. Кнезови су били поименце већ одређени: Ђука Филиповић за нахију крагујевачку, Петар Миловановић за ваљевску, итд. Сулејман-паша наложи још да се овоме посланству покупи од народа 30.000 гроша у новцу за пут,[352] разреже на кнезове потребан материјал за оправку београдског шанца[353] па их отпусти. Депутација је имала поћи у Цариград око половине марта.[354]

---

[350] Прота Матија, *Мемоари,* стр. 235, 241.

[351] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 235. 343. под 24 јануаром 1815. — Љуб. П. Ненадовић, *Прилози,* II, стр. 11. Писмо од 8 феб. Проти Матији. — С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 126.

[352] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 343. — Љуб. П. Ненадовић, *Прилози*, II, стр. 14. — С. Милутиновић, *Историја Србије*. стр. 126. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 22 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу јавља ово исто.

[353] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 21 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. На сваку нахију по 4500 палисада.

[354] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 343. 9 марта 1815. Мел. Никшић Проти Матији јавља, да по Милошеву причању кнезови су имали поћи „ово дан, два...“ Љуб. П. Ненадовић, *Прилози*, II, 11 марта 1815. Гаврило Николајевић вели да ће посланство поћи: „ово дана...“

Кнезови срећно изађу из Београда, неки с тврдим решењем да се тамо више не враћају. У успех пројектованог посланства слабо је ко веровао; напротив према грабљивости Сулејман-пашиној лако је било закључивати да је он ношење молбе одобрио само да би се дочепао пара, које су депутати имали тобоже понети у Цариград.[355]

Ну од свију кнезова везир је био задржао код себе једнога — Милоша Обреновића.

II

Ослобођени кнезови нашавши се у средини народа, преплашени намерама које су придавали Сулејман-паши, били су решени да напусте своју пасивност и да пођу за људима који су били за активну политику, за онима које су јурили Сулејман-пашини тефтиши или који су очекивали њихове походе, и који су се одбивши позив да дођу на последњу старешинску скупштину били формално одметнули од власти. Ти су људи развили били велику активност: договарали су се и удешавали су састанке на којима су се имала донети последња решења. Такав је један састанак био у пивници попа Ранка у Рудовцима, међу нахијама београдском, ваљевском и рудничком. Ту су били најодличнији људи из тих нахија, међу њима Авакум, игуман манастира Боговађе, Арсеније Ломо и Милутин Гарашанин и сви су се заклели да сложно устану на Турке, само да причекају док се из шака Сулејман-пашиних измакне Милош, коме ће понудити вођство у устанку. Сваки који не буде хтео у њихово друштво био је проклет и оглашен народним непријатељем.[356] Прва улога намењена је Милошу не из какве љубави завереника према њему. На њега се морало чекати јер је био јак у народу, његов пристанак био је јемство за срећан исход овога

---

[355] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 22 марта 1815. Спгентал Двор. Рат. Већу.

[356] Вук, *Скуп. ь. Истор. Списи*, I. стр. 143—144. — С. Милутиновић. *Историја Србије*, стр. 129. — Испор.: М. Петровић. *Финансије и Установе*, I, стр. 1024.

предузећа и за то се он морао придобити првим местом, иначе је била опасност да се све не сврши као у Хаџи-Продановој буни.[357]

Петог марта држан је у београдској нахији, у Вреоцима, други један велики збор негдашњих старешина и угледних људи. Ту су били Мутап, Ломо и Милић Дринчић из рудничке нахије, Никола Катић из Рогаче и још преко педесет лица из нахије ваљевске и београдске и др.[358] Скуп тако многих људи доказивао је да је устанак на прагу, иначе толика би скупштина била необазривост, коју старешине не би учиниле у онакоме времену. Турци су некако прокљувили овај састанак и тефтиш је излазио да их похвата. Заиста решено је да се кроз неколико дана устане на оружје и кнез Никола Станковић из Остружнице буде послат од стране скупштине генералу Червенки да га пита колико се народ може надати помоћи од Аустрије; Павле Гошњић пак послат је на Остружницу да пита емигранте „хоће ли што бити: или да гину или да се турче?!..“ По овоме изасланику емигранти су им поручили да причекају још за кратко време. „И тако се вратио казати, шта ћеду чинити даље, не знамо!“ пише Петар Молер Проти Матији.[359] Поруке земунског команданта биле су још одрешитије.

Шестог марта, сутра-дан по држаном збору у Вреоцима, дошао је у Земун Никола Станковић и пријавио се, што је тајније могао, генералу Червенки, с изјавом, да жели да му лично саопшти једну врло важну ствар. Кад га је генерал пустио пред себе, он му се престави као изасланик свега народа у Србији, изнесе му да народ турска страховита угњетавања више не може сносити, да хоће поново да се дигне на оружје и да само жели да зна на какву помоћ може рачунати од стране Аустрије, и најзад, ако народ без те помоћи подлегне турској сили, може

---

357 С. Милутиновић, *Одпѣвъ на превратный Стрмоглавъ пребол̂есног Ивана Соколовића назови Каблерца,* стр. 7.

358 Прота Матија, *Мемоари*, стр. 344. 9 марта 1815. Петар Молер Проти Матији.

359 *Ibidem.*

ли рачунати да без препреке и опасности пређе на аустријско земљиште. Том приликом Станковић примети да је он мишљења да је сад најзгодније време да владаоци искупљени на Бечком Конгресу узму српски народ у заштиту и учине му потребну помоћ. Генерал Червенка прими ове изјаве врло хладно и одговори да се монарси у Бечу баве утврђењем општега мира и да према томе не треба ишчекивати да ће потпомагати нове немире у Србији, најзад да он сматра као најбољи савет који може дати Србима, да остану на миру, јер ако се и трећи пут побуне могу горе проћи него што су дотле прошли...

У исто време Червенка запита Станковића: ко га је управо послао њему?... Станковић одговори да од смрти Станоја Главаша сви кнезови нарочито тројица од њих свакога часа очекују смрт и с тога су се решили да још једном оружјем покушају срећу; да су та тројица Мутап, Ломо и Благоје; да нису смели отићи у Београд на општу кнезовску скупштину, већ су се повукли у шуме; да имају на две хиљаде људи с којима ће кроз пет, највише кроз десет дана, напасти Турке и да је он баш од те тројице послат у Земун у мисији коју је генералу представио. Червенка понови још једном своје савете и Н. Станковић обећа да ће тачно тај одговор однети именованим кнезовима.[360]

---

[360] *Staatsarchiv*, H. K. R., 22 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. Овај необично важан извештај гласи у изводу овако: „Als er [Червенка] ihn nun kommen liess, gab er sich als einen Abgeordneten der ganzen serbischen Nazion an, die der ungeheuern Bedrückungen der Türcken müde, neuerlich über solche herfallen wolle und nur zu wissen wünsche, welche Hilfe sie von diesseits zu erwarten habe und ob sie — wenn sie ohne solcher zu unterliegen Gefahr liefen — wieder herüber flüchten könnten und sollten, wobei er die Meinung äusserte, dass es nun die beste und angemessenste Zeit wäre, wenn die auf dem Wiener Kongress versammelten Monarchen die servische Nazion in wirksamen Schutz nehmen und schnelle ausgiebige Hilfe leisteten, worauf ihm der Herr General-Major erwiederte, dass sich die Monarchen mit dem allgemeinen Frieden beschäftigten, neue Unruhen in Servien zu unterstützen daher nicht geneigt sein dürften und er keinen bessern Rath zu geben wisse, als dass sich die Serbier ruhig verhalten sollen, indem ihnen bei einem 3 Aufstand leicht schlimmer als vor und bisher gehen könne. Zugleich verlangte der Herr General-Major zu wissen, wer ihn, Stankovich, eigentlich abgesendet habe, worauf dieser erwiederte, dass seit dem Tode des berüchtigten Stanoje Glavasch alle Knesen, vorzüglich 3 derselben stündlich ihren Tod erwarteten, weswegen sie nochmals das Glück der Waffen zu versuchen gesonnen seien, diese fräglichen 3,

III

Док се све ово спремало у земљи и агитовало за устанак Милош је био у Београду. У колико су друге старешине биле радосније дочепавши се слободе, у толико је Милош био у души поражен Сулејмановом заповешћу да остане код њега. У Београду је све било по староме: послови на утврђењу нису престајали, кулучари су живо радили; оружје је довлачено; тефтиши обилазе нахије и главе падају; Сулејман-паша и његов ћехаја говоре само о клању и убијању Срба; глад царује.[361] У таким приликама Турцима стигне једна необично пријатна вест: да је Наполеон умакао с острва Елбе. „Наша је, дакле, политика паметнија од високо хваљене политике неверника, рекао је Сулејман-паша кад је чуо за овај догађај. Ми се држимо правилног принципа: мртав непријатељ не васкрсава. Ми бисмо били одсекли Наполеону главу и све би било свршено!..“[362]

Милош је видео јасно да га Сулејман-паша, поред свих лепих речи, држи као сужња и да га сматра као таоца за мир. Везир је држао да се у Милошеву одсуству не сме ништа предузети; на његове молбе да му допусти да оде до куће, везир је одговарао неодређено.[363] Шта је Сулејман спремао своме посинку није било јасно, али је извесно било да му добро није мислио и да је на њега почео да сумња. Узрок подазрења био је озбиљан: Аксентије Миладиновић кнез

---

namens Mutaph, Lomo und Blagoje sich auch nicht zur allgemeinen Versammlung der Knesen nach Belgrad getraut, sondern sich in die Wälder geflüchtet und schon bei 2000 Mann beisammen hätten, mit denen sie in 5, höchstens 10 Tagen über die Türken herfallen wollten und dass er eben von diesen 3 Knesen mit dem eröffneten Auftrag gesendet sei. Herr Major von Czervinka wiederholte seinen Rath, dass sich die Servier ruhig verhalten sollen und Stankovich versprach in dessen Gemässheit die Antwort zu überbringen. — Nach einen weitern Bericht vom 21 war an diesem Tage der schon genannte Knes neuerlich bei ihm und bestätigte, dass die Servier Willens gewesen seien aufzustehen, auf seine Vorstellung sich aber beruhiget hätten. Übrigens wird die Zügellosigkeit der Türken in Servien von mehreren Seiten als grenzlos geschildert...“

361 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 20, 21 и 22 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

362 *Polizeiarchiv*, Извештај из Земуна од 28 апр. 1815.

363 Прота Матија. *Мемоари*, стр. 338. 17 феб. 1815. Мел. Никшић Проти Матији.

београдске нахије ухватио је био једно писмо из Аустрије писано Милошу и показао га Сулејман-паши. Милош је имао муке правдајући се и одричући се тога писма.[364] Опасност је била ту и време се није смело губити. Милош је то осећао. Најзад и сами догађаји могли су узети незгодан обрт по њега, он се морао бојати покрета у народу; у томе случају предстојале су му две могућности или смрт или улога коју је играо у Хаџи-Продановој буни. У тим очајним тренутцима Милош је напрегао све своје лукавство да се спасе из Београда и да се дочепа рудничких планина. „Рад бих био како се измаћи, прича он, но ево зла, овај ме од себе не пушта, нити ме из Београда на поље у народ пушта. Најпосле, намислим да гледам преваром како да измакнем".[365]

Милош удвоји лукавство и претварање. С једне стране он пише муселиму рудничком да га затражи од везира за нахијске послове,[366] с друге стране ступи у погодбу с ћехајом везировим Имшир-пашом, који му је понудио на откуп до стотину душа српског робља. Пошто се је добро цењкао, Милош прекине цену, али изјави да му је немогућно тако велику суму (108 кеса) да састави докле сам собом не оде својој кући, једно да покупи своје волове са зимовника и доведе до Саве на продају и прода у Аустрији, а друго да остатак суме сам покупи од народа, који би се може бити устезао да што дâ на овај циљ. Имшир-паша опирао се јако да Милош иде у нахију, пошто га може везир затражити, али, жељан новаца, пристане најзад да покуша да му изради допуст од Сулејман-паше и за одлазак до куће и за продају волова. Одмах после овога Имшир-паша упути Милоша да иде у Земун и нађе купца за стоку, и узме нешто капаре.

У понедељак 8 марта Милош је прешао у Земун,

[364] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 125. — *Споменик*, XVII, стр. 16. Кад је устао на Турке Милош је похарао и попалио кнеза Аксентија а после се с њим измирио. — Испор.: *Споменик*, XXX, стр. 7.

[365] *Споменик*, XXI, стр. 5. — Испор.: Ђ. Гроздановић, *Описаније Живота Њ. Светлости Милоша Т. Обреновића*, I, стр. 29 у примедби амплификацију овога места.

[366] *Споменик*, XXI, стр. 5 и 6 у напомени.

свршио повољно посао, позајмивши потребну суму. Том приликом позвао је на разговор у земунску парлаторију и Мелентија Никшића, а затим и Петра Молера, сваког понаособ. Милош им је казивао између осталога да су тефтиши изашли у нахије тражити оружје, да је народу „тешње бити не може“ и да га Турци под свакојаким изговорима „удручавају и истребљују“... „сваки дан гинемо а помоћ себи од кога се уздамо једнако очекујемо“... да Мутап и Ломо беже ... „да су Турци неки дан пет кола оружја из јагодинске [нахије] донели“... да ће ово дана поћи посланство у Цариград „да моле султана да им везир и Турци зулума не чине“... да су се „Турци за Бунапарту што је побегао [с острва Елбе] весма ... обвеселили, [да су] мало затим сви ... клонули и покисли, кад је из Букурешта кнеза Караџе човек дошао у Београд с писмом везиру и казао да турска војска веће у Букарешт долази“... да му је везир казао да имају рат с Русима и да га је опет питао: „хоће ли бити веран и хоће ли на оног на ког и Турци“; да је он казао да ће с њима бити; да је ово дана дошло на две хиљаде Бошњака у Београд и да им се Турци још надају; да се турска војска скупља код Софије и да је тамо велики везир и да турска војска из Београда већ одилази у Влашку против Руса...[367] Овим разговором и састанком који га је могао главе стати Милош је хтео да се обавести, како стоји с помоћу коју народ тако нестрпљиво очекује од Русије и од осталих хришћанских владалаца. Милош је тражио „последње решеније“ „црно или бело“; „или откажите да гинемо или да се турчимо... устаћемо не би ли нас пређе истребили да не гледамо женâ и деце плача и стењања, гледајући сродних својих погибељи!..“ Мелентије и Петар Молер саопштили су му све што је дотле казано у Бечу Проти Матији и

---

[367] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 242 и 343. 9 марта 1815. Земун. Петар Молер Проти Матији шаље извештај о овом састанку. — Љуб. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, II, стр. 13. 11 марта 1815. Земун. Гаврило Николајевић Проти Матији о истоме. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 125.

саветовали су још мир: „Како трпите, тако још потрпите, а ми смо зато овде [у Земуну] и горе [у Бечу] да вама јављамо све, кад је чему време, само без наше речи ништа да не почињете!“[368] Деветог марта, сутрадан по бављењу Милошеву у Земуну, долазио је Никола Станковић Червенки и јави му да су Срби били заиста вољни устати на оружје, али да су се смирили на његове представке.[369]

Вративши се у Београд Милош дâ Имшир-паши на име капаре и мита сто педесет дуката и овај му изда допуштење за одлазак у нахију да новац за откуп састави и донесе. Робље Имшир-паша преда Милошу а овај њему облигацију за остатак што му дугује. Тако Милош одмах натовари сва ослобођена лица на кола и упути њиховим домовима.[370] Сутра-дан оде везиру, и по обичају пољуби му скут и захвали му што је ту сиротињу отпустио и обећа да ће он што пре новац скупити и донети у Београд.[371] Тога истога дана Милош са својим писаром Димитријем изађе из Београда кроз Варош-капију и упути се полако Врачару (око 10-ог марта). Одмах изван Врачара удари странпутицом те тако срећно дође својој кући у Црнуће.

---

[368] Види примедбу 367.

[369] *Staatsarchiv*, Н. К. R., 22 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[370] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 142—143. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 119—123. У причању Вукову и Симину има неке разлике. Вук каже да је било до шездесет робова српских, а С. Милутиновић, да их је било до сто душа. Вук вели да је Милош послао у Земун свога писара Димитрија Ђорђевића да узајми као капару у некаква познаника 200 дуката. Сима Милутиновић вели да је Милош ишао лично у Земун да тражи трговца. Ово је последње тврђење тачно. Из писама Гаврила Николајевића и Петра Молера, из Земуна од 8 и 9 марта, Проти Матији, види се да је Милош 8 марта прелазио у Земун. (*Мемоари*, стр. 340, 343). — *Споменик*, XXI, стр. 5. Милош тврди да је поткупио ћехаја-пашу. Испореди: Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 143. „И тако којекако за сто и педесет дуката *измами* од ћаја-паше изун-тескеру и уза њу допуштење да отиде до куће итд.“

[371] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 123.

ДРУГИ ОДЕЉАК

УСТАНАК

ГЛАВА I

БОРБА СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

АПРИЛ-ЈУЛ 1815

I — Милошев повратак у Црнуће. — Договарање о устанку. — Испад Арсенија Лома против харачлија у Јасеници (8 апр.). — Убиство турскога порежџије у Гружи (10 апр.). — Милош и Ашим-бег. — Предаја Рудника. — Милош позива народ на устанак о Цветима у Такову (11 апр.).

II — Излазак турске војске из Београда против бунтовника. — Мере на Сави и Дунаву за спречавање бегства. — Продирање турске војске преко Рудника на Чачку. — Страх међу Србима. — Милошево очајање. — Јован Добрача и Милош Дринчић. — Имшир-пашин долазак у Чачак (24 апр.). — Сукоби Турака са српском војском на Љубићу.

III — Освојење Палежа. — Прелазак емиграната у Србију и значај победе на Палежу. — Освојење Ваљева.

IV — Српски пораз на Чачку (25 маја). — Имшир-пашина смрт. — Бегство и погибија Турака (29 маја). — Милош и турско робље. — Српски устанак и буна браће Реџеп-аге адакалског.

V — Освојење Пожаревца (18—25 јула). — Предаја Карановца.

VI — Долазак босанске војске на Дрину (поч. јула). — Сулејман-пашини испади у околину Београда (мај-јули).

I

Милошев долазак у Црнуће био је важан догађај за све оне који су само њега очекивали па да се на Турке устаје. Одмах се око њега нађу главни агитатори: Арсеније Ломо му саопшти шта је решено на

састанку у Рудовцима и да се само на њега чекало. Акција је постала неодложна, те Милош отпочне одмах разговоре и саветовања са својом браћом и пријатељима, казавши им шта је чуо у Земуну од Петра Молера и Мелентија Никшића и како они по порукама из Беча саветују да се још ништа не предузима против Турака. Ну од свију Милош је чуо једно исто, сви су тражили да поведе борбу, јер народ не може више сносити турски зулум и готов је да скочи на оружје чим гране пролеће.[372]

Милош је увидео да се мора загазити у буну и није оклевао да дâ свој пристанак. Али је ипак поступао врло обазриво. Знајући врло добро да се са султаном не може борити, он је одмах тачно одредио и правац и размере устанка, говорио је да он мисли устати само зулум да скида с народа и да ће то бити управо борба против Сулејман-паше и његове управе. Прилике су биле такве да су сви главнији људи могли наћи више безбедности у борби против везира него у миру као што је дотле био. У првом случају Милош је могао рачунати да ће султан примити народне праведне молбе и да ће се најзад осетити утицај обећаног аустријског заузимања и руске интервенције на Порти; у другом случају пропаст је била неизбежна. Милош није гледао спас народа у његову огорчењу и његовим средствима за борбу против Турака, него се надао и страној интервенцији и милости султановој.[373]

Милош није хтео одмах да кида с Турцима. Докле га Сулејман-паша не позове у Београд он је сматрао за најпаметније да га не изазива, дотле пак пролеће ће се још више приближити и моћи ће се полако припремити што је потребно за борбу. Презајући и сам од своје намере Милош одложи кризу: нашао је да ће најбоље бити да огласи Турцима рат о Цветима на сабору у Такову где се састаје народ издалека. Да се ствар не би прокључувила агитација је ограничена на нахије:

---

[372] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 125—129, 238. — Исти, *Одпѣвъ на превратный Стрмоглавъ*, стр. 7.

[373] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 130. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 348.

рудничку, крагујевачку и чачанску, и одређено је главним завереницима шта би ко имао да ради кад дође дан устанка. Арсеније Ломо имао је за задатак да нападне Рудник, Лазар Мутап Чачак, Петар Тополовић да чува Крагујевац. Сем ових лица главни су повереници Милошеви били Мелентије Павловић, архимандрит манастира Враћевшнице, Јован Добрача и Симо Паштрмац.[374] Агитујући овако у потаји Милош оправи свога брата Јеврема с воловима на оструженичку скелу да их прода у Аустрији, а свога писара Димитрија Ђорђевића пошље у рудничку нахију с неисплаћеним арачким тескерама да их наплати, те да се колико толико новаца прикупи за прве потребе.

Ну Милошева жеља да се ништа пре Цвети не почиње није била испуњена. Народ огорчен на Турке био се толико усколебао, да су Милошеви повереници угазили у буну пре Цвети. Арсеније Ломо на Цветни Четвртак (8 апр.) пређе у Јасеницу и растера Турке харачлије; Јован Обреновић, Симо Паштрмац и Благоје из Кнића на Лазареву Суботу (10 апр.) отиду у село Коњушу (у Гружи) и убију порежџију. Устанак је почео! Чим види Милош шта је Ломо урадио, он похита у Брусницу своме побратиму и муселиму нахије рудничке, Ашим-бегу, који му је припомогао да се спасе из Београда, и ту му открије своју намеру да на Турке устане. Ашим-бег се јако преплаши, ну Милош га умири и ослободи подсећајући га на њихово побратимство и задату веру да се један другоме у злу нађу. Уочи Лазареве Суботе Милош га узме и мирно испрати у ужичку нахију. Арсеније Ломо пак, побунивши Јасеницу, врати се у Качер и с Качерцима опседне Рудник.

У Руднику је тада седео ага Токатлић, бивши руднички муселим, велики зулумћар, због чега га је, на Милошеву молбу, сменио Сулејман-паша, и поставио Ашим-бега. Токатлић, иначе јунак и одважан човек, покаже са својим момцима јак отпор Србима. Нападачи стану тада преговарати с Токатлићем и уговоре,

---

374 *Споменик,* XXI, стр. 6.

давши један другоме тврду веру да преваре бити неће, да Ломо пропусти и испрати Турке у ужичку нахију. Тако се Токатлић, његови момци и остали Турци, до тридесет породица, крену праћени од Ломе и његових људи. Ну други Срби, не водећи рачуна о ономе што је између Лома и Турака уречено, нападну из освете на Токатлића и овај падне. Ломо најзад поврати опет ред, али сестрић Токатлићев уз пут, преваром и из освете, тешко рани Арсенија Лома и побегне у Ужице. Срби тада нападну на Турке, које су спроводили и готово све их поубијају. Арсеније Ломо пак умро је неколико дана доцније од добивених рана.[375] Догађај с Токатлићем десио се баш кад је Милош био испратио Ашим-бега.[376]

Најзад дошао је тренутак да се учини последње решење. На Цвети, једанаестог априла, као обично слегло се било много света код цркве таковске. Ту се појави и Милош. Око њега се одмах окупе кнезови и кметови и други виђенији људи, јер је било јасно да је општи устанак на прагу: духови су били већ припремљени агитацијом и последњим догађајима. Отворено и без икаквог устезања отпочео се разговор о устанку. И народ и кметови па и сами старци који су обично били за помирљиву политику тражили су да се на Турке устане, да се отпочне борба на живот и на смрт и једнодушно замоле Милоша да их не издаје већ да и он буде с њима и да им буде старешина. Његов пристанак као најзнатнијег човека по положају био је јемство за срећан исход овога предузећа. Милош тада представи народу све тешкоће и заврши да ће се само тако примити старешинства, ако му се закуну на верност и послушност, и ако забораве своје међусобне свађе и задевице. Сви одговоре да презиру све опасности и да ће га у свему слушати само нек се он прими старешинства и предводништва. Милош да̂ свој пристанак. Одмах му људи гологлави стану

[375] Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 144—145. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 305—306. — *Споменик*, XXI, стр. 6.

[376] Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 144.

редом прилазити и љубити руку, честитајући и благосиљајући ново предузеће.[377] Од овога дана Милош Обреновић није више први старешина по Сулејман-пашиној милости, буршунтију везирову заменио је народним избором: ту у Такову Милош се предао Турцима, ту је јавно с њима и раскрстио. Тада му је било тридесет и две године.[378]

После овога договора у Такову сабор се разиђе. „Сваки оружје у руке и нек туче Турчина где га види," била је заповест. Са својим старим момцима и неким новим, који су сад уз њега пристали, Милош оде у Црнуће. Њему је све више и више излазила на очи величина предузећа и одговорност коју је на себе узео. И ако се примио старешинства и већ позвао народ на оружје Милош се стане колебати. После дугог премишљања и већања оде у вајат, баци на себе војводско одело и узме сребрно оружје, па с војводском својом заставом, која је дотле била негде сакривена, изађе пред своје момке. „Ево мене, а ето вама рата с Турцима," узвикнуо је Милош, предајући заставу Сими Паштрмцу. „У свима, који су ту били, срце је заиграло, кад су видели Милоша тако накићена, и већма су му се обрадовали него озебао сунцу; јер је сваки у себи помислио: сад је заиста рат и он пристаје с нама!.."[379] Паштрмац пободе заставу у земљу и почне прикупљати устанике. Милош пак упути одмах свога брата Јована и Лазара Мутапа да скупљају војску око Мораве и у Драгачеву и да опседну Чачак, а сам са својим писаром напише писма и позиве на друге стране да се одмах на оружје устаје и да се Турци туку.[380]

---

[377] Вук, *Скупљ. Истор. Списи,* I, стр. 146. — *Споменик,* XXI, стр. 6. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 135–138.

[378] О Милошеву рођењу види: М. Ђ. Милићевић, *Поменик,* стр. 471. Ја дајем ову годину по Милошеву причању *(Споменик,* XXI) и по запису у јагодинској цркви (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи,* бр. 3976).

[379] Вук, *Скупљ. Истор. Списи,* I, loc. cit. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 140.

[380] М. Вукићевић, *Неиздата Збирка.* Такав један позив у оригиналу упућен Радосаву Јелечанину датиран 13 апр. 1815 у Црнућу, Милош јавља Јелечанину да је устао на Турке, да то и он учини и затвори друмове Тур-

На овај позив народ скочи одмах, извуче своје скривено оружје из шупљег дрвећа и пањева и стане се спремати за нову борбу.

II

Ломин испад у Јасеници одјекнуо је преко Гараша и Рогаче до у срце београдске нахије; Сулејман-паша је одмах о томе извештен. Још истога дана кад су харачлије растеране у Јасеници знало се у Земуну да је букнула буна у крагујевачкој и београдској нахији. Кад се чуло за устанак, сви они који су били посвећени у претходне договоре, не чувши за Милоша да је на челу покрета, били су уверени да је не само одрекао да уђе у буну, већ и да је добегао Сулејман-паши и открио му целу ствар.[381]

Чим је Сулејман-паша чуо шта Срби раде, а дознавши уз то да је Јеврем Обреновић — кога је буна предухитрила — дошао на остружничку скелу с воловима, он пошље одмах неколико Турака те га ухвате и баци га у тамницу. У исто време везир стане спремати војску против побуњеника. Прво као

цима, и да ће скоро доћи „с оне стране војска и сва муниција.“ Да пише у Жупу људима које зна да се и они дижу. — Интересно је напоменути да Милош у једној молби цару Францу I даје 16-28 април као дан у који је народ опет устао на оружје против Турака. (*Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилог народна молба).

[381] *Kriegsarchiv*. H. K. R., 24 апр. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу, по извешћу генерала Червенке, од 20 апр. из Земуна. „Seit einiger Zeit gärte es beständig in Servien, wurde aber bis jetzt wenigstens dem Scheine nach von den Servianern selbst sehr geheim gehalten, weil die Aufrührer noch immer die Hoffnung hegten, den Miloss Obrenovich für ihre Sache zu gewinnen. Nun haben sich der Belgrader und Kragujevaczer District abermals empört und den Miloss Obrenovich aufgefordert mit ihnen gemeinschaftliche Sache zu machen. Dieser täuschte aber die Rebellen, entfloh nach Belgrad und entdeckte dort die ganze Anzettelung, welches den Vezier veranlasste, noch in der Nacht, Truppen aus Belgrad in die aufrührerischen Districte zu senden, so dass an Unterdrückung des Aufstandes, welcher seinen Ursprung in der stets unzufriedenen Partei einiger Servianer hat, nicht mehr zu zweifeln ist“. - 27 апр. 1815. Сигентал јавља по писму Червенкину од 25 апр. о озбиљним нередима у Србији „ der dermalige Anführer der Servier solle Kallugier aus dem Kloster Bogovacs namens Avakum sein“. — 24 апр. 1815. Хагер из Темишвара јавља о устанку у Србији. — 5 маја 1815, Хагер јавља о успесима устаничким, о издајству Милошеву, на кога су Срби много полагали и да Авакум наставља борбу.

авангарду пошље свога бимбашу Кара-Мустафу с неколико стотина Турака и кнеза београдске нахије Аксентија Миладиновића с неколико стотина Срба. Петнаестог априла пак изађе главна војска из Београда под заповедништвом Имшир-паше, ћехаје везировог.[382]

Очекујући вести од Имшир-паше, Турци су, одмах по његову одласку, предузели све мере да ограниче устанак. На Сави и Дунаву, да би омели бегство народа, појачали су страже и претили су да ће га гонити и сећи на аустријском земљишту, у Шапцу и Ваљеву, као јемство за мир, похватају и позатварају неке сеоске кметове. Ну у ваљевској нахији устанак је већ био дигао Василије из Бајевца, кога су дотле јурили везирови тефтиши.[383] Сулејман-паша се отворено жалио на аустријске власти; тврдио је да је буна изазвата писмима Срба из Аустрије и да је бунтовницима на Палежу достављан прах и олово; говорио је даље да се не треба чудити буни, јер Аустрија прима и заштићује Србе и као последњи пример наводио је Хаџи-Продана.[384] Проти Матији, за кога је чуо да је прешао у Србију, претио је коцем. Иначе Турци су били врло задовољни политичком ситуацијом у Европи. Гласови о иминентном рату између Русије и Порте били су ублажени извешћем да је Наполеон своје бегство с Елбе завршио триумфалним уласком у Париз и да ће владаоци, искупљени у Бечу, поћи за њим у потеру. Кад је Имшир-паша у Београду чуо за ову вест само се из обзира према Аустрији уздржао да пуцњавом из топова не објави Наполеонов улазак у Париз.[385]

---

[382] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1 маја 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. По Червенкину извештају из Земуна од 27. апр. — *Ibid.*, 30 апр. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 146.

[383] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 18 маја 1815. Прилог од 4 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 344, 348.

[384] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 18 маја 1815. Прилози од 4 и 8 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1-ог маја 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[385] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 апр. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу. „Kundschafter, auch sonst von Belgrad herübergetretene, versichern dass Chiaja-Bassa von Belgrad so sehr ein erklärter Anhänger Napoleons seie,

Кад је Милош чуо да је против њега изишла авангарда везирове војске, он пође пред њу у намери да се претходно састане с четом Милутина Гарашанина и Николе Катића, али Турци су били дошли већ до села Рудоваца, пошто су ову чету потукли (на Велики Петак 1815[386]). Милош тада остави ту Милутина Гарашанина да се чарка с војском Кара-Мустафином и ћехаја-пашином која је придолазила, а он се сам врати натраг да војску скупља. На сам Ускрс, 18 апр., Милош дође у манастир Моравце, на граници рудничке, ваљевске и београдске нахије, и ту на сабору позове народ на буну, па одатле оде у Чачак, где су Јован Обреновић и Лазар Мутап држали чврсто опкољене Турке у шанцу око џамије.[387]

Код Чачка стигне Милошу глас да је Имшир-паша с главном војском продро преко Рудоваца и да иде к Чачку. Милош тада заповеди Јовану и Мутапу да гледају на сваки начин док ћехаја-паша није дошао да Турке из Чачка истерају, било оружјем било да их приволе на предају. Ну ако у томе не успеју да измакну у страну чим се паша приближи, да их не би опколио. Сам пак крене се с Чачка у Брусницу. Тада је ћехаја-паша већ дошао на Рудник и пао у Мајдан на конак (22 априла 1815[388]). Кад су Турци ушли у рудничку нахију, они стану одмах палити и робити; народ се страшно преплаши и све се поколеба. Умало се није поновило оно што је било у Хаџи-Продановој буни. Многи старији кметови стану се предавати и позивати народ да то исто учини и да заједно с Турцима потерају Милоша. У једном тренутку Милош остане са̑м, његова малодушна војска прсне на све стране, сваки похита своје робље да гледа. Оставши само с неколико својих највернијих људи, Милош падне

---

dass als er dessen Ankunft in Paris erfuhr, Willens war durch das Abfeuern des gesammten Festungs-Geschützes seine Freude zu erkennen zu geben, nur auf dringende Vorstellung seines Freundes, der ihm dieses Benehmen als unpolitisch schilderte, habe er es unterlassen."

386 С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 148. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 146. — *Споменик*, XXI, стр. 7.

387 Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 147.

388 Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149.

у велико очајање; он и његова мала дружина помишљали су већ и говорили да узајамно покољу своје жене и децу, те да се после хајдучки и не осврћући се ни на шта до краја туку с Турцима и са Србима, који су их тако напустили.[389]

Баш у томе најочајнијем тренутку стигне Јован Добрача с пет стотина Гружана, и Милић Дринчић с једно две стотине људи из црногорске кнежине (данашњег таковског среза). Ова помоћ улије Милошу и његовој околини наново храброст и наду, те одважно пођу Чачку узастопце за Турцима. Ћехаја-паша није хтео дуже да се задржава на Руднику: палећи и харајући он је преко Црнућа хитао Чачку да га ослободи Срба и да ту у равници смести своју војску, јер је било несигурно разместити је и немогућно хранити у рудничким планинама. Кад је Имшир-паша прешао Мораву и стигао у Чачак (24 априла), Јован Обреновић и Л. Мутап већ су се били повукли на брдо Љубић, на леву обалу Мораве. Ту их Милош са својом војском нађе и одмах се стану још боље утврђивати.[390]

Већ сутра-дан Турци изиђу из Чачка и с необичном жестином нападну Србе, који се још нису били ни утврдили како ваља. Али ипак Турци буду одбијени и ако су Срби рђаво стајали и по броју и по оружју и по муницији. „Неки је, прича Милош, имао пушку, а неки није, а и барута тако, и ко га је имао врло га је мало имао. Овде сам морао располагати и пушке и барут делити: ко је имао два пиштоља морао је један дати ономе који нема. Овде су и по двојица из једне пушке пуцати морали“.[391]

Тога дана, кад је почео бој на Љубићу, ћехаја-паша пошље из Чачка десет кметова, из београдске и рудничке нахије, који су му се били предали, да мире и предају народ. Кметови су носили буунтије пашине и писма кнеза Аксентија. Ну ови изасланици

[389] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 147. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149.

[390] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 147—148. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 149—151. — *Споменик*, XXI, стр. 7.

[391] *Споменик*, XXI, loc. cit.

буду некако похватани, довођени пред Милоша и ту пред њим посечени.

Турци су и после неколико пута прелазили Мораву и нападали на Љубић, али Србима је сад било лакше, и с успехом су их сузбијали.

Одмах се увидело да је Имшир-паша одласком у Чачак учинио велику погрешку. Одбијајући његове нападе Срби су непрестано повећавали своју војску тако да се турска војска ускоро нашла сасвим одсечена од Београда. Већ првог маја стигао је Имширпашин татарин у Београд и тражио помоћ, иначе зло.[392] Сулејман-паша увидевши да је ствар сасвим рђаво почела спусти тон пред аустријским властима. Како није могао сам да врши надзор над савском обалом, јер је за Турке несигурност бивала све већа, он, да би му што мање плена и жртава умакло, стане живо обећавати генералу Червенки да ће кажњавати само главне кривце.[393] Милош није мислио још да се упушта у одсудну борбу с Имшир-пашом, јер није имао још војску за овакво предузеће, његова је војска била гомила људи, оружаних моткама, секирама, косама, оружје је још слабо ко имао. Пошто је имобилисао ћехаја-пашу у Чачку, он је предузео да искористи турску погрешку. Бављење главне турске војске на периферији пашалука било је сасвим згодно да се устанак организује, да се Београд одсече од других тврђава и паланака и да Срби постану господари на Сави.

III

Палеж је био врло важна позиција за Србе. Одатле су Турци угрожавали народу ваљевске и београдске нахије и ометали су везу између Срба и Аустрије, односно између побуњеника и емиграната у Срему. Та је пак веза Милошу била неопходно потребна, да

---

[392] *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 16 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[393] *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу.

би дознао како стоји српско питање у Бечу и код Русије и да дође до потребне муниције. Још од јануара 1815 год. Петар Молер и Мелентије Никшић, предвиђајући да мора бити устанка, налазили су у Срему, поред Саве, трговце и пријатеље који су припремали барут и олово.[394] Сулејман-паша, знајући важност Палежа за бунтовнике, пошље тамо на 300 људи, које коњаника које пешака, који се тврдо ушанче. Тридесетог априла Срби, који су по Милошевој наредби већ нападали овај положај, били су после огорчене борбе разбијени. Кад је на Чачку дознао како Турци бране Палеж, Милош остави на Љубићу свога брата Јована, Милића Дринчића и Јована Добрачу, препоручивши им да се држе у дефансиви а он с нешто војске пође Сави.

До доласка Милошева разбијени Срби опет су били дошли под Палеж; око трећег маја њихове се чете стану јављати под самом Авалом, па и у непосредној близини Београда. Кад дође и Милош са својом војском под Палеж број Срба био је на две хиљаде.[395] И ако је Турака било много мање, они су били добро опремљени оружјем и још боље утврђени. Милош нареди да се из околних села дотерају волујска кола и од њих пограде двоколице с даскама прикованим напред; да се припреми довољно проштаца и фашина и да се под заштитом ових заклона изврши јуриш на Турке.[396] Пораз Турака био је извесна ствар, помоћ им није могла доћи ни с које стране. Срби су готово господарили десном обалом Саве; петог маја, од седам турских лађа које су ишле за Шабац, отели су три код Подгоричког Острва.[397] Истога дана, петог маја, Сулејман-паша је молио генерала Червенку да му помогне шајкама и да му допусти да с аустријске обале уђе у Колубару да

---

394 Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, 148—149.— *Споменик*, XXX, стр. 8.

395 *Staatsarchiv*. Н. К. R., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу.

396 Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 148.

397 *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 20 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу. По извештају Видеманову од 17 маја.

дигне и спасе Турке на Палежу. Генерал се изговори да му недостаје превозних средстава и да му санитетски прописи забрањују да чини сличне услуге.[398] Српски напад свршио се потпуним поразом турским. На сто педесет глава је било одсечено у шанцу, остали су ту били или живи похватани или у Колубару подављени, „мало је који утекао да каже како је било." Поред много оружја, муниције и другога плена Срби су добили и два топа на четокаику (8 или 9 мај).[399] Ови топови причинили су им највећу радост, јер дотле нису имали артилерије.

Битка на Палежу, и ако је била иначе незнатна, по броју турске војске која је узела учешће у њој, била је врло важна по својим последицама. Пут од Београда до Шапца био је у српским рукама, веза с Аустријом отворена те се могло криумчарити нарочито муниција у којој се јако оскудевало. Хлеба и барута било је врло мало у Србији.[400] Из Срема навале емигранти, који су с нестрпљењем очекивали овај тренутак; они су пренели доста оружја, олова и барута. Тако су, у ово време, или ускоро, прешли у Србију бивше војводе: Петар Молер, Стојан Чупић и Симо Катић, кнез Милоје Тодоровић, Симо А. Ненадовић, Бојо Богићевић, прота Никола Смиљанић и други знатнији људи с много простих војника.[401] Неки су

---

[398] *Staatsarchiv,* H. K. R., Ноте од 14 и 25 маја и 1-ог јуна 1815. Прилози. Наведени Сигенталови извештаји.

[399] Љ. Ковачевић, *Неиздата Збирка*, 11 маја 1815 у Скели. Милош Милији Туфегџићу. „За Палеж, ако нисте чули, ми смо на Палеж јуриш учинили, Турке што у Колубару потопили, што ли у шанцу исекли, што ли живе пофатали: мало је који утекао да каже како је било; више смо од 150 глава осекли и два топа на четокаику добили; један носимо са собом а други на четокаику остављамо." — *Ibidem,* 10 маја 1815. Ваљево. Павле Цукић Милији Туфегџићу. „... може бити да сте чули, а и ми вам јављамо како је Милош разбио Турке на Палежу и два топа добили су."

[400] *Staatsarchiv,* H. K. R., 23 маја 1815. „Kanonen haben die Servier bis jetzo noch keine, dagegen sind sie mit Gewehren ziemlich gut versehen welche sie teils (nachdem sie vor $1^1/_2$ Jahr vergraben) ausgraben, teils von den Türken abgenommen haben; an Pulver ist grosser Mangel und auch an Brod.

[401] *Id.,* У писму од 11 маја 1815 Милош јавља како је *јутрос* прешао војвода Молер из оне стране; „војске особито довољно је прешло..." — Вук, *Скуп.ь. Истор. Списи,* I, стр. 148—149. — С. Милутиновић, *Исто-*

успели били да пређу раније, ускоро пошто је устанак букнуо. Међу њима је био најважнији Павле Цукић,[402] који већ 1-ог маја заповеда војском која је држала Ваљево у опсади.[403]

На Палежу је Милош добио најлепше наде за успех започетога посла. Од сремских емиграната дознао је, на своју велику радост, да је Прота Матија непрестано у Бечу и да се народ може надати помоћи од савезних дворова.[404]

Иначе успех на Палежу, као прва српска победа, имао је велики утицај на расположење духова у опште. Уз Милоша пристане сва београдска и ваљевска нахија, јер је наравно било људи који су се устезали дотле, па и после, да пођу трагом Милошевим и то је устезање било врло природно после Хаџи-Продanове буне. Таквим је људима доказивано да устанак жели сам цар Александар и да ће његова војска прискочити одмах народу у помоћ. Павле Цукић нарочито се одликовао у протурању оваких гласова. Он је ширио свуда вест да ће за 6—8 недеља доћи у Србију велика руска помоћна војска и да већ иде Карађорђе са 17.000 Козака!..; да је Прота Матија у Бечу и да ће извесно у цара Франца израдити помоћ која ће ускоро стићи. Како је ту скоро дошао у Србију Цукић се издавао управо као претеча руске и аустријске помоћи као њихов изасланик, и да би лаковерни свет боље у то уверио он му је показивао некакво писмо на великој хартији и с великим печатом.[405] Свет му је веровао

рија Србије, стр. 225—230, 238—242. — С. Милутиновић тврди, додајући многе детаље, да је Милош, кад је Палеж пао, био у Срему, у селу Прогарима, на разговору с Молером. Ово је јамачно било пре пада Палежа, за време припреме за јуриш.

[402] *Polizeiarchiv,* Извештај од 18-ог маја 1815. По њему је Цукић умакао у Србију пре 8 дана.

[403] Љ. Ковачевић, *Неиздата Збирка.* Писмо Цукићево датирано у Ваљеву 1-ог маја.

[404] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 225.

[405] *Staatsarchiv,* H. K. R., 23 маја 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. „...In dem Masse als der Muth der Türken abnimmt, in dem nämlichen mehrt sich die Entschlossenheit der Servier die durch einen gewissen Paul Zuxich neue Nahrung erhält. Dieser breitet überall die Nachricht aus, dass binnen 6—8 Wochen eine starke russische Hülfsarmee in Servien erscheinen und dass Kara-Georgie selbst an der Spitze von 17.000 Kosaken in Anzug sei...

и непрестано долазио под његову заставу. Првог маја Павле Цукић пише из Ваљева Милији Туфегџићу у Мачву: „Милош, кнез руднички, овамо је све добро уредио и пише нам да скоро полази на Врачар, у име Бога, и по заповести императора и цара нашега Александра".[406] У другоме писму Цукић вели: „...сви сложно на ноге, друмове затварајте и Турке ударите, како нам је од *високе власти* дана заповест, онако морамо поступати у напредак".[407] У својим писмима којим је позивао људе на устанак Милош им пише 13 априла, да устају на оружје и да ће скоро доћи „с оне стране војска и сва муниција." Будећи смелост оваким обманама заинтересованим лицима стављане су у изглед награде за ревност коју ће показати у овим „царским пословима": „како који заслужи онако ће се припознавати." Милији Туфегџићу Цукић је стављао у изглед да ће „бити изабран војводом!"[408]

Наравно у оваком стању ствари првом знатнијем успеху над Турцима дата је велика важност, победа на Палежу представљана је као особито велики успех, растурени су гласови о потпуном поразу Турака, како све иде добро, како је „из оне стране" прешло војске „особито довољно" и муниције.[409]

Овакви намерно неодређени извештаји постизавали су свој успех, будили су оптимистичко расположење и храброст. Што су такве вести даље ишле од свога извора, војска, која ће прискочити народу у помоћ, била је већа, муниција обилнија. „Ми смо овамо, вала Богу, врло добро и на Забрежју нам војска прелази, и с оне стране дошао [је] један ђе-

---

Jetzt aber streuet der nämliche Paul Zuxich aus, dass der Brota Nenadovich aus Valjevo zu Wien sei und ganz sicher bei unsern Monarchen eine nicht ferne Hilfe auswirken würde. Er ermahnet die Leute ihm zu folgen, alles glaubt ihm und lauft ihm zu, weil er sich für einen Abgeordneten ausgibt und, um dieses besser zu bekräftigen, zeigt er eine Schrift auf einem grossen Papier vor, die mit einem sehr grossen Petschaft versehen ist." *Ibid.*, Нота од 18 јуна 1815. Прилог од 1-ог јуна. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[406] Љуб. Ковачевић, *Неиздата Збирка*, 1 маја 1815. Ваљево. Павле Цукић Милији Туфегџићу.

[407] *Id.*, Друго писмо под истим датумом.

[408] Наводи из горња два Цукићева писма.

[409] *Id.*, 11 мај 1815. Скела. Милош Милији Туфегџићу.

нерал с војском и с топовима према Забрежју! Тако ви нама пишите отуд, одовуд је срећно!“[410] Тако је гласио један извештај од 12 маја из ваљевске Каменице. Шта је у реалности одговарало овој војсци, топовима, муницији? То су били емигранти који су прешли из Срема у Србију, нешто прокриумчарена муниција и оружје и најзад два топа добивена на Палежу и један топ извађен из Колубаре![411]

Ну ако би ко посумњао у истинитост ових извештаја он је морао напред, главно је било знатније људе и старешине народне уверити да није „за превару,“ а њима је већ давана власт да свакога онога „који не би у слогу“ силом натерају. „Убити да ти је слободно без никаква сумненија“,[412] писао је Цукић Милији Туфегџићу. У критичним тренутцима претњом и угрозом подстицана је ревност и народа и старешина. „Који не би ту нашу заповест послушао, тај... старешина лишен биће живота свога... који не дође сва ће војска доћи на њега!..,“ писао је Милош пре битке на Ваљеву.[413]

Пошто је на Палежу наредио што је било потребно да Турци из Београда не учине какву штету околним селима, Милош са својом војском и једним топом крене се дванаестог маја на Ваљево.[414] Павле Цукић држао је Ваљево у опсади и био се утврдио на Клйчевцу;[415] ваљевски Турци, којих је било на осам стотина под заповедништвом некаквог Муле,[416] били су се ушанчили око џамије, при Колубари. Кад је Милош дошао на

---

410 Љуб. Ковачевић, *Неиздата Збирка,* 12 маја 1815. Каменица. Ненад, Дамјан и Јаникије „ћата“ Милџи Туфегџићу.

411 Испор.: стр. 158.

412 Љ. Ковачевић, *Неиздата Збирка,* Цитирано писмо од 1-ог маја 1815.

413 *Id.*, 15 мај 1815. Ваљево. „Господар Павле Цукић, Милош Обреновић [и] Молер“ Милији Туфегџићу у Каменицу.

414 *Id.*, 11 маја 1815. Скела. Милош јавља Милији Туфегџићу да сутра полази на Ваљево, да од добивених топова један носи са собом а да други оставља.

415 *Id.*, Наведено писмо Цукићево Милији Туфегџићу датирано је 1 маја у Ваљеву. Од истога друго једно писмо од 10 маја, датирано у истоме месту.

416 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 22 јул 1815. Брод. Венцина, директор контумаца, Сигенталу.

Клйчевац,[417] њему се то место не допадне као позиција, његов топ није могао имати никаква дејства на Турке у шанцу. Сем тога он није смео мислити да дугом опсадом принуди непријатеља на предају или бегство јер за то није имао времена а овима би Турцима могла доћи помоћ из Босне, најзад требало је да се што пре хита Чачку, где је увек био Имшир-паша и нападао Србе. Милош је био за одсудан напад. Ну Турци су били тако утврђени да се Милош забринуо да ће лако и на време свршити с њима. Петнаестог маја он строго затражи од Милије Туфегџића да му се из шабачке нахије доведе што више војске и у прву недељу рано да осване у Ваљеву.[418] Сам пак дигне војску с Клйчевца и уз Колубару прикучи се самоме непријатељском шанцу, па одговарајући турској ватри ушанчи се пред самим Турцима. Турци видевши да је већ и Милош стигао, да Срби и топ имају и да се спремају за одсудан напад, нису хтели да ту и даље остану, већ ноћу побегну — вероватно између 15 и 16 или 16 и 17-ог маја — и странпутицом умакну у сокôску нахију.[419] На Јелиној Брези прихвате их Турци, који због Срба утврђених код ваљевске Каменице нису смели продирати ка Ваљеву.[420] Милош није сматрао за велику штету што су му овако умакли. „Који год сам од мене бежи, рекао је он, срећан му пут! Ја му не сметам; него да се молимо Богу не би ли и ови остали сви [Турци] побегли између нас“.[421] С Турцима је умакао

---

[417] Љуб. Ковачевић, *Неиздата Збирка*, Писмо Милошево од 14 маја, датирано „у Клйчевцу“. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 149.

[418] *Id.*, 15 маја 1815. У Ваљеву. (у К.) М. Обреновић Милији Туфегџићу „да дођете нама у Ваљево у помоћ, у недељу перву да освანете.“ 15 маја била је субота, јамачно је Милош овде мислио на недељу 23 маја.

[419] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 149—150. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 244—248. — *Споменик*, XXI, стр. 7. — М. Вукићевић, *Неиздата Збирка*, писмо Милошево од 21 маја, датирано на Чачку.

[420] Љ. Ковачевић, *Неиздата Збирка*. Писмо без датума Миливоја Тадића и Гаје Дабића Милији Туфегџићу у шабачкој Каменици, причају о сукобу код каменичке цркве и да су Турке одбили те им нису дали отићи у Ваљево. Траже његову помоћ против ових Турака који су код Јелине Брезе на конаку.

[421] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 150.

и шабачки владика Данило Јовановић који је, пре него што је постао пастиром Христова стада, био крџалија и разбојник, и као владика држао с Турцима.[422] „Чест имам вама јавити, писао је Молер Проти Матији, да се Србија срећно у овом магновенију находи. Ваљево, Рудник, Крагујевац, Паланка, Јагодина и проче паланке, све су поражене с турском великом штетом. Тако је милостиви. Бог благост своју дао и зашчишченије народу нашему да до сад ни педесет људи погинуло није, а Турака веће преко 2000 пало је. Турцима расписао сам, господи ближњој, по мери. Хаџи-бег одговорио ми је на писмо, које собствено његово вам шаљем; видећете да и сами ближњи Турци тиранству овога звера Сулејман-паше диве се и чудо, и ето сведоче, зато га шиљем да ако до потребе буде, тиранство ово можете и њиним писмима засведочити. Више [од] пола Турака ови житеља вичу и проклињу страну Сулејман-паше, зато уредбу дали смо и глас да који год остати може и хоће и милује тај да је сигуран за све добро своје“.[423]

После освојења Ваљева Милош пошље Петра Молера да чува границу од Сокола и од Сребрнице а Стојана Чупића пошље да одмеће Мачву.[424] Милош пак с Павлом Цукићем и Симом Ненадовићем дође на Љубић (око 20 маја). Већ 21 маја он је одатле слао нове позиве на устанак „...да сви сложни будете и напротив Турака оружије дижете, пише Милош у једном

---

[422] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 22 јул 1815. Брод. Венцина, директор контумаца, Сигенталу. — *Ibidem*, 30 јула и 9 септ. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Ibid.*, 1 авг. 1815. Стратимировић Сигенталу. Данило Јовановић, рођен у Румелији, био је дуго крџалија и разбојник, докле га Реџеп-ага није учинио попом, па га најзад одвео, после пада Србије, у Цариград и израдио му достојанство владике шабачког и ваљевског. Живео је у Ваљеву где је дошао почетком 1814 год. и држао с Турцима цедећи народ и свештенство. Ну у Босни, после бегства из Ваљева, није се смео задржавати. Његовом заштитнику Реџеп-аги била је већ одсечена глава и он се бојао да и њега нешто не снађе те побегне у Аустрију.

[423] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилози. Писмо Молерово Проти Матији, писано на Забрежу 27 маја 1815. На писму је Молер потписао још и Милоша и Павла Цукића, али ови нису били тада с њим.

[424] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 151. Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 279.

позиву. Сад се покажите, који сте јунаци и који сте прави љубитељи сербскога рода и милога отечества свога“![425]

IV

По одласку Милошеву на Палеж, и до његова повратка, борило се на Чачку с промењљивом срећом: Срби су очекивали да се Милош врати, Турци пак да им помоћ придође из Сјенице, Нове Вароши и Новога Пазара. Најзнаменитија епизода за одсуства Милошева било је робљење српских збегова у Овчару, којом се приликом много света подавило у Морави. У томе збегу били су поглавито Драгачевци који су се били одметнули од Турака.[426]

Кад је Милош опет дошао на Љубић Турци су били изненађени чувши његове топове. Мислили су у почетку да је то превара, и да Срби пуцају из дрвених ступа. Већ сутра-дан Турци ударе на Љубић, али их устаници тако разбију да су за њима и Мораву прешли и гонили их до у њихов шанац. Ну после овога успеха Срби измене своју главну позицију према Турцима, јер сиђу с Љубића и начине два шанца на левој обали Мораве, на броду испод Чачка. Први шанац био је доста добро начињен, али други, мало више, био је врло слаб. У доњем шанцу био је Јован Добрача с Гружанима, у горњем шанцу био је старешина Танаско Рајић, бивши барјактар Карађорђев. У том шанцу била су и оба топа. Остатак војске Милош је био распоредио по луговима око шанчева, па ӣ сам остане с том војском. Милош је био добро предвидео да Турци неће напасти управо на српска утврђења на броду. С тога је био одредио једно одељење коњаника уз Мораву да спречава прелазак Турцима испод

[425] М. Вукпћевић, *Неиздата Збирка*, 21 мај 1815. Чачак. Милош „капетанима и кнезовима среза ковачког и читлук-срезу у срезу ријаничком.“ Поставља им за војводу Радосава Јелечанина.

[426] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 151—152. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 294—297. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3953—3955.

Трбушана, а друго одељење коњаника послао је низ Мораву, да прêчй прелазак око Коњевића. Ова иначе слаба одељења имала су за задатак, дакле, само да причињавају штету Турцима и да се у случају опасности повлаче српским шанчевима, а нè да се пуштају у јачи отпор. Двадесет-петог маја Турци се дигну против ових српских утврђења, јер им је било стало да што пре сврше са Србима, пошто су српске чете успешно ометале долазак хране за војску и за стоку у Чачку.

Нападом је управљао Имшир-паша. Једновремено Турци пређу Мораву више и ниже Чачка, српски коњаници буду растерани с великом жестином, и једно одељење Турака дође на брод према српским шанчевима. Прикучивши се тако српским утврђењима Турци учине јуриш на оне Србе које је Милош по лугу био разместио, истисну их из њихових позиција и натерају их на горњи шанац, у коме је био Танаско Рајић. Бежећи у гомилама они нису могли ући на врата у шанац, већ су преко њега ускакали тако, да је ово слабо начињено утврђење било развањено; на исти начин су гомилом бегали из њега на другу страну, и повукли са собом и људе који су чували шанац. Рајић их је узалуд заустављао да се одупру Турцима и да бране топове. „Ја, браћо, ови топовâ оставити нећу, знате како смо их сви желели и за њима уздисали. Ја хоћу код њих да умрем, па после моје смрти нека их носи ко му драго.“ Турци су ушли у празан шанац, Рајић их је сам јуначки дочекао и код својих топова погинуо, пошто је скупо заменио своју главу. Милош који је такође био у лугу покушао је да се одупре Турцима, али је и сâм морао бежати за својим људима који су га најзад оставили; он је с архимандритом Мелентијем Павловићем побегао на Љубић. У бегству Милош је нашао један бачени добош и дао га архимандриту, те овај стане лупати по љубићском шанцу да би се људи опет прикупили.

Међутим Срби у првом шанцу, опкољени од Турака, јуначки су се бранили тако, да су Турци пред вече уступили. Срби пак, гледајући да што пре

изиђу из овога опкопа, нису чекали да Турци сасвим одступе од њега, те стану бегати одмах ка Љубићу. Кад Турци виде ово бегство, даду се за њима и стану их сећи и убијати. Милош тада с оно мало људи с Љубића потрчи пред ове бегунце и заштити их у неколико од Турака. Рањеници пак остављени у шанцу били су искасапљени. Тако се Турци са српским топовима врате у Чачак, а Срби се скупе на Љубићу. Кад су се пребројали било их је сто осамдесет, а кад су се потукли с Турцима било их је на три хиљаде! Све је то или изгинуло или се разбегло. „Ово је страшно пораженије било за нас, вели Милош, и то тога ради што ми коњаника имали нисмо, а Турци су их имали за доста.“ Милош је налазио да је главна погрешка у томе што је с Љубића у равницу сишао, и побоји се да Турци не дознаду јадно стање српске војске и да не дођу да их и с Љубића отерају. Одмах пошље људе да врбују нову војску, а око шанца побије коље, баци на њих гуњеве, да се црни као да има много војске.[427] Међутим и ако су Срби овако љуто страдали и Турци су изгубили доста људи, али што је било најглавније ту је погинуо главом њихов заповедник Имшир-паша.

У оном моменту кад су се Турци стали повлачити, после безуспешног јуришања на први шанац поред Мораве, Имшир-паша је био на другој обали преко пута од тога српског утврђења, и како је пуцњава престала, довикивао је Србима да се предаду, обећавајући им милост. Ну неко од Срба му довикне да се приближи, јер се од жуборења воде и вреве у шанцу ништа не чује шта говори. Ћехаја-паша на коњу загази у Мораву. Међутим неки Васо Томић из Кнића, који је био сишао под обалу шанца до у саме врбе поред Мораве, позна да је то Имшир-паша, нанишани на њега, опали и свали га у воду.

Кад је Васо Томић дотрчао на Љубић и јавио да

---

[427] О битки на Љубићу: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 152—154. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 297—307. — *Споменик*, XX, стр. 7—8. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 12. 25 маја 1815. Објава Живану Стојановићу, да доведе из Качера комору и да врати бегунце.

је убио Имшир-пашу, Срби се мало разгале, али ипак су сумњали све до сутра ујутру, док од самих Турака нису чули да им је паше нестало, и да га од њих траже. Тада по наредби Милошевој Срби одговоре Турцима да свога пашу у Морави потраже, и заиста га ови нађу у једном виру.[428]

У колико је смрт Имшир-пашина охрабрила Србе, у толико је Турке запрепастила, нарочито кад су видели како се Срби после оне своје погибије опет прикупљају и како их је све већа гомила на Љубићу. Турцима је већ и хране нестало у Чачку, околина је била исцрпена. И они се реше да беже из Чачка. Уочи бегства побегне из турскога стана једна робиња и докаже Милошу да су се Турци нешто ужурбали: или ће да беже или ће опет ударити на Србе. Милош се молио Богу да Турци побегну. И заиста рано пред зору — 29 маја — Турци са својим робљем и рањеницима крену из Чачка што су тише могли, да преко Јелице умакну у Босну или у Арнаутску. Враћати се у Београд преко побуњене Србије нису могли ни мислити. Ну у Јелици их дочекају српски четници, који су по Драгачеву бранили Турцима да пљачкају села и да им се у Чачак храна сноси; пало је доста Турака и Срби отму нешто робља, али им ипак веће штете нису могли нанети. Али сад је већ и Милош, извештен на време да Турци заиста беже, потрчао с војском за њима и стигне их у селу Ртарима иза Јелице.

Кад су Турци видели Србе за собом они покушају да се бране, али најзад њима овлада дивљи страх и нагну бежати у страховитом нереду. Оставили су и српско робље и топове и стоку, бацали су чак и своје одело да би могли само лакше бегати по летњој жези. Целога дана Срби су их гонили, убијали и пленили по потоцима и странпутицама. „Који Србин нигда Турчина није убио, тај га је тај дан могао убити, вели Вук. Турци су се тако били забунили да

[428] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 303—306. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 12—13.

се већ нису ни бранили, него су бежали који је могао, а који нису могли бежати, они су падали по путу и око пута. Гдекоји су српски јунаци по десет коња турских тај дан измењали, нпр. кад му један коњ сустане, а он ухвати другога, који му се најбољи и најодевенији учини; па кад му и онај сустане, а он ухвати трећега, а онога пусти, итд. Ту је један Србин у стотине Турака улазио, те турско робље ватао и изводио.“ Све је тако ишло до села Краварице, јер ту Милош најзад заустави гоњење и убијање: нареди да се удара у добош и тако војску своју прикупи. „Прођите се, браћо, за Бога, доста је већ: грехота је од Бога!“ Ну сутра турске бегунце предузму преко Старог Влаха неке херцеговачке и црногорске чете, те их тако до Сјенице испрате.[429]

Из села Краварице Милош се врати с војском на конак у село Ртаре и заповеди те се разапну шатори којих је било доста упљачкано, па пошље кроз војску телала (викача) да објави који год има турскога роба да ѓа доведе њему, у кога се после тога буде роб нашао платиће главом. Тако Милош искупи све турско робље под оне шаторе, постави страже и нареди да се с турским рањеницима поступа као и са српским. „Муке овакве и безбројна страдања, говорио је Милош робљу, нит' је заслужила српска ни турска сиротиња, а ви ћете још сутра у свој род и место бити отправљени; а ја гоним само зулум и зулумћаре.“

Сутра-дан Милош је разгледао војску и сав се надимао од задовољства гледајући своје људе. Неки су имали по четири и по шест пиштоља за појасом, по две или три пушке, сабаља, јатагана, хатова и рахтова у изобиљу. „Тако се обвеселим, прича он, као да сам царску круну получио, видевши како је

---

[429] *Staatsarchiv,* H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилог. Молерово писмо Проти Матији: „*Ново от Сербије 29 маја случившесја на Чачку.* Ћаја-паша и везиров, Скопљаков, син и 7000 Турака скончало се са свим, само до 300 утекло. По на једној гомили по 1000 мртви, много година ова баталија у Серби[ји] знаће се. Овај Ћаја-паша Скопљаков је, и он изашо из Београда и најбољу војску извео, и што тамо накупио, и са свим пропала надежда Сулејман-пашина.“ Син Сулејман-пашин, о коме је овде реч да је погинуо, могао је бити онај, који је био војвода ужички у време устанка и за кога се зна да је из Ужица дошао у помоћ ћехаја-паши.

све украшено, одевено и у свем снабдевено моје војинство, тако да готово себи не верујем да је то она моја војска која је пре била.“ Дотле су већ била припремљена носила за турске рањенике, кола за жене и децу, коњи за људе, те тога истога дана пође све робље у Ужице. „Ево вам шаљем ваше робље, писао је Милош Турцима, све здраво и чесно, јер ја нисам пошао да робим нити ми вашега робља треба. Ја сам устао само слободу за све да тражим.“ Ту је сва политика Милошева: борити се с Турцима и припремати пут за помирење. Ово турско робље уздизало је Милошеву великодушност до неба. „Српска је вера права чиста вера, и мора јој Бог помоћи, говориле су Туркиње. Срби су нас похватали и поробили, каоно ти робље, али у ръ наш нико није дарнуо, него су нас као браћа сестре чували и поштено испратили; а ви шта радите од њихова робља?!“ Тако су оне то приповедале и Куршид-паши, који је тада ишао у Босну као везир, па их је дозивао у Сјеницу и распитивао за догађаје у Србији.[430] То је био онај исти Куршид-паша који је 1813 прегазио Србију; у марту 1815 године био је смењен с великог везирства и после послат у Босну.

С Чачка је Милош послао свога брата Јована с хиљаду људи к Ужицу, да се тамо ушанчи више вароши и да чува да Турци не излазе у нахију и не харају;[431] друго одељење војске пошље у сокбску нахију, да појача српски шанац који је већ био подигнут више Сокола, те да и одатле Турци не излазе у нахију; и најзад једно одељење пошље Карановцу да тамо Турке још више притесни.[432] Крагујевац у ово време био је већ у српским рукама. Од самога по-

[430] О овом бегству Турака: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 154—156. – С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 307—316. — *Споменик*, XXI, стр. 8. — *Споменик*, XVII, стр. 17. Види се да је Милош, после ове победе, већ 2 јуна био у Брусници. — Аустријски извештаји говоре такође о коначном поразу турске војске на Чачку.

[431] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 316. – Прота Матија, *Мемоари*. стр. 352. 12 јуна Јов. Обреновић креће из Лужнице у Шарган пред турску војску, која иде из Вишеграда.

[432] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 317.

четка устанка Турци су били опседнути у Крагујевцу; дахнули су душом тек кад су устаници концентрисали сву своју снагу против ћехаја-паше. Ну дознавши за погибију на Чачку Турци умакну из Крагујевца, али их Срби дочекају на Црном Врху и готово све потуку.[433]

Милош пак с Чачка отиде својој кући у Брусницу а после и у Црнућу да причека да се прикупи око Крагујевца главна војска коју је био распустио да се одмори и поново опреми те да с њом крене преко Крагујевца на Пожаревац.[434] На тој страни према Видину Срби су имали савезнике, који су штитили не само пожаревачку нахију него и Србију од напада Турака у Видинском Пашалуку. То су била браћа Реџеп-аге адакалског.

Реџеп-ага, који се по паду Србије надао да постане везиром у Београду, погубљен је на заповест Портину октобра 1814 године. Његови непријатељи, нарочито Хафис-Али-паша, онај исти коме се Мула-паша предао, умели су га оцрнити код Порте као да је он тајно помагао Карађорђу за време устанка, нарочито да је био подстрекач буне видинских јањичара који су хтели да предаду управу града сину Пасван-оглову, односно пасторку Мула-пашином. Та је буна била у пролеће 1814 год.[435] Браћа Реџепова, Бећир-ага и Сали-ага, огорчени на Порту због смрти свога брата, стану се утврђивати и одбију да предаду тврђаву Адакале новоме заповеднику, којега је Порта била наименовала у лицу Дервиш-бега, сина Мустафа-паше, којега су дахије убиле. Видински везир добио је наредбу да бутновнике силом принуди на предају и већ у новембру 1814 отворила се борба у Поречу, у којој су браћа Реџепова које

---

433 С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 157—163. — Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 156.

434 *Споменик,* XVII, стр. 16-17. Једно писмо Милошево кнезу Аксентију датирано је у Црнући 6 јуна, и у томе писму Милош јавља да ће кренути за Крагујевац у недељу и то је 13 јуна. — С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 318.

435 *Staatsarchiv,* 10 нов. 1814. Штирмер Метерниху. — *Kriegsarchiv,* H. K. R. – Многи извештаји фелдмаршала Хагена у Темишвару Двор. Рат. Већу, од краја 1814 па до јуна 1815. — Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 517.

подмићивањем које оружјем срећно одбијали нападаче или успевали да се борба одуговлачи. У јануару 1815 Али-бег Карафејзић, у договору с Омерагом војводом ћупријским, дође у Ћуприју с крџалијама, затворе се и одметну од Сулејман-паше, па најзад ступе у савез с браћом Реџеповом. Ну у Ћуприји нису се могли држати даље од месеца марта, док су адакалски бунтовници против видинских Турака добро успевали.[436]

Кад је устанак букнуо у Србији сасвим природно и Срби и браћа Реџепова нашли су се на истоме земљишту. Као што су Срби говорили да су устали против Сулејман-паше, тако су и Реџепова браћа, видевши да ће на крају крајева морати подлећи султановој војсци, тврдила за себе да се они бране управо од видинског везира и од људи који су упропастили њиховог брата на Порти. Тако су ови „лојални" поданици султанови и у Београдском и у Адакалском Пашалуку ступили у савез и договорили се да се узајамно помажу против Сулејман-паше и видинског везира и да заједнички преговарају са султаном. Крајем маја било је закључено да се Павле Цукић пошље са својим одељењем у Адакале да ослободи опсађеног Бећир-агу и да се једно одељење Срба остави у Ади под српским старешинама. „Закључили смо, пише Молер Проти Матији, без његова тј. Реџепова брата на град ниједан не пуцати, где су хареми турски да војска наша јаросна худо што не би поступила и да [у] подозреније у султана а у мрзост код ближњих Турака не паднемо, но свуд градове ш њима да испредајемо и Турке који се владенију његову подвргну оставимо".[437]

V

Тринаестог јуна Милош је био у Ботуњи, готов да пође Пожаревцу. Војска, која је ту придошла са

[436] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 6 феб. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу. — 4, 9 и 26 марта 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — Испор.: Прота Матија, *Мемоари*, стр. 233.
[437] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилози уз ноту.

свију страна, из нахије рудничке, ваљевске, београдске и крагујевачке, пролазећи кроз села, силом је узимала од народа стоку, храну и друге потребе. Услед тога Милош војсци управи један проглас у којем је изнео народне тужбе. „На кога сте ви пошли с оружјем: или сами своју браћу да арате или ... нашега и целога света непријатеља да бијете?!“ питао је Милош у том прогласу, у коме се назива врховним господаром и предводитељем целога српскога народа. Најзад позвао је војску да се завери да то неће више чинити, а ко би и после тога противно чинио „да ми га предате општински, и по закону и заклетви нашој, да прими каштигу, зашто је преступио закон“.[438] Овако пљачкашки прохтеви појављивали су се свуд и енергично су сузбијани од главних старешина. Тако су се доцније Тамнавци, дошавши у село Слепчевић, понашали као у непријатељској земљи: „поараше људма баште, пасуље, кукурузе и проче, пак још туку и вежу.“ Петар Молер оштро је опоменуо кнеза тамнавскога за ове нереде: „зар си ти отишао арати Србе, зар ниси у бусији где си наређен ... Таки пресеци то, а досадање платићеш добро, јер ја арати заиста недам ни меуне једне куће. Понеси од куће или трпи, или купи. Ово ти више казивати нећу!..“[439]

На путу из Ботуње у Пожаревац Милош наиђе у Баточини на три до четири стотине Турака који су се били ушанчили, али кад су видели како се Милош спрема да на њих јуриш изврши, они се други дан предаду, и Милош их испрати у Ћуприју.[440]

Између Орашја и Ливадице Милош мирно пређе с војском Мораву и одмах похита Пожаревцу. Њему се придруже Стеван Тодоровић Добрњац и Марко Абдулић, који су били прикупили доста људи око себе

---

[438] Мита Петровић, *Неиздата Збирка*, 13 јуна 1815. Проглас Милошев из Ботуње.

[439] Љуб. Ковачевић, *Неиздата Збирка*, 4 авг. 1815. У Баиру. Петар Молер Милији Туфегџићу, кнезу тамнавскоме, у Китог.

[440] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 318. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 157. — *Споменик*, XXI, стр. 9. Милош очевидно претерује кад вели да је у Баточини било на 2000 Арнаута. Сима Милутиновић вели да их је било на пет стотина. Горњи је број по Вуку:

и по пожаревачкој нахији већ се били борили против Турака. Милошева војска, која је ишла на Пожаревац, износила је на дванаест хиљада људи. Међутим и Турци су у Пожаревцу били добро утврђени. Њима је било стигло у помоћ из Видина једно јако одељење Арнаута.

Кад је Милош 18 јуна[441] стигао до Пожаревца, изиђе пред прва српска одељења делибаша са својим делијама и учини јуриш на Србе с необичном храброшћу и жестином. У том првом сукобу пао је Милошев шурак Јово Вукомановић, који му је служио као писар. Срби се јако преплаше од овога судара и стану узмицати, ну Милош излети пред њих с пиштољем у руци: „Куда ћете несретни синови, викао им је? Куд мислите да утечете? Где вам је град да се у њега сакријете? Већ ако жене под кецеље да вас сакрију? Натраг, к....! Ту је кућа (показујући пиштољем турске шанчеве), ту је жена, ту су деца; то ако оставите, остало је све пропало. Који за мном не потрчи, ономе ћу ја главу одсећи, нећу чекати да га Турци секу!" Ово рекавши Милош врати пиштољ у кубуре, потегне сабљу и са својим момцима јурне право делибаши. Симо Паштрмац, Молер, Цукић, Јован Добрача и друге старешине исто су тако јуначки кидисали на Турке. Ово поврати Србима храброст, и Турци буду натерани да се збију у своје шанчеве у Пожаревцу од којих је један пао у српске руке. Срби их одмах опседну и подигну још тога вечера према њима своја утврђења.[442]

Сутра-дан, пошто је разгледао пажљиво турске положаје, прикупио нову војску у нахији пожаревачкој, набавио фашине, Милош искупи све старешине и изложи им прилике у којима се налазе: овим Тур-

---

441 М. Вукићевић, *Неиздата Збирка*. Овај датум даје сам Милош у своме писму Радосаву Јелечанину од 21 јуна 1815.

442 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 31 маја 1824. бр. 1024. Милош описује место у Пожаревцу где је био његов шатор 1815, „место више Шупулове [м. Шутулове] баре, гди су сада башче и неколико кућа, испод оног места гди је мој *шатор* био, брдашцем оним мислим да би нзрјадна чаршија бити могла."

цима може лако стићи помоћ из Београда и Смедерева; турска румелијска војска већ се купи код Ћуприје,[443] а и у Босни се чине припреме; одлагања не сме да буде; Пожаревац треба да се што пре заузме и то још тога вечера. „Него и то, браћо, да вам кажем, завршивао је Милош, који старешина не мисли напред ударати пред својом војском, онај нека не мре од мене без невоље, већ слободно нека каже да поставим другога старешину.“ Све старешине у глас повичу да ће драговољно гинути пред војском. Тада Милош заповеди да се војска стави у редове и да сваки узме своје фашине. Милош је кратко и војсци рекао да ће се уступање смрћу казнити. „А ево ја ћу пред вама напред ударити! Јуриш!“ Турци су се очајно борили и бранили, али кад су Срби у шанац улетели и стали се с њима кундачки бити и ножевима клати, они побегну у друге шанчеве оставивши и своје коње и пртљаг (19 јуна).[444] Турака је било доста побијених и заробљених.[445] Срби тада отворе прави вашар у турском шанцу, ту су продавани хатови делијски, њихова опрема, оружје и одело.[446] Охрабрени овим успесима Срби понове сутрадан — 20 јуна — јуриш на остале турске позиције и заузму тога дана три шанца.[447] Турци најзад остану у великом шанцу, где су и један топ имали, и у два шанчића око цркве и око џамије. На ова утврђења устаници су такође врло храбро јуришали, први су освојили шанчић око цркве, затим и саму цркву. Одавде су Срби ометали везу између Турака у великом шанцу и у џамији. Непријатељ је увидео најзад да је узалудно бранити се и даље, и почне преговарати о пре-

---

443 Г. Георгијевић, *Знаменити Догађаји Новије Србске Историје*, стр. 55.

444 М. Вукићевић, *Неиздата Збирка.* У писму од 21 јуна 1815 Радосаву Јелечанину Милош пише изречно да је делибашин шанац отет 19 јуна. Према овоме хронологија Вукова, који говори о некаквом размаку између прве и друге битке, нетачна је.

445 *Ibid.*

446 *Ibid.*, Милош тврди да је Србима тада пало у руке педесет хатова с опремом.

447 *Ibid.*, Милош вели да је тада Турцима остао само још један шанац. Из тога писма види се да тај шанац није узет тога дана.

даји. Милош није могао постављати најтеже погодбе. Он је хитао што пре да сврши с Пожаревцем, јер су га и Карановчани позивали да му се предаду. С тога је допустио пожаревачким Турцима да сваки војник понесе оно што може, а топ и муницију да оставе Србима (25 јуна).[448] Тако су Турци отишли у Ћуприју испраћени Милошевим писаром Димитријем.

Ову политику, да се што пре рашчисти с непријатељем, Милош је саветовао и другим старешинама. Свуда да нуде предају и поштено је испуњавају. „...Да нисте веру своју погазили за свој живот, писао је Милош 21 јуна Р. Јелечанину, зашто је то већа срамота који знаде; но што речете тако да буде и тврдо да остане — онда ће наш рад успевати — за свашто будите умни и досетни... а грабеж и насилије оставите, својему брату љубов и праву искрену љубов и милосердије покажите!..“[449]

Уредивши како ће се пожаревачка нахија чувати Милош се упути Карановцу и уз пут изда једну наредбу односно Мачвана, јер се Мачва непрестано колебала. Осмог јуна било се искупило неколико стотина људи и пошљу депутацију заповеднику шабачке тврђаве изјављујући му покорност. Овај лепо прими депутацију, дâ им нешто соли и депутати се врате певајући. Ну други који су били у буни похватају неколике мирољубиве кнезове и строгим мерама против њих и њихових породица натерају их у буну.[450] Двадесет-деветог јуна Милош заповеди да се у Мачви дигне „мало и велико“ и да иде на Дрину, јер је био извештен да је тамо већ стигао босански везир. „Ко је остао добро нека зна да ће се својега живота лишити“.[451]

---

448 *Staatsarchiv*, H. K. R., 12 јула 1815. Хагер Двор. Рат. Већу јавља да су Срби заузели Пожаревац капитулацијом 6 и 7 ов. мес.

449 *Ibid.*

450 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 5 јула 1815. Прилог од 23 јуна. Сигентал Двор. Рат. Већу.

451 *Споменик*, XVII, стр. 17. 29 јуна 1815. Милош кнезу Аксентију и проти Смиљанићу. Занимљиво је што се из овога писма види да Милош не зна да је босански везир Куршид-паша, већ мисли да је још Али-паша.

Кад је дошао пред Карановац Турци му се одмах предаду. Било их је на три стотине.[452] Једно с тога што су му веровали и баш њега тражили да му се предаду, друго што је међу Карановчанима било и војске Адем-пашине, муселима новопазарског, с којим се Милош познавао и пазио, Милош их пропусти са свима њиховим стварима (око 1-ог јула). Адем-паша је лепо захвалио Милошу на овоме, и обећао му, на његову молбу, да га он отуда неће узнемиривати. Писмо је завршивао овим стиховима:

Коси, бане, како си почео
Само гледај да ти откоси не покисну.[453]

VI

Док је Милош односио ове последње победе над Турцима, румелијска војска, под заповедништвом румелијског валиса, Марашли-Али-паше, приближивала се границама Србије; босанска се војска већ гомилала на Дрини. Идући за Босну нови везир Куршид-паша је још с пута наређивао да се босанске трупе крећу граници Србије.[454] Почетком јула Куршид-паша је и сâм већ био у Зворнику.[455] Долазак ове војске на Дрину изазвао је најбоље расположење код београдских и шабачких Турака. Ну Сулејман-паша није био сигуран за себе: ако је Куршид Турцима носио слободу, за њега је, може бити, носио гајтан. У опште, Сулејман-паша је проводио у Београду тешке дане.

---

[452] *Staatsarchiv*, Н. К. R., 21 јула 1815. Хагер Двор. Рат. Већу.

[453] Вук, *Скуп.ь. Истор. Списи*, I, стр. 160. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 337—339. — *Споменик*, XXI, стр. 9. Вук и Сима Милутиновић не дају подједнако ове стихове. Адем-паша био је заиста велики пријатељ Милошев. Доцније кад су већ Куршид и Марашлија дошли на границу Србије он је уверавао Милоша да ће се уздржавати од непријатељства. *(Држ. Арх.* К. К., 196, 6 авг. 1815). Предаја Карановца могла је бити око 1-ог јула. Петог јула Милош је био у Ваљеву. Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

[454] *Staatsarchiv*, Н. К. R., Нота од 5 јула 1815. Прилог од 15 јуна. Извештај аустр. консула Паулића у Травнику. Вели да је тога дана изашао из Травника Ибрахим-бег, алај-бег, син Сулејман-пашин, с 5000 људи. — *Споменик*, XXII, стр. 48.

[455] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

Кад је Имшир-паша извео војску и отишао на Чачак, везиру је остало у Београду на 1500 војника. Незнатан број да ма шта отпочне, велики пак за издржавање у ратним приликама. Све што је могао с том војском то је да ради на утврђивању Београда и да учини по који испад у околину његову, која је од почетка маја већ преплављена српским четама. Деветог маја Сулејман-паша је излазио до Остружнице. Чувши да су ту неке српске страже, он позове своје трупе из околине Жаркова, растера Србе, запали Остружницу и у 9 сах. у вече врати се у Београд водећи са собом једну бабу коју је заробио. Уз пут је изгубио једног војника.[456] Двадесет-другог маја слао је 500 Турака против Ритопека, али су се ови вратили без икаква успеха.[457] Шестог јуна изађе лично са својим сином Омером и 1200 коњаника, растера Србе на Ритопеку, отиде у Гроцку а одатле у Смедерево. Десетог јуна врати се у Београд, али код Гроцке Срби изврше препад и син Сулејман-пашин буде рањен.[458] Ови су излети постајали све тежи; услед успеха на другим тачкама Срби су били све дрскији. Десетог и једанаестог јула Сулејман-паша је једва могао изаћи до Топчидера и вратио се оба пута са по неким губитком.[459]

Тако је Сулејман-паша дочекао и долазак Куршид-пашин на Дрину; везе између себе одмах су отворили куририма преко аустријског земљишта. Двадесет-четвртог јула стигли су у Варадин Куршидови изасланици и тражили допуштење за извоз хране за турску војску на Дрини.[460] Опште је мишљење било да Порта сматра Сулејман-пашу виновником ове српске афере и да Куршид има наредбу да га посече. Су-

---

[456] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 1-ог јуна 1815. Прилог од 25 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[457] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 26 јуна 1815. Прилог од 11 јуна. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[458] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 5 јула 1815. Прилог од 23 јуна. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[459] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 12 авг. 1815. Прилог од 27 јула. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[460] *Staatsarchiv*, H. K. R., Ноте од 11, 12 и 22 авг. 1815.

лејман је имао великих непријатеља међу самим Турцима, који су на њега бацали кривицу за све. Такав је био Мехмед-ефендија, београдски бина-емин, човек великог угледа на Порти. Извесну вероватност гласу да ће београдски везир страдати давао је факт што је он распитивао о формалностима при преласку на аустријско земљиште.[461] Ну свима овим гласовима учинио је крај султанов ферман који је стигао Сулејман-паши преко Куршида петог августа. Везир пресрећан прочитао га је пред Агемалом, тумачем земунскога контумаца. Султан је писао да његово достојанство мора бити очувано у Србији, да је већ издата наредба војсци да му пође у помоћ и да је с Аустријом све удешено односно хране.[462]

---

[461] *Kriegsarchiv*. H. K. R., 1 авг. 1815. Червенка Сигенталу. — 3 авг. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. Види се да би радо вратио Сулејман-пашу Србима из освете што у својој безобзирности није штедео Аустрију.

[462] *Staatsarchiv*, H. K. R., Без ноте. 19 авг. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

ГЛАВА VIII

ПОСЛЕДЊИ ПОКУШАЈИ ПРОТЕ МАТИЈЕ КОД РУСКЕ И АУСТРИЈСКЕ ВЛАДЕ У БЕЧУ

I — Прота Матија извештава руске дипломате о устанку у Србији и моли за помоћ. — Њихов одговор. — Аустријско држање према устанку. — Аудијенција Проте Матије код Франца I (8 маја).—Веровање устаника у наклоност Аустрије. — Неоснованост ових надања. — Нове молбе Проте Матије Двор. Рат. Већу. — Дворско Ратно Веће тражи његово истеривање из Беча. — Приватна помоћ из Аустрије.

II — Одлазак цара Александра из Беча (15 маја). — Последње руске поруке устаницима. — Повратак Проте Матије у Варадин (јул). — Слаби изгледи на страну помоћ.

I

Још 18 априла Прота Матија и друштво му у Бечу дознали су да је у Србији букнуо устанак.[463] До тога времена они нису престајали радити и код руске мисије на конгресу и код аустријског министарства, да се у Цариграду израде извесне олакшице народу. Извештени пак о устанку Прота Матија одмах достави то графу Неселроде (20 априла), а затим преда и молбу императору у име народа (27 априла).[464] Као увек одговор је био неодређен, саветовано је стрпљење и чекање, и Прота је те савете добијао преко лица

[463] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 244—246, 258.
[464] *Ibidem.*

другог реда, Недобе и Булгакова. По кашто је сем лепих уверавања чуо по неку врло неповољну реч, наравно од Недобе с којим су се Срби добро познавали. Десетог маја Прота му покаже Молерова писма из којих се види да устаници добро успевају, ну да би требало да им император пошље нешто пара, да се у овој невољи помогну. „А коме би дао, одговорио је Недоба, кад у Србији нема човека коме би се поверили, сви су неваљалци.“ „Има и добрих људи, којима би се смело веровати, одговори Матија Ненадовић. Нису сви неваљалци“.[465]

Код аустријског двора Срби нису били ништа срећнији. Још 11 марта, услед заузимања Проте Матије да се народу у Србији помогне, Метерних је поднео цару разлоге који говоре да је у интересу Аустрије да све избегава што би Порти могло улити злобу или неповерење и да према томе Србима не треба да се укаже не само никаква помоћ већ и да им, у случају невоље, не треба дати ни прибежиште на аустријском земљишту. Ову последњу драконску меру Државна Канцеларија је правдала пред царем нелојалношћу српских емиграната, који су с аустријског земљишта потпиривали незадовољство у Србији, радили на буни или чак били готови да учине и какав упад на ону страну, као што је прота Смиљанић намеравао да нападне Шабац, којим је поводом била отворена читава анкета. На овај начин Аустрија је хтела да избегне непријатна објашњења и спорове с Портом, а као разлог којим би маскирала ово нечовечно решење спремљене су биле као згодан изговор санитарне неприлике у Турској. У томе смислу Државна Канцеларија је давала одговор и српским депутатима у Бечу,[466] и у томе смислу Двор.

[465] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246.

[466] *Kriegsarchiv*, H. K. R., *Vortrag*, цару од 23 марта 1815. „Bei dem dermaligen Interesse Oesterreichs alles zu vermeiden, was der Pforte Argwohn oder Scheelsucht einflössen könnte, ergiebt es sich nämlich nach der Meinung der Hof- und Staatskanzlei von selbst, dass den serbischen Insurgenten weder irgend eine Unterstützung noch im Unglücksfalle eine Zuflucht auf diesseitigen Gebiete gestattet werden dürfe; die Erfahrung habe auch schon gelehrt, welchen Gebrauch diese Flüchtlinge von der ihnen bei uns zu teil gewordenen Gastfreundschaft zu machen pflegen und schon um deswillen sei es nicht rätlich uns ihretwegen irgend einer unangenehmen

Ратно Веће било је издало наредбе пограничним властима. Већ другог маја, тек што је устанак био букнуо, Двор. Ратно Веће извештавало је Метерниха да су на границн предузете све мере за успешно сузбијање Срба, који би хтели потражити прибежишта на аустријском земљишту.[467] Заиста српски бегунци дочекивани су ватром из пушака од пограничних аустријских стражара и морали су се натраг враћати.[468] Командант Варадинске Генер. Команде, фелдмаршал Сигентал, развио је у толико већу ревност, што се Сулејман-паша живо и отворено жалио на Аустрију и што су сви извештаји тврдили да су Срби устали на оружје, јер им је достављено да ће их Аустрија енергично потпомоћи. Сигентал је ову потајну агитацију уписивао у грех Проти Матији и пуковнику Стевану Живковићу, који се, како он вели, с још неколико „индивидуа“ баве у Бечу и који су преко писама, лажним обећањима односно аустријске и руске помоћи, закували целу ствар.[469] Међутим кад је устанак букнуо Прота Матија навали тражити још енергичније моралну и материјалну помоћ у аустријске Државне Канцеларије. Најзад осмог маја добије аудијенцију код цара. Прота исприча све невоље које су народ принудиле да се опет лати оружја и замоли да се цар заузме с осталим савезницима да се Сулејман-паша смени и да

Verflechtung mit den Türken auszusetzen, während der jetztige Gesundheitszustand im türkischen Gebiete zugleich den schicklichsten Vorwand zur Verweigerung ihrer Aufnahme auf k. k. Boden darbiete. Diesen Ansichten fügt die Hof- und Staatskanzlei noch die Bemerkung bei, dass sie in letzterem Sinne sich bereits wirklich gegen die hier anwesenden serbischen Abgeordneten geäussert habe. Sie ersuchte daher den Hofkriegsrat die Grenz-General-Kommandanten hiernach anzuweisen und zugleich zu belehren, bei jedem Anlass die türkischen Behörden unserer aufrichtigen Freundschaft zu versichern, dagegen alles, was eine Teilnahme an den Schicksalen der Serbier zeigen könnte, folglich auch jede Berührung der wahrscheinlichen Ursachen des emporglimmenden Aufstandes sorgfältig zu vermeiden.“ Одобрено по налогу царевом 15 јуна 1815. Rainer m. p.

467 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 14 маја 1815.

468 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 1 јуна 1815. Прилог од 23 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу.

469 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 25 маја 1815. Прилози од 18 и 20 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу. За Цукића Сигентал је питао, да ли да га, ако му падне шака, преда турским властима, пошто је, прешавши кришом кордон, отишао у Србију да буни народ.

се народу олакша. „Ви сте упливали у једну воду из које ћете мучно испливати“ рекао је Франц I. „Ваше Величанство, ми нисмо упливали у ту воду од какве наше силе и непокорности султану, но нужда нас приморала, гора него 1813 године, кад се нас пола у Сави подавило, а пола под вашу заштиту пребегло. Па кад се сада на суву давимо, боље једаред на воду напливати, па ко се удави, а ко остане. Ако Ваше Величанство са осталим савезницима и само мали прст пружите, то се надамо да ћемо моћи коликогод испливати, а ако ли не пружите а ми ћемо се и на суву подавити.“ „Ја вам ништа помоћи не могу, одговори цар, ја сам сада у пријатељству с Турцима. А шта иштете и какву помоћ?!“ Прота затражи барута, олова и да се изда секвестирано оружје које су емигранти пренели. „Е, да вам дам пушке да пуцате на Турке!“ „Нё да пуцамо него да се бранимо док нас Ваше Величанство са осталим савезницима не заштитите!...“ Прота замоли још да се емигрантима допусти да се слободно врате у Србију. „А ко вам брани!“ прихвати цар. „Хоћеш ли и ти кући?“ „Хоћу, Ваше Величанство, како нам прошену милост поклоните.“ Најзад цар му одговори да ће му дати одговора и да причека још у Бечу.[470]

Срби су, према Протиним извештајима, доста оптимистички гледали на расположење Аустријино, чудећи се само зашто не почне једном без сметње пропуштати оружје, муницију и бегунце. Двадесет-седмог маја П. Молер пише Проти Матији: „ми јешче никакве нужне милости добили нисмо од царства: вода је јако од нас затворена... зашто нам је удивително да овако немилостиво поступа се с народом.“ Што је прешло људи у Србију, прешло је кријући се од кордона. „А оставшем прочем народу нашем не допушта се ни у гранично село доћи, а народа сила тамо, још из бившег фрајкора,[471] пак знате како им је, хоће да се на води ноћу подаве бегајући и препли-

[470] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 259—260.

[471] Реч је овде о фрајкору, који је формиран 1813 године од српских емиграната, у намери да се пошљу против Наполеона. Испор. стр. 56—57.

вавајући..." Молер вели да се обраћао аустријским властима и препоручивао им народну ствар, али узалуд. „Но одозго надамо се сат на сат!" Тога дана, 27 маја, Молер је у своме оптимизму, који су делили и остали његови другови у Србији, упутио у име своје, Милошево и Цукићево, писмо Метерниху, достављајући му име српскога главнога лиферанта у Аустрији, некога Јована Кнауза Јакова, с молбом да му се допусти да извози све војне артикле у Србију, који ће му бити плаћени готовим новцем.[472]

Ну ово надање поглавица у Беч било је напразно. Аустријско гледиште на српски устанак није се променило ни после аудијенције од осмога маја. На нове молбе Проти је одговарано у Државној Канцеларији да Аустрија у тадашњим приликама не може ништа за Србе да учини;[473] на три недеље после аудијенције, 3 јуна, цар је одобрио све предузете мере које су му изнесене у рапорту од 11 марта. Све што је Аустрија чинила то је да морално брани Србе, бранећи тиме и себе, да је тобоже буна скована на њеном земљишту. И пред турским пограничним властима и пред Портом у Цариграду она је за све бацала кривицу на окорелог Сулејман-пашу.[474]

Међутим Прота Матија, поред свега одбијања, настави упорно своја мољакања. Шеснаестог јуна је тражио од Двор. Рат. Већа допуштење да може отићи до Србије да се договори са старешинама народним па да се опет врати у Беч; двадесет-другог јуна упутио је молбу да се емигрантима допусти слободан прелазак у Србију; да се Србима врати оружје секвестирано 1813 и да им се старо и неупотребљиво прода за

[472] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула. Прилог писмо Метерниху са Забрежа, под 27 мајем 1815. — *Polizeiarchiv*, Извештај са српске границе од 18 маја, о надама Срба у Аустрију.

[473] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 260—262.

[474] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 18 маја 1815. Двор. Рат. Веће Сигенталу. На жалбе Сулејман-пашине да је Аустрија крива за нереде у Србији да му одговара. „Die Ursache des wiederholten Aufstandes in Servien darf derselbe [Сулејман-паша] nicht in einer diesseitigen Unterstützung sondern nur in der Behandlung dieses unglücklichen Volkes suchen welchem die verheissene Amnestie nicht zugehalten wurde und dass fortwährend auf das unmenschlichste misshandelt wird."

новац;[475] двадесет-петог јуна, наводећи да је пут од Београда до Шапца слободан, опет је тражио допуштење да иде у отаџбину, те да изнесе отуда своје имање, које се састоји поглавито у стоци. Прота је мислио да ће му овај изговор помоћи да само слободно оде до своје браће. На све ово Двор. Ратно Веће није ништа одговарало, напротив оно је дало мишљење или да се овај српски патриота стави под полицијски надзор или истера из Беча.[476] На срећу Проте Матије Државна Канцеларија није прихватила овај предлог те је тако и даље остао у слободи.

Ну и ако Срби нису били помогнути од Аустрије, они су се помогли њоме како су могли. Пошто су устаници, одржавши победу на Палежу, дошли у додир с Аустријом, многи Срби из прêка стали су кришом достављати својој браћи велике количине праха и олова и слати четнике: најревноснији су били у Срему Јовица Адамовић, Гаврило Стефановић и Милош Урошевић,[477] а у Панчеву Ђорђе Пекић, који је са својом браћом до 20 августа претурио у Србију преко 320 људи.[478] Василије Демелић из Пањове био је готов да дâ 100.000 форинти за куповање муниције, само је тражио од Проте Матије да се нађе начин да она сигурно до Србије дође.[479] Најзад ту је био велики број других лица, мање знатних по имену, који су храбро кроз аустријске страже, а често и под ватром из пушака, превозили на српску обалу муницију и оружје.[480] Ова помоћ Срба из Аустрије била је од неоцењене важности за устанике, који су уставши против Турака били готово без муниције.

У Србији је било људи који су се у материјалном пожртвовању такмачили са својом браћом с оне стране

---

[475] *Staatsarchiv,* Н. К, R., Нота од 4 јула 1815. Прилози молбе Проте Матије, датиране у Бечу 28 јуна и 4 јула.

[476] *Staatsarchiv,* Н. К. R., Нота од 10-ог јула 1815. Прилог молба Проте Матије од 7 јула.

[477] М. Петровић, *Финансије и Установе,* II, стр. 14—17.

[478] *Држ. Арх.,* К. К., Аустрија. П. П., 19 авг. 1815. Панчево. Ђ. Пекић Милошу. Тамо и друга писма у којима има доста сличних примера.

[479] *Споменик,* XXX, стр. 8.

[480] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 1815. 7. 10. Велики досије о овим лицима.

Саве и Дунава. Илија Марковић, поред силног барута купљеног у Аустрији, послао је Милошу на народне циљеве својих 12.000 дуката у злату.[481] О Николи Милићевићу — Луњевици остало је тврђење да је, кад је Милош пристао да устане на Турке, донео у Црнућу на народне потребе „пуне бисаге талира“, итд.[482]

II

Цар Александар отишао је из Беча у половини маја, али су били заостали руски дипломати који су имали да заврше послове на конгресу. Прота Матија обилазећи аустријска министарства није заборављао ни Русе, и најзад по њихову савету почетком јула он напусти Беч и дође у Срем с доста добрим гласовима. Каподистрија му је рекао да иде у Србију и да каже народу да иште мир од султана. „Господар Император је и сад и то последњи пут писао нашему посланику у Цариград да преда ноту султану да престане оружаном руком наступати у Србију, у противноме случају посланик ће писати генералу Бенингзену у Бесарабији, који ће добити заповест од Господара Императора да с 40.000 војске пође на Дунав, и без сумње султан ће попустити и дати мир“.[483] Генерал Бенингзен добио је заиста заповест да мобилише знатну војску на Пруту.[484]

---

[481] М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама*, Нова збирка, стр. 106. 23 авг. 1815. Милош кнезу Илији Марковићу у Шабац. Захваљује му живо на послатих 12.000 дуката у злату. „Фала, брате, на оваком племенитом пожртвовању, а ја ћу свагда теби и твојој породици бити одан и признателан, докле год живео будем; а после мене моји млађи биће вама и дому вашем одани и признателни. Пре месец дана добио сам барут у сандуцима у тридесет хиљада тестета, које си у Цесарији купио и по Јовици Николајевићу преко Ваљева послао...“ Овом „пожртвовању братском“ Милош је одавао с Љубицом најтоплију хвалу са жељом „да се таки хиљадама у нашој домовини множе српски родољуби.“

[482] Ја ово називам само „тврђењем“, јер се у *Држ. Арх.*, у досију Ник. Милићевића — Луњевице, налази његова молба Држ. Савету од 10-ог јула 1839, где је изређао све своје заслуге за Отаџбину, па и мање знатне, а о овоме ни речи не спомиње. — Испореди С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 139. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 310.

[483] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246. — *Споменик*, XXX, стр. 8. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 17. — С. Милутиновић. *Историја Србије*, стр. 394—395, 425.

[484] *Ibid.* — *Moniteur Universel*, број од 5 авг. 1815. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. Многи извештаји о истом предмету.

С овом вешћу Прота Матија стигне око 10-ог јула у Варадин, одакле се поново обраћао преко мѣсне Генер. Команде Двор. Рат. Већу да му се дâ одговор на молбе које је предао у корист народа.[485] „Из свега... што смо год од зимус до данас за народ наш чули од кога му драго, само види се за наш народ једна прилична надежда, а никакве сигурне и поуздане тврде надежде немамо ни од кога и ово је најнужније и најважније ради народа да ви знате, које од вас не тајимо но спешимо и за раније вама јављамо." Тако је писао Милошу 24 јула Гаврило Николајевић, после разговора који су његови пријатељи имали с Протом Матијом у Варадину. Овакво пак уливање наде није много значило у моменту кад су две султанове војске биле на граници Србије. Гаврило Николајевић је то и сам знао. „Ако ви од ове наше надежде немате бољу... писао је он даље, ви на ову нашу надежду не ослањајте се ни мало." Он је саветовао да се пошљу два депутата одмах савезним владарима у Париз, и да траже милост за народ. Срби су увек, поред свега узалудног рада на конгресу, веровали у помоћ тих владалаца. Разлози су Гаврила Николајевића врло наивни: „Саде нашему народу може изићи срећа" јер „цареви пуни су радости" што су уништили Наполеона.[486] Двадесет-шестог јула други један извештач пише да су: „новине ... верло добре, Бонапарту францускога бившега императора уфатили су Енглези и сада ће све добро бити".[487]

Такви су били политички изгледи кад је Куршид-паша изашао на Дрину и кад је Марашлијина авангарда стигла у Ћуприју: сем савета ничега позитивног и одређеног.

---

[485] *Staatsarchiv*, Н. К. К., Нота Двор. Рат. Вѣћа од 30 јула 1815. Прилог Сигенталов извештај о захтеву Проте Матије.

[486] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 88—96. Датум *24 јун* извесно је погрешан. Прота је тада био у Бечу. Види стр. 184. Гаврило Николајевић приложио је уз писмо Милошу и концепте писама, које би требало писати на име владалаца и њихових министара.

[487] М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 17.

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ С КУРШИД-ПАШОМ И МАРАШЛИ-АЛИ-ПАШОМ

I — Милошева политика. — Милошево писмо босан. везиру Куршид-паши (6 јула). — Бој на Дубљу (14 јула). — Милош и Ибрахим-паша. — Долазак румелијске војске на границу Србије. — Милошев одлазак на Мораву. — Куршид-паша позива Милоша на преговор. — Поруке нишкога владике Србима. — Милошев одговор.

II — Куршид понавља свој позив Милошу. — Милошев одлазак у Куршидов војни стан (9 августа). — Преговори с Куршид-пашом. — Буruнтија Куршид-пашина српскоме народу. — Милошев повратак (13 авг.).

III — Марашли-Али-паша, румелијски валис, позива Србе на преговоре (8 авг.). — Преговори српских старешина на Морави с њим. — Одлазак српске депутације у Цариград (12 августа). — Срби пропуштају једно одељење турске војске у Београд.

IV — Милошево зазирање од Марашлије. — Милошев долазак моравској војсци. — Састанак његов с Протом Матијом у Белици. — Милошев одлазак у војни стан Марашлијин (29 августа). — Преговори о миру. — Марашлија извештава Куршид-пашу о примирју. — Милошево заузимање за браћу Реџеп-аге адакалског. — Цукићева афера. — Испад босанске војске у Мачву (27 и 28 авг.). — Марашлијина политика.

I

У половини јула турска војска била је готова да пређе Дрину и да упадне у Мачву. После предаје Карановца Милош се одмах крене тамо преко Ваљева. Тренутак је био врло тежак за Србе. Милош је знао

да се са султановом војском Срби не могу борити; он на то није ни мислио; од самога почетка војне он је радио да сврши са Сулејман-пашином управом и његовим зулумћарима, па да после, кад дође царска војска, преговара с везирима и моли султана за милост. Услед тога он није дирао у „царске градове.“ Војујући против Сулејман-паше Милош је већ био писао писмо бина-емину београдском у коме је изјављивао покорност султану и жељу да се раскрсти само са Сулејман-пашом.[488] Извештен да је Куршид-паша стигао у Зворник Милош му 6 јула отправи из Ваљева у име своје и осталих народних старешина писмо у коме му изјављују своје „поздравље и покорност,“ тражећи да везир допусти народу да му изнесе своје невоље, њему из чијих је руку 1813 године примио милост султанову. Писмо је пуно лојалности и изјава верности султану. „Немој помислити, честити велики везиру, да смо ми подигли се против цара и цареви већила, немој помислити да је Сулејман-паша по ономе владао, како си ти у име великоможног цара казао, и да је он с нама као царевом рајом поступао, него као вук с овцама.“ Предложено је Куршиду да им допусти доћи до њега или да им пошље своје људе да му све своје теготе искажу, те бар да зна, ако је намислио на њих с војском да удари, зашто против њих војује. Наравно Србима је било стало да кажу везиру да се, у овом последњем случају, неће лако подати и да ће се борити до последње капи крви. „Немој и то мислити да смо се уплашили те ти ово пишемо. Ми се већма ни од кога плашити не можемо него [што] смо уплашени од зулума, и у име Бога хоћемо се сваком противити, који на нас пође и уздамо се у Бога и у правду да ћемо од цара милост по правди нашој добити“.[489]

Србима се дала прилика, неколико дана доцније, да даду један пример свога отпора. Кад је Милош из Ваљева сишао низ Тамнаву у шабачку нахију, где је

---

488 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1 авг. 1815. Червенка Сигенталу.

489 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 87.

утврдио још боље бусије према Али-паши зворничкоме, који је био изашао у Јадар, стигне му извештај да је једно одељење авангарде везирове већ ушло у Мачву, под заповедништвом Ибрахим-паше.[490] Паша је имао са собом на хиљаду Босанаца и три стотине Никшићана, и ушанчио се био на Дубљу да би одатле ометао да се Мачва и Поцерина не дигну, а евентуално, кад му друга војска стигне, да га ту смени, те да он пређе у Шабац.[491]

Четрнаестог јула рано Милош стигне на Дубље и позове Турке на предају. Наравно узалуд. Пошто се војска снабдела по његовој заповести заклонима од проштаца, Милош нареди јуриш на турски шанац око три сахата после подне. И под заштитом својих штитова Срби су имали доста муке док су се приближили турскоме шанцу, одакле је непријатељ сипао смртоносну ватру из пушака и прштоља. Ипак нападачи ускоче у утврђење и одмах затим умукну и турске пушке. Настало је клање и гушање у шанцу. Најзад Турци се даду у бегство, ну Срби их готово све побију или похватају. Од хиљаду и триста Турака било је осамдесет и три заробљено, једно осамнаест их је умакло у Босну на својим брзим коњима, остало је било побијено. Међу заробљеницима био је и сам Ибрахим-паша. Српски губитци били су на педесет људи, али ту су пале и две војводе: Милић Дринчић и Симо Ненадовић, брат Проте Матије:[492] „храбри јунаци, жа-

---

[490] Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 353. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 160. Први назива овога пашу Мараш-Али-паша, други Али-паша Никшићски; М. Ђ. Милићевић назива га Ибрахим-паша Мараш. Сам пак паша за себе у писмима каже: „От мене *Ибрахим-паше Никшића* мојему доброме пријатељу, итд..." *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 12. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 16 авг. 1815. Прилог од 2 авг. Сигентал Двор. Рат. Већу. Назива га: „Marasch-Ibrahim-pascha aus Neschkschah gebürtig." По једном аустријском извештају Ибрахим је био маглајски паша.

[491] С. Милутиновић, *Историја Србије*, loc. cit. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, loc. cit. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 11 авг. 1815. Прилог од 1 авг. Сигентал Двор. Рат. Већу. По турском причању јавља да је на Дубљу било 900 Турака и 300 Срба из Мачве, који су Турцима били верни.

[492] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 353—368. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 160—161. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 16 авг. 1815. Прилог од 2 авг. Сигентал Двор. Рат. Већу. По турском извору Милош је

љења достојни!“[493] После пораза турског на Дубљу Мачвани су пристали сасвим уз своју браћу, дотле су се непрестано колебали. Турци се пак повуку на Дрину а Шапчани почну говорити о предаји.[494]

Кад су Срби довели Ибрахим-пашу пред Милоша овај га лепо прими. Одмах га ослободи и умири, откупи његове ствари од војника, јер су га били опљачкали, и поврати их паши. Милош је неколико дана задржао Ибрахим-пашу са собом, одавајући му све почасти које приличе његовом достојанству; од непријатеља он је гледао да начини себи и народу посредника код Куршид-паше. Милош је с њим разговарао о свачему: о силним зулумима, о наметима Сулејман-пашиним, о невољи у коју је народ пао да се сам заштити од зулумћара, јер српска сиротиња није устала на цара, већ тражи и нада се од њега правицу да добије против својих мучитеља и тирана. Ибрахим-паша је признао и увидео све српске невоље, давао је за право Милошу и уверавао га, кад би султан дознао све невоље народне, да би их и сам скинуо за тада и за увек. Препоручивао је Милошу само да на свога цара руку не диже и да се не помеша с неким страним краљем као Карађорђе с Московом, него да прионе цару за скут, а цар ће га учинити везиром над Србијом. „Вељу ти овда и вазда цару се моли и тужи! Цара и очими и мајчими! Цару и служи и дај све што узиште, и преклањај му се до црне земље! Љуби му ноге и папуче, а и саме стопе куда шета! Цар нити је гладан, ни жедан, ни го, ни бос, ко јучерашња потурица, па нити ће ти заискати нити узети када што без душе!...“ Ибрахим-паша му је саветовао да одмах припадне на молбу Куршид-паши. „Он је велики у цара чоек, и све ти учинити може и хоће, што му се замолиш; тек што боље можеш

отпочео борбу „око 4 сах. ноћи... Борба је трајала до јутарње молитве, кад су Срби били разбијени; тек по поновљеном нападу од 15.000 Срба, били смо потучени, после отпора који је трајао више часова...“

[493] *Споменик*, XXI, стр. 10.

[494] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 25 авг. 1815. Прилог од 9 авг. Сигентал Двор. Рат. Већу.

увјери га, да ти с овијем свеколиким народом једнодушно својега у Стамболу цара и највoлиш, и њега тражиш, а да се њега све једнако држиш".[495] Милош није ни тражио друго до да моли и да преговара, Ибрахим-паша му је само улио више наде на успех. И Милош није оклевао. Одмах упути писмо Куршид-паши, и објасни наново српске наводе и лојалност народну према своме цару. Дознавши од Ибрахим-паше да је командант везирове кавалерије (делибаша) онај исти Али-ага Серчесма, коме се предао 1813 у Такову, Милош затражи да га везир пошље да се с њим о свему разговори.[496]

Међутим догађаји су се низали необично брзо и Милошево присуство било је потребно и на другој страни. У Ћуприји било се већ слегло доста турске војске, а Марашли-Али-паша, румелијски валис, кретао се већ из Ниша с главном војском.[497] Према турској војсци у Ћуприји била је српска војска у Белици, под заповедништвом Вујице Вулићевића и Аксентија Миладиновића. Одмах после боја на Дубљу Милош им је још отправио и свога брата Јована; сад је хтео и сам да види шта се тамо ради. Пред полазак он отпусти Ибрахим-пашу. С њим се је растао што је боље могао, обдарио га новцем, огрнуо новим ћурком и поклонио му једнога хата; није заборавио ни његовог чибугџију ни кафеџију. Последњи пут му је препоручио себе и народ и понизно поздравио везира Куршид-пашу. Његова је жеља и молба, говорио је Милош, да се Куршид-пашином руком зулум с народа скине, да српско дело он сврши. С Ибрахим-пашом Милош пошље босанском везиру и своја два човека да потврде ове речи.[498] Показујући оволико поверење и оданост Куршид-паши српски је вођ хтео да га тиме

---

[495] С. Милутиновић, стр. 373—374.

[496] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9 verso. s. d. Куршид-паша Милошу. — Испор.: примедбу 501.

[497] *Споменик,* XVII, стр. 135. Писмо Марашлијино султану.

[498] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9. Из овога писма види овај детаљ и уверења које је Милош давао Ибрахим-паши. — Ибрахим-пашу Милош је вероватно отпустио 24 јула. (Испореди: примедбу 500 и М. Петровића, *Финансије и Установе,* II, стр. 16).

придобије, знајући добро да њему није све једно да ли ће он Србију примирити или Марашли-Алипаша. Милошу је добро било познато да су турске старешине увек у суревњивости и да много на своју руку раде.[499]

Испративши Ибрахим-пашу Милош остави на Дрини Петра Молера па се крене српскоме логору у Белици.[500] Ну док је он путовао тако ка Морави стигне му Куршид-пашин одговор на писмо којим је тражио да му овај пошље Али-агу. Куршид-паша је одговарао Милошу да ће с народа зулум скинути и да слободно дође с Ибрахим-пашом, али да му Али-агу не може слати.[501] Ну у исто време му нагласи да „с пушком раја бити не може.“ То је услов примирења, иначе ће их цар силом покорити. „А грех на твоју душу“ завршивао је везир.

Наравно у онако тешким приликама овај одговор Куршид-пашин био је за Милоша врло повољан. Вести које је добио с Мораве биле су исто тако повољне и пријатне. У Ћуприји се слегла истина силна војска, већа него Куршид-пашина,[502] али ипак Турци показују вољу за преговарање. Нишки владика упутио је писмо Милошу, пуно хришћанских поука и љубави; јамачно га није писао само из властитих побуда већ и по вишој заповести. Владика уверава да ће Марашлија бити бољи за народ него што је Мустафа-паша био; да се народ ничега не боји већ да пошље у Ниш посланике да их он пред Марашлију изведе; да се не буни даље

---

499 Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 376–377.

500 Милош је ишао у јагодинску нахију преко београдске и рудничке. Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 96, 100 и 102. (Писмо Милошево од 26 јула датирано у београдској нахији, од 27 јула датирано у Руднику, од 30-ог јула у јагодинској нахији). — Види још Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 162. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 383.

501 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 9 verso, s. d. Куршид-паша Милошу јавља да је примио његово писмо „...Сер-чешма Али-ага сад вам није лазум [потребан]. Ако сте ви царева раја, Ибрахим-пашу узмите и, како је по рајинском путу, сваки узмите мараме и вржите око врата, рај [опроштај] и емин [милост] иштући мени дођите. От ове руке ако дођете, ништа ви бити неће, на рајалук рахат, мирни ћете бити, и што је на вама зулум нека знате да ће се дигнути, тај зулум немојте мислити имати...“

502 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 114. Писмо Милошево од 1 сепТ. 1815, у коме упоређује обе војске.

и упропашћује, те да га као стоку продају на трговима по Турској Царевини.[503]

Милош је добро разумео да је овај позив од самога Марашлије, и његов одговор на писмо владичино — писан 26 јула у београдској нахији — био је заиста политички и речито састављен. Милош признаје да је српски посао „дело ђаволско," као што га је владика назвао, али то ђаволско дело није отпочео српски народ, већ Сулејман-паша са својим доглавницима. Отмица имања, харач од тринаест гроша, порез по шездесет и по сто гроша на главу, отимање жена, девојака, деце, припицање живих људи на ватри, набијање на коље, заиста су „дела ђаволска а не человеческа." Да се српска деца продају по трговима и то народ зна, али томе он није крив већ овакви зулуми. „Ми смо грешни народ и желимо покајанија, али је турски зулум превазишао наше грехе, и Бог је допустио да ми зулум обарамо, а стараћемо се да никакво богопротивно дело не учинимо, а цару честитом молићемо се да нам милостив буде и рахат поклони..." Затим је позивао владику, као архипастира Христова стада, а преко њега и Марашлију, као царевога верног служитеља, да се потруде да народ „срећан буде и да милост код великоможног цара добије." Милош је био изложио и пут којим ће се до овога доћи. Турска војска да не упада у Србију докле народна молба преко српских посланика не буде изнесена царскоме Дивану, а Милош се већ надао да ће се дотле још више осетити благодет руске интервенције у Цариграду, коју је он назирао у миролубивости Марашлијиних порука. Није изоставио и српске погодбе да изнесе: народ не може пристати на оно што је било у Мустафа-пашино време и ако бољи мир не тражи, јер зликовци убијају добре везире, као што су убили Мустафа-пашу и народ упропастили, да и данас не може да се смири; од сад да не буде у земљи више којекаквих зулумћара „под именом Турци" — овде су Срби подразумевали босанске и арнаутске потурче-

[503] *Споменик*, XXXVII, стр. 147. Писмо без датума.

њаке — већ само царски везир са правим Османлијама, који ће седети по градовима, земљу бранити и царске заповести испуњавати. Народ ће пак увек бити у царевој руци, „његова сабља а наш грех!" Милош је истицао да је „мисао" и „жеља" народна искрена и лојална, и да ће се то боље видети кад дођу везирови људи и владика с њим да преговарају. На крају енергична изјава да ће честити везир погрешити и бити одговоран и пред Богом и пред царем, ако „преуми" народ „силом на предају натерати." „Јер ми, докле жив један тече, који оружје носити може, предати се нећемо, и заклели смо се оног посећи, који би измежду нас о предаји опоменуо, докле цару наше страдање не покаже се и царев ферман не видимо. А кад сви, који пусат носити може изгинемо, просто им наше робље, бар га очима гледати нећемо шта се од њега чини! Ово теби духовно јављамо, одговарајући на твоје честно писмо, и јесмо твој покорни народ сербски и наш старешина — Милош Обреновић".[504]

II

Тек што је Милош био дошао у Белицу, где су Срби били подигли утврђења на Липару, стигне му, 30 јула, и друго писмо од Куршид-паше и једно од Ибрахим-паше.

Наде, које је Милош полагао на Ибрахим-пашу, нису биле напразно. Све што је чуо од Милоша казао је везиру: причао је о Милошевој памети, о његовим лепим жељама, о његовој покорности и верности цару и његовим ћехајама. „Сваку ријеч вашу, уверавао је Ибрахим-паша, коју сам везиру представио, једну ми поврнуо није, коју бегенисао није." Позивао је Милоша да се одмах одазове позиву везировом и да му на разговор дође, уверавајући га да ће добити милост којој се није надао. „А ја вам задајем тврду божију вјеру, за које ћу пред Богом товапити за вас, ако што

[504] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 96—99. 26 јула 1815. У логору у београдској нахији.

вами буде зло. Тога ради, без сваке сумње, ајдете час прије".[505]

У писму Куршид-пашином Милош је нашао само потврду за ово све. Од Ибрахим-паше и оне двојице Милошевих људи, који су с пашом на Дрину били послани, он је дознао жеље народне да, се његовом руком зулум с народа скине, и обећавао да ће то учинити. Позивао је Милоша и Молера да му дођу са до петнаест разумних људи те да о овом послу говоре. Али-агу Серчесму везир је био послао у Лешницу да прими ове изасланике народне и да му их у стан доведе. Куршид је обећавао свечано да ће их отпустити слободно ако се посао не сврши, па ће их после силом натерати на покорност. „Ако ови посао неулегне опет са Сер-Чешмом где се састанете до онога ћу вас места здраво и мирно допратити, после тога збожијом помоћи, бијући и тучући, у рајалук ћу вас утерати. Ето вам сад по мом рају и аману! Устаните и разумне те људе јошт узмите, у Лешницу дођите, сас Сер-Чешмом-Али-агом мени ајдете, немојте се бојати"!..[506] Усмене поруке преко повереника биле су још лепше.[507] Ибрахим-паша пак препоручивао је Милошу, кад у Лешницу дође и састане се са Серчесмом, да и њега извести те да и он пред њега изађе.

Вести за Милоша нису могле бити пријатније. Турци и на Дрини и на Морави место да хитају што пре земљу да освоје, хоће да преговарају. Видевши како је ствар на Дрини добро пошла, Милош се одговарајући Куршид-паши правдао што није дочекао у Мачви његов одговор: Турци на Морави били су наумили да поробе народ, те је зато морао тамо брзо ићи. Заиста Марашли-Али-пашина авангарда имала је баш у то време један незнатан сукоб са Србима, који је он после представио у Цариграду као неку необично

505 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 12. 25 јула 1815. „у ордији на Брањево", Ибрахим-паша Милошу и Петру Молеру. Примљено и одговорено 30 јула.

506 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 11. s. d. Куршид-паша Милошу и Петру Молеру. Примљено и одговорено 30 јула.

507 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 авг. 1815. Митровица. Ухазијус Сигенталу.

велику победу.[508] „Чудим се да ме и овај везир, чрез владику нишевачког, на разговор позива, а Турке пушта да робе, писао је Милош Куршиду. Но ја ни с ким другим разговор водити нећу него с тобом“.[509]

Пошто је тако ставио до знања Куршид-паши да и Марашлија позива Србе на договор, Милош је хтео да зна, пре него што пође на Дрину, какве би погодбе биле од стране Марашлијине, јер је владика већ више писама писао у духу свога првог писма Србима. Сутрадан, 31 јула, Милош позове владику нишког да му с два везирова човека дође на разговор, у манастир Јошаницу у недељу 1-ог августа.[510] Ну како се на време нису могли споразумети, владика није дошао на састанак и Милош пође на Дрину, куд га је вукао Куршидов позив. Тек што је дошао у Мачву за њим стигне нов позив од Марашлије, опет преко нишког владике који му јавља да румелијски валис има ферман од цара земљу да умири. Српски вођ се нађе у пријатној забуни, и извини се владици за који дан. „Овај везир каже, писао је Милош, да он има ферман на Сербију низам учинити, и ви отуда јављате да тај светли везир на Сербију ферман има!“ (8 авг.).[511] Милош није хтео да се врати на Мораву док не чује Куршидове погодбе. Од Куршида се више надао него од Марашлије: Срби су однекуда држали да је Куршид српскога порекла, знали су да им је он дао амнестију 1813 године, и да је раније радио под Карађорђем да се Србија умири.[512]

Решење Милошево да иде Турцима на разговор била је страшна ствар и за њега и за његову околину.

---

[508] *Споменик*, XVII, стр. 135. Марашлијино писмо султану.

[509] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 100. 30 јули 1815, у јагод. нахији Милош „Ибрахим-паши Никшића“ и „везиру босанском Рушит-паши.“

[510] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 104. 31 јул 1815. Милош митрополиту нишком.

[511] *Id.*, стр. 105. 8 авг. 1815. У шаб. нахији у логору. Милош нишком владици.

[512] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 59, 402. Вели да је био из параћинске нахије. — *Сербијанка*, IV, стр. 141:

„Исти везир од српске је крви,
Прем у дјетству потурчен је саму...“

То су најкритичнији тренутци у његову животу. Ићи Турцима на преговоре, као поглавица устанка, било је по нормалном схваћању психолошка немогућност, поред свих турских обећања и позива. Ну Милош је увидео да мора преговарати са султановим везирима: само својим изласком пред њих он је могао доказати да народ жели искрено мир, да се није дигао против султана већ само против тираније Сулејман-пашине. Помоћи није било ниоткуда. Двадесет-седмог јула прелазио је један српски изасланик у Митровицу, и у име народа нудио Србију аустријској заштити. Одговор је био неодређен, као и увек.[513] Милош је морао ићи напред: „бити ил' не бити."

Поред свих опомена своје околине српски вођ узме са собом свога писара Димитрија с неколико кнезова и кметова и нешто послуге и оде на Дрину у Турке. Код Лешнице састао се са Серчесмом Али-агом и Ибрахим-пашом. И ако је ишао на везирову реч и образ, ипак запита Али-агу, је ли вера? „Тврда је моја вера" одговорио је Турчин. Тако Милош пређе Дрину на јањинској скели и изађе пред везира, који је био са својим станом на Орлову Пољу (9 авг.).[514]

Куршид-паша прими Милоша весело и са шалом. „Ти ли си Милош?!" — „Ја сам, честити везиру!" — „А ја чујем: Милош, Милош, Милош; мислио сам да су ти рогови већи него моја катарка [на шатору], а сад видим да нема ни четрдесет ока човека, као у печеном јарцу!" — „Тако је, честити везиру, прихвати опет Милош. Једна коза ојари двоје јаради и од једнога кожа иде на бубањ, а од другога на свето јеванђеље. Тако је и са мном: бубњев глас ударио на мене, а Србија је пуна људи и већих и јачих од

[513] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 21 авг. 1815.

[514] *Држ. Арх.*, К. К., 141. 7 јуна 1828. Јеврем Обреновић Милошу. „Како што сам јучер В. С. јавио да босански везир намерава с војском на Дрину доћи, то је истинито, јербо већ, како јучер реко, фуруне се праве *на Орлову Пољу (то је оно место где сте ви везиру прелазили)*..." — Да је састанак био 9-ог августа види се из писма Милошева нишком владици од 8-ог авг. у коме каже да је Куршид-паши јавио да ће му „сутра на разговор доћи." (Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 105).

мене"![515] Везир ово прими као шалу па затим одмах отпочну прави разговор. Милош је живо доказивао везиру све нужде и невоље народне, све глобе и гоњења, које је од Сулејман-паше претрпео, изјављујући верност народа цару и његовим везирима и молећи га да их са султаном измири. Куршид-паша је лепо примио ову изјаву, обећао мир и безбедност Србима у будућности под другим пашом, али је тражио да предаду оружје да га он цару пошље, као несумњив доказ покорности и правога поданства и рајалука. Од прилике оно што је било 1813 године, кад је био прегазио Србију: амнестија, обећање лепше будућности и то без оружја! Милош је увидео да је то последња реч везирова и није се могао опирати. Он је дао на све свој пристанак, и уверавао је Куршида да ће гледати и народ да наговори да на то пристане.

Четири дана провео је Милош у турском табору разговарајући с везиром о српским пословима. Куршид је желео да задржи Милоша а остали кнезови да отиду и да објаве војсци и народу његове погодбе. Овај захтев пренерази Милоша и он стане лукаво и живо доказивати потребу да он лично објави народу везирову вољу и разговоре које је с њим водио.[516] Заиста ово му и помогне и везир му изда буруптију на име народа, у којој је укратко изложио своје захтеве и обећања. „От мене, великог везира, Уршит-паше, босна валеси, у београдском санџаку кнезовима и кметовима и поповима и коџабашама и осталој раји поздрав! Ваш поглавар, обр-кнез Милош и остали кнезови рајалук иштући мене су дошли и од мене им је рај дат и кубул[517] учинио, и како је дато Милошу и онима кнезовима што су шњиме дошли рај, тако и вама свима, малом и великом, рај дајем, и на вама што је био зулум, усмено и писмено јесу ми казали и разумеосам. Ако Бог да што вам год зулума било

[515] *Споменик*, XXI, стр. 10. Милошево причање.

[516] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 114, у писму од 1 септ. 1815, Милош вели да је „хитростију (вештином)" измакао из шака Куршидових.

[517] Јамачно место кабул.

дигнуће се и сви хоћете р[ах]ат бити; и како сте за Мустај-пашиног времена рахат били искалисте да тако ра[х]ат будете, у цареву здрављу и девлету, ако рајалук укабулите и више ћете раат бити. Ама [ако] рајалук не примите греј на вашу душу!..“ Како им се пак тај опроштај (рај) даје, Куршид их је упућивао на Милоша: „из Милошеви усти хоћете разабрати и он ће ви усмено казати.“ Чинећи алузију на 1813 годину Куршид износи укратко, у чему су његове погодбе: „како сам и пре аман и рај дао и сад вам га дајем: *вас ћете ми силав предати*“ тј. све оружје. Одговор је тражио што пре.[518] Петога дана, 13 августа, Милош срећно изађе из турскога логора, праћен Али-агом Серчесмом и једним одељењем његових делија и врати се међу Србе.[519]

III

Кад је Марашли-Али-паша стигао на Мораву, њему се није свидело Милошево одсуство, он је био тврдо наумио да он примири Србију, и отуда његове толике поруке преко нишког владике. Из Ћуприје 8 августа Марашлија упути буруntију у српски војни стан на

[518] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 14. s. d. Куршид српскоме народу.

[519] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 авг. 1815. Митровица. Ухазијус Сигенталу. Јавља да је Милош Обреновић у Куршидову логору већ пет дана, те Срби верују да је превара од стране Турака. Лице, које је учинило то саопштење Ухазијусу, дошло је као повереник српскога народа и нудило Србију Аустрији, молећи у исто време за помоћ у муницији и оружју. — У другом извештају, од 31 авг. 1815, Ухазијус јавља Сигенталу: „Ein zweiter servischer Vertrauter brachte mir heute die Nachricht dass sich Milosh Obrenovich richtig durch vier Tage beim bosnischen Vezier Horshid Pasha im Lager befand mit selben Unterredungen und Unterhandlungen gepflogen, von ihm sehr freundlich empfangen und aufgenommen wurde, worauf sich Milosh den 5-ten Tag wieden von selben entfernte, bei seiner Rückankunft im Schabatzer Belagerungs-Insurgenten-Lager mit Jubel, nebst Lauffeuer durch alle Reihen empfangen worden, seitdem als den 27 t. d: aber in- und um Schabatz sich beideteils ruhig verhalten und keine Feindseligkeiten mehr unternehmen.“ — Љ. Ковачевић, *Неиздата Збирка*, 13 авг. 1815. Липолист. Петар Молер Милији Туфегџићу. Полазећи да обиђе свуда и пошто је послао „коника... на Баловинце и Црној Бари“, наређује му: „400 ока брашна понесите амо за ову јабанску војску и гос. Милоша да не буду без аире...“ Извесно овде је реч о Турцима који прате Милоша из Куршидова логора. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 381—382, 389, 391—394, 401—419. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 162—163. — *Споменик*, XXI, стр. 10—11.

Белици, позивајући народ на преговоре о миру. У тој прокламацији Марашлија је осуђивао поступак „оних старешина и муселима, који су царску заповест преступили и погазили, и толики зулум починили" народу, који се најпосле морао подићи на оружје у одбрану свога живота и своје части. Даље, обећавао је да тога више неће бити и да ће он казнити све зулумћаре народне и по налогу султановом завести мир и спокојство у Београдском Пашалуку. Најзад је позвао народ да „одма ваши кнезови и кметови и поштени људи, који се у тај посао налазе, час прије к мени да их пошљете и на овај посао сахат прије да дођете," те да се измире и утврди мир... „Цар кабули шчо ја начиним или развалим".[520] Српске старешине на Морави: Јован Обреновић, Вујица Вулићевић и кнез Аксентије Миладиновић[521] одмах ступе у односе с Марашлијом, и пошљу у његов табор кнеза Милоја Тодоровића и калуђера Неофита из манастира Николье, који изложе насиља Сулејман-пашина, замоле за милост уверавајући га да народ није никакво зло учинио и да жели остати веран султану.[522] Марашлија, који је већ и у својој прокламацији признао народне беде, лепо је примио њихове изјаве и навалио је одмах да се приступи примирењу, објављујући им да је он од султана послат да то сврши. Главни агент и посредник Марашлијин био је у овом послу његов ћурчибаша Јерменин Јордан Хаџи-Ђорђевић родом из Кесарије, хришћанин источно-православне вере.[523]

---

[520] Мита Петровић, *Неиздата Збирка*.

[521] Прва писма Марашлијина, која се чувају у *Држ. Архиви*, К. К., 196, адресирана су на ова лица, после састанка с Милошем он их адресира „сербском вожду и коменданту Милошу Обреновићу." На жалост на овим писмима писаним српским језиком датуми су турски, који су апсолутно нетачни, јамачно што их је писао човек невешт турском датирању. На једном писму имамо случајно оба датума и писар је 30 август идентификовао с 8 шабаном! Међутим 8 шабан пада 4 јула.

[522] Једно Марашлијино писмо овако почиње: „Поздравље од честитога везира кнезовима Аксентију и Вујице и свема оппитема! Ви дођосте, *аман рекосте царева раја хоћемо бити и кабахета немамо и никакво зло нисмо учинили и рајалук кабул учинисте...*"

[523] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 113—116. – 31 авг. 1815. Милош Марашлији; 2 септ. 1815. Милош ћурчибаши. Због овога посредништва дошао је у омразу и суревњивост с нишким владиком, који је

Марашлија није хтео да губи време у Ћуприји и Срби су морали ући у преговоре много дубље него што су желели. Марашлија је тражио да му Срби даду неоспоран доказ свога поверења и искрености и да не траже само време да одуље и зиму дочекају, доказ који би у исто време и у Цариграду учинио најбољи утисак. Наиме он је тражио да Срби пропусте у Београд његовога ћехају с нешто војске. На тај начин румелијски валија хтео је, у исто време, да метне руку на српско дело, јер му је ту част спорио Куршид-паша, код кога је Милош био тада и преговарао. Српске старешине пристану на овај важан корак у Милошеву одсуству.[524]

Срби одмах саставе једну тужбу на име Марашлијино, у којој су изређали насиља и глобе Сулејман-пашине, тражећи да их он избави ове напасти. То је све што су Срби тада захтевали. Сам је ћурчибаша Марашлијин помагао при састављању овога акта, он га је и превео на турски за везира (11 августа). Марашлија отправи ту тужбу у Цариград; носили су је Милоје Тодоровић и Неофит праћени везировим харем-ћехајом (12 августа).[525] Два дана доцније Срби про-

---

гледао да дође на београдску митрополитску столицу. Тумач за српски језик, писар Марашлијин, био је поп Димитрије Ђорђевић из Ниша. Овај је такође гледао да добије ту столицу за свога пријатеља неког протосинђела Гаврила и својим обманама код Марашлије да то Срби желе, а код Срба опет да то Марашлија хоће, у мало није успео, док није ухваћен у овим интригама. *(Држ. Арх.,* К. К., Копије писама, fol. 42—46. Више писама о овоме предмету).

[524] С. Милутиновић, *Историја Србије,* 390. Тврди да је Милош пре поласка на Дрину овластио кнезове на Морави да могу овако што учинити.

[525] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, 106. Јошаница 12 авг. 1815. Инштанције послате у Константинопољ. Први је потписник Вујица Вулићевић (Испор.: С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 421, 422, 443, 447). У народној молби султану од 27 септ. 1815 (Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 126) вели се да је ова тужба предата Марашлији 11 авуста и послата у Цариград по кнезовима и Марашлијином харем-ћехаји. — *Држ. Арх.,* К. К., 196, fol., 24 шевала 1230. Марашлија Јовану (Обреновићу) и Аксентију. Шаље им некакво писмо, које су *„ваш кнез и калуђер* из Софије пратили". [Први шевал 1230 био је 25 августа 1815 год. Према томе ово је писмо писано између 25 авг. и 22 септембра]. У писму од 2 септ. 1815, *(Држ. Арх.,* К. К., 196, fol. 23), Марашлија спомиње „кнезове", који су у Цариград отишли. У извештају руског посланика у Цариграду Италинског Кирику, руск. ген. консулу у Букурешту, од 2-14 септ. *(Моск. Госуд. Арх.)* вели се да су стигла *три српска депутата* у Цариград, од којих је један свештеник. Мислим да је овде тачан податак С. Милу-

пусте једно јако одељење везирове војске, под заповедништвом његовога ћехаје, које пође у Београд. Кад је та војска дошла у Баточину она се подели у два одељења: једно одељење пође преко Аџбеговца, а друго пак узме пут ка Рачи.[526] Чим је војска отишла за Београд, Марашлија је послао татарина у Цариград да јави ову радосну вест Порти.[527] Ћехаја везиров стигао је с војском на Врачар 18 августа.[528] Сулејман-паша држао се затворен у граду, али је одмах отворен саобраћај између београдске вароши и Марашлијине војске, коју су Земунци радознало посматрали с дунавске обале. Тек 28 августа, благодарећи посредовању бина-емина Мехмед-ефендије изашао је Сулејман-паша на разговор ћехаја бегу.[529]

тиновића и онај у првом писму Марашлијином. Оно пак где Марашлија спомиње кнезове извесно је ту реч и о писару депутације, кога је и руски посланик урачунао као депутата. То треће лице у депутацији јамачно је био Илија Павловић из села Деонице јагодинске нахије. Октобра 30 год. 1839 Држ. Савет одредио му је пензију од четрдесет талира, на молбу кметова среза левачког. За њега кметови веле, да се је не само против Турака борио него „је у најгрозније време народа србског 1815, од стране свега народа у Цариград као депутат послат био, од ког је времена све до 1830 год. службу писарску среза левачког најпре код умрлог кнеза Милоја“, а после и код других старешина вршио док није 1830 изнемогао.

[526] Мита Петровић, *Неиздата Збирка,* 16 августа 1815. Марковац. Марјан Здравковић Милосаву Здравковићу. „Јављам ви за ове Турке шчо пројдоше у Београд, кад су били у Баточини, они се разделили на Аџбеговац 4000, а на Рачу три-четири хиљаде. Зато вам јављамо да знате, и пишемо ви да нам одпишете ако ви је дошло писмо од Господара Вујице и ако ви је одписао за ове Турке шчо су прошли, јел су и они пушчили.“ — Михаило Герман знао је да су Јов. Обреновић и Вујица пропустили Марашлијину војску и мислио је да су они начинили погодбе примирја с Марашлијом. С тога 8 дек. 1816 он пише из Букурешта Милошу (*Арх. Акад.* бр. 618): „да бихте ома послали копија от соглашеније, шчо сте учинили сос они трговци цариградцки, то ест шчое брат Јован и Вујица...“ — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 септ. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. Червенка мисли да у Београд није дошло више од 3000 Турака. — *Ibid.*, 6 септ. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу, вели да се из Панчева види 75 чадора и 200 барака између Београда и смедеревског друма. Шта је према Сави не зна.

[527] *Држ. Арх.*, 2 септ. 1815. Марашлија Милошу јавља како му се још није вратио татарин из Цариграда, који је после депутата *„два дана после* отишаја да јави Светломе Царју да је наш кехаја у Београд отишао...“ —Испореди: С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 390, 420.

[528] *Moniteur Universel,* бр. од 5 и 21 окт. 1815. Дописи из Земуна од 2 и 12 септ. 1815. По првом допису број Турака износио је 1200 људи. Око 1-ог септембра дошло је још 800.

[529] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 117. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 1 окт. 1815. Прилог од 17 септ. Сигентал Двор. Рат. Већу.

Овај глас да је турска војска пропуштена за Београд изазвао је велику сензацију у Србији, свако се је питао како се тако брзо могло поверовати Турцима и погодити се с њима.[530]

IV

Кад је Милош изишавши из Куршидова логора премишљао да пође у Белицу, дође му глас шта је учињено на Морави. Он се томе није обрадовао, нарочито што није знао у каквим је то приликама учињено.[531] У осталом за њега је било јасно да сада, и после онаквих погодаба Куршидових, нема више шта с њиме да преговара, он је увидео као што сам вели да је у Куршидовом стану „орта Сулејман-пашина већа него царска“,[532] и да се с те стране има држати само у дефансиви, и ако је Куршид још неко време веровао да ће Милош с њим свршити примирење Србије.[533] Ну после страха, који је претрпео у Куршидову логору, Милош није смео да иде на ноге Марашлији и ако је био рад с њим да преговара. Он се стане колебати и премишљати како да избегне нове опасности. Најзад се обрати Мехмед-ефендији бинаемину београдском, који му је био познат као човек доброга срца и који је заиста живо критиковао Сулејман-пашину политику према Србима. Срби су већ у̀великê говорили да су њихови̇ кандидати за везирство у Београду, ако султан само прими њихове молбе, Мехмед-ефендија и Дервиш-бег, син Мустафа-паше кога су дахије убиле. Преко Срба, који су носили

530 С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 443.

531 *Id.*, стр. 420.

532 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 114.

533 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol., 18. 19 августа 1815. „У ордије на Попови.“ Ћехаја-бег и Али-ага Серчесма Милошу Обреновићу. „От мене Ћехаја-бега и от Али-аге Серчесме теби, кнеже Милошу, много поздравље. Твоје писмо примили смо и разумели што нами пишете, да сте срели татарина на путу, и како сте разумели да су имали састанак ваши сас Урумели-валеси. То је све добро кад је тако било, и ти немој ништа да сумњаш, што су почели без тебе разговор водити, и то је царски човек, то је све једно, само ти гледај који сахат сврши посао и ајде амо скорије, и како ти је везир казао овамо тако ради.“

храну на Врачар пропуштеној војсци Марашлијиној. Милош упути писмо бина-емину у коме је изјављивао да неће да преговара ни с Куршидом ни с Марашлијом већ само с њим.[534] Бина-емин, и ако му је ова понуда врло ласкала, није се могао примити тога посла, јер није спадао у његову надлежност. Милош тада, да би ипак обишао Марашлијин логор, реши се да иде на Врачар те да с Марашлијиним ћехајом преговара. Тамо би био сигурнији, јер ћехаја, на кога је Сулејман с неповерењем гледао, мучно да би смео ма шта, у своме незгодном положају, учинити српском вођу. Ну пре него што ће отићи на Врачар Милош је хтео да обиђе војску према Марашлији те сиђе у Белицу. Тамо је нашао Проту Матију, којега је ту скоро био позвао да му дође на разговор. Прота је таман на време умакао у Србију. Видевши да од његових молаба разним аустријским канцеларијама нема ништа, он отпочне с Гаврилом Стевановићем и Јовицом Адамовићем прикупљати прах, олово и остале војне потребе и кришом пребацивати у Србију. Ну цела ствар буде ухваћена и, 4 августа, Сигентал изда наредбу новосадској полицији да Проту затвори. Одговор из Новог Сада Сигенталу гласио је: да је кривца нестало и да је отишао у Беч или у Србију.[535] Такав је био епилог мисије Проте Матије код аустријског, руског и осталих савезничких дворова.

Од Проте Матије у Белици Милош је чуо усмен и опширан извештај шта је све радио и шта му је речено у Бечу у последњем тренутку од Каподистрије, тј. да Срби траже мир и да је поручено Италинском

[534] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 7 септ. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. Писмо Милошево бина-емин је показивао генералу Червенки.

[535] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. 7. 10. Сигенталов извештај Двор. Рат. Већу од 17 септ. 1815. — *Polizeiarchiv*, Нота Двор. Рат. Већа бечкој полицији од 25 септ., којом се тражи да се Прота Матија, на основу Сигенталове доставе, узме на одговор за кријумчарење муниције. — *Ibid.*, Декрет бечкој полицији од 1-ог окт. да се Прота Матија пронађе у року од 48 сах. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1815. 7. 10. Извештај бечке полиције од 4 окт. да је тражена личност отишла из Беча у јулу и да се више није враћала. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 17. 26 јула 1815. Јов. Адамовић Милошу. Из овога се писма види да су аустр. власти у то време заповедиле Проти Матији да напусти Срем и да иде у Беч, одакле је и дошао.

да се за њих заузме на Порти. Цела је ситуација била таква да се с Турцима морало непосредно преговарати. Аустрија је својим држањем такође упућивала Србе на Турке: њене су власти, колико су год могле, спречавале криумчарење муниције и оружја; немилостиво су сузбијале бегунце,[536] који би се хтели спасти на њено земљиште, и у опште Аустрија је одрицала Србима сваку помоћ и затворила им своју границу.[537] Пре него што ће отићи у Куршидов стан Милош је, по савету Гаврила Николајевића, хтео да пошље два депутата с молбом савезним владаоцима, ну фелдмаршал Хагер, командант Темишварске Генер. Команде, коме се обратио овога ради, одговори да српске депутате не може примити на аустријско земљиште, јер српска нација није призната као таква!..[538] Овако држање Аустријино било је од великих последица по целу политику Милошеву и српских устаника.[539]

---

[536] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 4 септ. 1815. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 15 септ. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — У другој половини августа на 400 лица из Црне Баре и Глоговца у Мачви, преплашена од Турака, побегну на једно савско острво (welche der Csardaque Martinzer Mühle gegenüber in der Save gelegen ist). Пошто је то био свршен чин, аустријске власти запитају у Бечу шта да раде с тим светом, који неће да се врати одакле је и дошао. По заповести Двор. Рат. Већа бегунцима је дат рок од 48 сахати да евакуирају острво, и они су то учинили повукавши се у Китог. „Nach Anzeige des Herrn Oberst Wudemann des Peterwardeiner Regiments haben die sich in die Save-Insel bei der Martinza Mühle geflüchtet habende servische Familien auf die Erklärungen des gedachten Obersten, dass ihnen der Aufenthalt auf dieser Insel nicht gestattet werden könne, dieselbe verlassen und sich in den Kitoker Wald gezogen."

[537] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 2 нов. 1815. „Zufolge der schätzbaren Note einer löblichen k. k. geheimen Hof- und Staatskanzlei vom 23 Mai dieses Jahrs ist bei Ausbruch des Aufstandes der Serbier den beiden interims-kommandierenden Generälen im Banat und Slavonien die Weisung gegeben worden, bei den gegenwärtig politischen Verhältnissen den serbischen Insurgenten weder irgend eine Unterstützung angedeihen zu lassen noch ihnen auch im Unglücksfalle eine Zuflucht auf unserer Seite zu gestatten, so fort alles dasjenige zu unterlassen, was der Pforte Argwohn gegen unsere freundschaftlichen Gesinnungen einflössen könnte. Aus übertriebener Ängstlichkeit haben beide General-Kommanden diese Weisung in dem weitesten Sinne genommen und nicht allein den auf einen oder zwei Täge in jeder Woche bei den Kastellen und Überfuhren von jeher beschränkten Verkehr sondern auch den Viehhandel mit und aus Serbien gesperrt." Услед овога настала је скупоћа у месу и послови су на граници страшно опали.—

[538] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 5 септ. 1815.

[539] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 2 нов. 1815. Прилог од 20 окт. Сигентал Двор. Рат. Већу шаље извештај Ухазпјуса из Митровице. „Unvermutet langte gestern abends der Euer Exzellenz schon oftmalen bekanntgegebene Vertraute Nicola an mit der Nachricht, dass als sie gesehen hatten

Пред њима су биле турске војске, на Сави и Дунаву биле су аустријске пограничне страже готове да ватром из пушака сузбију свако емигрирање. Морало се напред, на договор с Турцима. Двадесет-осмог августа Вујица и Аксентије јаве Марашлији да ће Милош из Крагујевца — јер се крило његово присуство у Белици — ићи ћехаји у Београд па ће отуда њему на разговор, што му је обећавано и пре недељу дана.[540] Ну Марашлија је већ постао нестрпљив што му поглавар српских устаника не долази а већ је две недеље како је изашао из Куршидова табора. Истог дана он одговори Вујици и Аксентију да Милош остави ћехају на миру, већ да њему дође, јер само он може посао свршити. „...Али ваша посла шчо је за добро

dass sie von der kaiserlichen Seite keine Unterstützung viel weniger einen Trost wegen Unterwürfigkeit an das Allerdurchlauchtigste Erzhaus auf ihr wiederholt dringendes Bitten anzuhoffen haben und ohne der ein oder anderen Gnade durch die Herbeiströmmung einer grossen türkischen Armee gänzlich aufgerieben werden könnten, sendeten sie mehrere vernünftige Menschen von ihrer Nazion nach Constantinopel, etc.“ Реч је о депутацији коју је Милош послао после састанка с Марашлијом. — Да напоменемо да је Staats- und Konferenzrat von Hudelist човек од великог утицаја у Мин. Ин. Дела, кога Прота Матија помиње у *Мемоарима,* имао своје нарочито мишљење о српском питању, које је било повољно за Србе. На акту PPr. од 18 нов. 1815 *(Polizeiarchiv)* налазимо ову примедбу: „Anmerkung. Man hat das Kommunicat des Hofkriegsrates dem Herrn Staats- und Konferenzrate von Hudelist b. m. zur Einsicht gegeben und den Antrag gemacht, den Wulko von hier nach genauer Papieruntersuchung abzuschaffen. Allein er bemerkt, dass man die Unternehmung der Servier ignorieren könne und solle weil es besser sei, wenn sie für Schlacht- und Mastvieh anstatt bares Geldes Waare oder auch Munizion bekommen wofern nur Letzteres in geheim und auf Schleichwegen geschieht und weil so wie sich die Servier um Schutz an Russland wenden, sie diess ebenso lebhaft bei unserem Hofe thun und man sie so hinhalten müsse, ohne der Pforte gerechte Ursache zu Beschwerden und ihnen Anlass zur Abneigung zu geben.“

[540] М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама,* Нова Збирка, стр. 105 20 авг. 1815. Белица. Вујица Вулићевић Марашлији јавља да полази Милошу, који га је звао па ће с њим [на Врачар] ћехаји и владици нишком на састанак, па тек отуда доћи ће њему да се о свему договоре; Милош се јако обрадовао Марашлији као и остали кнезови „и сви једнодушно желе твоју милост очима видети и с тобом се састати.“ — Ну Милош није хитао ни ћехаји у Београд. 23 августа био је у Црнући (М. Ђ. Милићевић, *op. cit.* стр. 106. Писмо Милошево од тога датума писано у Црнући). — 27 августа био је у манастиру Јошаници, на домак Марашлији (Петровић, *Грађа, за Историју,* II, стр. 110. Писмо Милошево од тога дана писано у Јошаници). — *Арх. Акад.* бр. 779. 28 августа 1815. У Белици. Кнез Аксентије и Јован Обреновић Марашлији јављају да су добили његово писмо односно оног у манастиру (Цукића) и јављају му: „и да ти је на знање кнез Милош Обреновић и Вујица отишли су на Врачар да се састану са господаром ћаја-бегом и са другим твојим људма и разговоре пак ће одма туна к теби доћи.“

ваше није сад код ћехаје, но је овамо код мене. Шчо ћете исти горе доле, код ћехаја пак овамо, није стало; но ви немојте нишчо премишљати нити се бојати, нити се сумњати, от то мишљење нема нишчо, моја је реч кај гвојзе, но немојте дни да проходе, ако мислите посла да се свершите и да видите, ви како ве моја књига стигне, један сахат попре да дођете код мене за сву сиротињу једно добро да учинимо, за права Бога данови да не пролазе".[541]

Под утицајем овога позива Милош се пријави Марашлији. Везир му одмах пошље свога ћурчибашу и позове га на разговор у Ћуприју; за знак најтврђе вере овај је позив био пропраћен предавањем Милошу везирових бројаница у убрус завијених.[542] Пред полазак у стан Марашлијин Милош отиде у цркву са свима свештеницима и калуђерима, кнезовима и кметовима да се Богу помоле за срећан исход народнога посла. Многи су плакали и са страхом у срцу молитву одстојали. Свршивши молитву Милош узме са собом Мелентија Павловића и још неколико кметова па се с ћурчибашом упути у ратни стан Марашлијин. Везир га лепо прими. На питање Марашлијино: што су Срби на Турке устали, Милош је одговарао као и Куршиду, да народу није тешко од султана, већ да је устао да се брани од зулума сверепога Сулејман-паше и живо му представи све изгреде и глобе Сулејманове, његових синова и његове војске састављене из Босанаца и Арнаута.[543]

Овом су приликом у Ћуприји настали прави преговори о миру између Милоша и Марашлије. Жеље српскога народа Милош је свео на привилегије, које је Порта даровала народу 1806 године преко Петра Ичка. Марашлија је „лепо, разумно и милостиво говорио",[544] тврдо је обећао да ће на томе порадити код

[541] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 6. 28 шабана 1230. Марашлија Вујици и Аксентију.

[542] Вук, *Скуп.ъ. Истор. Списи*, I, стр. 164. — С. Милутиновић, *Историја Србије*. стр. 422. — *Споменик*, XXI, стр. 12.

[543] Г. Георгијевић, *Знаменити догађаји*, стр. 69.

[544] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 115.

Порте и саветовао је Милошу да у томе циљу пошље нарочиту депутацију у Цариград.[545] Док се депутација врати огласиће се примирје.[546] Наравно, пре него што се отправи нова депутација, требало је да се види какав ће резултат постићи у Цариграду Милоје Тодоровић и Неофит.[547]

Отпуштајући Милоша Марашлија га је богато обдарио, огрнуо му је скупоцен ћурак и поклонио лепога хата с потпуном опремом.[548]

О свему што је утврдио с Милошем Марашлија извести Куршид-пашу и нареди му да остане на миру.[549] Милош пак имао је да се постара за исхрану турске војске на Врачару која је трпела велику оскудицу у

---

[545] *Држ. Арх.,* К. К., 191, fol. 14. 3 март 1818. Милош Мих. Герману. „А вам достократно објавлено что никакова нова права недарована сут как во ферман, тако и изустна от паши бјелградскаго, но како слобода бивша пред 18 годов во времја Мустафа-паша бјелградскаго." Исто тако под истим датумом пише Милош А. А. Пиниу, руск. ген. консулу у Букурешту. — *Ibid.*, fol. 24. 17 јула 1818. Београд. Милош опет А. А. Пиниу. „Моји условија у 1815 году с овдашњим Марашли-Али-пашом у Ћуприји: будући сам ја и народ у опасњејшем положенију находили се, то просио сам посредством реченаго паши потвердити даровата Ичку условија, који паша тврдо обешчао се, па до данас неисполнио. Тоже обешчано и кнезовом нашим в Цариградје у 1816-му но паки неисполнено." — Односно услова ових испор.: Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 164. — С. Милутиновић, *Сербијанка,* IV, стр. 144.

[546] Није забележено кад је био овај састанак Милошев с Марашлијом. У допису из Цариграда, штампаном у *Српским Новинама* год. 1835, стр. 267, у коме је реч о аудијенцији коју је Милош имао код султана 16 августа 1835 стоји ово: „О овој аудијенцији приметити ваља да је била *16-ог августа, први дан по Госпођину-дну, који је дан Господар наш године 1817* (sic!) *мир с Марашли-Али-пашом утврдио,* и од онда Србија ужива данашњи мир свој." Међутим нетачно је, као што смо видели, да је Милош о Госпођину-дне утврдио мир с Марашлијом. Ако се упореде податци у примедби 540 на стр. 206, и све што је довде казано, тј. да Милош није изашао пред Марашлију до 28 августа закључно и да под 1-им септембром Милош тврди изречно да је разговарао с њим (Петровићи, *Грађа за Историју,* II, 115), онда излази да је Милошев састанак био 29, 30 или 31 авг. и то после подне. Како је Милош везивао тај дан за један празник (погрешно за Вел. Госпођу) вероватно је да је тај састанак био 29 августа, на Усековање. Тридесетог августа Милош је поново излазио пред Марашлију, јер 1 септ. односно једне амнестије коју је тражио на овом састанку Милош пише: „и он [Марашлија] *перви ред у вечер нишча ми одговорио није, но остави до ујутру, а ујутру казао ми је да може* и да је нуждно да от вас један дојде к њему." (Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 115).

[547] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 119.

[548] *Staatsarchiv,* H. K. R., Нота од 1 окт. 1815. Прилог од 17 септембра. — Нота од 2 нов. 1815. Прилог од 11 окт. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[549] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 113. Писмо Милошево Марашлији од 31 авг. 1815. — С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 423.

свачему.[550] За овај посао Милош је био одредио Павла Поповића и Павла Сретеновића, наредивши им да се наизменце налазе код ћехаја-бега и да му предају храну, сено, дрва и остале потребе за које је већ учињена наредба да се довлаче. Лазар Поповић им је био придодат као писар. Павле Сретеновић отишао је на Врачар с још неколико кметова и с Лазом Поповићем у највећем страху и неизвесности, јер су прилике биле врло неодређене. Лазар Поповић описао је овако тај пут: „Пошавши Паја Сретеновић и ја са њим са још петорицом стари кметова, идући до Бели Вода, кад на путу, један по један старац у шуму свраћају, кад до Бели Вода дођемо, и онде почекамо да би и они стигли, кад овамо а они побегли, онда нас двојица и Ђорђе Давидовић из Борка трећи, дођемо на Врачар и јавимо се ћехаја-бегу, који нас лепо прими, давши нам шатор, и из његова мутвака сваки дан по једанпут јело...“[551]

На састанку с Марашлијом Милош није заборавио ни своје савезнике Бећир-агу и Сали-агу, браћу Реџепову, с којима су Срби били уговорили да се узајамно бране и помажу. Судбина ових заједничких операција није нам позната; Џукић није ишао до Адакала да ослободи опсађеног Бећир-агу као што је то било уговорено, али је био у суседству Адакалског Пашалука. Ту је био кад је Марашли-Али-пашина војска дошла на Мораву.

Кад је Милош изашао пред Марашлију он га је молио да опрости и браћи Реџеповој, и питао га да ли могу и они добити амнестију. „Ја сам, пише Милош првог септембра Бећир-аги и Сали-аги, приликом овом и за вас споменуо и питао: може ли и вама бити рај [опроштај] кад мени тако обећава, и он перви ред. у вечер, ништа ми одговорио није но остави до ујутру,

---

550 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 6 и 7 септ. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу. Вели да је оскудица толика да се војска храни сировим кукурузом.

551 Лазар Поповић („писар-Лаза“) у биографији свога стрица Павла Поповића писаној 1854 године. Испор.: Срет. Л. П., *Путовање по Новој Србији*, стр. 67. — Поменута се биографија налази у рукопису у *Државној Архиви* и у *Арх. Срп. Крањ. Академије.*

а ујутру казао ми је да може и да је нуждно да от вас један дојде к њему. Ја сам на то рекао: ако може њима рај бити може и мени, ако ли не може њима не може ни мени, и он по други пут рече да може.“ Милош их је позивао да му одговоре ако мисле да изађу пред Марашлију, исто тако да пишу и Марашлији. „Он ће вам или сам или преко мене поруку дати где ћете изаћи да се с њиме састанете...“ „Ја ћу вам, завршује Милош, како наши посланици из Цариграда дојду, јавити све шта је и како је, толико ви се писмом милостивом овом везиру јавите, зашто ако се с њим штогод добро не учини с другим ни најмање неће моћи, и тај час пратио је татарина с мојим знањем к вама“.[552] Ну браћа Реџепова нису се смела поверити Марашлији.

Крајње је време и било да се у примирју између Марашлијине и српске војске пође корак унапред, иначе је била опасност за мир и са српске и са турске стране. Једно одељење румелијске војске, нестрпљиво и жељно пљачке, било је упало у Ресаву и учинило велику штету, посекавши на седамдесет српских глава.[553] Исто одељење пређе после Мораву више Ћуприје, и растеравши посаду у српскоме шанцу код Дебелог Дрвета (под Јухором) пође за српским збегом у Јухор. У том су збегу били становници Левча а нарочито из Темнића. Ну једно одељење Срба, вођено чувеним јунаком Николом Стојановићем—Мандрдом, разбије и претера Турке преко Мораве.[554] С друге стране Павле Цукић командант добровољаца није хтео да чује за примирје с Марашлијом и за старешине на Морави у одсуству Милошевом, и чинио је покор по Ресави. С тога Ресавци упуте Јов. Обреновићу тужбу на Павла Цукића који по њиховим селима „стоку плени и хара и срамоту чини.“ Двадесет-првог августа Јован нареди Милосаву Здравковићу и попу Станиши, који су били у логору преко Мораве, да

[552] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 114—115.
[553] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, 163.
[554] *Id.*, стр. 164.

пишу „бећару“ Павлу Цукићу „од свог вилајета“ да се прође својих недела. „Ако не шћене него се противи а ви га слободно убите вилајетски“.[555] Двадесетчетвртог августа држана је скупштина нахије ресавске код манастира Манасије, ту је изабран „за војводу и старешину вилајету“ Милосав Здравковић,[556] та је скупштина јамачно и Цукића позвала на ред, али без успеха. Цукић се стао утврђивати у Манасији и скупљати људе око себе и пљачкати народ по параћинској нахији који најзад поднесе тужбу Марашлији. Марашлија се ражљути јако и енергично је протестовао због овога код српских старешина, бацајући сву одговорност на њих за све што може из овога изаћи, и позивајући их да хајдуке „тегле“ између себе. „А ви ми отпишите и ја да гледам на коју ћу руку радити, ама после немојте рећи: везир на речи не стоји“.[557] На срећу тад се јавио и Милош на Морави и Павле Цукић се смири.

Ну највећа опасност миру била је загрозила једно време од Куршид-паше. Кад је босански везир видео из самог извештаја Марашлијиног[558] како га је овај изиграо и како је већ једно одељење његове војске отишло на Врачар, он затражи од Петра Молера, који је заповедао на Дрини, да пропусти и једно одељење босанске војске у Београд. Ну Петар Молер то не допусти, већ напротив поткрепи бусије у Китогу и стане се спремати за отпор. У то дође Куршиду наредба Марашлијина те није више наваљивао.[559] Све се свршило срећно једним пљачкашким турским испадом. У Куршидову логору била су два

[555] Мита Петровић, *Неиздата Збирка.*

[556] *Ibidem.*

[557] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 4. 27 шабана 1230. Марашлија Аксентију и Вујици. — *Арх. Акад.*, бр. 779. Двадесет-осмог авг. 1815. Белица. Кнез Аксентије и Јов. Обреновић Марашлији. Обећавају да ће свршити посао с бунтовницима у манастиру и веле да су постиђени због тога дела. — Испореди: С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 443—450. — К. Протић, *Ратни Догађаји из Другог Устанка. Годишњица*, XII, стр. 92—94.

[558] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 112, види се да је око 20 авг. Марашлија слао татарина на Дрину.

[559] Мита Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 114. Писмо Молерово од 25 авг. 1815.

сина Сулејманова, Дервиш-бег и Мехмед-ага. Овај последњи, извесно без знања Куршидова, пређе Дрину код Бадовинаца са својим одељењем војске и за два дана, 27 и 28 августа, опљачка више села у Мачви (Клење, Метковић, Глушце, Раденковић, Баново Поље и Глоговац) и побије доста људи, али најзад Турци буду одбијени и с великим губитцима врате се на Дрину.[560].

Тако се српско дело извукло из шака Куршиду, благодарећи нарочито препредености Марашлијиној, који је боље знао да маневрира с Милошевим представницима на Морави него Куршид с Милошем на Дрини. Докле је Куршид тражио чврсто и упорно безусловну покорност и предају оружја Марашлија је био и упоран и благ. Он је признавао народне невоље и тражио енергично да Срби покажу да су покорни цару, и да пропусте једно одељење војске у Београд, а после је све лако. „Будите ви цару покорни, па носите и топове за појасом ако хоћете!“ — говорио је Марашлија. Он је тврдио пред Србима да је његова реч „као гвојзе,“ да су његове административне способности свемоћне и да може учинити „мачка и миш заједно да спију“.[561] Марашлија је, дубоко уверен у своје способности и лукавство, намеравао да Србију мирно подчини кад у Београду заседне. Остало је да се види како ће Порта да прими оно што је до сад учинио.

---

[560] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 и 15 септ. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Staatsarchiv*. H. K. R., Нота од 1 и 9 окт. 1815. Прилог од 27 септ. Сигентал Двор. Рат. Већу. Овај је испад изазвао тужбу Милошеву код Марашлије те је овај послао поново заповест на Дрину да Турци остану на миру (Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 112—113. Тужба Милошева од 29 авг. кад Милош још није могао имати потпун извештај о ономе што су Турци учинили). — 30 авг. (писмо у *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 19), Марашлија јавља Милошу да шаље татарина Куршиду и „уздам се да он [Куршид] на то каил није; може бити да је војска без његову заповест тај квар учинила, но ја саг опет њему пишем и татара до вас пракјам..“ 31 авг. Милош јавља Марашлији да је послани татарин отпраћен у Босну и благодари му. — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 165.

[561] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 168. — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 21. У писму Милошу (примљено 1 септ. 1815) Марашлија вели: „ферман ако дојде ја низам да чиним видекете како се низам чини и приказувакете за много, начиникју, ако Бог дâ, мачка и миш заједно да спију.“

ГЛАВА X

СРПСКИ УСТАНАК И ПОРТА

I — Портина огорченост и припреме против Срба. — Пасивно држање руског посланика. — Промена у држању Портином после Наполеонове пропасти. — Миролубиве тежње на Дивану.

II — Српски депутати у Цариграду. — Марашлија саопштава Милошу да је султан примио народну тужбу против Сулејман-паше. — Интриге Куршид-пашине против Марашлије. — Милош и Марашлија. — Милош и Куршид-паша.

III — Повратак депутације из Цариграда. — Порта оставља Куршиду и Марашлији уређење српских послова. — Незадовољство у Србији због улоге намењене Куршиду. — Слање нове депутације у Цариград и изјава незадовољства против Куршид-паше (15 септ.).

I

Милошев устанак и његови први успеси изазвали су најмучнији утисак на Порти. Кивна на Србе она је намеравала да их истреби те да сврши једном за свагда српско питање. Руски посланик у Цариграду Италински и руски генерални консул у Букурешту, Л. Кирико, као најближи и најобавештенији руски агенти, одмах су похитали да известе графа Неселроде о опасности која грози Србији. „Пропаст српскога народа неизбежна је, пошто се и трећи пут побунио," говорио је Кирику влашки кнез J. Караџа[562] који је добро

[562] *Госуд. Арх. Москва*, 17-29 маја 1815. Бујукдере. Италински графу Неселроде. — *Ibid.*, 2-14 маја 1815. Букурешт. Л. Кирико графу Неселроде.

познавао расположење духова у Цариграду. Порта је држала као поуздано да је у ову нову српску аферу умешана Русија, јер је била извештена, пре бегства Наполеонова с Елбе, да је Бечки Конгрес оставио Русији одрешене руке у њеним заплетима са султаном. Услед тога, хотећи да буде готова за сваку евентуалност, Порта нареди огромне припреме за угушење српскога устанка, припреме које су очевидно превазилазиле снагу овога новога покрета.[563] Већ у мају Марашли-Али-паша, румелијски валис, био је одређен за команданта војске против Србије;[564] одмах затим и Куршид-паша, нови босански везир, добио је заповест да и Босну крене против устаника и на њега је Порта нарочито много полагала. Сем румелијске и босанске војске позвата је била још и војска из Македоније и Албаније; тобџије су послате из Цариграда;[565] пуне државне касе, што је реткост у Турској, просуле су силан новац на спрему; фермани султанови обећавали су изузетне користи онима који у рат пођу.[566] Читаве хорде пљачкаша и разбојника похитају на овај позив против Србије.[567]

Свима овим припремама Порта је додала још једну меру чисто моралне природе. По њеној заповести патријарх Глигорије са Светим Синодом бацио је проклетство на „царске одметнике,“ српске устанике у Београдском Пашалуку. Ово је патријарх учинио нарочитим синодалним писмом, на коме је било потписано 22 митрополита, чланова Светога Синода. „Вас. архијереји и јеромонаси и јереји, гласио је завршетак

---

[563] *Госуд. Арх. Моск.*, 14-26 јуна 1815. Италински графу Неселроде.

[564] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 маја 1815. Италински графу Неселроде.

[565] *Staatsarchiv*, 26 јуна и 10 јула 1815. Штирмер Метерниху.

[566] *Споменик*, XXXIX, 25 јула 1815. Листон Кастлреју: „...among others a right to make slaves and convert to their own use all the prisoners they may happen to make.“

[567] *Arch. Aff. Etr. Paris*, Cart. Cons., Travnik. 29 септ. 1815. Цариград. Цезар Давна министру иностр. дела. Прича како је тога лета идући из Травника морао да скрене с цариградског друма у Солун због „hordes indisciplinées“ које су ишле против Србије и већ путем вршиле пљачкање и отимачину. „Ainsi pour éviter, Monseigneur, le danger d'être assassiné par cette espèce de brigands, je pris la détermination de me rendre par la Haute-Macédoine à Salonique.“

ове анатеме, проклињемо и отлучујемо... от чин ваш архијерејски и јерејски, ако се лењите и не поучавате прости народ и ако не уфатите такве лоше људе, који се сопротивују државњејшему цару.“ Србија ће се очевидно наћи 1815 године у истом положају као и 1813, наравно с много мање средстава за одбрану.

Руски посланик, за све време ових припрема, држао се резервисано, онако као и за време Хаџи-Проданове буне. Поред свих уверавања која су давана Проти Матији у Бечу, да је цар Александар учинио потребне кораке код султана,[568] Италински је био дуго без инструкција односно српскога питања. Не знајући гледиште своје владе на српски устанак посланик није смео ништа проговорити Порти у корист Срба: она би то заузимање јамачно сматрала само као потврду своје сумње против Русије,[569] која је тада имала на Пруту окупљену знатну војску и која је сматрана од Турака као спремљена диверсија за Србију.[570] Италински је само извештавао своју владу колико је могао о припремама и тражио упутства.[571]

Ну у ондашњој политичкој ситуацији у Европи било је доста повољних обрта за Србе. Услед зближења Русије и Аустрије аустријски посланик није више дражио Порту, као 1813 године, некаквим руским интригама у Србији.[572] С друге стране, и ако за-

---

[568] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 229. 5 јан. 1815. Булгаков је казао Проти: „императоръ многократно писалъ султану что бы престалъ отъ таковихъ мучителств....“

[569] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 мај 1815. Вујукдере. Италински Л. Кирику. „Je ne suis pas dans le cas d'entrer dans aucune explication à cet égard avec la Porte, et je ne saurais préjuger quelles seront les resolutions qu'il plaira à Sa Majesté l'Empereur de prendre sur le rapport que vous avez cru devoir adresser à Son Excel. M. le comte de Nesselrode...“

[570] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 395. — *Споменик*, XXX, стр. 8. — *Споменик*, XXXIX, стр. 11.

[571] *Госуд. Арх. Моск.*, 14 јун, 10 и 29 јул 1815. Италински графу Неселроде.

[572] *Staatsarchiv*, 10 јула 1815. Штирмер Метерниху. Реис-ефендија му је казао да је Русија умешана у српску буну и да њу потпирују и браћа Рецеп-агина. „Les termes où nous en sommes dans ce moment avec la Russie, ne me permettant pas de confirmer le ministère ottoman dans ces idées, je me borne à des réflexions générales, qui ont toujours pour tendance de bien convaincre le Divan que l'Autriche est absolument étrangère à tous les embarras que peuvent susciter à la Porte les troubles intérieurs.“

падне државе нису биле сложне у Источном Питању, које је Русија покушавала да крене на конгресу, ипак су биле расположене да Порти саветују умереност и помирљивост; турска управа у Србији тако се била компромитовала својим свирепствима, да нико није могао правити од ове измучене земље тачку трења против Русије. Најзад је дошла највећа незгода за Порту. Она је мислила да се користи забуном, коју је изазвао Наполеон својим бегством с Елбе, те да сврши са Србима, али његова пропаст на Ватерло-у упутила је Турке на умереност, они нису смели да draже Русију, која је сад имала одрешене руке. Оружана акција против Срба могла је бити непосредан повод да Русија отпочне дипломатску а затим и оружану кампању против Порте, о чему се већ ѝвеликê говорило у јавности :

„Рус у Париж!.. А Срб васкрсао
Неимо Мухо... тад никуда камо
Већ мораде овда и људскије“.[573]

На Дивану су се појавиле одмах миролубивије тежње, појавила се идеја да се српско питање скине с дневнога реда на начин да се не изазову руски протести, али да се не повреди ни достојанство султаново. Такве су умерене идеје владале на Порти кад је Куршид-паша изишао на Дрину а Марашлија стигао у Ниш. Њима је наређено да „склоне“ Србе на мир,[574] и између обе војсковође настане надметање ко ће брже и повољније по Порту да сврши српско питање. Победу је однео Марашлија мирно, и ако је реч о дипломатској вештини он ју је однео моментано и над Милошем, а не само над Куршидом. Није Марашлијина штета што Порта није могла да брани резултат који је он без боја постигао, и што су време и даљи ток преговора између Русије и Порте прогласили Милоша за победиоца.

---

[573] С. Милутиновић, *Сербијанка*, IV, стр. 145.

[574] Испор.: *Жизнь и Подвиги Милоша Обреновича*, стр. 75.

II

У половини августа кружили су у Цариграду гласови о некаквој великој победи румелијске војске над устаницима, говорило се да је Марашлија предлагао да се Срби истребе или раселе по бугарским крајевима; да је, напротив, Куршид-паша предлагао умереност и кривио за све Сулејман-пашу. Руски посланик и ако се за све интересовао није могао ништа позитивно да дозна, сем да Порта непрестано повећава војску на границама Србије. У недостатку позитивних дата Италински је наредио генералном консулу у Букурешту, да он прикупи све могућне податке и да их пошље графу Неселроде.[575]

Усред овако неповољних гласова, кад су већ више дана Цариграђани гледали изложене српске главе и уши на Сарају,[576] распростре се глас о доласку српских изасланика.[577] Одједном српско питање узме неочекиван обрт. Појава устаничких депутата, које је Марашлија послао, изазвала је на Порти најбољи утисак; она их је лепо примила, наместила у Патријаршији и дуго испитивала да овом новом устанку није узрок Русија. Депутати су протестовали својом верношћу и оданошћу султану, и наводили су као једини узрок побуне сверепства Сулејманова и његових Босанаца и Арнаута, изјављујући да само желе да се њих опросте.[578]

Већ 29 августа аустријски посланик јавља Метерниху да су прилике на Порти такве да ће она примити српску изјаву покорности.[579] Другог септембра руски посланик јавља од прилике то исто графу Не-

---

[575] *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 авг. 1815. Италински Л. Кирику.

[576] *Staatsarchiv*, 25 авг. 1815. Штирмер Метерниху. Ове је трофеје послао у Цариград Марашли-Али-паша, а задобила их је његова авангарда у једном незнатном сукобу са Србима. Како је Марашлија ту „победу“ помпезно описао, види у његовом писму султану, у *Споменику*, XVII, стр. 135.

[577] *Staatsarchiv*, 9 септ. 1815. Штирмер Метерниху.

[578] *Ibidem*.

[579] *Ibid.* — Испор.: *Moniteur Universel*, бр. од 21 окт. 1815. Допис из Цариграда од 9 септ. јавља да ће Порта вероватно попустити ако је покајање искрено, као што тврде српски депутати „et non l'effet d'une dissi mulation combinée pour gagner du temps.“

селроде, тј. да ће се Порта „користити“ доласком српских депутата да изведе своје мирољубиве намере, само да објашњења, која ће настати између ње и Русије односно Букурешког Уговора, не затекну Србе на ратној нози. Међутим Италински није ништа предузео да се састане са депутатима. Такав покушај могао би само компромитовати Србе.[580]

Заиста предвиђања Италинског и Штирмера била су тачна. Већ 2 септембра, два три дана после првог састанка с Милошем, Марашлија је јављао Милошу и осталим старешинама да му је дошао татарин, који је отпратио депутате, и донео добар глас из Цариграда, тј. да је султан примио народну тужбу и да се Срби могу одавати најбољим надама: „цар азетитисаја млого што сте тужбу пред самога јавили, и уздам се у Бога штогод просите оке да получите, и што сам ви рекаја и[н]шала све кју да испуним, само што ви заповедам немо да преступите и да ме не посрамите...“[581]

Ово је писмо јако обрадовало Србе, њихове невоље клониле су се најзад крају. „Ја у свему хоћу вас да послушам, писао је Милош Марашлији, што год за добро народа речете, а ви како ве Бог и ваше милостиво срце учи учините да се народ овај избави ропства и беде“.[582]

Бојазан Марашлијина да га Срби не осрамоте последица је огорчене борбе која се заметнула између

[580] *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 септ. 1815. Италински графу Неселроде. Мишљења је по извесним податцима „que le sultan cherchait à éviter que les explications, qui doivent avoir lieu avec la Cour Impériale, trouvent l'insurrection servienne non terminée“. — 2-14 септ. 1815. Италински Л. Кирику. Уверавају га да је султан издао један хат у коме је изјавио своје расположење да одобри Србима извесне молбе (demandes) „et particulièrement celle qu'aucun Bosniaque ni Albanais n'aura jamais d'autorité en Serbie, ni aucune commission en cette contrée...“ Интересантно је напоменути овде да се један од фермана, који је Србима издат, ребијул-евела 1231 (јан.-фебр. 1816), односи на Арнауте и Босанце да се они не могу узимати у градске гарнизоне у Србији, већ само „добри Турци из Румелије.“

[581] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 23. 2 септ. 1815. Ћуприја. „Урумеливалеси и сераскер и стројитељ и властитељ всеј Урумелији Марашли-Алипаша“ Милошу.

[582] Петровићи. *Грађа за Историју*, II, стр. 118. 3 септ. 1815. Милош Обреновић „верховни Сербцји књаз“ Марашли-Али-паши.

босанског везира и њега. Куршид је пошао против Србије у нади да по други пут сврши српско питање повољно по Порту и да на тај начин, придобивши опет милост султанову, добије велико везирство, које је ту скоро изгубио, или бар да постане румелијским валисом, положај на коме је био Марашли-Али-паша. Оба везира били су и израније потајни непријатељи и припадали су двема противничким странкама на Дивану. Поред свих миролубивих инструкција Куршид је веровао да ће доћи до сукоба са Србима, и да би сав успех себи приграбио он се упусти у интриге против румелијског валиса Марашли-Али-паше, који се полако кретао ка Београдском Пашалуку. Куршид је покушао да заведе Марашлијину војску, да је учини малодушном и наведе на бегство. У то је бар Марашлија веровао. Његов зет Мустафа-бег ухватио је био некакво писмо Куршидово, на неке заповеднике одељења румелијске војске, које је било довољан доказ за Марашлију да је Куршид хтео да га упропасти. Прозревши намере свога противника Марашлија је употребио све да приволи Србе да се мирно покоре и у томе је успео. Та интрига Куршидова, по причању истога зета Марашлијина, била је „поглавити и једини“ разлог што се Марашлија показао тако попустљив према Србима.[583]

Кад је Куршид-паша видео како му се Милош извукао из шака и како је Марашлија вешто прихватио српско дело, док је Милош био код њега на Дрини,

---

583 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 јуна 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. Прича један састанак који је приредио Милош Урошевић у Земуну 3 јуна, и на коме су били ћехаја-бег Марашли-Али-паше, зет Марашлијин Мустафа-бег, београдски мула и Милош Обреновић, затим прича поверљив разговор између Мустафа-бега и Червенке... „Bei dieser Gelegenheit verabsäumte Herr General-Major von Czervinka nicht den gelegenheitlichen Versuch zu vertraulichen Eröffnungen und es gelang ihm hiemit bei dem einen Schwiegersohn des Veziers Mustapha-Beg, indem er solchen auf die Verhältnisse seines Schwiegervaters zu dem vormaligen Grossvezier Chorschid-Pascha führte. Mustapha-Beg gab, nun zu dem Benehmen seines Schwiegervaters gegen die Servier als vornehmsten und einzigen Grund an, dass Chorschid-Pascha mit dem Vorhaben umging, diejenigen Truppen, welche Merasli-Ali Pascha gegen die Servier führen sollte, zur Feigheit und Feldflucht zu verführen, hindurch sodann Merasli in das Verderben zu stürzen und die Statthalterschaft von Rumelien für sich zu erschleichen. Er, Mustapha-Beg, sei der erste gewesen welchem es gelang diese Ränke zu entdecken und sogar

он је био изван себе од гњева не толико против Срба, колико против Марашлије. Босански везир је увидео да му је Марашлија преотео Србе просто својим попуштањем и обећавањима, јер после Милошева одласка из турског логора на Дрини Срби су се само спремали за одбрану према Босанцима, а погледи су им били управљени на Мораву.

Куршиду је остало да се на Порти бори против Марашлије и он је тврдио у својим извештајима да Србима треба свакако одузети оружје и да су они били склони да му га изладу, најзад да све зависи од енергије која се према њима употреби. Марашлија, напротив, слао је мирољубиве извештаје, тврдио је да су Срби устали на оружје, јер их је Сулејман-паша на то нагнао својом тиранијом, да искрено желе мира и да би под благом и правичном управом били верна султанова раја. Према Србима пак Марашлија је удвојио своју љубазност. Преко својих поверљивих људи он им је доказивао да је њему главно да васпостави мир између њих и Порте и да му није стало као Куршиду да се Порти препоручује тиме што ће Србима наметнути теже погодбе. Како је била бојазан да Куршид-паша не покуша силом да продре у Београд и тиме осујети започете преговоре, Марашлија је истим путем уверио Србе да се, у случају напада од босанске војске немају ничега бојати од његове стране, да ће он поштовати примирје које је дао и чекати решење из Цариграда. Другим речима Срби су могли извести сву своју војску против Куршид-паше.[584]

ein in obiger Absicht von Chorschid Pascha an einige Unterbefehlshaber des Merasli Pascha erlassenes Schreiben abzufangen und so diesem seinen Schwiegervater die volle Ueberzeugung von dem Vorhaben seines Gegners zu verschaffen durch welche Ueberzeugung Merasli-Ali Pascha bewogen wurde, alles zu versuchen und aufzubieten um die Servier auf gütlichem Weg zur Unterwerfung zu bringen, was ihm denn auch gelang."

[584] *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 2 нов. 1815. Прилог од 20 окт. Сигентал Двор Рат. Већу. Саопштава разговор Ухазијуса, инспектора кастела у Митровици, с Николом, кога су му Срби већ слали у разним мисијама. „Zugleich sagte er [Никола] es seie ihnen von einigen ansehnlichen Türken in geheim angeraten worden, sich wegen ihrer guten Sache an den Rumelier Wallis-Vezier zu verwenden, welcher sich am besten für sie bei der Pforte verwenden würde und da fast jeder Vezier nach seiner Willkür im türkischen Reich handeln kann, so wäre der bosnische Vezier nur

Између Милоша и Марашлије све се више утврђивала заједница интереса. Марашлија је успео да Срби пропусте један део војске у Београд; да пошљу у Цариград депутацију; да учине изјаву покорности султану и поднесу тужбу: али за Порту је било важно да зна колико су српске изјаве покорности искрене. Због тога је Диван, и ако је поднео султану разлоге да се Србима дâ амнестија, евентуално да им се дâ задовољење збацивањем Сулејман-паше — јер је у ово време била само реч о томе а не о каквим погодбама између Срба и Порте — дефинитивно примирење Србије оставио и даље Куршиду и Марашлији. Порта је резервисала себи право да прави и одбацује погодбе, и питање о разоружању народа могло је увек изићи на дневни ред, оно је једнако зависило од извештаја и с Дрине и с Мораве и од српских накнадних захтева и жеља. Марашлија је знао шта је Куршид писао Порти односно српскога оружја, да су Срби тобоже били склони да му га издаду и то га је плашило, отуда зебња да га Срби не „посраме“ или да не прекину с њим преговоре па да не ступе у преговоре с Куршид-пашом. И ако је изгледало апсурдно Марашлија се бојао тога издавања оружја. Босански везир имао је такође своје повеseparатнике; Али-ага Серчесма и Ибрахим-паша писали су поново Милошу и чинили му умерене и ласкаве предлоге. Ну Милош није хтео да их чује; његово бављење у стану Куршидову и речи, које је тамо чуо, били су му доказ да је тамо клика Сулејман-пашина врло јака, и да се нема шта отуда очекивати. Искрене погодбе Куршидове Срби су могли чути само једанпут,

wegen dem gegen sie aufgebracht und scheine noch ferners geneigt sie verfolgen zu wollen, weil sie ihm bei der Unterhandlung zurückgesetzt, sich an den Rumelier Vezier gewendet, wodurch der Horschid Pascha bei einer günstigen Beendigung abermalen wieder zu seiner vorig begleiteten Stelle als Mur-Vezier gelangt und in besondere Gnade bei seinem Kaiser versetzt worden wäre. Der Rumelier Vezier habe ihnen dahero geraten, da Horschid Pascha nichts von diesen Unterhandlungen wissen und mit bewaffneter Hand nach Servien eindringen wolle, ihm — im Falle er es richtig versuchen wollte — mit Waffen entgegen zu gehen und zurückzuschlagen, an sonsten, wenn es ihm gelingen sollte vorzudringen, ihre und seine Verhandlungen vereiteln würde. Er habe ihnen sein Ehrenwort gegeben sie in ihren Rücken nicht zu beunruhigen und sollen dahero ohne Anstand ihre Streitkräfte gegen die Drina verwenden.“

онда, кад је Милош код њега био, нове понуде могле су бити само мера да се над Марашлијом триумфује. И Милош је учинио све да разбије сумњу Марашлијину. Осмог септембра Милош га моли да у Србе не сумња. „Како сам једанпут моју реч с народом дао, при том остајем, и од ваше руке гледам добро или зло; и на вашу душу ослонио сам ову фукару. Бог ти, а душа ти“![585] Недељу дана доцније Милош је писао војводи јагодинском: „Сами размислите је ли то прилика да ми обећамо Рушид-паши пусат извадити“!..[586]

III

Пошто су извештени да је султан примио њихову тужбу Срби су очекивали повратак првих депутата из Цариграда па да пошљу нову депутацију, која ће изложити Дивану права која би народ желео да добије од Порте.[587] Брзина с којом је прва депутација отправљена и одсуство Милошево на Морави у то време нису допустили да се то наложи првој депутацији. У осталом мучно да би Марашлија и примио одмах те захтеве да их у Цариград спроводи: у првом моменту главно је било да Порта прими изјаву покорности и тужбе, и да Срби оправдају свој устанак.

Пре 15-ог септембра стигли су депутати у Србију, испраћени из Цариграда с лепим уверавањима и обдарени новцем.[588] „Ако се може судити, писао је један поуздан извештач из Цариграда, према добром пријаму који су ови депутати овде имали, и о добром расположењу Портином, онда се можемо надати да

---

585 *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 27. 8 септ. 1815. Милош Марашли-Али-паши. „А што кнезови пишу и мени су писали и Серчесма и Ибраим-паша, на ону руку, али ја моју реч држим и са целим народом од вас своју срећу очекујем...“

586 *Ibid.*, fol. 29. 16 септ. 1815. Милош војводи јагодинском. У истом писму моли га да увери везира да Срби неће у својој речи „попузнути“ „него смо сви готови за њега и његову честь главу изгубити...“

587 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 119. 6 септ. 1815. Милош П. Добрњцу.

588 *Госуд. Арх. Моск.*. 16-28 септ. 1815. Италински Кирику „après avoir été caressés et après avoir reçu quelques secours en argent.“

су заповеднику турске војске дате такве инструкције, да ће он неповерење Срба разбити и задовољити њихове мале захтеве".[589]

Међутим ма колико да је пријам депутата био ласкав било је разложно што је Штирмер чинио извесне резерве о правом Портином расположењу и намерама. Између ре̑чӣ и де̑ла̑ у политици велика је разлика, нарочито код Турака. Депутати су донели глас да је остављено Куршид-паши и Сулејман-паши да извиде с Марашли-Али-пашом српско дело. Сулејман-паша, главни виновник српске буне, Куршид-паша, велики везир, који га је управо 1813 учинио везиром у Београду, и они да извиђају српске невоље! Очевидно је Порта имала неке разлоге за то и задње мисли, који никако нису могли бити повољни ни за Србе ни за частољубље Марашлијино.

Срби напишу одмах нову молбу султану, наравно са знањем Марашлијиним, и пошљу другу депутацију од четири лица, коју је предводио архимандрит Мелентије Никшић (15 септембра).[590] „Аман, пресветли царе, писали су Срби, ... учини милост с нама. Ако ли нас оставиш Рушит-паши и Сулејман-паши, а ти боље пошљи мач твој, те нас исеци... и опет припадамо Вашој Светлости да се ви нама смилујете и поставите нам властитеља румелијског валију Марашли-Али-пашу, кога смо ми познали да је прави царски везир и ради дан и ноћ царску земљу да управи и

---

[589] *Staatsarchiv*, 13-25 септ. 1815. Штирмер Метерниху. — У *Moniteur Universel*, од 17 нов. 1815, у допису из Цариграда од 25 септ., налази се од речи до речи овај исти став. То се често дешава са Штирмеровим извештајима.

[590] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 121. Из документа на стр. 124 види се да је та депутација била 27 септ. повећана с још три лица, и из писма једног ових депутата Италинском и које је овај добио 11-23 нов. *(Госуд. Арх. Моск.)* види се да су ова лица била у депутацији: Мелентије Никшић, кнез Аксентије Миладиновић из беогр. нахије, кнез Милован Петровић из ваљевске нахије, кнез Петар пожаревачки, (вероватно Петар Грчић из Свиња), кнез Радосав Марковић ужички, кнез Кирил Јовановић смедеревски. Из других писама види се да су очекивали још једног депутата из Србије. Тај седми јамачно је био Павле Сретеновић, који се изречно спомиње у писму Милошевом од 16 јан. 1816, којим позива депутате у Србију *(Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 45).

не да расипа"..[591] „Зато ми препокорно молимо, писали, су Срби и патријарху, да би у честитог цара и превисоки Диван испросили да везир, румелијски валија, нама низам (ред) учини, нек се на њега наше дело одложи, јер Рушит-паша, Босне валија, и Сулејман-паша нама пут к цару затварају".[592]

---

[591] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 120—124. Под 15 септ. 1815, у логору беличком, молба султану, пуномоћије архимандриту Мелентију и писмо цариградском патријарху. Тога дана депутација је и пошла из Србије. „И *данас* [15 септ.] опет праћамо наша четири човека..."

[592] *Ibidem*.

ГЛАВА XI

РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

I — Нота руског посланика Италинског о српском питању (18 септ.). — Порта оставља Марашлији уређење српских послова. — Марашлијин извештај Милошу (5 окт.). — Марашлија стиже у Београд (10 окт.).

II — Мирољубиве изјаве Портине Италинском. — Задовољство Италинског. — Српска депутација налази рашчишћен терен у Цариграду. — Српска народна молба султану. — Ичков Мир. — Народна молба и Ичков Мир. — Разлике у Портином гледишту на српско питање 1806—1807 и 1815 године.

III — Српски депутати на Порти. — Разна гледишта на српско питање у Дивану. — Упутства Италинском од 18 септ. из Париза. — Нова нота руског посланика о српском питању (26 окт.). — Поруке цара Александра Порти преко турског отправника послова у Паризу. — Страх од Русије. — Марашлијина политика према народу у Србији и Портина према депутатима у Цариграду. — Портина нота руском посланику о повољним изгледима за свршетак српског питања (19 нов.). — Триумф Марашлијин.

I

Порта није имала довољно времена да и даље истеже народ, Русија, која је дотле мирно посматрала догађаје, учинила је одлучне кораке да је упути на прави пут у преговорима. Осамнаестог септембра руски посланик предао је Порти ноту о српскоме питању. Учинивши алузију на долазак и одлазак прве српске депутације, и на

мисију дату Куршиду и Марашлији да српско питање уреде, Италински јавља Порти да је у томе смислу добио из Париза упутства од цара Александра. Напоменуо је даље у ноти све невоље српскога народа, сва свирепства турских старешина, и закључио да је брзо умирење Србије једини начин да се избегне непријатна дискусија Букурешког Уговора. Наравно Италински је штедео осетљивост Портину колико је више могао дајући овоме кораку руске владе више карактер пријатељског савета него интервенције: то није вређање Порте, кад јој се представља потреба и корист пацификације Србије, нарочито кад ти савети имају за основу један свечан уговор, напротив то је само доказ миролубивости и умерености цара Александра спрам Порте.[593] Најзад Италински је изјавио наду да ће Порта осми члан Букурешког Мира тако применити да се у Србији неће више дешавати реакције, нити друге неприлике које би могле изазвати распру између Турске и Русије.[594]

Порта је разумела добро сав смисао ове ноте. Одмах је дело примирења Србије пренесено на Марашлију, Куршид-паши је наређено да се врати у своју столицу,[595] а Сулејман-паша био је збачен. Милош коме је борба са султаном изгледала некорисна и немогућна и Марашлија коме је већ досадило двомесечно логоровање у Ћуприји, као да су предвиђали решење Портино, они су се споразумели још напред. Татарин који је носио на Мораву ферман султанов Марашлији да је њему поверено свршивање српских послова, није га нашао у Ћуприји. Око 1-ог октобра Милош и Марашлија начинили су споразум по коме Марашлија отпусти више од половине своје војске, а с остатком и свима старешинама праћен Протом Ма-

---

[593] *Госуд. Арх. Моск.*, 18-30 септ. 1815. Нота Италинског Порти. „....c'est au contraire modifier grandement le droit d'intervention qui à ce sujet est acquis par l'article VIII du traité de Bucharest, c'est donner une preuve manifeste des principes de modération de Sa Majesté l'Empereur dans ses dispositions amicales à l'égard de la Sublime Porte.“

[594] *Ibid.*

[595] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 1 дек. 1815. Загреб. Грет Двор. Рат. Већу. По Паулићеву извештају Куршид је стигао у Травник 12-ог новембра.

тијом, Вујицом Вулићевићем и другим угледним Србима крене се у Београд.[596] Четвртог октобра Марашлија је преноћио у Хасан-Пашиној паланци;[597] сутра-дан, петог октобра, стигао га је ту татарин с ферманом, и он без оклевања извести Милоша какве му је пријатне гласове донео. „До вас, мој кнеже Милоше и прочи кнезови, здрави будите! И по том јавимо вама како стиже данас татарин от Стамбол и нам абер донесе како светли цар нам власт дао и на нас сами авале учинио ми низам да учинимо белиградску земњу и Сулиман-пашу азл учинио, и пошто отиднем ја у Београд њега ћу ома да истерам, и Рушит-паше цар писао да се и он натраг врне, на свој масуп да си иде, и ја му еве писујем и татара праћам ома да се врне, на масуп да си иде. Но ево тебе пишем, како видиш моје писмо једнаг твоју војску отуд да растуриш, сваки у своју кућу нека иде, от ту страну касавет да немаш, како смо искали и ја и ви от Бога тако нам је Бог дао и цар дао. И пошто војску растуриш, и ти ајде овамо: како видиш моје писмо ома овамо да си пошао у Београд или ме на пут стигнеш, другојаче да неси чинио, но како ти пишем тако да чиниш, и никому то што ти пишем да неси казао. И један дан оћу да седим овде: остајем у Асан-пашу. 1815 октомрија: 5".[598] У овоме писму Марашлија себе назива „урумели валеси и белиградски строитељ и властитељ белиградској земљи".[599]

Десетог октобра Марашлија дође на Врачар и заустави се код Батал-џамије и Ташмајдана,[600] где је био с војском његов ћехаја, кога су Срби били про-

---

[596] *Споменик*, XXX, стр. 8.

[597] *Staatsarchiv*, H. K, R., Нота од 2 нов. 1815. Прилог Сигенталов извештај од 20 окт. „Zu gleicher Zeit berichtet der Herr General-Major von Czervinka, er habe die verlässliche Nachricht aus Belgrad erhalten, dass der Vezier von Rumelien auf seinem Wege dahin den 16 dieses zu Hassan-Bassa Balanka übernachtet habe und wahrscheinlich den 20 dieses zu Belgrad eintreffen werde."

[598] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 25.

[599] Раније титулу Марашлијину види стр. 218, примедбу 581.

[600] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 нов. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу. — *Новине Србске* (у Бечу), бр. од 19 окт. 1815. — *Споменик*, XXIII, стр. 6.

пустили још у августу. Тек трећег дана Марашлија је ушао у варош и настанио се у кући најугледнијег Турчина у Београду Хаџи-Рицала, унука Фочић-Мехмед-аге.[601] Седамнаестог октобра један аустријски мајор с још неколико официра и чиновника контумаца дошли су из Панчева и честитали Марашлији долазак од стране фелдмаршала Хагера, команданта Темишварске Генер. Команде.[602]

II

Порта је брижљиво крила од рускога посланика свој рад у Србији и наредбе издане Марашли-Алипаши под његовим притиском; она је попуштала руским захтевима, али није хтела да то изгледа као доказ слабости.

Реис-ефендија је представљао Италинском, говорећи поводом његове ноте од 18 септембра, као да је Порта увек само то желела да српско питање мирно и лепо у ред доведе. Ишао је дотле да је апеловао на признање Италинског колико се Челеби-ефендија око тога трудио и колико су се Срби у тим преговорима, 1812—1813 године, показивали упорни.[603] Реис-ефендија је стављао у изглед брзо и дефинитивно уређење српскога питања и приписивао је тај срећан обрт паметном држању Марашли-Али паше, који је својим мирољубивим мерама умео да улије Србима поверење спрам Порте.[604]

Ова изјава Портина учинила је најбољи утисак на рускога посланика; у томе моменту он није хтео

---

601 Сима Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 425. — Испор.: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 165.

602 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 2 нов. 1815. Хагер Двор. Рат. Већу.

603 *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 окт. 1815. Италински графу Неселроде.

604 *Ibid.*, „qu'au reste il pourrait m'assurer qu'un prompt et très prochain arrangement avec les Serviens était à espérer, de manière à faire cesser tout différend à cet égard et qu'au surplus la Sublime Porte avait vu dans les communications que je lui avais faites récemment de la part de Sa Majesté Impériale une preuve des sentiments d'amitié et de candeur de Sa Majesté l'Empereur Alexandre... que l'on est redevable de ce résultat aux sages dispositions et aux mesures conciliantes de rouméli-valléssi, qui a su inspirer de la confiance aux Serviens..."

да га квари протестом против лажних навода Портиних односно тобожње српске упорности у преговорима с Челеби-ефендијом. То је оставио за згоднију прилику. Место сећања, на које је Реис-ефендија апеловао, Италински је намеравао да му поднесе згодном приликом протокол конференцијâ од 1812—1813 г.[605] из којих ће се најбоље видети колико су се у то време Портини захтеви односно Срба удаљавали од онога што је било утврђено осмом тачком Букурешког Мира.[606]

Тако је нова српска депутација нашла у Цариграду већ рашчишћен терен и српску жељу испуњену да се Марашлији повери уређење српскога питања.[607] Остало је да виде како ће Порта примити њихов предлог о унутрашњем уређењу земље, јер, неколико дана после њихова одласка из Србије, Милош им је накнадно послао још једну молбу на име султаново, у којој су детаљно разрађени српски захтеви и жеље (27 септембра).[608] Порти те погодбе и жеље нису биле непознате, и ако јој дотле нису биле представљене од српскога народа; она их је знала из извештаја Марашлијиних, и нису јој се никако свиделе.[609]

Српски захтеви, изнесени у молби султану, били су, осем слободе богослужења и плаћања данка одсеком, тешки за Порту. Ишло се на то да се Србија издвоји

---

[605] Садржина тих протокола данас је позната. Види *Матеріалы къ Исторіи Восточнаго Вопроса въ 1811—1813 г.* Изд. В. А. Уляницкій. Москва. 1901.

[606] *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 окт. 1815. Италински графу Неселроде. „J'observerai aussi qu'en admettant même que le refus des Serviens a pu empêcher en quelque façon la confection d'un arrangement conforme aux stipulations du traité, la conduite barbare des préposés ottomans dans ces contrées n'en doit pas moins être considérée comme la cause première de l'horrible catastrophe que vient d'éprouver la nation servienne."

[607] *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 окт. 1815. Италински Кирику јавља да је чуо да је дошла српска депутација да се жали против Куршида и Сулејман-паше. Куршид завиди Марашлији и тражио је оружје од Срба. — *Staatsarchiv*, 10 нов. 1815. Штирмер јавља Метерниху да је нова српска депутација у Патријаршији и да јој није допуштено да има везе ма с ким. У Србији још све није мирно због супарништва између Куршида и Марашлије.

[608] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 124—130. 27 септ. 1815. У Белици. Српски народ султану.

[609] *Споменик*, XXXIX, 25 окт. 1815. Б. Фрер лорду Кастлреју. Иначе се види да извештач није знао тачно у чему се састоје ти захтеви.

као засебна административна област под директним надзором једнога везира. У свакој нахији — а било их је дванаест — био би по један кнез потврђен султановим бератом и коме везир не би смео судити без скупштине свију кнезова. Милош је у молби од 27 септембра тражио наследно кнежевско достојанство за „великог кнеза,“ а то би био он, и преимућство да тај велики кнез с везиром бира нахијске кнезове. Али депутати су то избацили из молбе, кад су дошли у Цариград, јамачно из разлога што су знали да се то неће допасти Порти: Мелентије Никшић, вођ депутације, и онако није био расположен да подиже углед Милошу.[610] Депутати су молили да се тражена организација Србији потврди нарочитим ферманом, као што је то било „пре девет година.“

Јула 1806 српски устаници били су послали у Цариград, као депутата, Петра Ичка, београдског базрђанбашу да с Портом преговара о миру.[611] Налазећи

---

[610] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 125—130. Садржина молбе од 27 септ., каква је била послата у Цариград. Ну депутати су учинили у Цариграду извесне измене, као што се види из писма Милошева Мелентију Никшићу од 20 окт. 1815. *(Држ. Арх.,* К. К., Копије писама, fol. 33.): „Пунктове које сте великоможном, честитом и пресветлом цару предали примили смо и све разумели.“ Копија пак те измењене молбе налази се у *Госуд. Арх. Моск.,* с писмом Мелентија Никшића Италинском од 26 окт. 1815. Ево укратко шта су Срби тражили: да цар одреди колико ће се давати пореза, харача, ђумрука и скеларине; колико ће се давати спахијама; колико везиру на трошак; три српска кнеза да увек седе у Цариграду и отправљају народне послове; да у дванаест кадилука, у дванаест паланака, буде по један кадија и с њима по један кнез да извиђају дела, а што се тиче крупнијих казни (погубљења) да предају везиру; да Турака не буде више по паланкама „но само ондашње ерлије, које имаду своје миљкове [имања] и своје уживљење, а од сиротиње ништа да не захтевају, но сваки по својем могућству да ужива“; слобода богослужења као под Мустафа-пашом Шиникли-оглом; да ни Србин ни Турчин преко земље не може ићи без дозволе од везира или кадије; да српски кнезови са неколико везирових људи купе царску мирију и пред везира доносе, а одатле у Цариград носе; кнезовима од дванаест нахија да се даду фермани и да везир не може ни једном кнезу пресудити без скупштине свију кнезова; да сваки кнез може држати пандуре да имају позор на рђаве људе. Овде се, дакле, ништа не спомиње о томе: „велики кнез да по фамилији наследан буде.“ (Петровићи, *op. cit.* стр. 128, тачка 8.). Ну већ у накнадним српским захтевима Марашлији, од 1 нов. 1815, спомиње се „врховни кнез“ *(Ibidem,* стр. 134, тач. 3.).

[611] Ст. Новаковић написао је нарочиту расправу о Ичкову Миру: *Ичков Мир. Покушај непосредног измирења између Србије и Турске. Глас Срп. Краљ. Акад.* LXVI, стр. 25—193. У тој расправи писац је доказивао да је П. Ичко отишао у Цариград фебруара 1806. На основу докумената, који се налазе у *Архиви Министарства Иностраних Дела*

се у опасним политичким приликама, у заплету с Русијом, Порта је нашла за добро да устаницима обећа опширне привилегије, које би, наравно, згодном приликом одузела; за њу је било главно да рат с Русијом, који је био на прагу, не затекне Србе на ратној нози, и да они не постану руски савезници. П. Ичко врати се из Цариграда с ферманом у коме су начелно биле изложене правице које је Порта давала Србима, с њим је дошао и један царски чиновник, мухасил, Хасан-ага, који је евентуално — ако Срби приме ферман — имао да ради да се тај акт примени и да се разраде тачке које у Цариграду нису могле бити утврђене. Таква је тачка нпр. била утврђење стопе колико би свака породица имала да плаћа наиме спахијских дажбина. По томе ферману Београдски Пашалук, на чијем се челу налазио паша од три репа, претворио би се у засебну аутономну провинцију, с наследним кнежевским достојанством, где би султанову

у Москви, ми смо доказали у *Срп. Књиж. Гласнику* за 1903 да је П. Ичко пошао у Цариград тек јула те године и да није носио молбу од 12 јан. 1806, публиковану у *Голубици* V, стр. 135—141, која је Ст. Новаковића навела на погрешан закључак, већ другу једну молбу чије смо тачке укратко изнели. Тврдили смо да је молба од 12 јануара 1806 била послата руском посланику Италинском да је он преда султану. Ст. Новаковић је у пола примио ово доказивање, тј. да је Ичко заиста ишао у Цариград у јулу, пошто то нови документи несумњиво тврде, „али мучно да је он тада први пут полазио у Цариград по мисији одређеној му у јануару,“ дакле: Ичко се крајем јуна вратио у Србију, па у јулу опет отишао у Цариград. Тако би дакле остало оно у снази, што је Ст. Новаковић публиковао с додатком само да је Ичко у јуну долазио у Србију па се опет вратио у Цариград. Није овде место побијати овакво тврђење у толико пре, што смо од тога времена дошли до докумената, који неоспорно доказују неоснованост његову. У *Staatsarchiv*-у у Бечу, међу *Serbica* налази се немачки превод молбе од 12 јануара 1806, датиране у Остружници, коју је по Ст. Новаковићу носио Ичко. Та је молба прилог уз писмо Срба цару Францу II и уз писмо аустријском посланику у Цариграду барону Штирмеру. Оба су писма датирана као и молба 12 јан. 1806 у Остружници. Из њих се види јасно да су устаници молбу од 12 јануара 1806 послали Штирмеру да је он „својеручно“ преда султану, да *место њих* прими одговор и да им га одмах достави. „...Darum legen wir eine unserer allerunterthänigsten Bittschiften bei und bitten ganz gehorsamst hochdieselbe wollen die Gnade haben diese selbst eigenhändig dem Gross-Sultan überreichen und statt unser uns eine gnädige Antwort erbitten und mit dieser uns bedrängte bald zu trösten...“ Као што се види, дакле, Срби нису послали ову молбу само преко руског посланика, већ и преко аустријског, уздајући се да ће им оба ова представника израдити на Порти оно што желе. У молби султану Срби су тражили комисију, која би имала да извиди ко је крив за буну и надали су се да ће Аустрија и Русија израдити да у њу уђу и њихови делегати.

власт представљао један мухасил (нека врста финансијског инспектора). Скупштина држана у Смедереву примила је овај ферман и захвалила свечано султану на милости. Петар Ичко с кнезом Живком Константиновићем био је поново послат у Цариград „да установи и да утврди тврдо и коначно“ српске послове.[612] Доцније је послат још и Стеван Јевтић.[613] Ну док су српски депутати отишли у Цариград, утврђивали погодбу и пошли отуда с врло повољним резултатима, у Србији су се спремале велике промене у мирољубивом расположењу српских старешина. Од октобра до децембра 1806 руска је војска заузела Влашку и Молдавију, јануара 1807 командант руске војске позвао је Србе у савез против Порте. Српске старешине после кратког оклевања напусте идеју примирења с Портом. Двадесет-трећег фебруара 1807 Срби су мучки убили Сулејман-пашу, а затим извршили и покољ Турака у Београду. Тиме су сасвим раскрстили с Портом и изјаснили се отворено за Русе; српски депутати на време су измакли из Ниша, где су били стигли враћајући се из Цариграда. Другог марта у вече стигао је у Београд Стеван Јевтић објављујући да ће и Ичко стићи за дан два и да је већ прешао Мораву. Јевтић и Ичко донели су детаљан извештај о проласку енглеске флоте кроз Дарданеле и о опасности у којој се налази турска престоница не само од енглеске флоте већ и од руске на Црноме Мору. Турке, који су ишли из Цариграда с Ичком да уведу у живот привилегије, које је Порта даровала Србима, мучки побије П. Добрњац код Параћина.[614]

Ичкове погодбе услед разочарања, која су настала после Букурешког Мира, биле су сад политички идеал за српски народ. Милош је, у својим разговорима с

---

[612] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 2. Петог нов. 1806. Смедерево. Народна Скупштина султану.

[613] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 1807, дос. 69. Флајшхакелов извештај из Земуна од 5 феб. 1807. С. Јевтић је отишао после објављеног рата Русији од стране Порте. — Испор.: Ст. Новаковић, *Ичков Мир,* стр. 120.

[614] *Kriegsarchiv,* Н. К. R., 1807, дос. 123. Персов извештај из Земуна од 19 марта 1807. — *Ibid.,* дос. 137. По Персову извештају од 30 марта Ичко је стигао у Београд 28 марта. — Ст. Новаковић, *Ичков Мир*, стр. 136.

Марашлијом на Морави, тражио да Порта те погодбе народу ферманом потврди и овај је то одмах обећао.[615] Мелентије Никшић и његови другови имали су дакле да пораде у Цариграду да Порта потврди права, која је преко Ичка нудила. У молби султану народ је одбијао сваку солидарност с пређашњом револуционарном политиком Карађорђевом и с Русијом и изјављивао кајање што Ичков Мир није био у своје време примљен. „Али нисмо ми [погрешили] него она четворица који су нама владали и дали се од Руса преварити, који данас међу нама нису, него су отишли оному, који их је преварио!“ Ако би ко депутатима пребацио што су „царски ферман подерали и царску милост одбацили,“ Милош им је наређивао да одговоре „да је била превара од Руса, који су старешине наше бивше преварили даровима и лажљивим обећањем и они народ преварили и натерали да оно слуша што они хоће и захтевају.“ Депутати су имали свакоме прекору енергично насупрот да стану. „Немојте се ... прекора плашити и од речи уступити, него ревносно ополчите се, сад је време да се штогод издејствује“![616]

Међутим у молби од 27 септембра 1815, којом је ова депутација имала да тражи Ичкове погодбе, било је извесног попуштања и ублажавања: у Србији место мухасила био би и даље везир, посада градова била би бројно неограничена, док по Ичковом Миру та се посада имала одређивати са Србима и свести на минимум.[617] Наравно Порти није било тешко 1806 овако гледати на градове у Србији, јер су били још у рукама дахијских присталица. Србима 1815 године није могло пасти ни на памет да траже овакве концесије.

Интересантна је такође тачка у молби од 27 сеп-

---

[615] М. Гавриловић, *Ичков Мир* (из *Срп. Књиж. Гласника* за 1903), стр. 15. — Испор.: примедбу 545.

[616] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 124. 27 септембра 1815. Белица. Милош и Вујица Вулићевић Мел. Никшићу.

[617] М. Гавриловић, *Ичков Мир*, стр. 17. По једном тексту било би свега 500 људи за Београд, Смедерево, Шабац и Ужице. — Испор.: Ст. Новаковић, *Васкрс Државе Српске*, стр. 52, примедбу 2; Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 126, прву тачку молбе од 27 септ. 1815.

тембра 1815 где народ тражи да нахијске кнезове бира велики кнез с везиром и да се они царским ферманом потврђују у тим положајима. Овај захтев је несумњиво резултат првих претресања и размишљања о организацији врховне власти у Србији. Нахијски кнезови, ферманима или бератима потврђени, не би зависили од самовоље великога кнеза. Напротив како би на њих пала администрација земље, они би, благодарећи овим царским дипломама, ограничавали власт његову; Порта би пак у њима нашла поуздано оруђе да што боље земљу притисне, она би била суд који би решавао све сплетке и задевице. Ова идеја кнезова бератлија живела је подуже у души српских старешина, али је било већ доцкан кад је Порта хтела да је прихвати 1820 године. У овом моменту, 1815 године, Порти су се учинили српски захтеви у опште претерани. Изван сваке је сумње да она није била искрена, кад је Србима по Петру Ичку нудила онако опширне привилегије, то је за њу била само политичка мера да Србе примири докле сврши расправу с Русијом. Та је понуда имала једну основну ману, није имала реалну подлогу: страну гарантију. Међутим дати Србији такве привилегије, или и редуциране као што су Срби тражили, 1815 године, значило је у исто време ставити их на реалну подлогу — страну гарантију — која је недостајала Ичкову Миру. Та је гарантија Србима већ унапред зајемчена Букурешким Миром од 1812 године између Русије и Порте. Заиста осмом тачком тога уговора Порта се обавезала да дâ Србима на њихову молбу извесна аутономна права, која ће договорно с њима уредити, ipso facto све што на овај начин буде урађено потпада под гарантију Русије, сваки спор односно гажења тих привилегија могао би изазвати њену интервенцију. Наравно ово би било на штету султановог суверенитета и битних интереса Турскога Царства, и зато је Порта 1815 гледала другојачије на српске захтеве него 1806 године.

Отуда и забуна Портина како да се опрости српскога питања.

III

Ћехаја-бег, у чији су круг рада спадали унутрашњи односи царства, призивао је више пута Мелентија Никшића и његове другове и разговарао се с њима о пословима. Једном по султановом наређењу депутати су се нашли при његовом проласку за мошеју, и султан је на њих бацио поглед.[618] Депутати су ову пажњу сматрали као повољан знак од стране свога „грозног владатеља," као што га је Мелентије Никшић назвао у своме писму Италинском.[619]

Међутим на Дивану су ствари врло мучно ишле, многе су седнице прошле у узалудном саветовању. Докле је један део савета био мишљења да се Србима не може веровати, да је за Порту понижење да пактира са својим поданицима и да ваља тражити безусловну покорност, јер примање ма каквих погодаба може само довести до потпуног ослобођења њиховог, дотле су други чланови Дивана били мишљења, имајући у виду унутрашње прилике у царству и угрожавање Русије, да би за Порту било пробитачно да поклони пажњу српским предлозима, пошто поуздан извор, имено румелијски валис, тврди да побуњеници искрено желе мир. По мишљењу те умерене странке на Дивану српско би питање ваљало што пре скинути с дневног реда и не дати времена да се Русија у њега умеша, неодлучност и одлагање у овоме питању могли су већ навести Србе да се обрате на Русију, даљим одлагањем пак Србија може бити коначно изгубљена за Порту.[620]

Држање рускога посланика све је већма доказивало ову опасност. Италински није престајао усмено и писмено наваљивати на Порту односно Србије.[621] По

---

[618] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 нов. 1815. Италински графу Неселроде.

[619] *Госуд. Арх. Моск.*, 26 окт. 1815. Мелентије Никшић Италинском.

[620] *Споменик*, XXXIX, стр. 6—8. 25 окт. и 15 нов. 1815. Б. Фрер Кастлреју.

[621] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 окт. 1815. Италински јавља графу Неселроде да је поново говорио Реис-ефендији о српским пословима и да је гледао да га увери „que la prompte pacification de cette contrée était attendue par Sa Majesté l'Empereur et devait être considérée comme le moyen le plus sûr d'éviter à l'avenir les discussions fâcheuses sur les déviations du traité de Bucharest à l'égard des Serviens."

заповести из Париза од 18 септембра Италински је имао да употреби сва средства да отклони катастрофу од Србије;[622] двадесет-шестог октобра он је предао нову ноту, изјављујући жељу да Порта настави и добро и срећно оконча преговоре, које је отпочела са Србима.[623] Цар Александар говорио је лично у томе смислу турскоме отправнику послова у Паризу.[624]

Из Париза је Порти дошла још једна врло непријатна новост. У септембру дука од Ришеље-а постао је министром иностраних дела. Пре тога он је био губернатор Одесе а после Нове Русије и Порта га је знала као одлучног непријатеља Турске, у њему је гледала сада више заступника руских интереса него француских.[625] Једном речи страх од Русије бивао је све већи и требало се постарати да се уклоне узроци сукоба.

Порта је изабрала средњи пут. Марашлији је било наређено да Србе заварава обећањима и политиком,

[622] *Госуд. Арх. Моск.*, 18-30 септ. 1815. Париз. Граф Неселроде јавља Италинском да је изнео цару Александру његове депеше од 10-22 јула и 29 јула (10 авг.), у којима је Италински између осталог јављао о припремама против Србије (sur les mesures de rigueur au moyen desquelles la Porte se propose de consommer la perte des Serviens, dans la vue de couper court à toute discussion ultérieure à leur égard, au moment où l'on traitera les questions relatives à l'exécution des arrangements réciproques, contractés par le traité de Bucharest). Граф Неселроде позива Италинског да разложи Порти принципе цареве за одржање мира и прилаже нов циркулар где су изложене цареве већ познате идеје; исто тако налаже му да *индиректним* и *поверљивим* путем стави до знања отоманском министарству „que toute entreprise dirigée contre les Serviens dans la vue d'anticiper sur les résultats de la négociation prochaine porterait en soi, et par le fait d'une mesure aussi extrême, un refus de sa part de s'entendre sur un objet si intimement lié à l'ensemble des stipulations de Bucharest." За овим енергичан позив да се што живље заузме за Србе: „Vous ne sauriez, Monsieur, trop accélérer et multiplier vos soins dans la vue de convaincre le Ministère ottoman des intentions de notre Auguste Maître en général et à fin de détourner la catastrophe qui menace les malheureux débris du peuple servien. Sa Majesté en serait affectée douloureusement autant par l'idée des calamités affreuses, dont ces Chrétiens seraient les victimes, que par le regret de voir cet événement devenir le principe des plus fâcheuses complications entre les deux états." Ове су инструкције стигле у Цариград 20 окт. (1 новембра).

[623] *Госуд. Арх. Моск.*, 25 окт. (6 нов.) 1815. Нота Италинског Порти.

[624] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 нов. 1815. Италински графу Неселроде. Из овога се писма види овај важан корак царев. — Лорд Кастлре у својој депеши из Париза од 20 нов. 1815 енгл. посланику у Цариграду (*Споменик*, XXXIX, стр. 7), јавља свој разговор с царем Александром пре него што је отишао из Париза, из кога је видео да цар жели да остане у миру с Портом, али да Турци морају да што учине за ублажење стања у Србији.

[625] Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 287.

а депутатима у Цариграду стављен је у изглед повољан свршетак преговора, и гледано је ако је могућно да Срби оружје предаду.[626] Портини органи у Цариграду добили су заповест да српским депутатима не допусте да имају везе са страним лицима; Марашлији пак исто тако наређено је да мотри да српске старешине немају сношења с иностранством.[627] Међутим Порта је службено известила рускога посланика да ће по својој прилици српско питање бити срећно свршено.[628]

У главноме, дакле, Марашлија је победио и на Дивану. Промене, које су учињене у новембру месецу, у распореду везира над појединим провинцијама, још више су истицале његов утицај. Куршид-паша, босански везир, био је премештен у Солун, Београдски Пашалук био је спојен с беглербегством румелијским, те је тако Марашлија остао и румелијски валис и београдски везир. Ово је био не само акт поверења од стране султанове према њему, већ и очигледна жеља да Србе задовољи, пошто су они само Марашлију тражили за везира. На другој страни Срби су добили доброг суседа: Дервиш-бег, син Мустафа-пашин био је унапређен за пашу у Адакалу, око кога је дотле узалуд ратовао. Беһир-ага и Сали-ага, Реџепова браћа

---

[626] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 нов. 1815. Италински Л. Кирику.

[627] *Споменик*, XXXIX, стр. 8. 25 нов. 1815. Б. Фрер Кастлреју. — *Staatsarchiv*, H. K R., 10. нов. и 11 дек. 1815. Штирмер Метерниху. Српским депутатима у Патријаршији није допуштено да опште са спољним светом. — *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 33. verso. Писмо од 20 окт. 1815. Види се да кораке срп. депутата управља Марашлијин капућехаја у Цариграду, Хаџи-Хусејин ефендија.

[628] *Госуд. Арх. Моск.*, Нота предата од Реис-ефендије Италинском, 19 нов. 1815. Интересантна је садржина те ноте; тврђења у њој изнесена против Срба непрестано су се повлачила кад год се повела реч о неиспуњењу Букурешког Уговора. Срби су, вели се тамо, били у бунтовном стању „осам или (!) десет година.“ И ако им је по Букурешком Миру нуђено да уђу мирно у покорност они то нису хтели „par attrait de l'indépendance et de la rébellion dont ils avaient goûté.“ Како су одбацили Букурешки Уговор, Порта је била принуђена да их силом покори, као што је сам руски двор увидео потребу тога! Од тога времена Срби су трипут (?) покушавали да се побуне и последњи пут они су освојили паланке и позаробљивали мусломане. Порта знајући колико је некорисно употребљавати у овим приликама умереност „avait pris la resolution de les reduire par les armes, mais tout récemment ces rayas viennent de faire leur soumission et le rouméli-valléssi leur a accordé une amnistie, de manière qu'il est à croire que cette affaire va être heureusement terminée..,“

и савезници Милошеви, баш су се у ово време предали Вели-паши, сину Али-паше Тепеденлије. Међутим Сулејман-паша Скопљак постављен је за везира у Босни![629] Из овога би се дало закључити да Сулејман-пашина управа у Србији није толико резултат његове грамзивости и свирепости, колико наредаба из Цариграда да се Срби што јаче сломе!..

---

[629] *Споменик*, XXXIX, стр. 8. 25 нов. 1815. Б. Фрер Кастлреју. — *Staatsarchiv*, 25 нов. 1815. Штирмер Метерниху. „Cette disposition est d'autant plus sage que les Serviens, comme voisins, ont toujours eu à se loué de Dervich-bey...“

ГЛАВА XII

МИР ИЗМЕЂУ МИЛОША И МАРАШЛИЈЕ

I — Марашлијина узнемиреност због недоласка Милошева у Београд. — Милошев долазак. — Милош на Дивану Марашлијину. — Одлазак Сулејман-пашин. — Улазак Марашлијин у град.

II — Усмена конвенција између Милоша и Марашлије. — Повраћање бегунаца из Аустрије, отварање пограничних скела, објава мира и постављање старешина. — Милош Обреновић „верховни књаз и правитељ народа сербскаго“ обилази народ.

III — Милошева политика. — Милошево гледиште на утврђени мир. — Милошев успех и осма тачка Букурешког Уговора. — Милош и Карађорђе.

IV — Повратак српске депутације из Цариграда (феб. 1816). — Осам Портиних фермана Марашлији у корист српскога народа. — Њихова садржина и изигравање народних захтева. — Значај уступака Портиних учињених преко Марашлије. — Портино частољубље пред аустријским и руским послаником у Цариграду.

I

У колико се Порта у Цариграду устезала да учини Србима концесије, у толико је њен представник у Србији био издашнији у обећањима. Дошавши у Београд Марашлија је очекивао с нестрпљењем да и Милош тамо дође. Међутим Милош је оклевао с доласком. У Београду је, у граду, још био Сулејман-паша; београдски Турци били су крвни непријатељи Срба и Милошу је тешко било решити се да оде тамо. Брат му Јеврем још је био у рукама Сулејман-паши-

ним. Сем тога Милош је добио врло повољне вести о стању ствари у Европи, и да ће цар Александар сигурно завојштити на Турке, према томе да буде обазрив.[630] Београдски Турци растуре тада свакојаке гласове о неверству Срба, о припремама Милошевим да их опседне и уништи и да он само заварава турску војску док стегне зима и ударе кише и снегови.[631] Марашлијини ајани, бимбаше и бегови прихвате ове гласове, и везир се јако узнемири. „Камо Милоша, мене превари Милош!“ говорио је Марашлија Вујици Вулићевићу, Проти Матији и другим кнезовима који су се при њему налазили. Ну Милош није могао дуго оклевати својим доласком и једнога дана праћен од дванаестину кнезова он изненадно рупи у Београд, на велику радост Марашлијину и његове војске и на велику жалост Сулејман-пашину, који се непрестано надао да ће се мир покварити. „Хвала Богу стиже Милош!“ говорили су радосно Турци, честитајући један другом овај срећан догађај.[632] Милош је затекао свога брата Јеврема у слободи, јер је Марашлија успео код Сулејман-паше да га пусти из затвора. У вече, Милош, праћен српским кнезовима и изабраним људима и везировим гавазима, оде Марашлији на аудијенцију. Дошавши пред његов конак он прође кроз велику гомилу турских војника, који су држали запаљене буктиње и фењере. Најзад Милош уђе у дворницу где је био Марашлија окружен једним капиџибашом, изаслаником Портиним, неколиким пашама, ајанима, многобројним бимбашама и беговима. Цела та скупштина седела је у полукругу, Марашлија је био у прочељу, у дворници свечан тајац, муха би се могла чути, по који дим из чибука давао је нешто живота овој мртвој тишини.

---

[630] *Држ. Арх.*, К. К., Аустрија. Прив. преписка. 10 окт. 1815. Земун. Мих. Герман Милошу.

[631] *Арх. Акад.*, бр. 781. 16 окт. 1815. Панчево. Родицки Марашлији. Види се да је Марашлија трпео оскудицу у храни. Овом приликом панчевачки генерал јавља му да не може допустити да се више хране извезе него што је одобрено Стојану Миленковићу.

[632] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 166. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 427—430.

После уобичајених поздрава и учтивости Марашлија свечано запита Милоша, преко тумача: „Jесте ли цару покорни?“ — „Jесмо!“ гласио је одговор. И тако се трипут понови питање и одговор. Затим је Милош говорио о узроцима буне, о невољама које је народ претрпео и замолио је Марашлију да он остане у Србији као везир, јер у другоме народ не може имати вере. Марашлији и Турцима јако се допао говор српскога вођа, сви су му давали за право, и везир је обећао да ће молити цара да га у Београду остави и да ће јамачно то бити одобрено.[633]

Тако се утврди мир између Марашлије и Милоша; али они су и даље уређивали и разговарали о појединостима. Двадесет-пети октобар сматран је као дан кад је дефинитивно утврђен између њих програм по коме ће се завести нови ред ствари у земљи. Сулејман-паша по Марашлијиној заповести изађе из града и оде у Ниш, протурајући уз пут непријатне гласове за Србе и Марашлију.[634] Марашлија пак свечано заузме његово место. На првој градској капији Милош му је својом руком био заклао неколико овнова као курбан, или, као што један земунски извор вели, „као жртву искреног примирења“,[635] и везир је преко њихове крви прешао у град, ушао у сараје и дефинитивно отпочео своје везирство над Србијом. Марашлија је распустио и ону војску, која је дошла с њим у Београд, Срби су је лепо испратили до границе, пошто су од ње, као и од Сулејман-паше, откупили све робље.[636]

---

[633] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 167. -- С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 431—440.

[634] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 27 нов. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[635] *Арх. Акад.*, бр. 638.

[636] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 440—441. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 165—167. — *Споменик*, XXI, стр. 11—13. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 103—106. Ниједан од ових извора не даје време кад је Милош дошао у Београд. Како је копија једнога Милошевог писма Мел. Никшићу датирана у Београду 20 окт. 1815 (*Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 33) то је Милош могао доћи у Београд дан два раније. — *Под истим датумом* (без назначења места) Милош пише Хаџи-Хусејин-ефендији, капућехаји Марашлијином, да је везир *„и војводе гди је требало наредио и послао,“* и да му он, Милош, са кнезовима *чини у Бео-*

II

Између Марашлије и Милоша није било никаквога писменог уговора. Милош је само предлагао и на Морави и у Београду начине и средства да се мир постави на чврсту основицу а везир је обећавао да ће Порта те предлоге усвојити; српске жеље, као што је казано, биле су да Порта дâ народу оне правице које је преко Ичка нудила, и депутати су на томе радили у Цариграду. Међутим, у очекивању да Порта тражене привилегије потврди ферманом, Милош и Марашлија учинили су усмену конвенцију односно најважнијих предмета. Марашлија је пристао да скупљање дација остане Србима и да се Турци у то не мешају; да уз нахијске муселиме седи по један српски кнез који ће с муселимом судити Србима; да спахије узимају своје приходе од народа строго по својим бератима, а не „као што је под Сулејман-пашом било," кад су спахије узимале још и по нарочитим погодбама које су наметали народу; и да у Београду буде заседање од српских кнезова — Народна Канцеларија — као нека врста највишега административног и судског тела српског.[637] Војводе — муселиме — по нахијама Марашлија

граду све могућне услуге. Првога нов. Милош пише истоме: „с овим јављамо вашој милости како смо са честитим светлим и великим везиром, *који је већ у граду, итд...*" Марашлија је ушао у град дакле између 20 окт. и 1-ог нов. Ово би се слагало и с Милошевим сећањем, које не мора бити тачно, да је „тек на 10 дана по доласку његовом (Марашлијином)" дошао у Београд (*Споменик,* XXI, стр. 12). Један извештај из Земуна (примљен у Карловцима 5 нов. 1815, *Арх. Акад.,* бр. 638) вели такође да је Сулејман-паша пре „неколико дана" отишао у Солун. Један мемоар предат Германом Строганову, у новембру 1816 год., говори о конвенцији потписаној *25 окт. 1815* између Милоша и Марашлије. Нетачно је да су Милош и Марашлија правили *писмену конвенцију,* она је усмено постојала и по свој прилици горњи датум, *25 октобар, је тачан, кад је детаљно и дефинитивно подељена власт између Милоша и Марашлије.* То се види и из аката која је 25 октобра Народна Канцеларија издала (види стр. 243). -- Мита Петровић, *Неиздата Збирка,* нека писма од 1 и 9 фебр. 1818 тврде такође да је тај споразум закључен 25 окт. 1815.

[637] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, 140—142. Расписи од 15 и 24 дек. 1815. -- *Арх. Акад.,* бр 784. Уз распис од 24 феб. 1816 стоји приложена „тарифа." По њој се имало издавати спахијама: главница по 2 гроша, жировница од свињчета 2 паре, десетак од усева по обичају. „Четвртине, дрва, меда, масла, сена, продавање планина илити жира, орање и кулук спахији и прочаја од тога ништа давати се неће."

је поставио око 20 октобра и то људе које је Милош желео.[638]

У Београду се одмах образује *Народна Канцеларија,* која почне вршити све важније народне послове. Двадесет-петог октобра већ Милош „верховни Сербији књаз" јавља аустријским властима да је у Србији повраћен мир и моли да се допусти емигрантима да се слободно врате својим домовима, и да се с аустријске стране отворе скеле за трговину, као што је то већ с ове стране учињено у договору с Марашли-Али-пашом.[639] Приватно је пак било поручено свима исељеницима да се у року од три месеца врате натраг и да заузму своја добра, иначе ће прећи у народну својину и бити раздавана.[640] На први глас о дефинитивном миру свет навали да се враћа у Србију;[641] до 10 новембра само је код Земуна прешло 1233 лица.[642]

Двадесет-седмог октобра Милош је објавио укратко народу примирење, назначивши колико на коју нахију долази сена и дрва за везирову потребу.[643] Првог новембра било је одређено од Народне Канцеларије неколико комисара са задатком да обиђу земљу и да са скупштином кметова и главнијих људи изаберу у сваком срезу кнеза и дужности им њихове објасне; изабрана лица добиће дипломе од Народне Канцела-

---

638 Мита Петровић, *Финансије и Установе,* II, стр. 27.

639 Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр, 130. — *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 34 verso. 25 окт. 1815. Милош Милитар. Ком. у Земуну и Панчеву. — *Држ. Арх.*, К. К., 169. 9 нов. (28 окт.) 1815. Панчево. Родицки Милошу. Јавља да су све скеле отворене. — *Арх. Акад.*, бр. 782. Исто то доставља и Марашли-Али-паши.

640 *Држ. Арх.*, К. К., Акта Нар. Суда. 13 септ. 1832. Народни Суд Милошу. - *Ibid.*, Одговор Милошев од 15 септ. „1815 год. свима Шапчанима и осталим местима поред Саве и Дунава лежећим, обнародовано [је], да се сваки овострани поданик, који је у Цесарију у оно време [у Карађорђевој и Милошевој буни] био прешао, до три месеца натраг врати и лежеће добро своје опет прими, јер ће се свачије после тога у беглук узети и другом дати."

641 *Арх. Акад.*, бр. 638. Извештај из Земуна примљен у Карловцима 5 нов. 1815.

642 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 27 нов. 1815. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Polizeiarchiv*, Извештај од 9 нов. 1815. „Ein allgemeiner Jubel herrscht über diesen Friedensabschluss in ganz Servien und man sieht täglich ganze Horden bewaffneter Servianer im Parlatorio der Semliner und Pancsovaer Kontumazen..."

643 *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 37 verso.

рије.[644] Тако је прота Матија Ненадовић имао да обиђе шабачку, ваљевску и сокôску нахију.[645]

Деветог новембра Народна Канцеларија је прокламацијом свечано објавила народу мир. „Време је већ дошло да се крв браће наше не пролива, време је већ да се стишамо, време је да матере у утробама с миром децу носе, време је да их с миром у домовима својима рађају и воспитају и по закону нашему жёнê и удају... Помените се прошасте године бившег страха и трепета и онда ћете се знати повиноватн наставником својим и заповестима нашим, које ми издајемо и издавати будемо на одређене старешине и кнезове.“ На прво место стављено је народу у дужност да се покорава нахијским муселимима, да им одаје почасти и да се ни у чем „гордо“ не показује; оружје нико да не носи сем оних који су у народној служби, а ова ће се лица по томе познавати што ће имати бео штапић у рукама; пушке не бацати ни на скупштинама нити на саборима; свак своје оружје да очисти и на дому остави и мирно своје послове отправља.[646]

Одмах за овим објављено је народу од стране „Висококославне Канцеларије“ да Милош Обреновић „верховни кнез и правитељ народа сербскаго“ полази с везировом буюрунтијом у народ да „мир и слатку тишину међ' народ уведе и утврди,“ њега сви да слушају као „од Бога даровану власт и заштиту“.[647] Милош се одмах кренуо и имао је нарочито за циљ да предузме мере против злочинаца и хајдука те да се поврати безбедност у земљи.[648] Том приликом постављао је и старешине где је било потребно.[649]

---

[644] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама fol. 37.

[645] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 353. Објава под 1 нов. 1815.

[646] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 137. 9 нов. 1815. Потпис: М. Обреновић, верх. Сербији књаз, П. Николајевић Молер, В. Вулићевић с прочими.

[647] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 135. 12 нов. 1815. Датум дајемо према копији с које је и приређено ово издање. Потпис: М. Обреновић и П. Николајевић Молер.

[648] *Id.*, стр. 136. 12 нов. 1815. П. Николајевић Молер кнезовима у Београдском Пашалуку.

[649] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 116, 508—509. 14 нов. 1815. Милош поставља Вићентија Петровића за обор-кнеза нахије

III

И Срби и Турци, и Милош и Марашлија, сматрали су овај мир као неопходну потребу да се време добије. Ко ће остати прави победилац, Милош или Марашлија, то ће најзад показати даљи ток догађаја и преговора између Русије и Порте. Српски вођ није ни сањао тада да је земљу ослободио! Он је мислио да је само бољи мир повратио. Очевидно у томе миру није било ничега одређенога нити какве гарантије за будућност, модерније речено то је био само провизориум закључен између поглавица српских устаника и једнога везира а никако дефинитиван мир између Србије и Порте. Поред свих упутстава, која је Прота Матија донео лично из Беча на Мораву, да се мир тражи и да ће Русија својим притиском на Порту учинити да се до њега дође, Милош, наравно, није смео ослањати сву своју политику на ова уверавања, нити их узети за ослонац свога затезања с Портом и упорно тражити боље уступке, дефинитивну погодбу и извесно јемство за њено извршење: он није знао нити природу, нити домашај руске интервенције, његови први депутати нису ни долазили у додир с руским посланством да им се то достави и да им се даду потребни савети.[650] Овај „мир“ с Марашлијом добијао је доцније све већи значај, и похвале Милошу све су се више увећавале, и ако га је у време закључивања његовог Милош сматрао као неопходно зло у коме има и доброга. „Какви се мир и уговор сад учинити може?!“ питао се Милош после разговора с Куршидом а пре одласка Марашлији. Један везир на Морави, други на Дрини, „с многим војинством... угрозили земљи тако да нам никојим образом против стати није можно.“ Морао се мир правити, мир за невољу „толик само да [Турци] земљу не поробе,“ колико не дати да се народ „роби и

гročанске. — *Арх. Акад.*, бр. 641. 24 дек. 1815. Народна Канцеларија овлашћује истог обор-кнеза да може непослушне људе казнити са до 50 батина.

[650] *Жизнь и Подвиги Милоша Обреновича*, стр. 75: „въ противномъ случаѣ конечно могли бы они заключить сей миръ на гораздо выгоднѣйшихъ условіяхъ.“

уничтожава,“ да се оружје сачува и боље прилике дочекају, тј. рат између Русије и Порте. Тако је Милош сам представио своје преговоре с Турцима Петру Добрњцу. „Како ово писмо примите, јавите нам каква су опстојатељства и прилике? Можемо ли се чему скоро надати? Је ли надежда или није да се владати знамо поне [бар] *оружје да сачувамо.*“ Милош је решен на крајње попуштање.[651] „Зато, љубезни брате, писао му је Милош неколико дана доцније, ако што може бити припадни ко ногам нашег превисоког покровитеља, у име целог српског народа, нека нам једном рече благо или зло, да не идемо све обазирући се натраг него да се прилепимо Турчину и код њега даљу милост просимо и шчастије тражимо.“ Тражи извешће хоће ли ове јесени почети војна између Порте и Русије.[652] Две године доцније Милош је исто овако представио рускоме посланику у Цариграду своју политику према Турцима 1815 године: устао је на Турке јер се њихова насиља нису могла више сносити, али пред нагомиланом турском војском на границама Србије, пред припремама у целој Турској Царевини, кад је видео да народу, који је био и без оружја и без муниције, нема ни од куда помоћи ни спасења, он је помишљао само на помирљива средства те да у каквом таквом миру дочека тренутак да се милост руског цара излије на њега и народ, и тако се решио да начини „временоје примирије,“ да не би предао народ „и невине младенце остроме мечу турском“ и да сâм не би оставио за собом проклето име као Карађорђе и Хаџи-Продан. Својој погодби Милош није приписивао важност неког већег јемства за будућност.[653] Тако су и савременици Милошеви гледали на његов рад. „Боље ишта него мртав труп“ вели Сима Милу-

---

[651] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 110. 27 авг. 1815. Манастир Јошаница. Милош П. Добрњцу.

[652] *Id.*, стр. 119. 6 септ. 1815.

[653] *Госуд. Арх. Моск.*. 3 нов. 1817. Београд. Милош Строганову.

тиновић.[654] И Вук је такво решење сматрао као најбоље у тадашњим приликама.[655]

Мир утврђен у Србији, крајем 1815 године, треба приписати колико руском дипломатском заузимању, толико и здравом Милошевом погледу на заиста тешку ситуацију. Милош је водио политику која је одговарала средствима којима је располагао, учинивши све да утре пут примирењу; он је увек истицао народну верност према султану и представљао устанак као борбу за опстанак против Сулејман-пашине тираније. Доследан томе он је био умерен и човечан у победама, показивао је турским пашама поверење, које зацело нису заслуживали и, по цену живота свога, одлазио у њихове таборе.[656] Колико је показивао јунаштва у бојевима, толико је исто имао проницавости, умешности, храбрости и пожртвовања у преговорима. Није било ситуације у којој Милош није све покушао да на њу реагира и да из ње исплива.

Ну у основи овај мир који ће се оваплотити у хатишерифу од 1830 није дело само Другога Устанка. Тај је мир начињен на темељу који је подигнут с великим жртвама народним од 1804—1813 године, и тај је темељ: осми члан Букурешког Уговора, којим је Русија зајемчила аутономију српском народу у границама Карађорђеве Србије. Ту је пак одредбу српски народ под вођством Карађорђевим искупио шестогодишњим савезништвом и привржeношћу Русији. Да није било те одредбе, те „котве спасења“, нити би Русија имала право да интервенише у српско-турском спору, нити би Порта зазирала од Русије, нити би Милош имао могућности да развије своје способности, нити би му оне што помогле. Оно што је стално у борби за ослобођење то је народни напор да се дође до извесне слободе, Карађорђе и Милош јављају се

---

[654] *Сербијанка*, IV, стр. 143.

[655] *Гласник*, 75, стр. 249. 9 авг. 1815. Вук Мушицком. Тражи новости из Србије. „Ми овде чујемо да хоће да се помире с Турцима, и то би најбоље било.“

[656] Испор.: Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, I, стр. 16. Беседа Милошева читана јан. 1827.

као агенти тога трудног посла, као резултанта народне енергије и као представници народних тежњи и потреба. И ако је Карађорђе упустио народно дело 1813 године, Милош га је прихватио 1815 године, и повео народ у борбу, не толико по својој вољи, колико понесен бујицом народног нестрпљења и незадовољства, које је 1804 године избацило и Карађорђа на површину.

IV

Тако, док је Порта, из политике, водила разговоре с депутатима у Цариграду, Марашлија је, по њеним упутствима, примирио Србију. Нити је достојанство нити је политика Порти допуштала да сама прави споразум: погодбу Марашлијину она је могла према приликама одрицати или сужавати.

Међутим ту тако лабаву зграду, коју су подигли поглавица српских устаника и Портин представник у Београду, Порта је хтела да је улепша, да јој да извесну важност у очима Срба и да је представи Русији, кад томе дође време — а осећало се да је оно већ близу — као и испуњење погодаба које је примила на себе осмом тачком Букурешког Мира. Уз то је дошла потреба да се Срби заварају с мало хартије, Милош је показивао већ неко нестрпљење: шестог јануара 1816, видевши како Порта развлачи преговоре у Цариграду, он је позвао већину депутата да се врате натраг. Мелентије Никшић, вођ депутације, био је у Србији већ 2 фебруара,[657] у Цариграду су заостали само Аксентије Миладиновић и Милован Петровић.[658] Порта се изговарала Мелентију Никшићу, као што су гласови кружили, да она Србима не може дотле дати тражене привилегије и потврдити оно што је Марашлија уговорио, докле они не положе оружје.[659]

---

[657] *Kriegsarchiv*, Н. К. К., 29 феб. 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. — *Држ. Арх.* К. К., Копије писама, fol. 46. 4 феб. 1816. П. Молер Аксентију Миладиновићу.

[658] *Држ. Арх., id.*, fol. 43 verso. 5 јан. 1816. Милош депутатима.

[659] *Арх. Акад.*, бр. 644. Извештај из Земуна, примљен у Карловцима 27 феб. 1816. О потврђењу мира између Срба и Марашлије још се ништа не зна, већ се говори како тај мир Порта неће да потврди „док-

Ну, наравно, Порта није смела да остави народ сасвим разочаран. У време Мелентијева повратка стигло је Марашли-Али паши у корист Срба седам разних фермана, који су тобоже одговор на народне молбе и жеље и испуњење обећања, која је Порта усмено давала депутатима.[660]

Ти су фермани:

1. Царина да се наплаћује строго по тарифи и да се српски трговци не глобе;[661] 2. спахије да узимају десетак строго по бератима (повељама);[662] 3. свакоме Србину слободно је ходити и трговати по Турској Царевини;[663] 4. пореза да се плаћа у две рате (о Ђурђеву и о Митрову-дне);[664] 5. војна посада Србије да буде само по градовима и да не чини никакве обиде народу; из посаде се искључују јањичарске породице (под којима су се подразумевали Босанци и Арнаути), које су дотле чувале градове и чиниле зло народу и да се на њихово место доведу Турци доброга владања из Румелије;[665] 6. по градовима и паланкама да седи уз турског старешину по један српски кнез за отправљање послова; сем тога допушта се један перманентан савет у коме ће свака нахија

деже Серби оружје неположат. Прочи сербски посланици јешче в Константинополи находјатсја а епископ [Мелентије] токмо пришел, обешчавшисја, какоже глагољут, Сербе склонити к тому да оружје положат."

[660] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 146. 5 феб. 1816. Милош Драгоману Вис. Порте. Из овога се писма види да је тих дана стигао у Србију ферман о амнестији и ако је, као што ће се даље видети, датиран крајем ребијул-евела 1231 (тј. око половине нашег фебруара 1816 год.).

[661] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 27—29. — *Ibid.*, Фермани и берати. Копија фермана датираног крајем месеца ребијул-евела 1231 год. (последњи дан овога месеца пада 17 феб. 1816).

[662] *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана под истим датумом.

[663] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 29. Извод из фермана под насловом: *„Осмих ферманов в осм пунктов здје предложени в кратце от султана великаго посредством Марашли-Али-паше бјелградскаго народу сербскому послани в 1815 году."* Нетачно је да су послати 1815 год. Испор.: примедбу 660—662. Овај је извод прављен 1817 год. за потребу барона Строганова.

[664] *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана датираног око половине месеца ребијул-евела 1231 (око 1-ог феб. 1816).

[665] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 27. Превод овога фермана под насловом: „Превод перваго фермана касајушчагосја исključенније бјелградски јаничара сас фамилије и други добри Турци из Румелије место их наставити на зашчишченије крепости." Датум: крајем месеца ребијул-евела г. хеџ. 1231.

имати по једнога представника [Народна Канцеларија у Београду];[666] најзад 7. султан прашта Србима сву прошлост и да се нико не усуди да им због ње чини приговарања.[667] Нешто раније Порта је била издала ферман односно харача у Београдском Пашалуку, смањивши га знатно према ономе колики је био под Сулејман-пашом.[668]

Порта је на овај начин изигравала главне српске захтеве.[669] Народ тражи да се данак одсеком одреди, Порта, прелазећи преко тога, оставља и даље да све врсте дација остану по староме, али да се прикупљају у две рате годишње; народ жели да се царинарнице урачунају у општу суму данка, Порта наређује да цариници не глобе трговце; народ тражи да спахијске

[666] *Држ. Арх.*, К. К., Фермани и берати. Копија фермана писаног крајем ребијул-евела 1231. У овој копији не спомиње други део горњег тврђења о Народној Канцеларији. Међутим у једном од ових фермана био је спомен о Народ. Канцеларији и нама се учинило да је томе овде природно место. Петог окт. 1818 Милош пише А. А. Пинину: „Что въ ферманѣ утверждающемъ совѣтъ старѣйшинъ вибираемихъ по уездамъ..." *(Држ. Арх.*, К. К., 191, 85 verso.) — О ферману у коме је реч о савету кнезова говори и Строганов у своме писму графу Неселроде од 2-14 септ. 1818, и он га је имао у рукама *(Госуд. Арх. Моск.)*.

[667] *Ibid.*, Копија фермана о амнестији писаног крајем месеца ребијул-евела, 1231.

[668] *Ibid.*, Копија фермана од 1-ог мухарема 1231 (21 нов. 1815). — Кад су настали преговори између руског посланика у Цариграду и Порте о српскоме питању, Реис-ефендија је предао Строганову у конференцији од 15-27 дек. 1817 извод из фермана о харачу. Извод гласи: „Quoique le haratz (ou capitation) levé sur les rayas de Belgrade et de ses dépendances ait été jusqu' à ce jour distribué en trois classes: 1-ère, 2-e et 3-me, cependant Sa Hautesse voulant que le peuple servien comme un de ses anciens tributaires ressente les effets de sa liberalité et de sa clémence et jouisse d'un bien-être parfait, à ordonné par un rescrit émané en l'an 1231 de l'hégire, le 29 moharrem [19 дек. 1815], que le haratz levé sur ledit peuple ne soit plus que celui de troisième classe, appelé *édna*. *(Госуд. Арх. Моск.* Цар. Посл. кут. 230). Дакле овде је датум 29 мохарем 1231 (19 дек. 1815), а на копији у *Држ. Арх.* 1 мохарем 1231 (21 нов. 1815). У писму Милошеву Реис-ефендији од септ. 1823 *(Држ. Арх.*, К. К., 197) спомиње се овај ферман а ту је као датум фермана назначен 29 мохарем. — У изводу предатом Строганову види се још траг од фермана о порези и о другим. Сви данци *impôts*, који се скупљају двапут годишње „doivent être inscrits dans le rôle appelé *poros*. Aucun autre rôle d'impôts que celui-ci ne doit pas être distribué..." Милош у писму своме Герману од 16 авг. 1817 *(Арх. Акад.* бр. 673), говори о *седам* фермана и даје овако њихову садржину: 1. арач по 3 гр. и 2 паре; 2. право да седе кнезови у Београду (Народ. Канцеларија); 3. право подизања школа; 4. слобода трговине; 5. спахијски десетак по старом канону; 6. плаћање порезе двапут годишње; 7. итлах-ферман: „подај па се не бој!" Као што се види Срби су слабо знали те своје правице, што је доцније изазивало чуђење барона Строганова.

[669] Види стр. 229—234.

даџије предаје у новцу алај-бегу и да нема више посла са спахијама и њиховим субашама, Порта наређује да спахије при узимању десетка не глобе народ. О нахијским кнезовима као бератлијама, о њиховим правима, Порта није ништа говорила; она је само допустила један Савет старешина, Народну Канцеларију, из чланова бираних по нахијама. О врховноме кнезу ни речи!... Порта је најзад потврдила присуство по једног кнеза уз турске нахијске власти, дала је амнестију и право трговине, оно дакле што ју је најмање стајало. Највећа и права концесија била је новчане природе: смањивање харача. На њу су се Турци доцније и позивали кад су хтели да покажу Русији своју наклоност и расположење према Србима. Харач Београдског Пашалука био је 1814 године по 13 гроша,[670] а сад је смањен на три гроша. Ну у овоме Порта је само смањила једну злоупотребу своје власти над Србијом, јер је 1813 и 1814 подигнутом стопом харача хтела што више земљу да исцеди. Ферман о посади градској издат је колико да изгледа да Срби имају једно олакшање више; тај је акт остао увек мртво слово на хартији, и Срби су се доцније узалуд на њега позивали.

Међутим ма како биле незнатне ове концесије, као и оне које је Марашлија трпео у Србији, оне су имале свој значај. Начелно Порта је признала да мора нешто учинити за Србе, и дала им је могућности да се мало организују у народноме духу и да у миру дочекају боље дане кад ће јој моћи са више успеха изнети своје захтеве и жеље. У сваком случају Портино частољубље и достојанство претрпело је јак удар. Аустријски посланик је одмах додирнуо болно место. Хотећи да зна поуздано под каквим је погодбама примирење Србије учињено он се обратио Порти с питањем: како пограничне аустријске власти имају да се односе према „захтевима које им од времена на време шаље Милош Обреновић, као врховни кнез, а у име самозваног српског Сената?“ Порта је врло кисело примила ово питање: али је требало ипак нешто од-

[670] Петровић, *Грађа за Историју,* II, стр. 96, 107.

говорити. „Њ. В. Султан, одговорио је Реис-ефендија, никад не би пристао да узима на себе обавезе спрам својих поданика; све што је учинио то је што је употребио благост спрам бунтовника који су, повративши се из заблуде, припали њему на молбу: он им је подарио општу амнестију и ако је неко пристао на неке погодбе, Порта их игнорира, или треба да их игнорира“.[671] У Србији је једина власт Марашлија и аустријске власти треба да се односе према њему као што су то чиниле према његовим претходницима. Штирмер је ово лепо називао „лажним стидом“, јер Порта није хтела да допусти помисао да је она била у невољи да с бунтовницима преговара и да им чини концесије.[672] Наравно Аустрија је узела ову изјаву за оно што она вреди, аустријске власти одржавале су везе и с Марашлијом и с Милошем. Исто је тако Италински, изгубивши везу са српском депутацијом, хтео да дозна погодбе примирења јер је то за њега било од велике важности, али Реис-ефендија му је суво одговорио да Порта не капитулира с бунтовницима: она је само дала амнестију и извесне правице.[673]

---

[671] *Staatsarchiv*, 10 феб. 1816. Штирмер Метерниху.

[672] *Ibidem*.

[673] *Госуд. Арх. Моск.*, 17-29 јан. 1816, Италински графу Неселроде. — Поред свега Портиног надзора депутати су нашли начина да ступе у везу с руским посланством преко неког ђакона. Тако је 26 окт. 1815 Никшић послао посланику захтеве предате Порти. Једанаестог новембра Италински је добио писмо од депутата, у коме су тражили 1000 дуката на зајам. Седмог нов. ђакон је донео извештај да Порта тражи да народ изда оружје. Италински је тада био већ припремио хиљаду дуката, али их ђакон није тражио, и на томе је остало. Међутим Италински му је казао све кораке које је учинио на Порти у корист Срба. 25 нов. Италински јавља графу Неселроде да су по ђаконову причању послани у Србију фермани, који дефинитивно утврђују нов ред ствари и да тамо више нема турске војске. Од овога времена као да су депутати прекинули везу с Италинским. 13 јан. 1816 Италински се жали министарству да су га депутати оставили без извештаја о ономе што су урадили. За све оно што се радило у Србији Италинскоме је био извор руски ген. консул у Букурешту. Те је извештаје Кирико послао у Цариград под 3, 18 и 24 јан. 1816, али ниједан не одговара правоме стању ствари: они су писани у главноме по бечким новинама и по приватним информацијама. Ти су извештаји занимљиви по томе што се из њих види чему су се све Срби надали од Марашлије. (Сва се овде наведена акта налазе у *Госуд. Арх. Моск.*, Арх. Царигр. Посл., кут. 171, 206, 207, 295).

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ПОЧЕТЦИ СПОЉАШЊЕ
И
УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ
1816—1820

ГЛАВА XIII

СТАЊЕ У СРБИЈИ У ПОЧЕТКУ МАРАШЛИЈИНЕ УПРАВЕ

I — Материјалне неприлике у време примирења с Марашлијом: немаштина и глад. — Трајање ових невоља. — Појава благостања по варошима и паланкама.

II — Организација народне власти и врховни кнез.

III — Марашлија. — Милош Обреновић. — Односи између Милоша и Марашлије. — Чврстина Марашлијине управе.

I

Србија је отпочела нов живот у врло тешким материјалним приликама, трогодишњи страховити потреси праћени кугом и глађу исцрпли су је били до крајности и довели је на ивицу пропасти: проређено становништво посртало је под огромним напорима, које је издржало у борби за опстанак, домови попаљени, многа огњишта опустела за вечита времена, стока одведена или поскапала, глад је царовала у пуној снази. Прелаз Марашлијин из Ћуприје у Београд мучно се извршио због оскудице у колима и у храни;[674] све потребе за турску војску Срби су куповали из Аустрије, јер се из земље није могло ништа набавити.[675]

---

[674] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 33 verso. 20 окт. 1815. Милош Хаџи-Хусејин-ефендији.

[675] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 140—141. Проглас кнезовима и кметовима од 15 дек. 1815.

Брашно је било 50 гроша сто ока,[676] а у дукату је тада било толико гроша колико од прилике у њему има данас динара[677]! Своје најобичније потребе за јело (јаја, лук и др.) Марашлија је набављао из Панчева.[678] Новаца нигде није било: за откуп робља и друге потребе народ је морао правити велике дугове код Марашлије, његове свите и Срба у Аустрији.[679]

Ове материјалне невоље имале су и сувише дубок корен, да би могле на једанпут ишчезнути, гладовало се страшно и у 1816 и у 1817 години, па и доцније, требало је да прођу три четири године да се народ мало хлеба дохвати. „1817 лето верло чудо било што није било одавна, како је у Сербији глад била, и у свој турској земљи. Тако се случила скупотиња: кукуруза по 38 пара, ока жита, и тако је пшенице по ту цену, а у Сарајеву по 2 гроша ока леба пшенична".[680] „На 1817 да јест ведамо каде би гладна година: много мука поднијесмо и глади, стока полипса од глади," вели други запис.[681] Грош ока било је пшенично и кукурузно брашно, овсено двадесет и пет пара, товар сена (сто ока) 25 гроша, а товар сламе 15 гроша[682]! И ове су цене биле позно улето 1817 године, која је била „родила како је божија воља свачим".[683] Ћупријска нахија била је тако осиромашила стоком и превозним средствима да није могла 1816 год. за потребу везирову довести у Београд 900 кола сена колико је пало на њен део.[684] Тридесетог јуна 1816 Мустафа-

---

[676] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 141.

[677] М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 18. Види се да је 50 дук. цесарских вредило 625 гр., дакле један дукат вредио је дванаест и по гроша.

[678] *Држ. Арх.*, К. К., Коп. писама, fol. 51 verso. 3 апр. 1816. Петар Молер генералу Родицком.

[679] *Споменик*, XXX, стр. 8. — *Споменик*, XXI, стр. 13. Зајмодавци су били Срби из Аустрије, Марашлија и његов ћурчибаша. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 20—22. Неке облигације на позајмљени новац. — С. Милутиновић, *Сербијанка*, IV, стр. 139.

[680] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3975.

[681] *Id.*, бр. 3974, 5509.

[682] *Ibid.*

[683] *Вукова Преписка*, I, стр. 83.

[684] *Држ. Арх.*, К. К., 63. 24 јул 1816. Милосав Здравковић Милошу.

ага, војвода јагодински пише Димитрију Тодоровићу, који је ту нахију заступао у Београду: „...Много очи отвори,. .. али ако немаш црна лука да натрљаш очи кад пођеш код везира, а ти ми пиши да ти пратим две главице, ... зашто сам знаш како је ова наша нахија пропала и гладна. Сад мало да не дирају овај наш крај докле се сиротиња зарани...“[685] И друге сличне примере опште материјалне беде лако је наћи у ондашњој преписци Милошевој.

Ну као што обично бива после великих искушења, народ је, вративши се с бојног поља и из збегова, жељно уживао „слатки мир“ и чинио све жртве које су од њега тражене. Свак се најзад прихватио свога посла, кроз земљу је почео да струји живот, место анархије дошао је ред, и народ се очевидно почео прибирати после неописаних патњи од 1813—1815 године. Први знаци живота појавили су се по варошима и паланкама; као центри трговине и стоваришта разних потреба у њима се већ 1816 год. јавља очевидно благостање. Незнатан капитал уложен у ма какву радњу доносио је обилат приход. „Не треба ти више од 500 гроша, пише Ст. Живковић Вуку, пак да отвориш у којој ти драго касаби, селу или паланки дућан па да живиш. Ако ли пак волиш и механе мало држати, ракије точити и проч. то ти нико не брани... Шабац се на Баиру начинио да ти има око шта гледати... Наш се Обрад помогао продајући ракију, сад да му загледаш у торбу! И Амица се спрема то исто чинити како кућу заврши. А ти си отишао у тај весели Беч да дангубиш. Гледај час пре да довршиш књиге, за које овамо весма распитују пак ајде да живиш!..“ Наравно ово само важи за вароши и паланке, јер исти Живковић пише да је за сељаке „потешко“.[686] Овај израз је и сувише благ према правоме стању у коме је маса народна живела. Седамнаестог маја 1817 године Илија Марковић обор-кнез нахије шабачке пише за овај најплоднији крај Србије: „сиро-

[685] *Држ. Арх.*, К. К., 232—234, Јагодина. Под датумом.

[686] *Вукова Преписка,* I, стр. 57. 20 септ. 1816. Засавица. Ст. Живковић Вуку.

тиња — то је име онда означивало народ у опште — сиротиња је овде збуњена с гладом и мре једнако од глади!“ Тај крај није могао да да̂ 4000 баскија, 1000 талпи и 2000 мертека за потребу везирову! „Него вама пишем, наставља Илија Марковић, ако би се могло икако на другу страну то преместити, докле би се ова сиротиња хлеба дохватила, а после тога дупло да се нареди не би терета било“.[687] Ока хлеба у Шапцу била је тада 40 пара.[688] Никола Станковић старешина једне кнежине у београдској нахији извештава Милоша 28 маја 1817 год., да посведневно долази његовоме дому „множество људи и жена,“ натерани невољом и глађу и траже хлеба. „Један човек да је осиротио с лебом или недоскутан, или једно село, ласно би га могли одржати, али ево невоље, где од велике туге и плача сиротињског кући приступити не могу!“[689]

Ну на сношење и лечење ових материјалних неприлика јако је утицала доста повољна унутрашња ситуација: ред, мир и лагано али стално јачање народне власти.

II

У чему је то организовање власти у народном духу, и како је извршена деоба власти између Милоша и Марашлије? Какве су функције Милошеве и његових органа? Пре свега ваља напоменути да је Србија под Милошем обухватила тачно границе Београдског Пашалука.[690] Године 1815 народ је устао против Сулејман-

---

[687] *Држ. Арх.*, К. К., 72—78. 17 маја 1817. Илија Марковић Дим. Ђорђевићу у Београд.

[688] *Вукова Преписка*, I, стр. 82.

[689] *Држ. Арх.*, К. К., 3. 28 маја 1817. Остружница. Ник. Станковић Милошу.

[690] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 168. Пишући о миру између Милоша и Марашлије Вук ово вели: „Милош је тада присвојио Београдском Пашалуку и острво Пореч (с наијом поречком), које је од старине било београдско, па га Пасманџија отео и од тада остало под Адакале. Милош је казао паши: „Ако ти нећеш правим путем повратити Пореч к Београду, ја ћу га с народом на силу отети, као што је и од нас отет;

паше који је заповедао у томе пашалуку, Сулејман је био замењен Марашлијом и наравно користи новога стања ствари које је Милош утврдио с Марашлијом распрострле су се само на тај пашалук, на једну административну јединицу Турске Царевине. Како је и Милош свој устанак представљао не као политичко дело већ као борбу за опстанак противу једнога рђавог управника, он није смео ни помишљати у почетку на границе Карађорђеве Србије, која је захватала знатне делове суседних области.

Српски народ у поменутим границама добио је по погодби између Милоша и Марашлије једно неоспорно преимућство: право да скупља сам све дажбине које је био дужан давати Порти и везиру. Те су дажбине биле оне исте које су од вајкада познате у Београдском Пашалуку: *харач* или данак што раја гази цареву земљу; *чибук* или пореза на овце и козе; најзад *пореза* која је разрезивана на народ за издржавање везирово, његове свите и његове војске. Те издатке везирова канцеларија утврђивала је у договору са српским кнезовима. У ту су позицију ушли сад и расходи народне управе (плата врховнога кнеза и осталих чиновника).

У аграрно-економском погледу Србија је представљала низ спахилука; српски сељак био је дужан давати држаоцу тога спахилука десетак и друге уобичајене дажбине, које је скупљао сам спахија. Док је горе турска државна власт пренела прикупљање својих прихода на Србе, дотле су овде Турци спахије остали у непосредном односу с народом. Знатан број спахилука припадао је султану, односно држави. То су тако

јер смо ми с Аџи-Мустај-пашом доста муке видели и крви пролили тукући се око њега с Пасманџијом." И тако паша, желећи и сам пашалук свој распространити, пише у Цариград, и поврати Пореч к Београдском Пашалуку, који сад граничи од *севера* Савом и Дунавом; од *запада* Дрином до више Лешнице, па оданде Цером и Влашићем више Крупња опет у Дрину, потом Дрином до више Сребрнице, па после планинама иза Ужица; од *југа* планинама иза Карановца и Маглича у Мораву више Крушевца; а од *истока* доле Моравом до више Ћуприје, па оданде једном речицом испод Параћина у планину, која раздваја Ресаву и наију Параћинску од Црне реке, па доле тим планинама иза Поречке реке у Дунав." — Испор.: J. Вујића, *Путешествије по Сербији* (Изд. *Књижс. Задруге)*, I, стр. LI.

зване мукаде: спахијске приходе на њима прикупљали су надзорници или емини било за рачун државне касе, било за рачун оних који су држали под закуп та добра. Милош је одмах гледао да добије под закуп ове мукаде.

Други финансијски односи били су у рукама Турака: царина, трошарина, скеле и др., ту је Србин наилазио на турске предстојнике. Најзад највиша административна и судска власт била је такође у турским рукама. Муселими или војводе били су оно што су данас окружни начелници; уза сваког муселима био је по један кадија који је судио; уз војводу и кадију био је по један српски кнез, који је присуствовао суђењу кад је суђено Србину, да га не би турска власт за̀пра̑ Бога оглобила, јер је глоба припадала војводи и кадији. Српски нахијски кнезови (обор-кнезови) и кметови расправљали су само ситније спорове; сваки сложенији спор они су износили војводи и кадији. Њихове су главне функције биле да прикупљају порезу, да одржавају ред у своме кругу, и да помажу муселимима при гоњењу хајдука. У Београду је била *Народна Канцеларија*, која је имала да буде највише српско судско и административно тело, и да одржава односе с везиром. Ну, и ако је она потврђена ферманом, њене атрибуције Марашлија и Порта нису одредили никаквим актом, и она је слабо што важила „јербо су Турци по тврђењу њеног писара Лазара Поповића у почетку неограничено владали и господствовали“.[691] Српска је чиновничка хијерархија дакле: врховни кнез на врхунцу; затим неколико кнезова и писара Народне Канцеларије; обор-кнезови нахија или кнезови појединих кнежина (јер свака нахија није морала имати обор-кнеза) и њихови писари; кнезови додељени муселимима и на дну сеоски кнезови и кметови.

Врховнога кнеза Порта није потврдила никаквим актом. Кад је Милош први пут пошао у народ, новембра 1815, да пронесе „мир и слатку тишину међ народ,“ он је понео везирову буРунтију, која га је на

---

[691] *Држ. Арх.*, Лазар Поповић, *Живот и Приклученија Павла Поповића.*

ово опуномоћавала.[692] Прва акта Милош и Народна Канцеларија издавали су „с произволенијем честитога и светлога и великога везира Марашли-Али-паше, уруменли-валеси и Белиграда-мухафиза и покровитеља сербскаго народа“.[693] Милош и ако се потписивао као „вожд“ или најчешће „верховни Сербији књаз“,[694] па чак и „Милош Обреновић, султаном Махмутом паречен II кнез сербски“,[695] није имао права носити сабљу о врату.[696] У турском оделу с чалмом на глави и јеменијама на ногама Милош је пред Марашлијом имао више изглед богатијег сарафа или трговца, него политичког представника српскога народа. Милош је представљао толико кнеза колико и Србија државу. Ниједну врсту царских дажбина Милош није смео скупљати без вишег одобрења: порезу и чибук без везирове буруntије; харач без харачких тескера. Милош није имао право изрицати смртну казну,[697] српска власт имала је право убити само хајдука или бунтовника у бегству, иначе не. Да напоменемо да је хајдучија беснила у Београдском Пашалуку исто тако као и глад: истребљивање хајдука било је, неколико година, главни задатак српских и турских власти.

То је у главноме кадар и обим народне администрације и то су укратко аграрно-економски и финансијски односи у земљи крајем 1815 и у почетку 1816 године. О свима овим односима и о механизму те управе доцније ће се детаљно говорити; ну и из овога, што је довде речено, лако је разумети колико је скучен био обим народне администрације, и да је морало бити много сукоба између српске и турске управе, између српскога сељака и турскога спахије, итд. У оваким приликама личне особине султанова представника у Србији биле су од великог утицаја на догађаје у земљи: ново стање у Београдском

---

692 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 135—138.
693 Прота Матија, *Мемоари*, стр. 353.
694 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 100 и др.
695 Миленко Вукићевић, *Неиздата Збирка*, Акт од 11 дек. 1815. Оригинал.
696 *Вукова Преписка*, 6 септ. 1817. Фрушић Вуку.
697 Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49. verso.

Пашалуку оснивало се на његовој погодби с Милошем, најјаче јемство за мир и ред, најјачи регулатор унутрашњих односа била је његова воља.

III

Али-паша родио се у Малој Азији, на домак Тауруса, у месту Марашу. Отуда је обично зват Марашли-Али-паша, Срби пак називали су га обично Марашлијом. Кад је био послат против Србије био је беглербег или валис Румелије, а то је достојанство добио само неколико месеци пре српскога устанка; пре тога био је гувернер Кајсарије у Натолији.[698] Кад су га први пут угледали српски кнезови у Ћуприји, он је на њих морао учинити најбољи утисак. То је био старац у седамдесетим годинама „стасит, изгледа пунога благости и врло нежне боје лица; брада му беше врло дугачка и врло бела; очи црне и живе; нарави је био веселе".[699] Иначе Марашлија је имао глас сверепога и лукавог човека, глас човека без вере. Кад је засео у Београду он се „јавно хвалио да је негде у Азији некакве Турке узео на веру, па их је после све, једнога по једнога, исекао." Турци су га звали Дубараџи-Марашли-Али-паша, тј. превртљиви.[700]

Ну у Србији Марашлија није ничим заслужио тај глас, што, наравно, не значи да он није био такав: те његове рђаве особине Срби нису осетили, али су их се увек бојали. Лично врло богат, широких руку, љубитељ арапских коња, мисирских мазги и шамских камила, окружен великим харемом и љубимцима — аџуванима, ћојленима — Марашлија је гледао да последње своје године проведе без потреса и у миру. Био је на врхунцу војничке хијерархије, могао је имати само још једну жељу, жељу да не сврши у изгнанству и насилном смрћу, јер је таква била трагична судбина многих његових претходника на овоме

---

[698] *Staatsarchiv*, 10 јан. 1815. Штирмер Метерниху. Јавља да је гувернер Кајсарије у Натолији, Марашли-Али-паша, наименован, о последњем Бајраму, за беглербега Румелије, и да је 22 дек. (н. к.) 1814, отишао на своје опредељење са 2000 људи азијских трупа.

[699] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 149.

[700] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 169.

достојанству. У интелектуалном погледу Марашлија је био човек здравога разума али „сасвим непросвећен,“ с тога је послове отправљао његов ћехаја.[701]

Султанов представник имао је у Србији посла с човеком ретких душевних особина. Милош, српски кнез, био је сушта противност од Марашлије: млад, частољубив, издржљив, штедљив, неугледан, „бијели руднички момчуљак“,[702] на почетку своје политичке каријере, префект Марашлијин он жели да буде народни кнез. Ту је титулу већ носио, али ју је требало одбранити од других супарника и потврдити Портом. Било је и неке сличности између Милоша и Марашлије. И кнез српскога народа био је неписмен као и султанов представник, у лукавству и притворности могао се увек с њим мерити. Ову особину Милош је прикривао својом необично развијеном способношћу за ласкање, изгледом безбрижног и шаљивог човека. „Од природе весео човек, кад оће уме се врло љубазан показати, као што се обично гдекојим странцима показује,“ вели Вук за Милоша.[703] „Милош је био средњега раста, јака састава, окрушасте снаге, округла лица, омањих бркова; јасна громовита гласа; брза, кратка говора, а памћења за причу јака.... Мислио је брзо, много брже него што је могао говорити. С тога би, некад ... тако убрзао језиком да је било тешко разумети шта хоће... У њега никад није било дуге двоумице, нити дуга ломљења. У говору је често понављао узречицу: *чиниш 'волико* или *чинећи се 'волико*... Имао је општу онога доба навику: псовати уза сваку трећу или четврту реч. Симетрију Милошева лица малко је кварила једна брадавица на левом образу, као омањи орах, коју су му лекари доцније исекли, и нос, који му је у дну био мало шири...“[704]

Милош се од почетка сав приљубио уз Марашли-Али-

---

[701] *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 66. 16 март 1820. Милош Герману. „Будући је овај паша сасвим непросвешчен и дела његова ћехаја отправља.“

[702] С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 282. – *Споменик*, XXI, стр. 10.

[703] Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 32. — У једном писму из 1816, генерал Червенка вели за Милоша: „eben so gefällig von aussen als misstraurisch im Herzen gegen den Vezier.“

[704] М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама* (Нова Збирка), стр. 17.

пашу и играо је дволичну улогу: пред народом се истицао као његов заштитник, пред везиром као његов слуга и уживао је његову наклоност у највећем степену. Марашлија га је звао сином, водио га са собом у шетњу и на излете; узајамно су се частили и даривали и, у опште, везир му је јавно указивао своје симпатије.[705]

Портина политика пак била је срачуната на то да избегне руске протесте односно Србије и њену интервенцију у српске послове. Марашлији су била дата сходна упутства: да чини све што може да Србе задовољи, и та је политика потпуно одговарала мирољубивом расположењу везировом. Прилике су, дакле, биле особито повољне за Милоша и он је знао да се користи и њима и наклоношћу везировом. Све Милошеве молбе везир је испуњавао радо, све административне спорове решавао је у корист његову, постављао чиновнике по његовој вољи и најзад дао му под закуп сва државна добра — мукаде. Ту је основ Милошева богатства.

Марашлија се хвалио на Морави да може учинити да мачка и миш заједно спавају, и те речи нису биле претеране. Турци под његовим заптом живели су мирно с народом, његово везирство, од самога почетка, било је благотворан период народног опоравља̀ња, изгледало је као да се повратило време Мустафа-пашино. „Срби и Турци живе као браћа. Ко је што имао, и ако је изгубио, нека не тражи пак мир ... Нека [Срби] не траже боље; Турке не можеш разазнати од Срба... У Србији ако све овако мирно буде и овај честни везир остане и до године, кад би Бог дао да за дуго остане, све би боље за људе бивало, и баш би оно златно време опет се поврнуло, за које ти често говориш да сте под Турцима имали... Заиста ти кажем за Србе је сада весма добро!“[706] Тако је Ст. Живковић, 20 септ. 1816 године, писао Вуку о Марашлијиној управи. „От Србије све је добро, боље бити не може!“

---

[705] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 172. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5428, 5434, 5435, 5442.
[706] *Вукова Преписка*, I, стр. 59—57.

писао је 7 феб. 1816 други један пријатељ Вуку.[707] И сам Милош, који је пред Русијом — у нестрпљењу да што пре види руску заштиту над Србијом — представљао што може горе положај народа, признавао је да од Турака не трпи никакво насиље. „Народ наш, пише он цару Александру, 29 апр. 1816, не стење сад под оним игом, под којим је стењао у 1814 години, но права своја получава, али опет од дана на дан очекује спасење и заштиту Вашега Величанства".[708] „У целом народу тишина, а с Турцима мир царствује" пише Милош Герману, 6 јуна 1817;[709] „Србска власт укрепљава се од чести" извештавао је Вука исте године Ј. Савић.[710] За сваки турски изгред везир је казном давао жестоку сатисфакцију Србима,[711] и они су с правом мислили да би Марашлију по доброти према народу могао заменити само Дервиш, син Мустафа-пашин, ако би пошао трагом свога оца.[712]

Ну та тако повољна ситуација имала је једну мрачну страну: страховита неизвесност лебдила је над Србијом, нико није знао шта носи дан а шта ноћ, а то је био ужасан положај, бар за Милоша који је управљао судбином земље, јер је он најбоље знао на како лабавој основи почива све благостање у њој. Већ у самоме почетку десио се случај, који је бацао рђаву сенку на односе између Срба и Турака. Крајем декембра 1815 год. избачена су три пушчана метка у прозоре стана Милошева у Београду. Милош одмах уложи протест код везира и Марашлија је учинио све што је могао да га само одобровољи. Ну осећајући се несигурним, Милош изађе из Београда, а може бити да је и сам приредио ово пуцање да би само имао изговор да не

---

[707] *Вукова Преписка*, 7 феб. 1816. Земун. Мих. Павковић Вуку.

[708] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 154—155. – Испор. на стр. 154, писмо Каподистрији.

[709] *Id.*, стр. 175.

[710] *Вукова Преписка*. I, 82, 83. 14 јун и 18 авг. 1817. Шабац. Ј. Савић Вуку.

[711] *Арх. Акад.*, бр. 680. 20 окт. 1817. Беогр. Милош Мих. Герману.

[712] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама. fol. 71–72. 26 јуна 1817. Милош депутатима, и под истим датумом молба Драгоману Портином.

буде за извесно време међу Турцима,[713] јер после погодбе на Морави Милош је по везировој жељи морао живети у Београду.[714] Марашлија је на тај начин био безбеднији и имао је народнога поглавара увек под руком. Од октобра 1815 па до краја 1817 године Милош је све време, које није провео у пословима у народу, провео у Београду; кад год је хтео да изађе тих послова ради — а то је често бивало — он је морао тражити допуст од везира; не врати ли се на први позив везиров овај се одмах узнемири,[715] а у јавности избију свакојаки гласови.[716] Толико је било Марашлијино неповерење према српском поглавару поред свих спољних доказа пријатељства и наклоности. Милош није био ништа спокојнији од везира, он је непрестано сумњао да му сутрашњица не донесе неко изненађење или неку беду и био је у сталној грозници, очекујући дан кад ће једном Русија уредити српско питање и опростити га ове неизвесности. „За сад је тишина, пише Милош Герману, но... Турци... чекају сваки дан новаго повеленија".[717] „Да с Турцима опасно живимо, то и сами можете преставити, пише му Милош на другоме месту, и опасност та дотле бити мора, докле се предузето дело не приведе у испуњење — тј. докле Русија не избави народ — јер су Турци старе ласкалице: далеко отежу а често скраћују".[718]

---

713 *Kriegsarchiv*, H. K. R., 11 и 15 јан. 1816. Хагер Двор. Рат. Већу. Вели да је овај атентат био 5 јануара (24 дек.). Тога дана Милош је био заиста у Београду [Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 142].

714 *Арх. Акад.*, бр. 644.

715 *Арх. Акад.*, 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману.

716 *Вукова Преписка,* 24 феб. 1816. Земун. Мих. Павковић Вуку. „От Сербије промене никакве неима, све је на миру. И дошао је Г. Милош са женом и био пред везиром. Говорили су многи да неће доћи никада Милош, и колико га је пути звао везир и није хтео доћи. Чује се опет хоће ићи Милош у вилајет, и чује се да му се везир заклео да се ништа не боји нити да сумња одаље."

717 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 163. 16 дек. 1816. Милош се овде тужи да Турци ударају велике хараче и у томе је промена у њиховом владању. Међутим из других се писама види да се ово не односи на Београдски Пашалук него на шабачку нахију, која је харачом припадала Босни.

718 *Id.*, II, стр. 171. 3 јун 1817. Милош Герману.

ГЛАВА XIV

ПРВИ КОРАК МИЛОШЕВ КОД РУСИЈЕ И ЖАЛБЕ ПРОТИВ ПОРТЕ
1816

I — Марашлија саветује Милошу да покупи оружје од народа. — Куршид-пашине интриге. — Срби на опрезу од Турака. — Милош шаље Мих. Германа у Русију (феб. 1816).

II — Михаило Тодоровић—Герман: његова прошлост и карактер. — Садржина молбе коју је носио цару Александру. — Тужбе против Турака. — Повратак Германов из Петрограда (априла 1816).

III — Милош тражи од Порте испуњење Ичковог Мира (29 феб. 1816). — Портино оглушивање о српске захтеве. — Промена Милошеве тактике према Порти услед руских обећања. — Слање нарочите депутације у Цариград (20 јула 1816). — Повратак депутата у Србију (1 окт. 1816). — Портине обмане и Милошево разочарање. — Жалба Русији (15 окт. 1816).

I

Кад је засео на везирство у Београду, Марашлија, који се показивао на Морави онако вољан да остави Србима оружје, био је рад да им га одузме, и саветовао је Милошу да се одазове Портиној жељи, која је и преко њега, везира, и преко Мелентија Никшића тражила разоружање народа као погодбу за испуњење српских захтева. Везир је ове савете давао Милошу у толико енергичније што је хтео не само да задовољи Порту него и да одузме својим непријате-

њима главно средство којим су агитовали против њега на Дивану. Куршид-паша није престајао предсказивати Порти опасност од оружаних Срба. Милош је био поверљиво извештен да је и сам Марашлија; да би скинуо сваку одговорност са себе, писао у Цариград да се на лицу места уверио да Србима треба одузети оружје. Седамнаестог фебруара 1816 Сигентал пише Двор. Рат. Већу: „Свакога дана све је јасније да је оружје, које је у српским рукама, прави а може бити и једини узрок обостраног неспоразума".[719] Ово тражење оружја, турске припреме у областима око Србије, велики поклони и одликовања које је Марашлија добивао из Цариграда, поверљиви извештаји да он има намеру да побије главне старешине и Милоша,[720] гласови о рату између Порте и Русије и утврђивање градова у Србији и појачавање њихових гарнизона, све је то улевало велики страх од Турака.[721] Срби су се спремали за одбрану тајно колико су могли, и довлачили су из Аустрије преко Палежа и Остружнице прах и олово. У опште поверење између Срба и Турака споро се утврђивало, народ се бојао некога препада или преваре. Турци исто тако. Обе су стране биле на опрезу и пратиле узајамно своје кораке. Ну ти су односи изгледали с поља срдачни; разне демонстрације узајамног пријатељства и коректно држање Марашлијино, и његове строге мере против турских испада, маскирали су неповерење и бојазан.

У овакоме стању ствари старешине су гледале да нађу помоћи и заштите за сваку евентуалност и наравно одмах су се обратиле Русији. У половини фебруара Милош отправи, што је тајније могао, свога повереника, Михаила Германа, рускоме цару. У мисији,

---

[719] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 29 феб. 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 168.

[720] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 16 марта 1816. Червенка Сигенталу.

[721] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 29 феб. и 10 марта 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу.

коју му је Милош ставио у задатак, имао је да га помогне у Петрограду Петар Добрњац, који већ неколико година живи у Русији.

II

Михаило Тодоровић — Герман био је родом из Разлога у Македонији; лутао је много по Турској, Аустрији и Италији, па се, пошто је упропастио све своје имање, настани у Земуну, очекујући нову прилику да продужи свој пустоловни живот. Кад је букнуо други српски устанак Герман се дâ на посао да дође до згодне службе, и ступи у преписку с Милошем и Молером, кога је јамачно познавао још у емиграцији: он је саветовао Србима да потраже руску помоћ и понуди се да сам изврши ову деликатну мисију. Тако је Герман постао пуномоћником српскога народа код Русије. Молер вели за њега да је „добар муж“ и „научен човек“;[722] Милош пак тврди да је био човек „врло честан, а богат знањем и искуством“.[723] Овај је суд и сувише ласкав. И ако није све онако као што је Вук описао Германа,[724] ипак је Вуков суд о овоме човеку у главноме тачан. Михаило Герман био је авантурист и расипач, кад се тицало новаца био је готов на сваку ниској, и према томе опасан за поверљиве мисије; Милош је био у толико срећан што га нико није више плаћао од њега, и он се задовољио да пљачка Милоша и Русију. Као дипломатски агент Герман је био врло слаб, али је имао несумњив талент за полицајца и тајног агента у опште, као што ће доцније то показати, а то је Милошу било потребније него ма шта друго. Иначе Герман је био окретан човек и смеон, особине врло потребне за опасне по-

722 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 15 јула 1815. Прилог писмо Молерово Проти Матији од 27 маја. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 марта 1816. Червенка Сигенталу означује Мих. Германа као „најповерљивијег и саветника и помагача“ Молерова и да је управо он Молера наговорио да се Срби обрате руском цару.

723 *Споменик*, XXI, стр. 14.

724 Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 346.

слове које му је Милош поверавао. Европејац је био само по оделу,[725] своју простоту покривао је у згодној прилици звучним именом, јер се овај Разлоглија по некад звао Michel de Germain![726] Знао је површно више језика па и руски, а писао је неком чудноватом мешавином бугарско-српско-руском.

„Одахнувши од превеликих трудова, писао је Милош цару Александру, у писму које је Герман носио, улучисмо једва мало времена да се опет обратимо вашој благонаклоности и да изразимо нераздељену љубав и привржeност нашу и нашега рода, наш положај и наше прилике...“ Милош не пише о томе много, оставивши то Герману да „устмено... у ухо“ саопшти цару, он само моли да цар не приписује српскоме народу „погрешке, преступе, гордост и непостојанство бивших управитеља српских...“ „Страшно је нама, у овим приликама имати споразум с Русијом, али топла љубав даје храброст“.[727] Заиста Мих. Герман је отправљен с великим страхом да о томе кораку не дозна што Порта и да не искали у толико жешће своју мржњу против народа и старешина. Марашлија није, српском срећом, ништа дознао. Међутим, генерал Червенка у Земуну, поред све тајанствености овога корака, знао је истога дана, вероватно индискрецијом Молерова пријатеља Милоша Урошевића, у каквој мисији Срби шаљу депутата у Русију.[728] У главноме Герман

[725] *Staatsarchiv,* По једном извештају аустријског консула у Букурешту.

[726] У *Држ. Арх.*, К. К., Више писама с овом адресом.

[727] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 149–151. 15 феб. 1816. Пуномоћије, упутство и писмо цару Александру, датирана у *Раниловићу*. Према потпису Милошеву потписани су прота Матија Ненадовић и Петар Николајевић Молер. — *Госуд. Арх. Моск.,* Пуномоћије Германово датирано *16* феб. 1816 у *Београду.* Потпис: Милош Обреновић „верх. књаз нар. срб. с прочи,“ прота Мат. Ненадовић, Петар Николајевић Молер „надзиратель Канц. Сербске, Павле Тодоровић, секрет. верх. књаза.“ Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 153–155, писма од 29 апр. 1816. Види прим. 730.

[728] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 16 марта 1816. Червенка Сигенталу. „Dieser Schritt des Miloss Obrenovich ist mit seinen Wissen bis itzt nur vier Personen bekannt aber dennoch nicht ganz einstimmig von ihnen gut geheissen. Ein Teil dieses kleinen Rates befürchtet nämlich, die Pforte werde von dieser neuen Sendung nach Petersburg Kenntnis erhalten und alsdann um so gewisser Rache an denen Serviern nehmen, weil beinahe gleichzeitig Mehmed-Efendi, Bina-Emini, als ein ebenfalls servischer Bevollmächtigter in Konstantinopel auftreten wird um in Namen des servischen Volks den Unterwerfungs-Eid der Servier zu bestättigen und die noch angegebenen Irrungen auszugleichen.“

је имао да тражи што пре руску помоћ и заштиту, да поднесе тужбе против Турака и изјаву верности цару од стране народа.

Тужбе пак против Турака сводиле су се у главноме на ово: 1-о српски се народ не користи обећањима Турака и она имају слабу важност, пошто нису зајемчена страном гарантијом („постороннею гарантіею“); 2-о и ако је по уговору (трактату), учињеном између Срба и Турака, забрањено Турцима да живе по унутрашњости Србије, Турци ово не испуњавају; 3-е дажбине разрезане на народ за издржавање турске војске у земљи врло су тешке, и 4-о спокојство Срба није ничим обезбеђено.[729]

Герман је пошао одмах за Влашку; 25 фебруара био је у Букурешту, одакле га руски генерални консул Л. Кирико отправи преко Бесарабије у Петроград. Већ у априлу Герман је донео у Србију најлепша обећања односно српских тужаба противу Турака, тј. да је цар Александар наложио Каподистрији да спреми инструкције за новога посланика на Порти, барона Строганова, који ће имати да ради на испуњењу Букурешког Уговора па и на регулисању српскога питања, које је обухваћено осмом тачком тога уговора. Поред ових порука Милош је добио од цара, као знак његове особите наклоности, прстен у брилијантима.[730]

III

Тражећи додира и споразум с Русијом Милош није заборављао Турке. На десет дана пре Германова одласка у Петроград, а одмах по повратку Мелентија Никшића из Цариграда, он је тражио од Порте, преко заосталих депутата, да изда ферман којим би дефинитивно био уређен положај Србије као аутономне области у царевини „као што је Ичко издејствовао био“,[731] оно

[729] *Госуд. Арх. Моск.*, 25 феб. 1816. Л. Кирико графу Несселроде.

[730] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 153. 29 апр. 1816. Милош Каподистрији.— Датум исправљамо према копији у *Држ. Архиви.*

[731] *Id.*, II, стр. 146. 5 феб. 1816. Београд. Милош депутатима и Драгоману Високе Порте.

дакле што је онако ревносно тражено крајем 1815 године. Београдски бина-емин Мехмед-ефендија, који је у то време отишао у Цариград, обећао је Србима да ће учинити све да Порта прими њихове захтеве. Двадесет-деветог фебруара Милош је ове захтеве потврдио народном молбом султану, у којој је хвалио Марашли-Али-пашу и преузносио његову правичност и административне способности. „За већила твога, великог везира Марашли-Али-пашу сви од мала до великог љубимо стопу ноге твоје и са сузама топлима теби благодаримо, који си нам њега ... определио за умирити земљу твоју и право свакому по ферману твоме чинити...“[732]

Ну у исто време Милош је доказивао несигурност прилика у Србији: сав мир и ред који тамо влада нема никакву реалну подлогу, већ је везан једино за Марашлијину личност. Промена везира, смрт, па и сама ћуд његова може одједном све да стави у питање; земља је пуна зломислених Турака, који завиде њеноме миру и спокојству и непрестано раде да народ омразе са султаном и везиром.[733]

Међутим још почетком 1816 године Порта је учинила крај концесијама које је била вољна да подари Србима. Издавши оних осам фермана, који нису имали никакав већи значај, она је оставила све остало да онако остане привремено уређено, као што су удесили Марашли-Али-паша и Милош; она је држала да је то довољно да се изнесе Русији као испуњење свих обавеза специфисаних осмом тачком Букурешког Уговора. Услед тога Милошеве молбе, препуне лојалности и понизности, остале су без резултата: Порта је била неосетљива према њима и није давала никаквог одговора.

Видевши овакву упорност Милош, у половини 1816 године, измени тактику. Извештен Русијом да ће њен посланик у Цариграду добити упутства да расправи питање о политичком положају Србије према

---

[732] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 151. 29 феб. 1816. Народна молба султану.

[733] *Ibidem.*

Порти, Милош се реши да тражи од Порте уређење финансијских односа. И ако је Марашлија учинио велике уступке и пренео купљење порезе и харача на Милоша, у тој је концесији био ипак један велики недостатак: сума данка није била утврђена одсеком; свакога полугођа она је поново распоређивана с везировом канцеларијом. Ту је била реч о платама нахијских војвода (муселима), београдског кадије, о поштанским трошковима (мезуланама), закупу државних добара (мукада), скела, рудникâ, чибука (порезе на ситну стоку), итд., све су то биле разне врсте дација око којих се ценкало и погађало. Београдску Царинарницу Порта није хтела никако давати Србима у руке и под закуп. Најзад прикупљању данка није се смело приступити без везирове буурунтије. Једино харач што је био стално утврђена сума. Милош је желео да изведе једну крупну финансијску операцију, тј. да Порта за све врсте дажбина, које од народа прима под ма каквим именом, пресече једну сталну суму. Тако би не само сви финансијски односи земље били у српским рукама, него би то био и један велики корак напред у политичкој еманципацији земље. Та независна финансијска управа свих земаљских прихода, који се не би везивали више за оно што народ плаћа Порти, била би моћно средство за материјалан и моралан препорођај земље. Кад би добио у своје руке Београдски Консулат или базрђанбашлук где је долазила и београдска скела, Милош би, поред знатних прихода, имао слободну везу са суседном монархијом и с руским и својим агентима у Бечу, Букурешту и Цариграду, јер је Марашлија, по наредбама из Цариграда, бадро пратио сваки српски корак у овоме правцу.

Марашлија је храбрио Милоша да ће му Порта вероватно учинити ове уступке и позивао га је, у њено име, да иде у Цариград да јој се представи и поради лично у смислу својих жеља. Ну Милош не хтедне да се одазове везировим наговарањима, односно Портином позиву, већ се реши да пошље у Цариград

свога брата Јована с Вујицом Вулићевићем, Ђ. Поповићем — Ћелешем и Милосавом Трифуновићем.[734] Двадесетог јула 1816 ова се депутација крене за Цариград. Главни захтеви које је носила били су да се све дажбине, изузимајући Београдску Царинарницу, одсеком утврде.[735]

Јован Обреновић био је лепо примљен у Цариграду, обећано му је све што је тражио. Најзад дошао је дан кад је требало да се Милошеви посланици врате у Србију. Незгодно је било да се они тамо нађу кад су се очекивали преговори с новим руским послаником бароном Строгановом. Пред полазак сам им је велики везир, на Порти, предао три фермана да их однесу Марашлији, рекавши им да се њима српски захтеви задовољавају и да Милош чим прими те документе изда изјаву задовољства и благодарности за добивену милост од султана. Тако се Јован, Вујица и Ћелеш крену задовољни у Србију, а Милосав Трифуновић остане с Милованом Петровићем да отправља текуће послове.[736]

Првога октобра депутати су стигли у Србију подневши Милошу сем својих личних честитања и честитања патријархова, што су српски послови тако срећно свршени. Милош се сад нађе у незгоди, да ли да прими оно што му Порта даје. Кад је тако лако пристала на те српске захтеве зар се не би могло нешто више добити?! У великој забуни, 14 октобра, Милош затражи мишљење Михаила Германа, који је тада био

---

734 М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 59. – До овога времена у Цариграду су били: Аксентије Миладиновић, Павле Сретеновић, Милован Петровић и Ћира Јовановић. По заповести Милошевој од 9 јуна 1816 прва су се двојица вратила у Србију и пословима је имао да руководи Милован Петровић. Осмога јула 1816 њему је издато нарочито пуномоћије и он је имао да отпочне рад на горњем плану. — Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 157.

735 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 31. 19 јула 1816. Пуномоћије и назначење шта се има тражити у Цариграду. У овоме акту Срби веле изречно да не траже Београдску Царинарницу, јер су били уверени да им је Порта не би уступила и тражили су само Београдски Консулат.

736 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 33. 7 јануара 1817. Београд. Пуномоћије Милосаву Трифуновићу да као представник Србије заступа њене интересе.

у Букурешту и Л. Кирика, руског генер. консула у истоме месту.[737]

Ну већ сутра-дан, 15 октобра, Милош је видео да га је Порта гнусно обманула и жалио се у Букурешт због тога. Марашлија, позват од Милоша да покаже садржину фермана, одговори да ништа не зна о некаквим концесијама учињеним Србима у Цариграду, да су српски захтеви у опште неостварљиви[738] и да се фермани донесени Јованом и Вујицом из Цариграда односе на друге ствари!..[739] Никад Порта није поступила с већим цинизмом према Милошу него овога пута. Он апсолутно није могао да разуме зашто га је она овако ниско обмањивала и необјављивање фермана приписивао је ровењу турских паша около Србије, а нарочито аустријским интригама, јер би земља, добивши тражена права, привукла српски народ из Румелије и Аустрије, пошто је и без тога, у последње време, прешло тајно испрêка на хиљаду породица.[740]

Ну кад су Милошеве тужбе на везира стигле у Букурешт, његовог агента тамо није било да их саопшти у Петроград и Строганову. Герман, извештен да је руски посланик стигао у Цариград и да ће отпочети дискусију Букурешког Уговора, отишао је и сам тамо у другој половини октобра, да лично дâ посланику обавештења о приликама у Србији, податци који су овоме били тада заиста врло потребни.[741]

---

737 *Госуд. Арх. Моск.*, 14 окт. 1816. Крагујевац. Два писма М. Обреновића М. Герману и Л. Кирику.

738 Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 161. 15 окт. 1816. Пожаревац. Милош Л. Кирику.

739 *Госуд. Арх. Моск.*, 24 нов. 1816. Милош Л. Кирику.

740 *Ibidem.*

741 *Госуд. Арх. Моск.*, 14 окт. 1816. Л. Кирико Строганову јавља да Герман полази за Цариград.

ГЛАВА XV

СРПСКО ПИТАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА

I — Каподистријин предлог односно ревизије Букурешког Уговора. — Руско гледиште на Букурешки Уговор. — Руско гледиште на осму тачку уговора. — Инструкције издате барону Строганову односно српскога питања.

II — Долазак Строгановљев у Цариград (1 септ. 1816). — Долазак Михаила Германа. — Германов мемоар о приликама у Србији (1 нов. 1816).

III — Прва конференција барона Строганова с Портиним министрима (16 нов). — Посланикове тужбе и захтеви односно Србије. — Одговор Портиних министара.

IV — Портина пренераженост услед Строгановљева држања. — Строганов понавља нарочитим мемоаром своје захтеве. — Одговор Портин. — Германов повратак у Букурешт (6 дек.). — Германов извештај да Марашлија тражи оружје од народа (17 феб. 1817). — Строгановљев протест због овога (12 марта 1817). — Порта оставља Србе на миру.

I

Тек кад је свршила борбу с Наполеоном, Русија је добила времена да се позабави својим односима с Портом. Почетком 1816 године цар Александар нареди Каподистрији да састави инструкције за барона Григорија Александровића — Строганова, који је био наименован за посланика на Порти. Пре него што је предузео овај посао Каподистрија је имао аудијенцију

код цара, у којој му је разложио своје гледиште на Букурешки Уговор, тврдећи да је „немогућно да се у овоме акту нађе корисна и чврста основица за мирне односе, које Његово Величанство жели да утврди“ с Портом. Каподистрија је предлагао да се Строгановљевој мисији да̂ сасвим други карактер. „Место што га шаљете, Величанство, да преговара о извршењу једнога уговора, који се не да извршити, узмимо за полазну тачку изјаву, коју је учинио главни командант дунавске војске великом везиру, у време измене ратификација овога уговора. Овом је изјавом Порти стављено до знања да уговор неће важити ако она не пристане уз Русију против Наполеона.“ Како је Порта, поред ове опомене, остала у пријатељским односима с Наполеоном, то треба огласити да Букурешки Уговор не веже Русију и предложити султану прављење новога уговора. Каподистрија је био уверен да ће Турска примити овај захтев, ако се само пропрати потребним војним демонстрацијама на граници и на Црноме Мору. „Зар Молдавија, Влашка и Србија, доказивао је Каподистрија, не би могле чинити три кнежевине у савезу, којима би владале три кнежевске династије, које би могле бити узете из немачких кнежевских породица, те да се тако измире сви интереси, и да се уклони сваки узрок суревњивости?“ Те би кнежевине биле стављене под заштиту Русије и Аустрије, а ако је потребно још и под заштиту Енглеске и Француске.[742]

Цар Александар, и ако је признавао велике моралне и материјалне користи, које би Русија извукла из оваквога стања ствари, био је противан томе: да се тај план изведе требало је да се води рат, а то он није хтео из више разлога, нарочито из страха од революционарних покрета у Европи. Од Бечког Конгреса борба против тих покрета била је главна тачка политике Александра I; у циљу њиховог сузбијања његовом иницијативом био је скопљен Св. Савез међу владаоцима главних европских држава (14 септ. 1815).

---

[742] *Сборникъ Имп. Рус. Ист. Общества,* III, стр. 209—210.

„Револуционари само то и траже да ме виде у борби с Турцима, рекао је цар Александар. Добра или рђава погодба, учињена у Букурешту, треба да се држи. Треба се њом задовољити и гледати да се из ње извуче што се више може те да се учини нешто добра кнежевинама [Влашкој и Молдавији] и Србима, а нарочито да нас Турци не узнемирују својим захтевима односно азијске приморске обале. С тога вам препоручујем да у овоме духу радите при опремању барона Строганова“.[743]

Према овоме налогу биле су и састављене инструкције. Строганову, у чији је таленат цар Александар имао највеће поверење, било је стављено у задатак да начисто изведе све несугласице у односима између Русије и Порте, и да васпостави руски углед и политику на Истоку на сигурној основи (de reconstruire sur les bases solides le sytème de la Russie dans l' Orient). Све су се пак те несугласице сводиле на неправилну примену Букурешког Уговора и обе су стране тврдиле да су у праву. Русија је своје жалбе сводила, у главноме, на неизвршење V, VIII и X тачке тога уговора, тј. односно Влашке, Молдавије, Срба̂ и накнаде руским поданицима; Порта је пак тражила, према ономе како је она тумачила VI тачку Букурешког Уговора, односно азијске границе, да јој Русија врати Сухум-Кале, Анакру и Кемхал. Свако питање Строганов је имао да дискутује енергично и правично, наравно правично с руског гледишта, јер у питању о границама у Азији Русија није имала очевидно право. Ну Строганову је такође препоручено да избегава пажљиво прекид односа с Портом.[744]

Српском питању Русија није штедела своју пажњу и интерес. У инструкцијама Строганову поновљена је садржина VIII тачке Букурешког Мира, којом је уговорено: потпуна амнестија за Србе, да Порта уреди с њима „гарантије потребне за ово“ (les sûretés qui seront nécessaires à cet effet), да им да̂ права Архи-

---

[743] *Сборникъ Имп. Рус. Ист. Общества,* III, стр. 209—210.

[744] *Госуд. Арх. Моск.,* Инструкције издате барону Строганову. — Царев рескрипт од 30 јуна 1816.

пелашких Острва, и најзад да им укаже своју милост (les effet de sa haute clémence), остављајући им да сами управљају својим унутрашњим пословима. Да би се истакла важност овога члана, Строганову је скренута пажња на II чл. истог уговора, којим је зајемчена општа амнестија свима онима, који су у току ратова радили противу интереса својих суверена. И ако је, дакле, та тачка искључивала специјалне стипулације у овом смислу, ипак је Русија сматрала за потребно да за Србе нарочито уговори амнестију те да на тај начин истакне свој особити интерес за безбедност и благостање српскога народа, који је имао да се врати под турску власт.[745]

За овим су изнесени сви Портини иступи против Срба. Тек што је уговор закључен Порта је, место да позове српски народ да се мирно (à l'amiable) с њим споразуме и договори (à régler de concert) о уређењу узајамних односа, као што је то уговором изречно одређено, она је извела војску и с угрожавањем и заповеднички позвала га да јој се покори. Шта се је десило? Преплашен народ кад је видео да се приближује распуштена турска војска и да је Русија заплетена у један рат, који јој није допуштао да контролише извршење VIII тачке Букурешког Уговора, после неколико узалудних покушаја да преговара, морао се упустити у неједнаку борбу у којој је подлегао. Инструкције су даље у врло енергичним изразима износиле беснило Турака, и истицале Портину одговорност за инвазију у 1813 години.[746] „Турско министарство, да би оправдало своје овако

[745] *Госуд. Арх. Моск.*, Инструкције издате барону Строганову. „Ce qui démontre l'intérêt tout particulier que la Cour de Russie s'est cru en devoir d'attacher à la sécurité et au bien-être futur de la nation servienne, rentrée sous la domination ottomane."

[746] *Ibid.* „La colision eut lieu; la Servie fut inondée par des hordes avides de sang et de carnage, et depuis cette époque jusqu'à présent, c'est-à-dire durant plus de trois années consécutives, la cruauté provoquant sans cesse de nouvelles résistances, ce malheureux pays n'a été qu'un théâtre d'horreurs. C'est surtout pendant que le Congrès destiné à pacifier le genre humain se tenait à Vienne qu'à peu de distance de ce point central de l'Europe civilisée les plus grandes cruautés se sont commises. Les supplices les plus affreux et les plus infamants furent prodigués aux Serviens sans distinction d'âge et d'état, sans égard pour les ministres de l'autel, au mépris de l'humanité et des engagements les plus sacrés..."

гнусне иступе, труди се да набаци одговорност за ово на Србе, изговарајући се да су они одбили да се мирно покоре. Али ако је овај народ баш и оклевао за тренутак да се преда на милост и немилост Портину, ово оклевање с његове стране може се приписати само оправданим узроцима, који имају основа у самој садржини уговора, којим је народу дато право *да уреди (de régler)* своје интересе *у договору са врховном влашћу (de concert avec l'autorité suprême)*, и најзад то се оклевање може приписати жалосном искуству које је исти народ стекао о осветољубивој политици турске владе, које се тада морао више бојати, имајући у виду природу општих прилика".[747]

Па и стање које је владало у Србији кад су ова упутства издата није ниуколико задовољавало Русију.[748] Како би пак требало установити нови ред ствари у земљи, Русија није имала своје детаљно разрађено гледиште, она је само хтела да извуче све консеквенце из Букурешкога Уговора, а за детаље се била ослонила на Србе. Међутим из прилога који иду уз упутства види се да Михаило Герман, за свога бављења у Петрограду, није дао министарству тачне податке о стању које је било у земљи, као ни о погодбама на којима је основан мир у Србији.

По подацима, које је Михаило Герман саопштио руској влади кад је с П. Добрњцем био у Петрограду, Срби и Турци утврдили су мир с овим погодбама: потпуна амнестија за прошлост; Срби се обвезују да неће устати оружаном руком против султана сем у случају ако буду нападнути (ne point porter les armes contre le sultan hors le cas d'agression et de violence); Срби имају право на независно судство и да располажу слободно приходима земаљским; они плаћају Порти годишње 500.000 гроша на име харача, сем тога 750.000 београдском везиру за издр-

747 *Госуд. Арх. Моск.*, Инструкције.

748 *Ibid.*, „Même actuellement que la pacification de la Servie semblerait devoir succéder à tant de massacres, les vexations des autorités turques, l'accroissement disproportionné des garnisons agitent encore les malheureux restes de la population servienne et le rappel successif des pachas de Belgrade n'a pas changé l'état d'oppression et de souffrance dont le traité de Bucharest tendait à empêcher le retour."

жавање војске и чиновника; у Београду биће као посада осам стотина војника, по сто у Смедереву, Шапцу и Ужицу, и по десет до дванаест у сваком окружном месту (chef-lieu d'arrondissement); везир нема права да се меша у унутрашње земаљске послове; Турци немају право тражити оно што су изгубили, они пак који су ратовали са Србима немају право долазити у Србију; Срби задржавају своје оружје, коње, одело, и имају право све то да носе изузевши сабље. По истоме извору повреде ових погодаба које су Турци већ починили ове су: присвајају право да се мешају у унутрашње послове; намећу глобе; чине убиства у Београду; присвојили су више грана прихода, нарочито Београдску Царинарницу; пуцали су на Милоша; удесетостручили су број прописан за посаде; Турци који су ратовали са Србима долазе у Србију; стари власници траже оно што су изгубили за време ратова; покушавано је разним лукавствима да се народу одузме оружје, и најзад Порта још није ратификовала све чланке конвенције.[749]

Оно што је Марашлија стављао Србима само у изглед, оно што је Порта само допустила да јој народ изнесе у молбама, Срби су представљали час као уговор потписан између Милоша и Марашлије[750], час као конвенцију, коју је Порта имала да ратификује, и отуда су, уз упутства барону Строганову, дошле горње погодбе примирења, које имају врло мало везе с оним што је у самој ствари било: посланику је било наложено да се најенергичније заузме да Порта те погодбе испуни у свој потпуности њиховој. Упућујући Строганова за појединости на саму конвенцију, коју је ваљало прибавити, руско министарство на ово је свело своје захтеве односно Срба: 1. да се данак сведе на половину онога што народ плаћа; 2. посада турска да се сведе тако да Срби у њој не би гледали какво угро-

[749] *Госуд. Арх. Моск.*, Annexe уз инструкције барону Строганову: *Resumé des notions et des demandes ennoncées par les députés serviens. Conditions de l'arrangement entre la Porte et la Servie.*

[750] *Госуд. Арх. Моск.*, 25 феб. 1816. Букур. Л. Кирико графу Неселроде. Пише како му је Герман говорио да Турци не поштују овај трактат.

био врло потребан за дискусију осмог члана Букурешког Мира. С правом се могло очекивати да ће српски агент донети све потребне податке за овај посао.

Ну овај импровизирани српски дипломат слабо је што знао о ономе што је требало на првоме месту да зна, тј. на чему се оснивало тадашње стање у Србији; какве су погодбе биле учињене између Милоша и Марашлије; које је правице народ ефективно уживао и које су му само у изглед стављене; најзад каква је целокупна ситуација у Србији у односу на учињене и обећане концесије 1815 године, као и на оне на које народ има право по уговору између Русије и Порте. Једном речи све што је било потребно да се рускоме посланику дâ као солидна основа за расправљање осме тачке Букурешког Уговора. Милош се пак није потрудио да Германа о томе обавести, и ако је овај пре неколико месеци имао сличну мисију и у Петрограду. Ово је долазило не само из небрижљивости и неразумевања послова, већ и из наивног лукавства: Срби су мислили да што више кажу да им је од Порте обећано, да ће им све то Русија израдити и загарантовати.

Тако је Мих. Герман, дошавши у Цариград, поднео рускоме посланику 1-ог новембра један мемоар о приликама у Србији, који је пун неистинитих података и тврђења,[755] и у коме је поновљено делимично оно што је већ казао у Петрограду, делимично су унесене нове неистине.

Учинивши алузију на Букурешки Уговор који су Турци безобзирно погазили, на њихове изгреде који су познати целоме свету, Герман је прешао на Милошев устанак и помиње благотворну интервенцију Италинског, услед које је Порта наредила Марашли-Али-паши да ступи у преговоре са Србима: конвенција потписана 25 октобра 1815 резултат је тих преговора! Међутим никаква конвенција није била потписана. Затим Герман излаже Марашлијине преступе противне томе акту. Било је утврђено, тврди он, да ће тврђаве у Србији остати у онаквоме стању у каквом се налазе,

---

[755] *Госуд. Арх. Моск.*, Арх. Цар. Посл. кут. 295.

међутим Марашлија је оправио Београд, Смедерево, Шабац и Ужице, подигао је нове батерије и шанчеве, и на овим пословима Срби су морали да раде бесплатно; београдска посада није смела износити више од осам стотина људи, а сад има тамо на десет хиљада и шест стотина војника; посаде Смедерева, Шапца, Ужица, место да имају, по конвенцији, по сто људи, имају их по седам стотина; противно конвенцији Марашлија држи и даље Београдску Царинарницу, судове и полицију; сем тога он непрестано повећава војску и намерава да подигне харач као што је у осталој Турској Царевини, тј. 15—16 гроша од главе. Ни мање ни више Порта ради с планом да поработи народ, и упушта се у завере против живота Милошева. Најзад Герман моли Строганова да изнесе цару овај жалостан положај Србије која од њега чека час избављења. Четрдесет хиљада српских бораца, вели Герман, очекују његову заповест да се дигну против својих угњетача! Ну ако тај час потпуног ослобођења још није куцнуо, онда народ моли да му Русија изради ово: 1. да Порта не узима од народа више од 1,000.000 до 1,500.000 гроша годишње; 2. да земљом управља кнез и Сенат по својим властитим законима; 3. да се турске посаде градова сведу на умерене бројеве, и да се везир не меша у народне послове; 4. судство и полиција да буду у српским рукама; и 5. све то да буде гарантовано Русијом.

Била је та срећна околност што у томе тренутку посланику није било потребно да учини употребу од тих података:[756] у томе моменту Строганов је имао да се бори с Портом и само начелно да расправи право Русије на интервенцију у српским пословима.

Међутим пут Михаила Германа у Цариград имао је један добар резултат: дотле је Герман био само у преписци са Строгановом, а тада је лично могао да се увери и да чује како је посланик заузет за српске

[756] По примедби на самом документу овај је мемоар Строганов узео на проучавање тек 5 јуна 1817 год.

послове. Већ 1-ог новембра Герман је о томе известио Милоша.[757] Две недеље доцније Герман је дочекао прву дипломатску битку између Строганова и Портиних министара.

III

Шеснаестог новембра била је прва конференција између Строганова и Портиних министара. Увод је био по обичају у сличним приликама: церемоније, узајамне учтивости, узајамни протести и уверавања о мирољубивим намерама и тежњама. Најзад Строганов пређе на ствар. Као и у ноти, којом је тражио конференцију, он је груписао предмете дискусије Букурешког Мира у три групе: 1. неизвршени чланови; 2. чланови који се не могу извршити; 3. чланови рђаво протумачени, и одмах је прешао на српско питање, јер је оно улазило у прву категорију. У речима послаником била је најречитија оптужба против Турака за све оно што су починили у Србији од 1813 године па до тога дана. Пошто је изређао, шта су све Срби имали да добију по VIII члану Букурешког Мира, он је живо насликао, све у самим антитезама, стање и патње српскога народа: истакао је супротност између силе коју је Порта била развила против Срба с правом које су они добили да с њом уђу у преговоре; напоменуо је благост која им је била гарантована и ужасе којих су били жртва, слободу коју су имали да уживају и ланце у које су били окованн; упоредио је поштовање личности и својине с уништавањем и убијањем, благостање које је Порта, по дужности и по своме интересу, имала да им прибави с бедом у коју их је бацила.

За овим је учинио дисгресију и прешао на Влашку и Молдавију, напоменувши укратко да је Порта напо-

[757] [illegible]

редо с тим ужасима у Србији угњетавала и ове две кнежевине као да је хтела да казни, и једне и друге, за поверење које су имали у заштиту Русије. „Његово Величанство цар, рекао је посланик, могао је постати сувереном ових народа, али он је претпоставио да буде њихов заштитник и његово достојанство захтева да одржи ово својство, он је везан према њима и свечаном обавезом уговора и јединством вере.“ Овде је оптужба посланикова прешла у опомену која је и сувише наличила на претњу: Портини министри треба дубоко да размисле и о величини увреде (gravité de l'offense) и о сили увређенога, и о средствима која он има да се Турској освети. Наравно Строганов је завршивао изјавом да цар Александар жели само мир и пријатељске односе, али је ипак лојално запитао турске министре: да ли Порта хоће рат или мир?!...

Последње питање о миру или рату изазвало је енергичне протесте од стране Турака. Ово је питање излишно, рекао је од прилике Реис-ефендија, јер Порта жели само мир и добре односе с Русијом. „Како се онда, питао је Строганов, може измирити ово тврђење с фактима, који су сви против уговора; шта ћемо с често одбациваним представкама да се зло поправи?!“ Како је изгледало да Портини министри не признају да има с њихове стране повреде уговора, посланик је поновио да су Србија, Влашка и Молдавија најочигледнији докази за те повреде. Ну Турци су тврдили исто тако енергично да се Порта није ни најмање удаљила од уговора односно Влашке и Молдавије, а затим су узели да правдају поступке према Србима: изређали су покушаје и понуде које им је Порта чинила да се њихово питање уреди по уговору, наводили су мисију Челеби-ефендије и стално српско одбијање да уђу у објашњења с овим комисаром, а нарочито њихово апсолутно одбацивање Букурешког Уговора и изјаву да VIII тачка тога мира није никаква обавеза за њих (n'était point une obligation pour eux); најзад су изнели сва саопштења чињена Италинском, тврдећи да су то неоспорни докази да је Порта употребила сва средства да српско дело сврши

сходно Букурешком Уговору, да су се Срби томе стално опирали, и да треба да се припишу само тврдоглавости (obstination) овога народа крајње мере које је Порта морала према њему да предузме. Ово је правдање било завршено уверавањем да је сада мир повраћен у Србији, да је народ задовољан, да је шта више изјавио своје задовољство са садашњим стањем.

Строганов је порицао да је такво било респективно држање једних и других. Може бити, рекао је он, да је Порта и помишљала на помирљива средства, али је факат да је употребила само грубо насиље и то са свирепошћу од које је задрхтао Бечки Конгрес. Што се тиче тобожњег задовољства народа са својим стањем Строганов је изјавио да о томе ништа не зна, али је додао да Срби морају осећати да им сваког часа грози опасност од нових ужаса, пошто Порта непрестано повећава број својих трупа у земљи.

Нов протест од стране Турака односно самога смисла Букурешког Мира: Порта, рекао је Реис-ефендија, нема никаквих обавеза односно величине својих гарнизона по тврђавама у Србији. Посланик тада стане тврдити да ова обавеза произилази из обећања, која су Турци чинили Србима и из смисла VIII члана Букурешког Мира: Порта је дужна да умањи дажбине народу, да му прибави безбедност противу изгреда тих гарнизона и све те мере безбедности да с народом уреди, иначе обезоружани Срби не могу имати никакво јемство да ће бити заштићени од изгреда турске наоружане силе, која је увек готова да их гази. Турци су правдали величину посаде београдског града тиме што је то погранична тврђава те да се према томе не може чувати с неколико стотина људи, а затим да је та посада и јемство за мухамеданце у Србији, јер су се Срби навикли у последњим нередима да их пљачкају и убијају (de faire la main basse sur les musulmans qui habitent cette contrée), најзад су уверавали да те трупе нису на терет народу, јер их Порта издржава, а народ плаћа само оно што је с њим уговорено.

Овде се заметне опет дискусија између Строганова и Портиних министара о понашању Портином

спрам Срба. Реис-ефендија и Халил-ефендија тврдили су да су устаници, одбацивши VIII тачку Букурешког Мира, изазвали насиља против себе; Строганов је остао при своме да до тога не би дошло да је Порта озбиљно хтела да се држи уговора и да се с њима споразуме. Пошто је исцрпао све своје аргументе, посланик се није могао уздржати да не изнесе Турцима њихову интимну мисао и намере кад су тобоже преговарали са Србима. Без оклевања он је казао да је Порта, видевши Русију заплетену у рат с Наполеоном, сматрала да је то згодна прилика да изигра Букурешки Мир, и да је њено тврђење, о некаквом српском одбијању да уђу у преговоре, неистинито (n'était point admissible). „Гледиште мога господара мора бити испуњено и то не само да се српскоме народу даду олакшања као накнада за оно што је претрпео него исто тако и јемство за будућност".[758]

Тако је руски посланик завршио онај део конференције у коме је дискутовао осму тачку Букурешког Мира, продужење дискусије о другим тачкама било је исто тако без икакве штедње по Порту. Онде где би њени министри узели офансиву, имено у питању о евакуацији азијских градова, Строганов је давао, по оцени Реис-ефендије, „неодређене и декламаторске одговоре".[759] Ти су одговори били категорично одбијање ма какве сатисфакције Турској. Конференција је трајала читава четири часа. Реис-ефендија је био изненађен енергичним нападима Строгановљевим, с муком се савлађивао, и зној му је цурио с чела, и ако је сáла у којој је држана конференција била хладна.[760] На завршетку Строганов је обећао да ће Порти предати о свему нарочити мемоар, а турски министри прихвате да ће му дати писмен одговор на сва питања.

---

[758] *Госуд. Арх. Моск.,* Извод из записника конференције од 16-28 новембра 1816.

[759] *Staatsarchiv,* 10 јануар 1817. Штирмер Метерниху.

[760] Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I,* стр. 292.

IV

Руски посланик постигао је ефекат који је хтео: Порта је била пренеражена енергијом његових захтева, и држала је као позитивно да Русија тражи изговор за рат.[761] Одмах су били сазвани у конференцију сви чланови Дивана, и решено је да се нареди свима пашама и осталим заповедницима да буду готови на први позив поћи у рат с двема трећинама својих контингената.[762] У јавности се био пронео глас о рату између Русије и Порте и Строганов није ништа чинио да сузбије ове гласове, јер се надао да ће Турци овако бити попустљивији. Овим гласовима одговарала су честа саветовања на Порти у којима се дебатовало о односима с Русијом. Реис-ефендија живо се жалио аустријском интернунциусу на немарност европских сила, које, пошто посвршиваше своје послове, неће да знају да ли је Русија испунила своје обавезе према Порти, нарочито се жалио на Аустрију, јер, почетком јануара, још није био добио одговор на писмо Метерниху којим је тражио његово посредовање (bons offices) да Русија испуни своје обавезе.[763] Порта, притешњена, хтела је да зна колико може рачунати на потпору европских сила пре него што састави одговор на мемоар који јој је Строганов предао ускоро после прве конференције. У другој половини јануара руски посланик је постао већ нестрпљив и живо је критиковао тромост турских министара, што му још не одговарају.[764] Двадесет-четвртог јануара он упути нов мемоар Порти.[765] У томе акту тражио је односно Србије као и у претходном мемоару: да Порта поправи и накнади

[761] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 дек. 1816. Строганов графу Неселроде. „La Porte est outrée de la dureté de mon langage, elle le compare à l'aménité de celui de mon prédécesseur et s'exhale en regret sur son rappel, elle y voit l'arrière-pensée qu'elle nous suppose de franchir les limites existantes entre les deux empires. En un mot ma conférence a excité une fermentation générale dans le ministère, elle a été le signal de nouveaux préparatifs militaires, la Porte étant résolue de ne rien céder...“

[762] Th. Schiemann, *op. cit.*, loc. cit.

[763] *Staatsarchiv*, 10 јан. 1817. Штирмер Метерниху.

[764] *Staatsarchiv*, 10 фебр. 1817. Штирмер Метерниху.

[765] *Госуд. Арх. Моск.*, 24 јан. (5 феб.) 1817. Строгановљев мемоар.

народу све оно што му је зло учинила, док је пажња цара Александра била скренута на другу страну, и да дâ јемство за будућност. То би се јемство, гаранција, састојало у директној руској интервенцији у преговорима између Срба и Порте, и у постављању једнога руског агента у Београду, који ће бдити над тачним извршењем учињене погодбе. Строганов је изнео и главне тачке те погодбе: то су оне исте које је руско министарство додало уз његове инструкције.[766]

Почетком фебруара султан затражи одговор од Великог Дивана на ова питања: да ли Порта сме уступити један део Турскога Царства без рата — циљало се на азијску границу — и да ли сме закључити уговор с Русијом, и на тај начин поверовати једној сили која није испунила обавезе које је на себе узела Букурешким Миром.[767] Одговор је био негативан. Порта је била на тај начин овлашћена на отпор. Петог фебруара Строганов је добио одговор на своје мемоаре. Садржина те ноте одговарала је сасвим држању Портиних министара у конференцији од 16 новембра. Порта је побијајући све руске захтеве изнела евакуацију азијских градова као најбитнији део преговора, и тражила је да повраћање тих градова претходи свима посебним дискусијама: тј. дискусији о Србији, о Влашкој и Молдавији и др.[768] На овај начин она се, у исто време, индиректно изјаснила против Строгановљева начина у преговорима: он је хтео по упутствима да дискутује сва питања одједном и напоредо, тактика која је имала за циљ с једне стране да руско попуштање стави у зависност од Портиног пристанка на руске захтеве, а с друге стране да заплаши Порту гомилом аргумената против њених неисправности, али у исто време та је тактика изазвала код ње разу-

---

[766] Испор. стр. 281—282.

[767] Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 292.

[768] *Staatsarchiv*, 25 феб. 1817. Штирмер Метерниху. По речима Реис-ефендије Порта је остала при султановом решењу „d'insister sur l'évacuation des places en Asie, occupées encore dans ce moment par les troupes russes, et il regarde même cet objet comme nullement susceptible de discussions ultérieures, son droit à cet égard se trouvant fondé sur la lettre claire et précise du traité de Bucharest."

мљив осећај за отпор и самоодбрану. Специјално о Србима у ноти је казано да им је дато више него што траже.[769] Наравно, овакав одговор није задовољио рускога посланика: Строганов је с иронијом говорио аустријском посланику о садржини и опширности турске ноте, како је то читава „брошура" и како је Порти требало толико времена да се „породи" само услед „енормитета детиње величине".[770]

Ускоро после прве конференције Герман напусти Цариград и врати се у Букурешт (6 дек.). Осмога дек. он је већ послао Милошу извештај о свему. Том је приликом први пут затражио да га тачно обавести о свима погодбама с Марашлијом,[771] јер је видео из разговора с послаником да се, без тачних података о овоме, преговори не могу успешно водити. Тада је тек Герман примио Милошева писма од месеца октобра, која су га у Букурешту чекала више од месец дана, и видео је Портину превару односно тобожњих фермана, послатих по Вујици и Јов. Обреновићу. Герман одмах пошље тужбу због овога министарству у Петроград и барону Строганову у Цариград.[772]

Германов повратак у Букурешт и његови извештаји о пословима у Цариграду дошли су Милошу као поручени. У низу мера за одбрану, после отпочетих преговора с руским послаником, Порта је наредила Марашлији да од народа затражи оружје. Турска посада у Србији, у декембру 1816 и јануару 1817, била је јако појачана, и Милош је био обавештен од својих пријатеља Турака да је томе главни циљ обезоружање народа. Већ се био пронео глас, јамачно да би се Срби заплашили, да је Марашлији наређено да иде у Ниш, и да ће Сулејман-паша бити поново враћен

[769] *Госуд. Арх. Моск.*, Према Строгановљевој ноти Порти од 12-24 марта 1817.

[770] *Staatsarchiv*, 25 феб. и 10 марта 1817. Штирмер Метерниху.

[771] *Арх. Акад.*, бр. 648. 8 дек. 1816. Букурешт. Герман Милошу. — Испор. стр. 202 примедбу 526. — *Госуд. Арх. Моск.*, 11 дек. 1816. Букурешт. Исти истоме јавља да се вратио 6 дек. и да је поднео и Каподистрији извештај о својој мисији. — Испор.: *Споменик*, XXXVII, стр. 150.

[772] *Арх. Акад.*, бр. 649. 18 дек. 1816. Букурешт. Герман Милошу.

у Србију. Заиста Марашли-Али-паша затражи да се од народа покупи оружје, оно чега су се Срби највише бојали. Ну Милош му благо и политично одговори да ће му своје оружје предати, али да није у стању да обезоружа народ. Целу пак ствар достави Герману а овај одмах о свему овоме извести руско министарство, Л. Кирика и Строганова. Герман је молио посланика да Порти преда нарочиту ноту због овога: Турци, тврдио је он, хоће само народ да побуне да би га могли поново боље притиснути и да би то могли оправдати код Русије.[773]

Ова је тужба згодно дошла Строганову да покаже Портиним министрима да стање у Србији није онакво као што су они тврдили у конференцији 16 новембра и у последњем одговору на његову ноту. Дванаестог марта он је поднео нову ноту у којој је енергично протестовао — не чинећи наравно никакву алузију да је то од Срба дознао — против тога што везир у Београду тражи разоружање народа. Ну Порта је могла видети јасно да су се Срби жалили посланику. У ноти је изречно напоменуто како је Марашлија казао Милошу да неће добити тражене правице — а то је била алузија на узалудно бављење Јов. Обреновића и Вујице Вулићевића у Цариграду — и протестовано је што се повећавају гарнизони.[774]

После ове ноте Порта остави народ сасвим на миру, њена ју је ратоборност све више напуштала, странка мира добијала је све већу превагу на Дивану; маса народа знала је да има мало изгледа на успех;

---

[773] *Госуд. Арх. Моск.*, 18 феб. 1817. Букурешт. Герман барону Строганову резумира писма Милошева од 7. 20, 26 и 29 јануара. — *Ibid.*, 18 феб. 1817. Л. Кирико Строганову о истоме. — *Ibid.*, 20 јан. 1817. Милош Л. Кирику јавља да је у Београд стигло 1200 Турака. — *Споменик*, XXXVII, стр. 151. 17 јан. 1817. Герман Каподистрији; — 22 јан., Исти Строганову. — *Госуд. Арх. Моск.*, 16 дек. 1816. Милош Герману (копија). Прилог уз Германове извештаје. Ова се копија разилази с писмом овога датума, публикованим у Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 163 (о датуму овога писма испор. примедбу 757); у овој копији поред осталог налази се додатак да од Русије треба да се тражи зајам. За свога последњег бављења у Цариграду Герман је говорио Строганову да је Србији потребан зајам од 150.000 гроша, па је после смањио на 80.000. — *Госуд. Арх. Моск.*, 5-17 феб. 1817. Строганов графу Неселроде.

[774] *Госуд. Арх. Моск.*, 24 март 1817. Строгановљева нота Порти.

најважнији чланови Дивана знали су да би Русија заузела одмах Влашку. и Молдавију и да би и Порта и они били лишени прихода из тих земаља, које су ортачки пљачкали с Грцима од утицаја. Наде пак није било на помоћ неке стране државе.[775]

Порти је остало да ради ако може да Србе, односно њихова поглавара, привеже за себе и да се припреми за дипломатску кампању која јој предстоји. Њено попуштање народу ишло је до крајњих граница и Милош се користио тим повољним приликама да сврши трагичну борбу коју је започео још 1816 године, борбу са супарницима својим за старешинство над народом.

---

[775] *Staatsarchiv*, 10 марта 1817. Штирмер Метерниху. „Votre Altesse me permettra de lui observer que la Porte n'espère aucun soutien actif de la part d'aucune puissance; mais qu'elle s'était flatté que, s'étant rendue à leur invitation en se déclarant en 1815 contre Bonaparte, les puissances qui l'y avaient invitée, lui accorderaient leurs bons offices pour amener un moment plutôt l'applanissement des difficultés qu'éprouve aujourd'hui l'exécution pleine et entière des stipulations du traité de Bucharest."

ГЛАВА XVI

ПИТАЊЕ О СТАРЕШИНСТВУ НАД НАРОДОМ

I — Гледиште Милошево и српске емиграције у Срему. — Молеров план о тетрархији. — Бојазан од Карађорђа и тужбе Русији против њега. — Молер понавља свој план о деоби власти.

II — Прота Матија позива Карађорђа у Србију. — Карађорђево држање за време другог устанка. — Милош изиграва све планове својих супарника.

III — Марашлија и јачање Милошева ауторитета. — Народне симпатије према Милошу. — Милошев глас под Карађорђем. — Разлика између опозиције Карађорђу и Милошу.

I

Питање: ко ће бити старешина у Србији ако она успе да се ослободи, и како ће бити организована врховна власт, почело је врло рано занимати духове. Милош и оно нешто знатнијих људи у Срему, још 1814 године, гледали су да за увек искључе из старешинства Карађорђа и његове тадашње другове у изгнанству. Кад је букнуо други устанак Милош је сматрао да је то питање решено у његову корист, после онога што се десило у Такову. Ну другојачије је мислила српска емиграција у Аустрији, у којој су највиђенији чланови били: Петар Николајевић Молер и Павле Цукић, бивше војводе, Мелентије Никшић архимандрит студенички и прота Матија Ненадовић, и то је питање одмах изишло на дневни ред.

Чим је Милош устао на Турке он је потражио додир с емиграцијом у Аустрији. За време опсаде

Палежа прелазио је у Срем у село Прогаре, да би дознао од Молера како стоји с руском помоћи и како се може народу тајно помоћи оружјем и муницијом из Аустрије. У томе разговору Молер је изнео питање: какав ће бити Милошев положај према њему и његовим друговима у емиграцији, Павлу Цукићу и проти Матији Ненадовићу, који су с Мелентијем Никшићем били на страни главни агитатори за ново ослобођење. Они су договорно с Милошем организовали и руководили сва посланства и рад код Русије и на конгресу, од априла 1814 па до тога дана; они су прикупљали у Срему оружје, барут и олово у намери да га пребаце у Србију у моменту кад тамо буна букне или кад је они изазову. Међутим варницу ослобођења нису убацили у Србију емигранти; напротив они су по саветима из Беча стишавали народ. Та је варница синула у самој земљи, у Такову, и Милош је одједном добио, као вођ новога устанка, изузетан положај међу кандидатима и супарницима на старешинство. Молер је тражио да Милош, прота М. Ненадовић, Павле Цукић и он (Молер) буду у свему равни; да без потпуне сагласности нико ништа не сме учинити и да сваки од њих за сигурност те једнакости има по три нахије под својом влашћу. Мелентија Никшића је изоставио јамачно што је био калуђер и није војводовао. Молер се, износећи Милошу овај захтев, позивао на штету коју је Србији донело Карађорђево самовлашће, и да би се то и с њим могло догодити.

Вођу устаника овај се разговор и захтев није могао допасти: знао је добро колики су посао Карађорђу задавали Ненадовићи, Лазаревићи и он сам. Ну како су му у ово критично време биле потребне свачије услуге, а ови му људи стављају извесне погодбе и уцењују га, он је на све дао пристанак, па и на оно што Молер није тражио, тј. да ће он (Милош) њих слушати „што год би они како ученији и паметнији од њега за добро и за боље народа проналазили.“ Да би се народ охрабрио и добио наде договоре се да се позове и Мелентије Никшић с осталим Студени-

чанима из Фенека да се врате у Србију и да пренесу тело Светога Краља. После овога разговора Милош се врати преко Саве, а Молер је отишао у Фенек М. Никшићу, да му достави горњу одлуку и да Проти Матији пише у Беч шта има да ради код руског посланства. М. Никшић је такође нашао за потребно да поставља неке погодбе за повратак. Он је рачунао на владичанство, с тога је његов захтев гласио: Студеничани могу изабрати у Србији који хоће манастир за живљење и издржава их народна власт; владичанство остаје изборно у њиховом братству; могу кӯпити милостињу без допуста световне власти. Молер је на ово дао пристанак, и затим одмах пређе у Србију,[776] оставивши Мелентију Никшићу да сврши још један важан политички посао.

Милош, Петар Молер, Павле Цукић и Мелентије Никшић бојали су се да Карађорђе и његови другови не искрсну једнога дана у Србији и да им не покваре све рачуне. Кад је народ поново газио у револуцију, овакав страх је био сасвим оправдан.[777] Било је чак наивних људи, који су, не знајући колико су простране Милошеве амбиције, веровали да би он радо уступио вођство у устанку не само Карађорђу него и некоме од његових првих војвода. Двадесет-шестог априла, тек што је устанак букнуо, долазио је Михаило Грујовић земунскоме генералу Червенки и питао га: да ли се устаници могу надати да ће добити повољан одговор ако затраже, под потписом Милошевим, од Варадинске Генерал. Команде или и од више власти, да се кнез Симо Марковић, Карађорђев министар финансија, који се тада бавио у Карловцима, пусти у Србију да узме управу над побуњеним народом?[778] Да би се предупредио сваки корак

---

776 С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 225—230, 238—242.

777 *Polizeiarchiv*, Извештај с турске границе од 4 маја 1815. „In Servien tröstet man sich dass ihr vormaliger Anführer Georg Petrovich aus Chotim bald zurückkommen und das Kommando übernehmen werde...“

778 *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 25 маја 1815. Прилог од 16 маја. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Da es hiernach keinem Zweifel unterworfen ist, dass die diesseits vorhandenen Servier bei den dermaligen jenseitigen Verhältnissen wieder Verbindungen anzuknüpfen versuchen, welche zur Vermei-

Карађорђев у циљу повратка у Србију, Милош и његови другови нашли су за добро да се за то обрате Русији. Тај је посао био поверен Мелентију Никшићу: он је имао да пише о томе руској влади и да јој пошље депутацију.

Десетог јуна Мелентије Никшић упути писма рускоме цару, графу Каподистрији и графу Стакелбергу, препоручујући им српске депутате: пуковника Стевана Живковића и кнеза Симу Марковића. Преко ових изасланика народ је тражио помоћ у новцу, затим да га цар измири са султаном тако да плаћа данак док прилике не дођу да га оружјем ослободи, најзад да се депутатима даду упутства шта се има тражити од Порте и како да се ти односи уреде. Идеје и жеље у овој молби су исте које и у молби од 21 априла 1814, у којој су оптуживане „бивше старешине.“ На њу се прави директно алузија. Народ је врло опечаљен, вели се тамо, што на тај акт још није добио одговора.[779] У ком су пак смислу имали да говоре Ст. Живковић и Симо Марковић ствар је јасна: јер су Мелентије Никшић и Стеван Живковић били најжешћи Карађорђеви непријатељи. На месец дана пошто је отправио ову депутацију Мелентије Никшић кришом умакне у Србију, оставивши за собом мошти Св. Краља.[780]

---

dung unangenehmer Folgen von hieraus keinerdings geduldet werden, viel weniger aber gut geheissen werden können, so wird unter einem veranlasst dass dem Gruievich die Entfernung von Ruma nach Semlin oder in das Peterwardeiner Regiment auf die Dauer der gegenwärtigen jenseitigen Unruhen nicht mehr gestattet, und der gewesene Schatzminister Simo Markovich angewiesen werde sich von dem der Gränze nächer gelegenen Karlovitz nach Neusatz oder einen andern Ort im Provinciale zu begeben, und endlich von denen zu Semlin vorhandenen Serviern keinem ein Pass zur Entfernung von da erteilet, im Gegenteil kund gemacht werde, dass in so ferne nur die mindeste Unterstützung der wiederholten Unruhen im jenseitigen Gebiete wahrzunehmen wäre, alle und jede in Semlin befindliche Servier auf der Stelle rückwärts zu verschaffen seien, welches Los auch jeden einzelnen Servier zu treffen habe, welcher hierauf abzielende Gespräche führet.

779 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 82—86.

780 Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3959. Студеничани су изашли из Фенека 14 јуна 1815. — *Staatsarchiv*, H. K. R., Нота од 24 јула 1815. По извештају Сигенталову Мелентије Никшић премештен је из Фенека, са још пет калуђера, у манастир Бођан у Бач. Комитату, на путу је под потребним надзором. и сад је у Земуну. — Према овоме кретање Студеничана изазвало је позорност аустријских власти, које су и

После освојења Ваљева Молер је мислио да може опоменути Милоша на разговор који се ту скоро водио односно деобе власти, и тражио је поново да се утврди ко ће бити старешина народу. „То је најмања брига, одговори Милош, него најпре да видимо где ће бити старешина, да гледамо како ћемо Турке истерати између себе, и како ћемо свршити ово што смо почели; а старешину је ласно наћи; ако ли сад баш за тим стоји, буди ти старешина." — „Ја, брате, старешина бити нећу, одговори Молер, али да не будеш ни ти, а да не буде ни Цукић нити икоји други да изиђе да рече: ја сам господар, као Кара-Ђорђије (што је чинио); него нас четворица, то јест: ја, ти, Цукић и Прота Ненадовић, као четири једнака брата да старешујемо и заповедамо сваки на своме крају; и ти сад на то да се потпишеш." Милош одговори да се он неће на то потписати, нити да се противи да то тако буде, као што Молер предлаже. „Нас тројица рекао је Милош, и онако смо такове старешине, а и Прота, ако дође из Беча, и он ће бити, али сад да се ми потписујемо, ко ће у туђој кући бити старешина, то би било баш као они што су секли ражањ, а зец још у шуми"![781] Дакле ни да, ни не, али је било очевидно да Милош не мисли ни с ким делити власт, или боље дати да га ко ограничава. Милош је себе већ сматрао природним старешином народа, њега је народ изабрао у Такову, у његово име устанак је учињен и ширио се, његово се име свуд чуло, и војска га је већ певала:

онако мотриле на М. Никшића. Већ 28 јула Двор. Рат. Веће подноси извештај из Варадина да је М. Никшића нестало у Земуну и да је вероватно отишао у Беч, а 16 августа подноси други извештај да је Сигентал отворио анкету, како је архимандрит могао побећи у Србију, о чему се већ дознало. Према овоме сасвим је тачно што С. Милутиновић у *Историји Србије*, стр. 357, тврди да је М. Никшић дошао у Србију неколико дана пре битке на Дубљу, која је била 14 јула. — *Držс. Арх.*, К. К., Копије писама. fol. 34 verso. 19 нов. 1815. Милошева молба аустријским властима да се мошти Св. Краља, које се у Беочину налазе, заједно са свештенством студеничким и утварима отпусте и упуте у Србију, да се народ „обвесели." — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3950. Тело Св. Краља пренесено је у Каленић 28 дек. 1815. — Тек августа 1839 мошти су пренесене у манастир Студеницу. Испореди: *Новине Србске*, број од 16 септ. 1839.

[781] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 150—151.

Хеј Милоше свако добро наше!
Бог ти дао, штогод поискао!
Дичила те сабља и десница...[782]

Милош је био нови врховни вођ у рату, и помишљао је да остане народни поглавар у миру.

Тако су се Милош и Молер растали сумњајући један на другога, и то је био први покушај да се Милош ограничи.[783] Овим разговорима одговара сасвим начин како су се супарници на старешинство тада потписивали и називали. Павле Цукић вели за Милоша: „Милош, кнез руднички,“[784] дотле се пак Милош потписује: „начелник сербски,“[785] а на Ваљеву 14 и 15 маја два су писма била овако потписана: „Господар Павле и Милош војвода и проче војводе сербске“; „Господар Павле Цукић, Милош Обреновић, Молер“.[786]

II

Прота Матија се издвајао из свога друштва идејом о организовању врховне власти и главарства над побуњеним народом. Ако је и сам радио против Карађорђа, после 1813 године, и оптуживао га, он је на све заборавио, кад је чуо за нов устанак у Србији. У томе свечаном и важном тренутку он се сећао само Карађорђевих великих дела и јуначких подвига. Докле су његови другови, Молер и Цукић, помишљали на установљење тетрархије, у којој би он био члан, Прота се није могао отети од својих патриотских мисли које су га обузеле. Двадесет-деветог априла, јављајући Карађорђу у Хотин о догађајима у Србији, Прота пише да ће и сам скоро тамо поћи и вели: „ту и вас желим“, за тим поздравља све емигранте и позива их да свак помогне отаџбини како може, „нека се

---

[782] С. Милутиновић, *Историја Србије,* стр. 244.

[783] Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, loc. cit. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 273—274.

[784] Ђ. Ковачевић, *Неиздата Збирка,* Писма Павла Цукића, датирана на Ваљеву 1 маја 1815.

[785] *Ibid.*, Писмо Милошево, датирано на Скели 11 маја.

[786] *Ibid.,* Оба писма датирана на Кличевцу.

опомену слаткога имена Сербије.“ „Ви од ваше стране, обраћа се он опет Карађорђу, које и ваша дужност изискива, пишите у Петерсбург, на Сенат, просите о неостављању сербскога народа конечно погибнути, ибо сва турска поступања томе се клоне да и име сербско истребљено буде...“[787] Прота се у Бечу заузимао и код графа Неселроде да сама Русија пошље Вожда у Србију.[788] Ну Русија није хтела у то да се меша, а Карађорђе сам није смео да предузме никакав одлучан корак.

Кад је чуо за овај важан догађај — да је устанак поново букнуо — Карађорђе одмах искупи српске емигранте и предложи им да се цару Александру пошље једна молба, да притекне српском народу у помоћ. Он је заиста и послао такво писмо цару у Париз; изасланици његови били су Младен Миловановић, Јаков Ненадовић и Михаило Чардаклија, који су у јулу прошли кроз Беч идући за Париз.[789] За Младеном и Јаковом прошли су ускоро кроз аустријску престоницу Стеван Живковић и Симо Марковић, који су такође ишли цару Александру, послати од Мелентија Никшића, Милоша и Петра Молера да сузбијају Карађорђев рад.[790] Стевану Живковићу и Сими Марковићу придружио се Петар Добрњац стари непријатељ Карађорђев. Деветог августа, Вук пише из Беча

---

[787] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 347—349.

[788] Прота Матија, *Мемоари*, стр. 246.

[789] *Polizeiarchiv*, 22 јула 1815. Полицијска врх. управа (PPr.) јавља полицијској главној дирекцији да су 20 јула стигли у Беч из Русије Младен Миловановић и Јанићије Димитријевић. Да се упитају у каквој су намери дошли и ако не даду довољан разлог за то да се врате у Русију. — 26 јула PPr. пребацује обердирекцији што је визирала пасоше издате руским посланством Јанићију и Младену. — Други један извештај говори да су у ово време били у Бечу капетан Новаковић alias Czardaklija и Петар Добрњац.

[790] *Polizeiarchiv*, 2 авг. 1815. Лавов. Хауер јавља Хагеру у Беч да су приспели у Лавов на путу за Беч Ст. Живковић и Симо Марковић. — 11 авг. Polizeihofstelle обавештава дирекцију бечке полиције да су Живковић и Марковић већ у Бечу; да одатле иду у Париз рускоме цару и да су за тај пут већ добили пасоше од руског амбасадора Стакелберга. „Ausser diesen sind bereits einige andere ehemalige servische Häuptlinge nach Paris abgegangen und mehrere scheinen dahin im Zuge zu sein...“ Полиција је мишљења да треба да се похватају „махинације“ ових људи, који су предузели ова путовања баш у време кад су Срби поново устали на оружје.

Л. Мушицком: „Младен, Јаков, кнез Сима, Стефан Живковић и Петар Добрњац отишли су [овуда] у Париз, у главни квартир росијски, али нису сви заједно, него Младен и Јаков а она опет тројица!...“[791]

У писму цару Александру Карађорђе изречно тврди да га народ позива у Србију, али да није смео ништа одговорити без знања императорова.[792] Говорећи о овом позиву Вожд је мислио на писмо Проте Матије од 29 априла, из Беча, јер заиста није добио никаквога народног акта. Очекујући одговор и наредбе цареве Карађорђе упути у Србију Вујицу Вулићевића, негдашњега војводу смедеревског, са саветима за Милоша: да гледа да свакојако учини мир с Турцима, обећавајући да ће и он у Русији учинити све што може за народни посао. Вујица је имао да пронађе у Тополи, по назначењу његовом, закопаних 12.000 дуката — који у осталом нису пронађени — и да их дâ Милошу за народне потребе. Милош је примио ове савете лепо, распитао се шта мисли Вожд: „хоће ли овамо, и када ће ако неће сада?“ Вујица, знајући да овај не сме без знања руског двора оставити Бесарабију, одговори му у томе смислу.[793] Крајем августа виђен је у Банату капетан Ђорђе Николајевић — Олимпити, иначе звани Јоргаћ, такође послат од Карађорђа у некој мисији за Милоша и говорио је поверљиво да ће ускоро сва емиграција доћи из Бесарабије.[794]

---

[791] *Гласник,* 75, стр. 249.

[792] *Споменик*, XXXVII, стр. 146. Хотин. 22 јуна 1815. Карађорђе цару Александру. — Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 88. 24 јула 1815 пише из Земуна Гаврило Николајевић Милошу. „Ове последње поште пишу нам трговци из Беча да онуде прође г. Младен у Париз к царевима ради народа по свој прилици, и то је добро.“ Односно датума овога писма испор. стр. 186. Гаврило Николајевић у истоме писму јавља Милошу да је Вујица зацело дошао у Темишвар, и заиста Вујица је дошао у Србију после боја на Дубљу и сам јавио Милошу за Младенову мисију „који је прије његова (Вујичина) овамо поласка већ на петнаестину дана у Париз отишао.“ — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 385.

[793] С. Милутиновић, *Историја Србије*, loc. cit.

[794] *Kriegsarchiv,* H. K. R., (1815 дос. 7. 10.) s. d. Јован Момировић Павлу Матејићу јавља да је у Панчево дошао Јоргаћ из Хотина с порукама за Милоша и друге војводе. — *Ibid.,* 15 септ. 1815. Момировић пише из Панчева то исто П. Молеру „die Deputierten rennen von dem Georg des Ersten auf alle Seiten, einige nach Paris, die anderen in diese Gegenden

Цар Александар је дао један исти одговор и савет и Сими Марковићу и Карађорђевим изасланицима: Срби му леже јако на срцу, али у садашњим приликама он им само саветује да с Турцима начине какав такав мир и да тако дочекају боље време.[795] Око првог септембра Младен Миловановић је био стигао у Беч, враћајући се из Париза. С њим су били Гаврило Вићентијевић и Чардаклија.[796] После кратког бављења у Бечу Младен настави пут за Бесарабију. Око половине истог месеца стигли су Сима Марковић и Петар Добрњац; на десет дана доцније стигао је и Јаков Ненадовић.[797] Симо Марковић би радо отишао у Србију да саопшти својим властодавцима резултат мисије, али је то морао писмено да учини пошто му аустријске власти нису хтеле издати пасош за тамо.[798] Како Симо Марковић тако и П. Добрњац, Стеван Живковић и Јаков Ненадовић, морали су напустити Беч под притиском бечке полиције, која је пратила сваки њихов корак чак до галантних авантура и на најдискретнији начин вршила преметачину њихових станова.[799]

durch das Oesterreich... Unlängst passierte hier der Hauptmann Jordathy... und mit ihm der Jovan Joviesich banischer Heerführer, mit welchen ich besorgt war in geheim zusammenzukommen und nach Kottin fragte, wo ich erfuhr, dass besagter Hauptmann von Kara-Georg dem Ersten gesendet ist und sagte, dass die übrigen auch von Kottin bald kommen werden; besprechet euch nun über diese und meine Seele als in einem wahren Serbier freut sich für das jede Wohl unserer Nation..." Оба су ова писма интерцептирана и преведена на немачки. Оригинале нисмо имали већ рђав немачки текст.

795 *Polizeiarchiv,* Извештај од 6 окт. 1815. „Nach einer heute erhaltenen verlässlichen Anzeige" цар је казао С. Марковићу и Добрњцу „dass er, obwohl Serbier ihm stets am Herzen liegen, bei gegenwärtigen Zeitumständen in keiner Art selben helfen könne und ihnen das einzige zu raten ist mit den Türken einen wie immer gearteten Frieden einzugehen und günstigere Zeiten abzuwarten..."

796 *Polizeiarchiv,* Извештаји (Fremdencommission) од 15 и 18 септ. 1815.

797 *Polizeiarchiv,* Извештаји (Fremdencommission) од 2, 7 и 8 октобра.

798 *Polizeiarchiv,* Извештај од 6 окт. 1815. „Allein Markovich... äusserte sich gegen den Anzeiger dass wenn er nur den Pass zu seiner Familie erhält, er auch ganz gewiss nach Serbien wohin Melentie Nikschich und Nenadovich (der Geistliche) übertreten sind, sich begeben werde..." Овај полицијски извештај констатује даље да се Сима Марковић највише дружи с архим. Спир. Филиповићем; да је с њим ту скоро ручао и да га је архимандрит посетио у његову стану „zur goldenen Birne." Ту је одседао и Прота Матија. Испор. стр. 123. — Извештај од 7-ог дек. тврди да су тога дана отпутовали за Нови Сад и Земун Вук и Сима Марковић.

799 *Polizeiarchiv,* Извештај (Fremdencommission) од 10 окт. о Ст. Живковићу. Био у некој гостионици и кафани у Пратеру, код Ј. Ненадо-

Руски цар је саветовао, дакле, оно на чему је Милош већ живо и с много пожртвовања радио, и та је помирљива политика била противна емигрантским плановима, устанак је пак трајао и сувише кратко те Карађорђе и другови му нису имали времена да се реше на какав одлучан корак. Та је краткоћа помогла Милошу да изигра планове и намере својих другова и сарадника: П. Молера, Павла Цукића и Проте Матије. Од преласка у Србију сви су се они налазили уз њега, или у важним пословима и мисијама, али Милош их је све надвишивао положајем и угледом; он је до краја устанка одржао тај свој углед. Све су ове старешине остале не само далеко у присенку од њега, већ их је он свео на обичне своје чиновнике, и задржао своју титулу „вожда“ или „верховног Сербији књаза.“ Молер и његови другови и једномисленици нису могли више мислити да буду чланови олигархије и равни Милошу: они су могли само гледати да његову власт ограничавају, и били су према њему као нека латентна опозиција. Карађорђу пак и његовом друштву остало је да чекају другу згодну прилику.

III

Марашли-Али-паша није ниуколико изменио овај однос, он се слабо бринуо за међусобне односе српских старешина. Милош се наметнуо њему у Ћуприји,

---

вића и Сп. Филиповића итд. „endlich mochte er diesen Tag mit einem galanten Abenteuer auf der Biberbastei № 1250 beschlossen haben.“ Из полицијских извештаја види се да су се сви српски прваци здружили и да се често састају са сточним трговцем П. Вулком и да им је зборно место кафана *zum weissen Ochsen.* Извештај од 5 нов. говори о честим и дугим састанцима Ненадовића, Живковића и Марковића код Вука Караџића (Landsstrasse 222) и у кафани Woller-a. Иначе је полиција слабо могла што да ухвати од њихова рада и ако се по вишој наредби нарочито интересовала за рад J. Ненадовића. Овај је био на стану код неког Милетића „Rechnungsrat von der Hofkriegsbuchhaltung“, Hofrat und Polizeioberdirector Сибер (Siber) упозна се с Милетићем, који му по Ненадовићеву причању састави два рапорта о његовом политичком раду. Најзад Милетић, кад је једном Јаков заборавио кључеве, прегледа и његове хартије и уверавао је Сибера да је нашао сасвим безначајне белешке. Милетић је тврдио да је Јаков у страшној оскудици. Јаков је отпутовао за Нови Сад 11 дек. (н. к.), а одатле у Бесарабију.

као и осталим старешинама, својим изузетним положајем у народу. Милош је био фактички представник побуњеног народа, и Марашлија је с њим мир уговорио; Милош му је и даље био потребан као копча између њега и народа. Најзад за везира је било главно мир у пашалуку; јачање Милошеве власти изгледало му је јемство за тај мир и за привржeност народну Порти.

Пошто је више од десет година проливао крв, приносио неизмерне жртве, доживео страшну катастрофу од 1813 и терор од 1814 и 1815 године, народ је одједном, и то у моменту кад се томе најмање надао, добио мир и безбедност за којом је толико уздисао. Он није видео колико је ту велика заслуга Карађорђевих ратова, колика улога Русије и Букурешког Мира, он је видео Милоша, и само њега, јер је тај дар из његових руку примио. У колико је тај мир био изложенији опасностима и колебљивији, у колико је опасност била од Турака већа, у толико се је народ више приљубљивао своме вођу. Уз то Милош је био једини од знатних старешина, који је 1813 године остао с њим, онда кад су га сви напустили, и то народ није никад заборавио: заједничке невоље зближиле су их још више. Најзад Милош је „за времена војводовања свога — тј. под Карађорђем — био у реду најславнијих српских војвода: у јунаштву није уступао Вељку ни Чупићу, а од обојице се, као и од многих других, тиме разликовао, што није био ајтација (који бећаре и хајдуке купи око себе, а кућевне људе презире) него кућевни човек, као и остали људи, којима је владао и управљао: он није гледао да људе страхом натера да га пазе и слушају, него је то тражио лепим речима и паметним и праведним владањем и управљањем, и зато су га сви његови војници и остали људи пазили као брата, а слушали и поштовали као синови мудра оца.“ Тако је Вук описао Милоша и његово старешовање у Првом Устанку.[800] Доцније, он је у својој тајној *Грађи за*

[800] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 134.

Срӣску Исӣорију нашега времена казао да је овај његов суд „може бити мало поетически“ изражен, али ипак остаје да је Милош у маси народној уживао врло добар глас и врло велико поверење. Милош је био човек јаког темперамента и частољубив, и радио је све да овај свој изузетан положај искористи до крајности. Све што је на путу нашао неумитно је газио, и најзад доспео до свога циља. Истина, препреке и отпори, на које је наилазио у организовању своје власти, нису ни издалека били онако јаки као што их је Карађорђе имао. Врховни Вожд је имао посла с људима као што су били Јаков Ненадовић, Миленко Стојковић, Петар Добрњац, Хајдук-Вељко и др., личности од великог значаја у својим крајевима, оноликог као и он — Карађорђе — у Шумадији. Први српски устанак представљао је савез устаничких вођа: Карађорђе је био први међу равнима. Свак је од њих био врховни вођ устанички у своме крају, имао готово све односе тога краја у својим рукама, држао момке и бећаре, с којима је ишао у бој и долазио на скупштине. То су били прави „господари“, као што их је народ звао; њихово је име и на служби у цркви спомињато. Док су ти „господари“ чинили све да сачувају себи овај значај, дотле је Карађорђе, својом политиком, ишао на то да их одвоји од њихових крајева, и да на њихово место испоставља много војвода и војводица, који би били непосредно њему подчињени. Милош није имао противнике овако јаке. Кад је букнуо устанак, 1815 године, он је био једини човек од већег угледа у земљи, сви су у њега очи упрли, свуда је народ у његово име устао, најзад народни је покрет и сувише кратко време трајао да би се могле појавити знатније мѐсне величине. Од првога дана примирења Милошева с Марашлијом домаћа власт, утврђена у земљи, имала је извесно јединство, које се није могло остварити за Првога Устанка. Један свештеник у Смедереву — мислећи да ће оживети стара времена — поменуо је 1815 год. Вујицу

у цркви, и умало због тога није главу изгубио.[801] Опозиција Милошу није била господарска или војводска, већ чиновничка и хијерархијска; она је то остала од почетка до краја Милошеве владавине. Првога свог противника Милош је нашао у „надзиратељу" Народне Канцеларије Петру Николајевићу Молеру, другога у Мелентију Никшићу, владици шабачком.

---

[801] По једној забелешци Вуковој, нађеној у његовој заоставштини.

ГЛАВА XVII

СМРТ ПЕТРА НИКОЛАЈЕВИЋА МОЛЕРА И МЕЛЕНТИЈА НИКШИЋА

I — Петар Молер „надзиратељ“ Народне Канцеларије. — Значај Народне Канцеларије. — Петар Молер и Павле Цукић. — Њихово држање према Милошу. — Расцеп између Милоша и Молера.

II — Кнезовска скупштина о Ђурђеву-дне 1816. — Оптужбе Милошеве против Молера. — Интервенција Марашлијина. — Тужба кнезова Марашлији против Молера. — Молерова смрт. — Неистинитост политичких оптужаба против Молера. — Пад угледа Народне Канцеларије.

III — Мелентије Никшић. — Његове интриге и смрт. — Милошево правдање пред Русијом.

I

Положај војводе под Карађорђем, патриотски рад у емиграцији, јунаштво у последњим бојевима и ретка писменост и знање турскога језика донели су Молеру прво место до Милоша: он је постао „надзиратељ“ Народне Канцеларије, Милош је био њен „председатељ.“ У молбама, које је народ упутио султану 1815 год., тражено је да султан санкционише установу једне овакве канцеларије која би имала општи печат, и која би договорно с врховним кнезом свршивала све народне послове.[802] Несумњиво ова би институција

---

[802] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 125, 133. — 27 сеп. и 1 нов. 1815. Народна молба Марашли-Али-паши. Канцеларија би имала 14 чланова: 12 кнезова (из сваке нахије по један) и два писара.

имала да ограничава власт врховног кнеза, и да игра улогу негдашњег *Правитељствујушчег Совета*. Пројектовано је било да у њој седе представници нахија, потврђени бератима. Народна Канцеларија почела је да функционише одмах после примирења с Марашлијом,[803] и сви послови домаће администрације пошли су преко ње под потписом Милошевим и према-потписима њених чланова. Ну и ако је установа оваквога једног тела била санкционисана ферманом, Милош из политичких разлога није хтео да приступи њеном дефинитивном конституисању, нити да у њу узме представнике појединих нахија: њени су се чланови мењали и број њихов није био стално утврђен.[804] Па и у тој тако примитивно организованој установи врховни кнез је видео сметњу своје власти.

Изгледа да Молер није био заборавио свој неуспех односно деобе Србије на четири управне области, нити да је Милош престао сумњати на њега да жели да му смањи или преотме власт.[805] Као своју највећу потпору Молер је сматрао свога пријатеља Павла Цукића, који је живео у народу. Иначе и Молер и Цукић били су људи немирнога духа, частољубиви и до крајности сверепи. Вук вели за Цукића да је „велики весељак и шаљивац, неисказани јунак али исто тако и крвопилац: код њега је и од пре било убити човека, као и чашу ракије попити, а како се с Молером упознао од њега је научио да ништа на овоме свету није греота...“ Живот Молеров и Цукићев за време Првога Устанка био је врло буран. Павле Цукић, у почетку устанка 1804, био је момак код Карађорђа и те га године Јелена, жена Карађорђева, наговори из љубоморе да убије у своје време познату Марјану. Цукић то изврши и побегне у хајдуке с неколико момака. Карађорђе „наплакавши се сит за Марјаном,“ и поплашивши се сам добро од Цукића,

[803] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, Испор. акта на стр. 130 до 144. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 353.

[804] Мита Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 120. Увод, стр. XX. — С. Милутиновић, *Историја Србије*, стр. 442.— Испор.: примедбу 666.

[805] Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 169.

поручи једноме од најчувенијих хајдука да га убије. Ну, напротив, Цукић дође главе томе хајдуку. Вожд се тада још више преплаши, и узме најзад одметника на веру. Али Цукић је и даље пркосио, најзад, 1812 год., допадне апса, где нађе Петра Молера, који је дошао у затвор због својих многобројних злоупотреба. У мају 1813 они обојица срећно умакну из тамнице у Београду, и стану скитати по Шумадији као хајдуци. Пошто је Карађорђе узалуд чинио све да их ухвати, живе или мртве, и бојећи се да се не предаду Турцима и да не учине пакости народу, он их приволи те му се предаду на веру.[806] Од тога времена Цукић и Молер били су највећи пријатељи. Познато је Цукићево самовољно држање у Ресави, за време примирја с Марашлијом, и довољно је навести само још један пример из живота оба пријатеља, који лепо илуструје прилике у којима се отпочела борба за старешинство над народом.

Док су Милош, Молер и Цукић били у Ваљеву, десило се убиство кнеза посавског Петра Миловановића. Међу ослобођеним Србима који су били турски сужњи у Ваљеву био је и овај човек. Кавгу је с њим заподео Цукић, пребацујући овом несретнику, који је готово полулуд изнесен из тамнице, што је служио Турцима. Овај се изговарао да је тада било такво време, и отуда се изроди свађа, у којој кнез Петар погине; убио га је Цукић у договору с Молером и Чупићем, јер су се бојали да он не одврати народ од њих, и да га не прилепи Милошу. Народ дознавши за ово убиство, које је било на Кличевцу, у шанцу Молеровом и Цукићевом, одмах скочи против њих, називајући их крвницима и скитницама, који убијају кнеза, који је с њима делио њихову несрећу и од Турака их заклањао, док су се они ширили по Аустрији. И ако је у Милошевој околини било људи који су му говорили да Цукића и Молера остави народној раздражености, ипак Милош стиша народ, јер

---

[806] Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49 verso. — *Делов. Протокол Карађорђа Петровића*, бр. 1404—1410, 1434—1454.

прилике нису биле згодне да се на овај начин растане са својим сарадницима и супарницима. Овај је пример нарочито интересан да се види, како је народ гледао на своје негдашње старешине, који му сад долазе са стране, и намећу му се за судије и господаре.[807]

Извесно је да су Цукић и Молер, људи оваквога темперамента, били дорасли Милошу и кадри да се с њиме ухвате у коштац: очевидно он је према њима био на опрезу и како сад није имао више разлога да их штеди као на Клйчевцу била је довољна најмања ствар па да дође до кидања. Док је врховни кнез као главни старешина обилазио народ, Молер је, као надзорник Народне Канцеларије, живео стално у Београду и био у сталној пословној вези с Турцима; Милош се увек бојао да он не уђе у плетке с Марашлијом, а морао је бити суревњив и на његову писменост и разборитост, које су Молеру, као првом чиновнику у Народној Канцеларији, давале велики углед. Најзад Молер је био расипач и није се устезао да народним новцем подмирује своје потребе, право које је „Верховни књаз" само за себе задржавао.

Још у јануару 1816, пре Мелентијева повратка из Цариграда, Милош је писао једном члану Народне Канцеларије: „Чим примиш моје писмо, узми мој печат из Канцеларије и пошљи ми га без одлагања. Другчије да ниси чинио! А та господа, нека без мене раде о себи што знају"![808] Тако, најзад, Милош стане обилазити Народну Канцеларију и одржавати везе с везиром преко свога писара Димитрија Ђорђевића, преко кога је везиру и порезу, коју је скупљао, предавао. Вујица Вулићевић, исто тако, стане независно од Народне Канцеларије преписивати се и слати новац Марашлијином ћехаји.[809] По правилу требало је да Срби

[807] Вук, *Скуйљ. Исшор. Списи*, I, 150—151. — С. Милутиновић, *Исшорија Србије,* стр. 274—279. — Испор.: М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, стр. 393. — *Поменик*, стр. 389.

[808] *Коло* за 1901. Књ. II, стр. 513—514. А. С. Јовановић, *Народна негодованија.*

[809] М. Петровић, *Финансије и Усшанове,* II, стр. 27. 10 јан. 1816. Милош Дим. Ђорђевићу. – *Арх. Акад.*, бр. 785. 9 марта 1816. Пожаревац. Вујица Вулићевић ћехаја-бегу.

одржавају везе с везиром преко Народне Канцеларије. Ово обилажење и неповерење озлоједи Молера, док није најзад дошло до расцепа између њега и врховног кнеза. На сумњу и суревњивост Милошеву и на Молерово харчење народног новца надовежу се још интриге Мелентија Никшића, који је по повратку из Цариграда, почетком фебруара, нашао да је њему у интересу да их што боље завади. Сукоб је најзад био неизбежан. Још 29 марта Сигентал је јављао у Беч да су старешине, односно народ, подељени у два табора, на присталице Милошеве и на присталице Молерове.[810] Само је погрешно тврдио да је Марашлија извео овај расцеп међу старешинама, те да Срби не добију времена да се баве општим невољама и да оставе Порту на миру.

II

О Ђурђеву-дне 1816 год. држана је скупштина нахијских старешина. Искупљени кнезови, као што је обичај био, отишли су сви Марашли-Али-паши, и на његову дивану прочитани су им фермани, које је народ добио крајем 1815 и почетком 1816 године.[811] Кнезови и још неколико лица, свега седамнаест на броју, били су огрнути бињишима од стране везирове, који је хтео да им тиме докаже своје задовољство с њима, и да их одликује.[812]

Ну, кад су старешине отпочеле за себе разговор о народним пословима, Милош стане оптуживати Молера пред целом скупштином за неверство према народу, износећи: да је Молер проневерио велику суму на-

---

[810] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 10 апр. 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Um einer neuen Unruhe in Servien zuvor zu kommen, hat sich der Vezier von Belgrad Mühe gegeben, die servischen Oberhäupter zu entzweien, welches ihm auch so weit bereits gelungen sein soll, dass sich das Volk geteilt und teils dem Milosch Obrenovich teils aber dem Peter Nikolajevich anhängig ist. Der Vezier soll diese Versuche auf Befehl der Pforte unternommen haben, da dieselbe die den Serviern durch den Rumili-Valisi zugestandene Bedingungen so viel als möglich zu beschränken oder auch ganz zu vereitlen wünscht.“

[811] Садржину фермана види стр. 249--250.

[812] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 12 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. — 17 маја 1816. Хагер Двор. Рат. Већу.

родног новца; да му је, опадајући га, пред везиром, радио о глави, у намери да заузме његово место, и да је, преко својих људи, радио да Србију доведе под аустријску власт, а те би интриге заплеле Порту у рат с Аустријом и донеле земљи нове несреће.[813] Милош је сматрао да је Молеров агент код Аустрије Милош Урошевић, који је сличну службу вршио између Карађорђа и аустријских пограничних власти. Исти Урошевић, интригант по темпераменту, налазио се баш тада у Београду, био је пријатељ Молеров, а није рђаво виђен био ни од Марашлије. „Ја сам вам, браћо, завршивао је Милош своју оптужбу, до сад био старешина, а од сад ето вам Молера“![814] На ове речи шумадијски и прекоморавски кнезови скоче на Молера, свуку га до кошуље, немилостиво истуку и вежу; његове присталице пак, којих је било доста међу кнезовима из горњих нахија (ваљевске, сокôске и шабачке), изненађени овим испадом и оптужбама, препламе се, и нико није смео маћи прстом. Милош је знао, без сумње, какав ће утисак изазвати својом оптужбом, али ипак стане тобоже умиривати кнезове, који су тражили смрт за издајника. Молер, чији је живот дошао у опасност од убоја, пао је у постељу и чуван је као злочинац, све његово имање одмах је конфисковано; у вароши су о њему пронесени свакојаки гласови, говорило се о његовоме издајству, да је проневерио 40.000 гроша народнога новца, да је живео у недопуштеним односима с двема женама, да је, противно заповестима Свете Цркве, мрсио у постовима и у посним данима; итд.[815]

Кад је Марашлија дознао шта је било међу српским старешинама, он затражи да му се кривац изда. И то је било учињено: Молер је био предат везиру као „злочинац“, тј. као човек који заслужује смрт, јер је изрицање и извршење смртне казне припадало везиру. Марашлија, који није хтео да остави Милоша без

[813] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[814] *Ibid.* — Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 169—170.

[815] *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу.

супарника, стане тада отворено на страну његовога противника и бранио га је од свију оптужаба; признавао је да се Молер могао огрешити само о народну касу и стојао је добар за њега, ако проневера не износи више од 20.000 гроша. Милош је био у толико упорнији, видевши да његов противник налази заштите на највишем месту, и кнезови су, по његовом наговору, јер се он није испољавао, једногласном виком тражили смрт Молерову. Марашлија призове тада београдског кадију и затражи његово мишљење. Овај први судија, саслушавши оптужбу, одговори, да везир има власт све да учини, али да за Молерову смрт нема довољно основа. Везир отпусти кнезове препоручујући им мир и покорност (29 априла). Ну сутра-дан, 30 априла, нахијски кнезови му се поново обрате и затраже да им изда Молера и да они над њим изврше казну. „Љубимо ти твој скут и руку да би нам истог нашег и вашег злочинца и непријатеља Петра Молера, који мисли овај народ опет подбунити и велики немир међу нас увести, нами у руке предали, да би он, по своме дјелу, жестоку казн примио... и... да би он нами сиротињске велике рачуне и силне трошкове показао и народу објавио".[816] Марашлија се устезао да се одазове овоме захтеву кнезовске скупштине, али кад старешине повичу: „ја ми, ја он!" везир им учини у пола по вољи. Он им Молера није издао, већ га једне ноћи — почетком маја — удави. Исте ноћи Марашлија је удавио једнога кујунџију, некога Јована Дељу, што је правио лажан новац, и чувенога јунака из Карађорђева времена Радича Петровића, који је дотле, као стар и сакат човек, живео у Београду под Молеровом заштитом.[817] Мо-

---

[816] М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. 366. Оригиналан акт од 30 апр. 1816, послат Марашлији, нађен у везирској архиви после предаје београдског града *(Арх. Акад.,* бр. 786). — Према овоме нетачно је што Вук каже *(Скупљ. Истор. Списи,* I, стр. 249), да је Молер удављен „по Ђурђеву-дне, уочи недеље", што би било у суботу 29 априла као што је израчунао М. Ђ. Милићевић *(Поменик,* стр. 391).

[817] Вук, *Скупљ. Истор. Списи,* I, стр. 169—170, 249. — *Kriegsarchiv,* H. K. R., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу.

леров писар, Сима Милутиновић, доцније познати песник, побоји се за свој живот и побегне у Видин.[818]

Један запис вели: „Ва лето 1816 удави Али-паша војводу Петра Молера и Радича капетана, у Београду, повеленијем Милошевим".[819] Милош и сам није одрицао да је он дошао главе Радичу Петровићу.[820] Уморивши Молера, Радича и Јов. Дељу, везир избаци њихова телеса на Калемегдан, и тако су осванули само у гаћама засуканим до више колена. Сваки је од њих имао на врату усукану гужву од ужета с провученим клипком, којом су дављени. Молер је лежао у средини налеђицê, Радич с десне стране, а кујунџија с леве, обојица потрбушке. Некаква Туркиња из освете ударила је мртва Радича окомице ножем. Ту су лежали на углед цео дан па их пред вече митрополит и Срби измоле од Турака и сахране „на крај гробља с леве стране цркве".[821] На Молеровом погребу запитаће један уплакан сродник једнога од присутних: да ли је право то што се учини с Молером? „Право је, одговори овај, кад сте ви људи, код којих може тако што да бива"![822]

Да је Молер злоупотребљавао народни новац то је несумњиво, он је имао дефицита 12.760 гроша, сем неких дугова које је ваљало исплатити;[823] али политичке оптужбе биле су лажне, а оне су му и дошле главе. Извесно је да Молер није ништа шуровао с аустријским властима. Варадинска Генер. Команда, чим је добила извештај из Земуна о Молеровој афери, као и о оптужби да је интригирао с Аустријом, одмах је издала наредбу да се Милошу Урошевићу, тобожњем

---

[818] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 17. 6 авг. 1817. Герман Милошу.

[819] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3965.

[820] Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, I, стр. 19. Беседа о скупштини, јан. 1827.

[821] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 249. — *Kriegsarchiv*, Н. К. R., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу: „bis der Bischof um die Erlaubnis sie beerdigen zu dürfen gebeten hat."

[822] Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 200—201.

[823] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 834.

аустријском агенту, за кога се било чуло да је први доставио Марашлији шта се десило у кнезовској скупштини, забрани прелазак у Србију до даље наредбе и да се протоколарно саслуша: откуда је поникла верзија да је он умешао Аустрију у ову ствар.[824]

„Доказује се, писао је доцније Вук, да су Молер и Никшић — свак за себе — не само говорили Алипаши, него и писали у Цариград, да би се од народа могло покупити оружје, кад би Милош хтео, и да би они, кад би на његову месту били, то ласно могли учинити".[825] То је верзија Милошевих бранилаца, за коју наравно Вук не јамчи, али коју Куниберт брани са жаром, који је познат код њега, кад је реч о Милошу. Он тврди да је врховни кнез на скупштини јавно оптужио Молера „да је у споразуму с Турцима и да намишља у споразуму с Марашлијом да разоружа Србе и да подчини отаџбину непријатељу".[826] По томе тврђењу везир је санкционисао и извршио казну над човеком који је показао привржeност Турцима! Сасвим је вероватно да је Милош поверљиво кнезовима овако што доставио, као што је у кнезовској оптужби Марашлији Молера представљао издајником према Порти, који мисли опет народ побунити; том тактиком он је добио од скупштине осуду Молерову и санкцију те осуде од Марашлијине стране.

Није прошло много времена па се увидело да је све било плетка Мелентија Никшића, али Петра Молера није више било! Михаило Герман, човек, који је уживао највеће поверење Милошево и знао све

---

[824] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 15 маја 1816. Сигентал Двор. Рат. Већу. „Ob mir gleich dieses nur als in Belgrad circulierendes Gespräch berichtet wurde, so habe ich dennoch um allen Missverständnis zu begegnen und dieser immer von grosser Wichtigkeit seienden Sache genau auf den Grund zu kommen, rücksichtlich des eine bedenkliche Rolle zu spielen scheinenden Miloss Croschevich nunmehr dem Semliner Magistrat aufgetragen, denselben über seine Geschäftsverbindungen in Belgrad und gedachten Anschuldigungen ungesäumt förmlich zu constituiren, das Aufnahmsprotokoll mir einzusenden und demselben bis zu meiner weiteren Entscheidung keinen weiteren Uebertritt nach Servien zu gestatten."

[825] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 169.

[826] Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 113.

конце његове политике, то изречно тврди.[827] Истина је према томе да Молер није ништа учинио чиме би се могла правдати његова смрт, и остаје само факат да је био, као и Цукић, опасан за Милоша, да му није веровао и да је био према њему на опрезу: јер изгледа да је био споразум између Молера и Цукића да никад не буду заједно у Београду, да их Милош не би могао смакнути обојицу у једанпут, те је Цукић проводио све време у народу.[828] На први поглед ова је тактика била добра, али је противник тако изненадно, енергично и брзо извео целу ствар да се она показала фатална по оба пријатеља. У Цукићевом присуству међу осталим кнезовима мучно да би Милош овако поступио. Вероватно да до саме своје смрти Молер није био потпуно свестан опасности која му је грозила, и он је понео на онај свет тајну, која је могла његовом супарнику—који га је везиру оптуживао за велеиздају — учинити велике неприлике: однео је тајну да се Милош 15 фебруара те године обратио Русији преко нарочитога посланика и тражио њену интервенцију и покровитељство.[829]

После смрти Молерове Народна Канцеларија изгубила је сваки политички значај. За њеног надзиратеља Милош је поставио свога писара Димитрија Ђорђевића, човека без икаква угледа у народу: он и његови помоћници испуњавали су просто заповести врховног кнеза.

Месец и по дана доцније Милош се окрене Мелентију Никшићу, који је био непосредан повод смрти Молерове.

---

[827] *Држ. Арх.*, К. К., 206. fol. 103. 13 марта 1822. Петроград. Герман Милошу. „Ви сами знајете, Господар, какија навјети сплетени били от шабачкаго митрополита Милентија против покојнаго и нешчастнаго Молера; а после цела Сербија признала је и јего непријателеј что он погибе неправедно, него све поздно било и всује, ибо боље јего нестало, а Бог отместил Милентију, злоковарному намеренију јего.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 7 септ. 1820. Милош опрема кћер Молерову. -- Из других се актова види да је овда-онда чинио и другу помоћ Молеровој породици.

[828] Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 49 verso.

[829] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 149—151. Акта од 15 феб. 1816, на којима је и Молер потписан.

III

Студенички архимандрит, Мелентије Никшић, добро је познат са свога патриотског рада у емиграцији. То је био човек углађен, господских манира и широких руку, писмен и љубитељ књиге. Њему је Вук посветио *Писменицу Сербскога Језика.* „Да је Бог дао, вели Вук у посвети, да род Сербски има доста такови ревнитеља, онда би на другом степену било књижество наше, нити би се различне новосписане и преведене књиге, код сиромашни списатеља, ваљале по бучжацима“.[830]

Али иначе овај је меценат и патриот био врло сумњив и незгодан човек: лукав, раскошан, развратан и нескрупулозан до крајности. У време пропасти Србије Карађорђе му повери на чување четири хиљаде дуката у разној златној монети,[831] и кад је 1814 године, идући за Русију, прошао кроза Срем и затражио натраг свој новац, калуђер одговори да није ништа примио.[832] „Человјек понирлив својим коварством“, вели за Мелентија један његов по Христу брат из манастира Фенека, „у мало не приведе монастир в разореније“.[833]

Дошавши у Србију на позив Милошев и Молеров, Мелентије је био послат у Цариград као народни депутат (септ. 1815 год.). Отуда се вратио почетком фебруара 1816 год. с владичанским достојанством. Тај му је чин дала Патријаршија на молбу Милошеву и народну.[834] Ну Мелентије и иначе угледан, самовољан и богат човек, сад се понесе још више; овај архипа-

---

[830] Вук, *Скуп. Грам. Списи,* I, стр. 4.

[831] М. Петровић, *Финансије и Установе,* I, стр. XX.

[832] Ис. Стојановић, *Преодница Историје Света,* стр. 128. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик,* 441—442. — У *Staatsarchiv*-у и *Kriegsarchiv*-у у Бечу доста података о овој афери.

[833] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3959.

[834] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама. 27 септ. 1815. Милош у име народа моли патријарха да посвети Мелентија за ужичког митрополита, који је имао столицу у Шапцу. Пре тога био је владика шабачки Дионисије Јовановић, који је, омрзнут од народа, морао да напусти своју епархију и прешао је у Аустрију. — 20 окт. 1815. Милош моли патријарха да Мелентија постави за београдског митрополита, пошто је смрћу бив. митрополита то место упражњено, а за Шабац је тражно да

стир стада Христова, сем знакова свога достојанства, носио је буздован и пасао сабљу, гледао с висине и Милоша и Молера, „и стане јавно показивати, да он хоће да је први старешина од прилике као митрополит Петровић у Црној Гори“.[835] Ну ту су били Милош и Молер као супарници, и Мелентију је изгледао опаснији писмени „надзиратељ“ Народне Канцеларије, него неписмени кнез. Најзад плеткама, преко секретара Народне Канцеларије, Јована Миоковића, свога негдашњег писара, он завади још боље своје супарнике. И заиста та плетка дође главе Молеру.[836] Ну Милош ускоро открије ове интриге и реши се да сврши с Мелентијем, не толико да олакша својој савести за трагичну смрт Молерову, колико да се опрости једног интриганта и сумњива човека више, који му је изгледао способан да учини оно што је Молеру подметао.

Али с Мелентијем није се могло поступити као с Молером. За осуду једнога владике с бератом требало је добити одобрење из Цариграда. Марашлијин пристанак није био довољан, а ко зна да ли би везир примио на себе улогу да Милоша опрашта његових супарника. Сем тога М. Никшић је био владика, његова смрт би могла изазвати у народу најмучнији утисак, најзад он је био добро познат од руских државника и био одликован од цара Александра. Милош је нашао начин да избегне све ове тешкоће, наредио је да се владика убије из заседе, и да се после изнесе да су га тобоже хајдуци убили. Ну Марко Штитарац, који је имао да изврши убиство с Вулом Глигоријевићем и Петром Лазаревићем, запије се, по своме обичају, у некој крчми, и владика срећно прође заседу. Марко Штитарац, преплашен сад за овако неревносну службу господару, потрчи полупијан за вла-

---

буде завладичен неки протосинђел Гаврило. Ну патријаршија постави Мелентија за Шабац, а за Београд био је изабран Грк Агатангел. — 5 јан. 1816 Милош захваљује патријарху што је завладичио Мелентија. — Испор.: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 124.

[835] Вук, *Скуп. Историјски Списи*, I, стр. 169. — Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, стр. 201.

[836] Вук, *Скуп. Историјски Списи*, I, стр. 170. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 112.

диком у Шабац, и посече га у самоме конаку а с њим и два ђака, Милету Николића и Миту Зубанова (16 јуна 1816).[837] Изнесено је било опет да су га убили хајдуци, и сам је Вук тако писао још 1828 год. у својој књизи *Милош Обреновић*. Ну ни за кога није била тајна ко је то извршио, и по чијој заповести, али се свак правио невешт.[838] Мелентије Никшић, по гласовима који су пуштени из кнежеве околине, био је издајник, и он је, као и Молер, писао у Цариград и говорио Марашли-Али-паши да би се од народа могло покупити оружје и нудио се то да изврши ако му се да старешинство над народом.[839] Међутим Милошево службено тврђење, пред руским послаником у Цариграду, сасвим се разликује од овога и у суштини је апсурдно. И ако је сам тражио од патријарха да Мелентија посвети за владику, Милош је тврдио да је Порта натерала патријарха да га завладичи, као човека оданог султану, и да је Мелентије имао наредбу, кад дође у Србију, да ухвати њега, Милоша, и да га пошље у Цариград, или, ако то не може учинити, да га отрује. Тада би Никшић, по тајном ферману, заузео прво место и покупио би од народа оружје, те да Србија престане бити опасна по Турску. Милош је даље тврдио, да се уверио да је Мелентије имао заиста овакве намере, и да је наредио да се убије. „Ова освета, писао је Михаило Герман, која би се могла назвати народном (qu'on peut appeler nationale), учинила је такву сензацију на Порти да није смела учинити никакву представку“.[840] Док је Милош представљао владичину смрт рускоме посланству у Цариграду као „народну освету,“ дотле је у народ протурен глас да су владику хајдуци убили!

---

[837] Вук, *Скуп. Истор. Списи*. I, loc. cit. — Кунниберт, *Српски Устанак*, стр. 114—117. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 441—442. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 3963.

[838] Вук, *Коментар*, fol. 2.

[839] Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 109. — Кунниберт, *Српски Устанак*, стр. 112—114.

[840] *Госуд. Арх. Моск.*, 1 нов. 1816. Мемоар Мих. Германа.

Тако је Милош, бојећи се да се неки његови непријатељи не користе овим убиством и да га не оцрне код Русије, покушао да се овим измишљотинама оправда за Мелентијеву смрт. Порта није имала потребе да наређује владици да ухвати главнога кнеза и да га пошље у Цариград, нити је овај могао то да изврши. Марашлија је имао неколико хиљада војске,[841] кнез је бивао с малим бројем момака често у Београду, а нарочито од фебруара до јула 1816 године, и живео је у најбољим односима с везиром.[842] Молерова и Никшићева смрт потекла је из просте сумње Милошеве на њих, сумња која се одмах претворила у мржњу, а томе осећају он је увек подлегао: Милош је убијао да не буде убијен. У тим злочинима он је гледао само превентивну меру за своју безбедност и за обезбеђење својих личних интереса, које је идентификовао с интересом народним.

---

841 Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 154. 26 апр. 1816. Милош Каподистрији. „Војски у числу находитсја 6000, нових артилеристов пришло из Константинопоља 600."

842 *Idem.*, II, стр. 151—160. Писма под 26 феб., 26 и 29 апр., 9 и 19 јуном, датирана у Београду. У *Држ. Арх.*, К. К., има писама и под другим датумима која су датирана у Београду.

ГЛАВА XVIII

МИЛОШ И СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

I — Опасност српске емиграције у Бесарабији по Милоша. — Узроци Милошеве мржње против Карађорђа, Младена Миловановића и др.

II — Милошева агитација код Русије да се Карађорђе и друштво му искључе из народних послова (феб.—април 1816). — Положај емиграната у Бесарабији. — Карађорђе у Петрограду. — Агитација М. Германа и П. Добрњца у Петрограду против Карађорђа. — Карађорђеве тужбе Милошу против Добрњчева рада. — Његов покушај за споразум с Милошем.

III — Изгледи у Србији за емигрантске планове. — Општа политика Русије неповољна за емигранте. — Решење емигрантског питања (нов. 1816). — Карађорђев повратак у Бесарабију. — Германове тужбе и захтеви да се обрати пажња на емигранте. — Стављање емиграната под надзор.

IV — Буна кнеза Симе Марковића, Павла Цукића и Драгића Goруновића. — Смрт попа Саве. — Милош оптужује Карађорђа за буну кнеза Симе. — Мере руске владе против Карађорђа и његових другова. — Милошев положај у земљи пред долазак Карађорђев.

I

Највећу опасност за себе и свој положај Милош је гледао у српској емиграцији у Бесарабији. Карађорђе и његове војводе држали су да ће кад-тад помоћу Русије заузети своје старе положаје у Србији, било да их она тамо пошље као претече своје агресивне политике према Турској [illegible]ижу устанак, било

да их наметне Порти приликом ревизије Букурешког Уговора. То је изгледало као дуг части од стране Русије, и емигранти су с нестрпљењем очекивали тај моменат, одбијајући да се прихвате ма каквога озбиљног посла, који би их стално везао за нову отаџбину.[843] Милошев мир с Марашлијом, тај неочекивани обрт у српскоме питању, био је највећа сметња емигрантским плановима, јер је нови поглавар, по природи свога положаја, био готов да се одупре повратку негдашњих старешина, а и Русија је услед тога морала водити рачун о новоме стању у Србији. Лични моменти у овакоме стању ствари играли су у толико већу улогу што је Милош дисао и иначе мржњом против Карађорђа и његових првих доглавника.

По смрти свога брата Милана Обреновића, који је умр̂о у Букурешту 16 дек. 1810 године као народни депутат, Милош се надао да ће он добити његов положај војводе над нахијама рудничком, пожешком и ужичком, јер за одсуства Миланова он га је заступао у војводским дужностима, а и кад је овај био у земљи он му је помагао у отправљању тих послова. Баш у то време Карађорђе је изводио своју политику противу великих војвода, која се састојала у томе да распарча њихове управне области на мала војводства, и Милош је место војводства над трима нахијама свога брата добио у део једну трећину рудничке нахије! Он је био изједначен с Лазаром Мутапом, Арсенијем Ломом и Милићем Дринчићем, који су пре тога били под његовом влашћу. Ужице, нахију ужичку и готово половину рудничке нахије Карађорђе је био дао своме зету Николи Карамарковићу, који је гледао да Милошу пркоси и да напакости. Сем повређеног интереса, достојанства и кињења узрок Милошеве мржње било је и то што се прочуло у Србији да је Милан Обреновић био отрован у Букурешту по наредби Младеновој и Карађорђевој, јер је

[843] *Историческіе Матеріалы из Арх. Мин. Госуд. Имуществъ.* Вып. I, С. Петербург, 1891, (Чланак П. О. Морозова, *Кара-Георгій и сербскіе эмигранты въ Россіи)* стр. 117—122.

припадао странци Миленка Стојковића и Петра Добрњца, против којих су и биле поглавито управљене реформе објављење на скупштини о Малом Божићу 1811 године. Тако је Милош и по интересу и по осећају био уз ову двојицу који су 1811 морали напустити Србију, не хотећи да приме импровизоване министарске положаје за своја војводства раздељена међу новим малим војводама. Милош пак пао је под одговор. Још раније било је ухваћено једно његово писмо, којим је нудио оружану помоћ Миленку Стојковићу и Добрњцу те да се Карађорђе ограничи, а Младен и Југовић истерају из народних послова. „Гледајте оно рутаво псето, како је необријано дошло у заседаније!“ рекао је Младен Миловановић судијама показујући на Милоша. Милош скочи на ове речи и сузе му ударе на очи: „Господару, ја сам скоро изгубио брата; зато се нисам обријао!..“ — „Бре, ти си порампас, продера се Младен: — тебе треба обесити, па о врби што не рађа ништа! У апс се, к...., вуци!“[844] Милош је на суду олако прошао, благодарећи заузимању својих пријатеља код Карађорђа,[845] али је увек био запостављан све до пропасти Србије. Златну медаљу *за храбростъ и усердіе,* коју му је био послао цар Александар 1812 по графу Ивелићу, Вожд је вратио натраг.[846] Речи Младенове Ми-

---

[844] *Причање Петра Јокића (Споменик,* XIV, стр. 52).

[845] Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I. стр. 99, 132—134. — П. Јокић, loc. cit. — *Држ. Арх.,* К. К., Лич. дос. 17 септ. 1826. Ада. Мих. Филиповић Грујовић Милошу, тражи милост и позива се на услуге указане у овоме тренутку. „Онда је несмислена злоба дом и име ваше након[а] била уничтожити. Правда је злобу надјачала, и ви сте ме приликом онога случаја што сам праведно дужност моју наблюдавао и испољавао за награжденије побратимом назвали...“

[846] *Држ. Арх.,* К. К., 79. 1 авг. 1822. Београд. Марко Ђорђевић Милошу јавља да је примио Германово писмо од 4 јула из Петрограда, у коме јавља да је добио сву преписку између Русије и Карађорђа. „Притом подарок онај који је от Росије Нашему Государу тогда био послан, метал златни с надписом: *за храброст и усердіе* у моју је руку сад. Метал тај био је послан Вам по графа Ивелича, на њему је царко (!) лице с дипломатују заједно послан је био, но они га сакрили от Вас, и све то је сад у његове руке...“ — *Id.,* Дп. 3 авг. 1822 одговара се Марку, да је Господар разумео „чта Герман пише из Петербурга, међу другим за медалију ону, која је Господару из Русије послана и коју је Правитељство

лош није никад заборавио; онде где је имао бити обешен подигао је доцније богомољу. То је данашња Топчидерска Црква.[847]

Милошева мржња, дакле, против главних чланова емиграције: Карађорђа, Младена Миловановића и Јакова Ненадовића имала је свога основа не само у прошлости већ и у садашњости, у колико су се његове тежње, да остане врховним господаром Србије, косиле с тежњама његових противника да се врате натраг на своја стара места. У најбољим приликама тај би повратак изазвао сукоб између новог и старих господара.

Милошева бојазан од емиграната није била напразно, многи виђени људи из непосредне околине Карађорђеве били су ступили у тајну преписку са својим пријатељима у Србији,[848] одржавали везе са Србима емигрантима у Влашкој и Аустрији и очекивали непрестано ма какав згодан догађај па да се врате у отаџбину. Нико није веровао у трајност зграде, коју је Милош почео дизати. Јаков Ненадовић молио је Вука Караџића — који је живео у Аустрији — да га само о таквим приликама одмах извести, обећавајући му да га у своме господству неће заборавити.[849] Једном речи од Србије па до Бесарабије Милош је имао страшне непријатеље, и то све по избор: бивше војводе и јунаке, државнике и харамбаше, људе немирног духа, конспираторе и готове на сваку авантуру.

II

Кад је Милош послао Михаила Германа у Русију, у фебруару 1816 год., он му је ставио у задатак да стане на пут свакој емигрантској агитацији код Русије у

србско из зависти к Господару натраг повратило. Временом писаће Господар да Герман медалију с прочом кореспонденцијом пошље овамо...“ — *Споменик*, XXI, стр. 4. Милош прича о себи: „За ову храброст моју и верност отечества обдари ме руски цар Александар, у 1811 лету, орденом (златна медаља).“

847 М. Ђ. Милићевић. *Кнез Милош у причама*, стр. 242.

848 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 175—176.

849 *Вукова Преписка*, 13 и 28 јан. (Нови Сад), и 25 апр. 1816. (Хотин) Јаков Ненадовић Вуку.

циљу повратка у Србију. У писму цару Милош га је молио „да не препише на нас и на народ сербски погрешке, преступленије, гордост и непостојанство бивших управитеља сербских“.[850] Знајући непријатељство Петра Добрњца против Карађорђа, он га је, да би боље сузбио рад својих супарника, препоручио цару Александру, као пуномоћника заједно с Михаилом Германом.[851] Кад се Герман врати из Петрограда, он донесе Милошу извештај да су већ многа лица радила код Русије као да су пуномоћници народни, да су српске старешине у емиграцији развиле јаку агитацију за себе и да је њихов рад стална опасност за ново стање у Србији.[852]

Герман је нашао начин да из саме емиграције донесе Милошу тачне извештаје о њеноме кретању. Међу емигрантима није било јединства и он се користио том подвојеношћу. Миленко Стојковић и Петар Добрњац били су заклети Карађорђеви непријатељи, што их је истерао из Србије. Леонтије Ламбровић, негдашњи београдски митрополит, и ако је био у смртној омрази с Карађорђем, одржавао је везе с обе стране и због тога дволичног држања био је врло добар извор за поверљиве податке.[853] У Леонтију и Добрњцу Милош је имао највеће браниоце и пријатеље, Леонтије је био управо тајни[854] а Добрњац јавни агенат Милошев. Кад је Герман ишао у Русију 1816 године, од Леонтија је добио најбоље податке о емигрантима и њиховим намерама.

Преплашен овим извештајем Милош већ крајем априла врати Германа у Петроград с молбом цару Александру и Каподистрији да се не упуштају ни у какве преговоре с негдашњим српским старешинама односно даље народне судбине. „Народ наш

---

850 Петровића, *Грађа за Историју,* II, стр. 150.
851 *Idem,* стр. 155.
852 *Ibidem.*
853 Испореди: *Споменик,* XXXIV, стр. 77. 17 нов. 1815. Владилујвода. Леонтије Младену Миловановићу.
854 *Држ. Арх.,* К. К., Копије писама, fol. 53 verso. 1816. Милош — Леонтију Ламбровићу у Кишењев захваљује на писму послатом преко Германа на саветима; поздравља Миленка Стојковића „а злоба оних који зло мисле нека на њих падне.“

припада Вашему благоутробију и моли да се не би пређашњи поглавари овога народа у дела наша опет помешали, већ да се Ваше Величанство постара да их са свим одлучи од наших послова.“ Свакога другога сем Германа и Добрњца, који се пријавио или би се пријавио цару у име народа, Милош је огласио лажом и непријатељем народним.[855]

Милошеви пуномоћници, Герман и Добрњац, дошли су у Петроград у најзгоднијем тренутку за своју мисију. Русија је баш тада хтела да предузме мере за крајње решење емигрантског питања. Године 1816 емигранти у Бесарабији били су се јако узрујали. У прво време живот им је тамо био пријатан и угодан благодарећи руској дарежљивости.[856] „Само што вина немамо довољно, жалио се Јаков Ненадовић. Но пива доста! Вином наменимо пак пијемо како и вино!...“[857] Ну одједном њихове се прилике измене. Русија им стане издавати помоћ нередовно, а 1816 године сасвим је прекрати. Без хлеба, без огрева и пошто су испродавали све што су успели да изнесу из Аустрије, исељеници су таворили тешке дане носећи се с руским властима. Чак и људи нижега реда оклевали су да се прихвате посла, који би им обезбеђивао сигурну ексистенцију. Досадни и другима и себи, многи су претили самоубиством, Карађорђе је и сам говорио да ће себи живот одузети; руске власти пак писале су за њих да нису никакви људи, и да су готови на све; губернатор Бесарабије, генерал И. М. Хартинг, тужио се на Карађорђево „азіятское своеволіе.“ Ново стање у Србији заведено Милошем имало је такође утицаја на емигранте. Кад су видели како се тамо даје живети, бављење у Бесарабији им је постало још досадније и непријатније: неко се био зажелео отаџ-

[855] Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 153—156. 26 и 29 апр. 1816. Писма Милошева цару Александру и Каподистрији.

[856] *Историческіе Матеріалы из Арх. Мин. Госуд. Имущ.*, I, стр. 116. Карађорђе је имао пензије 1000 дуката; митрополит Леонтије 4000 руб. асиг.; Младен Миловановић и Јаков Ненадовић по 3000 руб. асиг., а други према звању 3000—500 руб. асиг., свега 55.350 руб. асиг.

[857] *Арх. Акад.*, бр. 633. 14 феб. 1815. Хотин. Јаков Ненадовић Ст. Стратимировићу.

бине и пријатеља, неко власти и угледа, у опште овим ратницима, који су научили да господују и заповедају досадио се живот у Русији. Њихова различна мољакања и тужбе, као и жалбе против њих, учинили су најзад емигрантско питање врло акутним.

У мају 1816 Карађорђе, добивши од руске владе 5000 рубаља за пут, дође у Петроград с Младеном Миловановићем, капетаном Чардаклијом, Антонијем Пљакићем и Лазаром Теодоровићем, који је био некад писар код Луке Лазаревића. Министарство је имало намеру да у договору с Карађорђем реши емигрантско питање, овај пак са својим друштвом имао је за циљ да се обавести о намерама руске владе односно њих и да поради да се њему и главним члановима емиграције осигура пензија и положај, а другима да се неким другим начином обезбеди пристојан живот докле не дође тренутак да се врате у отаџбину. Дошавши у Петроград Карађорђе је поднео рускоме министарству један мемоар, датиран 4 маја, у коме је изложио догађаје од закључења Букурешког Уговора па до сеобе у Бесарабију, и на крају тога акта изјављује наду: „прељубезноје Отечество... Всемилостивејшим нашим Господаром скоро избављеноје видети“.[858] Повратак у отаџбину био је наравно прва њихова жеља, сваку другу уредбу они су сматрали као привремену. Ну Карађорђе и његово друштво наишли су на противну агитацију, баш тада су стигли у Петроград Михаило Герман и Петар Добрњац. „Г. Михаило и Г. Петар како су дошли покварили су им посао,“ пише 22 јуна Милошу синовац му Христифор Мил. Обреновић, који се учио тада у Петрограду.[859] Ну и емигрантско друштво није штедело Милоша и Руси су чули лепе ствари о обема странама. Петар Добрњац, киван и огорчен, говорио је отворено и јавно против Карађорђа. „На мало дана после пријезда мојего у столични град, жалио се Вожд Милошу и другим старешинама 12 јуна, разумео сам да је овде дошао неки Михаило

[858] *Гласник Срп. Уч. Друштва*, IV, стр. 170. Писао га је Лазар Теодоровић.

[859] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 7.

Тодоровић... и с њим Петар Добрњац с полномошчијем от вас началника и целога народа... запросити у престола непуштати мене са јешче 11 старешина у Сербију. Но ја не верујем и незнам узрока зашто, но Петар ово јавно пред сваким говори. Ја сам истина ово с великим прискорбијем сердца мојего слушао, но знајући у каквој се сада народ наш ватри и опасности находи и знајући да чрез интрига једног или два човека народ упропастити се мора, предполагајући счастије народа мојему, оставио сам Петра да се доста изговори и... да му што на серцу не остане, но и овај његов говор, верујте, ни мало народу на ползу служити неће, ако не на штету..." Најзад Карађорђе вели да ће, пошто је испунио све своје дужности и према своме народу и према својој отаџбини, преостале дане свога живота прежнвети „спокојно... отложивши себе на благорасположеније всемилостивог монарха," и тражи да Милош и остале старешине, ако све оно што Добрњац говори није њихово, наложе Герману да се он не меша у плетке, које не наносе њему стид, већ народу, којим је он десет година управљао![860] Карађорђе је мислио да Герман не ради као Добрњац, међутим овај је био само дискретнији и радио код службених лица. Карађорђе га је звао и на састанак у три маха и Герман је тврдио да је Вожд покушавао да га заведе, да му је нудио све што хоће само за њега да ради, али да му је он одговорио да нема шта да тражи и да ће остати веран ономе кога служи.[861] Они су се ипак лепо растали, Карађорђе је поверио Герману оно писмо против Добрњца, сем тога дао му је још једно друго за Милоша и „Правитељствујушчи Совет Сербски" из кога се види да су се његове мисли и бриге сасвим природно непрестано врзле око Србије. „Знајући ја ..., пише Карађорђе, многе нужде и по-

---

[860] Исидор Стојановић, *Преодница*, стр. 128. 12 јуна 1816. Петроград, Карађорђе Милошу, В. Вулићевићу, Петру Молеру и Проти Матији. — Ј. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 33.

[861] Ј. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 8 verso. 22 јуна 1816. Христифор Обреновић Милошу.

требе ваше и народа, колико су силе моје дозвољавале и обстојатељства, старао сам се ја и безпрестано старам се у чему нибуд спомошчествовати, и ја би себе шчастљивејшим на свету почитовао кад би благостојаније ваше и прељубезнога ми народа могао до високог привести степена..." Прво је размишљао како би им новцем помогао, јер је знао да им то највише треба, ну то му није било у могућности, пошто су му аустријске власти одузеле сав новац и све ствари; добрим пријатељима пак што је поверио, још му није враћено „от којих је један новопостављени г. архијереј Мелетије Никшић." Најзад Карађорђе овим писмом опуномоћава Милоша и Совет да од Никшића наплате овај дуг у корист народне касе.[862] Он није могао ни слутити да су, на две недеље раније, Милошеви људи убили Мелентија и разграбили његово благо. Ну сем ових писама Герман је понео свој извештај да је Карађорђе хтео да га поткупи и друге извештаје, писмене и усмене, који су Милоша само дражили против његовог супарника. Христифор Обреновић јављао је Милошу да је Карађорђе претио неким разрачунавањем: „ако да Бог те ја кадгод одем у Сербију, оћу се огледати с некима!" Даље је саветовао стрицу да се чува Вујице Вулићевића: „ако сте мислили да ће он вама веран бити... ви сте се преварили; он је писао у Петербург [Карађорђу] како се он њему заверио; пише му да њега сви оћеду... Вујица... пише у писму Карађорђу: старам се и дан и ноћ убити Милоша." Извештач је тврдио да о свему овом Герман има у рукама и писмен доказ.[863] Доцније се показало да је Вујица Вулићевић заиста у то време писао тајно Вожду и уверавао га у могућност његова повратка у Србију. Посредник између њих био је познати капетан Грк Ђорђе Николајевић — Олим-

---

[862] Ј. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 33 verso. 29 јуна 1816. Карађорђе Милошу и Совету.

[863] *Id.*, fol. 7. 22 јуна 1816. Христифор Обреновић Милошу.

пити, иначе звани Јоргаћ, који се био оженио удовицом Хајдук-Вељковом.[864]

Карађорђе се није ослањао само на писма и поруке послате у Србију преко Германа. У другој половини 1816 године он пошље тајно поменутога Јоргаћа с писмима за Милоша, у намери да покуша какав споразум. Јоргаћ се већ показао способан за овакве мисије. Ну овом приликом као Карађорђев емисар није имао среће: руски генерални консул у Букурешту дозна да је прешао у Влашку и врати га у Бесарабију на велико Милошево задовољство, јер је Јоргаћ могао пасти с писмима у руке влашким властима, које су га вребале због његових ранијих кривица.[865] Овакви се изасланици нису свидели Милошу, он је био врло неповерљив спрам свега што из емиграције долази. Поред мисије односно споразума с њим, они су могли имати и други задатак: споразум с јавним или тајним његовим непријатељима. Најзад везе с главним емигрантима, у циљу њиховога повратка, Милош није избегавао само из егоизма и самоодбране, него и из чисто политичких разлога; он, веран поданик султанов, морао се клонити људи, који су га могли компромитовати у очима Портиним.

III

Док је Милош агитовао код Русије против емиграната он је будно пазио на сваки покрет у земљи.

---

[864] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 18. 14 септ. 1817. Букурешт. Герман Милошу. Прича како је Јоргаћ био ту скоро у затвору влашкога кнеза и како га је рус. ген. консул Пини избавио отуда и узео к себи док не дође заповест из Русије шта с њим да ради., „Он [Јоргаћ] се је преставио при мене и на вопроси што сам му учинио отговара:.. Друго он уверава да с Карагеоргијем није имао никаково споразумије, кромје они писма што је отнео лани од Вујица на Карагеоргија. — 3. он каже да он није знао да Вујица, без знање Господара Милоша и народње. отправио они писма, он је мислио да су све у согласије. 4. он како што је био под команди Вујица ондак морао је да га служи где му заповеда. 5. да он против вас или противо народа није имао ни најмањега зла намеренија — сада проси всепокорно от вас опроштеније и проси от вас да га примите у ваша недра у Сербију...“

[865] *Госуд. Арх. Моск.*, 25 окт. 1816. Букурешт. Л. Кирико Милошу. — *Арх. Акад.*, 649. 18 дек. 1816. Герман Милошу. Јавља да је Јоргаћ побегао из затвора и саветује Милошу да се чува неког Кавпељака. Испор.: *Споменик,* XXXVII, стр. 149.

Умерена политика спрам Турака, строге мере за одржање мира и реда и обезбеђивање превласти над другим старешинама стварале су у земљи једну потајну непријатељску струју Милошу, која је очевидно ишла у прилог превратним плановима емиграције. Уз то било је у Србији доста анархистичких елемената. Сем хајдучије која ју је стално притискивала и сем својих већих супарника, Милош је имао, овде онде, посла с мањим народним старешинама или угледним људима, па и са самим народом, који су се отимали од његове власти. Год. 1816 кнез Сима Катић био се одметнуо. Оптужбе против њега су гласиле: да није хтео испуњавати заповести врховног кнеза; да је трговао и у трговину улагао порезу, коју је од народа покупио; да ни од чега није чист рачун полагао; да се на позиве да положи рачун почео опкољавати момцима, најзад да се одметнуо и да је Милошу претио смрћу.[866] Двадесет-четвртог јула 1816 Милосав Здравковић Ресавац пише кнезу: „друго пак вама јављамо заради Маринка да неће да га слушају нити за старешину припознају, но другога кнеза наместили и говорили: „Ми Милоша не слушамо, но како нами по вољи будне и ми кога [за] способна нађемо тога [као] кнеза хоћемо...“ [867] И ово нису усамљени примери. Најзад, сваки режим, ма како он преживео и пропао, има својих присталица. Тако је и Карађорђе имао својих људи у Србији, било из повређена интереса или и иначе из опозиције новоме стању.[868] Отуда код Милоша, који је имао добро осећање за ове ствари, она нескрупулозност с којом је склањао свакога свога знатнијег противника или сумњивог човека који би могао незадовољне елементе прикупити око себе: Молера, Мелентија Ник-

---

[866] *Држ. Арх.*, К. К., 3. 1816, под насловом „Објављујемо дела кнеза Симе Катића у лету 1816“. — *Вукова Преписка*, I, стр. 83. 18 авг. 1817. Шабац. Јевто Савић — Вуку. Сима Катић „лишио се кнештва, а како је радио умало није и живот [изгубио], проче старешине србске све добро. Како који дан власт све већа расте.“

[867] *Држ. Арх.*, К. К., 63. 24 јул 1816. Милосав Здравковић Милошу.

[868] *Госуд. Арх. Моск.*, 18. јан. 1817. Кирико Строганову. Јавља да је из Германова говора видео да Карађорђе има много присталица у Србији.

шића и Радича Петровића. Емиграција пак у Влашкој и Бесарабији употребљавала је те догађаје да га што боље представи, и Русији и јавноме мњењу, као угњатача народнога и слугу турскога. Милош се постарао за извештај о свему шта се о њему тамо мисли, говори и шта му се спрема. Пошто је и по други пут свршио своју мисију у Петрограду, Герман се бавио у Букурешту као српски агент, мотрио шта се ради у Влашкој, јер је и тамо било доста емиграната и примао извештаје од митрополита Леонтија о раду Срба̂ у Русији. Герман је увек уза се имао момке и важне вести могао је по нарочитом куриру послати у Србију; ако би морао послом да иде у Цариград, слат му је заступник. Обична писма Герман је слао преко Хаџи-Јануша трговца и комисионара у Крајови, који их је опет достављао Милошеву човеку у Пореч.

Према Германовим извештајима Милош је енергично сузбијао емигрантску агитацију против себе. Своје драконске мере против својих непријатеља правдао је пред Русијом „простотом“ и „великим дерзновенијем“ српскога народа, који је колебљив, готов да послуша свачији глас и позив и да се баци у најгору авантуру, док с друге стране „љути лаф Отмановића“ чека сваки дан прилику „да излије опет на народ овај... страшни гнев и јарост“ и да му набаци „тешки јарам,“ под којим је толико стењао. „Зјело принужден јесам овај народ у строгости држати... Да још строгост над њиме не дејствује, одавно би опет под страшно иго подпали, под којим смо стењали толико стотина година. Но политика ова приморава данас љутаго лафа кротити до нашего спасенија од Јего Имп. Величества“.[869]

Ну док су тежње Петра Молера и Мелентија Никшића или отимање мањих старешина од Милошеве власти ишли посредно у корист плановима емиграције, дотле је, крајем 1816 године, Милош ушао у траг интригама, које су се почеле сновати против

[869] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 162. 11 дек. 1816. Милош Л. Кирику. — У *Госуд. Арх. Моск.*, Исто писмо, али нешто енергичније садржине под 16 дек. 1816.

њега непосредно између Србије и Бесарабије. Симо Марковић био је лошије среће него Вујица Вулићевић, који је истина био потказан као човек који интригира с Карађорђем, али у што Милош још није веровао.

Симо Марковић је био један од првих људи у Првом Устанку, 1811 год. постао је попечитељем финансија. Прешав у Аустрију у време пропасти био је заточен у Марбургу, 1815 године ишао је као изасланик устаника цару Александру,[870] па се најзад по утврђеном миру вратио у Србију и неко време мирно живео на дому. У новембру 1816 године буде ухваћена преписка између њега и неких српских старешина у Бесарабији и докаже се да су се код њега скупљали кметови и договарали се да се поново дигне буна против Турака и да се Карађорђе врати у Србију. Милош га је хтео погубити, али на молбу многих лица опрости му и остави га на миру (нов. 1816).[871] Ова афера учинила је да Милош обрати још боље пажњу на своје противнике у Влашкој и Бесарабији.

Док је нови поглавар учвршћивао свој положај у Србији, склањајући са света противнике, дотле је емиграција изгубила терен код Русије. Вожд је за свога бављења у Петрограду то јасно видео. Једина сатисфакција коју је добио било је смењивање генерала Хартинга с губернаторства Бесарабије, на његово место постављен је био генерал А. Н. Бахметјев. Карађорђу је стављено до знања да је општа руска политика за тада таква да о ослобођењу Србије није ни мислити и да ће Русија радити у Цариграду да мирним путем уреди српско питање; емигрантима је одбијена и молба, коју су поднели влади да се за њих заузме код Аустрије да им се врати имање конфисковано 1813 за рачун аустријских трговаца, који су кредитирали Србију или који су услед наредаба главних старешина били ометени да на време спасу своју робу. Под јесен Младен Миловановић и Антоније Пљакић вратили су се из Петрограда у Хотин. Гласови које су

---

[870] Види стр. 301.

[871] Петровић, *Грађа за Историју,* II, стр. 175. — М. Ђ. Милићевић, *Поменик,* стр. 330.

донели били су право разочарање за емигранте, који су нашли да се Русија слабо за њих брине и да им не остаје ништа друго него да се сами за себе побрину. Пошто су се посаветовали, старешине реше да Јаков Ненадовић иде у Кишењев и да затражи пасоше за све српске чиновнике за одлазак у Србију. И то без икаквога претходног споразума с Милошем! На питање генерала А. Н. Бахметјева, намесника Бесарапске Области, зар им се у Русији не допада, Јаков одговори: да би сви високи чиновници остали и даље кад би им цар удвостручио пензије и кад би им се признали чинови које су имали у Србији. Такву су молбу емигранти били поднели и министарству у Петроград, где је Карађорђе остао да очекује решење. Очевидно се нису надали повољном одговору, кад су се и не дочекавши га припремали за пут. Бахметјев им није давао никакве наде. „Иди и пошљи ми списак имена свију оних, који хоће да иду, да им дам пасоше!“ рекао је он Јакову Ненадовићу кад је чуо српске погодбе. Ускоро су пасоши били спремљени за све који су их тражили. Међу овима су били и Карађорђеви зетови. У то падну снегови и пут се морао одложити до пролећа.[872]

Митрополит Леонтије, који је будно пратио кораке емиграната, одмах је „као љубитељ народњег спокојства и благополучија Господара Милоша Обреновића“ о свему писао Мих. Герману, саветујући му да о овоме извести Милоша „да би предузео све мере и да не држи ово за неки мали посао!“ Да би показао колика опасност грози земљи од негдашњих старешина, ако се врате, Леонтије открива њихове намере, везе са земунским интригантом Милошем Урошевићем и наводи речи кнежевих главних противника. Младен и Јаков отворено су говорили против стања у Србији и шта ће радити кад се тамо врате. Ови негдашњи револуционари надали су се да ће и Марашлију обрнути на своју страну и свршити с Милошем! Такав је бар био митрополитов извештај од 29 декембра, у коме је још препо-

---

872 *Споменик*, XXXVII, стр. 149. 29 дек. 1816. Кишењев. Леонтије Герману.

ручивао да Милош ништа не поверава проти Матији Ненадовићу. Свему овоме достављач је додао једну врло пријатну вест за Милоша, извештај је завршио новошћу коју је чуо тога дана из поузданог извора: да је цар Александар примио Карађорђа у аудијенцију као руског чиновника а не као Вожда српскога народа!..[873]

Тако су емигранти, принуђени елементарним непогодама да остану, дочекали најзад и највише решење о својој даљој судбини. Оно нити је задовољавало њихове захтеве, нити их је остављало без икакве утехе. У министарској седници од 13 новембра руска је влада на сва емигрантска очекивања одговорила решењем: да се српским чиновницима продужује пензија још за две године, али им се одбија молба да буду руски дворјани и да имају чинове и звања које су имали у Србији. Карађорђе је, позван да у смислу овога решења изјави своје жеље, изабрао за живљење Новомиргород у Екатеринославској Губернији, где је имала да се изврши и колонизација простог народа.[874]

Почетком 1817 Карађорђе напусти Петроград и врати се у Хотин. Ну ту се нађе под утицајем како своје најближе околине тако и целе емиграције, која није никако хтела даље у унутрашњост Русије; напротив сви су хтели да се иде у Србију! Карађорђе одмах изјави Бахметјеву да ни он, ни његова породица, ни прост народ неће у Новомиргород, већ да сви, сем њега, желе да се врате у отаџбину: он је тврдио да се због овога налази у очајном положају, у отаџбину не може, јер је то за њега „опасно и немогућно без височајшег одобрења,“ а у Новомиргород не може због опирања целе српске колоније.[875]

Међутим кад је Михаило Герман видео из Милошевих извештаја аферу Симе Марковића и да су похватана нека писма између њега и неких емиграната, а из Леонтијевог писма да се емигранти спремају да

[873] *Споменик*, XXXVII, стр. 149.

[874] *Историч. Матеріалы из Арх. Мин. Госуд. Имущ.*, I, стр. 127—128.

[875] *Ibidem*.

иду у Србију и да су тамо већ почели интриге, он је одмах покушао да томе стане на пут, замоливши намесника Бесарабије да обрати пажњу на Младена Миловановића, Јакова Ненадовића, Карамарковића и Пљакића, јер одржавају преписку с многим Србима у Аустрији у циљу преврата у Србији и да их не пушта отуда, а за имена осталих смутљиваца упућивао је намесника на митрополита Леонтија „патриота сербскаго народа“.[876] У истом смислу писао је барону Строганову у Цариград.[877] Кирико, обавештен непосредно од Милоша[878] и Германа о опасности у коју је дошао мир у Србији услед емигрантских интрига, известио је и сам о томе своју владу и посланика у Цариграду.[879]

Ускоро после ових оптужаба десили су се догађаји, које је Милош употребио као најјачи аргуменат против емиграције.

IV

Симо Марковић, који се крајем 1816 године срећно извукао из своје афере, није мировао; напротив он је и даље ковао план против стања у земљи. Још у половини јануара 1817 године аустријске су власти, према извештајима о стању у Србији, предвиђале оружан сукоб између Милоша с једне стране, Павла Цукића, Симе Марковића и проте Матије Ненадовића с друге стране. Исти је извор тврдио да је Марашлија ушао у траг да Срби преговарају с емигрантима у Русији, да је један емисар Карађорђев ухваћен у Адакалу и најзад да би везир радо оставио Србију због

[876] *Госуд. Арх. Моск.*, 1 јан. 1817. Букурешт. Герман Бахметјеву. — *Споменик,* XXXVII, стр. 150. 9 јан. 1817. Исти истоме.

[877] *Споменик,* XXXVII, стр. 151. 22 јан. 1817. Букурешт. Герман Строганову. — Уз ово писмо, у *Госуд. Арх. Моск.,* ишло је као прилог Милошево писмо Герману од 16 дек. 1816. Само се у томе прилогу говори јасније о интригама које се снују у Аустрији против Милоша и стања у Србији, него у копији код Петровића, *Грађа за Историју,* II, стр. 163. Испор.: примедбу 773 и Германово писмо Бахметјеву од 9 јан. 1817.

[878] *Госуд. Арх. Моск.,* 16 дек. 1816. Милош Л. Кирику.

[879] *Госуд. Арх. Моск.*, 18 јан. 1817. Л. Кирико Строганову.

ровитог стања у њој.[880] Овај се извештај ускоро показао као сасвим тачан у колико се тицао Симе Марковића и Павла Цукића. Заиста у другој половини фебруара 1817 године Сима Марковић у договору с Павлом Цукићем, који се после смрти Молерове није могао осећати у безбедности и живео као хајдук, и Драгићем Горуновићем капетаном под Карађорђем, дигне буну у шест нахија.[881] Буна је била брзо угушена и ако је врло силно почела.[882] Сима Марковић и Драгић Горуновић били су ухваћени и послати Марашлији, који их је посекао 9 марта 1817 године.[883] Цукић се пак разболи и преда се Милошу. „У оно време кад ће Молер погинути, пише Вук, Милош пошаље Али-паши неколико глава, говорећи да су од хајдука, које је он у вилајету похватао и исекао, но Али-паша му заповеди да у напредак не сече ниједног хајдука кога жива ухвати, већ да га пошље њему да га види и да га пита зашто је отишао у хајдуке. Зато Милош не погуби Цукића него га везана оправи у Београд, но онамо га жива не доведу, него му донесу главу, говорећи да се скрхао с коња те сломио врат“.[884] Главе вођа ове буне и неких главних уча-

[880] *Kriegsarchiv,* H. K. R., 27 јан. 1817. Сигентал Двор. Рат. Вéhy. „Uebrigens sollen bereits Zwistigkeiten unter den servischen Häuptlingen beginnen, welche der Vermutung nach bald zu blutigen Auftritte führen dürften, da sich Pavle Czukich und Simo Markovich, ehemalige Volks-Anführer, dann auch der Protopop von Waljevo Matho Nenadovich offentlich gegen Milloss Obrenovich erklären und bewaffnete Menschen um sich sammeln.“

[881] *Држ. Арх.,* К. К., 3. Венчани. 14 февр. 1817. Ник. Катић Милошу. „Љубезно вас поздрављамо и јављамо вам ово писмо по Павлу из Раниловића за које вам јављамо како смо разумели да је кнез Симо цело с два момка одбио се и почео издавати у народ зле речи и доказује се да је шњиме Ђука ту из кнежине Станковића, у његовом согласију; доста ји се јавља да ће ју шњиме и већ у целу нахију ватру бацио је, и порез већ пресеч[ен] не могу да га скупим, за које вам јављамо да знате и гледате како ви Бог учи. Гледајте док је раније да се ова несрећа гаси...“

[882] *Држ. Арх.,* К. К., 144. 26 феб. 1817. Црнућа. Јован Обреновић Милошу. Види се да је Вујица Вулићевић послан у београдску нахију да буну угуши. — *Kriegsarchiv,* H. K. R., 8 марта 1817. Хагер Двор. Рат. Вéћу. Јавља о буни С. Марковића и П. Цукића.

[883] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи,* бр. 3972.

[884] Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена,* fol. 49 verso

сника биле су одеране и „у Цариград на позоришче однете су“.[885]

Ускоро Милош се опростио још једног непријатеља кога је стављао у ред Симе Марковића, Цукића и др.[886] То је био неки поп Сава у јагодинској нахији. Овај свештеник није уживао Милошеву наклоност и услед кињења морао се одметнути у хајдуке баш у време кад је буна Симе Марковића, Цукића и Геруновића била угушена. Почетком марта пође за њим у потеру јагодински војвода с целом нахијом.[887] Ну резултат није био никакав. Тек у мају поп Сава је био опасно рањем у руку,[888] али је ипак успео да се прикрије, док најзад није пронађен. Био је погубљен и глава му послата Милошу у Београд.[889]

Буну Симе Марковића Милош је приписивао — и ако за то није имао позитивних доказа — личним Карађорђевим интригама[890] и доводио је у везу с кретањем главних емиграната, нарочито Јакова и Младена. У јануару 1817, на месец дана пре буне, он је знао да су овој двојици издати пасоши за Србију.[891] С тога се Милош обрати 4 марта цару Александру с молбом да се на емигранте обрати пажња и да се никако не

885 Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 167—169. — *Kriegsarchiv,* H. K. R., 26 марта 1817. Сигентал Двор. Рат. Већу. Тврди да је послато свега шест глава у Цариград.

886 Љуб. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју,* I, стр. 19. Милошева Беседа о читању Акерманске Конвенције, јан. 1827 год.

887 *Држ. Арх.,* К. К., 232—233. 7 марта 1817. Јагодина. Мустафа-ага. војвода јагодински, Милошу.

888 *Id.,* 22 маја 1817. Јагод. Илија Вукомановић и Ахмет-ага Милошу.

889 *Id.,* 25 маја 1817. Јагод. Ахмет-ага Милошу. „И саде ти праћам радосни глас, како ћеш и очима видети, попа-Савину главу, који је против и вас и нас био, и вама мучно било и нама, тако сад да се мало развеселиш... И ето праћам Арив-агу к вами на мужде и казаћети за све како је било...“

890 Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 175. 6 јуна 1817. Милош Герману.

891 *Kriegsarchiv,* H. K. R., 26 марта 1817. Сигентал Двор. Рат. Већу. „So wie diese Hinrichtungen (тј. С. Марковића и његових другова) als eine Folge des Versuches der genannten Individuen neue Unruhen anzuzetteln anzusehen sind, so will auch seinerseits der dermalige servische Oberknes Miloss Obrenovich wissen, dass Mladen Milovanovich und Jakob Nenadovich unter Czerni Georgs Machthabung, ersterer Kriegsminister, letzterer Minister des Innern mit noch 6 andern von Chotym aus durch die russische

пуштају не само у Србију него ни у Влашку ни у Аустрију, да не би својим интригама бацили народ још једном у страшно ропство. „О самодржавни наш царју и покровитељу народа сербскаго! Нелишите нас и дјетеј наших вашего покрова и неоставите нас лишене императорскија вашеја милости. Ми на колена к земљи са сузама припадамо самодержавном престолу непобедиме славе твоје, просимо да би нас јошт осијали зраци от лица Вашего Имп. Величества... Примите слези наши јакоже кадило, злато, ливан и измирну, предложите нам горки плач на радост... Велико подозренијe Турци сверху нас полажу... из узрока тога што они дознали за прежде бивше старешине земљи сербскија да паки с пасапортом Вашего Имп. Величества приходјат у отечество. Турци зјело у сумјеније долазе и страшно око своје на нас бацају и множество число војинства својего за Сербију собирајут, од којего вес народ сербски сумњајетсја. Зато припадамо Вашем Имп. Величеству и просимо: перво, да неби лишени били вашеја милости и покровитељства; второ, да би се Ваше Имп. Величество умилостивило и прежним бившим старешинама повједјело да не би могли у време сије ни у Валахију, ни во Аустрију, а тол у Сербију прити, од которих может паки вес народ сербски под тјажкоје оно иго... подпасти, но да би их... внутр [у] Росију возвратили...“[892]

Још на прве доставе од јануара 1817 надзор над највиђенијим емигрантима био је појачан, пасоши који су им били издати крајем 1816 за одлазак из Бесарабије били су поништени, осталима је допуштено да иду куд хоће.[893] Ова је мера изазвала велико незадовољство код Карађорђа и његових доглавника; они који су добро познавали њихово расположење и узрујаност,

Regierung bereits Pässe erhalten haben sollen, um sich über Semlin nach Servien zu begeben in der Absicht die Servier neuerlich aufzuwiegeln, von welchem Vorhaben er, Miloss Obrenovich, nun dieselben mit allen Kräften abhalten wolle, um nicht sich selbst und das Land in das Verderben zu stürzen.“

[892] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 165. — *Госуд. Арх. Моск.*, 23 марта 1817. Букурешт. Герман Строганову.

[893] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 маја 1817. Сигентал Двор. Рат. Већу. По извештају који је у Београд донео из Хотина Марко Јагњилац.

могли су увидети да се они неће лако покорити својој судбини, и да се у њиховој средини спремају велики планови. Једанаестог марта, у време погибије Симе Марковића и његових другова, Петар Добрњац пише Милошу из Кишењева између осталог и ово циљајући на Карађорђа: „Јављам вам да они разоритељ Отечества нашег и бивши мучитељ рода својего оће скоро тамо доћи, но ви ако мислите укрепити благостојаније и спокојство браће своје, а ви потрудите се скоро узети себи мере предупредити зло таково, које нову рану Отечеству нашем причинити може. Старајте се имати међу браћом свету љубов, мир и согласије, ибо имате огледало пред очима шта је раздор учинио био. Зато старајте се... свим силама да таково што не воспоследује... јер ако се таково што случи то ће и онај мали пламичак славе сербске са свим угашен бити...“[894]

Нова Милошева молба руској влади односно Карађорђа и другова му, од 4 марта, само је појачала акутност српскога старешинског питања у Русији. Карађорђево одбијање да иде у Новомиргород и упорни захтеви главних чланова емиграције, да напусте своје пензије па да иду у Аустрију, изазвали су већ сумњу код руске владе у чистоту њихових намера и услед тога се развила била преписка између намесника Бесарапске Области и Министарства Иностраних Дела. Митрополит Леонтије, кога је Герман топло препоручивао Бахметјеву, допринео је много својом агитацијом и доставама да се на ово питање обрати пажња, Петар Добрњац пак потрудио се због овога чак до Петрограда.[895]

Руско министарство, узевши у претрес извештаје Бахметјева и Милошеве молбе, нашло је за добро да предузме енергичније мере против главних емиграната те да учине немогућним њихове интриге у Србији. Какав је разлог, питао се од прилике граф Неселроде у писму, којим је саопштавао Бахметјеву те мере, какав је

---

[894] J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка*, fol. 28. 11 марта 1817. П. Добрњац Милошу.

[895] *Историч. Матеріалы из Арх. Мин. Госуд. Имущ.*, I, стр. 129. — Тврђење у овом чланку да је и Герман ишао тада у Петроград није вероватно.

разлог да Карађорђе измени одједанпут своје мишљење односно сеобе у Новомиргород, који је изабрао по својој слободној вољи? Решење тој загонетци он је налазио у захтеву осталих српских старешина да иду из Русије, јер остављајући доста знатну новчану помоћ коју им руска влада даје, невероватно је да они озбиљно мисле да се настане у Аустрији, где се не могу надати сличној милости: очевидно њихова је крајња намера да „иду у своју отаџбину где су до свога пада имали необуздану власт и могућност да се обогате свима средствима,“ у своме незнању они мисле да могу бити опет оно што су били. Граф Неселроде сумњичио је Младена да је он узрок изненадној промени у мишљењу Карађорђевом: „А како је Младен Миловановић увек имао јак утицај на Карађорђев ум, то лако може бити да је он уверио овога вођа да остане у Бесарабији да би лакше могао прећи границу, кад добије извешће да је све готово за његову појаву у Србији.“ „Тај догађај, наставља даље граф Неселроде, свакако ће створити унутрашње распре и метеже који ће до темеља потрести садашње мирно и тако рећи довољно срећно стање те земље. Ту несрећу која стоји над њом треба одвратити као такву која се не слаже с благодатним расположењем Господара Императора према тој земљи и која се противи и достојанству нашега Двора, јер су ретки они којима је познато како далеко иде непросвећеност Црнога Ђорђа и других чиновника, и према томе ретко ће ко приписати појаву њихову у Србији њиховој непросвећености већ ће свако с вероватношћу претпостављати да су они послани од Русије да би извршили неке њене тајне намере; шта више и сам Црни Ђорђе и српски чиновници то ће на све могуће начине доказивати, са намером да на тај начин повећају број својих присталица. Према овим разлозима сматра се и одлазак српских чиновника као опасан, а тако исто и даље остајање Црнога Ђорђа у Бесарабији. Због тога Господар Император налази за најбоље да он без икаквог извињавања оде одмах из Бесарабије у место, које је сам изабрао себи за жив-

љење, српским пак чиновницима не сме се допустити да оду из Русије већ им треба објаснити да њихов одлазак шкоди и њиховим сопственим интересима и самој Србији, у колико су сада у Цариграду у току преговори који се ње тичу, до краја којих је потребно уздржавати од свемогућих подвига, који би могли бити разлог за турско министарство различним погрешним тумачењима; и због свега тога да остану мирни до згоднијег времена за њихов повратак у Србију..." Резултат свију ових доказивања било је решење да се не само Карађорђе одмах отправи у Новомиргород, него и да се и српске старешине у Бесарабији ставе под будан али дискретан надзор једнога или више разумних агената. Слична судбина оној, коју су доживели од аустријских власти у Штајерској! Тада их је Аустрија чувала у интересу Турске, а сад их Русија ставља под надзор у интересу новога стања у Србији.

На крају крајева Милош је имао један велики успех, Карађорђе и другови му пак доживели су једно велико разочарање. И то је било сасвим природно. Карађорђе и његови другови у изгнанству интересовали су Русију у толико колико су представљали Србију, њено интересовање није било за њих лично већ за народ, чији су представници били, природно је што је сва њена пажња одмах отишла опет Србији и новом њеном представнику; она је тражила додир с народом и његовим новим старешином, а не с онима који су изашли из земље. Карађорђе и његови доглавници су тада јасно увидели да је Србија била raison d'être њихова угледа и положаја. Вуле Илић, један од знатнијих српских војвода у изгнанству, овако је објашњавао Милошу његову срећу и злу судбину емиграције: „Има једна машина пред Богом велика. Она се обрће као ветар, пак има неке скакавце који лете на срећу и счастљивост. Твој скакавац скочи на ону срећу и счастљивост: Црни Ђорђе пређе Дунав, оде Вуле Илић и твоја срећа стиже те одузе чанак од нас те донесе вами!.."[896]

---

[896] *Држ. Арх*, К. К., 158. 27 дек. 1833. Букурешт. Вуле Илић Милошу.

У колико је Милош гледао да што даље одгурне од Србије прве Карађорђеве доглавнике, своје несумњиве непријатеље, у толико је радо допуштао „сиротињи" да се враћа у отаџбину. Почетком маја дошао је из Хотина у Београд Марко Јагњилац, као изасланик оних породица, којима Русија није бранила одлазак, да моли Милоша и везира да их приме. Таквих је породица било на три стотине, од којих су четрдесет већ стигле у Влашку. Јагњилац је био лепо примљен од кнеза, који га је препоручио и везиру.[897] Емигранти су позвани да дођу у отаџбину; већ у јуну стигну многе породице и одмах су упућене на своје баштине. Међу досељеницима био је и Лазар Теодоровић који је у последње време био Карађорђев секретар и ускоро је заузео исти положај и код Милоша.[898] Ово враћање и после се наставило. За своје пак знатне пријатеље, који су заостали у емиграцији, Милош је имао увек лепу реч или какав пријатан глас: митрополиту Леонтију благодари на саветима за срећу и благостање народно, на његовим извештајима о непријатељима Србије; Петру Добрњцу се извињава што не може новчано да му помогне.[899] „Народ је у тишини, пише он Миленку Стојковићу, само што овога лета глад велика наступи, те су без хране забуњени, иначе све је од Бога и цара добро; желимо и надамо се чему бољем да се с вама у братској љубави с временом могао будем видети и устмено поздравити. Благодаримо Богу, који је овако помиловао овај народ и од зулума освободио, он је кадар и боље дати. Ваш брат Ђуко и сви сродни ваши здраво су. Био сам о Св. Георгију код њих на слави..."[900]

У ово време, у лето 1817 године, Милош се осећао очевидно задовољан политичком ситуацијом: ре-

---

[897] *Kriegsarchiv*, H. K. R., 23 маја 1817. Сигентал Двор. Рат. Већу.

[898] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 71. 26 јун 1817. Милош депутатима. „Соотечественици наши из Русије приспели су овде прије 5 дана, и већ сваки се на своју баштину определио." — Испореди: Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 170.

[899] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама, fol. 68 verso. 6 јун 1817. Милош митрополиту Леонтију.

[900] *Ibidem*, fol. 68. 6 јун 1817. Милош Миленку Стојковићу.

шио је емигрантско питање у колико се оно тицало простог народа, за старешине и Карађорђа ослонио се на Русију; буном Симе Марковића и Павла Цукића мислио је да се опростио и последњих по његову власт опасних људи у земљи. Под утицајем оваквога расположења Милош је писао Герману 3 јуна: „Од кнезова сада не осећам никаквога да што на страну тегли; сви су самном у једном согласију. Противне партије све сам уничтожио. Народ је у свему задовољан. Зулума никака неима, само је потешка дација, а народ јошт није се окрепио од оне Сулејман-пашине глобе и гладан [је] много“.[901]

То је кратак али речит биланс стања у Србији у половини 1817 године, на непуни месец дана пред повратак Карађорђев из Бесарабије!

---

901 Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 173.

ГЛАВА XIX

КАРАЂОРЂЕВА СМРТ
1817

I — Српска емиграција и грчка хетерија. — Планови хетерије о Карађорђем — Карађорђево решење да се врати у Србију.

II — Ђ. Левентис, Јоргаћ и Карађорђе. — Карађорђево бегство из Бесарабије. — Карађорђе члан хетерије. — Карађорђе и Михаило Леонардос. — Путовање кроз Аустрију. — Прелазак у Србију. — Аустријска потера за Карађорђем.

III — Митрополит Леонтије о бегству Карађорђеву. — Германови извештаји Милошу. — Сима Милутиновић наглашава могућност Карађорђеве авантуре.

IV — Карађорђе код Вујице Вулићевића. — Милошева пренераженост. — Суђење Карађорђу. — Извештај Марашлији. — Карађорђево убиство. — Милошево гледиште о овоме догађају. — Извештај депутацији у Цариграду. — Радост на Порти. — Портино гледиште.

V — Милош испитује народно мишљење. — Народ гледа у Карађорђу мученика. — Положај Проте Матије и Стевана Живковића Телемака. — Осећаји образованије класе српскога народа према Карађорђу. — Осећаји Карађорђевих непријатеља. — Субјективност разних мишљења.

VI — Милошев извештај Герману о Карађорђевој смрти. — Германов извештај Строганову. — „Сентенција“. — Фабриковање овога акта. — Смрт Карађорђева и емиграција у Бесарабији.

I

Карађорђе, као и сви српски емигранти у Русији и Влашкој, дошао је у додир с хетеријом, тајним грчким друштвом, које је имало за циљ да дигне све хришћане

у Турској, да их ослободи турскога јарма али и да их стави у исто време под грчку хегемонију. Тај циљ, коме су Грци одавно тежили, изгледао је нарочито остварљив после Бечкога Конгреса. У колико је Порта била пренеражена закључењем уговора о Светој Алијанцији, у толико су грчки патриоти били уверени да је куцнуо последњи час Турској. Од 1816 године њихова агитација узела је необичан полет, и српски су емигранти били ȕвеликê запливали у грчке воде, наравно сваки за свој рачун, уносећи у то своје старе рачуне, мржњу и симпатије, и тражећи, према свему томе, да изазову било буну у Србији било да придобију и самога Милоша. Свак је од њих ковао по неки план „за отечество," јер оно стање, које је у њему било, њима нити је годило нити је могло годити. Добрњац је имао свој план, који није крио од Милоша, надајући се да ће га и он усвојити.[902] Митрополит Леонтије, добар Грк и велики непријатељ Карађорђев, полагао је наде на Милоша кад за то дође згодан тренутак.

Наравно за хетеристе је био најважнији Вожд и они су успели да га придобију за своје циљеве. У осталом то није било тешко учинити. После бегства из Србије Карађорђе је имао само разочарања: дело ослобођења прихватио је Милош Обреновић, који хоће да искористи свој положај и сав добитак за себе да задржи; он одбија сваки споразум с емиграцијом; Русија је у томе антагонизму стала на страну Милошеву, који је успео да њега — Карађорђа — и његове доглавнике стави под нарочити надзор руских власти! Најзад слаб је био изглед да ће се ова ситуација изменити, Русија је усвојила за расправљање свога спора с Портом пут мира и преговора, и емиграција је све више и више губила скептицизам с којим је посматрала Милошево дело.

Није се могло очекивати да ће се човек овако немирног духа, као што је Карађорђе, подчинити овоме обрту и да ће остати на миру, зато га је Русија, у

[902] Петровићи, *Грађа за Историју,* II, стр. 178. 6 јун 1817. Београд. Милош Герману.

осталом, и држала под надзором. Свему овоме ваља додати и чисто психолошке моменте, који су несумњиво играли велику улогу у решењу његову. Бегство из Србије морало је јако притискивати душу Карађорђеву, јер је он увек признавао да је година 1813 недостојна српскога народа, који се до тога времена упорно и славно борио против непријатеља, и тврдио је да је онакав пад помрачио крвљу заслужену славу српскога народа.[903] Карађорђе је већ био изрекао једном свој суд о људима, који у критичном моменту напуштају отаџбину, место да је бране стопу по стопу. Године 1809, после пропасти на Каменици, Петар Добрњац, пред турском навалом, која је поплавила целу Источну Србију, напусти пожаревачку нахију, дође у Београд и пребегне с Родофиникином у Аустрију. Сасвим слично 21 септембру 1813 године! Карађорђе је то Добрњцу ставио у велики грех: тј. што је уместо да скупи народ и да се бори, својим примером побунио народ на бегство у Влашку![904] „Боље је у својој вери на своме отечеству и умрети... него пред Богом и пред народом осужден бити!“ поручивао је Вожд народу, позивајући га у рат 1813 године.[905]

За своју и народну несрећу Карађорђе је бацао кривицу на митрополита Леонтија, Недобу, Младена Миловановића и Јанићија Ђурића. Србија је пропала више због њих него услед непријатељске силе: они су њега извели из отаџбине, они су учинили те је непријатељ лако покорио земљу! Несумњиво све ове

---

[903] *Споменик,* XXXVII, стр. 144. 30 нов. 1813. П.-Варадин. Карађорђе, Младен, Јаков и Симо Марковић М. Ивелићу. „Нещастіе е судбину предварило да э наше любезнѣйше отечество выше вѣроломни вѣроломствомъ нечаяно пало неже ли оружіемъ силнѣйшаго непріятеля покорено: великостію хитрости не само бытіе Сербіи проузроковало, но Славу Народа Сербскаго кровію заслужену помрачило и безчестіемъ на поруганіе Славенскому Народу укаляло...“ Даље Карађорђе баца кривицу на Леонтија, који је у својим интригама успео преко Недобе. У истом писму вели се даље: „По приглашенію вѣроломника оставили мы отечество наше...“ — По другом једном документу Карађорђе је за све бацао кривицу на Младена Миловановића. Испореди: стр. 82. — J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 35 verso. 14 јуна 1814. Грац. Карађорђе издаје пуномоћије Мих. Грујовићу да ради све његове послове с руским двором. Одриче се Леонтија, Недобе и Јанићија „будући до овога доведен овими и народ упропастио.“

[904] *Споменик,* XXXVII, стр. 124.

[905] *Голубица,* V, стр. 269. Прокламација народу 1813 год.

оптужбе нису у Карађорђу угушиле свест и о његовој одговорности према отаџбини, која је само њему поверила своју судбину и сасвим је природно да је он хтео да скине са себе народну осуду, коју је слушао чак и из уста оних, које је највише кривио за општу пропаст.[906] Најзад Карађорђе је био извештен да би му народ опет пружио руку и поверио своју судбину. У току 1816 године Вујица Вулићевић му је писао писма у овоме смислу;[907] према смрти Молеровој и Никшићевој и буни Симе Марковића могао је веровати да у земљи има много незадовољних елемената и да ће бити добро дочекан.

Тако се Карађорђе реши да ступи у везу и споразум са хетеристима, који су, припремајући револуцију у Турској, полагали велике наде на њега.

II

У служби рускога генералног консулата у Јашу налазио се 1817 године као тумач Грк Ђорђе Левентис. Пун патриотског жара и посвећен у хетеријске планове, он је стално размишљао о делу ослобођења.[908] Невероватно је да је он први пао на мисао о једновременом устанку у Грчкој и Србији,[909] а евентуално и у Влашкој и Молдавији, али је био без сумње један од оних, који су најватреније пригрлили ту идеју, и он је учинио и најважнији корак за њено извођење. У прво време хетеристи су сматрали за довољно да Карађорђе оде у Србију и узме власт у своје руке, као да се то могло учинити без великих потреса; главна би акција, акција заједничког устанка, дошла доцније. Да би придобио Карађорђа за грчки план и намере Левентис је изабрао свога сународника добро познатог Јоргаћа. На бољу личност није могао пасти, јер је овај већ био у поверљивим односима с Карађорђем. Повperенику хетерије није било тешко да увери Вожда о

[906] Испореди стр. 83.
[907] Види стр. 331.
[908] I. Philimon, *Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, I, стр. 6.
[909] То тврди Филимон.

лепим изгледима грчко-српске акције и о потреби да се он врати у Србију. Охрабрен овим речима Карађорђе се реши да се врати у отаџбину, у којој су Турци владали и да дигне нов устанак против њих, с Милошем или без Милоша, јер га то питање није бунило. Овакви подвизи били су сасвим у духу времена. Карађорђе је знао за Наполеоново бегство с Елбе и повратак у Француску; знао је за случај Јоакима Мирата напуљског краља. Из њихових авантура пак није извукао никакву поуку за себе, и ишао је, очевидно, у сусрет катастрофи. Карађорђе извесно није схватио шта ће значити сусрет између њега и новога народнога поглавара; он није био свестан шта је он за Милоша. Првобитна је пак његова погрешка што је за готово узео све уображене планове и сва уверавања хетерије, те је могао мислити да га чека боља судбина него Наполеона у Француској, после бегства с Елбе, или Јоакима Мирата кад се поново вратио у своју напуштену краљевину. Карађорђе је нашао за потребно да постави само једну погодбу: да се сав план најбрижљивије чува у тајности како од молдавског кнеза, тако и од Аустријанаца, докле он не дође у Србију. То му је обећано. Левентис је тада привремено отправљао послове рускога консулата у Јашу, те се могло све лакше да сврши, и Карађорђе није више оклевао.[910] Сметње озбиљне није било, надзор под који су емигранти били стављени почетком 1817 био је попустио, накнадна наредба министарства односно будног надзора над њима и сеобе Карађорђеве у Новомиргород још није била ни стигла. Једнога дана крајем маја Карађорђе изађе из Хотина у једно оближње село, тобоже у шетњу, и више се није вратио. С туђим пасошем, који му је достављен, и пошто се прерушио и обојио своје седе власи црном бојом, он је умакао из Бесарабије![911]

Кад је прешао Прут, Јоргаћ га је дочекао на одређеноме месту и ноћу довео у Галату, парк близу

---

[910] I. Philimon, op. cit., I, стр. 7—8.

[911] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 10 авг. 1817. Леонтије Герману.

Јаша, у кућу Константина Ипсилантија. Вратару куће, некаквом Бугарину и многим Србима у служби кнежевој, јављено је било за долазак негдашњег вођа српских устаника, што без сумње није било паметно. У три маха Левентис је имао ноћне састанке с њим. Првоме састанку присуствовао је Јоргаћ, и ту је Левентис посветио српског вођа у хетеријске тајне и овај се, са своје стране, заклео да ће он и његови потомци бити непријатељи Турака и радити на ослобођењу Грчке и Србије. На другоме састанку предложен му је план његова рада у отаџбини. Кад тамо дође, он је имао да узме одмах власт у своје руке. На томе састанку Карађорђу је стављена била у изглед једна апсолутно немогућна евентуалност. Како није немогућно, говорио је Левентис, да ће му Порта, у намери да избегне рат с Русијом — јер ће држати да је она приредила целу аферу само да изазове сукоб — понудити кнежевство, политика захтева да он прими понуду и да се, предузевши све мере смотрености, покаже снисходљив према Порти. Међутим Карађорђе је имао одмах да подигне школе српске и грчке и да установи радионице за прављење пушака и топова и да тако очекује погодан моменат за акцију.[912]

Карађорђе је на све ово дао свој пристанак. На трећем састанку била је реч о мерама за безбедно путовање до Србије. За овај посао Левентис је био изабрао некога Михаила Леонардоса из Пелопонеза, који је живео у Јашу као руски штићеник. Као члан хетерије овај није чинио никакве тешкоће предлогу Левентисовом, који се састојао у томе да Леонардос извади аустријски пасош за Мехадију и да се у пасош запишу два лица као његове слуге, те би тако уз њега прошао Карађорђе и секретар његов Наум. Тако је било и учињено.[913] У пасошу је Михаило Леонар-

---

[912] I. Philimon, op. cit., I, стр. 8.

[913] *Staatsarchiv*, H. K. R., Прилог уз ноту од 22 авг. 1817. „Joseph Edler von Raab, Seiner k. k. apostolischen Majestät Rath und Agent in dem Fürstenthume Moldau etc. etc. — Nachdem der Vorzeiger dieses, Herr Michael von Leonardo, russisch-kaiserlicher Edelmann von hier einen, Gott Lob, gesunden Orte mit drei Dienern um das Bad zu gebrauchen von (sic!) über Su-

дос записан као руски племић: Михаило од Леонардо. Ну како је Карађорђе био угледан човек и како је било опасности да га неко не прокаже у путу аустријским властима, Леонардос најми нарочита велика кола у којима је Вожд имао да лежи као болесник, који иде у Мехадију на лечење.[914] Њима се придружи и Јоргаћ, који је набавио такође пасош те, почетком јуна, пођу преко Буковине и Трансилваније у Банат, у намери да се дохвате српске границе.

Тако, најзад, у овоме друштву, Карађорђе стигне срећно своме циљу, био је већ на обали Дунава, недалеко од смедеревске нахије. Михаило Леонардос представи се канцеларији главне пограничне страже у Новој Паланци (Uj-Palanka), изјави да хоће да иде водом у Мехадију и затражи да му се визира пасош. И ако је овакав пут био заобилазан и необичан, пасош буде визиран без тешкоће. За време вожње Леонардос наговори најмљене превознике те на једном згодном месту, где нису могли бити примећени од аустријских стражара, пређу на другу страну и искрцају на турску односно српску обалу Карађорђа, његова секретара Наума[915] и некога Панту Остојића,[916]

---

czava, Bistritz nach Mehadia reiset, so werden alle hohe und niedere Civil- und Militärbehörden hiemit nach Standesgebühr ersucht, obgedachten Herrn Michael von Leonardo aller Orten frei und ungehindert passiren und repassiren zu lassen und zu dessen bessern Fortkommen nöthigenfalls allen geneigten Willen und Vorschub zu leisten, wobei man sich zu aller Gegenwillfährde erbietet.

Gegeben zu Jassi den 15 Juni 1817, neuen Stils.

Joseph Edler von Raab.

Auf Befehl:

Kantmir Commissair.

Personalbeschreibung.

Vorzeiger ist gebürtig aus dem Kraun (Kranu?), 28 Jahre alt, mittlerer Statur, volles Gesicht, schwarze Haare, schwarze Augen, grosse Nase. Dieser Pass ist gültig auf die Hin- und Rückreise.

Eigenhändige Unterschrift:
Michael.

Филимон погрешно тврди (op. cit., стр. 8) да је Леонардос имао руски пасош.

[914] I. Philimon, op. cit., I, стр. 8.

[915] У једном писму Герман даје овоме Грку као презиме *Карнер*, један аустријски извештај зове га Theodor Kernian.

[916] *Држ. Арх.*, К. К., Дп., 4 септ. 1827. Види се да је овај Панта Остојић после тога живео у Смедереву и најзад се преселио у Београд. О преласку Карађорђеву испор.: Исидора Стојановића, *Преодница Исто-*

стражмештера (28 јуна).[917] Леонардос пак настави пут и обилазно дође у Темишвар да сачека шта ће се збити у Србији.

Међутим маскирано Карађорђево путовање није остало дуго тајна за аустријске власти. Ну све што се знало то је да је под лажним именом отишао у Мехадију. Још 24 јуна Галицијска Генер. Команда послала је за њим потерницу, која је стигла у Темишвар тек 9 јула. Три дана доцније, 12 јула, дошла је заповест из Беча у истоме смислу. Нада да ће бегунац бити ухваћен била је слаба, али не и изгубљена. Одмах су издате потребне заповести надлежним пограничним бригадирима и поведена је строга анкета о целој афери.[918]

III

Док су аустријске власти већ трагале за Карађорђем, руска власт у Бесарабији ништа још није

рије Свеѿа, стр. 130 и др.; допуне у К. Ненадовића, *Живоѿ и Дела Великог Ђорђа Пеѿровића*, I, стр. 450 и др. Иначе све што ова два писца пишу о овоме догађају, писано је с очевидном тенденцијом.

[917] *Staatsarchiv*, H. K. R., 16 авг. 1817. Хагер Двор. Рат. Већу. „Bei ...vorgenommenen strengen Untersuchung hat es sich gezeigt, dass im vorigen Monat Juli ein angeblich russischer Edelmann Michel von Leonardo mit einem Reisepasse der Jassier Agentie ... versehen, an den Hauptkordonsposten Uj-Palanka gelangt und dort, um die Reise nach Orsova zu Wasser zu machen, dann aber sich nach Mehadia ins Bad zu begeben, Grenz-Schiffleute gedungen habe, welche er während dieser Wasserfahrt zu bereden gewust am 10 dieses Monats nämlich zwischen den diesseitigen Kordonsposten Doika und Illiseva Gegend Slibura an einer Krümung, wo sie von keinem Posten gesehen werden konnten, zwei seiner mitgehabten angeblichen Bedienten auf das jenseitige Ufer abzusetzen. Zwei auf eben diesem Fahrzeuge mitgewesene und nun bei der Nachforschung des Czerni Georges Übertritts eingezogenen diesseitigen Grenzer geben an, dass von diesen beiden an das jenseitige Ufer abgesetzten angeblichen Bedienten, der eine ein grosser Mann schwarzen Angesichts und der andere mittelmässig untersetzter Natur gewesen sei und man glaubt ausser allen Zweifel, dass der eine Georg Petrovics und der andere jener mit ihm in Semendria enthauptete Gefährte war. — Као датум преласка Карађорђева дајемо извештај аустријских власти, које су поводом овога повеле анкету. Герман у једном писму по извештају из Србије даје: 29 јун.

[918] *Staatsarchiv*, H. K. R., 31 јула и 16 августа 1817. Хагер Двор. Рат. Већу. — *Ibid.*, 22 авг. 1817. Двор. Рат. Веће Хагеру. Изјављује незадовољство због држања пограничне кордонске команде и чуди се да официр који је визирао пасош није приметио да се тим путем не иде у Мехадију. „Diese Unvorsichtigkeit ist um so ahndungswürdiger als sich die Nachricht, dass Georg Petrovics in Serbien neue Unruhen zu erregen strebe und dahin

знала о његову бегству. Тако је рђав био надзор над емигрантима! Ну у толико је била већа сензација у Хотину и Кишењеву кад се дознало, 9 јула, да је Карађорђе умакао; нико није сумњао да је отишао у Србију, јер је још пре бегства говорио и претио да ће ићи тамо поново рат да заметне, па како испадне. Запрепашћен овом авантуром, начелник Кишењева одмах пошље извештај у Петроград и свима надлежним властима и замоли митрополита Леонтија да без одлагања јави Милошу шта се догодило. Сутрадан, 10 јула, овај изврши поруку. Казавши укратко оно што се знало о бегству Вождовом митрополит у главноме даје савете Милошу: „Дакле чувајте себе... у напредак... немој да мислите да он или љуби свога народа или да је променио своју памет: он је курјак био и курјак оће да умре!.. Он само за то иде у Сербију да се разрачуна са неким људима и да баци ватру тамо; он је јавно говорио: кад сам ја изгубио моју кућу оћу радити да никоји нема...“ После овога Леонтије се враћа на 1813 годину, он је знао да Карађорђе и њега међу осталима оптужује за своју и народну пропаст: „А што [је] он изгубио нико му није крив био... он година дана није ктео чинити мир с Турком, а није ктео да се спрема за војну како [је] требало... и никада оно лето у војску није отишао, па на послетку оставио свој народ и утекао као нитко на свету. Но које пре да пишем? Ја тако јесам уверан да нема Сербина који оће желити да види још један пут такога издајника... и који [се]

zu gelangen suche, schon seit längerer Zeit in der dortigen Gegend verbreitete, folglich auf alle Reisende besonders auf Jene, welche sich, wie Leonardo, durch eine so auffallende Abweichung von der gewöhnlichen Reiseroute verdächtig machten, ein vorzügliches Augenmerk hätte gerichtet werden sollen. Das etc. etc. hat hierüber eine genaue Untersuchung einzuleiten, in der bereits mit der Praesidialverordnung von 7 August laufenden Jahres b. 113 anbefohlenen Untersuchung gegen Jene, von denen Georg Petrovics nach Serbien überschifft wurde, eifrig fortzufahren und die schuldig Befundenen nach der Strenge der Gesetze zu bestrafen, wobei man nur noch bemerkt, dass in dem Fall als es sich bewähren und gesetzlich erweisen sollte, dass Petrovics für die Überfuhr von Uj-Palanka nach Serbien 270—300 ♯ bezahlt habe, dieses Geld als eine Bezahlung für eine bekanntlich verbotene Handlung nach vorläufiger Untersuchung und Erkenntnis confiscirt werden müsse.“

согласи с њим он је гори издајник...“[919] Калуђер се даље извињава што тако огорчено пише и уверава да нема „никакво страстије,“ већ да му је намера да по дужности опомене Милоша на размишљање: може ли Карађорђе, који је немилостиво дизао руку на своје најближе и који долази у Србију као узурпатор, бити милостивији према њему — Милошу?

Ово је писмо Леонтије послао преко Михаила Германа, који је био тада у Букурешту и даје и њему савете шта треба Милош да чини. „Одмах нек разгласи, пише Леонтије, да је добио поуздан глас о томе [бегству], нека то достави везиру и нека употреби сва могућа средства да би га ухватио и подвргне казни која припада једном рђавом човеку и бунтовнику, који је упропастио свој народ.“ Леонтије је гледао у овоме догађају најсрећнији случај за Милоша, само ако буде одважан и паметан, јер није сумњао да ће Карађорђе доћи овоме на ноге. „Сад кад су сломљена крила Црнога нек отвори у будуће добро очи; сад је време кад треба да учини уредбу односно себе самог и народа...“ Другим речима: ако Милош хоће да обезбеди свој положај треба да сврши са својим супарником! Главу Карађорђеву да пошље везиру, да пише о томе Порти и Русији и да изложи каквој је опасности својим доласком негдашњи вођ изложио народ и да га је сам народ предао да се казни. Наравно, Милош треба да изјави и своје сажаљење за тај догађај и да каже да га је учинио једино у интересу народног спасења и против своје воље![920]

Међутим Милошев агент у Букурешту дознао је однекуда пре Леонтијевих писама за Карађорђево бегство. За тај су догађај, вероватно индискрецијом хетериста, знали у Влашкој пре него руске власти у Бесарабији и још 3-ћег јула Герман је послао извештај у Србију о томе по нарочитом гласнику, 13-ог и 15-ог истог месеца поновио је свој рапорт, а 18-ог

---

[919] Ј. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 3. 10 јула 1817. Кишењев. Леонтије Милошу.

[920] *Држ. Арх.,* К. К., 206, fol. 3—4. 10 јул 1817. Кишењев. Леонтије Герману.

пак јавио је да му је тај догађај службено саопштио А. А. Пини, руски генерални консул.[921] „Мотрите на све стране да га уфатите, пише Герман у последњем писму Милошу, будући он не имаде доброга намеренија напротив вас, напротив народа, нити је с дозволенијем правитељства росијскаго, него као један последњи хајдук утекао от Бесарабију сос два момци...“ Он је одмах писао и рускоме посланику у Цариград, барону Строганову и доказивао му какву ће несрећу изазвати у земљи долазак негдашњега народног поглавара, који је сад тамо отишао да се сједини „са њему приврженом партијом,“ и да изазове грађански рат. Герман је ово потврђивао својим ранијим предвиђањима која су се и испунила, наводећи да је већ извештавао управника Бесарабије Бахметјева, да ће Карађорђе утећи и да је потребно да на емигранте бадро мотри. Најзад он је молио посланика да поклони нарочиту пажњу овоме питању и да према томе нареди мере које би ваљало предузети да се мир одржи. Као најбоље средство предлагао је да сâм посланик извести народ о овоме догађају, да изјави да је то Карађорђе учинио преко воље рускога двора и да не ужива његово поверење; затим да Порта учини сличну изјаву преко везира.[922] Ну сва опрезност и савети Германови и Леонтијеви Милошу били су излишни; пре него што су ти извештаји стигли афера је била свршена.

На две три недеље пред долазак Карађорђев у Србију, Милош је дознао да се нешто крупно спрема у земљи, али шта, то није знао тачно. Јован Миоковић, секретар Народне Канцеларије, био је добио писмо из Видина од Симе Милутиновића, у коме му овај јавља да се у Србији спрема хетеријска завера; да ће букнути 1-ог нов.; да су хетеристи хтели и њега у њу да увуку, али да он није хтео да пристане на њихове позиве, видевши да они „хоће туђим челом зид да ломе и да неће себе већ пријатеље да баце у чељуст крокодилову.“ Наравно хетеријски повереник је ово

---

[921] *Арх. Акад.*, бр. 667. 18 јула 1817. Букурешт. Герман Милошу.

[922] *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јул 1817. Букурешт. Герман Строганову.

нагласио из далека, и Сима је, пошто је свео све што је дознао, давао ове три могућности: „Или Север [Русија] Југу [Турској] трн у здраву ногу забада, тражећи с њим учинити што одавно жели... или да не буде се договорио Карађорђе са Ипсилантом у Русији опет вратити се во својаси и дејствовати почети... или [је] може бити љута туга у неке сарданапалске чокојке у утроби зачадила влашкоме роду Христа да му утаре већ једанпут давно заплакану сузу у невољном сужањству христијанском!“ [923]

Писац је погодио. Писмо је писано 3 јуна а двадесет-осмога истог месеца Карађорђе је тајно прешао у Србију.

IV

Прешавши у Србију Карађорђе оде своме куму и своме човеку Вујици Вулићевићу. Милош је увек после сумњао да га је он и довео. И митрополит Леонтије и Михаило Герман, на први глас о бегству, назначили су Милошу Вујицу као човека на кога треба обратити пажњу.[924]

Дошавши к Вујици Карађорђе му каже да је дошао по заповести рускога двора да дигне устанак противу Турака и да ће затим доћи велика руска војска да помогне акцију. Он је чак и план свој казао како се тај нови устанак има отпочети и то што пре. Почело би се убиством свих турских муселима по паланкама. Затим је замолио Вујицу да одмах извести Милоша како о његовом доласку, тако и о плану, и

[923] *Арх. Акад.,* бр. 668. Београд. 19 јул 1817. Милош Герману. — Из писма Милошева Герману, од 20 окт. 1817 *(Арх. Акад.,* бр. 680), види се да је писац писма од 3 јуна био С. Милутиновић. — Испореди: Ђ. С. Ђорђевић, *Сима Милутиновић Сарајлија,* стр. 27.

[924] У писму од 10 јула Леонтије саветује Герману да Милош каже везиру, ако би се ствари окренуле на зло, да Вујицу држи у граду под стражом. — Герман у своме писму од 18 јула вели да се говори [у Букурешту] да су с Карађорђем: Вујица, његов брат Никола, Цукићева браћа и други; саветује му да се Вујице чува а остале да притегне да му кажу Карађорђеве приврженике и његове намере. Михаило Герман му је исто тако писао да ће се Карађорђе крити по манастирима, у Пљакиној или Вујичиној кући и да полаже сву наду у Вујицу.

да га позове да му дође на виђење и договор. На питање да ли је донео писмену заповест од рускога двора, Карађорђе је одговорио да му је та заповест усмено издата и да треба да му народ верује као своме негдашњем предводитељу. После овога Вујица отправи у Београд свога писара Милошу да донесе његову заповест.[925]

Глас о доласку његова супарника, изван сваке сумње, морао је врло непријатно пасти Милошу; он га је „пренеразио," као што сам вели, јер је добро знао и Карађорђеву смелост и његове намере и ровите прилике у Србији, те да из свега тога није могло изаћи никакво добро;[926] знао је исто тако позитивно из својих односа с Русијом и упутстава које је од ње добио да није отуда послат него „да се је сам из своје главе залетео".[927]

Милош је три дана размишљао шта да ради. Одазвати се позиву значило је бацити у очевидну пропаст и себе и земљу. „Видим, прича Милош, да овим на-

---

[925] *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Букурешт. Герман барону Строганову. — *Споменик,* XXI, стр. 15. Милош прича сам исто овако овај позив. „Тих дана дође ми писар од Вујице, поглавице мога из Паланке, Анта по имену, секретар његов, и донесе ми писмо, у ком ми јавља да је Карађорђе из Немачке прешао и с њим се састао, и да се у Баничини, у селу Кошарни налази! Даље, да он и мене тамо к себи дозивље. Писар Анта, поред писма, и усмено ми и тај позив од Карађорђа изручи. Карађорђе, вели, поздравио те је овако: „нека дође к мени: сад је време да народ дижемо, и да Турке са свим изгонимо! Поздрави га, вели, тако да ја налог имам да тако радим, но нека одмах дође!..." — *Staatsarchiv,* H. K. R., 30 јула 1817. Панчево. Чивић, генерал-мајор, Хагеру. Јавља да му је 29 ис. месеца доставила погранична стража код Нове Борче да је Карађорђе убијен. Због важности догађаја он је послао у Београд капетана Турека да му пошље отуда тачан извештај о овој афери. „Derselbe (Hauptmann Turek) meldet dass Georg Cserni nebst seinen Reisegefährten Theodor Kernian am 17. dieses Monats nach Semendria gekommen und sich bei seinem... ehemaligen Voivoda und guten Freund Vuitza gezeigt habe, zu welchem er sagte, nun ist die schönste Gelegenheit, die in Serbien befindlichen einigen Türken zu vertilgen, worauf ihm Vuitza antwortete „du wirst der erste sein der vertilgt wird" und ihn sammt dem Griechen handfest machen liess und diesen Umstand dem serbischen Obervorsteher Miloss Obrenovich anzeigte, von welchem Vuitza den Befehl erhielt, diesen Georg Cserni sammt seinem Reisegefährten köpfen zu lassen und die Köpfe nach Belgrad zu schicken; dieses geschah auch und den 27 sind die Köpfe dieser beiden nach Belgrad gebracht, ordentlich abgezohen, 2 Tage getrocknet, sodann mit Baumwolle gestopft, gestern, als den 29 dieses, um 6 Uhr früh durch einen Tartarn nach Constantinopel geschickt worden.

[926] *Споменик,* XXI, loc. cit.

[927] *Ibid.*

чином како он зове и захтева никакво добро испасти не може, но само то да ћу со тим позледити ране оне, које сам с великим трудом једва мало залечио... Најпосле наумим да се својега пута крепко држим, и ову његову намеру Порти да објавим, а тим ћу јамачно бољи напредак у мојој намери имати".[928]

Пре него што ће дефинитивно решити судбину свога супарника, Милош позове кнезове, који су се тада нашли у Београду, било као чланови Народне Канцеларије или иначе, изложи им целу ствар и затражи њихово решење. Једногласно је решено да се Карађорђе лиши живота; Павле Сретеновић из Лисовића, члан Народне Канцеларије, нарочито је викао против њега.[929]

После овога тек Милош извести Марашлију о доласку Карађорђеву и шта је решено да се с њим учини. Везир се томе није ни обрадовао, нити се много преплашио: опоменуо је Милоша да је дужан бити веран султану и нудио му своју помоћ, у противном случају претио је војском из целе Румелије „па онда како нам Бог да." Милош га замоли да се претрпи само за који дан.[930]

Седмога јула[931] Милош пошље Вујици Тому Вучића Перишића да му саопшти решење о смрти Карађорђевој, с њим је пошао и Вујичин писар Анта Протић. „Ако се глава Карађорђева сад у Београд не донесе, поздрављао је Милош Вујицу, то нека знате да ће и моја и ваша изгубљена бити и целога народа

---

[928] *Споменик,* XXI, стр. 15.

[929] Сретен Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији* (стр. 80). „Слушао сам од оца и то да су сви онда бивши у Београду кнезови закључили и утврдили да се Карађорђе погуби, што је дошао да на ново чини по народу, који се мало примирио и живити почео, узбуну, и при томе већу да се нарочито био истакнуо горе казани кнез Паја из Лисовића, и викао против доласка Карађорђева и да се убије." Отац пак пишчев био је Лазар Поповић, дугогодишњи писар Народне Канцеларије, познат у своје време под именом *Писар-Лазе.* — Испореди: *Сербијанка,* IV, стр. 164—165.

[930] *Споменик,* XXI, loc. cit.

[931] *Госуд. Арх. Моск.,* 27 јул 1817. Букурешт. Герман барону Строганову.

пропаст из тога следовати".[932] Вујица, који је много допринео целој афери, није осећао никакве скрупуле, напротив он је хтео са себе да скине сваку сумњу: пред зору 13 јула Карађорђе је на спавању убијен. Глава његова и Грка Наума биле су поднесене везиру 15 јула; затим су одмах одеране, осушене и испуњене памуком.[933] Тај је посао трајао два дана, 17 јула главе су послате у Цариград. Марашлија изван себе од радости јавио је догађај и свима везирима око Србије. Карађорђево тело било је сахрањено у близини места где је убиство извршено, а 1819 пренесено је у тополску цркву, задужбину Вождову.[934] Такав је био трагичан свршетак Карађорђа Петровића, који је скоро десет година управљао судбином Србије, испуњавао Европу својим именом и који је цело српско племе задахнуо тежњом за националним политичким животом!

Милош је у овом догађају одбијао од себе сваки осећај властољубља и освете, он је себе испољавао као оруђе Провиђења, оруђе среће и благостања народног и био је уверен да је отклонио велику катастрофу. Смрт Карађорђеву сматрао је као залогу народног

---

[932] *Споменик,* XXI, стр. 15.

[933] *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Герман барону Строганову. — Испореди примедбу 925. — Сретен Л. П., *Путовање по Новој Србији,* стр. 80. „Касапина неког (отац је и име његово казивао, али сам заборавио) кад је главу дерао (а познавао је чија је) од страха ухватила грозница и умро је."

[934] *Држ. Арх.,* К. К., Дп., 11 март 1820. „Писато Ђорђу Поповићу да одкопа главу почившега господара Георгија, за које ће му Вуле показати где је закопата, и да пошље к Господару да ју господар с телом састави". — 15 марта овај одговара између осталог *(Држ. Арх.*, К. К., 85). „Пошиљем главу покојног Господара Георгија". — *Ibidem.* Под 16 мартом 1820. Милош наређује игуманима Михаилу манастира Вољавче и Јосифу манастира Благовештења, да оду у Тополу са свештеничким окрутом и тамо „надгробну молитву сотворе" — 15 апр. 1820. Милош београдском митрополиту „да у Тополу дође и гроб поч. Господара Ђорђа Петровића посвети и пошто исправни парастос учини нека к нама у Крагујевац дође." 16 марта 1820. *(Држ. Арх.*, К. К., 206). Милош је послао Герману ордене Карађорђеве: две звезде, две ленте и на једној ленти крст, да он преда посланству у Цариграду а ово Карађорђевој породици. Код Карађорђа није био нађен никакав пасош. — 9 јуна 1822. Београд. Хаџи-Никола Брзак Милошу. Шаље му сабљу коју је Карађорђе поклонио генералу Червенки, коју је неко од овога откупио. Кошта 50 дуката. — Ову је сабљу Милош поклонио своме брату Јовану. *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 12 јуном 1822: „Писато Господару Јовану, да му шаље Господар мач на поклон, који су особити и србски јунаци (покојни Господар Ђорђе Петровић Црни) носили."

благостања[935] и као сувишну срамоту у српској историји и уписивао ју је у грех Вујици[936], који као да је одмах осетио грижу савести.[937] Никад Милош није изјавио кајање за ово дело. „Свак нека беспристрасно суди, вели он, или сам ја то за народно добро или пагубу учинио, а Вишњи творац најбоље зна и најправедније ће судити... Вечна му буди памет!“[938] Карађорђеве заслуге за Србију Милош је јавно признао тек 1835, одредивши пензију његовој удовици, а нарочито пред своју смрт, кад је на Ђурђев-дан 1859 г., „почитујући спомен великог јунака нове историје србске, покојног господара Карађорђа“, чије је „заслуге за отацбину... свагда с благодарним срцем поштовао,“ двема кћерима његовим одредио пензију из државне касе.[939] Међутим сва су ова Милошева хумана тврђења из доцнијих година, кад је време ублажило или утрло многе страсти, у првоме моменту кад је целу ствар срећно извео и свршио са својим супарником, он је осетио само радост и задовољство, које нису кварили никакви други осећаји! У смрти Карађорђевој он је гледао врло повољну околност за непосредне интересе своје и народне, гледиште реално с кога је једино гледао на сваку радњу. Милош се надао да ће Порта у томе акту видети неоспоран доказ његове и народне верности и да ће подарити једном тражене привилегије,

---

[935] Испореди стр. 358—359.

[936] *Држ. Арх.*, К. К., ...2 јуна 1825. Милош Авраму Петронијевићу у Цариград а овај да саопшти само Димитрију Ђорђевићу и Илији Марковићу. -- Некакав Турчин дошав из Цариграда разнео је глас да је Вујица говорио да би потписао уговоре кад би Порта само половину прошенија народних испунила. „Овакоме гласу веровати даје ми повод што је исти Вујица без мога знања позвао почившег госп. Ђорђа из Русије овамо, а потом и убио га, и толику срамоту на народ овај навукао. Ово засведочава Герман. Човек који се у онако дело упустио у какво неће друго?“ „А ко је Карађорђа амо довео, с каквим намерењем дозвао и убио, доказаћу вам другом приликом и писменим сведоџбама...“ Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, I, стр. 19. Беседа Милошева о читању Акерманске Конвенције. Ово се односи такође на Вујицу.

[937] М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 74. „Доцније на месту тога убиства начинио је [Вујица] цркву и назвао је *Покајница*.-- Исти, *Кнеж. Србија*, стр. 152. Црква је подигнута 1818. Запис на икони Св. Ђорђа гласи само: „Сїю церковъ оградї господаръ Вѹіца за спомен 1818.“

[938] *Споменик*, XXI, стр. 15.

[939] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 427—429.

и тај је догађај експлоатисао с необичном хладноћом. „... Овдашња обстојателства... сљеде благополучно, писао је Милош одмах после смрти Карађорђеве депутатима у Цариграду. Судбина божија довела је овде к нама опет губитеља рода сербскаго, Карађорђа, који је у смедеревској нахији неколико дана у тајности живио. Сиротињски плач и сузе уфатише га и убише и главу му јошт с једном његова друга, који је био шњим дошао, у Београд мени послаше, које ето са согласијем честитог везира шиљу се обе одеране у Цариград. Зато вам препоручујем у овом мом писму от данашњег дана да устанете што боље можете и да узмете себи слободу, силу и дерзновеније код Порте за народ што је потребно просити, зашто у садањем овом сретњем случају имамо најбољу прилику просити".[940] Слично је писао и Хаџи-Али-аги, бина-емину, који је ту скоро отишао из Београда и тражио да поради на Порти да се српске молбе испуне. Позивајући се на то да је народ сваку царску и везирску дажбину тачно плаћао; да је свакога одметника хватао и везиру предавао и у опште сваку царску и везирску заповест испуњавао Милош вели: „Ево сада најглавнију ствар от које је највећа сумња била совершили смо, Карађорђеву главу чрез везира превисоком девлету шаљемо и сотим засведочавамо да наш народ више ни у каквој прилици побунити се неће, само ако рахатлук имао буде, али зулум не може да трпи никојим начином".[941] Српски депутати у Цариграду, Милосав Трифуновић и Милован Петровић, који су остали да отправљају послове, после одласка Јована Обреновића и Вујице Вулићевића, чамили су беспослено у Цариграду, борећи се с материјалним неприликама, занемарени од Милоша и готово „узапћени" од Турака,[942]

---

[940] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 181. 26 јуна (!) 1817. Београд. Милош депутатима. Овај је датум нетачан и без сумње треба да стоји 16 јула, пошто је реч о главама које се „ето... шаљу се у Цариград", јер су те главе по једном аутентичном аустријском извору послате у Цариград 17 јула у 6 сах. изјутра. Испор.: стр. 358, примедбу 925.

[941] *Држ. Арх.*, К. К., *Копије писама*, fol. 72 verso.

[942] *Држ. Арх.*, К. К., 196. 15 март, 4, 9 и 17 јун 1817. Писма њихова из Цариграда где се жале на свој положај.

да не би ступили у односе с бароном Строгановом. Они су одмах извршили Милошеве поруке, њихово саопштење је заиста изазвало несумњиву радост у Цариграду. Кад је глава Карађорђева била поднесена султану, овај је још сумњао, тек кад му је саопштен превод Милошевог писма депутатима, у којем им јавља за овај догађај, султан је поверовао. Татарину који је донео главу огрнуо је ћурак од зибелина.[943] Депутатима је честитано од стране турских великаша, што су се опростили човека, „који је стално угрожавао мир и благостање у Србији.“ Ну овај догађај није ни за длаку помакао решење српскога питања. Порта је у томе акту гледала не оданост народну њој, него његову мудрост: јер је увидео, говорио је Реис-ефендија, у какве би невоље пао услед повратка „овога немирног и амбициозног човека.[944]

V

Кад је свршио с Карађорђем, Милош се поверљиво обрати Дим. Ђорђевићу у Крагујевац с наредбом да га извести: шта се у нахији мисли о овоме догађају; кога народ сматра за свога пријатеља, Милоша или Карађорђа? Исто је тако писао Ђорђу Парезану, старешини Крагујевачке Јасенице, да му достави шта говоре „његови“ тј. Карађорђеве присталице, којих је ту било највише.

Ну народ је ћутао и крио своје мишљење; али је извесно да је овај догађај морао учинити дубок и мучан утисак на меку душу народну. „Ваше сам писмо примио и разумео добро из њега што ми заради Карађорђа пишете, писао је Милошу Дим. Ђорђевић. Благодаримо Богу и да вас Бог поживи за срећу и добро сироти[ње]; него кад се тако совершило, ја сам за ото врло мукает. У нахији како је и говори ли се? Али ништа ни от кога ни слова! Може бити да некоји и знаду, али мени не казују, и

[943] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде.

[944] *Staatsarchiv*, 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. „de cet homme turbulent et ambitieux.“

нико о тому ни мукает. није. Топаловић одле(!) данас био и намерава тамо к вама у Београд. Ја сам га за неки дан задржао нека га [у] нахији, еда би се штогод разумело како је у народу о том беседа, и шта народ за то беседи и ко му је пријатељ".[945]

Ђорђе Парезан послао је сличан одговор: „Писмо ваше од 15-ог на мене за оно дело послато, како је свершено за срећу и благополучије све наше обштине јесам примио и разумео што ми за у напредак налажете о томе делу сматрати и шта ће који од његових говорити. Тај се глас, Господару, до данас није био ни чуо у нашу кнежевину, а и од сада хоћемо на такове ријечи сматрати, но како ми се догађа да те жалости неће се ни код кога наћи. Ја сам се овде састао са Господаром Јованом и имали смо разговор за то и за свашто друго што би за обшту нашу ползу могло служити, а за то, Господару, немојте ни мислити да ће какова пореченија у народу о томе имати..."[946]

Народ у Карађорђу није видео, у овом тренутку, као Милош, свога непријатеља, човека немирнога духа, који је могао ставити у питање све дело његово и мир у земљи; народ није резонирао политички већ хумано, он је у Карађорђу сад видео свога великог човека с мученичким ореолом:

Диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши;
из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души;
Ево тајна бесмртника: — даде Србу сталне груди,
од витештва одвикнута у њим' лафска срца буди!
Фараона источнога пред Ђорђем се мрзну силе,
Ђорђем су се српске мишце са витештвом опојиле![947]

За легенду Карађорђеву Милош је највише урадио, он му је ставио мученички венац на главу и учинио га трагичним јунаком.

Распитујући о расположењу у народу Милош је очевидно хтео да дозна још и нешто друго, тј.: да ли је само Карађорђева смрт довољна за мир у Србији. Тада је Прота Матија, који је још од буне Симе Марко-

---

[945] *Држ. Арх.*, К. К., 28. 20 јула 1817. Крагујевац. Дим. Ђорђевић Милошу.

[946] *Држ. Арх.*, К. К., 28. 19 јул 1817. Блазнава. Ђ. Парезан Милошу.

[947] П. П. Његуш, *Горски Вијенац*, Посвета праху оца Србије.

вића пао у немилост, дошао у велику опасност.[948] Стеван Живковић Телемак исто тако. Овај се тако држао да је његово понашање врло чудновато за ондашње прилике: походио је гроб Мелентија Никшића, и с презрењем је гледао на ондашњу српску политику. После Мелентијеве смрти дође за владику у Шабац Герасим, затуцан Грк, који је сем матерњег језика говорио још само турски. Герасим замоли Живковића да га представи и препоручи народу у цркви. Живковић се прими тога и отпочне свој говор: „*Ваш* архипастир...“ Срби му ово замере. „*Ваш*, да, а не *мој*!“ одговори он.[949] Телемак је овако укратко описивао Мушицком стање у Србији, у мају 1817 год. „Сад је у Србији триумвират... Милош и његова два брата. Код Милоша сам био. Ал' која полза! „Шта радиш? Добро, шта ти радиш?“ — Милош је знао да га Телемак ниуколико не уважава, и био је уверен да кује некакав „злокованрни план...“[950] У мају 1817 Мушицки пише Вуку: „Телемак није рад служити глупацима,“ тј. Милошу и његову друштву.[951] Чудновато је да је Живковићу само поручено да иде из Србије, што је, у осталом, и сам хтео да учини, видевши да му нема опстанка у тој средини. Још 15-ог јан. он је писао: „Ја би по Турцима и данашњем њиховом злу у Сербији живео и умрео, али по другим обстојателствама не могу ни часа седети. Једва чекам да пођем.“ Ну изишао је из Србије тек по Милошевој поруци, 25 јула, и отишао у Букурешт.[952] Прота Матија пак са страхом је очекивао шта ће га снаћи. Најмања сумња била је довољна па да човек изгуби главу. „Милош погуби, пише Прота, Молера, Радича,

---

[948] *Вукова Преписка*, 17-29 маја 1817. Земун. Дим. Фрушић Вуку. „Проту су ваљевског сметнули са достојанија, то је зар први кораљај, а данас сутра сметнуће га и са земље. Све се кува и на зло иде, вели ми Мирко“ тј. Узун-Мирко. — *Kriegsarchiv*, H. K. R., 26 марта 1817. Спгентал Двор. Рат. Већу јавља да Проту Матију чека судбина Симе Марковића, Цукића и др.

[949] *Вукова Преписка*, I, стр. 58—59.

[950] *Арх. Акад.*, бр. 668. 19 јул 1817. Милош Герману јавља да је изиграо Телемаков „злоковарни план с којим је хтео народ у пропаст да низвргне.“ — *Ibid.*, бр. 670. 2 авг. 1817. Милош А. А. Пиниу.

[951] *Вукова Преписка*, 15 маја 1817. Мушицки Вуку.

[952] *Вукова Преписка*, 20 септ. 1817. Мушицки Вуку.

Милентију владику, кнеза Симу, верх. вожда г. Ђорђа, а ови су сви моје друштво били... мене отера кући... ја се онда претајим... лако би могао проћи као и други“.[953]

Ну док се у Србији ћутало о Карађорђевој смрти, Срби изван Србије живо су је коментарисали.

Из приватне преписке тога времена види се да је овај догађај изазвао опште запрепашћење. Дим. Фрушић пише Вуку у Беч из Земуна, 16 авг. 1817, да Срби Земунци не дају сумњати о смрти Карађорђевој. „Што би, би!“ говорили су они.[954] „Знаш ли, пише Дим. Фрушић у другоме писму, да му је (Милошу) везир дао сабљу да носи око врата, за хероическо, мислим, погубленије Георгија“.[955] „И ови дана разумела сам, писала је, 4 августа, Сара Михаилова из Оршаве Вуку, да је био бедни и несрећни Карагеоргије дошао за цело у Србију, а зашто је био дошао јоште незнамо, и тако се јавио перво Вујице, и ту су по Сервији били шниме неколико дана, и после усогласио се Вујица с Милошем, и тако су га на преваре убили са сикиром. Чусмо да је сам Вујица са својом руком дигао сикиру и оцеко му перво десну руку и фтори пут ударио га у главу, и он пао, и тако му оцеко главу са сикиром, и шниме био један стран човек и нега пушком убили. А Милош био у Крагујевцу(?!) док су то јунаство сврршили. И тако се, брате, то свршило от наших браћа за беднога сиромаха што је чекао под његову старост да получи... Имадосмо срећу да живимо да гледамо с очима како наша браћа сама себе хоће један другога да сврше. И тако хоће наша нација остат через тога по целом свету за потсмех и безверни“.[956]

За поменутог Стевана Живковића Телемака говорило се да је, при поласку из Београда, упутио Милошу писмо у коме га је на најгори начин упоређивао с његовом жртвом: „да подла... Милошева душа није

---

[953] *Споменик*, XXX, стр. 8.
[954] *Вукова Преписка*, 16-28 авг. 1817. Земун. Дим. Фрушић Вуку.
[955] *Id.*, 6 сепг. 1817. Земун. Исти истоме.
[956] *Id.*, 4 авг. 1817. Оршава. Сара Михаилова Вуку.

вредна б....у са се скинути с којом се обложио крв Георгија проливши“... Тврдило се да је Милош скакао од љутине кад му је ово писмо читано. Може бити да је Милош био љут што је олако испустио Ст. Живковића из својих шака, али је садржина писма била врло блага: „Ви будите смирени и благоразумни у том данашњем вашем стању, случај је дао, случај ће и однети!“ [957] Тако је гласило најенергичније место у писму. О Карађорђу ни спомена. Ст. Живковић Телемак марио је исто толико за Карађорђа колико и за Милоша: обадвојица су за њега дивљаци. Али је ипак карактеристично што су се поводом Карађорђеве смрти такви гласови ширили.

Образованија класа српскога народа, којој припадају Вукови кореспонденти и пријатељи, није марила за Милоша: 1817 год. Милошево дело изгледало је врло лабаво, на сваку његову радњу гледало се као на службу Турцима, нико није веровао у дуг век његове управе. Та образованија класа желела би да Милош подигне типографије, да помаже књижевнике, да диже школе и „алтаре музам,“ „да се сви путови у Сербији наукама отворе,“ те да и она добије „своје Солоне, Ликурге, Демостене, Аристотеле, Страбоне, Омире, Виргилије, Цицероне и проче.“ Само у таквој Србији она је могла да заузме положај који јој припада, место да лута по туђим земљама. Ну Милош није марио за науку и научене људе, нити је схватао њихову важност. Притисак незнања није осећао, већ притисак Турака и притисак свога неодређеног положаја према њима и према народу, и на ово је сву своју пажњу обратио. Услед тога образованија класа, очекујући непрестано неке нове догађаје и погледајући на Русију, живо је критиковала Милошеву управу и ширила гласове о његовој тиранији.

Вук није никад јавно изнео своје мишљење о овоме догађају. Писањем о Првом и Другом Устанку он је био навукао на себе толике неприлике, да је сматрао за најбоље да избегава овакве предмете. У

---

[957] *Држ. Арх.*, К. К., Лич. дос. 25 јул 1817. Београд. Стеван Живковић Милошу.

једном писму Милошу Вук је тврдио да га је правдао, 1832 године, по Земуну, говорећи: „да по времену и по обстојателствима другојаче није бити могло“.[958] Ова се алузија односи несумњиво на смрт Карађорђеву и изван сваке сумње ова је оцена тачна.

Милошев рђав глас, глас убице, крволока и турскога слуге био је на врхунцу после Карађорђеве смрти. Сам Михаило Герман, човек без моралне елеганције и који је сматрао добар глас као луксуз за људе, који су доспели до свога циља, ужаснуо се ове репутације свога господара. Четрнаестог септ. 1817 он је писао Милошу да Карађорђеву смрт жале многи људи „и даже сами министри“ и да се гнушају тога акта. „Него молим от убиство већ да престанете зашто се сви чуде на ваше поступање (говоре: тиранско).“ Наравно Герман не осуђује Милоша за Карађорђеву смрт, он налази да је то дело било „добро... за на все“.[959] Ну Милош је стајао непоколебљиво на своме гледишту. Двадесетог октобра он одговара Герману: „... А што велите да се убиства и тирјанства прођем, не знам по ком образу називати мене тирјанином, јер је тирјанин онај који праве људе за правду божију и человјеческу убија и сотим стара се славу божију и народну умалити, а ја то признати немогу да сам такове људе убивао и старао се славу божију и народњу да умалим; зато вас молим објавите ми кога сам ја на правди човека убио и у чему сам против правде божије и человјеческе поступио“.[960] Ну, Милошево уверење да је пут којим иде прав, није ништа изменило његов глас у јавности.

Почетком 1818 године, кад је Дим Фрушић радио код Милоша да Вуку Караџићу дâ помоћ за штампање *Срйскога Рјечника,* па да му овај ту књигу посвети, земунски генерал Червенка овим је речима критиковао ту Вукову намеру: „Милошу Обреновићу посветити књигу то је са свим срамота и малоумије! Ако је

[958] *Вукова Прейиска,* 26 јун 1832. Земун. Вук Милошу.
[959] J. М. Жујовић, *Неиздаша Збирка,* fol. 20.
[960] *Арх. Акад.,* бр. 680. 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману.

добро новце од овакога искати и примити, није советно тако слабог човека у опште на једној књизи представљати с похвалом: човека слаба, човека који данас сутра може батине примити, главу изгубити... човека... свима несносна а Турцима смешна, духом и телом болесна".[961] И то се тако даље наставило. „Ми смо се у Господару Милошу преварили. Он не само што није поне никаква добра завео но је до сад све зло чинио..."[962] „За Милоша Обреновића што пишете све је истина. Чудовиште је тирана, у њему имамо другу пробу [прва је била Карађорђе] да от проста човека може ретко что добро изићи. Дакле је воспитаније најглавнија ствар у царству животиња..."[963] „От Сербије ништа ново развје како Милош коље и дере!.."[964] Тако је писао Стеван Живковић Телемак Вуку, који је о Милошу и с других страна добијао сличне извештаје.

Влашка је била једно од главних средишта одакле су о Милошу ширени најгори гласови по целој Европи, она је била свратиште многих српских емиграната а нарочито легло грчких фанариота, који су полагали најлепше наде у Карађорђа и његова их је смрт пренеразила. У Влашкој је овај догађај дао властима повода за трагање да није било какве намере да се и тамо изазову нереди једновремено кад и у Србији, и заиста се ушло у траг завери, којој је био циљ, као што је још 3 јуна Сима Милутиновић јављао Миоковићу, да се 1-ог новембра дигне буна у Влашкој и Молдавији.[965]

Леонардос пак, који је, пребацивши Карађорђа у Србију, отишао у Темишвар да чека шта ће се збити, није дуго тамо остао. Још 28 јула он је визирао пасош за Беч и нестало га је одмах; таман је на време умакао аустријским властима, које су већ знале за његову улогу у Карађорђевој авантури.

---

961 *Вукова Преписка,* 11-23 феб. 1818. Земун. Фрушић Вуку.

962 *Вукова Преписка,* I, стр. 60. 30 јуна 1818. Букурешт. Ст. Живковић Телемак Вуку.

963 *Id.,* I, стр. 62. 18 окт. 1818. Исти истоме.

964 *Id.,* I, стр. 65. 30 нов. 1819. Исти истоме.

965 J. М. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 18. 14 септ. 1817. Букурешт. Герман Милошу јавља да је одмах по Карађорђевој смрти влашки кнез ушао у траг завери, којој је био циљ да се 1-ог новембра дигне

Карађорђеви непријатељи нису били ништа милостивији према њему него Милошеви противници према Милошу. Митрополит Леонтије, извештен Германом о том шта се збило, тврдио је да је ожалошћен тим догађајем из човекољубља, али му то није сметало да оспе на Карађорђа читав поток од грдњи, које страховито звуче у устима једнога архипастира: „Увртео је себи у главу да је само он способан управљати народом поред толиких грешака које је починио по својој неспособности и решио се био, тај бездушник, да опет увуче своју отаџбину у опасност, и то једино из пакости и злобе своје. Поред свега тога што је добро знао да неће успети, он је говорио: пошто ја нисам вођ, нека и моје отаџбине не буде! Замислите степен пакости!..“ Само га је Провиђење довело у Србију, завршује од прилике Леонтије, да на истоме месту испашта грехове, где их је починио![966] И ово су најблажи пасажи из тога писма. Међутим сународник Леонтијев Филимон, писац историје грчкога устанка, назива Карађорђа првом жртвом хетерије, али која није пала не од турске руке већ од хришћанске! Мање више сваки је са свога субјективног гледишта посматрао овај догађај, као што је то правило код савременика, јер се сваки инспирише тренутним расположењем. Занимљив је пример један савременик који је на три места, у својој записној књижици, забележио смрт Карађорђеву.

„Месеца јунија љета 1817-го, пише на једном месту, погибе славни вожд србски Црни Ђорђе, преваром од своји Срба̂ на спавању“.[967] Очевидно писац се гнуша овога догађаја. Затим долази размак од једнога другог записа и писац је ово записао:

буна у Влашкој и Молдавији. — *Арх. Акад.*, бр. 680. 20 окт. 1817. Београд. Милош Герману: „Да је Светљејши бег многе пофатао, који су о плану дејствовали да се 1-ог нов. почне и да је план уничтожен, то је познато да је смерт Г. Георгија Петровића све уничтожила...“ —

[966] *Држ. Арх.*, К. К., 206. fol. 3—4. 13 јул (!) 1817. Владилујвода. Леонтије Герману.

[967] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5430. Испореди број 5429.

„Вопроси и отвјети следују:

В. А како дође Ђорђе у Србију и зашто?

От. Он је искао пасош од власти да у Мехадију иде, тамошње купели да употребљује, а оданде му се зажели и у Сербију прећи које и учини.

В. А шта би радио он у Сербији? питам.

От. А шта је радио Јоаким Мират, краљ неаполитански? Само што је дошао на место погубленија, тј. дошао је у ону земљу, коју је силом наследио и војну неправо подигао против Аустријана; потом видећи да је заплетен у војну, а не може испливати из ње, побегне, а војску и народ судбини својој остави; пак после опет дође у град неаполитански, гди је у земљи оној толика зла починио и јави се народу: „Ја сам Јоаким краљ ваш!" — „Но добро кад сте ви!" Таки скоче жене, људи, деца на оружје против њега и ухвате га. Тако исто и Черни Ђорђе радио је и погубљен био..."[968]

Такав је и Сима Милутиновић, који је, док му је Милош био мецена, врло лепо опевао његову борбу са самим собом пре него што ће решити Карађорђеву смрт,[969] а после, кад је постао уставобранитељ и кад су Обреновићи протерани, писао је другојачије. Његош се у посвети Луче Микрокозма Сими Милутиновићу инспирише том политичком метаморфозом песниковом кад га позива да загрми против убйцâ Карађорђевих:

„Ја од тебе јоште много иштем:
Да поставиш у пламтеће врсте
Пред очима Српства и Славјанства
Обилића, Ђорђа и Душана,
И још кога српскога хероја;
Да прогрмиш хулом страховитом
На Вујицу, Вука, Вукашина,
Богомрске Српства отпаднике.
Злоћа њима мрачи име Срба
Тартар им је наказа малена![970] —

[968] Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5432.

[969] *Сербијанка*, IV, стр. 166. — Испор.: *Одусовљтъ Ђорђу Гроздановићу* од Симе М. Сарајлије. Стр. 4 и др.

[970] П. П. Његош, *Луча Микрокозма*, Посвета.

Ну велики песник је сам, и ако завијено, загрмео против Милоша.

Покољења дјела суде; што је чије, дају свјема:
на Борисе, Вукашине општа грми анатема.
Гадно име Пизоново не см'је каљат мјесецослов;
за Егиста упр̀ав сличи гром небесни, суд Орестов.
. . . .
Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће;
ал' хероје кâ Пожарске, дивотнике и племиће,
Гле Српкиње сада рађу! благородством Српство дише!
бјежи, грдна клетво, с рода, — завјет Срби испунише![971]

Милош је тада, прогнан из Србије, живео у Бечу, а на престолу је био син Карађорђев Александар.

О Карађорђевој смрти, о улози Милошевој у томе догађају и о обојици као о радницима на ослобођењу Србије, настављено је да се пише и говори и доцније, у главноме, с уског гледишта савременика и заинтересованих људи: поглавити је узрок овоме династичарство и династичке кризе, те уске границе у којима се кретао политички живот у Србији до данас.[972]

---

[971] *Горски Вијенац*, Посвета.

[972] Један занимљив пример у нашој књижевности прибележио је Павле Поповић у својој књизи *Национални репертоар К. С. Народ. Позоришта,* стр. 48. У *Мерими* Матије Бана, у издању од 1851 године, један арамбаша, који долази у главније личности у комаду, причајући како је из Босне прешао у Србију да војује под Карађорђем, каже и зашто је после отишао из Србије и наводи овај узрок (II чин, сц. 3):

„Там' [у Србији] и остах догод Карађорђу
„Светла глава с рамена не падне,
„Издајнички у сну оборена,
„Јох срамоте! од срб'јанске руке,
„Тад из црне Шумадије одох. Итд.

Тако под владом Александра Карађорђевића, сином Карађорђевим. Ну доцније под владом унука Милошева, Милана Обреновића, арамбаша узима реч натраг. Год. 1889. *Српска Краљевска Академија,* издала је ново издање песникових дела и у томе пречишћеном академијском издању то место овако гласи:

„Пошто народ под злокобном срећом
„Опет клону, ја шћах да с' уклоним;
„Ал' витешки Милош Обреновић
„Задржа ме, опет Србе диже,
„И, очистив земљу од Турака,
„Мир углави с њима. Ја не могох
„Мир свикнути, па се обазирах
„Око себе ђе да посла нађем.
„Куд ће суза ако не на око?
„Куд бих и ја до у Босну б'једну?“

VI

Деветнаестог јула Милош је послао нарочитога курира у Букурешт да достави Герману Карађорђеву смрт. Чинећи алузију на суђење он је писао: „ради благостојанија народњег никако иначе с њим поступати нисмо могли, него учинили смо решеније да се живота лиши. Каковим је ово начином следовало вас ће известити посланик наш Георгије Димитријевич и каково зло чрез њега народу грозило је; 13 сего месеца рано скончао је теченије".[973]

Дознавши за овај важан чин Герман се одмах питао како ће га Русија узети. Ако је Милош тај догађај бранио као залогу мира и благостања народног, да ли ће и Русија то тако схватити, да ли ће и она сматрати да је Карађорђева смрт била потребна Милошу за вршење његових политичких дужности, или ће мислити да се он и сувише сверепо користио неразмишљеним кораком свога супарника и жртвовао га својим власничким и династичним амбицијама. Видевши да је над Карађорђем држан суд кнезова у Београду, Герман је нашао за најбоље да искористи тај факт да би покрио сасвим Милоша и да од њега одбије сваку одговорност. Он је одмах писао Строганову представљајући укратко овако цео догађај:

Добивши извештај од Вујице, Милош призове старешине и чиновнике, јави им за долазак Карађорђев и његове намере. „Војводе" и „старешине," саслушавши ово саопштење „у општем скупу Врховног Савета," „нашли су" да су Карађорђев долазак и његове намере „очевидно пагубне за отечество;" да ће тиме бити изазван грађански рат; да ће Турци дочекати ту прилику да народ истребе; да је, најзад, Карађорђе дошао у земљу, „завидећи садашњем спокојству Србије," просто да баци народ у вртлог нових несрећа, јер није донео никакве писмене наредбе из Русије. Решење је било „једногласно" да се и Карађорђе и Наум лише живота и да се земља спасе од

973 *Арх. Акад.*, бр. 668. 19 јул 1817. Београд. Милош Герману.

неминовне погибије. Саслушав „Врховни Савет“ и остале војводе и старешине, Милош им изнесе „важне заслуге указане отаџбини Ђорђем Петровићем у току његове десетогодишње управе народом,“ и предлагао је да се наново врати у Бесарабију. Милошев предлог изазвао је највећи отпор код старешина: Турци ће дознати да је Карађорђе долазио, биће уверени да им је дао упутства за рад и неће веровати да је удаљен због народног спокојства, најзад многи могу из простоте а многи из привржености примити Карађорђев предлог за устанак и не размишљајући о последицама. „И тако по дугом противљењу Господина Милоша Обреновића против Врховнога Савета и осталих старешина и војвода“ Карађорђе је осуђен на смрт. После овога тек Милош је о свему известио Марашлију. Да се горња „сентенција“ изврши био је послан, 7 јула, нарочити чиновник са заповешћу за Вујицу да сврши с Карађорђем, итд.[974]

Тако је Герман представио догађај као дело највишега српског суда коме се кнез, поред све своје воље да спасе Карађорђа, морао покорити. Отуда је реч о противљењу Милошеву, о „војводама“ и „старешинама“ и о „општем скупу Врховног Савета.“ Тада је могла бити реч само о Народној Канцеларији, која је имала врло слабе административне и судске атрибуције, и која је била потпуно под Милошевим ауторитетом.

Герману се учинило да ово тврђење није довољно и да би га требало потврдити неким службеним документом и печатима. Услед тога, пошто је већ отправио писмо Строганову, он затражи од Милоша да му пошље Карађорђеву „сентенцију.“ Шестог августа он пише Милошу: „Сентенцију о жребији, лишенију жизни Георгија Петровича и јего товаришчика, просим покорно ома да уредите и да се подпишу све старешине...“ Као прилог уз ово писмо Герман је додао копију писма, којим је саопштио смрт Карађорђеву Строганову. „Изволите увидети, пише Герман, како сам ја

[974] *Госуд. Арх. Моск.*, 27 јул 1817. Букурешт. Герман Строганову.

крепко вас управдао и заштитао, што би никогда могли сказат што ви сте поступили безчеловечно и тирански против бившего Г. Петровича, Вожда, него по законом исполњавали, судили јего и жребија попала се смертију казни решен лишит живота јего".[975] Шеснаестог августа Милош упути Герману тражени акт *blanco* с потписима кнезовским и својим, препоручујући му, у нарочитом писму од тога датума, да на њему, по својој вољи, напише — „сентенцију".[976] На томе акту потписана су ова лица: Павле Гошњић, кнез београдски; Милета Радојковић, кнез јагодински; Милутин Савић Гарашанин, кнез крагујевачки; Ђ. Парезан, кнез крагујевачки; Петар Топаловић, кнез сокоски; Рака Тешић, кнез ваљевски; Никола Луњевица, кнез шабачки; Јов. Мићић, кнез ужички; Милосав Здравковић, кнез ћупријски; Поп Никола, кнез ужички; Ђорђе Остојић, кнез руднички; најзад Милош „са прочима." Међутим извесно је бар за неке од ових људи да су за смрт Карађорђеву дознали тек из писама Милошевих, или су за тај догађај дознали као и остали свет,[977] Те потписе Милош је произвољно ставио као што је некима од тих лица дао положај, који нису имали.[978] Герман је попунио тај акт, накитио што је боље могао и под натписом: „Свидѣтелство народнѣ от в бѣгствїй из Бесарабіє Георгіа Черногъ и о лишеніи его живота" послао Строганову.[979] Уз писмо је додао копију Милошева писма од 16-ог авг. којим му је сен-

[975] J. M. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 14. 6 авг. 1817. Букурешт. Герман Милошу.

[976] *Арх. Акад.,* бр. 673. 16 авг. 1817. Београд. Милош Герману. Препис с оригинала. „За сентенцију Карађорђијеву † начините сами да народ не терпјашче његова пришествија со оглашенијем њега живота лишили † ето ти шаљем потверждену од дванаест велики кнезова...."

[977] За Ђ. Парезана и Топаловића испореди стр. 363—364. Сем тога П. Топаловић није никад био старешина у сокоској нахији. — Из једнога писма Дим. Ђорђевића од 8 јула 1817 из Крагујевца види се такође да су Ђ. Парезан, Топаловић а уз то и М. Савић Гарашанин у својим кнежинама, а не у Београду, где је дан два пре тога решена смрт Карађорђева.

[978] Кнез шабачке нахије није био Ник. Луњевица већ Илија Марковић, који је, у време Карађорђеве катастрофе, био у Шапцу (в. у *Држ. Арх.,* К. К., 72. његова писма од 10, 13 и 16 јула). Исти је случај и са поп-Николом ужичким (јер су кнезови ужичке нахије 1817 били Јов. Демир, Јов. Мићић и Павле Штуле) а вероватно и са Ђорђем Остојићем.

[979] *Арх. Акад.,* бр. 676. — Пад Србије приписују „неверству" Карађорђеву.

тенција спроведена, али пошто је то писмо дотерао на свој начин, јер наравно није могао оставити у томе писму место, где му Милош каже да сентенцију сам попуни!.[980]

Смрћу Карађорђевом српска емиграција у Русији изгубила је сву наду да ће моћи некад заузети своје негдашње положаје и углед у земљи. Сви су њихови изгледи били везани за судбину Карађорђеву. Милош је остао очевидно господар ситуације. Емиграцији је остало да изглêда милост из његових руку, што наравно није искључивало њихову потајну мржњу против Милоша. Овај им је пак од времена на време из политике, а не из симпатија, слао нешто новаца и ласкава писма, само да их учини стрпљивијим, док он дефинитивно свој положај не учврсти. Петар Добрњац и сам је охладнео према Милошу. Овом некада великом војводи био је идеал да буде плаћен агент Милошев и пуномоћник српскога народа, што би му доносило на хиљаду дуката годишње. Ту је мисију пак имао Герман, који је опет све своје поверење поклонио Леонтију. Отуда завист Добрњчева и интриге Леонтијеве, које су одвеле Добрњца у логор Милошевих непријатеља.[981] Миленко Стојковић је остао до смрти у врло пријатељским односима с Милошем и уживао његово благовољење, које се огледало и у повећој новчаној помоћи, коју је добијао од времена на време.

---

[980] *Арх. Акад.,* бр. 675. Копија тога фалсификата. Герман је у *оригиналу* Милошевом крстовима означио шта треба изоставити, а кад се то између крстова изостави, смисао је Милошева писма односно сентенције сасвим измењен. Испореди више примедбу под 976.

[981] *Držк. Арх.,* К. К., 206. 22 авг. 1817. Кишењев. Леонтије Мих. Герману.

ГЛАВА XX

СТРОГАНОВ И ПОРТА ПРЕМА МИЛОШУ. — НАСЛЕДНО КНЕЖЕВСКО ДОСТОЈАНСТВО
1817

I — Милошево неразумевање српскога проблема. — Његово неповерење спрам Русије. — Руско игнорисање Милоша. — Рђава Милошева репутација. — Главни агитатори против Милоша.

II — Глигорије Александровић Строганов: његов карактер и особине. — Његово нерасположење према Милошу. — Строганов и Карађорђева смрт.

III — Нова Портина политика. — Српска адреса благодарности султану (јун 1817). — Значај адресе за српске послове. — Строгановљев гњев против Милоша.

IV — Милошево правдање (16 авг. 1817). — Строгановљев одговор (24 септ. 1817). — Ново извињавање Милошево и правдање за Карађорђеву смрт. (3 нов. 1817).

V — Односи између Милоша и Марашлије. — Наследно кнежевско достојанство. — Милош излази с Марашлијом пред цара Франца I. — Значај овога догађаја.

I

Успешно извођење унутрашње политике навело је Милоша на извесне погрешне закључке: везирову попустљивост приписивао је само себи, и надао се да ће политиком дотерати Порту да испуни све његове жеље које су се сводиле на то да постане легитимним кнезом Србије. Услед тога, место да води политику паралелно руском заузимању у Цариграду, или да се држи резервисано према Порти, или најзад

да изађе отворено са својим жељама пред Русију, он је стао на неодређено земљиште. Из неразумевања у чему се управо састоји проблем српскога питања, Милош је тај проблем идентификовао са својим личним питањем: постане ли он легитиман кнез Србије и Србија постаје кнежевина. Да се до тога дође, по његовоме схватању, треба с једне стране дражити Русију против Порте, а према Порти бити услужан и чинити јој се привржeним. Милош се није бојао да једнога дана не падне у опасну противречност. Сем тога он је био према свакоме неповерљив, није чудо што није имао апсолутно поверење ни у Русију: он је знао несталност политичких комбинација, сећао се добро Карађорђеве пропасти, па се и сам бојао да не остане на „султанову цедилу“ као што се то у његовој околини говорило. Милош је сматрао да му је апсолутно потребна извесна политика наслањања на Порту, а он је већ увек био готов да пређе на страну Русије кад добије довољно јемства за своју безбедност. Најзад ту је био и егоизам. Природно Милош је мислио на обезбеђење свога положаја, на сталност и наследност свога достојанства. Колико му је до тога стало показује жестина с којом је уклањао са света све своје противнике. Међутим Русија се правила невешта према Милошу; из дотадашњег рада с њом он је видео да она обећава заштиту и привилегије народу, али о њему, као старешини народном, ни речи. У таквоме стању ствари Милош је могао да пра́ви свакојаке претпоставке. Непризнат Портом, игнорисан Русијом, он је узео сам за себе да се постара, уверен да тиме неће учинити никакве штете народу, нити преговорима између ових двеју сила.

Истина, по Букурешком Уговору, који је једина правна основа за руско заузимање у корист српскога народа, Русија није могла бранити династичке прохтеве Милошеве; она је највише могла тражити да народ сам бира свога кнеза и то је све, дакле далеко испод Милошевих жеља. Али је несумњиво и то да је требало да се Русија потруди да дозна те жеље; да му стави

до знања да она нема ништа против тога да он, учинивши толике услуге народу, постане легитимним и наследним кнезом и да му разложи да је природан пут за решење српскога питања и његовог личног: прво да се народу израде привилегије, на које он има несумњиво право, па тек онда да се та зграда, по могућству и по приликама, круните наследним кнежевским достојанством. Као што Милош није осећао довољно храбрости да отворено изађе са својим жељама пред Русију, тако и Русија није осећала потребу да се позабави личношћу човека, који је непосредно управљао судбином српскога народа.

Ну оно што је главно Милош се својом унутрашњом политиком није могао допасти Русији, она се све више поводила за опште рђавим мишљењем које је владало о њему и он је све више губио њене симпатије и као управник народа и као човек.

Сем опште рђаве Милошеве репутације било је људи који су га непосредно код Русије оптуживали. Такав је био Стеван Живковић, пуковник, некад од виђених људи под Карађорђем, а сад руски чиновник. По Германовим извештајима Живковић је опадао њега и Милоша код А. А. Пиниа и барона Строганова, говорио је да ће њих двојица упропастити српски народ, да је Милош неправедно „погубио једнога витеза што му пара нема у Србији", да ће Герман једнога дана утећи са свима поверљивим документима у Турке итд.[982] Стеван Живковић није био усамљен у овој агитацији, и ово нису једине оптужбе против Милоша. Строганов их је добијао, као што ће се видети, са много страна. Кад је Ст. Живковић у мају 1819 отишао у Кишењев из Букурешта, Герман тај одлазак овако пропраћа: „Сад оће онамо сас свога друга Петра Добрњца да почне наново да лаје!"[983]

Сасвим је природно што се у оваком стању ствари повећавао неспоразум између Милоша и Русије, или боље између Милоша и барона Строганова, који је, као руски посланик на Порти, руководио срп-

---

[982] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 17 маја 1819. Букурешт. Герман Милошу.
[983] *Id.*, 29 маја 1819. Исти истоме.

ским пословима. Читаве четири године тај је неспоразум притискивао руско-српске односе, неспоразум, који је, благодарећи личним особинама барона Строганова, долазио у врло акутну фазу.

II

Глигорије Александровић Строганов био је из дубине душе одан српскоме питању, он на њега није гледао само објективно, као на задатак који је имао да реши по својим инструкцијама и по жељи свога императора, већ и субјективно, као Рус, који лично жели да учини све да се помогне једном напаћеном народу, који је сродан руском и по вери и по крви, и који је више година био веран савезник Русије. Строганов је имао одличне дипломатске особине: знање, умешност, духовитост и вредноћу. Радио је све што је могао да рашѝри руски утицај, и своју је службу вршио енергично и с достојанством, које је нарочито било од важности у Цариграду: волео је сјај и раскош, добро плаћен од свога двора имао је довољно средстава не само да засени простоту већ и да привуче дипломатско тело. Строганов је изгледао заиста представник најсилније државе у Европи. Међутим он је имао и својих великих мáнâ. У својој дипломатској ревности он је јако претеривао, хотећи све он да руководи, тражећи да сви бране оно што он брани, ко није био уз њега тај је био против њега.[984] Склоност ка прејудицирању јако је била развијена код Строганова, од ње су страдале у његовој кореспонденцији с министарством не само његове аустријске и енглеске колеге у Цариграду, које се нису подавале његовом утицају, као што је то чинио француски и пруски посланик, већ је нарочито страдао српски поглавар — Милош Обреновић.

У колико је Строганов био одан интересима српскога народа, у толико је био непријатељски распо-

[984] *Staatsarchiv*, 25 октобар 1819. Лицов Метерниху. У овом писму даје Лицов све ове особине руског посланика, коме иначе није симпатисао као његов претходник Штирмер. За француског посланика маркиза де Ривијера вели да је просто био заљубљен у Строганова и да је само њему признавао способност за положај који заузима.

ложен према Милошу. То нерасположење код човека јаког темперамента и субјективног, као што је био Строганов, прелазило је често у мржњу и презирање. Строганов не само да је двојио народне интересе од Милошевих, што се најзад може објаснити, већ их је, благодарећи своме предуверењу о Милошевом карактеру, сматрао као дијаметрално противне. Строганов је сматрао Милоша као неког уљеза у судбину српскога народа.

Пошто је Порта јавно погазила VIII тачку Букурешког Уговора, прегазила Србију и дала тако Русији најјачи аргуменат против себе за преговоре у будућности, јавља се изненадно и неочекивано, као deus ex machina, Милош Обреновић, погађа се с Портом, установљава нови ред ствари и целој ситуацији даје известан легалан облик. И ако се то све догодило под заштитом Русије и благодарећи њеној моћној интервенцији, јер је требало заштити народ, погодба Милошева лишавала је Русију једнога моћног аргумента у спору с Турском, српско питање изгубило је акутност, коју му је Порта дала својим поступцима од 1813—1815 године. Посматрајући српско питање чисто с гледишта своје мисије Строганов је морао рачунати с једним стањем у Србији, које у његовим очима није било ништа друго до резултат руске превремене интервенције, резултат који је присвојио један амбициозан човек, место да та тековина припадне онима, који су Србију довели до Букурешког Мира. О томе амбициозном човеку *Господину Милошу Обреновићу*, као што га је Строганов звао, он је имао најгоре мишљење, сматрао га као човека, који само на томе ради да дугогодишње напоре српскога народа, његов мир и спокојство, подчини својим личним интересима, и да га заведе с пута спасења. У души својој посланик није веровао у срећан свршетак своје мисије, он је био за рат и помишљао је увек да ће Русија прибећи принудним мерама. За такав случај озлоглашени туркофил Милош није био погодан у Србији. У све што је од њега долазило Строганов је сумњао и примао с великом резервом.

То су били, истина, интимни осећаји барона Строганова, он их није могао поцрпсти у својим инструкцијама, које, у осталом, говоре само о народу а не и о Милошу; али отвореност с којом посланик говори о поглавару српскога народа у својој преписци с министарством, доказује да Милош ни тамо није уживао добар глас. Први пут своје нерасположење према њему Строганов је показао пред министарством у акту у коме говори о Карађорђевој смрти. И ако Строганов није могао гледати на овај догађај као фанариоти, јер је био у најбољем положају да донесе суд о поступку Карађорђевом, он је на Милоша лично и на његов положај према Турцима гледао кроз фанариотске наочари и вероватно кроз фанариотске извештаје.

Кад је дознао за Карађорђеву смрт он је ту одмах видео замку Милошеву, јер није знао како се то догодило. По њему српски поглавар је готов на сваку нискост. „Карађорђева глава, писао је Строганов графу Неселроде, донесена је у Цариград; он је био ухваћен од београдског везира, вероватно благодарећи каквом Милошевом издајству“.[985] Дознавши да су српски депутати у Цариграду добијали честитања, поводом овога догађаја, посланик вели: да су они, претварајући се, весело примили ова честитања, али да су, у својој души, дубоко жалили Вожда, на кога су полагали све наде, и у коме су гледали узданицу и осветника српскога народа.[986] Извесно је да је Строганов прејудицирао осећаје депутата и да су то његови лични осећаји и мишљење о Карађорђу, нарочито за случај кад би дошло до прекида између Русије и Порте; у време кад је ово писао, Строганов није имао никакве везе с депутатима које је Порта држала под строгим надзором, нити је знао тачно како је Кара-

[985] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде. „... probablement au moyen de quelque trahison de Milosch.“

[986] *Ibid.*, „La crainte de se compromettre leur a fait applaudir à ces félicitations, mais ils n'ont guère tardé à manifester le vif regret qu'ils éprouvaient en perdant celui qu'ils ne cessaient de considérer en secret comme leur espérance future et auquel se rapportaient tous leurs vœux, toutes leurs plaintes contre le gouvernement turc.“

ђорђе свршио!.. У овом погледу тачно је тврђење аустријског интернунциуса Штирмера, који је чуо да су депутати, на месец дана раније, кад се повела реч о евентуалном доласку Карађорђевом у Србију, говорили да ће бити несумњиво убијен („lapidé") било народом, било Милошем.[987] Наравно у јавности Строганов се понашао онако како му његов положај налаже. Знајући да ће то Порти бити доказано, он је говорио да је Карађорђе добио оно што је тражио;[988] лично пред Портом правио се индиферентан, није хтео о томе ни да говори, хотећи да покаже да се то Русије ништа не тиче. Заиста Карађорђев долазак из Бесарабије и његово бегство испод надзора руских власти било је врло незгодно за посланика.[989] Он је сматрао за дужност да извести и Милоша да Русија у томе бегству нема никаква удела.[990]

Није требало да прође много времена па да посланик дâ Милошу прилику да осети његово нерасположење. Непосредан повод томе била је једна изјава благодарности, коју је Марашлија у јуну 1817 год. вешто извукао Милошу по наредби Портиној да би њоме одбила руску интервенцију у српске послове.

III

После ноте од 24 марта 1817, коју јој је Строганов предао односно Срба и протестовао што је Марашлија тражио оружје од народа, Порта се реши да покуша другу политику. Место да дражи Србе оваким захте-

---

[987] *Staatsarchiv,* 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. „tellement il y était en horreur et surtout au parti aujourd'hui dominant, celui du knes suprême Milosch Obrenovitch." — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 44. 4 јуна 1817. Депутати пишу Милошу да су чули да су емигранти дошли у Влашку у намери да иду у Србију. Јамачно су тим поводом говорили о Карађорђу и те су речи дошле до ушију Штирмеру.

[988] *Staatsarchiv*, 25 авг. 1817. Штирмер Метерниху. Строганов јавно говори да Карађорђе „portait justement la peine qu'il s'est attirée lui-même par une entreprise aussi téméraire."

[989] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде.

[990] J. M. Жујовић, *Неиздата Збирка,* fol. 17 verso. 6 авг. 1817. Герман Милошу.

вима и да изазива руске протесте она се запита, како би било да на руско заузимање за испуњење осме тачке Букурешког Уговора одговори актом самога српскога народа, којим ће пресећи свако заузимање Русије у корист његову. Марашлији су била издата упутства у овоме смислу: он је имао да настави своју политику попуштања према народу, да попуштање тера до крајњих граница и да обрлати Милоша да му изда једну адресу на име султаново, у којој ће народ изјавити да је задовољан својом судбином и да не тражи ништа боље.

Марашлија напрегне све своје лукавство: опомене Милоша на услуге које му је учинио — и које је Милош у својој души дубоко припознавао — протури глас да ће из Србије бити премештен и да ће доћи други везир и затражи жељени акт. Да се не би замерио Марашлији од кога је непосредно зависило народно благостање, а да би се препоручио и Порти, Милош не прозирући турско лукавство, јер је тај акт сматрао просто као похвалу везиру, напише султану, у име народа и његових старешина, благодарно писмо, које је било сасвим по Портиној жељи.[991] „Преклањајући се лицем на земљу: коџабаше, кнезови, кметови и сва фукара, раја твоја санџака семендре, долазе с овим кратким речма величајши царју теби благодарност на превеликој милости учинити. У ово време од како је верњејши веќил твој, наш честити везир Марашли-Али-паша, по твојој заповести међу нас дошао, ми уживамо такав мир и рахатлук, какав предци наши имали нису. Зато смо ми свакога злочинца који се најмање противан показао ухватили, ч. везиру у руке предали и земљу тако умирили да се ником до данас од стране наше ни најмање обида учинила није, као што се ни нама од твојие веќила не чини. Толико желимо, светљејши царју, у твоме здрављу и превеликој милости, да нам овај или оваковиј веќил

[991] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 179. Тај је акт ту датиран 20 јуна 1817, међутим Милош у своме писму Герману од *17-ог истог месеца*, прилаже копију тога акта. Испор.: *Ibid.*, стр. 178.

твој и у напредак буде, кои ће и овај рахатлук међу нама задержати, да рају или аманет теби од Бога препоручени непогази и неуцвели, као што је много пута гажен и уцвеливан бивао, а без твога знања. Державњејши наш царју! Ми све оно што је од тебе наређено тако радо примамо и слушамо као да је сам Бог наредио; јер смо уверени да од тебе ништа зло изићи неможе, као од Бога постављеног властитеља. Све што нам је год од тебе све нам је лако и слатко. Устима изговорити неможемо колику доброту чувствује серце наше, која доброта истекла је из пресветлие твоије уста. Твоја једна риеч ране серцах наших залечила и напунила их радости; јер ми до сад знали нисмо какова је и колика је милост твоја на рају, а сад познадосмо преко верногa твога вećила, нашег ч. везира Марашли-Али-паше, кои аманет твои, рају, у недра своја меће и чува ју као драги камен, кога је сам Бог теби на послугу даровао. Велики кнез и сви кнезови и кметови и сва фукара љубећи стопу твоју теби се моли, да би и у напредак сунце зрачно око твое поглед свои на нас бацило и испод твога погледа да неизостанемо да неможе муртатлук нас више никад погазити. У твоме здрављу и превеликој милости молимо премилостивога Бога да укрепи и утверди твое царство на веки амин.“ Тако је гласио акт, који је везир измамио.

Неколико дана доцније Милош пошље овај акт у Цариград, замоливши у исто време Портиног драгомана да место Марашлије — ако наравно буде премештен — Порта постави Дервиш-пашу, сина Мустафа-пашиног, у нади да ће он „по стопам отца свога следовати“.[992]

Милош је наивно мислио да се овако јевтино препоручи и Порти и Марашлији, докле Строганов сврши преговоре о Србији. Међутим чим је Герман добио извештај о ономе шта је учињено, одмах је прозрео турске намере и да издани акт благодарности

[992] *Држ. Арх.*, К. К., Копије писама. 26 јун 1817.

може јако нахудити преговорима, те похита да пред руским послаником оправда Милоша. Герман је тврдио да је кнез био принуђен да такав акт изда, називао је ту благодарност „притворноје представленије," и да оно нема никакве везе с реалним стањем у земљи.[993] Да би доказао како је то сушта истина, он приложи тобоже верну копију Милошева писма од 17 јуна, којим га овај извештава да је издао тражену адресу, и да га је везир на то готово „силом" натерао.[994] Међутим то није била истина. Прави разлог издавања адресе благодарности Милош је у оригиналном писму Герману другојачије објаснио: „Особито знате колико се он — Марашлија — нама благонаклон показивао, при том бојао сам се да га и не расрдим и од пријатеља непријатеља учиним. Зато иначе није могло бити да на захтевање његово код царства не похвалим га и благодарност учиним".[995]

Строганов добивши извештај, какав је акт Милош упутио султану у корист турскога режима, био је пренеражен, он је знао добро да је Порта овај документ измамила само да изигра руске захтеве односно Србије. Његову дивљењу и гњеву није било краја! Заиста таквим поступком Милош је потирао све тужбе, оправдане и неоправдане, које је преко Германа подносио посланику само да јаче подстакне његову ревност. „Судите, милостиви господине, писао је Строганов Герману, у какво ме је велико дивљење бацило свечано писмо господина Милоша Обреновића!" И то се догодило баш кад је мислио да предузме дискусију српскога питања! У свему томе посланик је гледао неку тајну намеру Милошеву и у одговору Герману тај је акт назвао — издајством. „До сада ме је он уверавао, писао је од прилике Строганов, да је склоњен примати моје савете и према томе сам имао неко право очекивати, да тако важном акту неће прићи док мене о томе не извести. Тада бих му ја могао по-

[993] *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јул 1817. Герман Строганову.

[994] *Госуд. Арх. Моск.*, 17 јун 1817. Милош Герману.

[995] Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 179.

казати зле последице таквога поступка, који је сад силно оружје у рукама Турака за српске преговоре који ће ускоро настати.“ Строганов је молио Германа да ову оштру оцену достави „господину Милошу Обреновићу“ с поруком да он у томе суду гледа само изјаву осећаја његове благонаклоности ка српском народу![996] Енергичније се заиста није могло Милошу у очи говорити. У своме рапорту, графу Неселроде, Строганов је био исто тако жесток: Милошево издавање адресе крстио је просто — подлошћу (lâcheté).[997]

IV

Извештен од Германа како је посланик зло примио његову адресу благодарности султану, Милош се стане извињавати пред Строгановом на све начине. Нити је то акт безумља, нити привржености према Порти, већ је дело турског лукавства. Ишао је дотле да је тврдио да је то учинио и у смислу инструкција рускога двора: није ли му Строганов толико пута препоручивао покорност према Порти, да јој се само не да повод за незадовољство![998] Герману је пак Милош наредио да на сваки начин заглади ову погрешку, па ако је потребно да иде и у Цариград, само да се не покваре добри односи између Србије и Русије.[999]

Две недеље доцније Милош је морао ићи у народ, данак да скупља; Марашлија му је био одобрио тридесетодневно одсуство за овај посао. Да би утро сваку сумњу посланикову о некаквом споразуму с Марашлијом против интереса народних, он је у своме писму од 29 августа представљао Строганову из-

[996] *Госуд. Арх. Моск.,* 28 јул 1817. Строганов Мих. Герману.

[997] *Госуд. Арх. Моск.,* 1-13 авг. 1817. Строганов графу Неселроде. „La Porte, après avoir réussi, par le moyen de son lieutenant, à extorquer cette preuve authentique ne manquera pas sans doute de nous l'opposer du moment où les débats relatifs à la Servie s'entameront. Elle se servira de cette arme puissante pour combattre nos griefs et notre intercession en faveur d'un peuple qui se reconnait ainsi lui-même trop heureux de son gouvernement actuel...“

[998] *Госуд. Арх. Моск.,* 16 авг. 1817. Милош Строганову. — 4 септ. 1817. Букурешт. Герман Строганову.

[999] *Арх. Акад.,* 16 авг. 1817. Милош Герману.

лазак из Београда као предохрану за своју личну безбедност. „Марашлија се у последње време јако изопачио, писао је Милош, јер је дознао од Порте за његове везе с Русијом, и почео се старати на сваки начин да лиши живота и њега и Вујицу!“ Чак је тражио савет да ли да се врати у Београд.[1000]

Ну Строганов се није дао одобровољити нити завести Милошевим измишљањима, његово рђаво расположење није се изменило. Одговарајући Милошу му на писмо од 29 августа посланик се чудио противречности између поверења и наклоности које му је Марашлија показао, кад се Карађорђе појавио у Србији, и гоњења, која су ускоро после тога настала и принудила га да напусти Београд! Благодарно писмо султану, затим велика услуга, коју је указао турској влади, лишивши живота опасног и немирног непријатеља Портиног, требало је да само утврде слогу између њега и везира! У овакој противуречности факата Строганов је просто одбио да Милошу дâ тражене савете, остављајући његовој мудрости да нађе неки modus vivendi те да сачува и себе и мир у Србији.[1001]

Овако притворну хладноћу Строганов је само изигравао. На десет дана раније он је позвао Порту да с њом дискутује српско питање, и за њега је било јасно да у таквим приликама она неће смети ништа предузимати против Милоша и изазивати га да се жали Русији.

На Милошеве инсинуације, да је тобоже и руским инструкцијама наведен био да изда султану адресу благодарности, Строганов није остао дужан одговором. „Сматрам за дужност, писао је он, да вам објасним колико је тај ваш закључак неоправдан. Извештаји, које сам добио неколико месеци раније од вас и од

1000 *Госуд. Арх. Моск.*, 29 авг. 1817. Азања. Милош Строганову.

1001 *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, 191, 6 окт. 1817. Букурешт. Пини Милошу. Парафраза горњег писма. — Писма руског посланика Милошу ишла су обично преко рускога генералног консула у Букурешту и овај је спроводећи их верно парафразирао.

Германа, о незадовољству у Србији и о готовости народа да на први знак устане на оружје, побудили су ме да на сваки начин отклоним могућност тако опасног догађаја по Србе, и да их наговорим да остану „на миру и у покорности,“ очекујући резултат милостивога царског заступања код Порте. Велика је разлика између покорности и стрпљења и свечане изјаве српскога народа да је задовољан својим положајем и да само жели да тако и даље остане!...“ [1002]

Из овога писма Милош се на своје велико незадовољство уверио, да је Строгановљево нерасположење много веће него што је могао мислити. Тон којим му је пребацивао издавање адресе био је и сувише оштар за један акт, који истина није паметан, али који се даје правдати. Благодарним писмом султану Милош је сматрао да је изјавио само задовољство с Марашлијом.[1003] Најзад, он је дошао до уверења да је адреса благодарности била само повод да Строганов покаже злу вољу. Тражећи узрок томе нерасположењу Милош је дошао до закључка да посланик не познаје његов тежак положај према Турцима и потребу да им се удвара, и да се завео његовом опште познатом репутацијом тиранина и угњетача народног за рачун Турака, специјално да је Строганова смрт Карађорђева морала врло неповољно дирнути. У писму од 24 септембра, где кори Милоша за издату адресу благодарности, Строганов је и сувише јасно, и ако завијено, направио алузију на његову службу Турцима издавањем адресе и убиством њиховога највећег непријатеља Карађорђа. Милош се извесно није преварио да је Вождова смрт јако дирнула Строганова. Није невероватно да је Михаило Герман који је из даљине, а у близини рускога генералног консулата у Букурешту, гледао на српске послове, сугерирао Милошу мисао о узроку пoсланиковог незадовољства.

Услед тога Милош у писму од 3 нов., говорећи

[1002] *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу.

[1003] *Арх. Акад.*, бр. 680. 20 окт. 1817. Милош Герману.

Строганову о тешким приликама у којима је начинио мир с Турцима, наглашује да се оне још нису изменилe, да је он *морао* издати по Марашлијиној заповести адресу благодарности и да народ увек очекује милост од рускога цара. Тако је Милош гледао да отклони један узрок посланиковог незадовољства: кад му је адреса изнуђена, наравно онда он за то није одговоран! И затим Милош овако наставља: „равноже и обезглавије Георгија Черног не зделали ми ради каковија слави нашеја, или с тем лучше код Турков уверитсја, токмо великаго страха ради, убојавшесја да паки народ сеј бедни не подпадне под иго турецко".[1004] То је требало да буде одговор на Строганољеву инсинуацију да је Милош учинио услугу Турцима лишивши живота Карађорђа. Нови поглавар је тврдио да је то учинио у народном интересу.

Тиме се завршила полемика око адресе благодарности султану, у којој Милош није успео да одобровољи посланика.

V

Строганов је имао право што је с дивљењем примио Милошев извештај о Марашлијином непријатељству према њему. Представник српскога народа и султанов не само да су живели, као дотле у најбољим односима и пријатељству, него је Србима очевидно попуштано у свима правцима. Издата адреса благодарности и Карађорђева смрт били су за Порту несумњиви докази да Милош мисли да се на њу ослања, она је те доказе јако ценила и никад није лепше гледала на њега него тада. Порта је, не знајући његово позно кајање, мислила да ће јој он учинити још веће услуге, кад дође до дипломатске распре са Строгановом односно осмога члана Букурешког Мира. Марашлија је говорио своме ћурчибаши а овај у поверењу Ђ. Поповићу да „руски елчија“ у Цариграду тражи да Србија буде „под кесим“, али

[1004] *Госуд. Арх. Моск.*, 3 нов. 1817. Милош Строганову.

да се султан бранио да је Србима све добро од како је тамо Марашлија и да је упућивао посланика да се обрати с питањем њима па ће му и они то потврдити. „Ја, говорио је тобоже султан, то допустити не могу под кесим [Србија] да буде, јер у мом царству адет није, а ви преко писма питајте Милоша какав му је зулум и какву тегобу има па да скинем".[1005] До овога разговора још није било дошло, али Порта је непрестано очекивала да Строганов отвори битку и Марашлија је добио упутства да удвоји попустљивост према Милошу и да гледа да се не замери ни њему ни народу. Везир је тачно испуњавао Портине заповести, био је љубазан и попустљив. Кад је кнез у августу изишао послом из Београда, онда кад је тврдио Строганову да је морао, тако рећи, побећи од везира, јер му ради о глави, Марашлија је необично ласкаво примао кнезове Народне Канцеларије и с непромењеном љубазношћу говорио о Милошу и упућивао им стереотипна питања: „како се кнез Милош налази; како је сва фукара [народ]; је ли у здрављу и како је берићет од Бога?"[1006]

Ну заповести из Цариграда нису стајале београдског везира само веће или мање љубазности, он је плаћао и својим достојанством, јер је српски поглавар био човек, који је добро осећао степен турске попустљивости и био готов да иде у крајности. Свршетак спора између Милоша и једнога високог чиновника везирова врло је занимљив у овом погледу.

Милош је био страшно омрзнуо Марашлијиног хазнадара према коме је везир имао нарочите симпатије, и затражи, у септембру, преко кнезова, да се не само смени већ и из Србије истера. Везиру је овај захтев врло тешко пао, „теже му је но да сина јединца губи и једнако плаче", али је обећао да ће кнежеву жељу испунити.[1007] И испунио је своје обећање. Пред полазак хазнадар се састао с Марашлијом и тај је

[1005] *Држ. Арх.*, К. К., 85. 13 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

[1006] *Id.*, 5 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

[1007] *Id.*, 20 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

растанак везира страшно тронуо. „Не могу вам никако ону жалост везирову описати: једнако је лежао и плакао, нити је когод њему прићи смео, нити је он тај дан ручао!...“[1008] Ну Марашлија као да је брзо заборавио своју тугу. „И то сам могао дознати и приметити, пише исти извештач, неколико дана доцније, да је честити везир весео и ништа се не види на њему да рђаво мисли и да је срдит као од пре: речма и лицем такав се види, а на срцу како мисли Бог би га знао!...“[1009]

Ну врхунац везирове, односно Портине, попустљивости то је Милошево проглашивање наследним кнезом Србије.

Кад је свршио с Карађорђем, својим највећим супарником око старешинства над народом, Милошу је изгледало да је већ стигао своме циљу, у колико се он односио на његову личност. Никад му моменат није изгледао повољнији за објављивање највеће жеље да се јасно и јавно представи не само кнезом Србије, јер је то већ чинио, него да мисли да тај положај утврди и пренесе и на своју породицу, на своју браћу и њихово потомство, јер сина још није имао. Милош је хтео да једним свечаним актом од стране народа буде проглашен наследним кнезом и да после, на основу тога чина, поради да га Порта потврди у томе достојанству. Он је помишљао и на Русију. Јасно је да му је било апсолутно потребно да има народну вољу, кад изађе пред њу са жељом да га и она призна у положају наследнога кнеза и да се за њега заузме на Порти. Није прост случај што је Милош за свој избор употребио прву скупштину после Карађорђеве смрти. Све док је Карађорђе био жив, он је с правом могао сумњати у Русију; сад му се пак чинило да она не може имати више задњих мисли, чега се он највише бојао, и веровао је да ће он сам побрати све користи новога стања, које ће се завести у Србији руском интервенцијом.

[1008] *Држ. Арх.*, К. К., 85. 23 септ. 1817. Ђ. Поповић Милошу.

[1009] *Id.*, 1 окт. 1817. Исти истоме. Сем тога пише: „она ватра коју је везир имао што је азнадар отишао прошла га је и сад је врло благ...“

О Митрову-дне 1817 године држана је, по обичају, скупштина народних старешина. Скупштина је била у Београду. На тој скупштини, 6 новембра, Милош је по својој вољи био проглашен наследним кнезом Србије. О томе прогласу написан је био нарочити акт, адреса, на којој су сем нахијских кнезова били потписани, београдски митрополит Агатангел, ужички Герасим, архимандрити манастира Враћевшнице, Каленића, Раванице и прота ваљевски.

За Милоша „верховнога кнеза и правитеља народњег“ изречно се вели да је он даровао народу „присуствујући мир и тишину“ и изјављује му се благодарност за то и за све његове добре уредбе које је у народу учинио. „Молили смо га много и принудили да восприми за живота свога тјаготу овога правленија, које је и примио с побужденијем само из љубови коју има к роду својем и отечеству... Кад благи Бог изволи узети от нас љубезног нашег правитеља и Господара Милоша и преставити у вечно блаженство, тогда непосредствено да прејемствује овај чин и правленије целог народа нашег најближи сродник од племена више поменутог љубезног нашег Господара Милоша, кога он у особитом свом завешчанију (тестаменту) нарече, и тако да следује до последњег јего потомства. И то хоћемо и желимо за славу и похвалу отечества и за возмездије трудов и подвигов и опасности које је подносио и подноси посведневно за род наш“.[1010]

Тако је Србија, кад њено политичко биће није било признато Портом, била проглашена од скупштине кнезова монархијом с наследним кнежевским достојанством у породици Обреновића! То се десило у Београду, у столици везировој, који је представљао султанову власт у тој новој монархији. Наравно питање је како је Милош могао тако суревњивој влади као што је Порта истицати овако отворену тежњу за стварањем једне државе у њеном окриљу? Одговор је

[1010] *Споменик,* XXXI, стр. 154. — Вук, *Скуп.ъ. Истор. Списи,* I, стр. 170. — У *Госуд. Арх. Моск.* налази се такође акт објављен у поменутом *Споменику.*

прост. Милош је себе истицао пред Портом и везиром увек као административну а не политичку личност, као слугу и чиновника Портиног, а не као владаоца народног. И за овако еминентно политички захтев, као што је наследно кнежевско достојанство, Милош је наводио везиру чисто административне разлоге: „И будући да у народу без једнога старијега, царским ферманом наименоватог, бивају ајдуци и непоредци и свака зла, из којих и цару и народу штета и пропаденије бива, зато покорњејше ми молимо и просимо да нам ви от Великога Девлета испросите да с ферманом својим царским наименује и потверди нама великога кнеза Милоша Обреновића, који ће ајдуке и друге неваљале људе измеђ народа истребљивати, који ће приводити народ цару у покорност и повиновеније и који ће народ држати свагда у запту и цареву мирију и прочи данак от народа сабирати и ч. везиру овдашњем по приказу царскоме предавати...“[1011]

Очевидно Марашлија је видео да се Милош прави и сувише наиван у својој улози борца против хајдучије, али из препредености он није протестовао, одлуке скупштинске нису везивале Порту. Напротив везир је повлађивао Милошу, ласкао његовим династичким амбицијама и примио скупштинску адресу о наследству кнежевског достојанства.[1012] Држање Марашлијино било

1011 *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 7. Из једнога недатираног народног акта Марашлији.

1012 *Држ. Арх.*, К. К., 229. „Дано у Београду, у собору кнезовском, 6 ноемвриа 1817.“ Скупштина Марашлији. Поклања му се и љуби му честни скут, и изражавајући наду да је он познао верност Милошеву према царству, моли га: „да представите Височајшем Довлету верни рајалик и садиканелик његов и молимо се сви вообшче, мали и велики, Височајшем Довлету да нас помилује, и по овоме да издаду један височајши берат да кнез Милош буде баш-кнез у целој Сербији до конца живота његова, а по смерти Милошевој да прими баш-кнежство Јован брат његов, по смерти Јовановој да припадне на његова брата Јеврема, и тако следствијем у сав род његов, и то захтевамо не за друго само да неследују тараф, разногласије и поробошченије у народу нашем, како се је до сад случавало, него да се сачува за всегда потребно послушаније и покорност к државному цару нашему...“ Потписници нису сви као на адреси штампаној у *Споменику* XXXI. Многи су изостали. Од свештених лица потписан је само Агатангел. На печату његовом овде само је турски текст, а не као на печату у адреси грчки и турски. Овде је одређен и ред наслеђа, док

је резултат упутстава која је добио из Цариграда. У моменту кад је руски посланик радио да се српскоме народу даду аутономна права, Порта је нашла за најбоље да преко везира повлађује личним интересима народног вођа — о којима у осталом Русија није водила рачуна — да одвоји његов интерес од народног и да преко њега изигра руске захтеве. Ну ова игра била је опаснија по Порту него по српске интересе; она је будила прохтеве у Милошу и идеју о држави у народу; ако би народни вођ и скренуо с правога пута, Русији, која је била заинтересована у целој тој ствари, није било тешко да изведе Милоша из заблуде и да му докаже тајне намере Портине.

Другим једним актом Порта је јавно доказала да сматра Милоша својим човеком: у октобру Марашлија га је изводио пред аустријског цара.

У петак, 5 октобра 1817 у 4 сах. по подне дошао је у Земун аустријски цар Франц I с царицом Каролином Аугустом. Наравно било је у реду да Марашлија поздрави цара. За ту свечаност он је већ био добио инструкције из Цариграда, заједно с даровима које је имао да преда високим путницима од стране султанове. Шестог октобра, ујутру рано, прешли су на лађама Марашлијине делије и сејмени у парадном оделу и уредили се да дочекају везира. На тридесет чадора било је разапето на равници између Саве и Дунава за везира и његову свиту, која је износила на 600 људи. Преко пута од ових чадора био је један од црвене и беле свиле испод кога су цар и царица са својом пратњом гледали величанствен прелазак Турака. Око 10 часова, уз пуцњаву топова с београдског града и у Земуну, Марашлија је свечано прешао на другу обалу, праћен многобројним својим велико-

у адреси је реч да Милош са̂м наименује себи наследника тестаментом. Милошу се родио син Милан тек 1819 године. Како је овај акт нађен с оригиналним потписима и печатима у Кнежевској Канцеларији, то су вероватно у њему учињене још неке измене и тада је предан везиру. Овој сличну молбу Милош је предао Марашлији и 24 авг. 1818. Она се налази у концепту у *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 61. Испор.: *Држ. Арх.*, К. К., 191, писмо Милошево Пинну од 5 окт. 1818.

достојницима, а сем тога Милошем Обреновићем,[1013] Вујицом Вулићевићем, београдским митрополитом и шабачким владиком. На обали Марашлију дочека један ескадрон хусара и отпрати у његов чадор. Пошто је пратња везирова прошла цар се врати у Земун. У 1 сахат по подне цар је дао Марашлији аудијенцију, у стану земунскога команданта.

О томе састанку причала се једна интересантна анегдота, која је карактеристична за мишљење које је имао Марашлија о себи и о своме положају. „Царица је седела на престолу; цар стајаше поред ње. Уведен, паша простодушно помисли да је цар и краљ стојао из дубока поштовања према његовој особи, и да ради седања очекује његово допуштење. Да га не би дуже остављао у том мучном положају, даде му он знак руком да се по вољи намести, ракавши му преко царскога тумача да се не устручава већ да се слободно посади поред своје жене (хануме), па погледаше, у исто време, јесу ли поставили какво седиште за њ. Цар се насмеши на ту чудну учтивост, па одговори да више воли остати на ногама. Кад је тако, рече Марашлија, онда ћу тако учинити и ја.“ Говорило се међу Турцима да се цар чудио како је Марашлија „као неписмен човек, који никад није видео

[1013] *Држ. Арх.*, К. К., 85. 15 септ. 1817. Београд. Кнезови јављају Милошу да им је везир казао да ће аустријски цар за 13 дана бити у Панчеву, и да им је препоручио да пођу у хајку по београдској нахији не би ли убили коју срну или дивље свињче да га пошље цару на поклон. — 22 септ. Ћехаја-бег пита Милоша хоће ли доћи да иде с везиром пред императора. — 1 октобра везир понавља то питање преко Ђорђа Ћелеша. — Под истим датумом Алај-бег јавља кнезу да цар долази у Земун 5 окт. и да је Марашлија рад да кнез пође с њим цару. — 17 (29) септ. директор контумаца Блау јавља кнезу да ће везиру бити аудијенција 8-20 октобра, и саветује му да с везиром дође. 4-16 октобра Блау се радује што ће кнез доћи у Земун. Препоручује му да се што богатије обуче: „оне хаљине што је вама Кара-Хафис на дар принео.“ — *Вукова Преписка,* 4-16 окт. 1817. Фрушић Вуку. „...Милош тек што је с пута у Београд дошао.“ тј. из Крагујевца. — 20 септ. 1817. Београд. Павле Сретеновић Милошу јавља да је по његовој заповести ономад био у Земуну и да се састао с М. Урошевићем. Овај је рад да кнез тамо дође и да би се потрудио да га пред цара изведе. „А ви знате Урошевића, он је само рад да се тим пофали што би као он вас онамо презвао и цару вас показао“. — *Вукова Преписка,* 18-30 окт. 1817. Земун. Д. Фрушић Вуку. „Милош ти је био овде пред царем у суити везировој, заједно с Вујицом и владикама шабачким и београдским...“

школу, умео тако лепо да одговара на његова питања и како му се ниједној речи није имало шта замерити.“ Франц I је раздао многе поклоне, а сем тога везиру три прстена на његово расположење да их подели најдостојнијим лицима у својој свити. Везир је демонстративно први дао Милошу, уверавајући цара да га заиста заслужује. Цар и царица примили су врло лепо овај знак пажње везирове према поглавару српскога народа на кога су за време аудијенције чешће погледали.

По свршеној аудијенцији цар оде на ручак, а после ручка са свом свитом дође опет на пољану где су били Турци, да присуствује утркивању и џилитању, које је везир приредио у његову част. Пошто је свршена ова забава Марашлија затражи допуст од цара и царице да им може доћи и казати с Богом. Том је приликом хтео да преда дарове султанове и своје. Кад је цар то допустио били су изведени пред њега арапски коњи, које је прегледао и Марашлија му понуди два неопремљена коња и једнога опремљеног белца. Цар прими овај поклон и хатови су одмах одведени у одељење за дезинфекцију у земунском контумацу. За овим дођу два Турчина и изнесу пред царицу више турских шалова, одела и једно стакленце ружичнога уља. Цар и царица прегледају све те поклоне али ништа не додирну. И ове су ствари биле послате у чистилиште. Тврдило се да су Марашлијини дарови били богатији од султанових. Пошто се Марашлија удаљи оду три генерала у његов чадор да се с њим у име царево опросте. Уз пуцњаву топова, у Београду и Земуну, Марашлија се исто онако свечано врати у Београд, као што је и прешао на аустријско земљиште. За све време аустријска војска је држала кордон око Турака, да се не би силан свет, који је био дошао да гледа ову свечаност, мешао с њима. Ко би дошао у додир с Турчином тај би морао одржати двадесетодневни карантин.[1014]

[1014] О овоме састанку види: *Wiener Zeitung*, 1817, бр. 248, од 27 окт. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 148. — Љ. Стојановић, *Стари Српски Записи*, бр. 5435. — Рашид-беја, *Истор. Чудноватих Догађаја*, стр. 20—21. — *Вукова Преписка*, бр. 1904. 18-30 октобар. Земун. Дим. Фрушић Вуку.

У овоме акту што је везир изводио Милоша пред цара не треба гледати само просту љубазност Марашлијину према Милошу; он не би смео на своју руку да изведе представника српскога народа пред аустријскога цара. Марашлија је то учинио по одобрењу из Цариграда. У моменту кад је руски посланик наговештавао нов напад на Порту за неиспуњење Букурешког Мира, за притисак који српски народ подноси од Турака, она је хтела да овом почашћу пред аустријским царем покаже свечано какве обзире има према поглавару српскога народа, каква слога и поверење влада између њега и султановог представника, и колико су руске оптужбе неосноване. Само услед овога Порта је тренутно заборавила на своју урођену суревњивост спрам својих поданика. Пријам и почасти, које је Марашлија добио приликом аудијенције, били су за Порту доказ да може рачунати на пријатељство Аустријино.[1015]

И ако је још све у неизвесности, и ако је цела ситуација резултат испреплетаних политичких интереса, ипак је несумњиво да је у јесен 1817 године турска политика учинила велики обрт у Милошеву корист: Порта истиче Милоша, попушта или се прави невешта његовим захтевима, а Марашлија се пресиба пред њим само да не би дошло до тужбе у Цариграду.

[1015] *Staatsarchiv*, 25 нов. 1817. Штирмер Метерниху. **Марашлијин** пријам „a fait auprès du ministère ottoman la plus grande sensation.“ **Марашлијини извештаји о томе поднесени су султану, који сматра да су те почасти њему лично учињене.**

ГЛАВА XXI

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ СТРОГАНОВА И ПОРТЕ О СРБИЈИ у 1817 и 1818 год.

I — Строганов се припрема за дискусију VIII чл. Букурешког Уговора. — Његова нота Порти о српскоме питању од 15 септ. 1817.

II — Портини изговори и одлагање одговора. — Безуспешне конференције од 15 и 20 дек. 1817.

III — Нова нота Порти о српскоме питању (30 дек. 1817). — Строгановљев извештај графу Неселроде (2 јан. 1818). — Одговор Портин на ноту руског посланика (11 феб. 1818). — Строганов тражи нова упутства од министарства (16 феб. 1818). — Одговор министарства (6 маја 1818). — Писмо цара Александра султану (3 нов. 1818). — Одговор султанов (априла 1819).

I

Док је Строганов пребацивао Милошу, непосредно и преко Германа, издавање адресе султану, он је непрестано размишљао о српскоме питању и о начину како да отпочне дискусију с Портом. Од конференције у новембру 1816 и од ноте Порти од 24 марта 1817 Строганов је српске послове оставио на страну и дискутовао друге тачке Букурешког Уговора. Што је изгубио читаву годину, не предузимајући ништа за Србију, кривица је била, у главноме, до Милоша. Раздражености поcланиковој против адресе благодарности јако је допринео и тај разлог.

Године 1817 Строганов је био у врло живој пре-

писци с Милошем, било непосредно било преко рускога генералног консула у Букурешту и желео је да се што боље упозна с приликама у Србији. И ако је ова преписка врло благотворно утицала на Милоша, јер је из ње црпао храброст у најтежим тренутцима, Строганов, са свога гледишта, није био задовољан њеним резултатом. Оно што је за њега било најважније то је да зна тачно на чему се оснивају тадашње политичке прилике у Србији и односи између поглавара српскога народа и представника султанова. О томе пак није се могао никако обавестити код Милоша и Михаила Германа. Још у новембру 1816 године, кад је Герман био у Цариграду, Строганов је знао за некакву погодбу између Срба и Турака, за некакве фермане које је Порта издала у корист народну, добијао је тужбе што Турци не поштују своје обавезе, али ничега поузданог. Његове молбе преко Германа и А. А. Пиниа, да му се пошље садржина свију тих конвенција и фермана, биле су узалудне. Ту скоро, јуна 1817, он је, спремајући се да предузме српско питање, прегледао и проучавао мемоар Германов од 1-ог нов. 1816,[1016] па ипак без резултата. Строганову је било немогућно да у својој намераваној дискусији пође од једне поуздане тачке.

Милош није могао да разуме ни смисао ни потребу таквога саопштења. Сем тога он би дошао у контрадикцију са самим собом, он се толико пута жалио да Турци газе писмену погодбу коју је закључио с Марашлијом, а та погодба није ни постојала, то су били обични разговори и турска обећања, које је он у својим тужбама подигао на степен конвенције. Обавештавати се о ферманима Милошу је изгледало тражити и њихово испуњење, а он није хтео да се на томе сврши руска заштита. То за Србију не би ништа значило, јер су ти фермани били без већега политичког значаја; стање створено у земљи до 1817 године далеко је превазилазило смисао тих аката.

[1016] *Госуд. Арх. Моск.*, Мемоар од 1-ог новембра 1816. Примедба на самоме мемоару.

Милош је желео да Русија силом натера Порту да српскоме народу дâ опширне правице и преимућства и, у исто време, да регулише његов положај. Међутим Строганов се обавештавао само о народном положају, о жељама и потребама народним, јер му инструкције о кнезу нису ни говориле. Услед тога Милош се није пожурио да те фермане Строганову саопшти, нити да му их на његов захтев пошље.[1017] Наравно ово је причињавало велику неприлику посланику, он је био у забуни како поново да отпочне дискусију о српском питању, кад не зна тачно право стање односа између Турске и Срба. Не само дакле што у преписци с Милошем није било ничега конструктивног за дипломатску борбу с Портом, већ се Милош јавља с адресом благодарности у корист турске управе у Србији!

Тако се, најзад, Строганов реши да отпочне из основа дискусију о српском питању без потребног материјала. Али како ће је отпочети — о томе је дуго размишљао. Јавно се говорило да је Порта подарила Србима привилегије, које задовољавају и српски народ и смисао Букурешког Мира; Порта је толико пута тврдила и њему и његовом претходнику Италинском, да су Срби задовољени; најзад Милошева адреса благодарности давала је свему томе тврђењу карактер аутентичности. Међутим, с друге стране, Срби се непрестано туже, што би значило или да ове привилегије не постоје, или да их мѐсне турске власти не поштују; или, најзад, да је Милошева тактика да се непрестано жали и тужи, да би што више привукао пажњу рускога двора и изазвао што енергичнију акцију против Порте! После оваких рефлексија и кад се уверио да се не може тачно обавестити код Милоша, јер су податци, које је посланство дотле добило из Србије, неодређени, често противречни, и у опште недовољни за уредну дипломатску дискусију, Строганов је увидео да му није могућно, у овој прилици, да

[1017] *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов Милошу понавља свој захтев да му пошље копије фермана. — *Држ. Арх.*, 6 окт. и 14 нов. 1817. А. А. Пини Милошу о истом предмету.

назове лажним Портина тврђења о задовољству Србâ. Турци би тврдили да тај факт постоји, изнели би адресу благодарности и њему би било тешко да се нађе у ситуацији, ако не би хтео да изнесе позитивне доказе о српским тужбама и да је Милошу адреса изнуђена. Ну ово би било врло опасно по Србе, јер би се откриле њихове везе с Русијом, а политика је налагала да ти односи остану у тајности.[1018] Услед тога Строганов је морао да напусти своју омиљену агресивну тактику: против сваког очекивања он се реши да усвоји екситенцију привилегија, и да гажење њихово набаци на мѐсне власти. Строганов се надао да ће тим начином добити више права да тражи од Порте саопштење аутентичних аката концесијâ, које су дате Србима, и да ће моћи с успехом порадити да се утврди споразум за правилно њихово вршење.[1019]

Петнаестог септембра посланик је упутио Порти ноту у овоме смислу. Пошто је скренуо пажњу на осму тачку Букурешког Уговора, на патње које су Срби поднели, он је изнео, у главноме, све привилегије Архипелашких Острва, на које Срби имају право по уговору и изјавио је да је уверен да им је Порта дала уживање тих права.[1020] Портини министри морали су бити дирнути поверењем послаництвом, јер он изречно вели да то своје уверење оснива на тврђењима, које је Порта давала и њему и Италинском, да су Срби задовољни својом судбином и да подарене им привилегије превазилазе ỳвеликê њихове жеље. Међутим какво је стање у Србији? — питао се даље Строганов у ноти.

1018 *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 септ. 1817. Строганов графу Неселроде. Даје све ове наведене разлоге.

1019 *Ibid.*

1020 *Госуд. Арх. Моск.*, *Copie de la note présentée par S. Ex. M-r le baron Stroganoff à la Porte Ottomane. en date de Buyukdéré le 15 sept. 1817.* „...Ces habitants choisissent eux-mêmes leurs chefs, se gouvernent par leurs propres coutumes, exercent la justice et la police sans que les autorités turques y interviennent, à moins d'en être requises; ils règlent et administrent les affaires intérieures du pays; aucun mahometan n'y peut fixer sa demeure; la perception des douanes leur appartient; ils payent une capitation très modique; font remettre par des députés le montant de leur tribut en cette capitale et y entretiennent un agent...“

Срби се жале да је њихова земља преплављена војском; да мухамеданци, који су требали продати своја добра и иселити се, или бар живети у Београду, и даље живе међу народом; да паша присваја права која му не припадају (droits de perceptions qui ne lui appartiennent pas); да је тражио обезоружање народа; да се кадије и војводе, неправилно постављене (indûment établis), мешају у све послове унутрашње администрације, у правду и полицију; да спахијски десетак није урачунат у општи данак; да нема слободе вере итд. Строганов је признавао могућност да Срби нешто и претерују у својим тужбама, али је кривицу за ове жалбе бацио на турске власти, које изигравају великодушне султанове дарове српскоме народу, и представљају народ задовољним, стављајући му силом у уста речи које не излазе из срца! Ово је посредна алузија на адресу благодарности, коју је Марашлија добио, у исто време и увод у оно што је главно. Немогући да се нађе у овим контрадикцијама, пошто Русија нема свога представника у Србији, Строганов је тражио, у име права, које руски цар има по Букурешком Уговору, да му Порта покаже какве су привилегије подарене српском народу, привилегије, које, по смислу уговора, треба да су неприкосновене, и да не зависе од ћуди чиновника, који имају само да бдê над њиховим извршењем.

Овај захтев послаников завршивао се још једним другим, који је био врло тежак за Порту. Строганов је тражио, пошто му се те привилегије саопште, да се договорно утврде мере, којима ће бити зајемчено тачно испуњавање њихово. Да не би Порта мислила да ће моћи избећи ову контролу, јер у Букурешком Миру за њу није било ослонца, Строганов се позвао на 11. члан Кучук-Кајнарџијског и на 52. члан трговачког уговора, по којима Русија има право да поставља консуле у границама Турске Империје.

Најзад он је изразио наду да ће Порта у овим захтевима видети само искрену жељу рускога двора да с њом консолидује добре односе.

II

Према ноти од 15 септембра Порта је дуго употребљавала тактику, којом се увек одликовала: одуговлачила је да дâ одговор.[1021] Али њено је расположење било познато. Реис-ефендија је говорио да Русија нема шта да захтева за Србију, која је мирна и задовољна својом судбином. За пажљиве пак посматраче било је јасно да Порта неће до краја остати упорна. Очевидан доказ за то била је њена резерва односно српскога питања спрам Аустрије и Енглеске, спрам сила, дакле, које су јој се могле наћи у случају прекида односа с Русијом.[1022]

Пошто је најзад исцрпла свој арсенал изговора и одлагања, Порта је морала приступити српскоме питању. У конференцији, коју је имао 29 новембра, Строганов је поновио своје захтеве изнесене у ноти од 15 септембра и турски министри, најзад, обећају да ће му саопштити у што краћем року фермане издате Србима.[1023]

У конференцији од 6 декембра, где је била реч о накнади штете руским поданицима, Строганов је морао опет живо затражити да му се покажу акта које Порта сматра као доказ верног извршења осме тачке Букурешког Мира. Реис-ефендија је већ био припремио потребне документе. Пре него што ће их предати Строганову он је начелно оценио смисао саопштења тих аката од стране Портине, изјављујући да он то чини *из пријатељских обзира* (par un égard amical), „да би ово саопштење било чак *излишно*, кад не би било доказ Портинога пријатељског расположења спрам

[1021] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 нов. 1817. Строганов графу Неселроде. „Le Courban-Beyram et la naissance du sultan Suléiman sont des excuses légitimes que le Reis-effendi n'a pas manqué de faire valoir."

[1022] *Staatsarchiv,* 25 септ. и 25 окт. 1817. Штирмер Метерниху. У последњем писму Штирмер пише: „La tournure que prendront les conférences à ce sujet (тј. односно Србије) sera la pierre de touche des dispositions pacifiques mises toujours en avant par l'Empereur Alexandre, et de la répugnance que la Porte a plus ou moins d'en venir à des extrémités..."

[1023] *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 дек. 1817. Строганов графу Неселроде.

руског двора".[1024] Порта, дакле, није хтела да призна своју *дужносӣ* да покаже Русији погодбу утврђену са Србима и да је, по потреби, дискутује; она је тиме одрицала Русији право *инӣервенције* у српскоме питању.

Услед тога је Строганов живо протестовао против израза *„излишно,"* и изјавио је своје дивљење Реис-ефендији, што се тако изражава онде где је реч о верификовању извршења једног члана свечаног уговора. Најзад, Реис-ефендија, пошто је обичним бомбастим оријенталским стилом говорио о превеликој милости падишаховој, о олакшицама учињеним Србима, о њиховој садашњој срећи и задовољству, он преда Строганову два извода из фермана и Милошеву адресу благодарности султану, додавши, свечано, да су ти документи „неоспорни докази да су Срби задовољни својом судбином и да не остаје више ништа да се за њих учини!" [1025]

Посланик је обећао да ће прегледати те документе, али је одмах видео да Турци располажу врло слабим материјалом за своју одбрану и затражи да му се покаже „договор" учињен са Србима односно унутрашње земаљске управе и „гарантије" за њихову безбедност.[1026] Заиста осми члан Букурешког Уговора предвиђа врло важну обавезу за Порту, тј. да се она мора *сӣоразумеӣи* са српским народом о унутрашњој организацији земље; народу је признато право да изнесе своје жеље и да преговара. Наравно, Порта је била изиграла ову обавезу, и њени су се министри, на поланиково затраживање да му покажу „договор", повлачили иза Милошеве адресе благодарности, тврдећи да је српски народ задовољан, и да је то главно. Строганов обећа да ће им он дати доказа,

---

[1024] *Госуд. Арх. Моск.,* 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „Que dans cet état des choses cette communication aurait même été *superflue* si elle ne devait être un témoignage des dispositions amicales de la Porte pour la Cour de Russie."

[1025] Садржину саопштених фермана види у примедби 668.

[1026] *Госуд. Арх. Моск.,* 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „Où était le concert passé avec les Serviens conformément à l' article VIII? Où étaient les sûretés qui devaient servir de base à leur existence civile?.."

да је то тобожње задовољство резултат страха и насиља и да су српске тужбе против Турака допрле чак до престола рускога цара. Портиним министрима, збуњеним овом изјавом, остало је да сажаљавају што се њима мање верује него информацијама неколиких злобних индивидуа међу Србима![1027]

Ну све је ово било дипломатска чарка. Права битка имала је бити 15 декембра. За тај дан била је заказана конференција на којој Строганов изјави да жели расправљати само српско питање. Портини министри су се томе надали, били су спремни и приме радо поклаников захтев.

Строганов је одмах развио аргументе, које је и раније износио, доказујући право и дужност рускога двора да се увери да ли је VIII члан Букурешког Мира потпуно извршен, то јест право руске интервенције у српскоме питању. На језгровито и енергично Строгановљево тумачење, Реис-ефендија је одговорио дугачком историјом српскога устанка. Изложио је почетак и ток нереда у Србији, закључење Букурешког Мира, мисију Челеби-ефендије, српско одбијање погодаба уговора, како је Порта морала прибећи оружју, како су се Срби најзад покорили и притекли милосрђу султановом, који је примио њихово покајање и обасуо их олакшицама сразмерним њиховим страдањима, због њихових властитих погрешака; како је харач у Србији сведен на три гроша, намет мањи од минималног харача у осталим турским провинцијама, како је, најзад, Марашлија добио височајши ферман да очински чува те концесије и наредбу да се *усмено* договори с *кнезовима* Србије те да се на најправичнији и најкориснији начин по земљу уреди њена администрација. Све су те мере, завршивао је од прилике говорник, донеле жељени резултат: мир и благостање цветају у Србији, адреса благодарности послата султану најбољи је доказ Портиног старања да изврши тачно осму тачку Букурешког Мира.[1028]

[1027] *Staatsarchiv,* 24 дек. 1817. Штирмер Метерниху.

[1028] *Госуд. Арх. Моск.,* 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде.

Строганов је крстио ово излагање беспредметним и што је главно неповољним за Турке; оно би га само навело, рекао је даље, да одговара оптужбом за страшне ужасе, које је српски народ претрпео, али он то неће, прелази на главну ствар и задржава се на трима тачкама Реис-ефендијиног излагања.

Прво, упорност Срба и принудне мере, које је Порта била принуђена да предузме, могле би највише послужити да је правдају што је задоцнила да испуни осму тачку Букурешког Мира. Друго, тобожње задовољство српскога народа стоји у отвореној противречности с његовим жалбама, које се и сувише јако чују. Фермани садржавају, без сумње, доказ очинских намера султанових, али ти фермани треба да буду „*последица узајамног договора (une conséquence du concert mutuel)*," као што је предвиђено осмим чланом Букурешког Мира; овакви какви су ти фермани не могу никако да замене уговором прописани узајамни договор (ils ne pouvaient raisonnablement être presentés comme tenant lieu de *ce concert même)*. Најзад, што се тиче адресе благодарности, не узимајући у обзир што је тај акт могао бити изнуђен, она је у најбољем случају уверење доброг владања пашиног, односно Срба пак она доказује лабаво и привремено задовољство, које не почива ни на каквој темељитој основици за будућност. „Где су, питао је Строганов још једанпут, где су дакле ти докази о тачном испуњењу осме тачке Букурешког Уговора?!" Реис-ефендија очевидно је избегавао тежину питања, по њему адреса благодарности је искрена, султан особито мотри да београдски везир благо управља Србима, има чак и уходе око њега, Русија пак има право да пита да ли је уговор примењен и Порта је готова увек да јој дâ о томе доказ, као што је учинила данас својим уверавањима и актима које је Строганову саопштила![1029] Овом изјавом Турци су само у извесној мери признали руску интервенцију.

Видевши на своју велику досаду да се Турци крећу у овим ограниченим и тврдоглавим тврђењима,

---

[1029] *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Несселроде.

посланик узме осму тачку Букурешког Уговора[1030] и заустави се на речима „sûreté“ и „à régler de concert avec les Serviens,“ доказујући да тај „concert,“ „споразум“ или „договор,“ закључује у себи „transaction de gré à gré“ — „погодбу с обостраним пристанком,“ да фермани и адреса благодарности не могу да замене ову једино правилну основицу и, најзад, ако та основица још није постављена да је онда треба неодложно поставити.[1031]

Реис-ефендија је тврдио да се потреба формалне погодбе не налази ни у смислу ни у тексту уговора; да Порта није могла да пактира са својим поданицима, и да привилегије Архипелашких Острва, наведене и уговорене осмом тачком Букурешког Мира, немају такође за основицу никакву писмену трансакцију, већ су просто уступци, које је султаново милосрђе добровољно подарило.[1032]

Строганов је брзо прешао преко ове аргументације: што се тиче Портине одвратности да преговара са својим поданицима, о томе је требало да мисли при прављењу уговора; руски цар је опозвао своју војску из Србије и вратио Порти ову провинцију уговоривши свечано погодбе, које су за њу неразрешна обавеза. Затим се опет вратио на дискусију о смислу осме тачке Букурешког Мира и натерао је Портине делегате на живо и детаљно испитивање израза „sûreté“ и „régler de concert.“ Ну сви су напори и аргументи остали узалудни пред очевидном тврдоглавошћу његових противника. Најзад, изгубивши стрпљење,

---

[1030] Испореди: осми члан Букурешког Уговора и IV члан прелиминарија (Уляницкiй, *Матерiалы,* стр. 51—52) и Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I,* стр. 281, 294.

[1031] *Госуд. Арх. Моск.,* 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде. „...Et que ni les firmans ni la lettre qui m'avaient été communiqués ne pouvaient assurément tenir lieu de cette base régulière; que si elle n'avait point été posée elle était à faire et que c'était là le but invariable de notre discussion.“

[1032] *Ibid.,* „Le Reis-effendi réplique que la nécessité d'une transaction formelle ne découlait point ni du sens, ni de la lettre de l' article; que la Porte ne pouvait pactiser avec ses sujets et que les privilèges des îles de l'Archipel, cités et stipulés par cet article en faveur des Serviens n'avaient non plus pour base aucune espèce de transaction par écrit, mais seulement les concessions émanées de propre mouvement du sultan...“

Строганов енергично и опоро нападне сам систем преговарања турских министара, пребацујући им да бране најсамовољнија тумачења свечаних уговора, да је на ту тактику наишао при преговорима о делимитацији Дунава, при тумачењу чл. 75. трговачког уговора и најзад сад! Како се онда с њима може споразумети?! Шта су онда уговори?! Пошто Порта налази увек нова тумачења за Букурешки Мир, најбоље би било да објави, да она налази да је непотпун, и онда да га поново закључују!

Заплашени жестином тона и речима рускога посланика, Турци стану свечано изјављивати да су закључени уговори светиња за Порту, али остану при своме да је осма тачка Букурешког Мира верно испуњена.

Видевши да разлози не помажу и да се Турци очевидно извлаче, Строганов затражи да му се за 20-ти декембар одреди нова конференција на протокол „да би могао аутентично утврдити категорично одбијање Портиних делегата да признаду битан принцип, који је имао да послужи као основица за уређење осме тачке Букурешког Мира." Портини министри приме поснаников захтев, и тиме је завршена ова бурна конференција, која је трајала четири сахата.[1033]

И ако су Турци изговорили при крају неколико врло ласкавих речи за Строганова, он је био врло љут што преговори не напредују. „Нећу да умрем овде!" говорио је он после конференције Штирмеру. Жалио се на турске оријенталске манире за време преговарања: непрестано је дискусија прекидана церемонијалним поднашањем чибука од стране послуге! Портини министри примили су с великом хладнокрвношћу ова пребацивања. Поводом замерке о чибуцима рекао је Реисефендија Штирмеру: „Господин Строганов нема право да се жали што је конференција често прекидана церемонијом чибука. То су не само наши обичаји, већ нам чибук даје времена да размишљамо, нарочито приликом дугих дискусија!.."[1034]

1033 *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 дек. 1817. Строганов графу Неселроде.

1034 *Staatsarchiv*, 24 дек. 1817. Штирмер Метерниху.

Двадесетог декембра нова конференција. Готово увек исте личности: Строганов, Ф. Фонтон драгоман и Бутењев секретар с руске стране; Халил-ефендија, министар конференција, Ћаиб-ефендија, Реис-ефендија, Михаило Суцо драгоман, аметџи-ефендија и бејликчи-ефендија. Последња двојица држе протокол с турске стране; Бутењев држи протокол с руске стране.

Почетак конференције био је ново разочарање за Строганова. Турски делегати стали су да негирају Русији право *интервенције,* на што су у извесној мери били пристали у прошлој конференцији. Русија има само право, по њима, „да пита да ли је VIII члан Букурешког Мира примењен.“ „Право тражити рачун о испуњењу тога члана, одговорио је Строганов, садржи у себи право и тражити да се изврши, и према томе Порта је обавезна да VIII члан изврши и да поднесе доказе о томе“.[1035]

Опет узалуд. Портини делегати остају при своме да Русија нема право интервенције; да је Порта примила само члан уговора, само њега признаје и хоће само о њему да дискутује. Најзад, Строганов прекине ову дискусију и пређе на битно питање: да ли је осми члан испуњен? Реис-ефендија одговара да јесте. Строганов тражи доказ; Реис-ефендија наведе Милошеву адресу благодарности. Строганов тражи доказе да су основне диспозиције осмог члана извршене: *споразумну погодбу и гаранције безбедности обећане Србима (arrangement de concert et les sûretés promises aux Serviens).* Реис-ефендија је овде навео да у поменутом члану нема никаквог помена о *писменој* споразумној погодби: Порта је била наредила Марашлији да сврши све погодбе и потребна јемства безбедности, и он се договорио са српским старешинама (primats) о свима тачкама, као о правичном распореду дажбина, о смањивању харача и о народној администрацији у

1035 *Госуд. Арх. Моск.,* 20 дек. 1817. Извод из записника конференције.

земљи. Да су Срби тиме задовољни најбољи је доказ њихова благодарност...[1036]

За Строганова то су назови-докази, којима Порта хоће да изигра један свечани уговор и тражио је да она уреди ове предмете са Србима: 1. да учврсти данак; 2. да унутрашњу администрацију земље преда кнезу и старешинама у духу закона и обичаја народних; 3. да смањи гарнизоне према народној снази; 4. да прими једнога српског агента у Цариград; 5. да се одреди стална сума за издржавање београдског везира.

По Портиним министрима све је то било уређено, по уговору писмена погодба није предвиђена, и они одбијају да приме руске захтеве. Строганов тада предложи да се пошље у Србију нарочита комисија да се увери, да ли је осми члан тачно примењен. Реис-ефендија одбије и тај захтев: уговор не предвиђа никакву комисију.[1037]

Тако је прошла и ова конференција, од пуних пет часова, без икаквога резултата.

III

Никакви аргументи нису били у стању да произведу утисак на троме министре Портине, они нису имали ни храбрости, ни осећаја и горели су између страха од одговорности и Строгановљевих напада; за Портине министре било је главно сутрашњица, брига за положајем и на то се сводила и сва њихова мудрост и тактика у преговорима. Строганов је најзад и сам то увидео. Требало је Турке извести на прави пут, наравно што енергичнијим средствима. Тридесетог декембра посланик упути нову ноту о српскоме питању, у којој је побијао врло живо све аргументе Портиних делегата и тражио да се у нарочитоме хатишерифу разраде привилегије, које се имају подарити Србима. „Морао сам да говорим

1036 *Госуд. Арх. Моск.*, 20 дек. 1817. Извод из записника конференције.

1037 *Ibid.*

језиком истине, без штедње и без увијања," писао је Строганов графу Неселроде, говорећи о тону те ноте. Оно што је било главно у њој то је тактика посланикова да Портине министре лично компромитује, износећи њихова „увијања (subterfuges), која иду на то да поткопају основице мира". „Ова нота, по моме мишљењу, пише даље Строганов, била је неодложна потреба. Она треба да буде пресудна и за српско питање и за сва друга питања, имајући у виду данашњи положај чланова Дивана према своме суверену. Султан гледа да за будућност отклони од себе сваки преговор, тражећи да принуди своје министре да узму на себе одговорност за жртве које би се морале принети за дефинитивно уређење односа с Русијом. Портини министри пак боје се да приме ову страховиту одговорност, која би и сувише притискивала њихове главе и гледају да ишчупају од султана тачне наредбе, које би их ставиле изван сваке оптужбе. И ја сам себи ставио у задатак да прекинем овај чудновати конфликт, принудивши и једну и другу страну да се изјасне".[1038]

Заиста, као што је Строганов изнео резултате преговора своме министарству, Портини министри су то учинили према султану.[1039] У дипломатским круговима већ је била избила запетост између Порте и руског посланика у српском питању. Строганов је турске разлоге називао „софизмима", Порта је пак тврдила да Русија хоће од Србије да начини „руску провинцију," као што је случај с Влашком и Молдавијом, и гледала је да пробуди симпатије пријатељских сила.[1040] Строгановљевој пажњи није умакла ова Портина тежња; али у својој ревности он је видео ствари преувеличане. Њену упорност приписивао је страним утицајима, утицају Аустрије и Енглеске.[1041] И ако су

1038 *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 јан. 1818. Строганов графу Неселроде.

1039 *Staatsarchiv,* 10 јан. 1818. Штирмер Метерниху.

1040 *Ibid.*

1041 *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 јан. 1818. Строганов графу Неселроде вели да је Штирмер казао француском посланику „Que veut donc la Russie au sujet des Serviens?! Si le ministère ottoman venait à nous interpeler, je

ове две државе симпатично пратиле Портина напрезања да сè опрости руских захтева, њихови представници у Цариграду, Штирмер и Листон, нису директно подстицали Турке на отпор.[1042]

Порта је по своме обичају одуговлачила с одговором на последњу руску ноту. Смењивање великог везира и нереди међу јањичарима послужили су јој као згодан изговор.[1043] Најзад, на навалињивање рускога посланика, Порта му одговори нотом од 11 фебруара 1818.[1044] Исти аргументи као у конференцијама: за Порту српско питање не постоји!..

Строганов, и ако се могао надати овакоме одзиву, био је ипак изненађен. У таком стању ствари било је немогућно наставити преговоре. Ну за њега је било јасно и то да се Порта боји Русије и да ће попустити, чим чује буру над главом, и да с тим треба што пре почети, јер и страни министри и јавност и сам Диван чекају с нестрпљењем ход дебате о Србији и све ће се према томе управљати. Посланик је увек био уверен да аустријски и енглески посланик интригирају и да су умели доказати Порти да је Русија везана према другим силама извесним обавезама, које јој везују руке спрам Турске. Да се те интриге разбију и Порта изведе из заблуде, Строганов је тражио од свога министарства одлучно решење (ordres définitifs).[1045] Специјално односно Србије он је писао да јој

serais forcé de certifier que ce peuple est content et administré mieux qu'il ne l'a jamais été. L'Autriche peut constater ce fait tout aussi bien que la Russie, comme puissance également (!) limitrophe.

1042 Ови се детаљи виде у поверљивој преписци између Метерниха и Штирмера, која се чува у *Staatsarchiv-у*.

1043 *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 јан. 1818. Строганов графу Неселроде. — *Staatsarchiv*, 10 јан. 1818. Штирмер Метерниху јавља да је велики везир Мехмед-Реуф-паша смењен 5 јануара 1818. Он је заузимао тај положај од 31 марта 1815.

1044 *Госуд. Арх. Моск.*, Нота Портина Строганову од 19 ребијулахира 1233.

1045 *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 феб. 1818. Строганов графу Неселроде. „Le ministère ottoman s'étant enfin enhardi à nous donner une réponse ouvertement évasive et déclinatoire, ne sait encore s'il doit se féliciter de sa démarche, il l'a tentée parce qu'il est trop sûr des sentiments pacifiques de Sa Majesté l'Empereur, et croit qu'il aurait toujours le temps de revenir sur ce pas. Son grand but est de prolonger la négociation, notre grand intérêt est de nous y opposer maintenant.“

треба што пре помоћи. У Ужицу изродила се била распра између Срба и Турака који су сем десетка тражили од народа још и четвртину као читлук-сахибије. Милош је лепо ту ствар уредио у народну корист с Марашлијом,[1046] али је целу ствар врло преувеличано представио Строганову као „буну ужичких Турака.“ Држећи се Милошевог извештаја Строганов је пред министарством оштро осуђивао турске поступке и насиља у времену кад треба највише да мирују.[1047]

Од овога времена српско питање за читаве две године није дало повода никаквој специјалној дебати између Строганова и Порте, њихови односи ушли су у нарочиту фазу.

Руско министарство није одобравало агресиван метод преговарања свога представника у Цариграду. Као одговор на његово тражење енергичних упутстава после дебате о Србији министарство је наложило Строганову да не хита; да остане при једновременом расправљању свију спорних питања, и да их расправља начелно а не у детаљима.[1048] Очевидно, Русија је хтела да набаци на Порту сву одговорност за неуспех у преговорима. Ну на Строгановљев мемоар од месеца маја, у коме је он, по жељи своје владе, изложио тај нов модус преговарања, Порта одговори тек у септембру, да она неће да улази у то, јер је извршила све своје обавезе, и да Русија има да јој врати азијске тврђаве.[1049]

На овакво Портино држање цар Александар одговори једним неочекиваним актом. Трећег новембра он је упутио султану својеручно писмо, у коме је изнео своје жеље да одржи пријатељске односе с њим и изјављивао своје чуђење односно тешкоћа на које је наишао његов представник у преговорима.[1050] Истога дана, кад је предао писмо царево, Строганов

1046 *Држ. Арх.,* К. К., 18 јан. 1818. Ђорђе Поповић Милошу.

1047 *Госуд. Арх. Моск.,* 16-28 феб. 1818. Строганов графу Неселроде.

1048 *Госуд. Арх. Моск.,* 6 маја 1818. Неселроде Строганову.

1049 *Госуд. Арх. Моск.,* Одговор Портин од 26 септ. 1818.

1050 Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I,* стр. 296—297.

је предао и нов мемоар о свима спорним тачкама између Русије и Порте па и о Србији, тврдећи, у главном, да главни Портин захтев односно азијских градова не почива ни на каквој основи, да се на то Русија није обавезала, и да је он готов да о свима спорним питањима поново дискутује. Тек после скоро четири месеца, у половини априла 1819 године, султан је одговорио својеручним писмом, уз које је ишла и нота Портина. Садржина оба акта била је и сувише јасна. Порта остаје при своме: она има да прими азијске градове и извршила је све своје обавезе спрам Русије. У половини јула Строганов, по наредби из Петрограда, изјави Порти царево незадовољство с писмом султановим, стављајући у изглед нову представку своје владе. Ну Русија се није журила, и тако цела 1819 година и прва два месеца 1820 године прођу без дубљих дипломатских трења између Строганова и Порте.[1051]

1051 Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, стр. 294—299. С исправкама датума по документима у *Госуд. Арх. Моск.*

ГЛАВА XXII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ 1818 год.

I — Мисија Неџиб-ефендије у Београду (февр. 1818). — Мисија Гаврила Николајевића у Цариграду (марта 1818).

II — Милош одбија да изда нову адресу благодарности султану. — С. Љотић и Д. Јоксимовић, као депутати у Цариграду. — Строганов задовољан Милошевим држањем.

III — Радови на утврђењима у Србији. — Милошеве тужбе Строганову. — Строгановљеви савети Милошу односно турских намета.

IV — Мих. Герман у Цариграду (авг. 1818). — Строгановљев суд о Милошу и Герману. — Милошев страх од руске освете за Карађорђеву смрт. — Руски благослов. — Милошева изјава благодарности. — Наследно кнежевско достојанство пред Строгановом.

I

И ако Порта није попуштала руским захтевима она је помишљала непрестано на средства, којима би могла сузбити руску интервенцију. Најбољи јој се начин учинио опет изјава благодарности, тј. да Милош још једном свечано изјави задовољство с турском управом. За ову је намеру Портину Милош знао још у декембру 1817 године.[1052]

Та мисија тражења адресе била је поверена Неџиб-ефендији, београдском бина-емину, који је дошао у

[1052] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 31 јан. 1818. А. А. Пини Милошу.

Београд 18 фебруара 1818 године. И заиста одмах после овога Марашлија, помогнут бина-емином, затражи од Милоша нову адресу благодарности или да иде лично у Цариград. Садржина тога акта требала је да буде тако речита да Русија изгуби сваку могућност интервенције у српским пословима.[1053]

Ну Милош није хтео да понавља погрешку учињену 1817 године. Притешњен везиром, он је осетио неодложну потребу да дође у што ближи додир с руским послаником. Нису му били довољни савети које је добио од А. А. Пиниа и Мих. Германа из Букурешта, кад их је још у декембру известио о мисији Нециб-ефендијиној.[1054] С тога Милош отправи тајно у Цариград секретара Народне Канцеларије Гаврила Николајевића да потражи лично савете од посланика.

Николајевић је стигао у Цариград око 10-ог марта и одмах се обратио Строганову.[1055] На првом месту он је гледао да оправда Милоша за већ издату адресу, која је толико озлоједила посланика, уверавајући га да је тај акт био изнуђен кнезу и Совету — који у осталом није ни постојао — претњом и обманом.[1056]

Извештен од Г. Николајевића, у како се незгодном положају налази српски поглавар, Строганов се нађе у приличној забуни. Заиста није била мала опасност за посланика да се нађе пред новом адресом благодарности, у моменту затегнутих односа између њега и Порте због српскога питања. Он је признао најзад да је Милош у врло незгодном положају, и да му треба улити храброст и поверење у моћ руске заштите. Петнаестог марта Строганов му упути писмо у овоме смислу; у исто време он му објасни у принципу руско гледиште на српско питање: Русија, признавши

[1053] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 3 марта 1818. Милош А. А. Пиниу. — Исти Герману.

[1054] *Ibid.*, 31 јан. 1818. А. А. Пини Милошу. „...Надлежитъ вамъ всѣми мѣрами избѣгать выдачи турецкому правительству отъ имени народа и собственно од себя какихъ бы то ни было бумагъ...“ Ово је писмо Милош добио у Црнући 18 фебруара.

[1055] *Госуд. Арх. Моск.*, 15-27 септ. 1818. Строганов графу Неселроде.

[1056] *Госуд. Арх. Моск.*, Цариград, 12 март 1818. Гаврило Николајевић Строганову.

VIII тачком Букурешког Мира Порти право над Србијом, далеко је од тога да хоће српски народ да буни против ње, она неће да се ватра и метежи поново распале у земљи и да је изложе новим бедама. Император је правичан и милостив; пун саучешћа према једноверном и једноплеменом српском народу он је тврдо решен да употреби сва средства да му изради мир и благостање. То је програм руске политике односно Србије.[1057]

Односно Порте Строганов је тврдо уверавао Милоша да се нема чега бојати, да она неће смети ништа силом да ради, а најмање да ће јавно оружјем покушавати да лиши српски народ преимућстава која су му гарантована Букурешким Миром. Што пак преговори о српском питању нису свршени, Строганов је то пред Милошем приписивао његовој адреси благодарности за коју се Турци непрестано заклањају. „Они уверавају да су Срби мирни и срећни како им и предци нису били. А то је тачан израз вашег писма!“ Према томе ако Милош жели добра своме народу, оваква акта више да не потписује, у противном случају он ће бити виновник свију беда и угњетавања која буду снашла народ. Саветовао му је да у Цариград не долази, Порта нема начина да га на то натера. Уверен да ће му скоро доћи одлучна упутства да сврши српско питање и да ће Порта одмах капитулирати пред руским захтевима, Строганов је саветовао као тактику одлагање Портиних захтева под разним изговорима: на пример скупљањем кнезова на договор, тражењем од везира да се данак одреди одсеком, да се Турци више не досељавају у Србију итд.[1058]

II

Посланикови савети нису били узалуд. Милош је у њима нашао нов извор храбрости. Ускоро по повратку Г. Николајевића, о Ђурђевској Скупштини 1818, Марашлија поново затражи да му Милош с кнезовима

[1057] *Госуд. Арх. Моск.*, 15 март 1818. Строганов Милошу.
[1058] *Ibid.*

изда жељену адресу. Милош лично одговори везиру 11-ог маја, да ће врло радо потписати такав акт чим народ добије права која му је султан свечано нудио 1806, преко Петра Ичка, и који је он сам — Марашлија — обећао 1815 године.[1059]

Осамнаестог маја Милош је послао Ђ. Евангелидиса у Букурешт да однесе извештаје о овоме захтеву Михаилу Герману и А. Пиниу и писмо за Строганова. Ну већ 23 маја имао је нове муке с Портом. Тога дана стигне у Србију из Цариграда нарочити Портин чиновник, капиџи-баша, с налогом да испита „како се Срби находе и у каквом стању“ и да му о томе даду писмени акт. Порта је мислила да се Срби не смеју тужити.

Видевши Милош шта Порта хоће он је гледао да изигра захтев њенога изасланика. Како је било већ крајње време да пође измена српским депутатима у Цариграду Милосаву Трифуновићу и Христу Дукићу,[1060] јер су ови то непрестано тражили,[1061] Милош одговори капиџи-баши, да ће он по новим депутатима послати Порти и одговор на њена питања.[1062]

И заиста већ 25 маја Милош упути у Цариград Саву Љотића и Димитрија Јоксимовића. Они су понели и молбу народну султану врло растегљиве садржине, у главноме у њој се истиче одсуство свакога јемства за мир и благостање у Србији: Марашлија је добар старешина али је као човек смртан и ко зна шта може да настане после њега, исто је тако добар био Хаџи-Мустафа-паша, па су после његове смрти настала најгорчија искушења за народ. „Зато коленопреклоно припадамо и целујемо земљу под ногама вашима и молимо да се смилујете на подани вама Народ и сиротињу ову изгубљену и пострадавшу огњем и мечем

[1059] М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 615—616. 18 маја 1818. Милош Строганову. — *Госуд. Арх. Моск.*, 4 јун 1818. Букурешт. Герман Строганову.

[1060] Х. Дукић заменио је Милована Петровића 1817 године кад је однео прво благодарно писмо.

[1061] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 58. 23 мај 1818. Београд. Милош кнезовима Милосаву Трифуновићу и Ристи.

[1062] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 24 мај 1818. Београд. Милош А. А. Пиниу.

до саме голе душе, и молимо и просимо да нас обдарите вашом великом царском милостију и ону милост вашом величественом десницом изволите потвердити, и овај многострадални Народ совершено уверити да је вечно постављен у ваша отеческа недра, за коју ћемо милост и ми и наши потомци од рода в род благодарни и верни и послушни бити височајшему Двору Отоманскому и његовима наследницима".[1063] У исто време Милош је молио султана да пусти старе српске депутате да се врате „својим сиротињским кућама" и да ће Љотић и Јоксимовић наставити и даље „сиротињска прошенија давати и примати од пресветлога Девлета." Ничега одређенијег није било односно жеља народних.

Уочи поласка депутације Милош накнадно извести рускога генералног консула у Букурешту о овом новом препаду Портином, приложивши у исто време и садржину молбе султану. Милош се бојао да Порта при преговорима са Строгановом не покаже друго неко писмо с фалсификованом садржином.[1064]

Баш кад је Строганов добио прво извешће о Милошевом политичном држању о Ђурђевској Скупштини, С. Љотић и Д. Јоксимовић стигну у Цариград. Депутати су ишли преко Румелије, извештај посланику о томе ишао је преко Букурешта: отуда материјална немогућност да Строганов буде на време извештен о њиховој мисији, која је била изазвана изненадним доласком турског чиновника у Србију. Строганов је одмах довео у везу Ђурђевску Скупштину с овом депутацијом и закључак је био, да су депутати дошли у некој нарочитој мисији, и да Милош нешто крије. Моментано посланик се тешио тиме што су га његови агенти известили да су депутати дошли само да моле

1063 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 56, 57, 60. 23 мај 1818. Београд. „Милош Обреновић велики сербски кнез смедеревскога санџака" султану. Поновљено 17 јула 1818.

1064 *Држ. Арх.*, К. К., 191. 24 мај 1818. Београд. Милош А. А. Пиниу. „То покорњејше просимо Вас, Милостиви Государ, о свему овому довести до знања Јего Превосходитељства Господина Барона Строганова, на случај ако би Турки што више или другчије показивали, то да није вероjатно, но да би писмо наше у самом оригиналу од њих потребовали..."

да Марашлија и даље остане у Србији.[1065] После неколико дана кад су накнадно стигли извештаји из Букурешта о депутацији Строганов је видео колико су његови закључци били погрешни.

Све је било преувеличано у тим извештајима: Марашлија је тражио или нову адресу благодарности или да Милош иде лично у Цариград да се захвали султану за милост учињену народу, нуђен му је један домен, двеста педесет хиљада дуката за пут и ласкано му је на све могућне начине![1066]

И ако је све изгледало претерано и накићено, Строганов је морао одати хвалу Милошу за његово држање[1067] и препоручивао му је да у старању Русије за Србију црпе и даље храброст и мудрост за своје понашање спрам Порте, али да избегава крајности, јер би тиме могао да компромитује цео посао. Милош је био тражио од Строганова допуст да се изда отворено пред Портом за руског штићеника![1068]

Строганов је сад мирно посматрао како се Порта безуспешно довија и мучи да се опрости руске интервенције у српскоме питању. На Порти пак нису престајала саветовања. Кад су се смењени депутати спремали да напусте Цариград, драгоман Портин призвао их је к себи по вишој наредби, и дуго им излагао циљеве руске политике. Тек после те лекције пуштени су да иду у Србију. У главноме драгоман је тврдио

1065 *Госуд. Арх. Моск.,* 1-13 јул 1818. Строганов графу Неселроде.

1066 *Ibid.*

1067 *Ibid.* „Sans me fier entièrement aux assurances de Milosch, j'ai cru devoir donner des éloges à sa conduite ferme et adroite dans cette circonstance...“

1068 *Ibid.* — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 30 јун 1818. Букурешт. А. А-Пини Милошу: „...Нынѣшній поступокъ Вашъ, посредствомъ коего искусно уклонились Вы отъ всѣхъ сдѣланныхъ Вамъ Бѣлградскимъ Пашею притворныхъ предложеній, и оказали тѣмъ отечеству своему важную услугу, Господинъ Посланникъ не преминетъ засвидѣтельствовать Высочайшему Двору; но не менѣе того Вамъ отнюдь не должно ограждать себя явно передъ турецкими начальниками Всемилостивѣйшимъ Россійскаго Двора покровительствомъ... да бы тѣмъ не повредить собственной Вашей безопасности и самому дѣйствію покровительства неусыпно Сербіи оказываемаго, которое Єго Превосходительство ни минуты не теряетъ изъ виду, и конечно не пуститъ никакаго средства отъ него зависѣтъ могущаго къ приведенію въ дѣйствіе благотворныхъ намѣреній Єго Имп. Величества...“

да Русија хоће да начини од Србије нову Влашку и Молдавију и да је преда грамзљивости грчких породица из Фанара.[1069]

III

Неџиб-ефендија, не успевши у својој политичкој мисији односно адресе благодарности, предузме свој прави посао, утврђење Ћуприје. Радови који су се имали да изврше отпочели су у мају, грађењем шанца, магацина и касарне. Милош је ишао тамо лично да учини потребне припреме у материјалу и превозним средствима. У јуну стигли су нарочити царски неимари с ферманом за бина-емина да радовима дâ што веће размере, нарочито радовима за подизање моста и шанчева. Услед ове заповести Неџиб-ефендија затражи од Милоша грдан материјал у песку, кречу, палисадима, гредама, даскама и другој грађи разноврсне димензије, сем тога много радника и кола. Пројектовани послови били су тако велики да се и сам бина-емин нашао у чуду.[1070] И ако се све имало да плати, Милошу се није свидело што Турци утврђују Ћуприју, у толико пре што је једновремено с горњим захтевима стигао ферман да се оправља београдски шанац и да се праве топовске шајке на Дунаву.

Милош је одмах порадио код Марашлије да се одустане од тих радова, предложивши му да се одсеку две три хиљаде палисада за Београд колико да се „мајстори у послу нађу да не пада бина-емин у кривицу.“ „Пре једног сата био сам код везира, пише Ђ. Поповић Милошу, и разговарао сам се за палисаде, он ми баш из уста каже: несмем, Ђорђе, мајсторе вратити, него нека кнез Милош начини како најбоље зна за палисаде“.[1071] Ну с Турцима овакви послови нису тешко ишли, Милош је најзад успео да се оправ-

[1069] *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 јул 1818. Строганов графу Неселроде.

[1070] *Држ. Арх.*, К. К., 63. 10, 12, 13, 24 и 27 јуна 1818. Ћуприја. Неша Томић Милошу и Димитрију Ђорђевићу.

[1071] *Држ. Арх.*, К. К., 85. 19 јун 1818. Београд. Ђ. Поповић Милошу.

љање београдског шанца и грађење моста на Морави одложи, а да се други послови у Ћуприји лабаво наставе.

Међутим Милош се користио овом приликом да представи Строганову беде и невоље српскога народа, да би га пожурио да предузме преговоре о Србији. Он је представљао да народ трпи грдну штету и губитак у стоци због предузетих радова и тражио је савет шта да ради.[1072] Наравно није напоменуо да су свака служба и материјал плаћани по обичној цени. Тек две недеље доцније Милош достави Строганову да је везир на његову молбу попустио односно утврђења Београда и грађења моста на Морави.[1073]

Још на први извештај Строганов је похитао да Милошу да̂ савете, и у исто време затражи да му пошље копије Портиних фермана, на основу којих је везир тражио толики посао и материјал од народа.[1074] Примивши Милошеве тужбе посланик је био известио министарство у Петрограду о ванредним турским наметима у Србији; траженим ферманима хтео је те тужбе да поткрепи да би отуда добио што енергичније инструкције.[1075] Он је сумњао да је Порта без икакве награде учинила толики намет на народ, и услед тога је Милошу поставио и тачна питања односно накнаде, молећи га да увек описује „најверније и најтачније“ побуде за тужбу.[1076]

Ну док су ова упутства стигла у Србију, Строганов је добио накнадни извештај да је Марашлија пристао да се тешки послови, утврђење Београда и грађење моста на Морави, одложе, и посланик напусти план да улаже протест на Порти.

Поред свега тога што Милош није 1818 год. издао другу адресу благодарности, што се свима начинима извлачио да Порти не помогне бесплатно при радовима на утврђењима, односи између њега и везира

[1072] *Држ. Арх.,* К. К., 191. 30 јун 1818. Милош А. А. Пинију.
[1073] *Id.,* 17 јул 1818. Исти истоме.
[1074] *Id.,* 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу.
[1075] *Госуд. Арх. Моск.,* 1-13 авг. 1818. Строганов графу Неселроде.
[1076] *Држ. Арх.,* К. К., 191. 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу.

били су врло пријатељски, и везир се показивао врло наклоњен Милошу. Марашлија је поново примио од народних старешина акт, којим га моле да поради у Цариграду да се Милошу да̂ наследно кнежевско достојанство.[1077] Оно што Порта тад није добила, она није губила наду да ће једног дана добити, по њеној заповести Марашлија је имао само да попушта и да се политично влада према Србима.

IV

У то време Милош је учинио један акт до кога је Строганову било много стало. Он је најзад увидео потребу да посланику достави све фермане, које је Србија добила крајем 1815 и почетком 1816 године, и друга акта која су се односила на српско питање тј. на преговоре, које су српски депутати водили с Портом, пре пропасти 1813 године и погодбе Ичковога Мира, које је Марашлија обећавао на Морави 1815 године.[1078] Ту није било речи више о некаквој уображеној конвенцији потписаној између Милоша и Марашлије, као што је раније Герман тврдио да такав акт постоји.

Та је акта у половини јула Милош послао А. А. Пиниу у Букурешт а овај их преко Мих. Германа пошље Строганову у Цариград.[1079]

[1077] *Држ. Арх.,* К. К., 196, fol. 61. 24 авг. 1818. Народне старешине Марашлији.

[1078] *Госуд. Арх. Моск.*, 24 септ. 1817. Строганов понавља Милошу своје захтеве да му се пошљу копије од осам фермана. — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 6 окт. и 14 нов. 1817. А. А. Пини Милошу о истоме предмету. — *Ibid.,* 31 јан. 1818. А. А. Пини јавља Милошу да извод из осам фермана, у осам тачака, извод који је послао, није довољан посланику. — *Ibid.*, 3 марта Милош А. А. Пиниу и Герману јавља да нема способна човека, који би могао да их препише у целини; Турчину тај посао не сме да повери да се Турци не би досетили односима између Русије и Срба. — *Ibid.,* 30 јуна 1818. А. А. Пини тражи опет фермане из 1815 год., сем тога Ичков Мир и преговоре Срба с Турцима 1813 год. — *Госуд. Арх. Моск.,* 7 јул 1818. Букурешт. Герман Строганову шаље писмо Стевана Живковића о садржини Ичкова Мира. — *Држ. Арх.,* К. К., 191. 17 јул 1818. Милош А. А. Пиниу шаље сва акта која му је горе под 30 јуном тражио. Фермане шаље у оригиналу и говори о погодбама мира с Марашлијом 1815 год. (Испор. примедбу 545). Моли да му се фермани по употреби врате.

[1079] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 15 авг. 1818. А. А. Пини Милошу јавља да је Герман отишао у Цариград „для личнаго доставленія Господину Посланнику присланныхъ Вами семи подлинныхъ фирмановъ Порты для Сербіи данныхъ.“

Овај пут Мих. Германа био је врло велика добит за Милоша не само што је посланик једном добио аутентичне документе тако потребне за оријентацију у српскоме питању, него што је тим поводом Милошу скинута једна велика брига односно смрти Карађорђеве.

Разговарајући с Михаилом Германом Строганов је запазио, на своје велико дивљење, да овај човек и дипломата српски, коме су поверени послови народни, не зна садржину донесених фермана! За Строганова је то очити доказ равнодушности и немарности српских поглаварâ спрам народних послова. „Вероватно, писао је Строганов графу Неселроде, да их и сам Милош није довољно проучио, имајући у виду да тим ферманима његово достојанство није загарантовано и да ниједан не говори о ексистенцији врховнога поглавара и ако је споменут савет кнезова“.[1080]

У разговору Герман је нарочито тражио од посланика савет како се кнезу ваља владати с Турцима, а то је било у време кад је Милош одбио да дâ по други пут адресу благодарности и кад је радио да се одложе радови у Ћуприји и на Дунаву код Београда. Да би побудио Строганова да се што пре заузме за српске послове, он му је говорио и о деликатном Милошевом положају спрам народа, тј. како су народу досадила његова обећавања и како почиње да верује да му је поглавар одан Турцима. Наравно, Герман је, не знајући посланиково предуверење о Милошеву карактеру, сасвим промашио свој циљ и постигао је ефекат противан оном који је очекивао. Место да сматра то за клевету, иначе трезвени Строганов, овако је резонирао: народ верује да је Милош одан Турцима, а Милош је као човек готов на све, дакле оптужба је вероватна. У осталом то га народно мишљење није зачуђавало, он је однекуда добио извештај и веровао

[1080] *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Неселроде. „Il est probable que Milosch lui-même n'en avait pas trop pris connaissance vu que sa propre dignité n'est nullement garantie par ces firmans, et qu'aucun ne parle de l'existence d'un chef suprême quoique il y soit faite mention du conseil des knèss.“ Под „conseil des knèss“ овде ваља разумети Народну Канцеларију у Београду.

да је српски поглавар због Карађорђеве смрти постао предмет мржње великог дѣла народа.[1081] Кад је реч о Милошу Строганов све прима. Последњи извештај није био најневероватнији, било их је и горих. По једном таквом извештају Милош је толико омрзнут да се ставио под пашино окриље да живи у београдској тврђави и то све због смрти Карађорђеве. Чак Милош преговара с Аустријом и крајем јуна био је у Земуну![1082] Чудновато је, у опште, да је Строганов, после оваких извештаја, одржавао везу с тако сумњивим човеком. По свој прилици он је тим извештајима веровао много мање него што изгледа према његовој преписци, али их је радо достављао министарству.

Ну у разговору са српским агентом Строганов је назрео још нешто: учинило му се да Милош сумња у Русију да једнога дана на њему не освети смрт Карађорђеву![1083]

Наравно Строганов је задржао све рђаве рефлексије о Милошу за себе. Герману је пак говорио с врло много такта и гледао је, на сваки начин, да разбије сумњу Милошеву односно нерасположења Русије, јер би га иначе могао удаљити од ње, што би била велика штета за српске послове.[1084]

У писменим инструкцијама, које је Строганов предао Герману да их носи у Србију, Милош је могао наћи своје потпуно спокојство. У њима је посланик хвалио његово држање и такт којим је знао да

1081 *Госуд. Арх. Моск.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Неселроде. „Le député Hermann devait surtout me consulter sur la conduite à tenir dans les conjonctures présentes et me confier la position délicate où le mécontentement général des Serviens à placé Milosch. On croit ce chef dévoué à la Porte et sa lâcheté rend l'accusation vraisemblable; d'ailleurs le supplice de Tzerni-Georges l'a rendu un objet de haine pour une grande partie de la nation."

1082 *Id.*, 1-13 авг. 1818. Строганов графу Неселроде. „Il est évident que Milosch se trouve accablé par la position où l'ont placé sa lâcheté et la haine que ses compatriotes lui portent depuis la mort de Tzerni-Georges."

1083 *Id.*, 2-14 септ. 1818. Строганов графу Неселроде. „J'ai cru découvrir aussi dans les discours et les réticences de Hermann que cette catastrophe avait inspiré à Milosch la crainte secrète de voir, tôt ou tard, la Russie venger sur lui la mort de son prédécesseur."

1084 *Ibid.*

одложи пашине захтеве односно тражења кулука за утврђење Београда и подизање моста на Морави и давао му је савете за будућност.

Строганов је још био нарочито наредио руском генералном консулу у Букурешту да и он понови Милошу све оно што је казано и поручено по Герману. Извршујући овај задатак, А. А. Пини саветовао је Милошу као и посланик да буде покоран Порти и да јој одаје достојно поштовање, да буде чврст и стрпљив у своме садашњем положају, и да цео свој рад тако управи како би послужио успеху благотворних намера рускога двора, намера које иду на то да се постави чврст темељ благостања Србијиног. Наравно Русија тражи да Срби буду покорни али и да не трпе никакве терете и угњетавања: ако би везир чинио неоправдане намете као летос, Милош да о томе затражи тачне заповести и да их са свечаном тужбом преко депутата достави Порти. Такав поступак његов наћи ће увек одобрење код рускога двора. „Карађорђева смрт, наставља А. А. Пини, не треба ни мало да вам улева страх од освете, јер је он, отишавши самовољно из Русије, противно вољи Господара Императора, учинио себе недостојним његове милости, и Русија, дајући вам своје благодетно покровитељство, никада није мислила нити ће мислити на освету за њега. Предавши се благостању свога народа, ви ћете несумњиво придобити пуно права на благонаклоност Његовога Имп. Величанства“.[1085] Ове поруке посланикове учиниле су најбољи утисак на Милоша; он се осећао очевидно разгаљен, нарочито односно смрти Карађорђеве, и отворено је то исповедао. „Ја, одговарао је Милош руском консулу у Букурешту, примам, са особитом радости у своме срцу, одобрење неких мојих поступака и препокорно приносим благодарност, што

[1085] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 9 септ. 1818. А. А. Пини Милошу. „Смерть Георгія Черного ни мало не должна угрожать Вамъ опасностію отмщенія; ибо онъ предпринявъ самовольную отлучку изъ Россіи въ противность Воли Государя Императора, сдѣлался недостойнымъ Єго милостей, и Россія оказывая Вамъ благодѣтельное свое покровительство никогда не мыслили и не будетъ мыслить объ отмщеніи за него. Предаваясь благосостоянію народа своего, Вы несомнѣнно пріобрѣтете надежныя права на благосклонность Єго Имп. Величества.“

се наша Покровитељица Русија није умешала и што се неће мешати (неприняла и никогда неприметь участия) у овај последњи догађај који се десио с несретним и по услугама указаним Србији, боље судбине достојним нашим вождом Ђорђем Петровићем Црним, који је, бежањем из Бесарабије, нарушио вољу Господара Императора и превременим побуњивањем народа хтео да упропасти нашу отаџбину. Сад у Србији, нека је хвала Свевишњему, влада мир и слога!" [1086]

Милош је одмах постао и поверљивији према посланику. Још новембра прошле године он се прогласио наследним кнезом и до овога времена о томе није ништа јавио Строганову. Посланик видевши да у ферману, у коме се говори о „Савету Старешина," нема ни речи о врховном старешини народа, питао је Милоша на каквој основи паша општи с њим и признаје га кнезом Србије?[1087] Тек овом приликом Милош први пут говори пред Русијом о своме наследном кнежевском достојанству.

Што у ферману, у коме је реч о Савету Старешина, нема ништа о врховном вожду, Милош је то приписивао својој вољи, тврдећи да је он у тешком времену, кад су фермани тражени, презрео своје властите користи и старао се само о народу, и тако је измолио од Порте само ферман којим се утврђује савет народних старешина. „Избор, пак, врховнога вожда, ја сам оставио на вољу (благопроизволенію) народу, који ме је потом изабрао за таквога и потврдио дипломом." За боље уверење Милош приложи и саму диплому, тј. акт народних старешина од 6-ог новембра 1817 године.[1088]

У исто време Милош је приложио и копију писма народних старешина Марашлији од 24 авг. 1818, којим

[1086] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 5 окт. 1818. Крагујевац. Милош А. А. Пинну.

[1087] *Id.*, 9 септ. 1818. А. А. Пини Милошу: „Отъ чего въ фирманѣ, утверждающемъ оный Совѣтъ Старѣйшинъ выбираемыхъ по уѣздамъ, не упоминается ни слова о верховномъ Вождѣ Сербскомъ, и на какомъ основаніи Паша сносится съ Вождемъ и признаетъ его въ семъ званіи?" Под Саветом Старешина треба подразумевати *Народну Канцеларију*.

[1088] *Id.*, 5 окт. 1818. Крагујевац. Милош А. А. Пинну.

се он моли за посредовање да Порта потврди Милоша наследним кнезом.[1089] Тако је Милош обилазним путем посветио Русију у једно питање, које му је заиста било незгодно директно покретати, и напоменуо јој да се и њега сети. Строганов је знао да нити ће Порта пристати на наследно кнежевско достојанство, нити да Русија има право да се за то заузима. Милошев захтев сматрао је као утопију и просто је тај корак примио к знању и пожелео молиоцу успеха, уверавајући га да Русија нема никакво право по уговорима да се заузима за један такав захтев. Без тога права заузимати се значило би, по мишљењу посланикову, осумњичити код Порте Милошеву верност и упропастити све његове наде.[1090]

[1089] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 5 окт. 1818. Милош А. А. Пини.

[1090] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 4 јан. 1819. А. А. Пини Милошу: „Что же принадлежитъ до просимаго Вами потвержденія Васъ по общему желанію народа въ званіи Верховнаго князя Сербіи, то естьли требованіе сіе имѣетъ цѣлію наслѣдственное достоинство, и о томъ подано уже отъ Васъ прошеніе Султану, въ такомъ случаѣ Господинъ Посланникъ ограничиваетъ себя пріятнымъ удовольствіемъ, которое имѣть будетъ освѣдомясь обо всѣхъ благополучныхъ обстоятельствахъ случиться Вамъ могущихъ, тѣмъ еще болѣе естьли оныя сопровождаемы будутъ всегдашнимъ попеченіемъ и приверженностію Вашей къ Отечеству.“ — *Госуд. Арх. Моск.*, 1-13 феб. 1819. Строганов графу Неселроде. „Je me suis donc borné à répondre: qu'il ne doit pas suspecter la participation sincère de la Russie en tout ce qui le concerne, mais qu'en pareil cas mon secours suffirait pour détruire entièrement ses espérances. Aucune stipulation ne nous donne le droit de nous immiscer dans cette affaire, il me paraissait prudent de paraître même ignorer son dessein, afin de ne pas attirer sur lui les soupçons et l'animosité de la Porte.“

ГЛАВА XXIII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ 1819 И ПОЧЕТКОМ 1820 ГОД.

I — Ахенски Конгрес и узнемиреност у Србији. — Портине припреме у Србији. — Поcланикова упутства Милошу.

II — Наследно кнежевско достојанство и Портини захтеви (окт.-нов. 1818). — Строгановљев страх од турске преваре и Милошева егоизма. — Строгановљева упутства и „комплименти" Милошу (1 дек. 1819). — Строганов тражи упутства од министарства односно кнежевског достојанства.

III — Милош о своме патриотизму (јан. 1820). — Милошеви захтеви од Марашлије односно народних права (поч. марта 1820). — Марашлија саветује пут у Цариград. — Милош опрема депутацију Порти (апр. 1820).

I

Пошто је поновио своју молбу за наследно кнежевско достојанство и упознао Русију с овом својом жељом, Милош је провео целу 1819 годину у очекивању одговора од Порте, обраћајући у исто време пажњу Русијину на себе, само да би што боље познао докле иде њено заузимање и чему се има надати с те стране.

Пре отварања конгреса у Ахену, који је држан у јесен 1818 год., веровало се да ће се на њему расправљати и руско-турски односи. То је било нетачно, али се ипак после конгреса разнесе глас да су Русији остављене одрешене руке да уреди како зна односе с Портом. Кретања турске војске око Србије, која су неверно и преувеличано достављана Милошу,

учинила су те је он поклањао извесно поверење овим гласовима. Михаило Герман похита одмах да се, за рачун кнежев, обавести од Строганова, колико у свему томе има истине.[1091]

Одговором послаником Милош је био потпуно умирен. Ахенски Конгрес, по Строгановљевом писму Герману, занимао се само утврђењем мира у хришћанским државама а не руско-турским односима, који остају савршено на основици Букурешког Уговора; Милош се нема чега бојати, о српском питању има да се дискутује на основу осме тачке тога уговора. „Турска влада и не помишља да прекида с Русијом добре односе; а тај би прекид морао одмах настати чим би оружаном руком упала у Србију".[1092]

Сад је Милош могао мирно посматрати Портине војне припреме, које су га у последње време јако узнемиривале.[1093] Ово му је спокојство било у толико потребније, што је Марашлија, по заповести из Цариграда, још рано у јануару 1819, почео наваљивати да се радови за утврђивање српских тврђава живо предузму. Милош се није хтео одмах одазвати овоме позиву, изговарајући се изнуреношћу стоке, која се за тако тешке послове може употребити тек крајем априла док трава нарасте за њену исхрану.[1094] Најзад, кад је и то време дошло, он стане довлачити тражени материјал за грађење моста на Морави код Ћуприје. До 7 маја било је довезено на двадесет хиљада кола материјала, сем тога резервисано је било две стотине кола из Србије, и на 80 их је дошло из Румелије, да сваки дан, до првог новембра, врше тај посао. У исто време, Милош је, на везиров захтев, наредио да се београдски, шабачки, ужички и смедеревски град снабдеју са по сто хиљада ока кукуруза, и дао је велику количину прућа и палисада за утврђење Београда.[1095] Све је то било плаћено по пра-

---

1091 *Госуд. Арх. Моск.*, 5 јан. 1819. Букурешт. Герман Строганову.

1092 *Госуд. Арх. Моск.*, 1 фебр. 1819. Строганов Герману. — *Држ. Арх.*, 20 феб. 1819. Герман Милошу. — Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 138.

1093 *Држ. Арх.*, К. К., 85. 20 феб. 1819. Београд. Дим. Ђорђевић Милошу.

1094 *Држ. Арх.*, К. К., 191. 28 јан. и 13 марта 1819. Милош А. А. Пинну.

1095 *Id.*, 7 маја 1819. Милош А. А. Пинну.

вичној цени; Милош није хтео ништа бесплатно да учини, изговарајући се разним начинима; Срби су надничили ако су хтели, недостатак у радној снази Турци су попуњали радницима из Румелије.[1096]

Ну у половини године учестају гласови йспрêка да ће доћи до рата између Аустрије и Порте и Милош се поново узнемири.[1097] Заиста у целој Турској продужене су живо ратне припреме; у Србији исто тако. Турци су, истина, седели мирно, али су се показивали необично ратоборни; ерлије и спахије ревносно су помагале при оправљању Београда, што им је, у осталом, била дужност; са задовољством су гледали ноћу у репату звезду, сматрајући је као срећан знак. „Турци у репату звезду гледе и браду гладе да ће у Беч отићи!“ Буле по Београду говориле су да ће по бајраму Марашлија, кога су називале братом Милошевим, отићи и да ће други везир доћи.[1098]

Према извештајима Милошевим о турским припремама у Србији и о гласовима који се проносе, А. А. Пини и Мих. Герман похитају да поново известе посланика у Цариграду о опасностима које прете српскоме народу. Одговарајући на те рапорте Строганов је употребио најенергичнији тон да растера Милошеву зебњу односно евентуалнога турског напада и да му улије веру у искреност и свемоћност руске заштите. У зебњи Милошевој од Турака Строганов је видео „благородну ревност“ према отаџбини, али је ту зебњу назвао беспредметном. Кад би каква опасност грозила Србији, он би био први, који би то приметио. „Турска влада не би могла да сакрије од мене своје намере, и ја бих сâм похитао да известим Србе о најмањем покушају, кад би га било. Русија би узела као јавно нарушавање мира свако насиље које би им се учинило. Султан и његови министри то врло

[1096] *Држ. Арх.,* К. К., 191. Мај-јун. Више писама Милошевих А. А. Пинију. — *Id.*, 85. Више писама кнезова Народне Канцеларије Милошу о радовима у Београду.

[1097] *Држ. Арх.,* К. К., 85.

[1098] *Id.*, 10 јул 1819. Београд. Гаврило Николајевић Милошу.

добро знају те се клоне и саме сенке таквога покушаја.“ Турска се боји да не раздражи рускога цара, јер зна да би тада био крај његовој великодушној стрпљивости. Ну ако би Турци стали слати војне одреде у Србију да градове поткрепе, Строганов је саветовао Милошу да одмах уложи протест код београдског везира, да затим пошље нарочиту депутацију у Цариград да се жали султану, и да о свему томе извести њега. Тада ће Милош имати прилику да види „да ли ће Русија допустити да се газе права српскога народа, и хоће ли предузети све мере за повраћај његовога спокојства.“ Једном речи руска мисија у Цариграду је поуздана заштита и будна стража српских интереса.[1099]

Ну док је ово писмо преко Букурешта дошло у Србију, Милош добије извештај из Цариграда да Порта хоће да га лиши живота.[1100] Милош и сам није веровао у ову доставу, али нестрпљив он је саопшти Строганову, и том приликом понови, очевидно претерујући, своју зебњу односно турских припрема (20 августа).[1101]

[1099] *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 37. 13 авг. 1819. Букурешт. Михаило Герман Милошу. — *Id.*, 191, fol. 70. 13 авг. 1819. А. А. Пини Милошу. Обојица објашњавају Милошу садржину писма посланикова од 2 августа. „Что принадлежитъ до военныхъ приготовленій происходящихъ въ Сербіи: то Россія взираетъ на оныя спокойнымъ окомъ, не желая помѣшать симъ предпріятіямъ да бы неповредить собственнымъ своимъ намѣреніямъ, и Ви недолжны опасаться нападенія Турковъ, ибо насильство сіе не можетъ входить въ нынѣшній ихъ планъ. Вамъ надлежитъ въ семъ случаѣ совершенно положиться на бдѣніе Россійской Миссіи и быть увѣреннымъ что оная никогда неупуститъ изъ виду интересовъ до выгодъ Сербіи относящихся.... Въ случаѣ какаго либо состороны Турковъ нападенія, первымъ поступкомъ Вашимъ должно быть самопоспѣшнѣйшее увѣдомленіе меня или непосредственно Господина Посланника обовсемъ могущемъ произойти въ Сербіи, подкрепляя сношенія ваши во всякомъ случаѣ ясными и основательными такаго рода доказательствами, кои можно бы было предъявить, а потомъ протестовать предъ Пашею противъ могущихъ случиться насилій угрожающихъ нещастными послѣдствіями, а на конецъ немедля нимало отправить отъ себя Депутацію къ Султану для представленія ему о желаніи и отчаяніи всея области. Вы увидите тогда имѣетъ ли въ самомъ дѣлѣ Россія искренное намѣреніе покровительствовать Сербіи; но таковаго случая полагать въ нынѣшныхъ обстоятельствахъ недолжно, ибо естьли бы воспослѣдовали какія либо важнія перемѣны то Россійское Начальство непремпнетъ въ свое время о томъ Васъ предъупредить...“ — Н. Попов, *Србија и Русија*, I, 138.

[1100] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 авг. 1819.

[1101] *Госуд. Арх. Моск.*, 20 авг. 1819. Милош Строганову.

Строганов је тада, одговарајући непосредно њему, поновио укратко оно што је 2-ог августа писао Мих. Герману и А. А. Пиниу односно турских припрема, што је већ тада било саопштено Милошу. „Нека Турци утврђују обалу Дунава, уговори им на то не споре право; Русију не плаше ни најмање те припреме и нека Срби исто тако равнодушно на њих гледају, наравно под том погодбом да народ не подноси никакве намете и рад. У противном случају поновите ваша настојавања код београдског паше с истом чврстином какву сте недавно показали.“ Овде је Строганов правио алузију на Милошеву умешност, којом је у прошлој години одложио радове у Ћуприји и Београду, и којом је недавно натерао Порту да пристојно плати рад који је тражила од народа. „Не може вам се, милостиви господару, дати бољи пример но што је ваше владање, које је у овој години донело толике олакшице Србима. Његово Царско Величанство с нарочитим задовољством дознаће о томе. Оно је најбоље јемство да ће благородна и неустрашива ваша усиљавања получити свагда жељени успех и да се Порта пре свега боји да не изазове ваше јавне тужбе“.[1102]

Гласовима о намерама против кнежева живота Строганов није приписивао никакву важност. „Жеља да се тиме добију од вас велики дарови, да се добије ваше поверење, да се сеје празан страх и мути спокојство Србије, ту је, по моме мишљењу, њихов извор. Турци никако неће употребити против вас јавно насиље, од мучког убиства чува вас стража и околина“.[1103]

II

Док је Милош овако мотрио на Турке и њихове припреме, достављао их Русији и изјављивао своју зебњу од њих, он је пажљиво ослушкивао какав ће одговор доћи из Цариграда на молбу односно наслед-

---

[1102] *Држ. Арх.*, К. К., 192. fol. 1. 16 септембра 1819. Строганов Милошу.

[1103] *Ibid.*

нога кнежевског достојанства, коју су Марашлији предале народне старешине у августу 1818 године. Ну одговора није било. За свога бављења у Београду, од 18 до 28 јануара, Милош је опоменуо везира усмено на тај акт и овај је тим поводом упутио нарочитог курира у Цариград.[1104] Али опет без успеха. Порта се свему чинила невешта.[1105]

Марашлији се чинило да нема смисла да понавља више ову молбу, на коју се Порта не обазире. „Доста је то од моје стране, тешио је он Милоша, што сам ја, односно Србије, добар пример дао другим везирима, како треба да се владају, и преко овога нијадан не сме у будуће другчије владати се, јер би онда Срби имали право протестирати и позвати се на моју управу“.[1106]

Ну Милош, поред свих ових неуспеха, није хтео да напусти свој план. Седмога октобра родио му се син Милан, и он удвоји кораке за наслеђе.

О Митровској Скупштини старешина̂, која је држана од 26 октобра до 4 новембра ради располагања данка, он је, по свршеном послу, лично запитао Марашлију: какав је одговор дала Порта на народну молбу предату 1818 године односно наследнога кнежевског достојанства? Паша, пошто је удаљио све присутне, одговори овако: „Дивану је повољно садашње твоје и народно владање. Услуге, као што су ваше, ретко је ко учинио нашој влади, оне заслужују награду и уважење Портино, само ваша привржености Русији не дозвољава султану да их награди. Да сте привржени Русији сведочи пребивање вашег депутата Германа у Букурешту при руском

1104 *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 43. 28 јан. 1819. Милош А. А. Пинну.

1105 *Држ. Арх.*, К. К., 85. 5, 6 и 12 феб. 1819. Ђ. Поповић Милошу. У последњем писму Ђ. Поповић вели да му је Марашлијин ћехаја казивао да је везир писао своме капућехаји у Цариград да представи Порти све Милошеве услуге царству и „проси везир да Девлет милост своју покаже и да вас ферманом једним коџа-кнезом наименује и у истом ферману заслуге ваше Девлет да призна.“ Тринаестог марта исти јавља да је татарин донео извештај везирова капућехаје „да су прошеније његово [капућехајино] и народно за ферман вашега кнежества у Диван дата и скорим временом одговор очекују...“

1106 *Id.*, 21 мај 1819. Ђорђе Поповић Милошу.

генералном консулу... Ну ако се ви одрекнете свакога политичког сношаја с Аустријом, Енглеском, Русијом, Француском и са сваком страном државом, ако положите заклетву верности нашем господару да ћете за време војне Портине с којом било државом остати верни и привржени њему, и ако вашег изасланика, који је јавно познат у Букурешту под именом српскога консула, удаљите од те дужности, и све то писмено Девлету, по нарочитом посланику, предате, онда вас ја, именом Великог Девлета, уверавам да ћете добити све што желите, у противном случају нема наде да ће вам жеље бити испуњене!“[1107] Везир је тражио да му Милош до краја декембра дâ одговор и живо је доказивао искреност Портиних понуда, које су баш тих дана стигле из Цариграда. Наравно, главно је било овде захтев да се Срби одрекну Русије, коју је Марашлија из политике ставио тек на треће место.

Пред оваким понудама, и желећи да једном буде начисто, Милош се реши да пошље нарочиту депутацију од српских старешина у Цариград, да затражи од Порте наследно кнежевско достојанство и права народу. Михаило Герман у томе случају имао је да напусти Букурешт и да буде у Цариграду тајни посредник између нове депутације и старе, која је тамо беспослено животарила, и између обеју депутација и рускога посланства. Све ово Милош саопшти 6 новембра Строганову, тражећи његово одобрење и мишљење.

Док је још чекан послаников одговор, везир затражи поново заклетву верности и да се Михаило Герман удаљи из Букурешта, ако се хоће да се српски послови повољно сврше. Како је Милош Германово бављење у Букурешту правдао као меру против српских емиграната у Влашкој и Бесарабији, Марашлија је допуштао да се други неко на то место постави.[1108]

[1107] *Госуд. Арх. Моск.*, 6 нов. 1819. Београд. Милош Строганову. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 80. Под истим датумом Милош А. А. Пиниу.

[1108] *Госуд. Арх. Моск.*, 29 нов. 1819. Крагујевац. Милош Строганову.— *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 84. 29 нов. 1819. Милош А. А. Пиниу.

Да би задовољио Порту Милош пошље у Букурешт Хаџи-Николу Брзака да привремено отправља Германове дужности, док друго лице не постави на то место.[1109]

Пре него што ће добити Милошево писмо, од 6 новембра, Строганов дозна да је нарочити татарин долазио из Београда од Марашлије и тражио одговор односно наследнога кнежевског достојанства; њему је још достављено да је одговор био негативан, али и да Милош не губи наду и да ће покушати неким другим путовима да дође до циља. Посланик није ни најмање био изменио своје рђаво мишљење о српскоме поглавару, поред свих ласкавих писама која му је упутио за последњу годину дана, и мислио је да је овај на прагу да падне у Портине замке. Међутим по Строганову Милош је сувише заслепљен и тврдоглав да би се могло на њега утицати.[1110] Напротив тê би га представке завадиле с Русијом: он би поверовао да руска влада ради против њега на Дивану. У целој радњи Милошевој посланик је гледао утицај аустријских агената, којима се тобоже окружио српски поглавар, и био је уверен да Аустрија тим начином хоће или да га упропасти или придобије за себе. У тој недоумици шта да ради, ако Милош понови своје покушаје, Строганов је затражио да му министарство пошље детаљна упутства.[1111]

Ускоро затим стигне кнежев извештај од 6 новембра да је Порта тражила да се одрекне руске заштите, и да он намерава да пошље депутацију у Цариград да ради за наследно кнежевско достојанство. Строганов се тада још више узнемири и ода се најгорим мислима. Наравно, никако не треба заборавити предуверење које је руски представник у

[1109] Милош је Германа позвао у Србију и био је јако раздражен против њега, што се, поред свих опомена његових да скромно и тајно живи у Букурешту, јавно истицао као српски агент. Ну Герман је добро знао Милоша и шта значи његов гњев и није хтео доћи у Србију. Ускоро он је опет дошао у милост.

[1110] *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 нов. 1819. Строганов графу Неселроде. „Je connais trop son caractère obstiné et son aveuglement pour conserver l'espoir de le ramener à un parti plus sage."

[1111] *Ibid.*

Цариграду имао о Милошу. Он је овако мислио: „Овај поглавар без патриотизма и без карактера хоће очевидно да жртвује добро своје земље и титуларни утицај рускога двора једној сићушној таштини, не помишљајући да ће позно кајање и његова властита пропаст бити једини резултат његове ниске личне амбиције." Тај факат што му је Милош саопштио Портин захтев, своје намере односно шиљања депутације, и тражио његово мишљење, није ни у колико учинио да Строганов покаже више поверења према српском поглавару. То је, по његову мишљењу, само тактика Милошева: он још не сме отворено да изађе са својом политиком, и хтео би да некако руским пристанком оправда ту своју политику у очима својих земљака.[1112]

Ситуација је, дакле, изгледала Строганову врло опасна; погрешка коју Милош сад може да учини биће озбиљнија него што је била погрешка с издавањем адресе благодарности 1817 године.

Услед тога 1-ог декембра посланик упути Милошу једно писмо пуно политичког такта и оданости према Србији, а индиректно и према адресанту. Чинећи комплименте Милошевој памети Строганов се чудио како он може имати поверење према Марашлији и турској политици, и узимати у обзир њихове понуде, чији му је циљ и сувише добро познат. Коварне намере Портине, вели он, укратко, појачане су сад вашом жељом да добијете наследно кнежевско достојанство; она се користи том згодном приликом и ласка вашим династичким амбицијама да би измамила од народа свечани акт, којим би истисла Русију из српских послова, поработила Србију и одузела јој сваку могућност за побољшање њене судбине.

Ну Строгнов се теши пред Милошем уверењем,

[1112] *Госуд. Арх. Моск.*, 16·28 дек. 1819. Строганов графу Неселроде. „Ce chef sans patriotisme et sans caractère veut évidemment sacrifier le bien de son pays et l'influence tutulaire de la Cour Impériale à une vaine gloriole, sans songer qu'un repentir tardif ou sa propre perte seront le seul résultat de sa lâche ambition personnelle. Il est clair aussi qu'il n'ose pas encore se prononcer ouvertement et qu'il voudrait s'étayer de notre aveu auprès de ses concitoyens et tel est l'objet mal déguisé du répit qu'il a demandé au pacha pour présenter une réponse positive."

које има о његовој љубави према отаџбини, јер је не само уверен да и сам Милош зна да Порта не би испунила оно што би обећала, само да добије жељену заклетву, него да и Милош неће никад пристати да купи кнежевско достојанство по цену среће својих земљака, и да поново створи тешкоће, које је изазвао адресом благодарности 1817 године.

Строганов је овом приликом развио програм своје владе односно Србије: Императорски руски двор, који заштићује Србију, има за циљ да утврди чврсто њено благостање тачном применом осме тачке Букурешког Мира, која садржи у себи права и преимућства народна. Прво треба уредити те народне послове, па тек онда радити на успеху личних прохтева; сваки други правац рада донео би само неуспех и најзад позно кајање. Кад Порта испуни своје обавезе према народу, кад народ добије сва своја права, онда ће и њему, Милошу, као врховном вођу народном, скочити углед и кредит код самих Турака, и онда ће их он много лакше моћи склонити посредством Народне Скупштине и преко депутације да испуне његове личне захтеве. Овде је Строганов био пророк, јер је Милош, доцније, тако и дошао до наследнога кнежевског достојанства. Оваким ласкањем, опоменама и изгледима Строганов је гледао да заустави Милоша у његовом „лудом јурењу“ за наследним кнежевским достојанством, као што је он крстио дотадашњи његов рад у овом правцу.

Посланик је најзад дао Милошу и савет какав одговор да дâ везиру на предлоге учињене после Митровске Скупштине. По уговору, имао је од прилике да одговори Милош, Русија има право покровитељства над Србијом, и да се он тога не може одрећи, јер би се — ово је била опомена и за Милоша — сама Русија томе одупрла; према томе он не може да испуни Портину жељу, докле ова не испуни обавезе које је на себе узела осмом тачком Букурешког Мира; Русија се меша у српске послове само с тога што та тачка није испуњена, и султан се може лако опростити руског покровитељства над

Србијом, ако јој подари, на сигурној основи, обећана права; народ ће тада бити благодаран и привржен султану, и неће изгледати заштиту од туђих држава.[1113] Свој савет Милошу посланик је саопштио министарству у Петроград и тражио, као и месец дана раније, упутства односно Милошевих тѐжњâ за наследним кнежевством.[1114] Тада је он први пут истакао велики недостатак у инструкцијама, које му је министарство издало 1816 год., тј. што у њима није било ништа речено односно српскога поглавара.

Остало је да руско министарство дâ последњу реч о Милошевим жељама и тежњама.

III

Милошев патриотизам и политички хоризонат били су без сумње шири него што је Строганов мислио. Три године рада с Русијом, нарочито последње две, учиниле су те је Милош увидео да ће само помоћу ње доћи до свога циља. Портино држање за то време било је такође поучно за њега. На све његово заузимање да му Порта покаже своју „милост“ и да га „ферманом једним коџа-кнезом именује“ одговор није долазио. Ну и да он није имао патриотизма и ширих погледа, Строгановљеви разлози били су врло јаки, његова проста и јасна аргументација и сувише довољна да увери Милоша да су његови лични интереси везани само за што шира права народна. Посланикови савети пали су на плодно земљиште. „Ја, милостиви господине, писао је Милош Пиниу, нисам само увек био далеко од такве помисли да по цену среће прељубезне ми отаџбине купим своју личну

1113 *Госуд. Арх. Моск.*, 1 дек. 1819. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 17 дек. 1819. Букурешт. Мих. Герман Милошу. — Под истим датумом А. А. Пини Милошу. — Н. Попов, *Србија и Русија*, I, 139—140.

1114 *Госуд. Арх. Моск.*, 16-28 дек. 1819. Строганов графу Неселроде. „J'ai accompagné cet avis des dévéloppements que j'ai cru propres sinon à lui faire adopter entièrement, du moins à refroidir ses poursuites insensées par la peinture des dangers qui l'attendent...“ Овде Строганов говори и о „l'attitude passive“ својих инструкција према Милошу.

корист, већ сам увек био готов да жртвујем за њу и последњу кап своје крви“.[1115]

Милош је примио оберучке поруке посланикове, али с неумешношћу, која је била сасвим природна код човека невешта политичким пословима. И сувише задовољан што је добио овлашћење да Порти проговори о руској заштити и да је тако опомене на реалност, он је хтео да је без увијања позове да испуни своје дужности спрам српскога народа. Да би је што пре принудио да се одазове својим дужностима, и да би Русију натерао да што пре изађе на средину, отворено, као заштитница Србије, Милош затражи сад од Строганова допуст да обустави данак за Ђурђевско полугође, који је имао положити 1-ог априла 1820, и да сме изјавити да је то с тога што осма тачка Букурешког Мира није извршена и што тај данак није пресечен одсеком као што је то у смислу поменутог уговора![1116] Из најпонизније дотадашње покорности он је пао у другу крајност, и хтео је да врши притисак на Порту!

Наравно, овако неполитично овлашћење он није могао добити од Строганова, који је очекивао допуну својих упутстава из Петрограда, па да му онда тек пише. У томе дугом очекивању Милошу је остало да, у пристојним размерама, расправља српско питање с Марашлијом.

Тако, у почетку марта 1820, он опомене, преко Ђ. Поповића, Марашлију на српске послове, изјавивши да народ тражи да зна свој положај према Порти. Везир је признавао да је то питање од велике важности за кнеза и народ; али је бацао кривицу на Милоша што га није послушао да лично иде у Цариград, да увери султана о своме поданству и добије оно што жели, или што бар свога брата није послао с још једним човеком. Ну што није учињено може се још учинити, и Марашлија предложи да кнез

1115 *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 90. 20 јан. 1820. Милош А. А. Пинију.

1116 *Ibidem.*

пошље два лица у Цариград с молбом султану. Изгледа на успех, тврдио је везир, има, јер Милош добро стоји код великог везира. Марашлија је знао да је Милош ту скоро купио једну „лепу сеџаду и јастуке,“ а чуо је да су му дошла „два добра коња из Босне,“ и држао је да би то све као дар још боље расположило првога Портиног великодостојника према кнезу. „Кад ће их Милош дати, говорио је Марашлија, на другу страну, откуда jȃ ће му бити ђ̆ајде jȃ неће, онда је боље да их у овој прилици употреби!“ [1117]

Милош се морао зачудити тако малој цени, која је изгледала као иронија према тако важној концесији као што је наследно кнежевско достојанство; али је ипак поклањао извесно поверење везировим речима.

Осмога марта он се обрати писмом Марашлији и затражи од њега да спроведе нову народну молбу од истог датума и да он сам сврши српско дело на Порти, правдајући се што лично није могао ићи у Цариград кад му је то Марашлија говорио. То није био знак неповерења спрам Порте, као што је он то у своје време већ објаснио Марашлији, он је увек готов да прими његове савете, али не може, јер „стара нека српска заповеданија поглавару својему из граница својих никојим начином изићи не дозвољавају, који пак ово заповеданије преступи, онога или више у земљу не пуштају, или га живота лишавају, које су Срби често засведочили.“ Ну и да није ових заповеданија, непријатељи султанови могли би се користити његовим изласком из земље и побунити народ „и с тим више вреда царству нашем учинити.“ Односно шиљања брата свога Милош је опоменуо Марашлију да је 1816 године био послан у Цариград Јован с Вујицом Вулићевићем и да је од тога пута остао као резултат што је том приликом потрошено „до педесет хиљада гроша сиротињских суза.“ Милош је предлагао још једну солуцију: да

[1117] *Држ. Арх.*, К. К., 85. 2 март 1820. Ђ. Поповић Милошу.

народну молбу и једнога српског кнеза спроведе везир у Цариград и да Порта овласти или њега, Марашлију, или пошље друго лице, које ће преслушати народне жеље и поднети Порти, а пошто оне буду испуњене, биће положена и заклетва коју Порта буде тражила.[1118]

На ово је Марашлија преко ћехаја-бега изјављивао кнезу најлепше жеље, али је одбио да ради српске послове и да тражи ферман да саслуша народне захтеве: народу је пут у Цариград отворен и нека тражи преко депутације сам што хоће, све што везир може то је да добро препоручи кнеза и народ.[1119]

Очевидно ово одбијање значи да Милошев корак не би био најбоље примљен на Порти и да је Марашлија нашао да је за њега лично најбоље да се држи пасивно према српским жељама: у Милошевим очима ово одбијање нарочито је значило да му везир није тако пријатељ као што је он мислио, кад неће да узме на себе никакво посредништво. Услед тога Милош га укори с изјавом да више неће преко њега молити Порту, него ће то радити преко других „пријатеља.“ Радити сам на Дивану Милошу је изгледало без изгледа на успех. „И зубе смо говорећи потрли!“ писао је он Ђ. Поповићу односно својих и народних молаба Порти.[1120]

Ну срдња његова није дуго трајала. Шеснаестог марта стигне му извештај да је Марашлијин ћехаја умро.[1121]

1118 Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 70. 8 март 1820. Милош Ђ. Поповићу. — Исти ћехаја-бегу. — *Госуд. Арх. Моск.*, 8 март 1820. Милош Марашлији.

1119 *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 15. 11 март 1820. Ћехаја-бег Милошу. „Пређе ваш брат ишао је у Стамбол и по њему кнезови одлазили су и долазили. Наш честити везир такође писао је неколико пута за ово цару и молио. Што смо у намеренију били да ти сâм идеш, видимо да не подноси теби између народа одлазити, и ми сваки пут мислимо за тебе да си међу народом снажан и запт у сваком случају народу да можеш дати и народ да те се боји као што надлежи народној глави, а они да моле Бога за ваше здравље, јер ти се не трудиш за твоју кућу но за сву сиротињу и ми желимо да ти Бог рâтлук дâ.“

1120 Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 73. 15 март 1820. Милош Ђ. Поповићу.

1121 *Држ. Арх.*, Дп. 16 март 1820. Милош Јеврему Обреновићу.

Ради избора новога ћехаје Милош оде у Београд, где је стигао 20 марта.[1122]

Том приликом он је с везиром лично разговарао о српским пословима и усвојио је његов предлог, пошто га је овај уверио да би нова депутација имала много изгледа на успех. Марашлија је пристао да дâ препоруку какву Милош буде хтео.

За депутате били су одређени Илија Марковић, Павле Сретеновић и Ђ. Поповић.[1123] Неколико дана доцније Милош измени ово своје решење у толико што је Илију Марковића заменио Савом Љотићем из Смедерева који се, крајем 1819, вратио из Цариграда.[1124] Овом изменом учињено је те је Ђ. Поповић Ћелеш постао најважнија личност у депутацији. Деветог априла Милош пође из Београда у Крагујевац да опреми депутацију.

Народна молба коју су нови депутати имали поднети султану пуна је несмислености, неодређених аспирација и захтева:

„Падајући лицем по земљи и целујући стопе освјашчених ног великоможњејшаго Султана нашего и всемилостивејшаго цара всеунижњејше просимо, всемилостивејше соизволити обезпечалити нас вјерне подане своје од сваке будушче напасти и зулума и увјерити о својеј милости, благоутробњејше даруја народу сербскому својеручно потписани фирман свој и у оному фирману прописан будушче управленије јего с назначенијем и определенијем отсеком данка, какоти: пореза, арача, чибука на овце, циганског арача, мукаде и ћечита, једним словом свега што имамо давати отсеком да дамо и кому овај сав данак у целости сваке године преко нашего главнаго кнеза Милоша Обреновића (а потом и његових потомков) имамо предавати? Муафизу ли белградскому? Или другому од царства опредјеленому полномошчнику?" Сем тога народ је тражио да султан или опуномоћи Марашлију или

1122 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 20 мартом 1820.

1123 *Id.*, 31 март и 2 апр. 1820. Милош Јовану и Јеврему Обреновићу. — 1 април 1820. Исти Јов. Протићу у Цариград. — 3 апр. Исти Вујици Вулићевићу.

1124 *Id.*, 7 апр. 1820. Милош С. Љотићу наређује да се спреми за пут у Цариград.

да пошље нарочитог комисара у Србију „који би полномошчник и народња наша прошенија... саслушао, куда надлежи она представио, и потом и заклетву по закону нашему... примио..." Ово последње јамачно кад султан усвоји све жеље народне, јер се та погодба не види у молби.[1125]

Тражење нарочитог комисара изгледа да је главни предмет ове молбе; њена неодређеност показује да су Марашлијина обећања била исто тако мало јасна и неодређена.[1126]

Петнаестог априла Милош отправи Дим. Ђорђевића у пратњи Анте Протића тобоже у Мехадију; међу тим његова је мисија била да однесе у Букурешт рускоме генер. консулу извештај о пошиљању нове депутације, и молбу коју ће она поднети Порти. Ускоро затим кренули су се и депутати за Цариград, носећи и нешто мало поклона за Портине великодостојнике. При поласку Милош им је најстроже заповедио да ништа не предузимају на Порти без знања рускога посланика и да не само приме његове поправке у молби, ако их он буде учинио, него и молбу да не предају ако он то нађе за добро. Шаљући Дим. Ђорђевића напред и с наредбом да што брже путује, он је хтео да посланик добије извешће о депутацији и њеној мисији пре доласка депутата, који су путовали споро, као обични путници. Тако би Строганов на време проучио и исправио народну молбу.[1127] Шиљање ове депутације без његова одобрења Милош је правдао тиме што даље није могао чекати одговор на своје писмо од 20 јануара, у коме је тражио одо-

[1125] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 77 — 78. 9 апр. 1820. Српски народ султану.

[1126] Милош је усмено изложио једном смењеном босанском везиру, кад је овај кроз Србију прошао фебруара месеца, да Срби желе да им се данак пресече у 840.000 гр. и да им се дâ наследно кнежевско достојанство.

[1127] *Држ. Арх.*, К. К., 192, fol. 3. 13 апр. 1820. Милош Строганову. „Я острѣйше приказалъ тамъ отправлямому посолству нашему явиться и быть тайно упоразумію съ вашимъ превосходительствомъ и всѣ дѣла наша по наставленію вашему управлять, ничтоже таковое дѣлато въ чемъ бы вредить благотворному намѣренію высочайшаго нашего покровителя, и есть ли посылаемая наша прошенія къ Султану, высочайшей волы по вашему, Милостивый Государъ, расмотрѣнію противна покажуться, то покорнѣйше прошу прежде показанія Девлету переправитъ оная."

брење за обустављање данка, и дивио се што тај одговор још није добио. Он је мислио да ова депутација неће ништа штетити српскоме питању, пошто је дао Строганову одрешене руке да ту молбу, према нахођењу, исправи или суспендује. У овом последњем случају депутати су имали да изјаве да су дошли само да смене стару депутацију. У крајњем случају, надао се Милош, та ће депутација подстаћи посланика да више мисли о **српским** пословима.

ГЛАВА XXIV

НОВЕ ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА О СРПСКОМЕ ПИТАЊУ
17 феб. 1820

I — Гледиште руског министарства о наследном кнежевском достојанству у Србији.

II — Руски пројекат српске народне молбе. — Руско гледиште на конституисање Кнежевине Србије.

III — Држање Аустрије према српскоме питању.

IV — Строгановљева карактеристика Милошеве политике.

I

Цар Александар, видевши из депеша свога представника у Цариграду наваљивање Милошево за наследно кнежевско достојанство, наредио је министарству да ту ствар озбиљно испита и према томе изда упутства Строганову. Та су значајна упутства издата 17 фебруара 1820 године.

Министарство је нашло да је Строганов врло разложно опоменуо Милоша на опасност да личним рачунима жртвује народне користи и одобравало је његов покушај да га од тога одврати: „Заиста, српски је народ поднео велике жртве за побољшање своје судбине, и да би му се то обезбедило, њему су и намењене одредбе VIII чл. Букурешког Мира; благодарећи моралној и политичкој моћи ове погодбе Русија дугује

своју потпору српскоме народу а не несталним користима једне индивидуе или једне породице у тој земљи".[1128]

Министарство је, као и Строганов, веровало да лични рачуни руководе Милоша у овом наваљивању да му се дâ наследно кнежевско достојанство, и поставило је себи сва питања која се надовезују за овако важан захтев од стране старешине српскога народа. Може ли се Милош задржати у томе наваљивању? Може ли се очекивати да га Турци, који су опазили његову слабост, не уљуљкују надама и сновима, који могу бити лажни, али који су увек примамљиви? Неће ли Аустрија употребити руско опирање да придобије сасвим Милоша? Откуда Милош, који је доскора стрепио за свој живот, тражи данас да обезбеди својој породици наследство престола; откуда се српски народ, доскора угрожаван потпуним истребљењем, налази сад у потпуној безбедности и мирно и без страха посматра претенсије свога поглавара; откуда то да се Порта не држи своје суревњиве политике и да охоло нè одбије тражење Милошево, већ се, напротив, показује вољна да с њим преговара, и као цену за испуњење његових жеља не тражи друго до заклетву верности, прекид односаја с Русијом и опозивање из Букурешта Михаила Германа, народнога депутата; откуда, најзад, да Аустрија, која је увек услужно подржавала намере Турака и радила да се Србија покори, изгледа вољна да помогне Милошеве планове?[1129]

За сва та питања руски кабинет је нашао ова објашњења. Промена у ситуацији Србије датира се од времена кад је започета дискусија између Русије и Порте о VIII чл. Букурешког Мира. Чим су Турци дознали за руске жалбе, они су одмах, испод руке, учинили да српске тужбе престану; учињен је крај изгредима над народом, кнез је био штеђен и ласкало му се, и турска влада је добила, по цену својих

[1128] *Прилози*, I.

[1129] *Ibid.*

уступака, адресу захвалности, мислећи да се њоме може послужити да одбије руске рекламације. Далеко од тога да се тиме задовољи, Русија је тражила тачно извршење поменуте тачке Букурешког Мира, „и ако до овога времена потпун успех није још крунисао наше напоре, ипак је извесно да су три године преговарања биле за Србију период непрекидног мира и безбедности. Само овака ситуација могла је учинити да се код Милоша јави идеја да претендује на наследно кнежевство, као што само екситенција наших захтева принуђава Порту да буде обазрива према њему. Погодбе, које му ставља за испуњење његовог захтева, потврђују ово“.[1130]

Аустрија има исте разлоге као и Порта, њен је циљ: „умањити утицај Русије учинивши да Срби добију уступке, који не би били последица одредаба VIII чл. Букурешког Уговора.“

Начелно Русија није имала ништа против наследнога кнежевског достојанства, за њу је било несумњиво да би то био велики добитак за Србију, али само под једном погодбом: да акт, којим би Милош био постављен наследним кнезом, не остави земљу искључном деспотизму једне породице. Да се избегне таква евентуалност, руски кабинет је изложио и форму у којој би се та концесија наследства имала да учини: да султан, пошто прими жеље српскога народа, хатишерифом утврди један „административни регуламент,“ који ће одредити односе између кнеза и земље, начин вршења његове власти и учешће народних старешина, једном речи да тај султанов акт начини од Србије кнежевину на сталним и добро одређеним принципима.[1131]

Уверено у благодетне последице таквог уређења, министарство је овластило Строганова да извести Милоша да се руски цар не противи његовом плану о наследству и да му напротив представи све користи које произилазе из такве концесије, према томе да

[1130] *Прилози*, I.

[1131] *Ibid.*

народ у једној молби султану изложи своје жеље односно својих права и наследнога кнежевског достојанства, које ће послужити као основа хатишерифу за Србију. У исто време Строганов је имао да напомене Милошу да ће се Русија држати у резерви да Порта у што не посумња, и да ће тражити само извршење VIII члана Букурешког Уговора.[1132]

II

Уз ове инструкције министарство је послало и пројекат молбе, која би имала да буде поднесена од стране народне Порти. Наравно редакција појединих тачака остављена је Строганову, односно Србима; министарство је само дало форму. Пројекат се у главноме задржава на прерогативама наследнога кнеза пошто је то имало да послужи посланику као упутство, како Русија мисли да треба уредити хатишерифом „административни регуламент“ који је мало час поменут, и атрибуције врховне власти.

Гледиште руско, изнесено у овоме пројекту, провлачи се као црвени конац кроз целу Милошеву владавину, Русија га није мењала, и ми смо овде на извору оне струје која је донела Србији устав од 1838 год. Русија је пристала на наследно кнежевско достојанство у породици Милошевој под погодбом да хатишерифом буду означене границе кнежеве власти, тј. да се одреди какво ће учешће имати народне старешине у државној управи, и она је границу тога учешћа тачно одредила. Ову последњу погодбу Русија је сматрала као обавезу за Милоша, и кад је он постигао свој циљ она је тражила од њега да ту обавезу и испуни.

„Срби, вели се у пројектованој молби, траже да код њих буде уведен ред ствари сличан ономе, који влада у Молдавији и у Влашкој, с том разликом да власт поглавара ове нове кнежевине буде поверена њеном данаш-

---

[1132] *Прилози*, I.

њем поглавару, и то њему, његовим наследницима и потомцима у мушкој линији, и да, у случају да се угаси Милошева породица, земља изврши, према законима, надлежној форми и обичајима, избор другога поглавара, који ће доћи за последњим, и то он, његови наследници и потомци у мушкој линији, као врховни поглавари, чим султан почаствује овај избор својим одобрењем....“

Милош је шеф српске администрације, носи титулу кнеза Србије (prince de Servie), уређује милицију која је под његовим старешинством, и има надзор над полицијом.

„Свако село у Србији именоваће себи старешину, који ће се, као и сад, називати *кнезом* (kniase). Овај ће поглавар остати у дужности доживотно изузев случај законитог збацивања. Скупштина свију кнезова у Србији имаће право, као што је то увек било, да именује окружне старешине. Ови окружни поглавари носиће, као што је то раније било, име *сенатора*. И они ће вршити своје функције доживотно, изузев случај збацивања по закону.“

У Сенату ће имати места још митрополит Србије и владике.

Правосуђе у првом степену врше кнезови, у другом степену једно одељење Сената, а у последњој инстанцији plenum Сената под кнежевим председништвом.

Законе и административне уредбе дискутује и санкционише Сенат на предлог кнежев или његових министара. Преко ових последњих кнез надгледа њихово вршење.[1133]

Тако је Русија 1820 изнела свој дефинитиван програм да од Србије начини васалну наследну кнежевину под врховном влашћу султановом и да јој хатишерифом обезбеди солидну основицу за народну ексистенцију. Тај факат што ће се уздићи породица Милошева, Русија није сматрала само као велики политички добитак већ и као корак у цивилизацију и

[1133] *Прилози*, II.

напредак: Милош ће се постарати да дâ потребно васпитање својој деци, други ће Срби поћи његовим трагом, итд.[1134]

Наравно било је важно питање како ће Порта примити те српске захтеве и како ће се у целом том питању понашати Аустрија, која на својој периферији добија нову словенску државу.

Односно Порте руски кабинет је држао да ће она увидети да је за њу политично да Србима дâ права једним спонтаним актом, који би јој био једног дана силом наметнут; задовољивши Србе она ће моћи рачунати на њихову благодарност и неће имати повода да на њих сумња за време ратова са суседним државама.[1135]

Бечки двор има сличне разлоге да не ради против установљења нове кнежевине. Аустрија ће, тврдио је од прилике руски кабинет, јамачно увидети корист од конституисања Србије. Срби понижени и угњетени увек ће имати очи упрте у Русију, и она их неће моћи напустити. Срби, међутим, задовољени, волеће истина Русе, али та њихова љубав неће их никад навести на непријатељство спрам Порте, што ће се пак увек дешавати докле год зависе од ћуди једнога паше. Аустрија је имала прилике да измени своје негдашње гледиште на српско питање: и ако је Србија била покорена 1813 године, Аустрија данас види да се она de facto поново подигла, и да Порта о Србима води рачуна. „Аустрији нису, исто тако, непознати узроци од којих, строго узевши, зависи овај резултат. Дотле док ти узроци постоје, тј. дотле док Русија има тужаба против Порте односно унутрашњег бића Србијиног, Аустрија ће имати у овој суседној провинцији Отоманске Царевине само народ који полаже наде једино на Русију и који је готов да брани своја права с оружјем у руци. Аустрија, дакле, треба да одобри да ова права једном буду припозната и формално уређена од стране Високе Порте и независно од свакога

1134 *Прилози*, II. Observations.

1135 *Ibid.*, Intérêts de la Porte.

руског учешћа".[1136] Најзад ако српска молба успе и народ добије хатишериф и сам ће се руски кабинет сматрати задовољеним. Кад тај акт Порта саопшти Русији ова ће га „примити на знање и издаће се за гаранта тога акта, на основу Букурешког Мира".[1137]

III

Заиста занимљиво је знати какво је било држање бечкога двора у српском питању? О томе су савременици само нагађали, данас се пак то гледиште може отворено видети у најповерљивијим аустријским актима из онога времена.

Аустријски интернунциус Штирмер пратио је живо преговоре свога рускога колеге с Портом. Строганов је с њим одржавао добре односе, давао му извесне детаље својих преговора, али га је, као и енглеског посланика Листона према коме је био мање љубазан, сумњичио код свога министарства да подржава Порту саветима и да јој саветује упорност према руским захтевима. Међутим та је сумња била неоправдана. У исто време Штирмер и Листон били су сумњичени од Порте да раде против ње.[1138]

Наравно било је у интересу Аустрије да Русија добије што мање, специјално у српскоме питању, да српски народ остане под што већим турским туторством. Портини одговори Строганову односно Србије налазили су најживље одобравање код Метерниха, који се увек бојао да се на јужној граници Аустријске Царевине не заснује српска држава под руском заштитом.[1139] Али његове симпатије спрам Порте биле

[1136] *Прилози*, II, Vues politiques de l'Autriche.

[1137] *Ibid.*, Voeux de la Russie.

[1138] *Staatsarchiv*, 10 март 1817. Штирмер Метерниху јавља да је Порта неповерљива према њему и да више може да дозна од Строганова о преговорима између њега и Порте.— 10 марта 1818. Штирмер се жали Метерниху да се породила и код Порте и код Строганова сумња против њега да спречава споразум, и да се исто тако сумња и на Листона. — 25 маја 1818. Штирмер јавља Метерниху да му је сам Реис-ефендија казао „que M. Liston ne cessait de lui conseiller des mesures de prudence."

[1139] *Госуд. Арх. Моск.*, 3 и 7 апр. 1818. *Extrait des rapports du chargé d'affaires ottoman à Vienne, adressés à la Porte en date du 3 et 7 avril 1818 n. s.* Метерних хвали „infiniment le contenu de la note, pleine de forts raisonnements et de dignité, relativement aux affaires de la Servie..."

су платонске природе, он није био вољан да се због ње завади с Русијом, те није ни подстицао Турке на отпор који би их могао довести до рата. За њега је било несумњиво да би Русија остала победилац и да би њен утицај на Дунаву и у Турској само порастао.

Тим је идејама био прожет Метерних кад је 1818 године издао упутства графу Лицову, који је тада сменио барона Штирмера.[1140] Средства, која му је остављао за сузбијање рускога утицаја а да се не компромитује, била су ништавна, и Лицов је, противно жалбама Строгановљевим, мирно посматрао руску распру с Портом.[1141]

Аустрији је остало још једно средство за борбу против Русије, то је да сузбија директно руски утицај у Србији и код Милоша. Строганов је правио инсинуације о оваквом раду бечког кабинета, кад је писао министарству о наследном кнежевском достојанству, и те је инсинуације министарство прихватило одмах, као што се види из инструкција које је издало Строганову.

Ну бечки двор није чинио такве покушаје, да је то покушао он би се компромитовао пред Русијом, као што се то догодило под Карађорђем. Природа односа између Србије и Русије, нарочито после Букурешког Мира, била је таква да је Аустрија сад још мање смела предузимати овакав корак. Да пак, као што је

[1140] *Staatsarchiv,* 21 јуна 1818. Упутства графу Лицову. Русија гледа да се увећа на Портин рачун. Свако повећање Русије на Портину штету не сме бити индиферентно за Аустрију, али Аустрији исто тако не иде у рачун да се с Русијом завади због Турске. Улога је дакле интернунциуса да пажљиво прати све што се догађа: „son activité doit se borner à empêcher ou à entraver autant que cela se peut, sans compromettre la Cour, le dévéloppement ultérieur du système russe et à prévenir, s'il est possible, par des moyens indirects toute nouvelle complication soit d'une part soit de l'autre...“ Да је увек d'accord с енглеским послаником у ономе што се буде тицало Русије.

[1141] *Staatsarchiv*, 25 окт. 1819. Лицов Метерниху. „Je ne me mêle d'aucune manière dans les affaires qui regardent la Russie, je ne montre pas même de la curiosité à M. de Stroganoff de connaître le point où il en est avec la Porte, et celle-ci n'a appris à cet égard de ma part que des paroles conciliatoires et propres à éloigner tout différend, toute difficulté. Ce langage contraire à toute vue ambitieuse et conforme aux sentiments pacifiques de notre Auguste Souverain, m'est prescrit par Votre Altesse, et je ne saurais en tenir un autre.“

руско министарство сумњало, Аустрија ради на томе да Порта добровољно изда извесне привилегије српскоме народу, да наследним кнежевским достојанством обавеже Милоша и тиме одстрани руско мешање у српске послове, било је исто тако немогућно. За успех таквих савета требало је да Портини политичари буду и сувише увиђавни, а Милош Обреновић и сувише наиван. Аустрија није веровала ни у једно ни у друго.

Истина било је људи који су радили из интереса да Милоша приведу Аустрији. Такав је био Милош Урошевић, земунски трговац, добро познат са своје посредничке и интригантске улоге између Србије и Аустрије у Првом Устанку.[1142] Он је гледао да између Милоша и барона Сигентала, команданта Варадинске Генер. Команде, заметне исте односе као између Карађорђа и Симбшена те да Србија замени руско покровитељство аустријским. Ну Милош се није подао овим покушајима; он је лепо захвалио Сигенталу на лепим жељама с изјавом да му је довољно султаново покровитељство и да друго не тражи.[1143] Целе своје владе Милош се старао да буде у што бољим односима с Аустријом, али се нико више није бојао ње и чувао политичких веза с њом него он. С друге стране Штирмер, аустријски интернунциус у Цариграду, знао је и сувише добро из свога искуства, шта вреде уверавања оваквих агената, као што је Милош Урошевић, и одмах је прекинуо његове интриге.[1144]

[1142] Види Dr. Franz v. Krones, *Josef Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur serbischen Frage, (1807—1810)*. Wien, 1890. — Beer, *Die Orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*. Prag. 1883. — Н. Дубровинъ, *Сербскій Вопросъ въ царствованіе Имп. Александра 1*, (Русскій Вѣстникъ, 1863 год.). — М. Медаковић (по Дубровину), *Устанак Србски од 1806—1810*. Нови Сад. 1866, 2 св.

[1143] *Дрэк. Арх.*, К. К., 191. 11 септ. 1820. Милош А. А. Пинну.

[1144] *Staatsarchiv*, 9 маја 1818. Штирмер Метерниху. „D'après ce que me mande le même général [le baron de Siegenthal] Milosch Obrenovich proteste un dévouement à la Maison d' Autriche et ne voudra suivre que la ligne de conduite qui lui sera tracée par le Cabinet de Vienne. Je crains fort que toutes ces protestations ne soient qu'une tournure artificieuse que prennent les malveillants pour mieux sonder les intention de la Cour. Je me suis permis cette observation au général, baron de Siegenthal, en l'invitant à se méfier des démonstrations de ce genre qui ont été plus d'une fois faites à notre Cour et dont la sincérité ne saurait qu'être justement suspectée.“

У суштини, дакле, и ако Аустрија није била наклоњена Србији, она није била у могућности да се одупре њеној политичкој еманципацији.

IV

Без икаквих обзира на инсинуације свога посланика у Цариграду о личности Милошевој, руско министарство је хтело, као што се види из нових инструкција, да изравна интересе Милошеве и народне. Добивши нове инструкције, Строганов је осетио тај обрт и дискретно се правдао министарству, што је толико теретио српскога поглавара због тражења наследнога кнежевског достојанства, једнога личног захтева, који је, у исто време, могао бити и велики политички добитак за српски народ. „Зацело, писао је Строганов, питање мења свој облик чим поглаварево уздигнуће може да помогне и обезбеди стварне земаљске интересе.“ Али по самим Милошевим извештајима, правдао се Строганов даље, он је морао увек бити у сумњи односно намера његових. Милош није никад учинио да он назре да су његови кораци за титулу наследнога кнеза везани били за намеру да, у исто време, добије постојану и независну администрацију и органске институције, којима би наследно кнежевство било чврста допуна и тако рећи врхунац зграде; он га је гледао само како се „усред општих интереса устремио само на једну изоловану тачку, на уздигнуће своје породице, а цена би за то имала да буде неограничена заклетва српскога народа према Порти“.[1145] Ну он је исто тако признао да се Милош даје лако извести на пут и да се тргао чим му је показао опасности у које Порта хоће да га увуче.

О Урошевићу испореди примедбу 1013. — Урошевић је и даље продужио. 20 апр. 1820. кнезови Нар. Канцеларије јављају Милошу да је Урошевић питао кад ће он, кнез, доћи у Београд, да тала дође из Варадина командирендер. — 26 јуна 1820. Лицов Метерниху. Критикује ревност пограничних команданата, који верују да ће се српски депутати обратити њему, Лицову, да им израде привилегије, које за њих тражи Русија.

[1145] *Госуд. Арх. Моск.,* 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

Строганов је за потврду наводио његову изјаву Пинију да ће од Порте тражити само испуњење VIII члана Букурешког Уговора, и његово тражење допуста да данак обустави. Овај последњи Милошев захтев посланик је истицао као карактерну црту српскога поглавара, који је, по његову мишљењу, несмотрен и готов да пада у крајности!..[1146]

[1146] *Госуд. Арх. Моск.*, 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

ГЛАВА XXV

САСТАВ НАРОДНОГ „ПРОШЕНИЈА“ 1820

I — Строганов излаже Милошу програм рада (2 априла). — Тражи податке за састав народне молбе султану. — Стање српскога питања на Порти. — Хатишериф за Србију и питање о руској гарантији.

II — Српска депутација и народна молба од 9 априла 1820. — Неспоразум између Строганова и српске депутације.

III — Милошево незадовољство с депутатима. — Милошев пројекат тачака за народну молбу султану (25 маја). — Питање о данку и о границама.

IV — Пројекат српске народне молбе од барона Строганова. — Упоређење Милошевог и Строгановљевог пројекта. — Увод у народну молбу. — Строганов објашњава свој пројекат Милошу. — Изгледи и Строгановљеве наде. — Султанови пуномоћници за преговоре са Строгановом.

I

Другога априла Строганов се дâ на посао да у смислу својих нових инструкција пише Милошу. Он му је вешто ставио на знање — обраћајући му пажњу, у исто време, на замке Портине које треба да избегава — да руски двор не само нема ништа против његовога наследства него и да га жели ако оно само буде засновано на основици права, преимућстава и унутрашњег устројства Србије; сваки пут кад његове користи буду одговарале општим интересима народним Милош не треба да сумња у благонаклоно учешће руског двора у његову корист. Само таквоме учешћу

и жељи, да сачува Милоша од примамљивих понуда турскога лукавства, приписивао је посланик своја ранија објашњења о наследном кнежевском достојанству.[1147] На тај начин Строганов је хтео да своје писање доведе у сагласност с представкама које је раније Милошу чинио. „Ова прва инсинуација биће довољна, писао је Строганов графу Неселроде, да оживи његове наде и ревност, показавши му у исто време циљ на коме треба да ради, ако хоће да заслужи одобрење и пристанак Царскога Двора".[1148]

Тек овом приликом Строганов одговара Милошу на питање да ли да Порти обустави данак, објашњавајући му неполитичност оваквога корака и старајући се да му улије дух мирноће, стрпљивости и покорности: само у случају необичних притешњавања ваља да прибегне чврстим и пуним поштовања представкама, као што је то урадио 1818 године при грађењу моста на Морави и утврђења у Београду и тиме учинио велике услуге својој отаџбини. Порта је пак за последње три године довољно показала да не жели давати Србима повода за нове тужбе.

Најзад Строганов је изложио Милошу план како треба извести цело српско питање, узевши као основицу за ово упутство пројекат молбе коју му је послало министарство.

Програм је био овај. Целоме раду треба дати изглед преговора између Порте и Срба̂, јер је очевидно да ће султан увек претпостављати да српско питање реши по своме властитом договору са Србима, тј. без руског посредништва. С тога сав рад послаников ићи ће само на то да склони Турке да ступе у објашњења с народом. Тако би Порти остало једино да Русији саопшти учињену погодбу и тиме јој да̂ доказ да је VIII тачка Букурешког Мира извршена. Према томе целу ствар има да изведе Милош без икаквога јавног учешћа руског посланства.

1147 *Госуд. Арх. Моск.,* 2 апр. 1820. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.,* К. К., 191. 20 апр. 1820. А. А. Пини Милошу.

1148 *Госуд. Арх. Моск.,* 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

Да би се овај план извео као што треба потребно је било да Милош буде снабдевен упутствима и дипломатским материјалом. Услед тога Строганов затражи од њега детаљан извештај о свима тачкама, које би по мишљењу његовом и његових „земљака“ одговарале не само утврђењу главних права и преимућстава Србије, него и о свима предметима њене унутрашње управе с обзиром на мѣсне обичаје и интересе како разних класа (сословій) тако и свега народа у опште.[1149]

Комбинацијом тих елемената с пројектом рускога министарства посланик је хтео да састави главни акт, молбу и жеље које ће народ поднети султану преко нарочите депутације. Сем тога, тражећи ове податке од Милоша, он је хтео да промери његове праве умишљаје и намере односно Србије и колико је одан интересима њеним као и све прилике које Милошу улевају наду да ће добити од Порте наследно кнежевско достојанство.[1150]

О српскоме питању, дакле, отпочеће поново дискусија, с том разликом, што ће овога пута Строганов увести, индиректно, у послове и представнике српскога народа.

У опште 1820 године руски посланик у Цариграду имао је да приступи поново дискусији свију питања Букурешког Уговора, изузев свршено питање о делимитацији Дунава, јер цар Александар није усвојио савете Строгановљеве и Каподистријине, који су му саветовали, крајем 1819 године, енергичне мере: он је хтео и даље да преговара и да употреби само „силу аргумената“.[1151]

Невероватно је да је руско министарство веровало да ће нови преговори донети бољи резултат него преговарање прошлих трију годинâ: али ипак настављањем преговора Русија је могла само добити, ако ништа друго тиме ће бар довести Порту у незгодан положај

1149 *Госуд. Арх. Моск.,* 2 апр. 1820. Строганов Милошу.

1150 *Госуд. Арх. Моск.,* 2 апр. 1820. Строганов графу Неселроде.

1151 Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I,* 299.

пред Европом, показавши на сјајан начин њену рђаву вољу да испуни своје свечане обавезе.[1152]

Већ у првој конференцији од 19 феб. 1820, коју је имао Строганов на основи нових инструкција, Порта му је, доследна својој политици, одговорила, примајући његове мемоаре, да је она извршила све своје обавезе. Али наравно то није била њена последња реч. Дванаестога марта Реис-ефендија је известио рускога посланика да ће сам султан проучити његове ноте и мемоаре, предате у последњој конференцији. Портини министри успели су најзад да сам султан уђе у питање те да на њих не падне сва одговорност.

Предвиђати резултат нових преговора о српском питању било је врло тешко. Сам Строганов имао је врло неодређене појмове о Портином расположењу: он је видео само да су три године његових преговарања биле период мира за Србију и да Порта јако полаже на то да представи Србе као потпуно задовољне својом судбином, хотећи отуда да изведе да је VIII члан Букурешког Мира извршен.

У конференцији од 19 фебруара Портини су министри без повода говорили о задовољству српскога народа. „Све је свршено и извршено од стране Портине, рекао је Реис-ефендија, на пример, Србија је задовољнија и срећнија него икад!“ После конференције Строганов је дознао био из поузданог извора, од Портиног драгомана кнеза Калимахиа, да она жели да сврши српско питање али без штете по своје достојанство и на начин да Русија буде задовољна. Посланик је изјавио тада да он друго и не тражи, да ће учинити све са своје стране да измири Портино достојанство с руским захтевима и да је Русија далеко од тога да хоће да се меша у погађање које ће настати са Србима: она ће се сматрати искрено срећном да види резултат преговора, и за гарантију тога поравнања довољно је да јој се тај акт службено нотификује, наравно под погодбом да поравнање буде учињено с народним пристанком, као што про-

---

1152 Th. Schiemann, *Kaiser Alexander I*, 301—302.

писује VIII члан Букурешког Уговора. Оно што је султана највише мучило у српскоме питању то је руска гарантија, перспектива рускога протектората над Србијом, као што је то већ случај с Влашком и Молдавијом. Зато је Строганов инсинуирао идеју о гарантији у најблажој форми, тј. у службеној нотификацији хатишерифа који буде издат за Србију. Ова идеја као да је учинила добар утисак на Портиног чиновника;[1153] руско министарство пак одобравало је ово решење, које је нашао његов представник у Цариграду.[1154]

II

Првог маја стигао је у Београд Михаило Герман[1155] тајно „под терговачким видом,“ и одмах је похитао Милошу у Раковицу, који је тамо нарочито дошао „под видом прохожденија“, у самој ствари пак Германа да дочека.[1156] Милош је био пресрећан кад му је Герман прочитао садржину посланиковог писма од 2 априла, и писма рускога генералног консула у Букурешту од 20 априла о наследном кнежевском достојанству и о новој народној молби која ће се поднети султану. Милошу је изгледало да је већ стигао своме циљу.

Кад је Строганов писао писмо од 2 априла, он није ништа знао о српској депутацији, која је 15-ог истог месеца отпутовала у Цариград. И ако је Милош о томе већ био известио посланика преко Букурешта, он се сад, кад су се отварали тако повољни изгледи за њега и народ, поплаши, да његов повереник може

1153 *Госуд. Арх. Моск.*, 2 април 1820. Строганов графу Неселроде.

1154 *Госуд. Арх. Моск.*, *Réponse à l'exposé confidentiel en date du 30 mai 1820, communiqué au Cabinet de Saint-Pétersbourg par S. A. Mr. le prince Callimachi, concernant l' état des négociations entre la Russie et la Porte.* Poltava, le 2 août 1820. „Dès que Sa Hautesse voudra bien ordonner à ses plénipotentiaires d'insérer au protocole une déclaration qui atteste la générosité de sa politique à l'égard de la Servie, dèsqu'elle témoignera dans la même forme que le diplôme organique qui accomplira cette promesse serait communiqué officiellement au gouvernement russe, cet article de discussion semble devoir se trouver réglé en principe et selon le droit.“

1155 *Госуд. Арх. Моск.*, 2 мај 1820. Београд. Герман Строганову.

1156 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 22 и 26 априлом 1820. Наредбе како Герман да пређе у Србију.

бити није стигао на време у Букурешт или у опште да се не изроди неки неспоразум и да депутати, Ђ. Поповић, Павле Сретеновић и Сава Љотић, чија је мисија сад беспредметна, не учине какву погрешку. С тога Милош одмах упути у Цариград, директно преко Румелије, једнога свог човека, тобоже као трговца, да однесе што брже може нове поруке депутацији и Строганову.

Милош је поновио посланику да може радити шта хоће с послатом депутацијом, којој је он већ издао упутства да се за све на њега тајно обраћа.[1157] Депутатима је пак поновио да се држе строго упутстава, која им је дао при поласку, тј. да Строганову даду народну молбу на преглед и поправку, пре него што је поднесу Дивану, и да се у свему владају по послаником саветима.[1158]

Издавши ове наредбе Милош се да̂ на посао да по Строгановљевом налогу састави све оно што треба да уђе у нову народну молбу. Већ 25 маја Герман је отпутовао из Крагујевца, преко Букурешта у Цариград, поневши са собом потребне податке под заглављем „Височајшеј Порти от Народа Сербскаго покорњејше прошеније".[1159] Њему је Милош ставио у задатак да у Цариграду служи тајно као посредник између руског посланства и депутације, и да му о њеном раду шаље извештаје.[1160] Стојан Симић пак био је послат у Букурешт да врши службу, коју је некад Герман вршио, почетком јуна он је већ био на своме опредељењу.[1161]

Милош је имао право што се толико бојао да Ђ. Поповић, П. Сретеновић и С. Љотић не учине какву погрешку у Цариграду. Он се већ уверио да их је

1157 *Госуд. Арх. Моск.*, 3 маја 1820. Милош Строганову. — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 3 маја 1820. Милош А. А. Пинију.

1158 *Држ. Арх.*, К. К., 3 мај 1820. Милош депутатима.

1159 *Прилози*, IV. Првобитни пројекат *Прилози*, III.

1160 *Држ. Арх.*, К. К., 25 маја 1820. Пуномоћије Михаилу Герману.

1161 *Држ. Арх.*, К. К., 191. 30 маја 1820. Милош Евстатију Котову првом драгоману рус. консулата у Букурешту. — 8 јуна 1820. Евстатије Котов Милошу.

добро познавао. У време Германова поласка Милош је добио од њих извештај да су предали Порти народну молбу без претходног договора с руским послаником![1162] Ну тек што је Герман отишао из Србије Милош добије, 28 маја, посланикова писма од 12-ог и 15-ог истог месеца, из којих је видео од каквих последица може бити погрешка коју су депутати учинили.

Ствари су се биле заплеле на заиста неочекиван начин и ставиле Строганова у велику забуну, као што је Милош могао видети из његових писама.

Шестога маја Строганов је био примио из Букурешта оба акта, која је Дим. Ђорђевић донео А. А. Пиниу, тј. народну молбу султану и Милошево писмо Строганову од 13 априла, којим јавља за долазак нове депутације. Он се није обрадовао депутацији пошто је послата пре његових нових упутстава. Ну како се очевидно није могао сакрити од Порте њен долазак и циљ требало је учинити да се ток послова не извитопери. Услед тога Строганов стане одмах исправљати молбу, коју ће депутација поднети, јер је била несмислено састављена, очекујући сваки дан, по писму Милошевом, да му се и сами депутати јаве и приме упутства. Усред тога посла он чује поверљиво од самога драгомана Портиног да су депутати стигли и да су одмах по доласку, 8 маја, предали народну молбу која је одмах изнесена Дивану на решење. Заиста долазак ове депутације Порти је био добро дошао. Притешњена Русијом она је хтела да сврши српско питање брзо да не би депутати дошли у додир с руским посланством. Драгоман је показао Строганову чак и садржину молбе и писмо које је сам од Милоша добио![1163]

Строгановљевом чуђењу није било краја. Наравно није му остало ништа друго до да потражи решење загонетке од самога Милоша. 12 маја он је изложио

[1162] Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 142. 25 маја 1820. Милош Строганову.

[1163] *Госуд. Арх. Моск.*, 12 и 15 мај 1820. Строганов Милошу. — 9-21 јун 1820. Строганов графу Неселроде.

Милошу све опасности од овакога поступка српске депутације, који прети пресудним последицама народноме делу: Порта сад има право да сврши српске послове простим ферманом, у који ће ставити три четири тачке назначене у молби, и по том ће послати нарочитог комисара, или ће опуномоћити београдског везира, да прими заклетву верности; позивајући се на ову народну молбу Порта може с основом тврдити да је судбина Србије решена у сагласности са српским народом и да је осми члан Букурешког Мира извршен, и ако у свему томе нема свега онога што је Русија Србији хтела израдити.[1164]

Требало би на сваки начин спасавати ситуацију, и Строганов је саветовао Милошу да место фермана тражи одмах само комисара, који ће кад дође у Србију примити све народне жеље, које би султан после хатишерифом потврдио. Овим тражењем комисара Строганов је хтео да добије времена да му дођу тражени податци, и да према њима састави молбу коју би народ од своје стране представио Портином чиновнику. Он је и лично нагласио згодном приликом самоме драгоману Високе Порте да српско дело не може бити тако брзо свршено, јер Срби траже комисара.[1165]

Тринаестога маја, сутра-дан по писму посланикову Милошу, дође у посланство Сава Љотић и преда Строганову кнежево писмо. На послаников питање, што су све то урадили без његовог знања, Љотић се клео свим на свету да нису имали упутства да њему дођу пре предаје молбе, него да им је само казано да траже његов савет и потпору. На овако категорично тврђење Строганов изјави да му противуречност између тога тврђења и онога што стоји у писму кнежевом налаже да с депутатима прекине службене односе док не стигну нова упутства Милошева. Два дана доцније он накнадно извести Милоша о овоме разговору с његовим депутатом.[1166]

1164 *Госуд. Арх. Моск.*, 12 маја 1820. Строганов Милошу.
1165 *Ibid.*
1166 *Госуд. Арх. Моск.*, 15 маја 1820. Строганов Милошу. — 9-21 јуна 1820. Строганов графу Неселроде.

Сава Љотић био је као громом поражен посланиковим речима.[1167] Кад је ову изјаву однео својим друговима, Ђ. Поповићу и Павлу Сретеновићу, ови нису били ни најмање збуњени, напротив подсмевали су се Љотићевом очајању и држали су да је најбоље за њихову личну безбедност — коју су стављали изнад свега — да се не приближују руском посланству. С. Љотић је имао муке с њима, и узалуд их је позивао да и они оду Строганову, обећавајући им да ће их тако провести да их нико неће видети. Не само што нису хтели ићи него „да помру од страха док ја дођем," вели Љотић.[1168]

Ђ. Поповић је и иначе био за туркофилску политику и није веровао Русији, а под утицајем турских обећања и страха у Цариграду он се још боље утврђивао у уверењу да је најбоље да се Милош држи Турака. Двадесетога маја, после прекида са Строгановом, он пише Милошу алегорично: „од они пријатеља од који смо неку надежду имали, по свој прилики, како видимо, никакове рукопомошчи није". [1169] А трећег јуна пре доласка Германова он је писао да је српска молба на Дивану испитана, да ће данак сем ђумрука бити пресечен у 2000 кеса, да ће у Србији бити само шест војвода место дванаест и да ће све то бити стављено у нарочити хатишериф, у коме ће се Милош титулирати великим кнезом. За Ђ. Поповића је то био велики добитак, он је тврдио да се тиме озакоњава Милошева власт над Србијом. „Наши пријатељи [тј. неки Турци] нам кажу да то ни најмање не фали што особитог фермана добили нисте, и да то све једно чини јербо вас у хатихумајуму кнезом наричу, речени хатихумајум у ћутуку [регистру] се запише и непоколебимо код турског царства остаје.. . Драгоман-бег пак... вас особито поздравља и каже ако ли баш

1167 *Држ Арх.*, К. К., 196 24 авг. 1820. Сава Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу. Прича ову сцену. „Ондак се жестоко [посланик] расрди на мене и кара ме, да је могуће себе да отрујем на његове очи да не чујем оне речи што ми говори..."

1168 *Ibid.*

1169 *Id.*, 20 маја 1820. Ђ. Поповић Милошу.

толико вам за ферман буде он се облигира да ће вам до шес месеци извадити моћи само ако будете хотели учинити оно што вам он советовао буде.“ Какви су пак ти савети то је имао кнезу да каже Јован Протић, бивши депутат, који се тада враћао у Србију.[1170]

Кад је видео из Строгановљевих писама од 12 и 15 маја шта су депутати учинили, Милош се више чудио томе и одрицању Саве Љотића него посланик. Како је Герман био већ на путу за Цариград, он га одмах накнадно извести о свему и дâ му потребне поруке за депутате и Строганова, коме је изјављивао своју бригу и збуњеност због поступка депутације, молећи га да учини све да се ствар изведе на прави пут. Са своје стране Милош је обећавао да ће учинити све да дочека пројекат молбе из Цариграда и да Порта пошље комисара. Најзад је молио да му посланик пошље тајно једнога искусног човека, који би му служио као саветник при преговорима с комисаром.[1171] Герман је имао да све ово усмено разложи посланику и најзад да очита депутатима добру лекцију што су тако лудо и детињасто покварили ток народних послова и да им нареди да свој рад ограниче само на тражење комисара.

III

Германов долазак у Цариград, 22 јуна, учинио је крај неспоразуму између Милоша и посланика, који је био врло задовољан кад је чуо да је свему крива депутација и да је Милош послушао његове савете и послао му потребан материјал за нову народну молбу. Строганов није сумњао да ће се све лепо свршити и одмах је поверљивим путовима саветовао Порти да само комисара пошље у Србију као што то народ тражи. Сав његов гњев окрене се против Ђ. Поповића којега

[1170] *Држ. Арх.*, К. К., 196. 3 јун 1820. Ђ. Поповић и Павле Сретеновић Милошу.

[1171] *Госуд. Арх. Моск.*, 30 маја 1820. Милош Строганову.

му је Герман оцртао у врло рђавој боји. Ђ. Поповић је, тврдио је Герман, плашио Милоша лажним вестима, како је рат између Русије и Порте на прагу, како се Турци спремају да упадну у Србију и саветовао му да прими турске понуде такве какве су, старајући се у исто време да поколеба његову веру у Русију. Једном речи Ђ. Поповић је за Германа био издајник![1172]

Ђ. Поповић је толико био загрејан идејом споразума између Србије и Порте, толико се колебао између страха и ласкања турских да је Милош, кад је то видео из накнадних извештаја, поред свих порука преко Германа, поновио 24 јуна још једном депутатима заповест односно комисара: „И ништа друго од Височајшег Девлета не просите, кромје једног полномошчног комесара, који би овамо дошао и овде непремено сва желанија народа нашего обширно саслушао и Височајшем Девлету представио.“ Све што овоме противно ураде нека себи припишу.[1173]

У другом писму, под истим датумом, Милош критикује њихово поверење у турска обећања. „Ја сам вам при отправленију вашем тамо много саветовао да се ви ни мало на слаткоречије турске господе не ослањате, ибо они се, наравно, за свој интерес старати

1172 *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. „Leurs démarches [тј. срп. депутата] à mon égard et leurs paroles portaient déjà alors un caractère de dissimulation et même de fausseté, qui m'empêchait de leur témoigner de la confiance. Depuis j'ai reçu des renseignements sur leur compte de nature à m'imposer encore plus de réserve principalement à l'égard du chef de la députation nommé George Popovitch. Effrayant Miloch par des nouvelles mensongères, comme celle de la guerre prête à éclater entre la Russie et la Porte et des préparatifs de l'invasion des Turcs en Servie, marqués à ce qu'il prétend par l'expédition contre Ali-Pacha de Ianina, Popovitch insiste auprès de Miloch sur l'acception pure et simple des propositions du gouvernement ottoman. En même temps il tâche de détruire la confiance que Miloch me témoigne, en lui conseillant de ne pas ajouter foi à ce que je pourrais lui écrire, et de se méfier du sieur Hermann, agent secrètement accrédité par Miloch auprès de moi. Popovitch à voulu même obliger les autres députés serviens, ses collègues, à signer une lettre à Miloch qu'il avait rédigée dans ce sens; mais comme ils s'y étaient refusés, il leur à déclaré qu'il ferait ces communications de vive voix lors de son retour à Belgrade, où il doit accompagner le commissaire que la Porte semble vouloir y envoyer.

1173 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 104. 24 јуна 1820. Милош Ђ. Поповићу, Павлу Сретеновићу и Сави Љотићу.

морају ово благополучије оборити, које ми придобити желимо, и [које] заступленијем височајшаго росијскаго престола и советами његова посланика барона Строганова, данас, без сваке сумње, придобити можемо".[1174] Уз то је депутатима улевао храброст, доказивао им да се не боје примера посланика Али-паше јањинског, који су зло прошли: „Али-паша је цару противан а ми с покорностију и праведним начином от султана све просимо и за то све што по наставленију господина посланика представљали будете слободно и без свакога најмањега страха представљајте!"[1175]

Све ово Милошу није било довољно јемство да ће депутати, односно Ђ. Поповић, поступити по његовој препоруци, те је приложио још уз ове поруке нарочито писмо за Портиног драгомана у коме је изјавио да његови депутати имају пуномоћије само комисара да траже.[1176]

Одмах по Германову доласку Строганов је почео да саставља пројекат нове молбе, коју ће народ предати Портином комисару. За основицу тога састава посланик је био узео пројекат рускога министарства од 17 фебруара и Милошев од 25 маја, послат по Герману, у коме су народне жеље сведене у двадесет и једну тачку. Имено: 1. слобода богослужења; 2. наследно кнежевско достојанство у Милошевој породици; 3. установа Сената; 4. подела народа на сталеже; 5. кнез и Сенат дају чинове и унапређења; 6. српски агент у Цариграду; 7. право подизања школа и штампарија; 8. право држања скупштина̂ „народа и старешина"; 9. право ношења оружја и одела које било боје и кроја; 10. право примања дошљака и бегунаца; 11. и 12. слобода трговине на суву и на води под српском заставом; 13. право установљења царинарница на граници; 14. право подизања карантина; 15. право установљења апотека и држања лекара; 16. право користити се свим што земља може дати из

1174 *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 106—109.

1175 *Ibid.*

1176 *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде. — 21 јул 1820. Строганов Милошу.

своје „утробе"; 17. никаква турска војска сем гарнизона да не улази у Србију; 18. право да кнез и Сенат суде свима сталежима по законима сваке класе, који ће се прописати; 19. право да се измене у прописаним законима могу чинити са дозвољењем Портиним; 20. Јевреји уживају слободу вере а подвргавају се српској јурисдикцији, и 21. да сваки оправдан српски захтев буде уважен и примљен од Порте.[1177]

Очевидно је да је овај српски пројекат рађен на брзу руку, без великог разумевања интереса и права која се траже, и с врло мало јасноће у својим битним деловима. То је и сам Милош морао осећати. „Почем, писао је он Строганову, ја нисам описао и у свој опширности представио нашу будућу унутрашњу управу, то ће се она можда вама показати да не одговара у свему вашем захтевању. Но које због кратког времена, које због важности предмета, а које пак због тога што сам ја већ давно поверио Вашем Превасходству, да по свом благоразумију руководи делима како народним тако и мојим, ја сам означио само поглавите тачке, које представљам Вашем Превасходству с најпокорнијом молбом да сами додате што је још потребно и одузмете што је сувишно".[1178] Наравно у овакоме пројекту оно што је требало да буде главно то је независна унутрашња управа, међутим то је врло рђаво изведено, кад као desideratum Срби наводе да смеју чинити измене у своме законодавству по Портином допусту (чл. 19.). Подела народа на класе „после кнежевског сана и Сената на духовенство, благородство, художнике, трговце и земљоделце по степенима" била је несувремена и за прву владу Милошеву и по овоме захтеву види се да се у Србији хтело подражавати социјалном стању у Русији и румунским кнежевинама. По овом пројекту Србија је аристократска земља, законодавно и судско тело је Сенат

[1177] *Прилози*, IV. — Међу хартијама у старој Кнеж. Канцеларији нашли смо један други план народне молбе. Због особите важности његове ми га дајемо у *Прилозима* под III.

[1178] Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 142. 25 маја 1820. Милош Строганову.

без кога кнез не може ништа да учини. Преко њега он врши законе. Истина предвиђају се сваке године и скупштине старешина и народа ради располагања данка и да се *саветују* о унутрашњој управи; али улога је скупштине споредна, у решавању о народним пословима она је имала да буде подчињена кнезу и Сенату, да остане оно што је и дотле била под Милошем.

У пројекту нема ничега о данку и о границама Србије. Та два важна питања која су стајала у нераздвојној вези, јер данак мора бити сразмеран просторности Србије, Милош је објаснио у писму, које је Герман с пројектом предао Строганову. Овом приликом он је имао једну заиста срећну идеју, која је Србији спасла више округа. Милошева Србија обухватала је у територијалном погледу Београдски Пашалук, којим је 1815 године управљао Сулејман-паша. Кад је Милош те године дигао устанак он је водио „лојалну“ војну, износећи као свој циљ не борбу против султана него против сверепога везира, и с тога је био дигао само његов пашалук; Милош се није смео истаћи као последник Карађорђев те није ни дизао народ у границама његове Србије. Сад пак кад су имали отпочети преговори у Цариграду под заштитом Русије, Милош је сматрао да је дошао тренутак да затражи границе Карађорђеве Србије, оне које су биле кад је 1812 године мир утврђен између Русије и Порте, јер је било јасно да се Порта обавезала да српскоме народу у тим границама подари привилегије специфисане у осмом члану Букурешког Уговора.

Објашњујући свој пројекат од 25 маја Милош је писао посланику ово: „Имам част додати још нешто о границама српским које су биле при закључењу мира између Русије и Порте у Букурешту 1812 године. Поглавита места и утврђени шанчеви којима су обележене [те] границе јесу: Дрина, Сава и Дунав са три стране деле Србију од других држава. Јужна страна била је означена овим главним шанчевима: први шанац био је на Рачи код Дрине; други на Ивици; трећи на Шаргану; четврти на Златибору; пети на Јавору; шести

на Голији; седми на Јовику; осми на Копаонику; девети на Боговцу; десети на Јанковој Клисури; једанаести на Јастрепцу; дванаести на Шиљеговцу; тринаести на Делиграду; четрнаести у Бањи; петнаести у Гургусовцу, најзад од Гургусовца реком Тимоком у Дунав. Ово је најважнија тачка Србије због саобраћаја с Влашком. Овим тачкама ограничена Србија може плаћати султану милион и по а и два милиона гроша годишње." Под том сумом Милош је подразумевао све дажбине царске и спахијске под ма којим именом се оне плаћале до тада.[1179] Сем тога у овом писму Милош је тражио да у пројекат уђе право да Русија има свога консула у Београду, и да место паше од три репа буде у Београду Портин чиновник нижега реда.[1180]

IV

Градећи нов пројекат народне молбе Строганов је све Милошеве захтеве свео у девет главних тачака:[1181]

1. Слобода и јавност богослужења по свима обредима и обичајима Источне Православне Цркве.

2. Кнежевско достојанство у Милошевој породици. Он бира себи наследника у својој породици договорно са Саветом (Сенатом), Порта пак то потврђује. За овако важну уступку навођене су Милошеве заслуге и за Порту и за српски народ: Милош је примирио народ после бегства Карађорђева, склањао се од „свију наговора ближњих иностраних власти" и није примио ту скоро позив Али-паше јањинскога да устане против султана. Ова два последња тврђења нису се налазила у Милошевим податцима. Инсинуација о страним наговарањима односи се на Аустрију, и Строганов је о томе дознао од рускога генералног консула у Букурешту А. А. Пиниа, коме је Герман говорио да су аустријски

1179 Нил Попов, *Србија и Русија,* I, 142. 25 мај 1820. Милош Строганову.

1180 *Ibid.*

1181 *Прилози,* V. Пројекат српске народне молбе од барона Строганова: *Проектъ прошенія отъ народа сербскаго на имя Порты Оттоманской.* — Упореди писмо барона Строганова Милошу од 29 јуна 1820, којим му је спровео свој састав. *Споменик,* XXXVII, стр. 152—156.

погранични чиновници давали Србима неке политичке савете. То је сад Мих. Герман поновио и самоме посланику. Строганов је препоручио Милошу, ако буде запитан о смислу овога навода, да брижљиво избегава смисао тих наговарања од стране Аустрије, која су, може бити, чињена од аустријских чиновника из ревности и без налога озго као што је у самој ствари и било. Он је имао да каже толико колико је корисно за српску ствар, не дајући повода заплету између Аустрије и Порте.

За понуде Али-пашине Милошу и да је овај то одбио чуо је Ђ. Поповић на Порти од самог Реис-ефендије, и то је саопштио Герману а овај Строганову, који је наравно одмах то ставио у заслуге Милошу, јер га је и сам Реис-ефендија јако због тога похвалио. Међутим та понуда није постојала у ствари.

3. Све дажбине своде се у једну суму која ће се одсеком одредити, и да се Србији даду границе које су биле при закључењу Букурешког Мира. Тај се Мир из политике не спомиње, него се границе поименце ређају.

Питање о границама Строганову није било јасно у овоме моменту, он их је просто назначио по Милошеву писму од 25 маја и био је уверен да ће овај захтев наићи на велике тешкоће од Портине стране: отргнуте округе Србија је добила у време метежа и рата и после су опѐт пали у турске руке те му српско право на њих није изгледало неоспорно. С тога је он мислио да би питање о границама требало изоставити, пошто ће оно изазвати само препирку, која би могла нашкодити општем успеху преговора. Посланик је предлагао стилизацију овога захтева овако: да се просто каже да права која Порта буде даровала важе за *целу Србију*, а не само за Београдски Пашалук, који управо сачињава Милошеву Србију. На овај начин остављено би било да се питање о границама покрене доцније у згоднијим приликама. У основи Строганов је, не разумевајући српско право на пределе, које је Србија имала 1812, а који јој се нису придружили у устанку 1815 године, прибегавао једном софизму, који није имао

смисла и с тога што је у ово време као политички и географски појам постојала само једна Србија, Милошева, тј. Београдски Пашалук.

4. Слободна унутрашња управа Србије да буде у рукама кнеза, „народне скупштине, Сената и старешина."

а) Старешине ће по обичају бити биране сваки својим насељем и зваће се као и пре кнезовима, остајаће на своме месту док сами хоће или док због погрешке не буду смењени.

б) Општа скупштина кнезова бираће *окружне начелнике*, и ови ће састављати *Сенат*, у коме ће још заседавати митрополит, епископи а сем њих још неколико других чланова којима кнез с народом буде дао звање сенатора. „Чланови Сената могу бити лишени својих места само по сопственом пристанку или по пресуди коју над њим учини сам Сенат." Врховни кнез је природни председник Сената. Главне су дужности Сената: чување права и привилегија које је Порта народу подарила, разматрање општих послова и припремање њихово за преглед Народној Скупштини. Сенатска решења потврђује кнез.

в) По старом обичају допуштају се сваке године скупштине народа и старешина ради саветовања о унутрашњим пословима, о распореду данка и народних прихода. „Народна Скупштина опредељује такође и доходак потребан за издржавање врховног кнеза и његовог дома."

5. Народ се дели на духовништво, дворјане, художнике, трговце и земљоделце.

6. Сваком чиновнику и грађанину суди кнез и Сенат не само по општим земаљским законима но и по специјалним законима онога реда коме дотично лице припада.

7. Слобода трговине, слобода подизања школâ, болницâ и др.

8. Турци да се не селе у Србију без договора са кнезом; Срби обећавају бранити границе од страних напада, и

9. Народ има право да држи свога агента код Отоманске Порте.

У главноме Строганов је увео више реда у српски пројекат. Прве две тачке одговарају и редом и садржином Милошевом пројекту. У осталим тачкама (3—9) Строганов је резумирао све остале српске захтеве.

Тако трећа тачка Строгановљева пројекта о уједињењу свију народних дажбина чине тачке Милошева пројекта: уводна (данак одсеком), тринаеста (царинарнице) и шеснаеста (право користити се рудама). Посланик нарочито није хтео спомињати руде да не би пробудио турску грамзљивост. У ову је тачку он унео и питање о границама.

Тачке о унутрашњем устројству Србије (4—6) Строганов је формулисао по Милошевој жељи, и оставио је њему да их измени према мишљењу своме и народних старешина. Те тачке биле су за посланика оно што је најважније, тј. да Срби добију право на слободну унутрашњу управу и зато их је опет у своме објашњењу пројекта оставио на размишљање и поправку Милошеву и српских старешина.

У седмој тачки, где говори о слободи трговине, посланик је изменио Милошев захтев (тачка 11.) у толико што не говори о српској трговачкој застави, јер би то изазвало само тешкоће у преговорима с Портом. С друге стране посланик је изоставио сасвим Милошев захтев да се бегунци, дошљаци и странци, који би потражили прибежиште у Србији, не издају на тражење њихових влада, као захтев противан међународним односима.

У осмој тачки свога пројекта посланик је изменио седамнаесту тачку српскога пројекта, додавши да се Турци у опште не могу насељавати у земљи без пристанка српске владе. На овај начин он је хтео да створи могућност да се тражи исељење и оних Турака, који се већ налазе у Србији, и ако му је изгледало да ће се то мучно израдити.

Девета тачка резумира шесту, деветнаесту и двадесет-прву тачку Милошева пројекта.

Српски захтев о слободи Јевреја и друге ситније ствари, које су implicite обухваћене у горњих девет

тачака, посланик је изоставио да не би сувише, без потребе, претоваривао свој пројекат, којим је више ишао на то да се утврде принципи него појединости. Он је исто тако прешао преко жеље, изражене у писму од 25 маја, да се у Србији установи руски консулат и да се паша од три репа — везир — замени старешином нижега реда: отварање консулата то је право Русији било зајемчено уговорима и за то Срби не треба да се брину; сем тога тај би их захтев компромитовао пред Портом.[1182] Тражење пак чиновника нижега реда место везира у интересу штедње, као што је то Милош наводио — јер је издржавање везирово и његове велике свите падало народу на терет — Строганову је изгледало беспредметно, пошто ће се све дажбине одредити одсеком и према финансијској моћи земље, те према томе Срби неће више водити рачуна о издржању и трошковима везировим, то ће бити Портина ствар, она ће из горње суме издржавати старешину каквога ранга буде хтела.

Не треба изгубити из вида да је у четвртој тачки, под а) и б) Строганов унео гледиште своје владе како она разумева ограничење кнежеве власти и народно учешће у јавним пословима. Главна је овде одредба: Сенат из доживотних чланова. Међутим у колико се пројекат министарства дотицао судоводства по степенима, Строганов је напустио те претписе. Као разлог он је наводио министарству што у правосуђу у Србији нису познати западни начини поступања, те је с тога у тачки шестој просто казао да над судском администрацијом бдê кнез и Сенат, оставивши Србима у томе одрешене руке.[1183]

Најзад требало је тај пројекат заокруглити, требало је да му се напише увод, који ће сам за себе бити нека врста народне изјаве пред султаном и излагање причина из којих народ тражи у молби изло-

---

[1182] *Госуд. Арх. Моск.*, 3-15 авг. 1820. Полтава. Каподистрија Строганову. Поводом консулског питања: „aujourd'hui cette mesure reveillerait des appréhensions dont la Servie elle-même ressentirait peut-être les funestes effets. Il semble donc au moins inutile pour le moment d'y déléguer un consul."

[1183] *Прилози*, VI, *Observations sur le projet de la requête des Serviens à la Porte, transmise à Miloch Obrenovitch par le baron de Stroganoff.*

жене привилегије. „У колико јаче српски народ осећа благонаклоност Портину, гласио је од прилике тај увод, у толико му теже пада што како његово унутрашње спокојство и благостање, тако и његови закони, који би имали да утврде тај мир и благостање, зависе од политичких препирака између Височајше Порте и суседних јој државâ. Ове су препирке више пута нарушавале спокојство народно, у њима је он по каткад и крв своју проливао. Да би се једном избегле ове беде, Срби су решили једнодушно и из својих властитих побуда да припадну стопама великомоћног султана, свога милостивог и законитог цара, и да га замоле „всеподањејше“ да учини једном крај овим страдањима вернога му српскога народа, који већ посрће под бременом неизвесности судбе своје.“ Позивајући се, најзад, на великодушност, мудрост и праведљивост султанову народ га моли, преко својих опуномоћених старешина, световног и духовног реда, да му подари она права која су пређе отомански цареви подарили другим својим хришћанским поданицима и да та права и примућства утврди височајшим хатишерифом.

Овај увод у народну молбу у главноме је онакав како га је министарство формулисало у пројекту од 17 фебруара.[1184] Ну Строганов је избацио из политичких разлога изречан спомен о правима Влашке и Молдавије, која би Срби желели имати и алузију на Букурешки Мир и Русију. Порту је баш то највише плашило да Србија не постане оно што су румунске кнежевине, алузија пак на Букурешки Мир и Русију могла је само компромитовати Србе у Портиним очима. Строганов је био мишљења, Срби треба према Порти врло обазриво да поступају и да штеде ено достојанство и осетљивост, пошто ће они сами водити преговоре. Из те обазривости он је избацио из свога пројекта као што смо видели Милошеву жељу да у Србији буде руски консул и из истих разлога није

[1184] Неке реченице и обрте Строганов је узео из увода у српску народну молбу од 9 апр. 1820. — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 77—78.

хтео говорити према пројекту министарства да у атрибуције кнежеве власти спада уређење и управљање војском, већ је у осмој тачки просто казао да ће Срби с допуштењем Портиним у случају стране опасности бранити своју земљу.[1185] „Мој главни циљ, писао је Строганов Милошу, спроводећи му пројекат молбе, као што сам вам ја и пређе имао част објаснити, био је у томе да на сваки начин удаљим из пројекта сваки траг руског утицаја, и да му дам вид властитих побуда од стране Срба̂, који прибегавају великодушности и праведљивости свога законитог господара, и од њега очекују сталну срећу и мир. Ово правило обазривости потребно је да не заборављате и унапред у вашим објашњењима с комисаром или пашом београдским“.[1186]

Наравно Срби не треба да се праве ни сувише наивни пред Портом, њихова молба је и сувише политично састављена да Порта верује у њихову беззазленост и незнање о обавезама које је она узела на себе спрам Русије осмим чланом Букурешког Уговора. Ако би им се затражило објашњење о неким изразима, као што је нпр. онај где се у уводу говори о препирању Портином са страним државама (прѣнія Дивана съ сосѣдними державами), Срби треба да одговоре, саветовао је Строганов, слободно, да је њима познато право Русије да се по осмом члану Букурешког Уговора заузме за њих, али да српски народ, уздајући се у султанову великодушност, жели да само њему буде обавезан за своју срећу и да нема посла с туђим утицајима. Овом последњом идејом посланик је био завршио свој пројекат: султаном подарена права и преимућства за увек ће утврдити неограничену покорност, верност и бескрајну благодарност српскога народа према своме пресветломе монарху, виновнику његове среће и благостања; на тој сталној основи узајамних користи Порта ће утвр-

---

[1185] *Прилози*, VI.

[1186] *Споменик*, XXXVII, стр. 152.

дити праву привржености српскога народа а с тим и безопасност свога царства.[1187]

У опште објашњења с којима је Строганов пропратио овај пројекат била су тако пространа и јасна, да је Милошу био непотребан тајни саветодавац, кога је тражио да му посланик пошље у Србију. Посланик нити је имао такво лице на расположењу, нити је сматрао за саветно да таквог чиновника шаље, јер би могао изложити неприликама и себе и Србе.[1188] Ну он је исто тако сматрао за дужност да Милошу обрати пажњу на лажне пријатеље и непоуздане политичаре. Бојећи се највише утицаја Ђорђа Поповића, Строганов га је представио Милошу у најгорим бојама и тражио је да га избаци из државних послова, јер је био дознао да овај вођ српске депутације и даље енергично брани пред својим друговима гледиште да се треба што пре погодити с Турцима, и да ће то своје уверење заступати и у Србији. Строганов је у толико више сумњао на Ђ. Поповића, што се овај није одазвао његовом позиву и љубазности да своја писма Милошу шаље преко посланства у Цариграду, које би их достављало српским куририма преко консулата у Букурешту. Посланик је ово сматрао као неповерење, па наравно и као увреду.[1189]

У успех започетога посла Строганов више није сумњао; ако ништа друго исправиће се велика погрешка Ђорђа Поповића и другова му.[1190] Доказ за то већ је био ту: двадесет-трећег јуна Порта је известила

1187 *Споменик*, XXXVII, стр. 152. — *Прилози*, V.

1188 *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде. „Outre l'impossibilité de trouver ici une personne que je pourrais charger de cette mission, il serait extrêmement difficile de la soustraire à la connaissance de la Porte, et une fois connue, elle nuirait essentiellement à notre but d'éloigner toute apparence d'influence de notre part. J'ai donc renoncé à cette idée et ayant invité le consul g-le Pini de faire concevoir plausiblement à Miloch l'impossibilité de satisfaire à sa demande, je me suis borné à rédiger le projet de la nouvelle pétition des Serviens à la Porte." — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 14 јул 1820. А. А. Пини Милошу.

1189 *Споменик*, XXXVII, стр. 152. — *Госуд. Арх. Моск.*, 8-20 јул 1820. Строганов графу Неселроде.

1190 *Госуд. Арх. Моск.*, 8 20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. „J'ignore jusqu'à quel point Miloch goûtera mon projet, mais j'ai lieu de croire que la Porte ne voudra point y adhérer en entier. Cependant cette nouvelle démarche de Miloch, si elle est conduite avec habileté, lui sera utile

депутате, да ће бити послат комисар у Србију. Он је то себи приписивао у заслугу, јер је непрестано уверавао Порту, поверљивим и поузданим путем, да треба прво да саслуша народне жеље преко нарочитога посланика па онда да изда хатишериф. Драгоман Портин га је уверавао да ће се заиста тако и поступити.[1191]

Строганов се надао да ће преговори између Срба и Порте тећи паралелно с његовим преговорима. Решење султаново, које му је Реис-ефендија ставио у изглед још 12-ог марта[1192], било је саопштено Строганову крајем маја. Султан је наименовао државног секретара Хамид-беја и бившега молдавског кнеза Карла Калимахиа као специјалне делегате који ће преговарати с руским послаником.[1193] Тако се Реис-ефендија

---

en ce qu'elle réparera le tort qu'il s'est fait par la première. En effet en expliquant celle-ci d'une manière favorable aux succès des affaires de la Servie, on peut considérer la pétition antérieure de Miloch comme une espèce des préliminaires à ses pourparlers futures avec le commissaire de la Porte. Les bases de ces préliminaires sont les promesses de payer un tribut annuel, le désir de voir l'hérédité princière reconnue dans la famille de Miloch et la demande d'un commissaire pour régler les autres points. J'ai dû donner cette tournure à la démarche intempestive et inconsidérée des députés de Miloch afin de faire naître la possibilité de la rendre a peu près nulle par une démarche nouvelle. J'espère y réussir à tout événement soit que la Porte refuse les demandes des Serviens contenues dans leur première pétition, soit qu'elle les accueille favorablement et qu'en même temps elle leur envoie un commissaire, soit enfin qu'elle n'y fasse aucune réponse. Dans tous les cas une seconde pétition est également indispensable quoique sous des formes modifiées par la conduite de la Porte à l'égard de la première. Si elle refuse vu qu'elle ajourne sa décision, la seconde pétition, plus détaillée, peut être présentée à l'appui de la première. Si au contraire elle accorde les points sommairement exposés dans celle-ci et qu'elle envoie le commissaire, les Serviens pourront lui remettre une pétition supplémentaire qui commentera l'autre par des subdivisions réglementaires et explicites, et sur le contenu de laquelle les Serviens prieront le commissaire d'entrer en pourparlers avec eux, ainsi qu'ils en avaient fait la demande au gouvernement ottoman.

1191 *Споменик*, XXXVII, стр. 152.

1192 Види стр. 461.

1193 *Staatsarchiv,* 10 јун 1820. Лицов Метерниху. „Cette manière de négocier n'avait jamais été employée par la Sublime Porte." — Исти истоме. 26 јуна 1820. „Cette démarche de la Sublime Porte doit être attribuée au langage ferme et précis du ministre de Russie, lors de la dernière conférence, qui eut lieu dans les premiers jours du mois de mars passé..." Ово је услед инсинуација Строгановљевих „qui ne se promettait guère quelque résultat satisfaisant en devant traiter avec un Reis-effendi, qui autant pas ses sophismes que par l'impétuosité de son caractère bouillant et brutal rend toute négociation quelconque odieuse et presque impossible."

вешто извукао из ових тешких преговора јер је на њега Строганов у главноме циљао кад је у конференцији од 19 фебруара, тражећи да се продуже преговори, изјавио да је слаба нада на успех да ће се доћи до повољног резултата, ако Портини министри остану при своме методу дискусије.

Време пак за преговарање било је врло повољно по Русију. Порта је била заплетена у рат с Али-пашом јањинским, који је употребио сва средства за одбрану;[1194] својим држањем пак Порта се била замерила свима силама од којих је могла очекивати неку помоћ противу Русије.[1195]

1194 *Staatsarchiv*, 10 јуна 1820. Лицов јавља Метерниху да је Али-паша, пре неког времена, нудио Енглеској Мореју, ако му призна наследност и изради независност код Порте. Енглеска је ово одбила. Чинио је исто такве понуде Аустрији а јамачно и Русима. Порта зна и за везе Али-пашине с владиком црногорским.

1195 *Staatsarchiv*, 26 јун 1820. Лицов Метерниху. Јавља, поводом прилика у којима Русија почиње поново преговоре, да нема силе, коју Порта није увредила овим или оним начином (d'une manière ou d'une autre). — 10 авг. 1820. Исти истоме. „Les hommes les plus éclairés de cette classe (oulémas) qui toujours et dans toutes les révolutions a prouvé combien elle peut être rédoutable au gouvernement et à son chef, voient avec peine la faiblesse du Divan et la perversité de ses mesures; l'on considère le littoral asiatique — un des points litigieux les plus importants — comme perdu et l'on craint que la Sublime Porte n'écoute aussi les propositions quant à la Servie plus favorablement que ne l'exige l'intérêt de l'état.“

ГЛАВА XXVI

МИСИЈА МЕХМЕД-ЕСАД-ЕФЕНДИЈЕ

I — Мехмед-Есад-ефендија, Портин изасланик за Србију. — Строгановљева упутства Милошу. — Садржина фермана. — Строгановљева оцена о ферману.

II — Припреме у Србији за дочек Мехмед-Есад-ефендије. — Врење међу Турцима у Србији. — Запети односи између Милоша и Турака. — Дочекивање Мехмед-Есад-ефендије.

III — Спор о месту за читање фермана. — Милош одбија ферман (26 авг.). — Агитације Марашлијине и Портиног изасланика против Милоша. — Тријумф русофилске странке.

IV — Милош подноси Строгановљев пројекат народне молбе Мехмед-Есад-ефендији. — Милошеве измене у томе пројекту. — Питање о границама.

V — Велика узрујаност међу Турцима. — Пуцање на Милошев конак у Београду. — Претње Марашлијине и Мехмед-Есад-ефендије. — Турски изгреди у Шапцу. — Односи између Милоша и Марашлије.

VI — Незадовољство Портино због догађаја у Србији. — Српска народна молба пред Портом. — Строгановљева упутства Милошу. — Строгановљев извештај министарству. — Његова критика о изменама, које је Милош учинио у пројекту народне молбе.

I

Баш кад је Строганов спремао да свој пројекат и упутства пошље Милошу дође му Михаило Герман и донесе извешће да је Порта саопштила депутатима, да ће њен комисар, одређен да иде у Србију, противно уверавањима, која је Калимахи давао по-

сланику, понети са собом ферман, којим Порта потврђује нека права Србима и да неће саслушавати жеље народне. Дакле поред свих инсинуација руског посланика да се пошље прво комисар па онда да се на основу жеља народних изда ферман, Порта је била решила да једним непотпуним ферманом забашури цело питање, те да не прими српске жеље у свој њиховој опширности. Строганов није знао тачно садржину фермана али је био унапред уверен да ће Порта гледати да прође са што мање уступака. С тога он препоручи накнадно Милошу да га шиљање тога акта ништа не буни и да се држи строго његових инструкција. Ако комисар дође без фермана онда му послани пројекат треба изнети у форми изјаве жељâ српскога народа односно права, која проси од Порте; ако пак донесе ферман, којим би се задовољавали српски захтеви, изнесени у молби од 9 априла, коју је поднео Ђорђе Поповић с друговима, Милош је имао да изјави да су у тој молби од 9 априла изнесене само прелиминарије за будуће преговоре и да су у њој назначена само главна права која народ тражи, имено: право унутрашње самоуправе под поглаварством кнеза Милоша и његовог потомства и утврђење народних дажбина једном за свагда. Затим је требало да Милош изнесе Строгановљев пројекат као детаљно *изјашњење* молбе од априла месеца са захтевом да та детаљна изјашњења Порта потврди, после тога да прими заклетву верности од народа. Строганов је дакле нашао згодан изговор Србима за оба случаја.

Тек што је свршио писмо Милошу с овим порукама, Строганов дозна да ће у ферману бити означене српске дажбине одсеком, да је Милош припознат врховним народним поглаваром, без права наследства, и да ће комисар имати, по саопштењу фермана, да прими заклетву верности. С тога на крају свога писма посланик дода PS. препоручујући озбиљно Милошу да буде обазрив у свему што буде чинио, јер је моменат и свечан и критичан. Сваки акт, писао је од прилике Строганов, који буде садржавао у себи потпуно или непотпуно задовољење

српскога народа, а који уз то буде санкционисан потписом врховнога кнеза и старешина̂, мора бити од мене примљен, како ми га Порта буде саопштила, као тачна и непремена жеља српскога народа, и према томе и право учешћа Русије, основано на осмој тачки Букурешког Уговора, мора се сматрати као задовољено.[1196]

Тек у половини јула Порта је саопштила депутатима копију фермана који ће бити послат у Србију. Тај акт није ни издалека одговарао захтевима српским. Њиме је било утврђено:

1. Дажбине београдског пашалука у 941.500 гроша.

2. Плаћање њихово у два рока, о Митрову-дне и Ђурђеву-дне.

3. Спахије примају свој десетак и даље на основу својих берата.

4. Укидају се муселими у нахијама пожаревачкој, јагодинској, крагујевачкој, рудничкој, ваљевској и пожешкој.

Али у суму од 941.500 гроша не улазе београдска царинарница, кантарина, тахмиз (право печења кафе), београдска скела, мукаде (државна добра), право на риболов, таксе на памук. Ти приходи остају у рукама везировим који их даје под закуп коме хоће. Сем тога нишки харач који су плаћале три нахије у Србији (ужичка, пожешка и сокôска) и који је познат

[1196] *Споменик,* XXXVII, стр. 156. PS. у писму Строганова Милошу од 29 јуна 1820. — Сличан савет Строганов је поновио 15 јула. Н. Попов, *Србија и Русија,* I, стр. 144—145. — *Госуд. Арх. Моск.,* 8-20 јула 1820. Строганов графу Неселроде. Говори о поменутој садржини фермана по чувењу: „Mais la double concession qu'elle leur accorderait ne répondrait qu'en partie aux avantages que nous cherchons à leur procurer et qui ne se retrouveraient que dans le droit formellement reconnu par la Porte de s'administrer par eux-même. Il est vrai que la Porte pourrait bien dire qu'elle leur laisse en effet cette administration par là-même qu'elle reconnait Miloch pour leur chef suprême et qu'elle règle les objets en discussion de concert avec eux, puisqu'elle leur accorde les deux points principaux de leur pétition. Mais cette concession qu'elle s'empressera de faire puisqu' elle lui est imposée par l'esprit et la lettre de l' article VIII du traité de Boucarest serait bien autrement essentielle, si le hat-chériff confirmait en même temps les obligations de Miloch envers les Serviens et le mode administratif qui leur est assuré. C'est pour prémunir les Serviens contre ce véritable mécompte, qu'en communiquant à Miloch les projets insidieux de la Porte, j'ai insisté auprès de lui sur les présentations d'une nouvelle requête et que je l'ai engagé, dans le p. s. de ma lettre du 29 juin, à s'abstenir du serment jusqu'à ce que les points de la seconde supplique soient discutés de concert avec la Servie et accordés par la Porte.

под именом *феtxaтu* наплаћиваће везирови чиновници; такође харач шабачки који припада босанском рачуноводству или калему остаће и даље по старome у рукама босанског везира. Трошкови за издржавање мезулана (поштанских и курирских стација), плата и додатак (харч-тефтер) београдском кадији падају и даље на терет Србима.

О Милошу и његовом достојанству нема ништа, онде где се његово име спомиње он се назива први или главни кнез.

У ферману је тврђено да су све ове тачке претходно биле уређене у једној конференцији са српским депутатима.[1197]

Носилац фермана, Мехмед-Есад-ефендија, хоџа-ћан (виши секретар), имао је за задатак да га прочита Србима, заведе у регистар београдске мехћеме (суда) и прими заклетву верности.

Добивши копију фермана, депутати га одмах, преко Михаила Германа, саопште Строганову. Овом приликом посланик је видео, са задовољством, како је Порта, као што је он предвиђао, примила само делимично српску молбу. Она не само што није извршила ни унификацију свију врста дажбина, него је скупљање једнога дêла њихова оставила Турцима очигледно противно осмој тачки Букурешког Уговора. Добро обавештени кругови у Цариграду знали су већ да шиљање овога комисара има за циљ да изигра руске захтеве односно Србије.[1198]

Баш тих дана кад је Порта саопштила депутатима копију фермана, добије Михаило Герман, преко рускога консулата у Букурешту, писма Милошева од 24 јуна за депутате и драгомана Високе Порте, у којима је понављао, првима своју заповест а другоме молбу да се само комисар пошље у Србију. „Погрешка, коју је учинила депутација, писао је Милош том при-

---

1197 *Прилози*, VII. Ферман.

1198 *Staatsarchiv*, 10 авг. 1820. Лицов Метерниху: „Ce moyen paraît avoir été choisi pour éluder la demande de la Cour de Russie, et pour lui prouver que les habitants de cette province ne réclament point de changement dans la forme de l'administration de leur pays."

ликом посланику, велика је и бацила ме је у велику забуну.“ Неопредељеност „непоњатне молбе“ од 9 априла Милош је правдао запетим стањем између Срба̂ и Турака у коме се треба „увек претварати и увијати (хитрить и лукавить)“ док се не дочека руска интервенција или док Порта сама не затражи да се и Русија умеша у српско питање, те да се онда приступи формалним преговорима.[1199]

Строганову се ово учинила згодна прилика да депутати унапред протестују против садржине фермана. С тога, по његовој заповести, Герман преко Саве Љотића преда Ђорђу Поповићу писма Милошева с наредбом да писмо за драгомана одмах однесе на Порту и у исто време да покаже и нова своја упутства која се односе само на тражење комисара. Ствар је била хитна, јер је само још неколико дана требало па да комисар — мубашир — пође у Србију.

Све поруке Милошеве и Строгановљеве остале су без резултата. Ђорђе Поповић је писма просто метнуо у џеп, тврдећи да је већ доцкан да се ма шта ради против Портина решења. У самој ствари он није смео да чини ништа из страха од Турака.[1200] Због тога се посланик обрати Милошу 21 јула поново с тужбом против депутације.

Том приликом он му је приложио и превод фермана, уверавајући га свима начинима у руску заштиту и користи које српски народ може отуда извући. „Није ми потребно, писао је Строганов, излагати опширно, колико ова мера — шиљање фермана — предузета Портом и садржина његога фермана, мало одговарају очекивањима и користима српскога народа. Ви морате с најразумнијим старешинама размислити о томе и одбацити с поштовањем, али енергично ту

[1199] Нил Попов, *Србија и Русија,* I, стр. 143. — *Моск. Универз. Извѣст.* за 1866—1867, бр. 2, стр. 81. *Переписка бар. Г. А. Строганова съ Милошемъ Обреновичемъ въ 1817—1826 годахъ.* Н. А. Попова.

[1200] *Држ Арх.,* К. К., 196, fol. 120. 24 авг. 1820. С. Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу. „Стаде га вика [Ћелеша]: ја не смем да да̂м.“ За себе С. Љотић, преплашен Милошевим писмом, вели: „Ја сам се заклео Богу и вама да издаје учинити не мислим, нит' се Бранковићем мислим назвати.“ Криви за све Ђ. Поповића и П. Сретеновића.

назови-погодбу с депутатима на коју се позива ферман, и зашто они нису имали надлежно пуномоћије од вас и од народа. Од тога доба ја сам сасвим прекинуо везу с вашом депутацијом. На што им давати савете и упутства, кад се по њима не владају и кад их испуњавају и тумаче наопако".[1201] Ну ипак Строганов још једном покуша да учини нешто с депутатима. Он се обрати Сави Љотићу да он уради оно што није хтео Ђ. Поповић и да преда писмо Милошево драгоману. Овај ту заповест изврши али доцкан. Двадесет-шестог јула Мехмед-Есад-ефендија већ је био отишао из Цариграда с Ђорђем Поповићем и П. Сретеновићем. „И тако је била, пише Строганов графу Неселроде, потпуно изгубљена корист коју су депутати могли извући из ових докумената, послуживши се њима као антиципираним протестом против садржине фермана".[1202]

Остало је да се види шта ће Милош у Србији да учини. Двадесетог јула он је већ имао у рукама пројекат молбе коју му је послао Строганов заједно с упутствима од 29 јуна. Он се одмах умирио и чекао је са стрпљењем извештај да се комисар већ кренуо из Цариграда. Накнадни извештаји посланикови а нарочито садржина фермана коју му је послао све га је више учвршћивала у решењу да крепко одбије тај акт и да не да заклетву. У томе очекивању Милош је чинио припреме да изврши тежак задатак који му је предстојао.

II

Наравно требало је да се Портин комисар дочека с почастима које му доликују; то је било први пут да султан шаље свога чиновника Србима у нарочитој мисији. Сам комисар казао је депутатима да ће од-

---

1201 Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 144—145.

1202 *Госуд. Арх. Моск.*, 4-16 авг. 1820. Строганов графу Неселроде. „Ainsi l'avantage que les députés pouvaient tirer de ces pièces, en les faisant servir de protestation anticipée contre le contenu du firman, fut entièrement perdu." — *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 120. 24 авг. 1820. С. Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу.

сести у вароши, а не у граду код везира, и да ће бити народни гост.

Мехмед-Есад-ефендија ишао је „на интовима“ и водио са собом десет лица „калабалука.“ За његов дочек Милош је био одредио конак Бега Новљанина, кога је, као свога човека, замолио да се привремено исели, а у исто време наредио је био кнезовима Јовану Протићу и Николи Станковићу, да ту кућу лепо распреме и две собе нарочито новом чохом застру. Сулејмана Хаџи-Риџаловића, суседа Бега Новљанина, кнез је замолио да се код њега јело спрема.[1203] Дуж целога цариградског друма у Србији били су припремљени добри коњи с потпуном опремом за кола изасланикова.[1204] У Баточини и Гроцки наређена су преноћишта која неће „постидети“ народ; људи пак из народа који су имали да изађу насусрет комисару у великом броју морали су бити „отмени“ и оружани. Највиђенији кметови, сви нахијски кнезови, протојереји, игумани и владике били су, по заповести кнежевој, готови да пођу на први позив на скупштину на којој ће предати комисару народну молбу. „Ови сви, гласила је заповест Милошева, свештенство и кметови, потребно је да су људи паметни, барем у толико да им се што од дела наши показати може, да нису турској страни наклоњени и да нису пијанице, а притом да су на очи људи виђени.“ Око Јована и Јеврема Обреновића и око нахијских кнезова наређено је да буде „подоста одабрати и добро оружани момака“.[1205]

Долазак Портинога комисара изазвао је велико врење код Турака, најразличнији гласови кружили су о циљу његове мисије, која се Турцима није могла

1203 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 100, 125—127. Писма од 1, 4 и 6 авг. 1820.

1204 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 авг. 1820. Милош Милосаву Здравковићу Ресавцу, Марку Абдулићу и Вујици Вулићевићу.

1205 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 129—130. 7 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу. — Исти митрополиту ужичком. — *Свилајинач. Библиотека,* 7 авг. 1820. Милош М. Здравковићу. Да поведе архимандрита раваничког Никифора, попа Станишу, Илију Барјактаровића и 10 кметова.

допасти јер је, у сваком случају, била попуштање раји. Још од априла месеца, кад је отишла депутација, ерлије и спахије нису престајале говорити „да Милош тражи у Цариграду да им отме њихова добра и да их истера из Србије".[1206] Турци се стану сад спремати да пред комисара изнесу своје тужбе и да представе Србе као недостојне царске милости. Халид-беј, алај бег смедеревског санџака, спровео је био кнезу, почетком августа, тужбу спахија против сељака што не испуњавају своје обавезе и против њега, Милоша, што им тужбе не извиђа. Спахије су претиле да ће „неки своје берате а неки и своје сабље пред овога царског човека (тј. изасланика) положити." Ну то Милоша није поплашило, он је одговорио да спахије чине што им је драго и да му алај-бег неће учинити услугу, ако их од тога одговара, напротив то ће дати прилику да и он са своје стране позабави комисара спахијама Београдског Пашалука. „Сваком спахији субаша бити не могу, за њим [да] пристајем и да гледам шта сваки по селима са својим сељанима чини, нити знати могу где кога сврби да га почешем, а сваки који је к мени доходио и своју теготу показивао, надам се да сам му по правици извидео и што је кога било да је примио." Баш и да се спахије оставе тужбе, он ће се на њих жалити, јер не може више да трпи њине „такове приговоре и попрећивање".[1207]

И ерлије и спахије, иначе несложне, биле су сад све против Милоша и сплеткариле против његових намера. Бего Новљанин одрекао је свој конак Србима за дочек комисаров, алај-бег исто тако није хтео свој да уступи; кад је Милош стао спремати одељење свога двора, где су становали кнезови Народне Канцеларије, Турци су приговарали да је противно њиховој вери да Портин комисар близу цркве седи и да он ту неће одсести.[1208] Најзад Срби спреме конак Хасан-бегов где

[1206] Вук, *Скуп.ь. Истор. Списи*, I, стр. 172.

[1207] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 127. 6 авг. 1820. Милош Алији, алај-бегу.

[1208] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Писмо под 8 авг. 1820. — *Id.*, 86. 9 авг. 1820. Јордан Георгијевић, ћурчибаша, Милошу.

је некад становао Јаков Ненадовић и који је био народна својина. „Јучер, писали су кнезови 9 августа Милошу, везир је долазио алај-бегу и три сата с њим разговарао се што никад било није. И данас харем везиров долази харему алај-бегову. Нека политическа љубав особита сада се међу њима отворила“.[1209] У свему овоме Милош је гледао изазивање и излазио је у томе насусрет Турцима, за њега је већ било јасно да се мора кидати са старом политиком, сад кад ће скоро и царски ферман бити одбијен. Још у половини јула Милош је припремио ноту „турскије у Сербији зала“ од времена везирства Марашлијина. Нота је била заиста мршава и на похвалу везирову. Народна Канцеларија „истражујући колико се докучити може“ нашла је свега тринаест случајева, од којих су седам убиства, једно онакажавање и пет обичних преступа, тј. обичних код Турака. Случај онакажења био је од стране некога турског буљубаше, који је у јуну 1820 одсекао једном младићу оба уха.[1210] Ну 3 августа београдски војвода затвори једног Србина, младића од 17—18 година, што је неком Јеврејину украо неколико марама. По одобрењу везирову, 4-ог ујутру, несрећни кривац био је обешен.[1211] Милошевом гњеву није било краја кад је за ово дознао. У то време баш био је прочитан свечано у граду ферман којим се Марашлија утврђује у положају и за идућу годину. По обичају Милош је увек честитао везиру овај догађај, и он је сад овако писао ћехаја-бегу с молбом да то Марашлији саопшти. „Особито се радујем да се наш честити везир удостојио високе царске милости и ферман добио остати опет код нас и за ову годину. При том ми смо у оваким случајима видели, кад су везири пређашњи великоме Богу за овакву царску милост благодарили, да су клали на курбан овнове, а сад разумевамо да наш честити везир Марашли-Али-паша у истом случају младу српску

1209 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 9 авг. 1820. Кнезови Милошу.

1210 *Id.,* Нота од 13 јула 1820.

1211 *Id.,* 6 авг. 1820. Кнезови Милошу.

децу до осамнаест година за курбан приноси, и радије чини то сербској деци која од Чифута по једну мараму украду, нежели другима који људима уши одсецају или их убијају".[1212] Ну везир није ствар овако трагично и дирљиво узео. „Што је било било, одговорио је на ово Марашлија, мене су други преварили и ја сам заповедио да се обеси".[1213]

Такви су били односи између Милоша и Турака кад се појавио на српском земљишту Мехмед-Есад-ефендија, кога су у Ћуприји поздравили од кнежеве стране Јов. Обреновић и Димитрије Георгијевић.[1214] Дванаестог августа комисар је стигао у Баточину и ту се Милош, окружен знатнијим старешинама, састао с њим. Сутра-дан комисар, праћен Србима, продужи пут, а Милош, под изговором да није био скоро код куће и да није спреман за пут у Београд, оде у Црнућу.[1215]

Комисар је морао бити задовољан дочеком који је на путу нашао и од стране кнежеве и од стране народа. „Сиротиња, радујући се милости великоможнога својега цара, коју милост овај царски посланик носи, изашла је од радости видети га".[1216]

Међутим интриге Турака у Београду нису престајале, „политическа љубав" између везира и алај-бега продужавала се „дубље и шире" него дотле. Дванаестог августа била је нова посета Марашлијиног харема харему алај-бегову, а то су били онда важни догађаји. „Сокаци алај-бегови били су застрти свиленим пердетима куда је овај харем пролазио".[1217] По кафанама и на ћепенцима београдске чаршије Турци су живо коментарисали Милошев састанак с комисаром. Говорило се да је он у Баточини био разапео

1212 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 130—131. 8 авг. 1820. Милош ћехаја-бегу.

1213 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 9 авг. 1820. Ђ. Евангелидис Милошу.

1214 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 105. 12 авг. 1820. Милош Сави Љотићу.

1215 *Држ. Арх.,* К. К., Дп. Под 10 авг. 1820. — Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 104, 125.

1216 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 134. 16 авг. 1820. Милош кнезовима у Београд.

1217 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 13 авг. 1820. Кнезови Милошу.

чадор, да се окружио с неколико стотина људи „и кад је сео разговарати се са царским човеком ови су људи чадор опколили.“ Ћехаја-бег је примио ове гласове за готово те је призвао кнезове Народне Канцеларије и говорио им о непристојности оваквога поступка.[1218]

III

Ну Турци се нису задржавали само на критиковању него су и претили. Милош је намеравао да 22 августа, у недељу, сиђе у Београд с народним старешинама, да саслуша ферман и поднесе народне жеље. Претходно Срби су се имали састати негде око Колубаре да се посаветују дефинитивно како се имају понашати.[1219] Ну гласови које је Милош добијао из Београда нису били најбољи. Услед тога он се реши да појача мере за своју безбедност и нареди да Топаловић и Парезан сиђу претходно у Београд са по сто добро оружаних момака и с довољно муниције.[1220] Ну 19-ог августа Милош је увидео да би било сасвим опасно да лично иде у Београд, и задржи се на самоме путу у селу Железнику, одакле отправи одмах свога брата Јована и Ђ. Поповића да с кнезовима, који су већ били у Београду, Вујицом Вулићевићем, Илијом Марковићем, Димитријем Георгијевићем и Јованом Протићем, изложе везиру да му је немогућно доћи у Београд и ако је био спреман „са сиротињом и кметовима тамо доћи.“ Узрок су томе „противни гласови“ београдских Турака, који су претили и животу његову.[1221] У самој ствари Милош није био сигуран ни од Марашлије. Мустај-бег, остружнички спахија, доказао му

[1218] *Држ. Арх.*, К. К., 86. 13 авг. 1820. Кнезови Милошу.

[1219] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 129—134. 7, 10 и 14 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу и др.

[1220] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 135. 19 авг. 1820. Крагујевац. Мат. Ненадовић и Радојица Жујовић Топаловићу и Парезану. Ова су писма они писали по заповести Милошевој из Црнуће, Милош је могао ове заповести издати 17-ог или 18-ог августа.

[1221] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 136. 19 авг. 1820. Милош кнезовима Нар. Канцеларије. — Вук, *Скуп. Истор. Списи*, I, стр. 173

је преко Ник. Николајевића да везир намерава убити га кад му у град дође.[1222]

Из Железника Милош се премести у Остружницу да тамо чека Марашлијин одговор. Остружница и Железник били су зборно место позваних српских кнезова, кметова, свештеника и калуђера. Јеврем Обреновић био је довео са собом, по Милошевој заповести, сем шабачког владике, кметова шабачке и ваљевске нахије, још и кметове из Јадра и Рађевине, који нису припадали Београдском Пашалуку.[1223]

Међутим и Марашлија се био забринуо кад је чуо колико света Милош води са собом и није имао намеру да га пусти у Београд с толиком свитом. С тога је одговорио Јовану Обреновићу и осталим српским изасланицима да кнезу не грози никаква опасност од београдских Турака и тражио је да му Милош „дође само са дванаест кнезова и то без оружја као што царевој раји пристоји," а он ће му послати сигурности ради пратњу од четрдесет гаваза.[1224] С истим уверавањима везир је нарочито слао Милошу митрополита Агатангела и свога ћурчибашу Јордана Георгијевића, ну Милош није хтео да прими „лукава предложенија честитога везира".[1225] Хоџа-ћан пак тврдио је да се овакав царски ферман мора прочитати у месту где обитава везир.[1226]

1222 Одломак из Мемоара Алексе Симића у *Шта је био Стојан Симић?* од Ђ. С. Симића, стр. 12. „Ова намера пашина остане нам тајна, то јест да л' је заиста Марашли-Али-паша хтео онда убити Милоша или не. Чак 1843 године, кад сам ја био српски капућаја у Цариграду, каза ми један гаваз садразамов, у соби мухурдаровој пред више Турака, где је био разговор о кнезу Милошу, да је онда он био гаваз код Марашли-Али-паше, кад је та скупштина била, и да је заиста Марашлија хтео том приликом убити кнеза Милоша, и да је он (речени гаваз) с осталим гавазима био наређен да га убију испод басамака, кад пође к паши. Али кнез Милош не дође..."

1223 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 132. 10 авг. 1820. Милош Јеврему Обреновићу. — Вук, *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 173.

1224 *Држ. Арх.,* К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову. — Вук. *Скуп. Истор. Списи,* I, стр. 173.

1225 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 137. 24 авг. 1820. Милош Јовану Обреновићу.

1226 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 23 авг. 1820. Београд. Јов. Обреновић Милошу.

Кад Марашлија није попустио од овога, Милош пристане на савет хоџа-ћанов те 24 августа, из Остружнице, дође на домак Београду, „у врбе где Топчидер у Саву утиче“ и пошље одатле у град на три стотине одабраних људи с Јованом Обреновићем на челу, да саслушају ферман (25 авг.). Сутра-дан, 26 августа, Портин комисар дође у Топчидер те и Милошу прочита исти акт и затражи да он и старешине, пошто су испуњене народне жеље, потпишу већ спремљену заклетву на грчком језику, којом се обавезују на верност султану и да немају више шта тражити. Ну Милош одговори да одбија и ферман и тражене потписе, и понуди комисару да саслуша народну молбу, тврдећи да депутати нису имали пуномоћије да траже какав ферман од Порте, него само комисара, о чему је он известио и самог драгомана Високе Порте Калимахиа. Мехмед-Есад-ефендија одбије да саслушава нове молбе наводећи да он других упутстава нема до да саопшти ферман и прими заклетву и да је донесени акт потврда онога што су српски депутати уговорили с Портом. Он се врати најзад у Београд не свршивши ништа: сва његова саветовања да Срби ферман приме остала су безуспешна.[1227] Двадесет-седмог августа Милош и писмено изјави комисару своје жаљење што није могао примити „височајшу милост која желанију народа несоветствује и судбу његову у неизвестности и печали оставља“.[1228]

Марашлија је нашао, с правом, да се Милош јако изменио и двоструко га прекори: прво за неповерење према њему, друго за непримање фермана. Милош му одговори уверавајући га да је „с особитим чуствованијем“ дознао колико је ожалошћен. „Вама је добро познато да ја никад посумњао нисам пред тебе, мога череститог везира доћи, али сад ружни гласови зауставили су ме, и то више сумња од другије него од тебе.“ Па и преко свега тога он би дошао, али му народ, поплашивши се, услед претње београдских Турака за

1227 *Држ. Арх.*, К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову.

1228 Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 138. 27 авг. 1820. Милош Мехмед-Есад-ефендији.

његов живот, то није допустио. „Но ја... тебе, честити везиру, уверавам, док само народ мало стиша се, ја ћу опет теби доћи, и пољубити скут и руку мога највећег благодетеља!“ Марашлија није дочекао да му Милош више дође на ноге. Тек десет година доцније овај је дошао свечано у Београд да прими из руку другога везира и комисара хатишериф, којим су крунисани сви напори његови и народни. За непримање фермана Милош се правдао, као и пред комисаром, да садржина тога акта не одговара народним жељама и да су депутати прекорачили своје инструкције.[1229]

Нити је кнез нити је Марашлија, после свега овога, имао разлога да заоштрава ситуацију, она је заиста била сама собом врло запета. Везир није губио наду да ће још приволети Србе на ферман и тврдио је пред српским старешинама, да је задржао комисара још који дан да би они имали времена да се промисле; Милош се пак старао да приволи Марашлију и комисара да саслушају нову народну молбу. Већ 28 августа везир је известио Милоша да је послао буруntије свима муселимима и кнезовима и позвао их да стишавају духове — и Србе и Турке. У исто време и Милош изда „окружно писмо“ у смислу Марашлијиних налога.[1230]

Ну везир није успео да приволи Милоша и Србе на ферман. Нису помогла ни саветовања преко алајбега, ни претње његове и комисарове гњевом султановим пред митрополитом Агатангелом и другим старешинама. „Нама је познато да ви вашу надежду полажете у Русију, али Порта ће скоро закључити мир с њом и ви ћете платити султану за све ваше досадашње преступе!“ „Заиста султан је силан, одговарали су Срби, и може нас у једном магновењу истребити с лица земље, чему се ми нећемо ни најмање одупирати, али ми знамо и да је он великодушан и милосрдан према својим поданицима и да неће истре-

---

[1229] *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 17. 28 авг. 1820. Остружница. Милош Марашлији.

[1230] Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 140. 28 авг. 1820. Циркулар Милошев.

бљивати своје верне поданике који из сопствених побуда — јер су одбијали сваку везу с Русијом — моле за права и преимућства са којима би били срећни.“

Нису помогле ни интриге против Милоша и његове политике. Тада је Марашлија могао видети јасно колико је било штетно за Порту што је он ишао на руку учвршћењу Милошеве власти и оставио га без супарника. Марашли-Али-паша и Мехмед-Есад-ефендија лукаво су саветовали старешинама преко алајбега, да не слушају кнеза, да се прођу његове политике и да сваки за себе тражи ферман од Порте и да ће га лако добити; ну старешине одговоре да желе да Милош добије ферман, да више воле бити у слози и имати свога старешину, а не да буде свак старешина за себе.[1231] Триумф русофилске странке у околини Милошевој био је потпун, јер се у самој ствари ферман многим кнезовима допадао, а нарочито инсинуације Марашлијине да ће бити независни од Милоша и сваки за себе се споразумевати с везиром. Изгледало им је, за онда, довољно оно што Порта нуди, „а за оне друге тегобе, које падају на народ, нису ни имали чуства да мисле о њима.....“ „Међу овим кнезовима, вели Алекса Симић, био је и Господар Јован, брат кнеза Милоша, истога мишљења. А против примања тога фермана били су само ови људи: Господар Јеврем... и његов секретар Миоковић, секретари кнеза Милоша Никола Николајевић и Лазар Теодоровић, и прота Ненадовић...“[1232]

[1231] *Држ. Арх.*, К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову. — Испор.: Вук, *Скуп. Исшор. Сйиси*, I, стр. 185.

[1232] Одломак из Мемоара Алексе Симића у *Шта је био Стојан Симић?* од Ђ. С. Симића, стр. 12. -- Иначе ови мемоари сасвим неверно представљају улогу Стојана Симића у одбијању фермана. С једне стране писац је писао после 1852, на тридесет и више година после овог догађаја, с друге стране писао је, као што се обично мемоари пишу, пристрасно и преувеличавајући улогу свога брата. По изводу из ових мемоара Стојан Симић је омео примање фермана и одлазак Милошев у Београд. У најкритичнијем тренутку он је донео депеше барона Строганова и А. А. Пинија и њихове усмене поруке те је Милош одустао од своје намере. Међутим непримање фермана, као што смо видели, према дипломатској преписци, било је свршена ствар пре доласка хоџа-ћанова. Ну доказ који руши све причање А. Симића о томе јесте факат *што Стојан Симић није био у Србији кад се водила битка око фермана између Милоша и Турака.* Двадесет-петог августа 1820 Стојан Симић је био у Букурешту. Тога дана,

IV

Видевши овако сложно држање Срба̂, и да је њихово „последње решење“ да пошљу нову депутацију у Цариград,[1233] везир и комисар пошљу своје људе кнезу и старешинама да им покажу народну молбу, и да кажу на чему се она оснива. Тада им Милош изложи пројекат барона Строганова. Противно своме дотадашњем држању он изјави отворено да се српски захтеви оснивају на VIII члану Букурешког Мира и да Русија има право да се за њих заузме. Ова промена

Евстатије Котов, први драгоман руск. ген. консулата у Букурешту, предао му је један пакет писама барона Строганова да однесе Милошу, и он је према татарском путовању могао бити у Београду *најранције* 31 августа; да пак буде 25 августа у Букурешту, он је морао поћи из Србије најдоцније 20-ог августа. Дакле између 20-ог августа и 1-ог септембра Стојан Симић није био у Београду, а одбијање фермана је тада било свршена ствар. Најзад кад је Стојан Симић 31 авг. или 1 септ. изашао пред Милоша он му је предао писмо Е. Котова од 25 авг. у коме овај пише да му спроводи барона Строганова пакет „содержающій въ себѣ отвѣть удовлетворяющій представленіямъ Вашимъ [Милошевим] въ предшествовавшемъ письмѣ оть 24-го прошедшаго іюля изьясненнымъ. Означенныи пакеть я поспѣшаю препроводить при семъ къ Вамъ, Милостивый Государь, съ нарочнымъ Симичемъ, прося... etc.“ *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 142. -- У том пак писму барона Строганова третирало се само питање о границама, о чему је Милош писао посланику 24 јула. Испор. даље на стр. 500 садржину тих писама. — Најзад Ст. Симић није могао донети никаква писма и поруке од А. А. Пинил руск. генер. консула из Букурешта, јер је овај од *јуна месеца одсуствовао од дужности и тек негде у октобру предузео опет послове.* Испор. горњу преписку у *Држ. Архиви* fol. 113—156. После овога, кад се пређе на читање мемоара, заиста чудновато звуче оваки детаљи: Милош се решио да дође у Београд и већ наредио кнезовима да му се готови конак; у то осване Ст. Симић и каже им да то не раде „јер он [Милош] неће доћи у Београд, како се он [Ст. Симић] с њим састане, и пође одмах у Остружницу. На путу у Макишу сретне кнеза Милоша и да̂ му писма... У писмима консула Пиниа било је и то, да Стојан Симић има из уста да му учини нека саопштења. Ова саопштења била су то, да кнез Милош ни по што не прими ферман, а ако га прими, да ће њега наједанпут нестати из Србије, и неће се знати куда је отишао, да ли на небо или под земљу, а српски народ ће опет избавити Русија од ига тога фермана. И Ст. Симић саопшти то кнезу Милошу, који се двоумио да л' да послуша руски савет, да л' да прими ферман. Стојан Симић му каже да је истина, да и једно и друго може зло изићи, али му он саветује да послуша хришћанског цара, па ако изиђе зло, онда га неће народ кривити, али ако послуша турског цара, па изиђе зло, онда ће га народ проклињати до века. Кнез Милош прими тај савет !...“ Целом овом причању могла је бити подлога један безначајан акт. Двадесет-другог октобра, дакле много после одбијања фермана и кад је Порта примила тај поступак и пристала да прими депутацију, била је скупштина кнезова на којој се говорило о инструкцијама. За ту скупштину био је очекиван Ст. Симић од Л. Теодоровића, као што ће се даље видети. Кад је дошао није донео ништа особито. Испор. примедбу 1296.

[1233] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 авг. 1820. Милош кнезовима у Београд.

тактике може се објаснити само тиме што је Милош хтео, у последњем моменту, да нагласи Турцима да су им сујетне наде, ако мисле да и даље заваравају и интригирају код нахијских старешина против њега. Одмах затим он је преко старешина предао везиру и комисару Строгановљев пројекат као тобоже изјашњење народне молбе од 9 априла 1820, коју су у Цариград однели Ђ. Поповић, Павле Сретеновић и Сава Љотић.[1234] На завршетку је изречно написано да се српски захтеви оснивају на VIII чл. Букурешког Мира (1 септембра 1820 год.).

После овога Милош напусти Остружницу. Петог септембра у вече он је био у Крагујевцу,[1235] већ сутрадан послао је у Цариград Христа Дукића да однесе Сави Љотићу нову молбу, управо дупликат акта који је предат Марашлији и хоџа-ћану, те да га Љотић поднесе Порти.[1236] О свему пак што се догодило с комисаром Милош је одмах известио Строганова.[1237]

Сем тога што се народ позвао у молби на осми члан Букурешког Мира, противно свима препорукама руског посланика, Милош је учинио још једну врло важну измену у Строгановљеву пројекту. Користећи се допустом послаником да може изменити тачке о унутрашњој управи земље, према своме мишљењу и нахођењу народних старешина, он је избацио из четврте тачке место о сталности сенатора, саветника, и место о сталности сеоских старешина. Изостављена је још алинеја о границама, у трећој тачки пројекта, које је Строганов означио био према писму Милошеву од 25-ог маја.

1234 *Држ. Арх.*, К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову. — *Госуд. Арх. Моск.*, Предати пројекат носи датум 1-ог септ. и има наслов: *Изјасненије всепокорњејшаго прошенија на имја Височ. Блист. Порте Отоманске от народа сербскаго престављенаго у априлу месецу ове године*. Један екземплар, под 8 септ. чува се у *Држ. Архиви* К. К., 196. fol. 128—134.

1235 Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 141. 6 септ. 1820. Милош народним кнезовима.

1236 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 септ. 1820. Милош Васи Поповићу.

1237 *Држ. Арх.*, К. К., 192. 3 септ. 1820. Милош Строганову.

Питање о границама дало је повода накнадним обавештењима између Милоша и посланика који је као што смо видели, спроводећи свој пројекат, изјавио да му то питање не изгледа јасно. Та нејасност долазила је отуда што Милош у писму од 25-ог маја није довољно објаснио правну тачку гледишта с које треба посматрати питање о границама. Тек кад је Строганов послао у Србију свој пројекат он је сазнао из разговора с Германом право стање ствари, и разлоге из којих је Милош тражио повећање граница: наиме године 1812, 16 маја, кад је закључен Букурешки Уговор, Србија је имала осамнаест предела (нахија), 1813 Турци су освојили сву земљу, и Срби уставши на оружје 1815 заузели су само дванаест нахија, а осталих шест крајева имено: кладовски, неготински, гургусовачки са Сврљиг-Бањом, ражањски с Алексинцем, крушевачки и староелашки, уз то део пазарског и зворничког предела (с десне стране Дрине) остали су Турцима.[1238] Строганов је нашао да Милош не само с правом претендује на те крајеве него да је и његова дужност то да чини, пошто се и на њих имају распрострети користи осмога члана Букурешког Мира, јер су сачињавали део Србије кад је тај уговор прављен. Строганов је одмах о овоме известио Милоша,[1239] исто тако и Михаило Герман.[1240] Они су му саветовали да каже комисару, да су становници тих заосталих крајева под Турцима још 1815 и 1816 тражили да их он присаједини Србији. Као средство да се овај захтев што боље поткрепи саветовано је Милошу да у томе смислу начини нарочите молбе, да их антидатира и да позове неке старешине из тих кра-

---

1238 Овако групише ове пределе Милош у своме писму Строганову од 3 септ. 1820. Ну ово груписање неприсаједињених предела Србије није свуд подједнако. Тако Мих. Герман у своме писму од 16 јула овако их групише: „1. кладовская (нахија), 2. неготинская, 3. Гургусевац сосъ Сфарликъ-Баня у једну нахію, 4. параћинска сосъ Ражна и Алесеница(!), 5. Крушевац, 6. Стари Влах.“ — Вук у једном писму Копитару такође не зна да каже како ваља ове крајеве груписати и називати.

1239 *Госуд. Арх. Моск.*, 15 јул 1820. Строганов Милошу. — Нил Попов, *Србија и Русија*, I, 145.

1240 *Држ. Арх.*, К. К., 206. 16 јул 1820. Герман Милошу.

јева да те народне жеље и пред комисаром потврде. Зато је Јеврем био довео са собом у Остружницу јадранске и рађевске кметове.

Ну у време кад су била послата ова нова упутства Милош је имао у рукама уз Строгановљев пројекат и његову првобитну сумњу у успех односно граница. И ако је био уверен у правичност својих захтева, он се сад стане колебати и био је готов да редуцира своје захтеве. Двадесет-четвртог јула он је питао посланика, како би било да постави ове границе: од ушћа Тимока Дунавом у Саву, Савом до ушћа Дрине, Дрином до горе Ивице, одатле на Шарган, Златибор, Муртеницу, Јавор, Хаџијин Брод на Морави, Моравом на Чемерно, Ибар, Маглич, Столове, Жељин, Плочу, Суву Јаругу, Сувом Јаругом у Мораву, Моравом до Жмичака (језеро између Ћуприје и Параћина), затим на село Стубицу, на развалине манастира Сисевца, и Омољским планинама у Крајину где Тимок утиче у Дунав.[1241]

Али у то стигне посланиково писмо о правичности првобитнога схватања о границама, те Милош напусти намеру да их редуцира. Доцније он је добио и мишљење посланиково односно овога попуштања. Посланик није хтео ни обраћати пажњу на нову трасу и саветовао је да се треба увек држати принципа и тражити оно на што се има право: не тражити ни више ни мање.[1242]

И ако је Милош врло весело и радосно примио оваково тумачење граничног питања, и ако је заповедио Јеврему да поведе пред комисара јадранске и рађевске кметове, он је из доста нејасних разлога одустао да у прошенију, предатом комисару и Марашлији и послатом у Цариград, назначи границе као што су биле описане у Строгановљеву пројекту. Ту алинеју он је просто избацио.

[1241] *Госуд. Арх. Моск.,* 24 јул 1820. Милош Строганову.

[1242] *Госуд. Арх. Моск.,* 9 авг. 1820. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.,* К. К., 206. 16 авг. 1820. Герман Милошу.

Још у писму посланику од 9-ог августа он му је јављао да неће поименце назначивати границе, већ да ће тражити да се подарена права распростру на целу Србију, а ако га комисар пита за „пространство" њено, онда ће се позвати на Букурешки Уговор и на границе тадашње Србије. Тај факт што се на крају народне молбе позвао на осми члан Букурешког Мира Милош је сматрао као да је тиме иставио и народно право на границе од 1812 године.[1243] Овом приликом он је нарочито објашњавао Строганову положај Крајине, која је при расправљању граничнога питања могла изазвати нарочите тешкоће, о чему је посланик већ говорио био с Германом у Цариграду. Наиме они су дознали да је Крајина, после Букурешког Уговора, била дата као апанажа валиде-султанци (султанци-матери).[1244]

V

Поред свих добрих службених односа између Милоша и Марашлије односи између Срба и Турака остали

[1243] *Госуд. Арх. Моск.*, 9 авг. 1820. Милош Строганову. — Испор.: *Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 септ. 1820. Герман Милошу.

[1244] Испор. Нил Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 146. Крајина је пре Првога Српског Устанка била домен султанових кћери с нарочитом самоуправом и кнезом хришћанином на челу. У Крајини није било ни спахија ни других Турака и услед овога изузетног положаја и свога природног богатства она је била у необичном благостању. Крајином је управљао 1804 године, кад је српски устанак букнуо, кнез Перча. Србин. Милош, у горњем писму Строганову, вели да је Перча имао наследство на тај положај по султановом ферману. Кад су Срби завладали Крајином он је пришао к њима, а по смрти његовој брат његов Миша заузео је тај положај. Миша је имао звање војводе и команду у Неготину, где је и умро. Кад су Турци завладали Србијом 1813 године син Перчин Никола био је отишао у Аустрију. Позват од Турака он се врати и заузме очено место као кнез Крајине, али је ускоро, по наговору Турака, био убијен. Њега је наследио једини му рођак, брат од тетке Никола Карапанџа. „Но ускоро и он је умро, пише Милош, а с њим је изумрла и кнежевска породица Перчина и унутрашња српска управа у Крајини." — 13 јуна 1817. Пореч. Јоксим Милосављевић и Арс. Протић пишу Милошу: „тако смо разумели у Неготину наместили су великог кнеза Николу Карапанџића..." О Крајини испореди још: Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, 284 и др. *Српски Рјечник*. Увод X, и реч *Крајина*. — Мих. Гавриловић, *Исписи из Париских Архива*, стр. 224. Да напоменемо да је Пасван-оглу био узурпирао Крајину, односно њене приходе, али кнеза Перчу није дирао. Напротив имао је у њему велико поверење. Међутим Перча се овим користио те је потајно спремао устанак у Крајини.

су врло затегнути. То стање крштено је у ондашњој преписци „буном.“ Духови су, заиста, били и сувише раздражени и узбуњени да би се могли лако смирити. Срби су били дознали да су неки Турци отишли тобоже на ћабу, а у самој ствари да су носили тужбе београдских Турака у Цариград;[1245] да је алај-бег наредио спахијама тајно да за 15 дана прикупе или продаду своје приходе, да би тиме побудио сумњу у народу да ће револуција доћи, еда би се ко осмелио да се спахијама успротиви.[1246] Сукоби су изгледали неизбежни, и за Милоша је било врло важно да Срби буду што мирнији и да се кривица на Турке набаци. У новом стању ствари ово би било од велике користи за народне послове. Јеврем Обреновић, Милосав Здравковић Ресавац, Марко Тодоровић Абдула, Стеван Тодоровић Добрњац и друге нахијске старешине добиле су налог да „сваки случај кавге“ избегавају, да сваки противан случај јављају муселиму и да гледају да овај „за Турке по нашој жељи јавља.“ „На случај ако би Турци каквога нашег човека убили, опет нити он — нахијски старешина — нити кому другому допустити дати повод каквој побуни, зато само Господару да јави, а Господар ће честитом везиру јавити и самоме Девлету“.[1247] „Кнезовима и кметовима јавите, наређивао је Милош Јеврему, да сви у селима точно и без задержавања својим спахијама издају што је с њима уречено, терговци и сви Турци по делима царским, везирским и својим собственим слободно да могу како и досад пролазити: при том, добро и бодро око имајте на све што се где догађа, разбирајте са свију страна, особито мотрите шта спахије по селима чине и шта говоре“.[1248]

Материјала за тужбе није недостајало. Седмога

1245 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 1 авг. 1820. Београд. Ђ. Евангелидис Милошу.

1246 *Држ. Арх.,* К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пинну. — Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 145. Под 15 септ. 1820.

1247 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, 141—142. Распис од 10 септембра 1820.

1248 *Држ. Арх.,* К. К., Дп. 10 септ. 1820. Милош Јеврему Обреновићу у Шабац.

септембра, око подне, неколико осионих београдских Турака утркивали су се на коњима с великом виком баш испред Милошева двора. У тој трци, тамо амо, пуцали су из пиштоља на двор, на цркву и на дом кнезова Народне Канцеларије. Изнад врата кнежева двора биле су остале „белеге... куда су гађали.“ На ту пуцњаву и вику стрчало је било доста света, који је с ужасом гледао шта су Турци урадили. Кнезови Народне Канцеларије били су код хоџа-ћана кад се ово десило, и тек кад су отуда изашли дознаду цео догађај. Одмах отиду ћехаја-бегу, хоџа-ћану и алај-бегу и уложе протест противу овога варварства, које је задало Београђанима велики страх. „Ваљада су били пијани“ одговарали су Турци. „Кад су били пијани, прихватили би кнезови, како на другу кућу коју пушке не бацише, и како знадоше доћи пред овај конак!...“ „Сада видите какви су овдашњи Турци,“ рекли су Мехмед-Есад-ефендији. — „Видим да има овде рђавих Турака, одговори комисар, ну то је све до везира, он је овде забит и њему је цар власт дао, он може урадити све што хоће!“[1249] Марашлија је заиста хтео строго да поступи с изгредницима. Сва шесторица били су осуђени на строге казне: један да буде посечен на Калемегдану, спахијама су одузети тимари, ерлије су биле осуђене да плате десет кеса у новцу. Ну заузимањем нечијим сви буду ослобођени.[1250] Милошу је ово баш ишло у рачун. „Ако нисте за ову ствар што код везира предлагали, писао је он овим поводом Вујици Вулићевићу, а ви само тихо предлажите, и ни мало немојте настојавати, да се они преступници казне, ибо, по овому, имаћемо узрок тужити се код Девлета каково насилије нама чине и да нас нико нема да брани, и то је узрок што ми у Београд доходити не смемо!“[1251] Међутим кнезови су већ били код везира, али ништа нису успели. По̂ сахата Ма-

[1249] *Држ. Арх.*, К. К., 86. 9 септ. 1820. Кнезови Народ. Канцеларије Милошу.

[1250] *Id.*, 10 септ. 1820. Исти истоме.

[1251] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 143. 13 септ. 1820. Милош Вујици Вулићевићу.

рашлија је срдито ћутао и није хтео да одговори на њихов поздрав. Најзад после тако дуге паузе кнезови га опет по обичају поздраве у Милошево име. „А где је он? једва прихвати везир. Што не долази и новац не донесе и заповести царске са мном не отправља?" — „Ефендум, одговоре кнезови, ми знамо да је ова полугодишња сума данка вама тачно издата до краја августа, а кад време дође за други полугодишњи данак, тада ће и он — кнез — доћи. А у ово време он је заузет народним пословима: отправља писма и депутате у Цариград, утишава нереде у Шапцу и остало... Ефендум, нашта би и дошао, и ми сами да смо раније дознали за оружани напад Турака на двор нашега старешине не бисмо се осмелили овде доћи!..." — „То није ништа, одговори паша, то су пијана деца учинила, ја сам их затворио, али их је хоџа-ћан ослободио, а и ви кад би их пијане видели, отпустили би их. Ну кажите ви мени, хоће ли Милош овде доћи или да ја другога кнезом поставим, с којим треба да испуњавам дела царева, која су на мене наложена?!"[1252]

Кад су после овога обишли Портиног комисара, овај није био ништа љубазнији. „Кад ће доћи Коџа-Милош да прими донесени ферман?" рекао је он. На одговор старешина да кнез не може доћи пре него што дође одговор од Порте односно послате молбе, Мехмед-Есад-ефендија прихвати даље: „Ви се надате у Русију и с тога не примате царски ферман!" — „Кад бисмо се ми на Русију надали, одговоре Срби, ми бисмо њој и притекли с нашим молбама, али ми своју наду полажемо у самога Бога и у великодушност султанову, премилостивога цара нашег, с тврдом вером да ће, по нашим молбама, даровати нама, верном своме народу, права и преимућства, по своме великодушном обећању у Букурешком Уговору, под којим правима би српски народ, уживајући благодети, слушао и био покоран своме законитом цару и бранио

[1252] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пинију.

би дарована права до последње капи крви против сваког непријатеља".[1253]

Турци су у Београду постајали све несноснији, говорили су како од Милоша треба курбан направити, како га треба везана довести у Београд ферман да прими. Берући српске винограде делије су говориле: „Иди па кажи твоме Милошу!" Други пакосни Турци чинећи неправде Србину говорили су иронично: „Па иди, ено ти Остружнице!" То је била алузија на последњи збор српских старешина у томе месту. Милоша су називали краљем: „Он се нада да га Москов краљем учини!" Итд.[1254] Турци у Београду тврдили су да имају право не дати Србима да уживају слободе, кад на њих немају царског фермана и кад нису хтели да приме онај што је Мехмед-Есад-ефендија донео. Ну старешине су се позивале на „праштелни и слободни ферман" од султана издат после утврђеног мира с Марашлијом.[1255] Турци тада затраже од самога везира да им тај акт покаже и он их упути кадији. Али како кадија није имао копију поменутог фермана, Марашлија затражи оригинал од Милоша, који одговори да о томе не може давати одговора док не дође решење о последњој народној молби. Ну ако ко од Турака баш хоће да види тај ферман, Милош га је позивао да „изволи доћи у Крагујевац да му га представи".[1256]

Турци Шапчани имали су такође „неки дивљи ветар у глави." По сву ноћ су ишли оружани по пољу, чинили разна насиља, и обрањивали људе. Петога септембра, у пô бела дана, неки сиђу на Саву, наиђу на мајсторе који су кошуље прали, и за своје задовољство кошуље побацају у Саву а мајсторе истуку. Ноћу између 5 и 6 септембра ранили су једнога Циганина у његовој кући. Узалуд је Јеврем Обреновић

[1253] *Држ. Арх.*, К. К., 191. 26 септ. 1820. Милош А. А. Пинију.

[1254] *Држ. Арх.*, К. К., 86. Кнезови Нар. Канцеларије Милошу.

[1255] Види примедбу 667.

[1256] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 147. 24 септ. 1820. Милош кнезовима Нар. Канцеларије.

тражио правицу код муселима. Тале Ибрахим-ага био је побунио Турке да не издају кривце. На питање Јевремово, што не мирују и зар се тако поштује везирова бурунтија, Турци су одговарали да не знају ни за царски ферман а камо ли за везирове наредбе!...[1257] Осмога септембра везир је послао нарочитог комисара — бумбашира — у Шабац да доведе у Београд Тала и бијене људе. Ну везир га само посаветује и ослободи и не саслушавши Србе. Нереди се наставе горе него пре: Турци су се искупљали у џамији, читали су некакво писмо, заклињали се, удешавали топове и чинили свакојаке пакости.[1258]

Марашлија се очевидно осећао заморен овако тешком ситуацијом, и сами су га Турци сумњичили: говорило се да су га Срби подмитили и да гледа кроз прсте Милошу који је поручио топове у Аустрији;[1259] њему је још било доказано да је Милош говорио да му он о глави ради: „Није ово Кајсарија да он нас, једнога по једнога, сече!...“ — „Ако сам им тежак, одговорио је Марашлија, кад му је ово казано, нека — Срби — пишу једно писмо са своје стране, и ја ћу писати једно са своје, и да молимо цара да ме дигне одавде“.[1260] Ну Милош није био тронут сентименталношћу везировом, он га је упутио да сам тражи да га султан дигне.[1261]

VI

Кад је стигао у Цариград везиров и комисаров извештај да су Срби одбили ферман, Порта се јако разгњеви. Њој је било у толико теже што је дознала,

---

[1257] *Držh. Арх.*, К. К., 139. 6 септ. 1820. Јеврем Обреновић Милошу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 143—145.

[1258] *Држ. Арх.*, К. К., 139. 10, 17 и 27 септ. 1820. Јеврем Обреновић Милошу.

[1259] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 146—149. 18 и 24 септ. 1820. Милош кнезовима у Београд.

[1260] *Држ. Арх.*, К. К., 86. 24 септ. 1820. Кнезови Народ. Канц. Милошу.

[1261] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 септ. 1820. Милош кнезовима Народ. Канцеларије.

у исто време, и српске захтеве у новој народној молби, коју комисар није хтео да прими службено већ је само примио к знању. Драгоман Портин по наредби великог везира говорио је Строганову да се српски захтеви не могу примити (inadmissibles les articles de cette pétition).[1262] Везир је пак био призвао одмах Саву Љотића и наредио му да сместа пише Милошу да исправи своју погрешку, да прими ферман и да потпише заклетву. Портин драгоман учинио је Љотићу исте препоруке. „Зашто се не смирите, рекао му је најзад Калимахи; какви сте ви то људи; ми радимо за народ а ви све кварите. За сад пристаните на оно што вам се даје а доцније можете и више добити“.[1263] Љотић је био јако узнемирен гласовима који су дошли из Србије и које још није могао проверити. У Цариграду се чуло да се Марашлија свадио с Милошем, и да хоће да га убије; да се народ одвојио од кнеза и изјавио везиру да хоће од сада само царска раја да буде, најзад да је Марашлија заповедио Милошу на очи да му не излази и да ће он наћи друге кнезове „измет“ да му чине.[1264]

Међутим, 17-ог септембра, стигне у Цариград и Христо Дукић с народном молбом и писмима за султана и драгомана Портина. Већ сутра-дан Сава Љотић преда та акта Порти, пошто их је Строганов претходно прегледао. Калимахи се дуго опирао да их прими.[1265]

Док је Порта овако зло примала вести и молбе из Србије, Строганов је био врло срећан кад је видео из Милошева писма, од 3-ег септембра, како је паметно

[1262] *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Неселроде.

[1263] *Држ. Арх.*, К. К., 13 септ. 1820. Сава Љотић Н. Николајевићу и Л. Теодоровићу.

[1264] *Ibidem.*

[1265] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 септ. 1820. Герман Милошу. — *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Неселроде. „En attendant l'arrivée de ces nouveaux députés j'ai prescrit à celui qui se trouve actuellement à Constantinople de se borner à remettre les papiers qu'il avait reçus pour la Porte sans entrer en aucune discussion sur le contenu que ses chefs ne l'ont point autorisé à entamer.“

и достојанствено све свршено. Он му одмах одговори, хвалећи га што је поред свих турских изазивања ствар тако мирно извео, на начин који одговара и жељама руског цара и интересима српскога народа, који треба да тражи своју срећу и благостање само мирним и легалним путовима. Посланик му је обећао, даље, да ће помоћи свима начинима да нова српска молба буде примљена од Порте, али да та помоћ отворено и јавно не може бити ни у чему другоме до у подржавању тачака које се оснивају на осмом члану Букурешког Мира, међутим захтеве које овај члан не предвиђа потпомагаће у толико у колико му за то Порта буде дала прилике. Затим је тражио да му Милош покаже које су тачке народне молбе од којих би могао одустати а да не компромитује благостање Србије; саветовао му је даље да састави нарочиту депутацију од способних и добронамерних људи, да им дâ инструкције у којима ће такође назначити тачке од којих се може одустати, и да у те инструкције унесе члан о границама које жели добити, и суму данка према њима.[1266]

О свему овоме посланик је известио министарство, приложивши уз извештај и писмо писано Милошу. Он је истицао, овом приликом, да је у комплиментима према српском поглавару био штедљив.[1267] Сем тога изложио је министарству да је молба остала, као што је он прерадио српске захтеве, сем измене коју је Милош учинио у трећој тачки пројекта где је реч о Сенату,[1268] затим у питању о границама од кога зависи и сума данка.[1269] Строганов није ни јед-

---

[1266] *Госуд. Арх. Моск.*, 19 септ. 1820. Строганов Милошу.

[1267] *Госуд. Арх. Моск.*, 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Неселроде. „Quant à la conduite de Milosch qu'il a tenue en général à l'égard du firman et de l'adresse, je ne l'ai ni loué, ni désapprouvé.“

[1268] *Ibid.*, „Excepté quelques petites modifications dans les règlements constitutionnels, dont j'ai toujours abandonné les détails à Milosch et les articles des frontières et du tribut qu'il a cru devoir omettre et dont je fais mention plus bas.“

[1269] *Ibid.*, „On ne saurait dire d'avance jusqu'à quel point la Porte voudra consentir à cette demande mais la prétention de Milosch à cet égard paraît fondée sur le sens du traité, lequel en parlant de la *nation servienne* ne fait aucune différence entre les divers districts, les comprend tous dans l'amnistie, puisque tous ils ont pris les armes contre la Porte pendant la guerre avec la Russie.

ном речи нарочито истакао да је Милош избацио из његова пројекта алинеју о доживотним члановима Сената, формулисану самим министарством; он преко тога овлаш прелази, то су за њега „мале измене,“ вероватно што, у томе моменту, није полагао велику важност на то или што није у томе видео никакву нарочиту намеру. Милошево ограничење Сенатом из доживотних чланова није ни било Строгановљева идеја већ самога министарства.

И ако је пред министарством Строганов у главноме истицао Милошев рад као добар, ипак је Мих. Герману учинио оправдане примедбе, што у Србији нису схватили као што треба његове савете. Он није никако одобравао што су се Срби у последњој тачки народне молбе позвали на осми члан Букурешког Уговора, јер они у томе акту не траже само оно што тај уговор закључује у себи него и много више. Тако, по уговору, Срби не могу тражити наследно кнежевско достојанство. Сем тога они су пали у једну велику противуречност. У уводу говоре да из властитих побуда припадају стопама свога законитог господара, апелују на његову великодушност, а на завршетку истога акта они му наводе његове обавезе по осмом члану Букурешког Уговора и тиме прете Русијом! Та противуречност није само за критику као једна недоследност већ и као одсуство такта, које може нанети штете другој тачки народне молбе где се тражи наследно кнежевско достојанство.[1270] Герман је исто тако, према говору посланикову, доказивао Милошу, да је апсолутно недовољно ово навођење осмог члана Букурешког Уговора да обезбеди Србима — ако су тиме то хтели да постигну — повраћање граница, већ да их треба поименце тражити.[1271] Иначе Герман је преузносио поступање с Портиним комисаром, налазио је да је поступак био прехрабар и да ће донети Милошу лаворов венац и вечиту славу.

[1270] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 септ. 1820. Герман Милошу.
[1271] *Ibid.*

ГЛАВА XXVII

ОПРЕМАЊЕ ПРВЕ ВЕЛИКЕ ДЕПУТАЦИЈЕ У ЦАРИГРАД

I — Порта прима у принципу депутацију. — Михаило Герман о саставу депутације. — Строгановљеве препоруке о инструкцијама депутације. — Објашњење између Строганова и Портиног драгомана о српским захтевима.

II — Демонстративан одлазак Мехмед-Есад-ефендије из Србије. — Преговори између Милоша и Марашлије о саставу депутације. — Туркофили и русофили у Милошевој околини. — Састав депутације. — Милошев покушај да одобровољи Марашлију.

III — Упутства депутацији. — Одлазак депутације у Цариград. — Портина демонстрација против Србије. — Протест барона Строганова.

I

Првога октобра драгоман Портин објавио је службено Сави Љотићу да је турска влада најзад решила да прими народну молбу од септембра месеца и да је потребна депутација од шест до седам чланова за дискутовање поднесених тачака. Он је унапред казао да ће Порта усвојити само извесне тачке а не све, и да депутација мора бити састављена дȇлом из народних старешина, дȇлом из свештенства, а међу овима да буде и један владика. Мих. Герман пошље одмах ову радосну вест Милошу, саветујући му да за депутате изабере људе „неустрашимога духа, постојане, верне, ревносне, решителне, дрске“ и којима су дела и жеље његове — Милошеве — добро познате. Он је чак и

лица предложио: 1. Лазара Теодоровића или Н. Николајевића, од њих двојице један да дође на сваки начин, јер познају добро народна дела; 2. Димитрија Георгијевића; 3. Илију Марковића; 4. Милосава Здравковића Ресавца или Марка Теодоровића Абдулу. А од свештенства: проту Матију Ненадовића, Мелентија Павловића, архимандрита манастира Враћевшнице, и Самуила Јаковљевића, архимандрита манастира Каленића. За главног секретара предлагао је Аврама Петронијевића; сем тога да се потражи једно лице које зна добро грчки. За турски језик били би Димитрије Георгијевић и Сава Љотић. Време није „шалити се", вели Герман, сви депутати морају имати „једну памет, једну душу једно тело и једна уста" и „бити готови жертвовати даже и сопствени живот, а ко се боји да не долази, јер ће бити овде и угроза и мора свашта да чују... већ тврди као стубови да буду".[1272] Секретаре Милошеве пак, Лазара Теодоровића и Н. Николајевића, опомињао је на разговоре које су недавно водили између себе у Србији и кога треба да пошљу у Цариград; само да не шаљу „ћораве и главате Христовце[1273] и Ћелешевце".[1274] Сад је дошло време да се сваки покаже: „конац дело краси." „Дакле овамо те к мени, узвикује им Герман, који има добро... срце да стисне сада! Или за Србију венац или у терсану![1275] Од ова два једно мора бити!" У шали им вели да поведу и Амиџу.[1276]

Уз то је Герман препоручивао мере обазривости: депутацију тајно отправити; за њу и Порта да не зна док у Цариград не дође; у Београду крити нарочито целу ствар од Наума Глухче[1277] трговца, који би одмах писао пријатељима у Беч, а Немци не воле, као што се добро зна, да Србија добије своја права и да има

1272 *Држ. Арх.,* К. К., 206. 2 окт. 1820. Герман Милошу.

1273 Христо Дукић (Риста Дукић).

1274 Георгије (Ђорђе) Поповић Ћелеш.

1275 Арсенал, државна тамница.

1276 *Држ. Арх.*, К. К., 206. 1 окт. 1820. Герман Лазару Теодоровићу и Ник. Николајевићу.

1277 Наум Ичко.

свога кнеза.[1278] Управо Герман је повлађивао кнежевој сумњи да Аустрија ради против њега. У писму Мих. Герману у коме му је јавио поступак с комисаром, Милош је говорио, како је Аустрија интригирала код Марашлије и Мехмед-Есад-ефендије преко земунског тумача, како ради да изазове нереде у Србији, итд.[1279] Он је веровао у „политическу злобу" аустријске владе, благодарећи корацима Милоша Урошевића, који се издавао за агента варадинског заповедника Сигентала и предлагао му 1815 и 1816 год., да одбаци руско покровитељство и прими аустријско.[1280]

Строганов, извештен од Михаила Германа шта је казано Сави Љотићу, обрати се опет писмом Милошу. Овом приликом он је допунио упутства односно депутације у толико, што је саветовао да се депутатима издаду двојаке инструкције: јавне и тајне. У јавним инструкцијама требало је изнети разлоге и упутства за све тачке народне молбе. Тајне инструкције Строганов је предвиђао за случај ако би Порта изјавила депутатима своју намеру да затражи посредовање рускога посланства између ње и Срба̂. Овакав случај он је сматрао као врло повољан и за српску ствар и за Русију, нарочито што ће се тада моћи дописивати с Милошем без тешкоћа које сад има.[1281] По

[1278] *Држ. Арх.,* К. К., 206. 1 окт. 1820. Герман Л. Теодоровићу и Н. Николајевићу.

[1279] *Госуд. Арх. Моск.,* 26 септ. (8 окт.) 1820. Строганов графу Нeселроде.

[1280] *Држ. Арх.,* К. К., 191. 11 септ. 1820. Милош А. А. Пинију.

[1281] *Госуд. Арх. Моск.,* 2 окт. 1820. Строганов Милошу. — 1-13 нов. 1820. Строганов графу Неселроде. „Je les ai demandées doubles; les unes, ostensibles, contiendraient des dévéloppements sur les divers points de la pétition, présentée en dernier lieu au sultan; les autres, secrètes, devraient prévoir le cas, où la Porte ferait sentir aux députés son intention de réclamer ma médiation entre elle et les Serviens. J'ai recommandé à Milosch de prescrire à ses députés de n'annoncer aucune opinion sur ce point qu'ils seraient censé de n'avoir pu prévoir, mais de déclarer seulement, qu'ils en feraient objet d'un rapport à leurs commettants. En agissant ainsi les Serviens prouveront de nouveau à la Porte que jusqu' à présent ils n'ont espéré qu'en elle sans compter sur aucune assistance étrangère et pouvant affaiblir les soupçons que les Turcs nourissent d'une influence indirecte de notre part. Des avis qui me sont parvenus dernièrement, me font en effet supposer que le gouvernement turc, embarrassé des demandes des Serviens qui lui paraissent exagérées, et fatigué de leur obstination à les soutenir, pourrait peut-être recourir à mon intervention pour s'arranger avec eux."

извесним поверљивим саопштењима Строганов је веровао у могућност да ће Порта потражити његово посредовање те да једном скине српско питање с дневног реда, јер су јој већ досадили српски захтеви који су за њу били сасвим претерани.

Двадесет-шестог октобра Строганов је имао прилику да се поверљиво разговори с Портиним драгоманом и да дозна интимно расположење њено односно безуспешне хоџа-ћанове мисије, и у опште њено гледиште на српско питање. Калимахи је живо критиковао одбијање фермана, којим је санкционисано оно што су сами Срби тражили преко својих депутата; њихове захтеве о независној унутрашњој управи и наследном кнежевском достојанству крстио је просто непристојношћу.[1282] Порта ће, рекао је даље Калимахи, прећи преко овога, постараће се да Србе поучи и понудиће им све оно што се дати може, „ну ако они остану упорно при своме да траже један ред ствари, који се не може примити, онда Порти не остаје ништа друго до да саопшти Русији недопустљиве захтеве овога народа и доказе свога узалудног старања, да према њима изврши обавезе предвиђене осмим чланом Букурешког Уговора!...“ Ну Строганов је врло вешто одбијао ове оптужбе. Он је изјављивао своје чуђење што је Србима послат ферман, који је био заснован на разговорима (langage) с депутатима а не на договору с народом и на народним жељама (sur un concert et sur le vœu national). Подсећајући драгомана на српску молбу од 9-ог априла, коју му је он у мају поверљиво саопштио, посланик му напомене да су Срби у њој тражили од Порте или да дâ паши пуномоћије или да пошље комисара да саслуша народне жеље. „Природно је онда, рекао је посланик, да депутати, после једне такве молбе, коју су имали овде да пред-

1282 *Госуд. Арх. Моск., Résumé de l'entretien confidentiel de M. le baron Stroganoff avec le prince Charles Callimachi, le mardi, 26 oct. 1820.* „...Soit instigation du dehors, soit désunion au-dedans, cette faveur a été rejetée par Milosch et son parti, qui a répondu d'une manière inconvenable à des sujets soumis, en demandant une constitution incompatible avec les droits de la Porte et dont la clause la moins admissible et comme la plus ardemment désirée est l'hérédité du titre et du poste de Milosch.

ставе, нису могли примити ништа дефинитивно, а ако су то учинили они су прекорачили своја пуномоћија, с тога су, јамачно, и Срби одбили ферман пошто не одговара жељи и молби њиховој".[1283] Што се тиче Милошевих захтева, који се не могу примити (inadmissibles), он је изјавио да о њима не може да суди, док не добије сва акта и с једне и с друге стране, и нагласи да је принцип за решење српскога питања јасно прецизиран у Букурешком Уговору: Срби имају да добију своју администрацију, тј. привилегије Архипелашких Острва, да се све њихове дажбине одсеком утврде, итд., „и сви ови предмети да буду уређени *договорно* с њима (et tous ces objets... réglés *de concert* avec eux). Чим дакле Русија види народне жеље *с једне стране* и санкцију Портину *с друге стране*, она ће сматрати да је осми члан уговора извршен.[1284] Изложивши ово своје гледиште, које већ четири године узалуд понавља, он је додирнуо захтев наследнога кнежевског достојанства: Порта је, без сумње, господар у томе захтеву, она га може испунити или одбацити, народ пак то жели да би дао већу стабилност својој администрацији и да би се угушиле странке, чију ексистенцију Порта назире у одбијању фермана. Ако оно што Срби траже, рекао је даље посланик, изгледа Порти револуционарно и да се не слаже с њеним достојанством, она није обавезна да то испуни, само у томе случају њена је дужност да саопшти рускоме двору српске жеље, које сматра као недопуштене (inadmissibles) и да да̂ разлога зашто се не могу примити (inadmissibilité) и, најзад, да докаже да је учинила све да испуни осми члан Букурешког Уговора: Русија је пак и сувише праведна да не увиди правичност свега тога и да не поради, са своје стране, ако то буде било потребно „да наведе Србе на жеље, које би измириле користи, које за њих произилазе из

[1283] *Госуд. Арх. Моск., Résumé de l'entretien... le 26 oct. 1820.*

[1284] *Ibid.* — У августу је Строганов учинио сличну изјаву кад му је Калимахи саопштио да ће Порта дати доказе свога доброг расположења спрам Срба̂. Он је нагласио да се Србима да̂ „un acte organique, le mode d'existence civile et d'administration". — *Госуд. Арх. Моск.*, 4 авг. 1820. Строганов графу Неселроде.

осмога члана, с правима и дужностима које припадају Портином суверенитету".[1285]

II

Чим је драгоман Калимахи саопштио Сави Љотићу Портино решење односно депутације, Христо Дукић, који је донео народну молбу у Цариград, крене се у Србију с једним турским куриром да службено саопште то исто кнезу, Марашли-Али-паши и Мехмед-Есад-ефендији.

Ну пре него што је он стигао у Србију, Милош је из његових и Љотићевих писама знао ток српских послова у Цариграду. Још крајем септембра кнез је знао да Порта сматра да је мисија Мехмед-Есад-ефендије свршена и да ће се он скоро вратити у Цариград. Двадесет-седмог септембра Милош наређује кнезовима у Београду да га известе кад ће хоџа-ћан поћи, да се удаљи од друма да се с њиме не би састао „ради неполезна а може бити и голема дара".[1286]

Међутим Портин комисар није полагао на српске дарове. Шестог октобра Мехмед-Есад-ефендија изјави изненадно да ће сутра без одлагања прећи у Земун и одатле поћи за Цариград. Тога дана прелазио је у Београд фелдмаршал-лајтнант Дедовић, везир му је давао велику част, бацан је џилит, играли су чочеци, и најзад Аустријанци су обишли варош праћени свима везировим гавазима и чаушима. Том приликом Марашлија је представио хоџа-ћана Дедовићу. Решење хоџа-ћаново Срби су приписивали без разлога састанку његовом с овим аустријским официром. Вујица Вулићевић одмах је отишао у Крагујевац да саопшти комисарово решење Милошу. Међутим кнезови Народне Канцеларије и митрополит Агатангел узалуд су саветовали и молили Мехмед-

1285 *Госуд. Арх. Моск.*, *Résumé de l'entretien... le 26 oct. 1820:* „à ramener les Serviens à un voeu, qui concilie les avantages devant résulter pour eux de l'art. VIII avec les droits et les devoirs inhérents à la souveraineté de la Porte."

1286 *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 септ. 1820. Милош кнезовима Народне Канцеларије.

Есад-ефендију да тако не чини, да причека још два или три дана док би дошао татарин из Цариграда и да га испрате путем којим је и дошао. Ну све је било узалуд. „Ја с вама немам више ништа, одговорио је он, татарин и да дође мој се посао с вама покварио... ја свога посла имам да у Влашку идем.“ Тада су му предлагали да га прате водом до Адакала, али он је остао упоран. „Дођите, ујутру, рекао је најзад кнезовима, да вам ствари ваше све предам, као што сам од вас примио, а ја од вас ништа не тражим, па ма ми и хиљаду кеса дали“.[1287] И заиста 7-ог октобра пре подне Мехмед-Есад-ефендија пређе у земунски лазарет. Београдска чаршија прилично се запрепасти кад је видела да се он не враћа преко Србије. Три сахата после тога „просу се“ глас да из Цариграда иде у Србију један капиџибаша у нарочитој мисији, али какво̄ј, то нико није знао.[1288]

Ну Милош није био узнемирен овим гласовима, одлазак комисаров приписивао је наредбама Портиним, изненадни одлазак пак објашњавао је тиме што га је комисар крио до последњег тренутка.[1289] Ово је објашњење несумњиво тачно, хоџа-ћан је хтео да произведе што већи утисак! Ну демонстрација је изгубила много од свога ефекта тиме што је Милош већ 9-ог октобра добио извешће Христа Дукића да долази у Србију и да Порта тражи депутацију;[1290] дванаестог октобра Дукић стигне и лично донесе извештаје из којих се видело да су српска дела на најбољем путу.[1291]

Одмах после првога Дукићевог извештаја Милош је стао врбовати чланове депутације: Вујица Вули-

---

1287 *Држ. Арх.,* К. К., 86. 7 окт. 1820. Кнезови Милошу. — 7 окт. 1820. Митрополит Агатангел Милошу. Вели да је „сваким умиленијем и сваким начином“ молио хоџа-ћана, обећавао му да ће га пратити докле хоће, до Ћуприје, Ниша, Адакала или Видина. — Одговор Милошев на ово писмо, Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 149.

1288 *Држ. Арх.,* К. К., лич. дос. Београд. 7 окт. 1820. Наум Ичко Милошу. — Петровићи, *Грађа за Историју,* I, 150. 10 окт. 1820. Милош Н. Ичку.

1289 *Држ. Арх.,* К. К., 191. 10 окт. 1820. Милош А. А. Пиниу.

1290 Петровићи, *Грађа за Историју,* I, стр. 75. 9 окт. 1820. Милош Вујици Вулићевићу и Илији Марковићу.

1291 *Id.,* стр. 76. 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паши.

ћевић, Илија Марковић, Димитрије Георгијевић и Аврам Петронијевић добили су заповест да се припреме за пут.[1292] Вујица Вулићевић уживао је у ово време потпуно Милошево поверење. Њему је једино било допуштено, у последње време, да иде алај-бегу, хоџа-ћану или везиру „на теферич", кад га они, наравно, буду позвали. Ову наредбу Милош је издао с тога што се бојао да друга лица не уђу у турске интриге. Службене послове из истих разлога кнезови су отправљали заједнички и увек у друштву ишли везиру или хоџа-ћану.[1293]

Кад је Х. Дукић стигао с Портиним татарином отпочели су прави преговори с Марашлијом о члановима депутације. Милош је дознао од Дукића и од везира да депутација мора бити већа него што је мислио. Везир му је нарочито слао Вујицу Вулићевића и тражио по Портиној наредби да у депутацију уђу и две владике. Милош му на то одговори да њему није ништа писано из Цариграда о владикама, него да је Дукићу казано на Порти да Срби пошљу у депутацију два „брадата" духовна лица („два човека от закона нашего брадати из ове земље"). Брада је код Турака символ мудрости и достојанства. Владике су, тврдио је Милош, у Србији странци, којима је народ увек одавао достојно поштовање, али који не знају народне потребе и жеље, „следователно и не могу ништа за дела говорити где надлежи." Према томе, он ће с кнезовима изабрати друга духовна лица која су „с народом овим одрасла".[1294] У исто време он јави митрополиту Агатангелу да се не спрема за Цариград као што му је везир био наредио.[1295] Дефинитиван избор депутата и утврђење њихових инструкција Милош је оставио за 22 октобар. За тад су били

[1292] Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 75. 9 окт. 1820. Милош Вујици Вулићевићу и Илији Марковићу у Београд.

[1293] *Id.*, стр. 148. 24 септ. 1820. Милош кнезовима у Београд.

[1294] *Id.*, стр. 76. 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паши.

[1295] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 окт. 1820. Милош митрополиту Агатангелу.

позвани у Крагујевац сви главни кнезови да се о томе посаветују.

У Милошевој околини и међу кнезовима било је увек људи који нису одобравали политику неограниченог наслањања на Русију и поверење у њене савете. било их је који су увек били за споразум с Портом. Ђорђе Поповић Ћелеш и Павле Сретеновић, нису били усамљени, туркофилска странка била је доста јака. Ту су били поред Јов. Обреновића, прота Р. Жујовић, П. Топаловић и Ј. Протић. Та конзервативна странка, поред својих сепаратистичких разлога, бојала се у главноме да се нови покушаји ослобођења не сврше неком катастрофом као под Карађорђем. Њени највећи непријатељи уз кнеза Ник. Николајевић, Лазар Теодоровић, Прота Матија и Јеврем Обреновић, изван Србије Михаило Герман учинили су све да Милошу докажу да се ваља држати неограничено Русије и њених савета.

На збору кнезова од 22 октобра, где се имало решавати о пуномоћном посланству за Цариград, Лазар Теодоровић и Н. Николајевић бојали су се, још последњи пут, утицаја туркофилске странке.[1296] Ну Милош је решио питање по средини: он је остао веран

[1296] *Држ. Арх.*, К. К., лич. дос. 18 окт. 1820. Крагујевац. Лазар Теодоровић Ник. Николајевићу. „Господар се јешче једнако у Бруснici находи, и у среду или четвртак доћи ће овамо. Ондај тј. у четвртак доћи ће и сви главни кнезови ради посаветованија о полномошчном посолству. Мата [прота Матија] отишао је бумбаширом [као изасланик] за господара Јеврема. Сумњати нећеш да и господа тајни советници, аки умњејши председатељи и советоподатељи, у собранију овому присуствовати неће. Ја сам био наумио да ни речи сада не проговорим у овому собранију, само повељена да исполним. но ваше писмо и другије нашије пријатеља неку мртву ватру дају ми опет. Кад добро знаш мене наговарати, најскорије дођи овамо да заједно говоримо и горимо. Сад је време определителни пункт свему и конац, да видимо ко је вера, ко ли невера, ко је доброжелатељ отечеству, ко ли непријатељ. Истина, Господар ми заповедио није да ти пишем, но ово је време које особито нашега согласија и договора у овима дели[ма] изискује. Дођи да поткрепимо наше пријатеље у обшчем нашем добромислију, а добронемисљашчим вишу тугу да причинимо. Ново до овога сахата важно ни с једне стране неимамо, а сваки час очекујемо кад ће Симић изкрснути да нам донесе наставленије.“ Овде је реч о Стојану Симићу, који је имао да донесе из Букурешта писмо барона Строганова за Милоша. У PS. додаје Лазар Теодоровић. „Рума ни мало неимамо, а знаш да ће требати сада угрејати око када станеш говорити.“ Види примедбу 1232 како је ову курирску улогу, коју је С. Симић имао у овоме моменту, преувеличао брат му А. Симић.

упутствима барона Строганова, а за главнога члана депутације није узео ни Лазара Теодоровића ни Ник. Николајевића, него Вујицу Вулићевића, који је нагињао туркофилској странци и кога је доцније осумњичио да је у Цариграду шуровао с Турцима.

Одмах после овога збора Милош извести Марашлију да су изабрати у депутацију: Вујица Вулићевић, Илија Марковић, Димитрије Георгијевић, Самуило Јаковљевић, архимандрит манастира Каленића, Милоје Вукашиновић, протојереј јагодински. Аврам Петронијевић био им је придодат као писар.[1297]

Милош је сад сасвим изменио тон према Марашлији, услуге које му је овај могао учинити нису биле за презирање. С тога он га топло моли да му остане „онај први милостив отац," који му је некад био, изјављује жељу да се све његовом „руком" сврши, да баци „за леђа" све клевете непријатеља те да његово „високо име, које је већ међу овим народом прослављено, сваки Србин у своје срце запише и потомком својим преда га [те да га] и у будуће векове с радошћу спомену." „Милостиви отац и благодетељу, писао је Милош на другоме месту, све ми ово дело наше отлажемо управленију вашему, покорњејше просећи, да ви ону свећу, коју сте међу народом овим, по великодушију својему запалили, сада у ово најбоље време, кад ју сам велики султан, по препоруки вашеј, боље светлити хоће да учини, угасили не би. Народу нашему дубоко је у срце записано славно име својего благодетеља, и он ће [га] од рода в роду предавати потомком својим"...[1298]

1297 Петровић, *Грађа за Историју*. I, стр. 77—80. 13 окт. 1820. Милош Марашли-Али-паши. — 23 окт. 1820. Милош Д. Георгијевићу. Милош је истицао пред везиром, који је тражио да у депутацији буде и један од браће његове, да шаље два своја сродника: Дим. Георгијевића и Самуила Јаковљевића. Међутим први је био само побратим Милошев, а други је могао бити син Јакова рођеног брата Милана Обреновића. — М. Ђ. Милићевић. *Поменик*, стр. 190.

1298 Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 77. 22 окт. 1820.

III

Чим је одређена депутација одмах су и упутства састављена. У последњем тренутку депутацији је био придодат и Сава Љотић, који се тада бавио у Цариграду. Противно Строгановљевим препорукама да депутати понесу двојака упутства, јавна и тајна, Милош им је издао само једна, што је значило да он не мисли попуштати од тачака назначених у народној молби од месеца септембра. У случају попуштања он је имао да се одрекне прво наследнога кнежевског достојанства, онога што се њега најнепосредније тицало, и он то није хтео учинити. У инструкцијама било је, као и у народној молби, девет тачака, у свакој тачки је парафразирана дотична тачка народне молбе: прва је говорила о слободи богослужења, друга о наследном кнежевском достојанству, итд., с том разликом што су у трећој тачки назначене границе Србије „ослањајући се на Букурешки Трактат," поименце: Сава, Дунав, Дрина, Перућац, Ивица, Шарган, Златибор Јавор, Голија, Врања Стена, Копаоник, Батовац, Јанкова Клисура, Велики и Мали Јастребац, Суповац, река Топоница, Копај-Кошара, Грамада и Тимоком на Сврљик-Бању и Гургусовац до утока у Дунав.[1299] Ово је Милош учинио, видевши из накнадних обавештења с послаником, да Србија има право на границе из 1812 године. Ну из неких својих разлога он је опет учинио погрешку и позвао се на Букурешки Уговор. Депутати су имали поднети и копију једнога писма, писаног у кнежевој канцеларији, у коме народне старешине, из отргнутих предела, тобоже траже да Милош изради код султана да их присаједини Србији.[1300]

Извињавајући се Строганову што није дао и једна тајна упутства депутатима, кнез се правдао неопходном народном потребом да се добије све оно што је тражено у молби, јер је тражено само оно што је битно потребно, а изостављено све излишно. Он би

[1299] *Прилози*, IX.

[1300] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 150. Под 26 окт. 1820.

дошао, вели, у велику забуну, коју тачку да избаци у случају упорства Портиног.[1301] Ну поред свега тога Милош је изјавио да је наредио депутатима да му у случају Портиног противљења јаве тачке на које она не пристаје заједно са Строгановљевим мишљењем о томе, да би могао накнадно проучити та питања и послати дефинитивна упутства.[1302] Услед овога депутати нису носили са собом генерално „полномошчије“, већ са резервом да „у особито заплетеним стварима“ реферишу Милошу и добију његово мишљење, и „по тому дела ова к давно желајемому концу привести“.[1303]

Депутатима је Милош заказао да се пред Портом не позивају на осми члан Букурешког Мира, нити на заступништво Русије, ма да он није разумео јасно зашто је силној Русији толико стало да Порту штеди. Он је некако хтео да докаже Строганову право да се Срби могу позвати на тај уговор, и због тога је пао у један страховит анахронизам, који га је могао компромитовати у очима посланиковим. Милош је тврдио да су при закључењу Букурешког Мира присуствовали и српски посланици, „међу којима је, пише Милош, био и мој брат Милан Обреновић, и по смрти његовој, која се догодила у Букурешту, и осма тачка тога мира нађена је међу његовим хартијама“.[1304] Међутим Букурешки Мир закључен је 16 маја 1812, а Милошев је брат умро почетком декембра 1810![1305] Ово наравно Строганов није знао.

Двадесет-деветог октобра депутати се крену на пут.[1306] Од везирове стране пратио их је крагујевачки

[1301] *Држ. Арх.*, К. К., 192, fol. 27. 29 окт. 1820. Милош Строганову.

[1302] *Ibid.*

[1303] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 152. — *Прилози*, X, Пуномоћије. Крагујевац. 29 окт. 1820.

[1304] *Држ. Арх.*, К. К., 192, fol. 27. 29 окт. 1820. Милош Строганову: „и по смерти его случившейся въ Букарестѣ и сія восьмая статья помежду протчими записками его обрѣлась.“

[1305] Напред, стр. 323, казано је да је Милан Обреновић умро у Букурешту 16 дек. 1810, као што гласи натпис на његовој надгробној плочи. Доцније смо дошли до оригиналног пописа ствари преминулог Милана. Акт је датиран 8 дек. 1810 у Букурешту и потписани су на њему: Миленко Стојковић, Доситеј Обрадовић и Јеремија Гагић, што значи да је Милан умро тада или који дан раније. (М. Петровић, *Неиздата Збирка)*.

[1306] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 29 окт. 1820.

војвода.[1307] У целој земљи била су наређена молепствија за срећан полазак и свршетак народних послова. Трећег новембра депутати су били у Софији[1308] а 15-ог истог месеца стигну у Цариград.[1309] Истога дана Герман пише Милошевој канцеларији „Дођоше сви и данас предао сам им наставленија," тј. како да се владају.[1310] Герман је саветовао мир и спокојство, „а обешењаци иду да вас плаше и да буне, него ви као до сад тако и у будуће будите јунаци!.."

Порта је била приредила једну малу демонстрацију. Пре него што ће депутати доћи у Цариград, она пошље у Србију једно веће одељење тобџија с топовима. Строганов за то дозна и потражи објашњење да Порта не мисли газити поново осми члан Букурешког Уговора. Порта одговори да је та артилерија послата да поткрепи нишки град, те тако та демонстрација није прешла српску границу.[1311] Ну ове су демонстрације падале у невреме: Али-паша јањински потукао је тада румелијског валиса и грчки капетани пристали су листом уз њега. Сваког часа очекивали су се знатнији покрети. „А сахрани Боже, писао је Герман, ако би и војска [турска] била, имамо већ много друштва на све стране. Ја мислим да су до сад и ту дошли апостоли, како из Русије, тако и с друге стране. Ја даље не могу ово разлагати, јер је приспело опасно време, него ви се даље досећајте о свачему".[1312]

Герман је имао право: хетеријска пропаганда бациће ускоро Турску Царевину у страшну кризу, која ће бити од великог значаја и по српско питање.

[1307] *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 1 нов. 1820.

[1308] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 157.

[1309] *Id.*, fol. 163.

[1310] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 15 нов. 1820. Герман Лазару Теодоровићу и Ник. Николајевићу.

[1311] *Држ. Арх.*, К. К., 185. 29 нов. 1820. Букурешт. Дим. Мустаков Милошу.

[1312] *Држ. Арх.*, К. К., 206. 15 нов. 1820. Герман Л. Теодоровићу и Н. Николајевићу.

ПРИЛОЗИ

I

Инструкције барону Строганову о српском питању, од 17 фебруара 1820.

Monsieur le baron,

Les dépêches de Votre Excellence sub № 145 et 159, qui rendent compte des démarches réiterées du chef servien Milosch, pour obtenir du sultan le titre de prince héréditaire de son pays, ont été portées à la connaissance de l'Empereur.

Cette question, non moins importante par elle-même que par les circonstances qui s'y rattachent, a mérité une attention particulière, et le Ministère a eu ordre de la soumettre à un examen approfondi et de concerter avec Votre Excellence les déterminations définitives que le sujet réclame.

Nous allons nous acquitter de cette tâche, mais avant tout nous devons applaudir à la sagesse des vues qui ont dicté les réponses et les conseils que Votre Excellence a donnés à Milosch.

Soupçonnant non sans raison que ce chef, guidé par les calculs d'un intérêt purement personnel, pourrait être entraîné à sacrifier celui de sa patrie, vous avez jugé de votre devoir, Monsieur le baron, de le détourner de son idée en lui montrant tous les dangers auxquels il s'expose.

Le Cabinet Impérial partage sous ce rapport l'opinion de Votre Excellence. C'est en effet la nation servienne qui a porté de grands sacrifices à l'amélioration de son sort, c'est à la lui assurer que sont destinées les clauses de l'art. 8 du traité de Bucarest, et c'est par la force morale et politique de cette stipulation, que la Russie doit ses secours au peuple servien et non des avantages précaires à un individu ou à une famille de ce pays.

Mais pouvons-nous espérer d'arrêter Milosch dans l'exécution d'un projet qu'il poursuit avec tant d'ardeur? Ne doit-on pas s'attendre à ce que les Turcs, qui ont aujourd'hui la mesure

de sa faiblesse, emploieront constamment ce leurre en le berçant d'espérances, peut-être trompeuses, mais toujours séduisantes? N'est-il pas à présumer que l'influence autrichienne, dont Votre Excellence a déjà signalé l'action, cherchera à se prévaloir des obstacles que nous opposerions à l'élévation de Milosch pour achever de s'emparer de son esprit?

Afin de sortir de toutes les difficultés qui se présentent en foule, nous avons dû chercher une solution générale qui embrasse la question dans toutes ses parties, et nous nous sommes demandés: D'où vient que Milosch qui naguères tremblait pour sa vie, ne songe plus aujourd'hui qu'à assurer l'hérédité de la principauté dans sa famille? D'où vient que la nation servienne menacée, il n'y a pas longtemps d'une destruction totale sous un système oppressif et exterminateur, retrouve aujourd'hui toute sa sécurité et voit, tranquillement et sans frayeur, les prétentions de son chef? D'où vient que la Porte, loin de suivre l'impulsion de sa politique ombrageuse et de rejeter avec indignation la demande du chef servien, se montre au contraire disposée à transiger avec lui et ne met pour toutes conditions qu'un serment de fidélité, la cessation des relations avec la Russie, et le rappel de Bucarest du député Hermann? D'où vient enfin que l'Autriche, qui jusqu'ici a toujours servi avec complaisance les desseins des Turcs pour opérer l'entier assujettissement de la Servie, semble actuellement portée à seconder les vues de Milosch?

Ce sont là certainement des faits constants, mais peuvent-ils s'expliquer d'une manière satisfaisante? Nous le pensons et c'est ce qu'il importe d'établir.

En effet, les changements survenus dans la situation de la Servie datent de l'époque où la négociation complexive fut ouverte entre la Russie et la Porte. A peine les Turcs eurent-ils connaissance de nos griefs, touchant l'exécution de l'art. 8 du traité de Bucarest, qu'il travaillèrent sous main à faire cesser les plaintes des Serviens. On mit fin aux vexations qui pesaient sur ce peuple: son chef fut ménagé, caressé et le gouvernement turc se vit heureux d'obtenir pour prix de ses concessions une adresse de remerciements dont il crut pouvoir se servir pour repousser nos réclamations. Le Cabinet Impérial, loin de s'en contenter, insista toujours sur l'exécution de l'art. 8, et si jusqu'ici un succès complet n'a point encore couronné nos efforts, du moins est-il certain que trois années de négociations ont été pour la Servie une période .... non interrompue de repos et de sécurité. Or, il n'y a que cette situation qui ait pu faire naître à Milosch l'idée de prétendre à la principauté héréditaire, comme ce n'est que l'existence de nos réclamations qui force la Porte à user de ménagements envers lui. Les conditions qu'elle en exige pour accorder sa demande, viennent à l'appui de cette assertion.

Quant à l'Autriche les mêmes motifs, qui déterminent la conduite de la Porte dans cette circonstance, doivent également influer sur celle de la Cour de Vienne.

Diminuer l'influence de la Russie en faisant jouir les Serviens de concessions qui ne soient point une conséquence des stipulations de l'art. 8, tel doit être le but auquel tendent les efforts de l'une et de l'autre de ces puissances.

Mais le projet de Milosch peut-il être avantageux à la nation servienne? Son succès peut-il consolider l'existence civile et politique de ce pays et remplir ainsi l'objet des garanties stipulées par le traité de Bucarest?

Il faut l'avouer un intérêt d'un ordre supérieur vient ici saisir la réflexion, si toutefois, au lieu de voir dans la question qui nous occupe le produit d'une combinaison fortuite, on considère au contraire les circonstances qui l'ont amenée, l'importance des résultats qu'elle peut avoir et ses rapports avec le système général du Cabinet de l'Empereur.

Examinons-la donc sous ce double point de vue, 1° dans l'intérêt des Serviens, 2° dans ses rapports avec les stipulations de l'art. 8, qui est la seule base sur laquelle se fonde l'intérêt de la Russie.

Intérêt des Serviens.

La Servie est comme la Valachie et la Moldavie une province dépendante et tributaire de l'Empire Ottoman. Sa population toute chrétienne se régit d'après les coutumes du pays, elle reconnaît un chef de son choix qui la gouverne de concert avec les anciens de la nation. S'il n'existe aucune loi positive qui règle l'exercice de l'autorité dévolue à ce chef, du moins celle-ci est révocable au gré du peuple. Or, dans cet état des choses, si l'acte, qui constituerait Milosch prince héréditaire de la Servie, ne devait avoir d'autre résultat que de livrer cette province au despotisme exclusif d'une famille, sans rien statuer des droits et des devoirs réciproques, certes une telle mesure serait désastreuse pour le pays.

Elle deviendrait au contraire éminemment utile et salutaire dans le cas où le sultan, en accueillant le voeu des Serviens, établirait par un *hatti-chérif* à l'instar de ceux donnés à la Valachie et à la Moldavie, un règlement d'administration qui fixerait les rapports du chef avec la province, l'exercice de son autorité, la coopération des anciens du pays, enfin qui ferait de la Servie une principauté régie par des principes stables et bien déterminés. Les conséquences heureuses d'une pareille création se montrent d'elles-mêmes et nous nous dispenserons de les détailler ici.

Intérêt de la Russie.

Mais cette mesure qui serait un acte libre et spontané de la volonté du sultan sans aucune participation de la Russie n'ôterait-elle pas aux clauses de l'art. 8 cette force et cette influence qu'il est utile de leur conserver? Répondons à cette objection.

Il n'est pas indifférent de rappeler ici ce qui a été établi plus haut, que c'est la crainte de nos réclamations et le désir d'y répondre sans porter atteinte à sa dignité, qui oblige la Porte à faire des concessions aux Serviens, sans toutefois les faire dépendre des stipulations de l'art. 8. Or, ou ce *hatti-chérif* que nous supposons, offrira à la nation des garanties suffisantes et consolidera dès lors le bien-être du pays, et dans ce cas les Turcs venant à le faire valoir nous en prendrions acte comme d'une disposition complémentaire du traité de Bucarest, ou bien il ne sera qu'une mesure illusoire et sans résultat, et alors la discussion restant toujours ouverte, nous conserverions le droit de poursuivre nos réclamations.

Telles sont les considérations qui nous portent à voir dans la question dont il s'agit les éléments d' une combinaison importante et peut-être même décisive, si toutefois elle avait *pour base* la reconnaissance et la garantie formelle des droits de la nation servienne, pour *moyen* l'élévation de Milosch au pouvoir suprême, et pour *conséquence* la conciliation d'un des différends existants entre la Russie et la Porte.

Si, après avoir mûrement réfléchi sur cet objet majeur, Votre Excellence partage également notre opinion, il ne restera plus qu'à s'occuper des moyens d'y donner suite; c'est à quoi l'Empereur vous autorise d'avance, Monsieur le baron, et le Ministère est chargé de tracer ici quelques idées sur le mode qui semble le plus convenable pour y procéder.

Votre correspondance secrète avec Milosch vous fournira l'occasion de lui insinuer que la Cour Impériale, instruite de son projet, ne le désapprouverait pas s'il peut conduire à faire de la Servie une principauté à l'instar de la Valachie et de la Moldavie, mais dont le titre serait héréditaire dans sa famille. Vous tâcherez d'exciter son amour-propre, en lui montrant la gloire qui en résulterait pour lui. Vous l'engagerez à faire présenter à la Porte par l'assemblée de la nation le canevas des dispositions qui serviraient de base au *hatti-chérif*. Vous le préviendrez, en même temps, qu'afin de conserver à cette transaction le caractère de sa plus grande indépendance de tout intérêt étranger à la Servie, vous vous abstiendrez d'approuver dans l'occasion la conduite de Milosch et ses prétentions, en observant que la Russie ne tient qu'à l'exécution stricte des clauses de l' art. 8. Vous instruirez aussi de tout cela le député Hermann. Nous n'ignorons pas que Milosch, ainsi que tous ses

conseils, sont hors de l' habitude de concevoir clairement la confection d'un diplôme tel que celui qu'il s'agirait de leur faire proposer à la Porte: c'est dans cette conviction qu'il ne serait pas peut-être inutile que Votre Excellence s'occupât elle-même de ce travail. Elle en trouvera ci-joint une esquisse.

Tandis que vous vous placerez, Monsieur le baron, publiquement dans cette attitude passive, vous auriez soin de connaître par les voies d'information, que vous vous êtes ménagées, la marche de l'affaire auprès de la Porte.

Il est inutile d'observer ici que nulle ouverture quelconque ne saurait être faite à qui que ce soit du véritable point de vue sous lequel nous envisageons la négociation qui aurait lieu à ce sujet entre le chef de la nation servienne et le gouvernement turc. Ce ne serait que lorsque la chose aurait été terminée qu'il vous appartiendrait, Monsieur le baron, de faire suggérer à la Porte, par vos canaux réservés, l'idée de se prévaloir de cette concession, comme d'un moyen de fermer la discussion sur l'article servien.

Si vous jugeriez nécessaire d'aborder cette question d'une manière indirecte et toute confidentielle avec le prince A. Soutzo et avec l'ex-hospodar Callimachi, vous vous proposerez sans doute de les engager à y coopérer sans leur laisser soupçonner aucunement le prix que nous mettons au succès de l'affaire.

Enfin, Votre Excellence, sentira parfaitement combien la chose est délicate et elle trouvera, nous en sommes sûrs, dans ses talents et dans sa sagacité les ressources dont elle aura besoin pour produire des résultats satisfaisants.

Agréez, Monsieur le baron, l'assurance de ma considération très distinguée.

St. Pétersbourg, le 17 février 1820.

Nesselrode.

Глав. Госуд. Арх. Мин. Ин. Дѣлъ у Москви
Архива Царигр. Посланства.

II

Annexe à la dépêche concernant les Serviens.

Canevas de la requête que les Serviens pourraient présenter à la Porte

---

St. Pétersbourg, le 17 février 1820.

Quelque bienveillantes que soient les intentions de la Sublime Porte à l'égard des Serviens, il n'est pas moins douloureux pour ce peuple de voir, que son repos et sa prospérité

intérieure, ainsi que l'ordre qui doit assurer l'un et garantir l'autre, sont toujours l'objet des longues discussions dont s'est occupée et dont s'occupe la politique du Divan et celle des puissances étrangères et notamment de la Russie qui fonde ses titres sur le traité de Bucarest.

La nation servienne a trop longtemps et trop souvent payé de son sang et de sa tranquillité ces malheureuses discussions politiques pour ne pas éprouver le besoin le plus pressant de solliciter, de son propre mouvement, une décision définitive qui mette un terme à toutes les incertitudes, et pour ne pas avoir recours, à cet effet, à la justice et à la haute sagesse de la Sublime Porte.

C'est donc à leur souverain que les Serviens s'adressent par l'organe des autorités ecclésiastiques et civiles du pays, et que les soussignés, investis de pouvoirs nécessaires de la part des représentants légitimes du peuple servien, implorent:

Qu'en daignant confirmer par un *hatti-chérif* les droits et privilèges, dont les Serviens ont été et doivent être en possession, Sa Hautesse donne à ces mêmes droits et à ces mêmes privilèges une garantie stable et permanente, au moyen d'une autorité servienne, dont la stabilité et la permanence remplisse pour toujours un but aussi salutaire sous les auspices de la Sublime Porte.

En s'appuyant sur des exemples qui honorent les vues éclairées et libérales des grands souverains musulmans, et pénétrés du désir de partager avec d'autres peuples chrétiens sous la domination ottomane des bienfaits dont la Sublime Porte les fait jouir, les Serviens demandent qu'un ordre de choses, semblable à celui qui régit les principautés de Moldavie et de Valachie, soit établi chez eux à cette différence près que l'autorité du chef de cette nouvelle principauté soit confiée à son chef actuel, pour lui, ses héritiers et successeurs mâles; et que pour les cas d'extinction de la famille Miloch, le pays procède, selon les lois, formes et coutumes, à l'éléction d'un autre chef qui lui succédera pour sa personne, ses héritiers et successeurs mâles, dans l'autorité suprême, dès que Sa Hautesse aura honoré ce choix de son approbation. Et comme c'est de cette mesure que toutes les mesures de justice et d'administration intérieure en Servie doivent dépendre, comme l'autorité du chef de la principauté, qui portera le titre de prince, doit s'appliquer à maintenir en pleine vigueur les droits et privilèges du pays, les Serviens demandent que ces droits et privilèges, accordés par le *hatti-chérif*, soient déterminés de la manière suivante:

Chaque village en Servie nommera son chef, qui portera comme à présent le titre de kniase. Ce chef restera en fonction sa vie durant, hors le cas de destitution légale.

La réunion de tous les kniases de la Servie aura le droit. comme la chose s'est pratiquée de tout temps, de nommer les chefs de districts. Ces chefs de districts auront comme par le passé le titre de sénateur. Ils resteront en fonction leur vie durant, hors le cas de destitution légale.

Milosch Obrénovitch sa vie durant, et après lui son héritier et successeur, et ainsi de suite, tant que cette succession mâle ne sera point éteinte, sera le chef de l'administration servienne, et portera le titre de Prince de Servie.

En cas d'extinction d'héritiers et successeurs mâles de la famille Milosch l'élection du prince successeur sera faite à la majorité des voix, par une assemblée générale composée:

Des chefs de l'Eglise, savoir du métropolitain et de deux archévêques.

Des kniases, et

Des sénateurs, ainsi que des autres autorités constituées si en attendant le sénat en aura créé pour le bien-être du peuple et pour l'amélioration de son sort.

La Sublime Porte approuve la nomination et donne un diplome d'investiture au nouveau prince.

Les pouvoirs du chef de l'état, ceux du sénat, et des kniases seront réglés, comme par le passé, d'après les lois, usages formes et coutumes du pays.

Le métropolitain et les évêques prennent place au sénat avec voix délibérante.

Le tribut que la Servie paye à la Sublime Porte est réparti par le sénat, perçu par les kniases versé, entre les mains du prince et par ce dernier payé à la Sublime Porte.

La police du pays est sous la surveillance du prince, et à cet effet il règle le service des milices, dont il est le chef.

La justice est administrée en premier ressort par les kniases, en seconde instance par une section du sénat, et en dernière instance par le *plénum* du sénat, présidé par le prince.

Les lois et règlements d'administration sont discutés et sanctionnés par le sénat, sur la proposition du prince ou de ses ministres. C'est par ces derniers qu'il en surveille l'exécution.

La nation lui paye .... piastres pour traitement annuel.

Observations

Un diplôme ou ***hatti-chérif*** semblable donnerait assurément une base solide à l'existence nationale de la Servie, et peut-être même que la civilisation de ce pays commencerait par l'illustration de la famille de son chef.

Milosch, élevé à la dignité suprême, s'efforcerait de pro-

curer à ses enfants une éducation convenable. C'est là le premier besoin qu'éprouve un homme, placé inopinément à la tête de ses concitoyens.

Les Serviens, que la fortune et le crédit rapprocheraient le plus de Milosch, suivraient par imitation et par émulation l'exemple du chef. Leurs enfants auraient aussi une meilleure éducation.

C'est ainsi que graduellement se formerait la classe des gouvernants.

Celle des gouvernés en recueillerait déjà des avantages, mais le plus grand de tous serait celui d'être soustraits pour toujours au despotisme aveugle et presque toujours barbare des délégués musulmans.

Le Clergé obtiendrait une considération, que l'état presque sauvage du pays lui refuse jusqu'ici. Des curés instruits, des archévêques éclairés et considérés, adouciraient graduellement les moeurs du peuple, et cet ascendant salutaire ouvrirait, dans les contrées heureuses de la Servie, la source de toutes les améliorations.

Un tel résultat peut-il nuire *aux intérêts véritables de la Porte*? Peut-il être contraire aux *vues politiques de l'Autriche?* Peut-il enfin *nous déplaire?*

Intérêts de la Porte.

Les Serviens seraient satisfaits. Ils auraient obtenu, quoique indirectement, par un effet de nos négociations, toute la justice que la Porte leur doit. Tributaires mais non esclaves, ils jouiraient d'une existence nationale définie par l'autorité *légitime et spontanée* de leur souverain, d'une manière positive, irrévocable et susceptible de toute sorte de perfectionnement. Ils se trouveraient dès lors, sans s'en douter peut-être, sur la voie qui seule mène graduellement à une honorable carrière dans la vie civile et politique.

La Porte aurait la gloire de faire, par un acte libre et spontané, ce que la marche du temps et la puissance irrésistible des événements lui arracheront un jour.

Elle pourrait même compter sur la gratitude des Serviens, ayant fixé leur sort sur des principes de justice et de libéralité. Elle ne redouterait plus, dans le cas d'une guerre avec les puissances limitrophes, les réactions du peuple servien.

En prenant les armes pour la Porte, il conserverait son existence nationale, ses lois, ses droits, ses privilèges et la masse des intérêts qui se seraient associés au nouvel ordre de choses que le *hatti-chérif* aurait établi.

En les prenant pour ses ennemis, il risquerait de perdre ces avantages inappréciables, attendu que nulle puissance ne

saurait lui en offrir de plus grands; et qu'en manquant à la religion du serment et aux sentiments de reconnaissance envers la Porte, il ne pourrait mériter ni l'affection, ni l'estime de la puissance qu'il aurait cervi en combattant son bienfaiteur.

S'il en est ainsi des grands intérêts politiques, il n'en est pas autrement de ceux des finances. La Servie payerait à la Porte un tribut annuel, qui répondrait à la capitation.

Toute autre relation d'un avantage mutuel serait également facile à régler, une fois que les voeux formés par les Serviens auraient eu un plein succès.

Vues politiques de l'Autriche.

Les Conseils du Cabinet de Vienne, éclairés du flambeau de l' expérience et exempts de passions, semblent devoir appuyer, de tous leurs suffrages et avec la plénitude d'une bonne foi sincère. la création de la nouvelle principauté dont il s'agit.

Les Serviens, opprimés et avilis, espéreront toujours dans la Russie, et solliciteront éternellement son appui et sa protection. Et la Russie ne pourra pas les abandonner.

Les Serviens honorés et satisfaits jouiront de leur sort paisiblement: ils seront fidèles et reconnaissants à leur souverain; ils aimeront la Russie, mais leur affection pour cette puissance ne les portera jamais à des réactions contre la Porte, ce qui serait cependant immanquable, tant que leur existence dépendra absolument et exclusivement du caprice ou de la tyrannie d'un pascha ou de la cupidité d'un ministre ottoman.

Pourquoi supposer avec les malveillants que l'Autriche, loin de reconnaître la justice et l'utilité d'une combinaison favorable au sort de la Servie, accréditerait de tous ses efforts un système contraire, dans l'espoir de faire refluer, dans ses provinces limitrophes, le peuple que l'oppression ottomane forcerait de déserter sa terre natale? Les faits antérieurs ne prouvent rien, pour peu qu'on considère l'époque à laquelle ils ont eu lieu. Ce qui était possible, durant les crises majeures de l'Europe et lorsque toutes les puissances étaient occupées d'une guerre qui décidait du salut du monde, ne l'est plus maintenant.

La Cour de Vienne ne se dissimule pas que la Servie, après avoir été conquise en 1813 par une irruption musulmane, s'est néanmoins reconstituée de fait en nation ayant un chef, et que les Turcs la ménagent. Elle n'ignore pas non plus les motifs desquels dépend strictement ce résultat.

Tant que ces motifs existent, savoir tant que la Russie a des griefs contre la Porte pour ce qui regarde l'existence intérieure de la Servie, l'Autriche ne peut voir dans cette province voisine de l'Empire Ottoman qu'un peuple espérant seulement

dans la protection de la Russie et prêt à soutenir ses droits les armes à la main.

L'Autriche doit donc approuver que ces droits soient enfin reconnus et réglés formellement par la Sublime Porte. indépendamment de toute participation russe.

Voeux de la Russie.

Si la requête servienne était accueillie et que le hatti-chérif statuât avec précision les bases de cette nouvelle principauté, la Russie croirait avoir dépassé même le but de ses efforts dans cette partie de ses négociations avec la Porte.

Demeurant étrangère à tous les pourparlers qui auraient lieu entre le chef des Serviens et la Porte, elle serait censée ignorer le fait et les résultats mêmes, s'ils avaient lieu.

Aussi elle ne se permettrait d'en prendre connaissance que par la voie légale et formelle du Ministère Ottoman. Elle le provoquerait, en son temps, à une explication en revenant sur la mise à exécution de l'article 8 du traité de Bucarest.

Lorsque pour toute réponse le Ministère turc lui donnerait connaissance d'un hatti-chérif, qui constituerait la nouvelle principauté, alors la Cour de Russie, en prendrait acte et s'en déclarerait *garante*, par suite des clauses du traité de Bucarest.

C'est à préparer diplomatiquement les moyens de parvenir à une pareille conclusion, que seront utilement employées toutes les explications, qui ont eu lieu et qui auront lieu par la suite à ce sujet, entre le ministre de Russie à Constantinople et la Porte.

III

Првобитни пројект народног прошенија.

(без датума)

Будући да осмом статијом Букурестскаго Трактата Портоју с Росијом закљученим позволено и височајшими подписи обојих Государеј, турецкаго и росијскаго, соутверждено, да правленије внутрење Сербије остаје у рукама Народа Сербскаго, то и ми долуподписати, от Народа Сербскаго определени и уполномошчени депутати Народа Сербскаго, покорњејше представљамо Височајшеј Порти начин правленија Народа нашего у долуустављеними пунктами и всеподањејше просимо да би Она, по природному своему благоутробију и великодушију против Народа нашего Сербскаго,

как из древле поданаго сеј државе и дан јеј плаћашчаго, соизволила признат и фирманом својим соутвердит сији наши предлагајемија условија:

1) Народ Сербски просит да би Височајша Порта признала и својим хатишерифом соутвердила нашего многозаслуженаго сему Народу Милоша Обреновича књазем и Господарем земљи сербскија, насљедствено и закономy полу по способности својеј, даруја јему вcја права и протчија принадлежности сему сану принадлежашчија. По изумиранији сеј фамилији, Сенат согласијем народа избира из круга заслужењејших себи другаго књаза.

2) За сохранити великодушно даровани̇ја нам от Височајшеј Порти права, желит Народ Сербски из круга својего изабрати неколико отмених људеј, који Сенат Народа Сербскаго састављати будут, измежду којих у заседанији первоје место председатеља заступајет Господин Милош Обреновић и по смерти јего законоје мужескаго пола потомство онаго, аки књази и господари земљи сербскија. Који књази дела Народња Сенатом[1] добро провиденаја, подписом својим соутверждајут и онаја преко истаго Сената ко исполненију народу представљајут, ничтоже самовластно и без согласија Сената непреприднимаја. Књаз са согласијем Сената дајет чини и возводит онија по заслугами ча степени.

3) Сенат и Народ Сербски отдајет свако можноје почитаније својему Књазу и Господару, аки первому началнику и глави својеј.

4) Взајимно и књаз сербски свакоме чину, од Сената постављеному и им соутвержденому, отдајет сваку, сану оному, принадлежашчу почест.

5) Народ Сербски проси, да би свободно своје богослуженије, по својим обрјадама церкве своје, по обичају својих једноверцов у другим државама живушчих, отправљати и церкве и монастире правити без свакаго взискани̇ја от него зато какове плате.

6) Да би јему дозвољено било у местима, где за добро Књаз са сагласијем Сената нађу, школе воздвизати и науке сваке по возможности својеј заводити и печатњу книг или типографију имети.

7) Архиепископу и епископам, који такожде из среди Народа Сербскаго да избирајутсја и од стране свјатјешаго Патријарха признавајутсја, јеромонашескому и свјашченическому чину свака почест чину њиову принадлежашча отдаетсја, аки бдитељем о душах наших.

8) Архиепископ, епископи и други који нибуд реда свјашченическаго, позвани по дјелам церковним или духо-

---

[1] „Са согласијем Сената" превучено и замењено „Сенатом."

вним у Сенат получајут у оному место и дајут мненције о вешчи себи предложеној, које уважаетсја.

9) Кромје свију довде више назначених судејских лица, Књаза и Господара земљи сербскија, Сената Народњега и по чину духовному Архиепископа и епископа и протчаго клира, за нужно судимо поставити по пределима ниже судове.

10) Народ Сербски после књажескаго сана и Сената дели се у признанству на благородство, духовенство, ред терговачки, мајсторски и земледјелце. Ови пак сви редови, кромје како је већ сказано књажескаго сана и Сената народњега деле се или по својим указатим књазу, правитељству и народу заслугама, или по имениіу на класе.

11) Књаза и Господара сербскија земли и Сената Народњега највише попеченције в том да будет свакому сану, и во особ всјакому человјеку по правилам онаго класа судити, којему класу он принадлежи и по мери преступленција јего по законом, који се с временом за сваки случај по наравам народа написати буду, судити.

12) Страни терговци који по терговини својеј код нас пребивали буду да уживају сваку слободу и чест коју и наши терговци имају, ако нису ексцесиви, ови пак терпити се не могу, но предајутсја својему началству. Јест ли пак страни терговци, по терговини својеј код нас пребивајушчи с фамилијами својими или без фамилија на некоје време, код нас остати реше се, то и дан са себи равном класом терговаца наших, за време пребивања платити обвезују се и во обшче законима нашим за време својего пребивања подлеже.

13) Јевреји са својим богослуженцијем код нас терпими да будут по правилам нашим земаљским.

14) Пришелцам из иностраних державв в наших крајах позволено да будет с фамилијами поселити се и на требованције ихнаго правитељства да не возвраштчајутсја.

15) Сији страни поселенции по благорасужденцију сербскија земљи Господара и Сената Народњаго с временом, по способностјам и заслугам и повиновенцију својему к сему Правитељству, могут у чинове возвисити се или у сан благородства сербскаго, ред терговачки, мајсторски или земледјелце ступити.

16) Народ Сербски жели от спахија својих откупити се, са свим остати свободен, повинујасја својему Господару и Совјету Народњему и никада спахијама подпасти у подданство.

17) Будући да се Сербија на нахије дели, веће или мање, то нуждно је у свакој нахији поставити из Христијанов по једнога главнаго исправника и по величини нахије по једнога или више млађи исправника тоже од Христијана. Ови последњи примају заповести од главнога исправника и јављају му све догађаје у нахији, а он рапортујет точно

Сенату Народњему, и от овога ожидајет решенија и повељенија.

18) Књазу и Сенату Народњему буди једино је попеченије народу својему такове законе, наравима јего сходне старати се прописати и оним јего управљати, под којима би Народ благоденствовао и ниједнаго такова параграфа неставити, који би с временем народу досаден, вредителан и неспосан бити могао. Ако ли би се који такови параграф непредвидимо увукао, то да се свагда као непостојан изкључити може.

19) Проси народ да би јему дозвољено било узимати на граници својој ђумрук од сваке терговине и еспапа који се или у земљу нашу уносили или из земље износили буду.

20) За сохранити овај народ од ужасне и прилепчиве болести, куга или чума назвате, проси народ от Височајшег Девлета дозволеније у време ове ужасне болести по границам својим поставити карантини у којим људи (буди кога званија они били) указано време очишченија да издерже.

21) За оваковe кужне болестнике или и друге убоге болестнике, да би било позвољено народним иждивенијем воздвигнути по Сербији хоспитале.

22) Поред хоспитала имети лекаре и лекарнице (апотеке).

23) За сохранити сваку тишину међу народом и овај народ от злих људи, злочинаца разних внешних и внутрених бранити, проси дозволити себе имети јединаго из народа нашего пограничног поглавара, који границе наше како од страних злочинаца бранити тако и внутрене истребљавати дужан је. Свакога ухваћеног злочинца предаје он, погранични надзиратељ, у маловажним преступленијама суду нижему оне нахије на испит, овај пак, то јест нижи суд испитав точно преступленија онаго злочинца и описав онаја подробно представљајет Сенату Народњему. У великим пак преступленијама отправљајет погранични надзиратељ преступника прјамо у Народњи Сенат.

24) Жели народ чтоби никакова војска, кромје гарнизона градских, преко нас непреходила и ми наше границе против свакаго непријатеља до последњеј капли крови бранити обвезујемо се.

25) Проси Народ Сербски да би свагда могао имати своје депутате или агенте у Цариграду, који [ће] свагда прошенија народња височајшему Девлету представљати.

26) Проси Народ Сербски да би свако прошеније народње у будушче правично посредством својего књаза представљено от великаго султана уважено било.

27) Народ жели да би по обичају својему досадашњему сваке пол године све старешине њиове, који у окружијама (нахијама) живе, собирали се. У овому собранију да може народ против својих речених старешина, учињене себи обиде

Сенату устмено или писмено представљати.[2] Ову народњу жалбу дужан [је] Совет преслушати, и како се докаже преступленије или невиност онаго, по правилам својим са согласијем Књаза судбу решити.

28) У истому собранију могут и старешине народње из окружија (нахија) у полном заседанију Совета и преседанију Књаза и Господара своје жалбе и учињене себи обиде от Сената или Књаза со всјакоју покорностију представити или на јединаго от ових или на једно лице из Сената. То Књаз и Господар земље Сербске са согласијем Сената и старешина тужбу приложену добро испитати и ако се осведочи каково преступленије на једино или више лица из Сената, то она преступившаја лица из должности своје исључајутсја; Књаза самаго Сенат са согласијем старешина должности своје опоменути може и својих преступленија да се остави и по прописаним себи законима да се влада.

29) Да би позволено било ползовати се Народу Сербскому свим оним што плодороднаја земља сербска производи из утробе своје.

30) Убшви (!) самовољно убијен да будет, а протча, ако би и велика преступљења била, да се судом изгубити не може, кромје јавнаго издатеља отечества, бунтовника и који би се покусио на живот Књаза и Господара земљи сербскија, протчи пак отшиљу се у заточење тамо где народу опет на ползу бити може.

31) Терговци наши да могу свободно терговину своју водити по суву и води и по свим пределима и државама под знаком Књаза Народа Сербскаго.

32) Ако би Књаз и Сенат согласно каково злоупотребленије правам Народа Сербскаго причињавали и сотим Народ угњетавали, то старешини народни и народ може јавити таковоје куда надлежи.[3]

33) У заседанију Сената свако лице да има свободу своје мненије безпристрастно и необинујасја давати.

34) Овди находимо за нуждно отликовати сваки ред подељенаго на класе сербскаго свободнаго народа и у чему [се] ово отличије свакаго рода састоји, равно и дужности његове к отечеству и Господару земљи сербскија поставити:

И тако:

а) Благородни заслуживи благородство које признано и потверждено да будет Књазом и Сенатом Народа Сербскаго дипломом.

б) Благородство да је свободно от сваких податеј, десетка и работ народних.

---

[2] Изнад „представљати“ стоји: „равно и по један сиромах може против својег.“

[3] Овај је цео члан прецртан.

в) Само благородни најважнија дела народња отправљати могут.

г) Будући да народ жели неимати спахија над собом но све приходе, које је прежде давао спахијама, да у касу народњу даје, и тим начином будући да се благородство лишава надежде имати поместија, то за нуждно судимо дозволити оним, који нису у публичним делима народњим, да могу своје пропитаније и другим праведним способом, ако хоће и трговином, прибављати, но при том трговина њиова подлежи правам по трговачкој части.

д) Сваки благородни особито мора бити готов у свакому случају служити отечеству, он је слободан од свакаго телеснаго наказанија. Jему најпре[4] суди сословије благородства, и ако има преније благородни с благородним то сословије благородства у маловажним стварима может измежду благородних ствар решити, ако се која страна сама не позове на пресужденије Сената. Равно ако би благородни с којим от ниже класе каково пренције имао то у важној ствари Сенат дајет им решеније.[5]

35) Да би могао Народ по својему старому обичају носити оружје и по својој вољи свакојако одејаније.

36) Кромје у 7-ом пункту назначене чину свешченическому надлежаниче части да се отдају, за добро судимо освободити и свешченическе домове (ако би колико браће имао притом сотим замечанијем који с њим живе) от свакога данодајанија и работе народње.

37) Како господин митрополит белградски тако и архиепископ ужички дужни су имети свој суд свјашченически или консисторијум. Овај консисторијум да [се] состоји из неколико архимандрита, протопресвитера и игумана из круга Сербије. Консисторијум провиђава сва дела закона церков касајушчасја, и како за правилно по законам церковним нађе писмено предлаже својему митрополиту или архиепископу на соутвержденије. У консисторијуму председава сам господин митрополит или архиепископ или от њих определена лица.[6]

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 87—91.

IV

Височајшеј Порти
от Народа Сербскаго покорњејше прошеније.

Перво. Народ Сербски, аки из древле Порти подани, обешчава Порти свако повиновање, верност и покорност.

---

[4] Стоји изнад: „и да може имат свој комитет.“
[5] Од *Јему најпре* па довде изостављено.
[6] Без сумње овде није крај.

Второ. Обећчава Народ Сербски давати Порти годишњи данак како се погоди и по возможности својеј. Овај данак жели Народ Сербски и проси да би отсеком, то јест от свега шчо је Сербија цару или другому кому нибуд по царској вољи до сада у отдељеним сумама плаћала, сада све у једној суми сваке године да плати и то у два реда.

При том проси Народ Сербски от Височајше Порте Отоманске да би она, движима чуствам милосердија и великодушија својего против Народа Сербскаго из древле јеј поданаго признала и својим хатиферманом соутвердила сљедујушчија всепокорњејше предлагајемија пункти:

Перво. Да би Народ Сербски свободно своје богослуженије, по својим обрјадама и церемонијама церкве грческе по обичају својих једиповерцов и другим државама живушчих, јавно отправљати могао (присовокупија и звона на церквама имети), цркве и монастире из нова правити и старе поправљати без никакове зато царству или правитељству плате.

Второ. Многозаслужнаго и возљубленаго сему народу Господара Милоша Обреновича, Књазом и Господарем земљи сербскија насљедствено, мужескому и законому полу, дарујa јему веја права и принадлежности сему знатному јего сану принадлежашчија. Насљедника себи избирати књаз со согласијем Сената из својеј линији христијанској, не по реду рожденија, но по способности за књажескаго сана, и просит Височајшу Порту Народњи Сенат признати и својим ферманом соутвердити сина на књажество сербско по смерти отца. Ако би, Боже сохрани, ова линија изумерла, то Сенат са согласијем старешина и Народа изабрав соборно из круга заслужењејших сербских мужеј јединаго предостављајут на потвержденије Порти. Овај избирајеми књаз, по законам народњим, да будет грческаго вероисповеданија и в Сербији а не в другом пределе рожден.

Треће. За сохранити великодушно дарованија нам от Височајшеј Порти права, желит Народ Сербски из круга својего изабрати неколико отмених људеј, који Сенат Народа Сербскаго састављати будут. У заседанију полном Сената первоје место (председатеља) заступајет Господар Милош Обреновић, а по смерти јего законоје мужескога пола потомство онаго аки књази и господари земљи сербскија. Књаз дела народња Сенатом добро провиденаја подписом своим соутверждајет и онаја преко Сената ко исполненији Народу представљајет, ничтоже самовластно предпринимаја.

Четверто. Проси Народ да би Височајша Порта соизволила признати поделеније Народа нашего после књажескаго сана и Сената на духовенство, благородство, художнике, терговце и земљоделце по степенам, која сословија, начинаја от архиепископа и до земљеделца, покоравају се Књазу и Сенату

Народњему в призренији управленија внутренаго и законом гражданским прописати се имушчим свакому чину и класу Народа во особ.

Пјато. Да би Књаз со согласијем Сената чинове дати и по заслугама свакога на степени возводити могао.

Шесто. Проси Народ Сербски да би свагда својего агента при Височајшеј Порти у Цариграду имати могао, који би свагда прошенија народња Височајшем Девлету представљати могао.

Седмо. Да би дозвољено било у местима где Књаз и Сенат за добро нађу, школе воздвизати и науке сваке по возможности својеј заводити и печатњу књиг (типографију) имети.

Осмо. Да би по старому обикновенију народњему дозвољено било сваке године собранија старејшин имати, у овому соборно данак царски разполагати, и о свему внутренему својему управленију советовати се.

Девето. Да би Народу Сербскому по својему старому заведенију дозвољено било носити оружје и одејати се по својеј вољи и свакојака одејанија, разнаго цвета (боје).

Десето. Пришелци из иностраних држава или буди от куда да се могу у нашим пределима населити и свако прибежишче имати и на требованије њиноваго правителства да се не повраћају.

Једанаесто. Да би трговци наши трговину своју по суву и води, по свим пределима и државама под знаменијем књаза Народа Сербскаго водити могли.

Дванаесто. Страни трговци, занатчије и земљеделци, који по својеј трговини, занату или земледелију пожеле на некоје време код нас пребиванија и данак са себи равном класом трговаца наших, занатчија или земљеделаца платити и да подлеже за исто време у свему законима нашим.

Тринаесто. Да би правитељству нашему дозволено било узимати на границама Сербије ђумрук от сваке трговине и еспапа који се у земљу нашу уносили или из земље износили буду.

Четрнаесто. За сохранити овај Народ от ужасне и прилепчиве болести, куга или чума назвате, да би позвољено било у време ове ужасне болести поставити по границам нашим карентини, у којим људи из болесних пределов нам приходјашчи (буди кого званија они били) уречено време очишченија да издржавају.

Петнаесто. За оваковe кужне болеснике да би било позволено народним иждивенијем хоспитале воздвигнути, покрај хоспитала нуждне лекаре и лекарнице (апотеке) имети.

Шеснаесто. Да би позвољено било народу сербскому свим оним ползоватисја шчо плодороднаја земља сербска из утробе своје произвести може.

Седамнаесто. Да не би никакова војска кромје гарнизона у земљу нашу улазила, а ми обешчавамо се границе наше против свакога непријатеља до последње капли крови заничиничавати.

Осамнаесто. Књаза и Господара земље сербске и Сената Народњега попеченије највише у томе ће состојати [се] свакому чину и во особ свакому человеку по правилам онаго класа судити којему он принадлежао буде по мери јего преступленија и по законима гражданским који се с временом за сваки случај по наравима народа написали буду.

Деветнаесто. Будући да [се] особена дужност и попеченије Књаза аки Господара земљи сербскија и Сената народњега у том состоје Народу Сербскому милостивејше од султана њиову правленију врученому, такове законе гражданске наравима његовима сходне прописати под којима би свагда благоденствовао: то проси Народ, ако би се нечајано и против желанији речене народне господе каков параграф или слово у такове гражданске своје законе увукао, који би с временом Народу Сербскому и њиовим правам шчетан или убиточан бити могао, да се може свагда онај параграф или слово, јели обшчему благу несоотвествујушчи, на представленије Књаза и Сената народњега Дивану изкључити.

Двадесето. Јевреји код нас са својим богослуженијем терпими да будут и да се повинују законам гражданским нашим.

Двадесет перво. Проси Народ Сербски да би свако прошеније своје прилично у будушче посредством својего Књаза и Сената представљеноје от Великаго Султана уважено било.

Написано у Крагоевцу, 25-ог маја 1820 года. Подписан на подлиноје верховни Сербије књаз Милош Обреновић.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 95—96.

V

Пројект српске народне молбе од барона Строганова.[7]

Проектъ прошенія отъ народа Сербскаго на имя Порты Оттоманской.

Чѣмъ сильнѣе народъ сербскій чувствуетъ благосклонныя къ нему расположенія Блистательной Порты, тѣмъ при-

[7] Писмо од 29 јуна 1820. којим је овај пројекат Строганов спровео Милошу види у *Споменику* XXXVII, стр. 152—156. — Рускоме Министарству пак, Строганов је овај пројекат послао уз свој рапорт од 8-20 јула. Уз тај рапорт посланик је приложио и поменуто писмо Милошу „*Observations sur le projet de la requête,*“ опсервације, које ће читалац наћи даље под VI.

скорбнѣе для него видѣть, что внутреннее его спокойствіе и благосостояніе такъ какъ и законоположеніе, которое должно незыблемо утвердить оныя, по сіе время, еще подвержены политическимъ прѣніямъ между Оттоманскою Портою и сосѣдственными съ нею державами. Прѣнія сіи не одинъ разъ нарушали спокойствіе народа сербскаго и нерѣдко запечатлѣвались самою его кровію. Для избѣжанія впредь подобныхъ несчастій, Сербы единодушно и по собственному побужденію рѣшились повергнуться ко священнымъ стопамъ Султана и найубѣдительнѣйше просить, да положитъ онъ конецъ страданіямъ вѣрнаго ему народа сербскаго, изнемогающаго подъ бременемъ неизвѣстности судьбы своей.

Сербамъ извѣстно великодушіе, мудрость и справедливость Султана. Опираясь на сіи высокія добродѣтели они, чрезъ духовныхъ и гражданскихъ своихъ чиновниковъ для сего ими уполномоченныхъ дерзаютъ умолять законнаго своего Государя, дабы права и преимущества, принадлежащія народу сербскому, утверждены были хатишерифомъ, который непоколебимо установивъ постоянное сербское начальство подъ покровительствомъ Высочайшей Порты, служилъ бы вѣчною опорою тѣмъ правиламъ и преимуществамъ.

Обращаясь съ таковою просьбою къ Всемилостивѣйшему своему Государю, Сербы имѣютъ въ виду пріобрѣсть тѣ выгоды которыя и прежде дарованы были древними Оттоманскими Государями другимъ христіанскимъ подданнымъ Порты. Они излагаютъ здѣсь права и преимущества о утвержденіи коихъ нынѣ всеподданнѣйше умоляютъ:

1. Первая обязанность народа есть прибѣгать къ Всемогущему Богу, устрояющему благоденствіе Царей и Царствъ, Сербы испрашиваютъ посему свободное и явное богослуженіе по всѣмъ установленнымъ обрядамъ Греческія Церкви и право поправлять и вновь строить церкви и монастыри безъ всякаго за то платежа, съ дозволеніемъ имѣть при оныхъ колокола.

2. Нынѣшній сербскій верховный вождь Милошъ Обреновичъ, водворившій тишину и спокойствіе послѣ всѣхъ злополучій и мятежей, ознаменовавшихъ удаленіе Чернаго Георгія, возстановившій общій порядокъ пятилѣтнимъ безпрерывнымъ тщаніемъ своимъ, послѣ безчисленныхъ бѣдствій и раздоровъ, опустошавшихъ землю сербскую и собственнымъ примѣромъ утвердившій повиновеніе и вѣрность Портѣ управленнаго имъ народа, пріобрѣлъ неоспоримое право на вѣчную признательность соотечественниковъ. Сіи заслуги тѣмъ важнѣе, что неослабно обращая вниманіе на внутреннее благоустройство Сербіи не преставалъ онъ предохранять свое отечество отъ внѣшняго нарушенія его спокойствія, рѣшительно отклоняя всѣ внушенія смежныхъ иностранныхъ властей и недавно еще отвергнувъ съ презрѣніемъ лука-

выя предложенія сильнаго визиря, дерзнувшаго возстать противъ законнаго своего Государя. Всѣ сіи доказательства непоколебимой преданности Милоша Обреновича къ Султану и попеченія о истинномъ благѣ Сербіи содѣлываютъ его достойнымъ благоволенія Его Величества равно какъ и привязанности благодарныхъ соотчичей. А по сему народъ сербскій умоляетъ Порту утвердить Милоша Обреновича княземъ Сербіи и предоставить потомкамъ его мужескаго пола безпрепятственно послѣдовать ему въ семъ достоинствѣ, такимъ образомъ, чтобы онъ, съ согласія Сената, могъ избрать своего наслѣдника и чтобы таковой выборъ Порта благоволила утвердить надлежащимъ дипломомъ. Въ случаѣ же пресѣченія законной линіи Милоша Обреновича, чтобы предоставлено было Сербскому Сенату, съ согласія старѣйшинъ и народа, избрать преемника между заслуженнѣйшими изъ Сербовъ, который по законамъ народнымъ былъ бы греческаго исповѣданія и природный уроженецъ Сербіи и коего избраніе было бы утверждено новымъ дипломомъ Порты, чтобы въ случаѣ малолѣтства наслѣдника управленіе народомъ предоставлялось Сенату до совершеннаго возраста князя; таковое положеніе наблюдалось бы и въ случаѣ пресѣченія княжеской линіи до избранія народомъ и утвержденія Портою новаго князя. Такимъ образомъ достоинство, дарованное верховному вождю Милошу Обреновичу и его наслѣдникамъ, будетъ наградою великихъ заслугъ уже имъ оказанныхъ и залогомъ заслугъ новыхъ. Таковая монар. милость возложитъ на него священную обязанность пещись о ненарушимомъ сохраненіи правъ и преимуществъ, испрашиваемыхъ у Трона Народомъ Сербскимъ.

3. Исполняя долгъ вѣрноподданыхъ народъ сербскій обѣщаетъ платить Портѣ ежегодную дань по условію, каковое постановлено будетъ и по силамъ и возможности народа. Сіи подати заключались по сіе время въ харачѣ на семейномъ окладѣ и другихъ налогахъ, взимаемыхъ подъ разными названіями: но дабы, съ одной стороны, въ полной мѣрѣ сохранить всѣ выгоды Порты и даже умножить оныя, а, съ другой, облегчить тягость сихъ налоговъ постояннымъ и единообразнымъ взиманіемъ оныхъ, Сербы просятъ, чтобы сіи разныя подати, сбираемыя по существующимъ нынѣ законамъ и обычаямъ соединены были въ одну сумму ежегодной дани, коей количество назначено будетъ съ обоюднаго согласія Порты и Сербовъ и взносимыхъ въ два срока, посредствомъ князя Милоша Обреновича прямо въ казну Султана или кому по высоч. волѣ поручено будетъ.

Основываясь на сихъ же причинахъ единообразія податей и взаимныхъ выгодъ, Сербы просятъ, чтобы таможенные сборы отчасти имъ же предоставленные, всѣ сполна имъ впредь присвоены были съ тѣмъ, что они обязуются взносить въ казну султанскую опредѣленную по разсчету сумму. Само

собою разумѣется, что дабы платить съ исправностію всѣ налоги, какіе съ взаимнаго согласія назначены будутъ съ умноженіемъ даже противъ взимаемыхъ понынѣ, Сербамъ должна быть предоставлена свобода пользоваться всѣми произведеніями плодоносной земли ихъ, какъ съ поверхности, такъ и изъ нѣдръ оной пріобрѣтаемыми. Дабы доставить Сербамъ средства сдѣлать нынѣ предполагаемое умноженіе податей Портѣ, сіи подати должны быть распространены на всю землю сербскую, заключающуюся въ слѣдующихъ предѣлахъ: со стороны Босніи рѣка Дрина, со стороны австрійскихъ владѣній рѣка Дунай и Сава; съ южной стороны исчисленные ниже сего пункты: 1) при городѣ Рачи на рѣкѣ Дринѣ. 2) при горѣ Ивица. 3) при горѣ Шарганѣ. 4) при горѣ Златиборѣ. 5) при горѣ Яворѣ. 6) при горѣ Голіи. 7) при горѣ Зовука (?). 8) при горѣ Копаоникъ. 9) при горѣ Батовцѣ. 10) при горѣ Янковой Клисурѣ. 11) при горѣ Ястребцѣ до горы Шилеговац. 12) при горѣ Шилеговцѣ. 13) при горѣ Делиградъ и по всѣму теченію рѣчки у Паланки Алексинцы, за два часа отъ Ниссы. 14) при городѣ Сефарликъ Банѣ. 15) при городѣ Гургусовцѣ. 16) отъ города Гургусовца до Дуная при Виддинѣ.

4. Народъ сербскій, пользующійся съ нѣкотораго времени по великодушію блистательной Порты правомъ управлять внутренними своими дѣлами, всеподданнѣйше проситъ на будущее время о формальномъ утвержденіи сего главнѣйшаго права и преимущества, испрашиваемаго народомъ сербскимъ.

Сіе внутреннее управленіе, предоставляемое Сербамъ находиться будетъ въ рукахъ князя, народнаго Собранія, Сената и Старѣйшинъ.

a) Старѣйшины по существовавшимъ издавна обычаямъ, будутъ избираться каждый своимъ селеніемъ, и называться по прежнему князьями, оставаясь при мѣстахъ своихъ пожизненно или до тѣхъ поръ покуда по собственному желанію или по произведенному надъ ними суду, смѣнены будутъ.

b) Общее собраніе сихъ князей будетъ по прежнему избирать окружныхъ начальниковъ: сіи окружные начальники будутъ составлять Сенатъ, въ коемъ также засѣдаетъ митрополитъ и епископы сербскіе и сверхъ того нѣсколько членовъ, удостоенныхъ сего званія княземъ съ народнаго согласія. Члены Сената не иначе могутъ быть лишены мѣстъ своихъ, какъ по собственному произволенію или по суду произведенному надъ ними самимъ Сенатомъ. Верховный князь есть природный предсѣдатель Сената. Главнѣйшею обязанностію Сената есть наблюдать за сохраненіемъ правъ и преимуществъ, отъ щедротъ Порты Сербамъ дарованныхъ. Кромѣ того Сенатъ разсуждаетъ о всѣхъ общихъ дѣлахъ и предуготовляетъ ихъ на усмотрѣніе народнаго Собранія. Вер-

ховный князь утверждаетъ рѣшеніе оныхъ своей подписью для надлежащаго исполненія.

c) По древнему обыкновенію дозволено будетъ имѣть ежегодныя собранія старѣйшинъ и народа для совѣщанія о внутреннемъ управленіи, о распредѣленіи платимыхъ Портѣ податей, а равно и всѣхъ доходовъ и расходовъ общественныхъ, вышеозначеннымъ порядкомъ. Народное же собраніе опредѣляетъ также и доходъ, назначенный для содержанія верховнаго князя и дома его. Прочія же права и обязанности князя, Сената и старѣйшинъ, коихъ здѣсь невозможно исчислить остаются на основаніи существующихъ нынѣ законовъ, обрядовъ и обычаевъ земли.

5. Народъ Сербскій раздѣляется на духовенство, дворянство, художниковъ, купечество и земледѣльцевъ. Всѣ члены сихъ сословій, безъ исключенія остаются въ повиновеніи Князя и Сената. Сіи сословія подчинены особеннымъ постановленіямъ для каждаго составиться имѣющимъ. Верховному князю предоставляется право жаловать Сербовъ чинами и степенями соотвѣтственными заслугамъ каждаго, съ тѣмъ однакожъ, чтобы даруемыя имъ отличія не освобождали ихъ отъ законнаго участія въ общихъ налогахъ. Всѣмъ симъ сословіямъ по древнимъ обычаямъ, дозволено будетъ одинаковое право носить при себѣ оружіе и употреблять всякую одежду, разнаго цвѣта по произволу каждаго.

6. Верховный князь и Сенатъ будутъ пещись, чтобы всякой чиновникъ и всякой гражданинъ былъ судимъ нетолько по общимъ законамъ земли, но и по постановленіямъ того состоянія къ коему онъ принадлежать будетъ.

7. Хотя право управлять внутренними своими дѣлами заключаетъ въ себѣ всѣ прочія статьи къ внутреннему управленію относящіяся, однакожъ народъ сербскій за нужное считаетъ въ подробности просить здѣсь о утвержденіи слѣдующихъ статей:

a) Дозволеніе купечеству сербскому свободно отправлять торговлю на сушѣ и на водѣ какъ внутри Оттоманской Имперіи такъ и внѣ оной.

b) Чтобы иностранное купечество, ремесленники и земледѣльцы, кои пожелаютъ имѣть временное въ предѣлахъ Сербіи пребываніе были въ продолженіи сего времени подвержены платежу податей, наравнѣ съ сербскими купцами, ремесленниками и земледѣльцами, подчиняясь всѣмъ законамъ земли и пользуясь всѣми правами ихъ званію присвоенными.

c) Но дабы предупредить распространеніе болѣзней, кои могутъ быть занесены въ Сербію сими пришельцами, то предоставить сербскому начальству принимать нужныя мѣры для охраненія земли отъ сихъ болѣзней, какъ для одержимыхъ таковыми болѣзнями, такъ вообще для бѣдныхъ и

странныхъ недугующихъ дозволить народнымъ иждивеніемъ строить гошпитали и имѣть при нихъ нужныя аптеки.

d) Дозволить также заведеніе училищъ на народномъ же иждивеніи, для преподаванія въ оныхъ полезныхъ науки, и учрежденіе необходимой для того типографіи.

8. Выключая находящіеся нынѣ въ Сербіи гарнизоны слѣдуя древнему обычаю, не позволять никакимъ турецкимъ военымъ людямъ вступать въ предѣлы Сербіи, ни прочимъ мусульманамъ поселяться въ оной иначе, развѣ съ точнаго согласія князя. Съ своей стороны Сербы обѣщаютъ защищать свои предѣлы противъ всякаго непріятеля до послѣдней капли крови.

9. Такъ какъ невозможно предвидѣть перемѣны, которыя опытъ окажетъ необходимыми въ настоящемъ законоположеніи, то Сербы испрашиваютъ дозволенія обращаться къ Монаршему Престолу посредствомъ князя и Сената съ представленіями о утвержденіи таковыхъ перемѣнъ, буде окажутся они нужными, также и со всякими просьбами и жалобами касающимися до общаго блага, а почему просятъ они о дозволеніи имѣть всегдашняго агента при блистательной Портѣ, для подачи сихъ представленій и просьбъ народныхъ.

Даруемыя такимъ образомъ Народу сербскому права и преимущества утвердятъ навѣки неограниченное повиновеніе, вѣрность и безпредѣльную признательность къ Августѣйшему Монарху, виновнику ихъ благоденствія.

На сихъ незыблемыхъ столпахъ поддерживаемыхъ взаимными выгодами, утвердитъ Порта приверженность къ себѣ Сербовъ, а вмѣстѣ и безопасность предѣловъ своей Имперіи.

Глав. Госуд. Арх. Мин. Ин. Дѣлъ у Москви
Архива Цариг. Посланства.

VI

Observations sur le projet de la requête des Serviens à la Porte, transmise à Miloch Obrenovitch par le baron de Stroganoff

En conservant presqu'en entier le préambule du canevas de la requête, transmise par le Ministère Impérial, on a laissé à Miloch la faculté de lui donner les formes usitées par les Serviens en pareille occasion, comme on l'a autorisé en général à faire subir au projet les modifications qu'il jugerait nécessaires. Mais afin que les Serviens n'aient pas l'air d'appuyer

leurs demandes sur le traité de Bucarest, ce qui pourrait effaroucher la Porte et trahir notre influence, on a cru devoir retrancher de la fin du § I les mots: *et notamment de la Russie*, etc.

Une raison semblable a de même obligé de ne pas nommer les principautés, dont le projet ministeriel fait mention. La Porte serait effrayée de voir les Serviens demander les droits, dont jouissent les Valaques et les Moldaves, et qui assurent à ces peuples une espèce d'indépendance et de protection ostensible de la Russie. Comme on a voulu empêcher aux Turcs de s'immiscer dans les affaires intérieures de la Servie, lors de la minorité du Prince et de l'extinction de la ligne de Miloch, on a prévu ces deux cas et réglé la régence en l'abandonnant au Sénat.

Dans la nomination des Sénateurs, des membres de district et des kniases, on a tâché de combiner le mode proposé par le Ministère, avec celui qui se trouve déjà établi en Servie. C'est ainsi qu'on a accordé au Prince le droit de nommer quelques-uns des Sénateurs, droit dont il jouit actuellement.

La division des pouvoirs et la fixation de leurs attributions étaient les objets les plus difficiles à régler. Miloch les a extrêmement embrouillés dans son projet et l'on s'est abstenu de les préciser plus positivement afin d'éviter des innovations, dont le sens ne serait probablement pas saisi par les Serviens et qui, au lieu de mettre plus d'ordre dans les dispositions constitutionnelles, ne ferait peut-être que les rendres plus intelligibles et par suite moins exécutoires. En général, on a dû faire abstraction des idées constitutionnelles, si répandues dans le reste de l'Europe, et l'on a cru devoir recourir continuellement aux usages du pays.

Ces mêmes considérations ont empêché d'insérer dans le projet les dispositions si larges et si conformes à une bonne administration de la justice, que le canevas du ministère contient sur les procédures par trois instances. On doit l'avouer avec regret, une juridiction aussi bien réglée ne saurait être établie dans un pays comme la Servie. On s'est donc vu obligé de dire en termes généraux que le Prince et le Sénat veilleront à ce que bonne justice soit rendue à tous les Serviens, conformément aux lois générales du pays et à celles qui doivent régir les différentes classes de la nation. Cette dernière clause a été nommément indiquée dans le projet de Miloch. On y a ajouté celle de faire juger les membres du Sénat par le Sénat lui-même.

Pour ne pas effrayer la Porte, on n'a pas fait mention de la milice chargée de la police du pays, mais à l'article des garnisons, on a parlé en termes généraux, et de la manière à s'en faire un mérite auprès du gouvernement Ottoman, de la promesse des Serviens de défendre leurs frontières contre les ennemis.

La liberté exigée par les Serviens de s'administrer par eux-mêmes étant le point le plus important, on a cru devoir en parler dans un article à part et le plus clairement possible.

Les raisons qui ont motivé les autres articles du projet se trouvent dans le canevas et les lettres de Miloch. Les modifications que l'on a cru devoir y faire sont motivées dans la lettre à Miloch du 29 juin.

Глав. Госуд. Арх. Мин. Ин. Дѣлъ у Москви
Архива Цариград. Посланства.

VII

Превод султановог фермана од месеца јула 1820 године, који је примљен у Београду 25 августа[8]

Ordre sublime, donné à Son Altesse le Muhafize ou Commandant de Belgrade, au savant Mollah de cette ville et à l'illustre Méhémed-Essad-Effendy, expédié mubassire, chargé de cet ordre.

Les rayas de la Servie, qui se trouvent sous mon ombre impériale dans une parfaite tranquillité et à l'abri de toute sorte de vexations et d'injustice, après m'avoir témoigné leur reconnaissance pour les bienfaits qu'ils me doivent, ainsi que pour les soins paternels que vous [le Muhafize de Belgrade] leur prodiguez, ils m'ont assuré qu'ils ne cesseront de faire des voeux et des prières en faveur de ma puissance, et qu'inébranlables dans leur profonde soumission, ils ne s'écarteraient jamais des devoirs de la sujétion et des rayas. Désirant se conserver constamment ma miséricordieuse protection, qui leur procure la sécurité et le bonheur dont ils jouissent, ils ont fait une très humble supplique à ma Sublime Porte, par le canal de leurs députés dans ma capitale, demandant:

1. Qu'il leur fût délivré un ordre sublime, paré de mon hatti-humayou, qui taxe d'une manière fixe et sans aucune addition ultérieure leurs impositions, telles que capitation (kharadje), droit de péage (quetzite),[9] droit pour les domaines de la couronne (mouthates),[10] qui sont à leurs dispositions et autres pareilles.

2. Que les musselims de quelques districts, où il n'y a point de places fortes, ni d'habitants musulmans fussent suppri-

---

[8] У *Држ. Архиви* налази се и српски превод овога фермана, али је сасвим неразумљив. Овај је француски превод без сумње учињен у руском посланству у Цариграду с копије коју је Порта предала депутатима.

[9] Скеле.

[10] Мукаде.

més comme inutiles, et que les traitements de ces musselims fussent ajoutés à la somme des autres impositions comme ci-dessus.

3. Que toute cette somme continuât à être perçue par leur principal knèze Millos, et que, partagée en deux parties, elle fût remise, en deux époques différentes de l'année, au muhafize de Belgrade.

4. Que cet ordre sublime fût déposé dans les mains de ce knèze, afin qu'il restât à jamais en leur possession, et qu'ils n'en fussent jamais privés par le changement des gouverneurs musulmans comme cela est arrivé de mes ordres sublimes précédents.

Par conséquent, comme leurs députés nous ont représenté que ces Chrétiens se tiendraient désormais constamment dans les bornes de la soumission et des devoirs de rayas, et comme ma volonté ferme est qu'ils soient protégés efficacement, jouissant de toute la sécurité et tranquillité possibles sans éprouver jamais la moindre vexation, étant de très anciens tributaires de mon empire, j'ai accédé à leurs très humbles demandes, et il a été réglé et d'après une conférence préalable avec leurs députés:

1. Que ces rayas auraient à payer par an la somme de neuf cents quarante et un mille cinq cents piastres, savoir:

300.000	Taxe de Mali-Mouhasselmé, comme de tout temps.
200.000	Kharadje ou capitation de Belgrade sous le nom de Fetkhidjedid.
23.000	Zedjeriyé.
3.500	Pédel des mines de fer.
40.000	Pédel des autres moukatas ou domaines de la couronne.
11.000	Pédel des moutons.
135.000	Ikramiyé et meutpak-mussafir du Muhafize.
15.000	Au kéhaya et à la suite du Muhafize.
9.000	Capitations des Bohémiens.
25.000	Pédel du guetzit ou droit de péage.
86.400	Traitements de six musselims supprimés de six districts suivants, parmi les douze qui composent la Servie: c'est-à-dire de Posereftza, Yagodina, Kragoevitza, Rudnik, Valova et Pojeska, dans lesquels il n'y a ni places fortes, ni Mahometans.
93.600	Supplément pour compléter la somme fixée ci-dessus à 941.500.
941.500	

2. Que la taxe de l'an 1235, à commencer de la lune de Muharemi sera payée dans l'année à cette même époque. Mais dans la suite la moitié de la somme sera payée vers la fête de Saint-George et l'autre moitié vers le Saint-Démétrius.

3. Que les zaïms[11] et les timariots[12] ou possesseurs des biens féodaux, qui se trouvent dans le district de Semendria[13] continueraient d'en retirer la dîme, suivant les berattes ou lettres patentes dont ils sont en possession.

4. Que la douane de Belgrade, le resmi-kantar (droit sur les poids), le takhmis (ferme de la brûlure du café), les droits sur le coton, le leken-moukatas, le gueunessi-iskéléssi et le droit sur la pêche ou daliane, qui n'ont pas été compris dans la somme taxée ci-dessus, seraient perçus par le Muhafize de Belgrade, qui les affermerait à qui il lui conviendrait.

5. Que le kharadje de Nissa, connu sons le nom de fet-khiati, serait perçu par les subdélégués de Muhafize.

6. Que le kharadje de Bouyourdeler-kasassi, qui se rapporte à la comptabilité de la Bosnie, et qui est perçu par les néfératés de la Bosnie, nommés odjaliks, serait payé aux valis ou gouverneurs de cette même province, de même que cela a été pratiqué de tout temps.

7. Que les frais de la poste, les fournitures et toutes les dépenses nécessaires à ce service seraient fournies par les rayas.

8. Qu'ils auraient à payer de plus tous les ans[14] la somme de huit cents piastres et le hardje-defter pour les cadis ou juges de Belgrade, comme il a été pratiqué jusqu' à présent.

Et enfin, pour tous ces bienfaits émanés de ma haute et miséricordieuse protection, ces rayas devraient rendre continuellement des actions de grâce de reconnaissance à mon Auguste Puissance et se tenir constamment dans leurs devoirs.

Afin donc de faire connaître ces réglements aux rayas de la Servie et de leur enjoindre de s'y conformer, Méhémed-Essad-Effendy a été expédié, chargé du présent ordre, paré de mon impérial hatti-humayou.

Je vous ordonne par conséquent de faire tous vos efforts pour que les dispositions suivantes soient exécutées:

Les rayas payeront tous les ans, par le canal de leur principal knèze Millos, au Muhafize de Belgrade la somme de 941.500 piastres, taxées comme ci-dessus.

Ils continueront de payer à part comme auparavant au gouverneur de la Bosnie le kharadje de Boyourdeler-kasassi, qui n'à pas été compris dans la taxe ci-dessus.

---

[11] Заими.

[12] Тимар-сахибије.

[13] Санџак смедеревски.

[14] У српском преводу стоји „по 800 гр. *на месец*."

Ils fourniront les frais de la poste, ainsi que tout ce qui y a rapport.

Ils payeront aussi les traitements et le hardje-defter aux cadis de Belgrade.

Les zaïms et les timariots du district de Semendria continueront de retirer la dîme des biens féodaux, dont ils sont en possession.

La douane de Belgrade, le revenu provenant du poids (resmi-kañtar), la ferme de la brûlure du café (takhmis), le droit de pêche (dalian), le leken-moukatas, le gueunessi-iskéléssi seront perçus comme auparavant par le Muhafize, qui aura le pouvoir des les affermer à qui il jugerait à propos.

Le kharadje de Nissa sera levé comme auparavant sur les rayas par les subdélégués de Muhafize.

Ces rayas ne feront désormais le moindre mouvement contraire aux devoirs des rayas et de la sujétion: ils se soumettront entièrement aux réglements de cette ordonnance.

Vous, le visir de Belgrade, et vous Mollah de cette même ville, instruits de ma volonté suprême, vous leur exposerez avec exactitude ces actes de miséricorde, dont je veux bien les combler, et vous les exhorterez à la reconnaissance, due pour tant de bienfaits; vous vous efforcerez à montrer votre expérience, votre capacité et votre prudence, vous abstenant de tout ce qui est contraire à mes ordres.

Et vous, Mumbassire, instruit du sens de cette ordonnance, vous partirez de ma capitale pour aller la faire connaître à Belgrade, quand elle aura été publiquement lue dans le Méhkémé de Belgrade, vous la remettrez au principal knèze Millos, et vous ne négligerez rien pour me donner des preuves de votre expérience et votre fidélité, vous abstenant de tout ce qui est contraire à ma volonté.

L'an 1234, mois zuliati (1820, le mois de juillet).

Држ. Арх., К. К., 196. fol. 110—118.

VIII

Всепокорњејше прошеније на имја височајше Порте Отоманске от Народа Сербскаго представленоје[15]

Што силније Народ сербски чувствује благонаклонеіније к њему височајше Порте, то прискорбније за њега види се, да внутреноје његово спокојствије и благостојаније тако

[15] *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 129—133, још једна копија, од истога датума, али под заглављем: *Изјасненије всепокорњејшаго прошенија на имја височајше Блистателне Порте Отоманске от Народа Сербскаго представленаго у априлу месецу ове године.*

како и законоположеније, које дужно би било да утверди необоримо она (спокојствије и благостојаније) јешче и до данас подчињена су политическим пренијам измежду височајше Порте и соседније с оном државa.

Пренија ова не један пут нарушавали су спокојствије народа сербскаго и често запечаћавала самом његовом крвљу.

Да би у напредак избегнути подобних нешчастија, Серби јединодушно и по собственому побужденију решили су се сад пасти ко свјашченим стопам великоможњејшаго султана, својего всемилостивејшаго и законаго царја и всеподањејше просити да положи он један пут конац свим овим страданијама вернаго њему народа сербскаго, који већ изнемогава под бременом неизвесности судбе своје.

Народу сербскому известна су великодушије, мудрост, и справедливост великоможњејшаго султана. Ослоњајући се на ове височајше добродетели, Серби чрез духовне и гражданске своје старејшине истога дела ради от них уполномоћене, усуђују се умолити својего законаго и всемилостивејшаго царја, да би права и преимушчества народу сербскому принадлежећа утврђена била височајшим хатишерифом, који поставио би непоколебимо постојаноје сербско начаалство под покровителством Височајше Порте, и служио би вечним подпором всемилостивејше дарујемих права и преимушчества.

Припадајући с оваковом просбом, падајући лицем по земљи и целујући стопе всемилостивејшаго својего монарха, Серби надају се из милости и великодушија великоможњејшаго својего царја добити она права, која су пређе дарована била от древних отоманских царева другим христијанским поданицима Височајше Порте.

Серби овди изјављују желајема права и преимушчества, и о утверждениј оних сад всеподањејше моле:

1. Первaја дужност народа јест прибегавати ко всемогућему Богу, који устројава благоденствије царева и царства. Серби по овому всепокорњејше просе слободноје и јавноје богослуженије по свим обичајима, установленијама и обрјадама Грчке Церкве и право поправљати и из нова правити церкве и монастире без сваке зато плате којему нибуд началству, и дозвољеније имети на церквама и монастирима звона.

2. Садашњи сербски верховни књаз Милош Обреновић, који је повратио тишину и спокојствије последствију зала и побуна, које су проузроковале и бегство Черн аго Георгија, који је (Милош Обреновић) поставио обшти поредак, петољетним и непрестаним својим трудом, после петољетни неизбројени беда и раздора, који су опустошавали земљу сербску, који је својим собственим примером утврдио покорност и верност к Височајшеј Порти народа сербскаго, он је при-

добио за ово истино право на вечнују признателност и благодарност својих соотечественика.

Ове заслуге његове учиниле су јешче важније сотим што он неослабно имао је свагда вниманије на внутреноје благоустројство Сербије, није престајао чувати своје отечество от вњешнаго нарушенија његова спокојствија, решително уклоњао се от свију наговора ближни иностранн власти и не давно са презренијем отбацио је лукава предложенија силнаго везира, који је се усудио устати против законаго својего царја. Сва ова доказателства непоколебиме преданости Милоша Обреновића к великоможњејшему Султану, и старание о истином благу Сербије чине њега достојним благоволенија Јего Величества, равно како и признателности благодарних соотечественика. И за ове до овде назначене заслуге и узроке всепокорњејше моли народ сербски Височајшу Порту утвердити Милоша Обреновића књазем Сербији, и дозволити законим потомком његовим мужескаго пола насљедовати Јему у овом достојинству, таковим образом да би он са согласијем сербскаго Совета могао избрати себи насљедника и да би такови избор Порта всемилостивејше благоволила утвердити надлежашчом дипломом. На случај пак пресеченија [изумренија] ове законе линије Милоша Обреновића, да би право прадостављено било сербскому Совету са согласијем старејшина и народа избрати прејемника из заслужењејших Сербов, који прејемник по законам народним био би греческаго вероисповеданија, природни Сербин и у Сербији рођен, и којего избор да би био новом дипломом от Височајше Порте утврђен. Да би на случај малољества насљедника управленије народом стајало у Сербскаго Совета до совершенаго возраста књаза. Таково је положеније да би се набљудавало и у случају пресеченија (изумренија) књажеској линији до избранија народом и утверждениja Височајшеју Портоју новаго књаза.

Оваковим образом достојство даровањоје верховному сербскому књазу Милошу Обреновићу и његовим насљедником биће наградом великијех заслуга његових, које је до данас показао, и залогом нових, које ће старати се с равним досадашњим и бољим прилљежанијем указивати Височајшеј Порти у свакому возможному случају. Такова височајша царска милост возложиће на Милоша Обреновића и потомке његове свету дужност трудити се ненарушимо сахранити права и преимушчества, која народ сербски сад у височајшаго Трона Отоманскаго всеунижењејше проси.

3. Исполњавајући дужност верних поданика народ сербски обећава платити Височајшеј Порти годишњи данак по уговору, који ће се учинити, и по сили у могућеству народа. Овај данак закључавао се до овога времена у харачу, порези, чибуку, разним трошковима каписким и *друмским* и

другим данцима, који су от народа узимати под различним наименованијем. Но да би с једне стране подпуно сохранити све приходе Височајше Порте и јешче умножити их, а с друге стране облакшати народу теготу ових данака узимајући их постојано једним образом, Серби всеподањејше моле да би се ови различити данци, који су се по досадашњим закони и обичаји собирали под различитим наименованијем, сада сва у једну главну суму годишњег данка саставили, која главна сума свију данака колика ће бити назначиће се согласијем Височајше Порте и народа сербскаго, и ова сума у два срока, посредством књаза Милоша Обреновића и његових потомака, управо у хазну Султанску или по царевој вољи кому заповеђено буде, да се преда. Оснивајући се дакле на ове узроке јединообразија данка и взајмних полза, Серби всепокорњејше просе, да би собраније ђумрука и свију скела у Сербији у будушче нама совершено присвојено било, будући се они обвезују давати подпуно по погодби суму у хазну Султанску. Само пак од себе разумева се, што да би платити с исправностију све данке, који ће се са обштим согласијем назначити и јешче умножити спрама оних који су досад узимати, Серби всепокорњејше моле, да би њима слобода дозвољена била ползовати се свим произведенијама, која плодоносна земља њихова са себе и из себе даје.

4. Верни народ сербски, који от некојего времена ползује се по великодушију Светлејше Порте правом управљати внутрена своја дела, всеподањејше проси својего всемилостивејшаго царја, ово главњејше право, из којего сва протча права и преимушчества, која народ сербски проси проистичу, да би формално соутверждено било. Ово внутрење управленије које се по височајшеј милости верно подaному народу сербскому додаје, да буде у рукама верховнаго књаза, совета народњега и старешина. Собраније свију кнезова избираће нахијске старешине, а из ових нахијских старешина составиће се Совет сербски, у којему Совету верховни књаз јест природни председатељ.

Најглавнија дужност верховнаго књаза и совета сербскаго јест старати се и набљудавати и сохранити права и преимушчества, која су из милости Височајше Порте народу сербскому дарована; кромје тога сазивати сваке године старешине и народ поради договора о расположенију данка, који ће се Височајшеј Порти плаћати; такођер и о свим приходи и расходи обштественим, словом о сваком внутрењем својем управленију, које потом верховни књаз са согласијем народњега Совета подписом и печатом својим соутверждава, и да се точно исполни свакому налаже. Собраније народа опредељује, са согласијем Совета соразмерни приход за содержаније књаза и његова дома.

5. Народ сербски дели се на духовенство, дворјанство, художнике, терговце и земљеделце. Членови ових редова (руфета), сви без изјатија, остају у свакој покорности књазу и Совету сербскому. Ови сви редови (руфети) биће подчињени особитим узаконенијама, која ће се пристојно за сваки ред установити. Верховному књазу сербскому, по милости и великодушију Височајше Порте, да би право милостивејше достављено било даривати, са согласијем Совета, Сербима по заслугам свакога чинове и степене, но с овим уговором да би ова даровани ја њима отличија неосвобођавала њих от законаго участија у обштим налозима. Свим овим редовима (руфетима), по старому обичају, да би дозвољено било једнако право носити при себи оружије и употребљавати сваку одежду и свакога цвета (боје) по вољи својеј.

6. Верховни књаз и Совет сербски обешчавају се особито старати се свакому чиновнику и гражданину судити не само по обштим закони земље, но и по узаконенијам онога реда (руфета), којему он принадлежао буде.

7. И ако право управљати внутреним својим дели заључава у себи све протче пунктове ко внутренему управленију относеће се, то опет народ сербски за нуждно судио је всепокорњејше просити о утвержденију по особ ових следујушчих пунктова.

а) Дозволити сербским терговцима слободно отправљати терговину своју по суву и води, како унутра Отоманскаго Царства, тако и изван онога.

б) Да би инострани терговци, занатжије и земледелци, који би пожелили за неко је време у Сербији имати своје пребиваније били, за време овога пребиванија, подложени платити данак са себи равном класом сербских терговаца, занатжија и земледелаца, подчињавајући се свим законима земље и ползујући се равно свим правама њиовом званију присвојеним.

в) Да би нам предупредити распространеније болести, које могу се са овим пришелцима у Сербију унети, то народ всепокорњејше проси да би сербскому началству милостивејше дозвољено било изнаћи начин, којим би сохранити земљу сербскују од ових болести, како за оваковe белестнике, тако вообшче за бедне и стране недужне, да би дозвољено било народним трошком правити хошпитаље и имати уз ове нуждне апотеке.

г) Да би дозвољено било уводити школе народним трошком за предавање у оним полезних наука и уредити особито нуждну за школе типографију.

8. Кромје находећих се сада у Сербији гарнизона народ сербски, следујући старом обичају, всеподањејше проси да би Блистателна Порта недозвољавала другим војеним људма у пределе њове ступати, нити пак другим муселманом

насељавати се, развје са точним согласијем књаза. Са своје стране пак обећавају се Серби, с дозволенијем и по заповести Блистателне Порте, бранити своје пределе против свакога непријатеља, до последње капље крви.

9. Будући да није возможно предвидити свију премена, које ће после искуство показати да су необходимо нуждне у овому законоположенију, то Серби всеунижењејше просе дозволеније, да би могли свагда к височајшему престолу великоможњејшаго и законаго свога монарха по средством својега књаза и сербскога Совета с таковим прошенијем припадати и всеподањејше молити о утверждению оних премена, које би се показале необходимо нуждне, да би могли и свака друга прошенија и тужбе приносити, које би се обшчега блага народа и земље сербске у државн Султана касале. А по овоме моле Серби за допуштење имати свагда својега посланика при Блистателној Порти, који би овакова прошенија и тужбе народње себи предате Блистателној Порти представљао.

Даруједа овим образом Народу сербскому права и преимушчества утвердиће во веки неограниченоје повинованије, верност и безпределну признателност народа сербскаго ко всепресветљејшему монарху виновнику његова благоденствија.

На овим необоримим столповима, који подержавају взајмне ползе, утвердиће Блистателна Порта истину приверженост к њој Народа Сербскаго и заједно и безопасност пределов свога царства, и оснивају се на VIII стати Букурестскаго трактата, учињенаго в 1812 году, 16 маја.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 136—141.

IX

Наставленије

Даноје полномоштним посланицима народа сербскаго Господару Вујици Вулићевићу, Господару кнезу Илији Марковићу, Господару Димитрију Георгијевичу, кнезу Сави Лотићу,[16] от духовенства архимандриту Свјатаго Монастира Калинића Господину Самоилу и Протојереју Господину Милоју Вукашиновичу и предатом им писару Авраму Петронијевићу што нарочно от прошенија, податаго из Крагоевца от 8 септемврија сего 1820 года, са согласијем верховнаго

[16] Име Саве Љотића дописано је накнадно изнад линије, другом руком (руком Л. Теодоровића), иначе је акт писао Аврам Петронијевић. Други један ексемплар писао је Н. Николајевић.

књаза, кнезова Народње Канцеларије и других нахијеских кнезова и кметова настојателно и неотступно от Блистателне Порте просити.

Колике беде, мученија и робства терпили су наши прадеди, деди и отци у пределу овом Сербије, ово от насилија противников нашего царја, ово от неповинујушчихсја началников својему монарху, ми се нечто из повести наших старих опомињемо, а по вишој части претерпев недавно и ми сами све ове беде, и видећи, кромје неизбројених робова, који су по свему свету расејати, наше церкве, наше монастире и собствене домове у развалина и пепелу лежеће, приведени овим до крајне нишчете и убожества, дубоко нам свима у сердцу јешче ово страшило написано стоји. Узрок свему овому шта је друго могло бити кромје тиранства горенменоватих началника и противника царства, која ми када већ у состојанију нисмо били сносити, и немогући от оних до Височајше Порте нашего царја доспети, принуждени видили смо се живот свој против оних непокорних оружијем бранити. Овакови случај употребљавале су често иностране државе на своју ползу којих наговором чинили смо ми царству отоманскому немалу штету и себе до крајности привели смо. За предохранити себе, дакле, и избећи у будушче и за всегда от сваке оваковe и јеј подобне беде, и остати спокојним у свакому случају, и недати никаковим ветром поколебати се, за најбољи начин от свега овог избавити се судили смо, по собственому побужденију, припадши со сваким унижениjем, падши лицем по земли и целујући степени восочајшего престола нашего всемилостивејшаго царја, подати у месецу сентемвру всеуниженејша прошенија наша, [состојашчајасја из 9 пунктов][17] состављајушча взајимне ползе, всеблагополучије и тишину народа нашего. [И тако један от другога зависјашчих да једва кој без другога постајати может].[18] Оваковa прошенија наша провидев благим оком својим всемилостивејши и великодушни Султан, позива нас верне подане своје преко својего већила белиград-мухафиза да с висоти престола својего саслуша и изустна всеподанејша прошенија наша, обешчавајући нам желајема права, он неослабну верност от народа нашего изискује, коју и ми готови смо положити. Дело отечества воистину важњејше, по и отечество избрало је из знатњејших синова својих вас Господар Вујица, кнеза Илију Марковића, Димитрија Георгевића, кнеза Саву Љотича и от духовенства Господина архимандрита калинићског Самуила и Господина протојереја Милоја Вукашиновића. За главног писара посолства предаје се вам Аврам Петронијевић, на

[17] Превучено.
[18] Превучено.

којих вас 7 лица положило је оно сву надежду својего благополучија, и от вашего благоразумија и преданости плоде сладке очекивати буде, све жребије својего шчастија у руке ваше аки неки аманет предавши. И тако љубезна посилајема Господо, надиши на степени височајшаго престола всемилостивејшаго нашего монарха, покажите унижењејше обстојателно и јасно нужде неописане наше и страданија: изјавите и узроке који су нас јединствено побудили подати прошеније наше *ниже поставлених пунктов*, састављајушчеје взајимне ползе и све благополучије овога многострадалнога народа, от коега малејша част без највећег убитка нашег остати неможе. Овди постављамо вам неке пункте којих точно изјавите, и друге по благоразумију вашему придајте, и неотступно у височајшаго престола о формалном утвержденију оних височајшим хатишерифом просите. По полученију којих пунктова изјавите такожде нашу и народа неограничену верност на подданство нашему всемилостивејшему царју.

1. Церковноје богослуженије јавно по свим обрјадама Грчке Цркве, правити церкве и монастире без сваке зато плате началству и имати звона.

2. Насљедствено сербско књажество и Совет народни царским хатишерифом да се потврди. Књази да буду греческаго вероисповеданија, природни Серби и у Сербији рођени. За заслуге садашњаго нашего верховнаго књаза Милоша Обреновича у прошенију изложене, и по привержености његовој к Порти и народа сербскаго к њему, признати њега и његово законо мужескаго пола потомство књазами. По изумренију ове законе мужескаго пола линије, да би Совет имао власт со старејшинами и народом другаго изабрати књаза, којј би такожде био дипломом от Порте утвержден. На случај малољетства насљедника или изумренија законе линије књажеске, да би правленије до совершенога возраста, или до избранија народом и утвержденија Портом новаго књаза, остајало у рукама Совета народњега, ибо никаков инострани или који совершено нарави овога народа непознаје, следователно који с овим народом рођен, с њим заједно воспитан, отрастао и овога сербскога рода није, по воли султана с овим управити не може, њега у покоју содержати, и све друмове свободним учинити, које је већ искуство доказало у једном или другом случају.

3. Границе *ослањајући се на Букурестки трактат* положите, от босанске стране реком Дрином, от немецке и Валахије реком Савом и Дунавом, с јужне стране пак овим пунктовима: 1. от села Перућца на гору Ивицу, 2. на гору Шарган, 3. на гору Златибор, 4. на гору Јавор, 5. на гору Голију, 6. на Врању Стену, 7. на Копаоник, 8. на Батовац, 9. на Јанкову Клисуру, 10. на Велики Јастребац, 11. на гору

Мали Јастребац, 12. преко села Суповца у реку Тополницу, 13. реком Тополницом у Копај-Кошају (!), 14. у село Грамаду, 15. реком Тимоком на Сврлиг-Бању, Гургусевац и даље до устију куда утиче Тимок у Дунав.

На ове границе држаћете се тврдо, представљајући Дивану ***да су биле при закључепију Букурестскога трактата***, да народ у овим живећи био је помешан у свако време с нама у сва наша дела,[19] а после паденија по полам фамилије остале су на својим местима, а по полам преселиле се у Пашалук Белградски, да су и сада, при последњем бунтованију народа нашего, и они побунити се хотели, подстрекајеми будући својим сродним који у овом пашалуку живе, но верховни књаз забранио им, уверавајући да ће и њих једна участ, која и овај народ, постигнути, и када милости от Височајше Порте просити буде да их изоставити неће. И тако и они заједно с нама чрез своје старејшине просе не раставити их от нас, и она која и нама права даровати.

За ове горе назначене границе положите сав данак годишње давати Блистателној Порти по погодби, која се учини. Ако ли ви неби никаковим домогатељством Порту склонити могли, подписати горепазначене границе, ***даже ни чрез пријатеља***, то положите ове следујуште границе: 1. от устја Тимока уз Дунав предел названи Крајина, 2. потом уз Дунав и Саву до устја реке Дрине, 3. уз Дрину до горе Ивице, 4. от горе Ивице на Шарган, 5. на Златибор, 6. на гору Муртеницу, 7. на гору Јавор, 8. на Хаџијин Брод на реки Моравици, 9. реком Моравицом на гору Чемерну, 10. на реку Ибар и град Маглич, 11. на гору Столове, 12. на гору Желин, 13. на гору Плочу, 14. у Суву Јаругу, 15. Сувом Јаругом у реку Мораву (испод горе Желина находи се 7 села, која су от Пашалука Београдског отета и Пашалуку Пазарском присвојена. Она леже измежду наши села смешана), 16. реком Моравом до Жмичка Језера измежду Ћуприје и Параћина, 17. на Село Стубицу које село остаје у Пашалуку Београдском, 18. на развалине Монастира Сисевца, 19. великим Омољским Планинама у Крајину опет где река Тимок у Дунав утиче.

У погођеној суми да се постарате учинити: Сви данци које је народ српски Порти и којему нибуд под каковим то ни било названијем давао, и прочи приходи које је Блистателна Порта от Сербије получавала, да се разумевају и содржавају, а особито ђумрук и спахијско, којим спахијама знаће Блистателна Порта соразмерно по њиовим бератима расположити. Ако ли се не би хотела Блистателна Порта со-

---

[19] Изнад пише: „от стародревних времена био с нама, једнога је језика и закона."

гласити да она спахијске приходе к себи прими и спахијама дели; то настојте учинити с Портом да она определи колико ће свака кућа или на последок ожењена глава своjему спахији бити дужна, и ово у готову новцу свака кућа или ожењена глава, преко своего књаза и Совета народњега, а овај преко алајбега или преко кога се определи, спахијама да издаду, да оволики зулум народ наш не трпи, да људе неубивају, да от живи мужева жене и децу неотводе у своје хареме. Може се дати от 4 до 7 гроша на дом или најпосле и на ожењену главу.

4. Настајавати неотступно, да би внутрење правленије землjом и народом сербским, које смо за ово време из милости Блистателне Порте уживали, да би нама совершено тако предоставлено било, да се у њега нико, кромје сербскаго књаза, Совета народњега и старејшина српскијех мешао неби, и ово да би формално и јасно у хатишерифу записано било. Најглавнија дужност верховнаго књаза и Совета сербскаго состојаће се у том старати се наблјудавати права и преимушчества, која ће из милости Блистателна Порта народу сербскому даровати, сазивати народ и старејшине поради договора о расположенију данка, који ће се Порти плаћати, словом о сваком внутрењем народњем управленију, која ће књаз подписивати, печатом својим утверждавати и да се исполне обнародовати. А собраније народње определиће са согласијем Совета соразмерни приход за содержаније књаза и његова дома.

5. Да би Височајша Порта у Сербији признала духовенство, сербско дворјанство, художнике, трговце и земљеделце, који сви редови да би под властију верховнаго књаза и Совета народњега остајали; да би Блистателна Порта из милости својеј соизволила дати право верховному књазу са согласијем Совета даривати Сербима по заслугам свакога чинове и степене, с уговором да би ова дарована отличја неосвобођавала њих од законаго участија у обичним налозима. С овим причинила би Порта себи привержене ове људе, по тому шчо би сваки не само старао се сачувати ову себи даровану милост но и по тому шчо би сваки овај из најбољих Сербова био и велико число својих приверженика имао, који би му се покоравали. Да би свим овим редовима дозвољено било носити при себи оружје и употреблјавати одјејаније различита цвета по својеј вољи.

6. Верховни књаз и Совет сербски обешчавају се особито старати се свакому чиновнику и гражданину судити не само по обичним закони[ма] земље, но и по узаконијам онога реда, којему он принадлежао буде.

7. Истина да право управљати внутреним својим делима закључава у себи и све протче пунктове, који се внутрењега правленија касају, но опет народ сербски за добро судио је

молити се да би се особито и нарочито и ови пунктови следујући утвердили.

А. Да би сербски трговци могли слободно по суву и води, како у турском царству трговати, тако и изван онога.

Б. Да би инострани трговци, занатчије и земљеделци, који би зажелели за неко време у Сербији поживити, били подложени свим законима земље наше, са себи равном класом трговаца, занатчија и земљеделаца, данак плаћали, ползујући се и свим правама њиовом званију присвојеном, а на последок може се оставити на овај начин: да не буде слободно онаковим иностраним куће или какове нибуд млићеве у земљи сербској правити, да се не може после једне године страним считавати; и по тому да подлежи закони[ма] земље, и да онај свакн Сербин, кој се подпише којего нибуд другаго царја кромје султана бити подајником, у Сербији живити не може.

В. Да би се могли сачувати от распространенија болести, које могу се пришелцима у Сербију упети, да би сербскому началству дозвољено било изнаћи начин, којим би сохранити земљу сербску от ових болести, да би хоспитале и апотеке имати за содержаније болних.

Г. Да би дозвољено било уводити школе народним трошком за предавање у оним полезних наука, и уредити особито нужну за школе типографију.

8. Да никакова војска или какови војени људи у мирно време, кромје уреченаго числа гарнизона у Сербији бити не може, нити да се могу какови Турци или Христијани с фамилијама, ни без фамилија у Сербији насељавати, без согласија на то верховнаго књаза, или који би правили какову буну, да из земље изићи могу. Прво нчо Сербија толиким многим војнама са свим изнурена, издержати војске не може, а притом обешчава се сама своје пределе до последње капље крви бранити, и када види да у состојанију није непријатељу својего царја противстати сама помоћи от своего Султана потребоваће, на други случај будући да је се доста пута случавало да неки непознани Турци или Христијани у Сербију населили се (који су може бити с другаго места изагнати) овди случајем обогатили се, власт насилно у руке придобили, и себи равне своје земљаке покупили, по том народ против воље својего царја започели угњетавати, како што су дахије пре кратког времена учиниле, а по том и Солејман-паша. Народ наш немогући тиранства их сносити противно се. Овај случај употребила инострана сила на своју ползу, царству отоманскому немалу штету посредством нас причинила, и народ наш упропастио се.

9. Настајати неотступно да би Блистателна Порта до-

зволила Сербима имати свагда својего посланика у Цариграду, који би непосредствено представљао Порти сва прошенија и проче тужбе народње от књаза и Совета народњега предате, и која уважавала би она.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 124—127.

X

Полномошчије

С којим пошиљу се от имена нас свију ниже назначених старејшина и Народа Сербскаго ови изабрати кнезови: Господар Вујица Вулићевић, кнез Нахије Смедеревске, Илија Марковић, кнез Нахије Шабачке и Димитрије Георгијевић, кнез Нахије Јагодинске: от духовенства архимандрит свјатаго монастира Калинића Господин Самоил и Протојереј Милоје Вукашиновић, за главнога писара Аврам Петронијевић, да ових 6 лица могу повторити Височајшеј Порти прошенија наша по содержанију 9 пунктова податих на височајшеје имја Султаново у месецу септемврију ове године, по оним преговоре водити, у особито заплетеним стварма потребовати и нашего мњенија, а по тому дела ова к одавно желајемому концу привести. За које им ово наше полномошчије дајемо, имени наши подписаноје и печати утверждоноје. — Дано у Крагоевцу 29 октомв. 1820.

Верховни Сербији Књаз
Милош Обреновић.

Држ. Арх., К. К., 196, fol. 152.

ПРЕГЛЕД

ПРВИ ОДЕЉАК
ПРЕ УСТАНКА

ГЛАВА I
БУКУРЕШКИ МИР

ГЛАВА II
СРПСКО-ТУРСКИ ПРЕГОВОРИ 1812—1813

ГЛАВА III

ПРОПАСТ 1813

СТРАНА

ГЛАВА IV

НОВА ТУРСКА УПРАВА

ГЛАВА V

ХАЏИ-ПРОДАНОВА БУНА И ТЕРОР У СРБИЈИ (1814—1815)

ГЛАВА VI

НАДЕ У РУСИЈУ И У БЕЧКИ КОНГРЕС (1814—1815)

ГЛАВА VII

УОЧИ УСТАНКА

фебруар—март 1815

ДРУГИ ОДЕЉАК

УСТАНАК

ГЛАВА VII[2]

БОРБА СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

април—јул 1815

ГЛАВА VIII

ПОСЛЕДЊИ ПОКУШАЈИ ПРОТЕ МАТИЈЕ КОД РУСКЕ И АУСТРИЈСКЕ ВЛАДЕ У БЕЧУ

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ С КУРШИД-ПАШОМ И МАРАШЛИ-АЛИ-ПАШОМ

ГЛАВА X
СРПСКИ УСТАНАК И ПОРТА

ГЛАВА XI
РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

ГЛАВА XII

МИР ИЗМЕЂУ МИЛОША И МАРАШЛИЈЕ

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

ПОЧЕТЦИ СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ (1816—1820)

ГЛАВА XIII

СТАЊЕ У СРБИЈИ У ПОЧЕТКУ МАРАШЛИЈИНЕ УПРАВЕ

СТРАНА

ГЛАВА XIV

ПРВИ КОРАК МИЛОШЕВ КОД РУСИЈЕ И ЖАЛБЕ ПРОТИВ ПОРТЕ. 1816

ГЛАВА XV

СРПСКО ПИТАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА

ГЛАВА XVI

ПИТАЊЕ О СТАРЕШИНСТВУ НАД НАРОДОМ

ГЛАВА XVII

СМРТ ПЕТРА НИКОЛАЈЕВИЋА МОЛЕРА И МЕЛЕНТИЈА НИКШИЋА

ГЛАВА XVIII

МИЛОШ И СРПСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

ГЛАВА XIX

КАРАЂОРЂЕВА СМРТ

1817

СТРАНА

ГЛАВА XX

СТРОГАНОВ И ПОРТА ПРЕМА МИЛОШУ. — НАСЛЕДНО КНЕЖЕВСКО ДОСТОЈАНСТВО (1817 ГОД.)

СТРАНА

ГЛАВА XXI

ПРЕГОВОРИ ИЗМЕЂУ СТРОГАНОВА И ПОРТЕ О СРБИЈИ
(1817 и 1818 год.)

ГЛАВА XXII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ
1818 год.

ГЛАВА XXIII

МИЛОШЕВИ ОДНОСИ С ПОРТОМ И СТРОГАНОВОМ 1819 И ПОЧЕТКОМ 1820 ГОД.

СТРАНА

ГЛАВА XXIV
НОВЕ ИНСТРУКЦИЈЕ БАРОНА СТРОГАНОВА О СРПСКОМ ПИТАЊУ
17 фебр. 1820

ГЛАВА XXV
САСТАВ НАРОДНОГ „ПРОШЕНИЈА“
1820

ГЛАВА XXVI
МИСИЈА МЕХМЕД-ЕСАД-ЕФЕНДИЈЕ

ГЛАВА XXVII

ОПРЕМАЊЕ ПРВЕ ВЕЛИКЕ ДЕПУТАЦИЈЕ У ЦАРИГРАД

ПОПРАВКЕ И ДОПУНЕ

страна	врста				
10	5	оздо	negligé	поправи	négligé
14	10	„	superiorité	„	supériorité
29	23	„	Бауцена	„	Бауцена (Будишина)
35	16	„	почетком	„	срединoм
42	4	„	Interesse	„	Interesses
44	14	„	Београд	„	Београду
69	2	„	Конференције	„	конференције
74	5	„	ausgennomen	„	ausgenommen
97	3	„	стр. 10	„	II, стр. 10.
126	6	„	с Протином и	„	с Протином него
129	2	„	*Recueil*	„	F. Martens, *Recueil des traités* etc.
143	17	„	Црнуће	„	Црнући
147	1	озго	Глава I	„	Глава VII² [да се тиме исправи погрешно обележавање глава].
147	4	оздо	Црнуће	„	Црнућу
147	11	озго	Милош	„	Милић
151	2	оздо	Црнућу	„	Црнући
183	11	„	Метерниху	„	Проти Матији
189	27	„	поштоља	„	пиштоља
198	6	„	разумеосам	„	разумео сам
199	12	„	wieden	„	wieder
201	9	озго	валија	„	валис
212	13	оздо	Истороју	„	Историју
215	19	„	Булгаков	„	Неселроде
245	30	„	поглавица	„	поглавице
245	8	„	толик	„	толико
250	23	„	15-27 дек.	„	6-18 дек.
256	21	„	улето	„	у лето
256	26	„	ведамо	„	ведомо,
281	4	„	Resumé	„	Résumé
309	26	„	своје власти	„	својој власти
349	3	„	*Δοκιμίον περὶ*	„	*Δοκιμίον ἱστορικὸν περὶ*
359	12	„	Сретен	„	*Преодница*, стр. 133. — Сретен

369 У *Архиви Министарства Иностраних Дела у Паризу* нашли смо два извештаја француског вице-консула из Букурешта о смрти Карађорђевој (Cart. Cons. de Bucharest). Мислимо да је од интереса да се зна шта се све о томе догађају говорило и зато износимо овде те рапорте. Букурешт, 12 августа 1817. „On s'entretient ici depuis quelques jours d'un événement qui exerce beaucoup la curiosité publique. Les détails que je

veux avoir l'honneur de donner à Votre Excellence m'ont été communiqués par le prince lui-même.

Czerni-Georges, qui a joué un si grand rôle dans la dernière révolution des Serviens et qui depuis s'était réfugié en Bessarabie avec sa femme et son fils, a été, vers la fin du mois dernier, décapité à Semendria, petit village de la Servie, sur les bords du Danube. Il voyageait avec un passeport russe et sous un nom supposé. Evitant avec soin de traverser la Moldavie et la Valachie, il était arrivé, par un long détour dans les états autrichiens qui confinent à la Servie. Trop bien connu à Semendria, où il retrouvait d'anciens compagnons d'armes et venait habiter imprudemment la même maison qu'il avait occupée avant son expatriation, il dut nécessairement trahir son incognito.

L'hospodar et le pacha de Servie furent bientôt instruits de son retour dans sa patrie et se hâtant de sévir, même avant d'avoir pu pénétrer le secret de ses desseins, ils le firent surprendre de nuit, et durant son sommeil, il fut décapité. On a trouvé sur lui des décorations de deux ordres russes, dont l'une était le grand cordon d'un ordre de première classe. On a cherché vainement quelques papiers qui puissent fournir une accusation contre lui. On laisse à l'hospodar toute la responsabilité de cet événement et il paraîtrait que, voulant à l'avance se ménager une excuse, on isole à dessein le pacha, pour faire envisager cet acte de rigueur comme un propre mouvement des Serviens, où l'impulsion des Turcs ne se serait pas fait sentir. La tête de Czerni-Georges a été envoyée à Constantinople et l'assassin est venu chercher un asile ici et donner lui-même les détails de ce meurtre". — Исти пише под 5 септембром ово: „...On ne sait point encore ici quelle impression a produite à Constantinople l'assassinat de Czerni-Georges. Le prince de Valachie croit savoir que le Grand Seigneur ne donnera point de publicité à cet événement et que la tête de ce général ne sera point exposée aux portes du sérail."

Стр. 372. Допуна примедби 972. Г. Павле Поповић професор српске књижевности на нашем Универзитету дао нам је још ове податке о певању Матије Бана о Карађорђевој смрти. *Dubrovnik*, Cviet Narodnog Književstva. *1849*, стр. 215. Tri ode Matije Bana.

Tako, o Leonti, o Nedobo
O Obrena zli sine
Imena tako vaša će
Cernja neg što su tmine, etc. —

Доцније то је место песник овако препевао:

...Тако исто, о Вујице,
И ти Грка худи сине,
Имена вам издајничка
Пучином ће пловит' тмине,
И злокобна успомена
Од кољена до кољена
Проклета ће вјечно ић'..." — *Дјела Матије Бана* Београд, *1892*, VIII, стр. 145. *Карађорђу*.

страна	врста				
388	31	оздо	му на писмо	поправи	на писмо
408	3	„	taveur	„	faveur
531	14	озго	archévêques	„	archevêques
532	16	„	„	„	„
542	3	оздо	Милошу	„	Милошу и

[illegible]